

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

НАТАЛЯ ОПОЛЬСЬКА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

Монографія

2-ге видання, перероблене та доповнене

Вінниця 2021

УДК 342.72/73

Рекомендовано вченою радою Вінницького національного аграрного університету
(Протокол № 12 від 29 червня 2021 року)

Рецензенти:

Оніщенко Н.М. - доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, академік НАПрН України.

Андрусишин Б.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, академік Української академії політичних наук та Академії наук вищої школи України.

Грібов М.Л.– доктор юридичних наук, професор кафедри оперативнорозшукувальної діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Опольська Н.М.

Забезпечення права на свободу творчості: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 455 с.

Монографію присвячено аналізу історико-правових засад і практичних проблем забезпечення права на свободу творчості. Окреслено основні етапи формування концепції права на свободу творчості в Україні та світі. Проведено аналіз змісту суб'єктивного права на свободу творчості. Проаналізовано поняття та структуру механізму забезпечення права на свободу творчості, визначено критерії його ефективності. Проаналізовано гарантії забезпечення права на свободу творчості. Охарактеризовано критерії правомірного обмеження права на свободу творчості. Праця становитиме інтерес для науковців, студентів, вчителів а також кола читачів, які цікавляться питаннями захисту прав інтелектуальної власності, свободи слова та творчості.

Зміст

<i>Передмова</i>	6
Розділ 1.....	9
Генезис права на свободу творчості	9
1.2. Розвиток права на свободу творчості в Середні віки та епоху Відродження	32
1.3. Законодавче закріплення права на свободу творчості у добу Просвітництва в країнах Західної Європи	64
1.4. Розвиток права на свободу творчості на теренах України	85
1.5. Становлення концепції свободи творчості.....	121
Розділ 2.....	132
Право на свободу творчості в науковому дискурсі	132
2.1. Стан наукової розробки тематики дослідження права на свободу творчості	132
2.2. Теоретико-методологічні аспекти пізнання права на свободу творчості	171
2.3. Свобода творчості у загальнонауковому та правовому вимірах	191
2.4. Концепція творчості як міждисциплінарна складна адаптивна система.....	201
2.5. Творчість та творчий процес як категорії права	213
2.6. Правова доктрина як джерело права на свободу творчості	237
Розділ 3.....	244
Сутність і зміст права на свободу творчості.....	244
3.1. Аксиологія права на свободу творчості	244
3.2. Суб'єктивне право на свободу творчості	252
3.3. Право на свободу творчості в системі основних прав людини	269

Розділ 4.....	289
Механізм забезпечення права на свободу творчості	289
4.1. Механізм забезпечення права на свободу творчості у статичному вимірі.....	289
4.2. Механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі	297
4.3. Гарантії забезпечення права на свободу творчості.....	303
4.4 Удосконалення міжнародно-правового гарантування права на свободу творчості.....	327
4.5. Критерії ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості	337
Розділ 5.....	353
Обмеження права на свободу творчості	353
5.1. Критерії правомірного обмеження права на свободу творчості.....	353
5.2. Обмеження права на свободу творчості в міжнародному та національному законодавстві.....	362
5.3. Обмеження права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.....	371
<i>Післямова</i>	381
<i>Список використаних джерел</i>	394
<i>ДОДАТКИ</i>	451

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад;

ВОІВ – Всесвітня організація інтелектуальної власності;

ВРУ – Верховна Рада України;

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;

ЄС – Європейський Союз;

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини;

ЗМІ – Засоби масової інформації;

ЗУ – Закон України;

КЗпП – Кодекс законів про працю;

ККУ – Кримінальний кодекс України;

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;

НАНУ – Національна академія наук України;

НАПрНУ – Національна академія правових наук України;

НОІВ – Національний офіс інтелектуальної власності;

ООН – Організація Об'єднаних Націй;

УААСП – Українське агентство з авторських та суміжних прав;

ЦКУ – Цивільний кодекс України;

TISC – Technology and Innovation Support Center (Центр підтримки технологій та інновацій).

Передмова

В період переходу від тоталітаризму до демократії вибудовується нова модель правового порядку, що має забезпечувати участь громадянського суспільства в державотворенні. Цей етап у розвитку суспільства можна охарактеризувати як трансформаційний. Він супроводжується зміною ціннісних систем, переходом від традиційного до відкритого суспільства інноваційного типу, орієнтованого на свободу і рівність, в якому кожен зможе мати вільний доступ до інформації та реалізувати свій творчий потенціал, сприяючи суспільному та особистому розвитку.

В умовах становлення суспільства нового типу в Україні право на свободу творчості набуває особливого значення. Творча діяльність у сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємним проявом існування людини, основою суспільного прогресу та рушійною силою розвитку людства. Неможливо уявити сучасну людину без можливості творчого самовираження, реалізації творчих здібностей. Право на свободу творчості – це ті правові можливості, які є наслідком природної обдарованості людини, феномен, що допомагає виразити свою індивідуальність, особистість і належить людині від народження. Ця здатність є невід'ємною складовою людської природи, впливає із власне біологічної сутності людини, належить їй з народження, продиктоване самою природою, тому зрештою і є природним.

Разом з тим, без позитивного права, законодавчого закріплення та правового забезпечення державою, інститутами громадянського суспільства свобода творчості перебуває в декларативній площині. У демократичному суспільстві позитивне право відіграє визначальну роль у реалізації творчого потенціалу особи, сприяє його переходу зі сфери можливостей до сфери досягнень, визначає стратегію соціально-економічного прогресу. У тоталітарних режимах позитивне право є основою обмеження свободи творчості, цензури, переслідування творців та застосування найсуворіших видів покарань за зміст творчості.

Єдність природного і позитивного права проявляється в онтологічній структурі права на свободу творчості, яке будується на позитивно-нормативній легальності з природно-правовою справедливістю. В основі дослідження права на свободу творчості покладено природно-правовий підхід, адже джерелом свободи творчості є сама природа, а не воля законодавця. Разом з тим, в межах нормативного праворозуміння, встановлено визначальну залежність можливості реалізації цього права від політичного режиму, державної влади.

Проблема забезпечення права на свободу творчості охоплює широкий спектр принципово важливих методологічних питань і може започаткувати розвиток відповідної концепції права. Вона є складовою частиною теорії природного та позитивного права як основних структурних елементів правової реальності.

Право на свободу творчості є фундаментальною основою діяльності людини у XXI ст. Створення необхідних умов для його охорони, реалізації та захисту – це один із пріоритетних етапів на шляху трансформації всіх сторін суспільного життя в Україні.

Наукове розуміння права на свободу творчості є частиною поліаспектної доктрини свободи творчості, зміст якої перебуває на межі вивчення багатьох наукових сфер. Теоретико-правові засади права на свободу творчості знаходяться в площині дослідження науки теорії держави і права.

Творчість як феномен культури була предметом досліджень багатьох мислителів і вчених різних часів. Загальнофілософською та теоретичною основою дослідження стали праці видатних мислителів і вчених минулих століть, серед яких: Аристотель, Ф. Аквінський, І. Бентам, Г. Гегель, Т. Гоббс, М. Драгоманов, Р. Леринг, І. Кант, Г. Кельзен, Б. Кістяківський, М. Коркунов, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Л. Петражицький, Платон, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза, Г. Шершенвич та ін. У процесі дослідження також використано наукові роботи таких зарубіжних вчених, як: С. Алексєєв, М. Ван Хук, К. Васак, Ж. Карбон'є, А. Кауфманн, Д. Керімов, М. Матузов, В. Нерсесянц, Р. Познер та ін.

Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування права на свободу творчості здійснили українські науковці: Б. Андрусішин, В. Бабкін, О. Батанов, С. Бобровник, К. Волинка, О. Головка, В. Горбатенко, В. Головченко, С. Гусарев, О. Зайчук, А. Заєць, В. Копейчиков, С. Лисенков, О. Наливайко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, Н. Пархоменко, О. Петришин, В. Пилипчук, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Тацій, І. Усенко, Ю. Шемшученко та ін.

Галузевих аспектів права на свободу творчості торкалися В. Базилевич, Ю. Бошицький, І. Богдан, Р. Еннан, Т. Мілова, А. Нерсесян, О. Орлюк, М. Паладій, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, Р. Стефанчук, О. Харитонова, Є. Харитонов, Р. Шишка та ін.

Незважаючи на значний інтерес науковців до права на свободу творчості, на сьогодні у вітчизняній юридичній науці недостатньо досліджень, присвячених загальнотеоретичним аспектам зазначеної проблеми. Поза увагою вчених залишилися питання генезису, правового забезпечення права на свободу творчості в Україні, механізму його забезпечення та критеріїв ефективності.

Мета монографічного дослідження полягає у концептуалізації феномену права на свободу творчості в умовах демократичного розвитку

шляхом осмислення і теоретичного обґрунтування сутності та змісту права на свободу творчості, з'ясуванні загальних засад і практичних проблем правового забезпечення свободи творчості в Україні (теоретичний аспект), а також у розробленні рекомендацій щодо підвищення ефективності його забезпечення (практичний аспект).

Для досягнення поставленої мети досліджено процес становлення та розвитку права на свободу творчості в Україні та світі; сформульовано авторське визначення суб'єктивного права на свободу творчості; конкретизовано поняття і складові елементи механізму забезпечення права на свободу творчості; з'ясовано місце та роль права на свободу творчості в системі прав і свобод людини; встановлено рівень ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості; сформульовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у сфері свободи творчості.

За характером і змістом розглянутих у роботі питань автор робить спробу по-новому підійти до змісту права на свободу творчості. Предметом дослідження стали теоретико-правові засади зазначеного права.

Монографію виконано в межах ініціативної тематики кафедри права Вінницького національного аграрного університету «Правове забезпечення прав і свобод людини в умовах євроінтеграції», що діє з грудня 2018 р. по грудень 2022 р.

Побудувати відкрите, інформаційне суспільство можливо у разі створення усіх необхідних умов для всебічної реалізації права на свободу творчості на засадах свободи вираження поглядів, свободи слова в традиціях демократії. Пропонована монографія має теоретичне та прикладне значення, адже сприятиме удосконаленню функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості в Україні, формуванню правової культури та розвитку правосвідомості, поваги до творчої діяльності та інтелектуальної власності. Сподіваємось, що ця праця буде корисною для науковців, студентів, вчителів а також кола читачів, які цікавляться питаннями захисту прав інтелектуальної власності, свободи слова та творчості.

Розділ 1.

Генезис права на свободу творчості

1.1. Становлення права на свободу творчості в країнах стародавнього Сходу та античної цивілізації

Генезис права на свободу творчості має багатотисячолітню історію. Законодавчому закріпленню зазначеного права передують усвідомлення соціальних потреб у вільній реалізації творчих здібностей людини та отримання зиску від використання інтелектуальних здобутків.

Витоки творчої діяльності сягають своїм корінням сивої давнини. Спершу людина навчилася використовувати для добування їжі предмети, що її оточували, потім їх удосконалювати, а згодом створила перший в історії людства винахід – знаряддя праці. Це дозволяє піддати сумніву еволюційну гіпотезу походження суспільства, яка зводиться до того, що праця створила людину. На наш погляд, пусковим механізмом у процесі еволюції стала саме творча здатність людини, творча праця, удосконалення оточуючих предметів для добування їжі, створення знарядь праці. На зорі людської цивілізації це уміння стало основною рисою, яка відрізняла людину від тварини та однією з підстав її еволюціонування.

Печерні і наскальні малюнки підтверджують існування творчості в період пізнього палеоліту (35 - 10 тисячоліття до н.е.). Людина у формі малюнків передавала здобутий досвід, відображала емоційну оцінку оточуючого світу. Первісні творці не мали б змоги займатись творчістю, якби одноплемінники не добували для них їжу. Це підтверджує, що результати творчої діяльності були потрібними первісній людині. Забезпечення первісних творців засобами до існування, надання їм можливості відточувати свою майстерність вказує на визнання творчої діяльності однією із важливих форм суспільної діяльності.

Одночасно із використанням творчих здібностей виникло бажання уникнути загальнодоступності використання результатів інтелектуальної діяльності. Наприклад, зважаючи на важливе значення вогню, різні способи його добування тримались у таємниці і передавались у спадок. Саме здатність до творчості і відрізняла талановитих осіб, надавала їм можливість заявляти про власні «надприродні» сили. Незрозумілі для первісного суспільства наукові відкриття, винаходи, які не мали простого пояснення, були підставами для визнання цих осіб «надлюдьми», богами.

Першопрохідцями на цьому шляху були шумери (IV–III тисячоліття до нашої ери), винаходи і наукові відкриття яких вважають одними з перших в історії світової цивілізації. Шумерам приписується винайдення писемності,

що з часом трансформувалась у клинопис. Вони першими почали будувати іригаційні споруди, ступінчасті піраміди, винайшли рецептурні довідники, бібліотечні каталоги, вирахували довжину року, сформували письмові закони, професійну армію, винайшли арифметику, навчилися виготовляти кольорове скло та бронзу.

У державних утвореннях на території Месопотамії були створені письмові пам'ятки права, які є найдавнішими в історії. Однак, вони не виокремлюють творчість як вид діяльності людини. Закони Урукагіні (XXIV ст. до н. е.), Закони Ур-Намму (XXI ст. до н. е.), Закони Білалами (XX ст. до н. е.), фрагменти яких збереглися до нашого часу, не містять жодної згадки про творчу діяльність.

Це пов'язано з тим, що жреці намагались тримати в таємниці знання про творчі здібності людини. Названі кодекси мали регулювати відносини між людьми. А жреці, які часто самі були творцями об'єктів інтелектуальної власності, підтримували ідеологію, яка базувалась на тому, що творчу владу мають лише боги. І лише вони могли конкурувати і сперечатись між собою за ці здібності. Звичайна людина не мала права втручатись у сферу божественної творчості під страхом покарання. Різні наукові відкриття та винаходи використовували для підтримки авторитету жреців, зміцнення влади і релігійної ідеології.

Людина не розглядалась як суб'єкт творчості, оскільки, як уже зазначалось, творити могли тільки боги й творча діяльність була оповита таємницями, а її результати тримались у секреті. Творчі здібності людини відносили до надприродних, божественних.

Підтвердження цієї думки знаходимо у гімнах, що дійшли до нашого часу на окремих глиняних табличках та їх фрагментах. У міфічному оповіданні «Енкі і світогляд» (III тисячоліття до н. е.) йдеться про те, що бог Енкі заховав у середину фетишів сто творчих здібностей, у тому числі окремі винаходи і відкриття. Ці амулети були заховані в скарбниці Енкі в Еріду, які хитрістю викрала богиня Інанна і перевезла до Уруку. За легендою Інанна була ображена, оскільки Енкі не наділив її такою владою, як інших її сестер¹.

Відповідно до релігійно-міфологічних переконань головним божеством для шумерів був бог Енліль. Йому приписують винайдення перших знарядь праці. Енліль передав свої творчі здібності богу Енкі. Однак сестра Енкі, богиня Інанна, викрала ці здібності разом з амулетами, у яких вони були заховані.

У літературі є й інший переклад міфу «Енкі і світогляд», особливість трактування якого полягає у тому, що Інанна викрала не амулети, а таблиці мудрості «Ме», у яких були заховані творчі здібності, божа сила і мудрість².

¹ Крамер С.Н. История начинается в Шумере. М.: Книга по Требованию, 2012. С.121.

² Миф об Инанне и Энки. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 14.12.2020).

Аналізуючи зазначену пам'ятку з позицій сучасної концепції свободи творчості, можна стверджувати, що у міфічному оповіданні описується порушення прав інтелектуальної власності Енкі, який, очевидно, був творцем окремих винаходів, або наукових відкриттів. Процес їх створення автор описав у таблицях, які були викрадені Інанною, а переховування цих таблиць та амулетів, що пов'язані із творчою діяльністю у скарбниці храму, вказує на усвідомлення доцільності охорони результатів інтелектуальної власності та захисту їх від будь-яких посягань.

У поемі «Енкі і світогляд» описується подвійна природа результатів творчої діяльності, зв'язок творчих здібностей, інтелектуальних ідей і матеріального носія, у якому вони втілені. Аналізуючи зазначену пам'ятку, доходимо висновку, що жреці розуміли важливе значення творчої діяльності, але бажання привласнити її результати, закріпити лише за собою переваги використання, унеможливити доступ іншим, посилити свій вплив, зміцнити владу стало причиною невизнання у звичайної людини творчих здібностей. В основі традицій, обрядів, звичаїв на творчу діяльність було накладено табу. Творити могли лише боги, їх діти та намісники бога на землі.

Жодної згадки про творчу діяльність людини і інтелектуальну власність у правових кодексах шумерів не було, жреці усвідомлювали результати творчості як «засіб впливу», а не власність. Це допомагало їм нав'язувати свою волю, підтримувати авторитет і владу. На наш погляд, творча діяльність була однією з причин нерівності між людьми, поділу на класи. З метою вберегти такі «засоби впливу» на суспільство, як результати творчої діяльності, жреці тримали їх в секреті й не розголошували.

Підтвердженням контролю за поширенням наукових знань, творчих здобутків є те, що у містах Стародавнього Шумеру при храмах були створені школи, де вивчали дві основні програми. В основі першої лежала наука і техніка, а друга була спрямована на літературу і розвиток творчих здібностей. Учителями були жреці. Вони вчили писати клинописом на глиняних табличках, рахувати, знайомили зі сказаннями про богів, розвивали творчі здібності у дітей.

Ті, хто успішно закінчували школу, мали можливість стати переписувачами, чиновниками або жрецями. Таким чином, храмові школи у містах Стародавнього Шумеру були своєрідними науковими центрами, в яких одні результати творчості були засекречені, а інші, з метою суспільного розвитку, підтримки авторитету влади, набували поширення.

Одним із наймолодших міст у Шумері був Вавилон. Це місто має важливе значення для розвитку права на творчість. Сюди приїздили жреці Єгипту, Сирії, Еламу, Ассирії, Персії, Аравії, Мідії, Ефіопії та інших міст, оповідали головному жрецеві у храмі Вавилону Есагілі таємниці своїх країн, брали участь у нарадах. Їх навчали жрецької науки. Фактично відбувався обмін досягненнями у різних сферах науки і техніки. Жреці високо цінували результати творчої діяльності, винаходи, наукові відкриття, усвідомлювали

їхнє значення для розвитку суспільства, тому фактично монополізували наукові знання і використовували їх як «засоби впливу».

У процесі суспільного розвитку, з поширенням окремих творчих вмінь та навичок відбулись зміни у сфері правового регулювання творчо-трудової діяльності. За правління царя Хаммурапі було створено систему правових норм, які були спрямовані на регулювання соціально-економічних відносин у Вавилоні в XVIII ст. до н.е.

У статті 274 закладено основи регулювання оплати праці ремісників: «Якщо людина наймає якогось ремісника, має йому платити сріблом за день. Платня каменерізу 5 (ше) срібла, платня кравцеві (... ше) срібла, платня ковалеві (... ше) срібла, столяру 5 (ше) срібла, платня теслі 4 (ше) срібла»³.

У зазначеній нормі перераховані основні ремісничі професії, які були відомі у Вавилоні та країнах Стародавнього Сходу, зокрема: каменеріз, кравець, столяр, тесляр, коваль. Необхідною передумовою оволодіння цими навичками є природні нахили до творчої діяльності, добре розвинена увага, образне мислення, художній смак тощо. В основі цих професій лежать не тільки трудові навички і вміння, але і творча реалізація.

На наш погляд, закони царя Хаммурапі - це перший нормативно-правовий акт, у якому закладено основи правового регулювання творчо-трудової діяльності. Не зважаючи на те, що зазначена пам'ятка права не відділяє творчу діяльність від діяльності ремісників, але закріплює гарантування права на оплату праці із застосуванням творчих здібностей не нижче межі, що зазначена у законі.

Отже, генезис права на творчість у Стародавній Месопотамії IV – III тисячоліття до н. е. можна поділити на два періоди: шумерський і вавилонський.

Регулювання творчої діяльності в шумерський період характеризується релігійним запереченням наявності творчих здібностей у людини, віднесенням творчості до божественної влади, монополізацію жрецьтвом наукових знань і творчих вмінь та контроль за їх поширенням, відсутністю згадок про творчість у письмових пам'ятках права.

Особливістю вавилонського періоду є закріплення у Законах Хаммурапі гарантування оплати праці, в якій частково використовувалась творча здатність. Певним прогресом у використанні творчих здібностей людини є законодавче закріплення того, що каменерізу, кравцю, столяру, тесляру, ковалю мали платити сріблом за день роботи платню, не нижчу зазначеної у законі суми. Однак творча діяльність не була виділена Хаммурапі у числі ремісничих професій.

Значущі наукові відкриття та винаходи Вавилону також були оповиті таємницями, тримались жрецькими в секреті від народу. Визнання творчих здібностей у людини підірвало б суспільний устрій, релігійні переконання і

³ Закони царя Хаммурапі. § 274. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 07.12.2020).

авторитетний вплив жрецтва. Фактично право на творчість не визнавалось, а творча діяльність перебувала під пильним контролем жреців.

Стародавній Єгипет став наступним після стародавньої Месопотамії центром розвитку творчих здібностей людини та правового регулювання їх використання. Основу староегипетського права склали звичаї, які були тісно пов'язані із міфічними приписами, релігійними нормами та законодавством фараонів.

У Стародавньому Єгипті роль творчості була іншою ніж у Месопотамії. Вона вважалась вже не стільки справою богів, скільки носієм буття вічного, головним засобом забезпечення безсмертя. І лише наукові знання тримались у секреті для підтримки авторитету влади фараона, жреців, релігії.

Основним джерелом права в Стародавньому Єгипті був звичай та законодавча діяльність фараонів. Особливістю у регулюванні творчої діяльності було розмежування праці ремісників і засекречування наукової діяльності.

Єгиптяни до ремесла відносили художнє мистецтво, архітектуру, музику, столярство, каменярство, суднобудування, гончарство, ткацтво, ювелірну справу тощо.

У містах існували об'єднання ремісників за професіями щось на зразок цехів, часом навіть із різними спеціальними підрозділами, як це було, зокрема, у каменотесів - спеціальність у Давньому Єгипті найбільш дефіцитна, зважаючи на пристрасть єгиптян до пишних гробниць із різьбленими фризами, барельєфами та іншими роботами по каменю⁴.

Ремісники Стародавнього Єгипту не мали фіксованої оплати праці, як це було у Вавилоні за Законами царя Хаммурапі, однак вони вперше почали використовувати маркування, що свідчило про належність товарів певній майстерні. Це була своєрідна система захисту результатів творчої діяльності, що є прототипом сучасної торговельної марки.

Свобода творчості в Стародавньому Єгипті являла собою цікаве поєднання свободи та обмежень. В Олександрії у III ст. до н.е. філософу Гегезію було заборонено читання публічних лекцій на тій підставі, що вони оповиті песимізмом і могли спровокувати слухачів до вчинення самогубства⁵. Це один із перших відомих у світі випадків обмеження свободи творчості з метою захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль.

Священною вважалась праця художників, які мали високе соціальне становище. Якісна робота художників над гробницями вважалась демонстрацією багатства власника усипальниці. На відміну від Месопотамії, де творчість приписувалась богам, а імена справжніх творців були приховані,

⁴ Васильев Л.С. История Востока: учебник по специальности «История». М.: Высшая школа, 1998. Т. 1. 1998. 307с.

⁵ Энциклопедический словарь. Т. III-а: Бергер – Бисы. Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892.С.354.

у Стародавньому Єгипті творчість приписувалась знатним, авторитетним особам.

Мистецтво не сприймалось як самостійний вид діяльності. Художня практика розглядалась у контексті ремесла. «Мистецький» означало «штучний», «вмілий», «майстерний». Мистецтво – це техніка виконання, результат якої оцінюється якістю роботи. Це стосувалось діяльності і писця, і лікаря, і жреця або будь-кого, хто доводив свою професійну кваліфікацію. Втім один з ієрогліфів, що означав мистецтво, тлумачився і як творча діяльність, зокрема, бога творця. Але творчість уявлялась не абстрактною, а конкретною: такою, що мала результат⁶.

Дослідники зазначають, що в Олександрії була заснована бібліотека, яка проіснувала шість століть до руйнування царського палацу в 273 р. н.е. римлянами. В Олександрійських бібліотеках при проведенні систематизації і каталогізації було встановлено, що багато книг або взагалі не мали авторів, або авторство приписувалося іншим особам⁷. Для творчої діяльності періоду Давнього та Середнього Царства Стародавнього Єгипту характерним є прагнення автора залишатись невідомим, а авторство приписувати великим діячам, фараону, жрецю, богу. Це вважалось запорукою довговічності твору, його визнання.

У період Нового Царства з'являється усвідомлення важливої ролі авторства у творчості. В одному із папірусів Нового Царства знаходимо такі рядки: «Людина помирає і тіло її стає прахом: і все життя в один час з нею стає пилом. Але книги надають людині вічне життя в устах того, хто їх читає. Книга важливіша, ніж будинок архітектора, ніж каплиця Заходу. Вона краща, ніж потужна фортеця або поминальна стела в храмі ... Люди пішли, і імена їхні були б забуті. Але книги зберігають про них живу пам'ять»⁸.

У цей період активно розвивалась видавнича справа у Стародавньому Єгипті. Підтвердженням цьому є відомості, що Птолемей III попросив у Афіні позичити йому на деякий час офіційні тексти п'єс Есхіла, Софокла та Евріпіда, з метою копіювання для Олександрійської бібліотеки⁹.

Ще одним доказом зародження «культу авторства» у Стародавньому Єгипті є будівництво одного з семи чудес світу - Олександрійського маяка. Ім'я архітектора Сострата, за проектом якого здійснювалося будівництво, було висічене на камені і заховане під штукатуркою. За наказом правителя Єгипту Птолемея II на штукатурці першого рівня маяка Сострат зробив напис: «Птолемей II». Це мало прославити правителя, увіковічнити його ім'я.

⁶ Гаврюшенко О.А. Історія світової культури : навчальний посібник; наук. ред. В. М. Шейко. К.: Кондор, 2006. С.48.

⁷ Борисова Ю.В. Исторические аспекты возникновения авторского права. *Законность*. 2012. № 3. С. 64-67

⁸ Борухович В. Г. В мире античных свитков: под ред. Э. Д. Фролова. Саратов: Из-во Саратовского университета, 1976. URL: https://royallib.com/read/boruhovich_vladimir/v_mire_antichnih_svitkov.html#0(дата звернення: 14.03.2021).

⁹ Бивен Э. Династия Птолемеев. История Египта в эпоху эллинизма. Пер. с англ. Т. Шуликовой. М.: Центрполиграф, 2011. С.152-153.

Простоявши століття, штукатурка поступово почала відвалюватися, оголився висічений на камені напис: «Сострат, син Декстіфона, присвятив богам-рятівникам заради морів». Так людству стало відомим ім'я архітектора одного з семи чудес світу¹⁰.

На наш погляд, це пояснюється тим, що Сострат не бажав підкорюватись єгипетському звичаєві та знайшов можливість прославити своє ім'я в століттях.

Якщо людина мала талант, незважаючи на скромне походження, вона могла піднятися до найвищих посад. Свідченням тому, що творчі уміння могли стати запорукою безбідного існування є пам'ятник історико-правової думки «Пророцтво Неферті». У творі вказано, що Неферті - неджес, тобто людина незнатного походження, яка мала творчі здібності, вільний простолюдин, але зазначається, що він забезпечений, бо у нього «більше майна, ніж у таких, як він»¹¹.

У Стародавньому Єгипті було досить поширеним запозичення з чужих творів, що в період Нового Царства вважалося безчесним вчинком. У VII книзі трактату Віртувія «Про архітектуру» розповідається про літературні змагання, які проводились в Олександрії. Суддею змагань був Аристофан, старогрецький поет, «батько комедії». Він визнав переможцем далеко не найкращого письменника. Свої дії Аристофан мотивував тим, що інші учасники представили точні копії з творів інших авторів. Згодом усі плагіатори були вигнані з Олександрії¹². Вигнання вважалося одним із найсуворіших покарань, зміст якого полягав в оголошенні людини поза законом, засудженні її на ізоляцію від суспільства, що прогнозувало повільну і мученицьку смерть. Отже, плагіат вважався карним злочином.

Незважаючи на визнання творчих здібностей у людини, свобода творчості зазнавала обмежень з боку релігії, жреців, фараонів. Творці в першу чергу мали бути охоронцями священних традицій в усіх галузях. Наукові відкриття, винахідництво були повністю під контролем жреців і трималась у таємниці для підтримки їх авторитету.

Цим пояснюється той факт, що в Олександрії був заснований музей, де жили перші винахідники, зокрема: Архімед, який винайшов підйомні і бойові механізми, Герон Олександрійський, якому приписують винайдення парової машини, Ктезібій, якого вважають винахідником водяних часів¹³.

Широкі історичні узагальнення не робилися і зміни в житті держави пояснювалися волею богів та моральними якостями людей. Хоча всі види

¹⁰ Коник Н.В., Малув П.А., Пешкова Т.А. Товарные знаки и бренды. М.: Журнал "Управление персоналом", 2006. С.121.

¹¹ Пророчество Неферти. Хрестоматия по истории Древнего Востока: перевод Н.С. Петровского. М., 1963. С. 73–75.

¹² Борисова Ю.В. Исторические аспекты возникновения авторского права. *Законность*. 2012. № 3. С. 64–67.

¹³ Борисова Ю. В. Деятельность прокурора по защите прав на объекты интеллектуальной собственности: гражданско-правовой и административно-правовой способы судебной защиты: дис. ... к.ю.н.: 12.00.11. Москва, 2014. С.21.

розумової діяльності так чи інакше залежали від релігії, проте саме жреці займалися накопиченням і систематизацією інформації. Вони добре усвідомили ту істину, яка нині формулюється так: «Хто має інформацію, той має владу». І мали владу не тільки над простими людьми, а й над фараонами, уміло використовуючи для цього свої знання. Часто жреці не цуралися шахрайства, здійснюючи «дива» за допомогою знань фізики, хімії, механіки тощо. Людям показувалися дивні речі, які мали підтверджувати, що боги висловлюють свою волю через жрецтво¹⁴.

Спостерігаючи за природою, накопичуючи досвід, жреці використовували наукові відкриття як важіль політичної влади. Розвиток астрономії обумовив можливість передбачення періодів розливу Нілу. Після цього відкриття був запроваджений ритуал, коли фараон «керував» розливом.

Єгипетські жреці здійснили ще одне важливе наукове відкриття. Внаслідок наукових спостережень, вони розробили надзвичайно точний для свого часу сонячний календар. Спочатку діяв календар, який складався з 360 днів. Коли жреці уточнили тривалість року, було вигадано міф про те, що боги подарували народу Єгипту декілька днів, які були оголошені святковими¹⁵.

Для підтримки власного авторитету жреці показували населенню Стародавнього Єгипту образи богів. На стіні храму на тлі спочатку червоного, а потім зеленого кольору після заклинань жреців з'являлася тінь бога Осіріса. Жреці заздалегідь обробляли стіну азотнокислими солями і сірчатою сурмою, які під впливом спеціальної сполуки починали світитися. І лише необроблена частина, яка за контурами точно збігалася з контуром зображення бога, залишалася темною. Побачивши тінь немилосердного бога, який міг перетворити на попіл посіви, люд ладен був віддати половину врожаю в житницю жрецького храму, а також щодня по кілька разів приносити іншу данину до храму¹⁶.

Отже, єгипетська цивілізація, подібно до месопотамської, була осередком розвитку творчої діяльності, де винаходи й наукові відкриття з'являлись один за іншим. Однак, на відміну від Месопотамії, у Стародавньому Єгипті визнавали наявність творчих здібностей у людини, а творчість не була виключно справою богів. Для періоду Стародавнього царства (2686—2181 рр. до н. е.) характерним було розмежування творчої діяльності на ремісництво та наукові досягнення. До ремісництва належали художнє мистецтво, архітектура, музика, столярство, каменярство, суднобудування, гончарство, ткацтво, ювелірна справа тощо. Наукова діяльність була повністю під контролем жреців, які усвідомлювали, що хто володіє знаннями, той і має владу. Контролюючи наукову діяльність, наукові відкриття, вони утримували владу не тільки над простими людьми, а й над

¹⁴ Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навчальний посібник. К. : Знання, 2012. С.58.

¹⁵ Стародавній Єгипет. Матеріал із Вікіпедії – вільної енциклопедії URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

¹⁶ Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навчальний посібник. К. Знання, 2012. С.58.

фараонами. Результати наукової творчості розкривались для широкого загалу як підтвердження надприродних здібностей жрецтва і фараона, їх обраності богами.

Витоки сучасної концепції немайнових прав автора на псевдонім або на анонімність твору сягають періоду Давнього та Середнього Царства Стародавнього Єгипту, для якого характерним є приписування авторства великим діячам, фараону, жрецю, богу. Це вважалося запорукою довговічності твору, його визнання. У період Нового Царства з'явилося усвідомлення важливої ролі авторства у творчості, як можливості увіковічення власного імені у віках. Плагіат почав визнаватись злочином, за який застосовувався один із найсуворіших видів покарань, зміст якого полягав у вигнанні за межі соціуму. До Птолемеївського періоду відносять один з перших відомих у світі випадків обмеження свободи творчості з метою захисту суспільства від розповсюдження продукції, що має негативний вплив. Філософу Гегезію було заборонене читання публічних лекцій, бо вони були оповиті песимізмом і могли спонукати до вчинення самогубства.

Незважаючи на визнання творчих здібностей у людини, свобода творчості зазнавала обмежень із боку релігії, жреців, фараонів. Творці в першу чергу мали бути охоронцями священних традицій в усіх галузях. Наукові відкриття, винахідництво були повністю під контролем жреців і трималась у таємниці для підтримки їх авторитету. З цією метою в Олександрії був заснований своєрідний храм науки – музей, де жили перші винахідники, зокрема: Архімед, Герон Олександрійський, Ктезібій та інші науковці та винахідники.

На основі аналізу джерел права, історико-правових пам'яток і результатів творчої діяльності IV–I тисячоліття до н. е. можна зробити висновок, що правове регулювання творчої діяльності в стародавніх державах Месопотамії та Стародавньому Єгипті відбувалось на основі звичаїв, обрядів і табу. Становлення права на творчість нерозривно пов'язане з розвитком Стародавньої Греції. В основу генезису правового регулювання творчості було покладено раціоналізм мислення греків, усвідомлення цінності людської особистості, прославляння творчої активності, особливо у пізнанні природи та навколишнього світу.

Розквіт грецької цивілізації є винятковою подією в історії людства. Виникнення науки, художньої літератури, якісно відмінної від фольклору і від літературних форм письмової словесності, революція в області образотворчого мистецтва – все це називають «грецьким дивом»¹⁷.

На протигагу міфічним уявленням щодо божественного походження творчості та засекречуванню наукових відкриттів, які підтримувалися жрецтвом Стародавнього Єгипту і Месопотамії, в Стародавній Греції з'явилося поняття особистого авторства та свободи як вищої моральної категорії.

¹⁷ Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII—V вв. до н. э. Под ред. Л. Я. Жмудя. 2-е изд., испр. и перераб. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2000. С.31

Поява особистого авторства в Стародавній Греції за версією С. Аверинцева пов'язана з тим, що воно вперше вийшло з тотожності архаїчного поняття авторитету, як наприклад, «Послання Птаххотепа», «Байки Езопа» і почало оцінюватись специфікою літературної манери. Грецьке слово *характёр* означало або вирізьблений друк, або втиснутий відбиток печатки, який без помилки розпізнається серед усіх інших. На зорі авторської грецької літератури ми зустрічаємо поетів, надмірно захоплених якраз надією на силу особистого імені, як магічного знаку літературної власності¹⁸.

Починаючи з VII ст. до н. е. з'явилися підписи художників-вазописців на виконаних ними зображеннях. Фрагмент чашки з підписом художника, знайдений на острові Ісхія, походить, очевидно, з VIII ст. до н. е. Вазописець у VI ст. до н. е. пише на своїй вазі: «Розписав Евтімід, син Поллі, як ніколи (не зможе зробити) Евфроній (його суперник)». Дуже рано починають ставити підписи на своїх творах грецькі скульптори. Геродот і Пліній вважають Феодора з Самоса, що вирізав друк для Поликрата, першим відомим за іменем різьбярем. Скульптор Клеойт (початок V ст. до н. е.) з гордістю повідомляє в написі під своєю статуєю, що він винайшов встановлений в Олімпії пристрій для регулювання старту коней. Така тенденція виявляється в усіх жанрах творчості¹⁹.

Стародавні греки запозичили у єгиптян використання торговельних марок, але замість знаків, що використовували єгипетські майстерні ремісників, греки здебільшого прославляли ім'я особи, що створила об'єкт. Правомочності авторства використовували і архітектори. Підтвердженням цьому є ім'я грецького архітектора Сострата, за проектом якого було побудовано Фороський маяк у Стародавньому Єгипті.

Діяльність архітекторів і скульпторів вважалась менш авторитетною, ніж літературна творчість. До художнього ремесла, крім скульптури і архітектури, відносили також торептику - рельєфну обробку металевих виробів, кераміку, каменотесну справу та інші види діяльності, в основі якої лежить творчий потенціал людини.

У Стародавній Греції було вжито ряд заходів, спрямованих на заохочення та розширення ремісничої діяльності. Солон видав закон, відповідно до якого син мав право відмовити батькові в підтримці та опіці, якщо той в юності не навчив його якогось ремесла. Серед ремісників у Греції було багато метеків - іноземців, що поселились в Аттиці, які не були повноправними громадянами. З метою розвитку ремісничих професій та збільшення політичної ваги ремісничого класу Солон надав метекам права афінських громадян.

Важливе значення для розвитку права на свободу творчості мало розмежування художнього ремесла та літературної праці. Літературна

¹⁸ Аверинцев С.С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. М., «Языки русской культуры», 1996 г. С.94-95.

¹⁹ Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII—V вв. до н. э. Под ред. Л. Я. Жмудя. 2-е изд., испр. и перераб. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2000. С.172-173.

творчість вважалась більш престижним заняттям. Однак художнє ремесло приносило авторам матеріальну винагороду.

Я. Канторович зазначив, що у Стародавній Греції літературна праця взагалі не передбачала оплати. Дослідник стверджує, що Гомер, який подорожував грецькими містами і виконував свої божественні пісні, отримував лише гостинний прийом. Піндар, який надихав своїми військовими піснями грецьких воїнів, не отримував гонорарів за цей патріотичний вчинок. Сократ не витребував від своїх слухачів ніякої винагороди за свої лекції з філософії. Навіть афінський театр не був місцем для розваги, а був релігійним закладом, де поряд із виставами трагедій Есхіла, Еврипіда, Софокла здійснювались святкові обряди в честь Дионісія²⁰.

Автори літературних творів не отримували прибутків, а переписувачі могли продавати примірники опублікованих творів самостійно без відома автора, подекуди перекручуючи їх зміст.

Твір вважався опублікованим, якщо особисто автором або під його наглядом писарем було виготовлено оригінал літературного твору. З нього переписувались замовні копії. Писарі звіряли копії з оригіналом, а також редагували і виправляли текст. Вивірені екземпляри надходили в продаж або дарувалися автором. Оригінали зберігалися в державних установах Афін і високо цінувалися. Видання з авторського примірника могли бути в основному тільки за життя автора. Якщо автор за життя не встигав сам підготувати до видання свої твори, він в заповіті називав осіб, які повинні були зробити це. Не видані після смерті автора твори, як правило, називалися «анекдотами»²¹.

Переписувачі і актори не особливо дотримувалися даного звичаю, що призводило до збільшення числа книг із перекрученим текстом або постановці п'єс, які не відповідали авторському задуму. З метою боротьби проти перекручування творів у Стародавній Греції було вжито ряд заходів, спрямованих на збереження цілісності твору.

У 330 р. до н.е. в Афінській республіці було прийнято закон, який забезпечував право на захист цілісності творів найбільш шанованих авторів трагедій – Есхіла, Софокла і Еврипіда²².

За законом, рукописи, що були визнані «трагедією», зберігалися в спеціальному архіві з метою здійснення контролю за недоторканістю тексту при переписуванні творів, відповідності авторському задуму при постановці п'єси. Актори, які виконували ролі у цих п'єсах, повинні були дотримуватися офіційного тексту. Сувої, які містили офіційні тексти п'єс Есхіла, Софокла та Евріпіда, знаходилися в державній власності. Це були оригінали творів, які високо цінувалися.

²⁰ Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С.6.

²¹ Формула приоритета. Возникновение и развитие авторского и патентного права. Отв. ред.: Пигров К.С. Л.: Наука, 1990. С.7.

²² Кірін Р.С. Интеллектуальная собственность: підручник Д.: Національний гірничий університет, 2012. С.15.

Відповідно до одного з переказів, записаного Галеном, Птолемей III попросив у Афін позичити йому на деякий час офіційні тексти п'єс Есхіла, Софокла та Евріпіда під приводом копіювання для Олександрійської бібліотеки. Птолею довелося залишити заставу в 15 талантів (1,5-3% річного доходу Афін) в якості гарантії, що дорогоцінні сувої будуть повернуті. Однак він не повернув афінських сувої, а в Афіни відіслав копії. Звичайно ж, 15 талантів він позбувся²³.

Про появу поняття «літературної власності», що означала державну власність на оригінали творів, свідчить також сформована практика претензій на авторство та його визнання.

Філострат звинувачував Софокла в запозиченнях з трагедій Есхіла, а Есхіла - в запозиченні з творчості Фриніха²⁴.

Плагіат вважався безчесним вчинком і греки не були абсолютно безпорадні перед обличчям «літературної крадіжки». Дослідження джерел показали, що автори творів того часу не задовольнялися однією тільки славою, а й отримували певний дохід від своїх літературних праць²⁵.

Отже, автори Стародавньої Греції використовували окремі немайнові правомочності права на свободу творчості в його сучасному розумінні, зокрема, право бути визнаним автором твору, право на цілісність та недоторканість твору, право на захист твору від зміни чи спотворення. Матеріальна винагорода за літературну працю не передбачалась. Оприлюднення і використання твору не мало порушувати особисті права автора. Для виконання твору згода автора у Стародавній Греції не була потрібна.

Шершеневич Г. зазначив, що греки охоче нагороджували співаків гостинним прийомом, але винагорода не завжди співпадала з приналежністю пісні самому співакові, відсутнім було поняття виключності права поширення твору²⁶.

Незважаючи на стрімкий розвиток правомочностей, як майнових, так і немайнових прав автора, можна констатувати відсутність права виключного поширення твору.

Антична традиція приписує Фалесу Мілетському першу заяву про пріоритет. Коли його запитали, яку він бажає винагороду за свої наукові відкриття, автор заявив: «Для мене було б достатньою нагородою, якби ти не став приписувати собі, коли станеш передавати іншим, те, чого від мене

²³ Бивен Э. Династия Птолемеев. История Египта в эпоху эллинизма. Пер. с англ. Т. Шуликовой. М.: Центрполиграф, 2011. С.152-153.

²⁴ Литвинчук И. Л. История экономико-правового регулирования отношений интеллектуальной собственности. *АНТРО. Анналы научной теории развития общества*. 2014. № 1 (14). С. 7–16.

²⁵ Азбука авторского права. Перевод с английского Тарасова Е.В. М.: Юрид. лит., 1982. С.16.

²⁶ Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань: Тип. Имп. ун-та, 1891. С.176.

навчився, а сказав би, що автором цього відкриття є ймовірніше я, ніж хто-небудь інший»²⁷.

Фалес Мілетський був військовим інженером у царя Лідії Креза. Як винагороду за творчу діяльність Фалес бажав визнання пріоритету його авторства, прославлення свого імені у віках та між народами. З позицій сучасної концепції свободи творчості він прагнув реалізації однієї з правомочностей суб'єктивного права на творчість – бути визнаним автором винаходу.

Першовідкривачами прав винахідників також вважають стародавніх греків. Термін «винахідник» було вперше вжито Аристотелем, який назвав грецького математика і механіка Зенона, що проживав в Олександрії, «винахідником діалектики»²⁸.

Дослідники вказують, що у VI столітті до н. е. у жителів давньогрецької колонії Сибарис був звичай, за яким кухар, який створив оригінальну нову страву, мав виняткове право протягом року готувати її і продавати своїм співгромадянам. Через рік дія цього права припинялася, і рецепт ставав надбанням громадськості.²⁹

Описаний правовий звичай, на наш погляд, є прикладом регулювання прав автора, об'єктом яких є рецепт страви. Автор мав виключні майнові права інтелектуальної власності: право продажу рецепту, право готувати цю страву самому. Термін дії цього права був обмежений строком в 1 рік, після чого рецепт ставав суспільним надбанням.

Винахідниками у Греції не могли бути лише раби. Рабам не було властивим займатись творчою діяльністю. За удосконалення роботи більшої винагороди вони не отримували. Господареві раба потрібна лише його інтенсивна праця³⁰.

Аристотель переконував, що «раби потрібні лише тому, що човник сам не ткатиє пряжу». Сутність рабства він вбачав у народженні: одні люди, в яких переважають якості душі, народжуються вільними, а інші, у яких переважає тілесний момент - народжуються рабами, таким людям бути рабами корисно і справедливо³¹. Мислитель був переконаний, що лише вільні люди здатні творити, бо у них переважають духовні якості. Раби від народження мають нахил до фізичного, а не інтелектуального розвитку. Греки не визнавали можливості наявності творчих здібностей у рабів.

²⁷Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII—V вв. до н. э. Под ред. Л. Я. Жмудя. 2-е изд., испр. и перераб. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2000. С.176.

²⁸Борисова Ю. В. Деятельность прокурора по защите прав на объекты интеллектуальной собственности: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.11. Москва, 2014. С.28.

²⁹ Історичний шлях національного патенту. До 100-річчя патентної служби України. Укладач та комп'ютерний набір г. В. Прохорова. URL: <http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/101.html> (дата звернення: 14.03.2020).

³⁰ Пиленко А.А. Право изобретателя: Привилегии на изобретения и их защита в русском и международном праве: Историко-догматическое исследование. Кн. 1. Очерк истории привилегий на изобретения (в связи с эволюцией доктрины). С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1902. С. 80-85.

³¹ Аристотель. Никомахова етика. Соч. : В 4 т. М., 1983. Т4. С. 378.

Отже, у Стародавній Греції художня, наукова чи технічна творчість була престижним заняттям, яке могло приносити славу, визнання, увічнення свого імені. Одним із найбільших досягнень греків у сфері розвитку свободи творчості була поява особистого авторства та свободи від обмежень жрецтва. З'явилося розмежування художнього ремесла та літературної власності. Літературна діяльність приносила авторам славу, визнання, а художнє ремесло ще й матеріальне забезпечення.

До художнього ремесла відносили скульптуру і архітектуру, тореветику, кераміку, каменотесну справу та інші види діяльності, в основі яких лежить творча здатність людини.

Літературна творчість вважалась більш престижним заняттям, ніж художнє ремесло. Оригінали творів найбільш відомих авторів зберігались в державному архіві. Вони становили велику цінність у зв'язку з тим, що численні переписувачі творів могли вносити в них зміни. Однак автори не отримували винагороду за літературну працю.

У автора було право на визнання його автором твору та поширена практика захисту цього права. Автору належало право на перше видання твору, яке могло бути передане у спадок, якщо він за життя не встиг видати твір. Незважаючи на усвідомлення авторами Стародавньої Греції того, що оприлюднення і використання твору зачіпає їх інтереси, поняття виключності поширення твору було відсутнє. Для виконання чи переписування твору згода автора не була потрібна. Переслідувалось лиш внесення змін до твору під час виконання чи переписування.

Внаслідок аналізу джерел можна зробити висновок, що право на пріоритет авторства також походить зі Стародавньої Греції. Його приписують Фалесу Мілетському, який застеріг своїх наслідувачів, щоб ті зазначали, що саме він є автором наукових відкриттів та винаходів, про які їм повідомив.

Стародавню Грецію можна по праву вважати не лише осередком виникнення права на свободу творчості, але і його обмежень. Відомі випадки застосування покарання відповідно до рішення суду щодо мислителів Стародавньої Греції за порушення цензури.

В Афінах суд засудив філософа Анаксагора за безбожництво до вигнання, а твори його - до спалення. Таке ж покарання спіткало і Протагора, твір про богів якого було спалено, а автора було засуджено до вигнання. Сократ був засуджений за безбожництво до смертної кари. Приводом до звинувачення послужили не тільки його публічні лекції, а й самі його погляди та ідеї. Остракізм був одним із покарань, широко застосовувався за перевищення допустимих меж у свободі творчості. У Спарті ніхто не мав права займатися викладанням, крім осіб, спеціально для цього підготовлених державою. В Афінах закон вимагав спеціального дозволу з боку влади. Саме

тут існувала і театральна цензура, яка перебувала в руках архонтів, котрі дозволяли або ж не допускали п'єси до показу на сцені³².

У Стародавній Греції існували обмеження права на свободу творчості у вигляді покарання за «негромадянські думки та недостатню прихильність до держави».

Отже, серед досягнень стародавніх греків, які дозволяють стверджувати про культурний переворот у розвитку суспільства, особливе місце належить формуванню права на свободу творчості, як одного з основних прав людини. На відміну від Стародавніх держав Месопотамії та Стародавнього Єгипту творча діяльність перестала бути монополією жрецтва. Її поділяли на художнє ремесло та літературну власність.

На основі дослідження джерел права, історико-правових пам'яток, результатів творчої діяльності Стародавньої Греції можна зробити висновок, що зміст права на творчість становили наступні правомочності:

- можливість особистого авторства та його захисту;
- становлення права на пріоритет авторства;
- право на цілісність та недоторканість твору;
- право на свободу від обмежень жрецтва у творчій діяльності;
- право на перше видання твору належало автору, що могло бути передане у спадок;
- з'явилося поняття «літературної власності», як державної власності на оригінали творів відомих авторів;
- автор не мав виключних прав на поширення та використання твору;
- невизнання наявності творчих здібностей у рабів;
- обмеження права на свободу творчості, запровадження цензури.

Естафету розвитку права на свободу творчості започаткованого в Стародавніх державах Месопотамії, Стародавньому Єгипті та Елладі перейняли римляни, творчість для яких була однією із визначальних цінностей.

Розвиток правового регулювання свободи творчості у Стародавньому Римі пов'язаний з ім'ям Гнея Флавія та його збірником «Jus Flavianum» - право Флавія. За переказами, Флавій працював писарем при демократичному реформаторові Апії Клавдії. Використовуючи свою посаду, він викрав у жреців і оприлюднив інформацію про легісанкційний процес³³. Це сприяло перемозі плебеїв у боротьбі з патриціями за доступ до правових знань, які за звичаєм, започаткованим ще у державах Стародавньої Месопотамії, тримались у таємниці як наукові знання.

У III ст. до н.е. плебеї виборили право на обрання до складу колегії жреців. Перший понтифік — плебей Тиберій Корунканій зробив свої юридичні консультації відкритими та доступними для всіх. З цього часу

³² Энциклопедический словарь. Т. III-а: Бергер – Бисы. Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. 478 с.

³³ Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. М., Проспект, 2014 С.13, 20.

юриспруденція вже не була таємним мистецтвом жреців, а стала світською³⁴. Тобто до цього моменту юриспруденція була частиною наукових знань, які тримались у таємниці.

На наш погляд, це один із визначальних моментів у розвитку права на свободу творчості. Участь плебеїв у колегії понтифіків забезпечувала доступ до існуючих наукових знань, які втратили «гриф секретності». У боротьбі за політичні і майнові права плебеї вибороли право на доступ до наукових надбань і свободу у всіх видах творчої діяльності. Хоча юридичного закріплення у Стародавньому Римі вони ще не мали.

У храмі Аполлона, який був побудований Октавіаном Августом приблизно в 43 р. до н.е., містилась бібліотека. Зі схолії Ювенала дізнаємось, що в ній були зібрані книги з цивільного права і вільних мистецтв³⁵.

Мистецтва стали вільними від обмежень жрецтва. Це сприяло розвитку творчої діяльності у всіх сферах. Правове регулювання творчості було невіддільним від права власності. Римські юристи визначали право приватної власності як загальну юридичну владу особи над річчю, яка включає п'ять правомочностей: право володіння, право користування, право розпорядження, право на отримання доходів від речей, право захисту речей. Поема чи картина, написана на чужому матеріалі, належали не автору творчої діяльності, а власнику матеріалу, на якій її виконано.

Результат роботи і її матеріальний носій повністю зливалися в одне ціле і загрози тиражування та економічного використання результатів творчості не виникало. Відносини у сфері творчої діяльності регулювалися на основі договорів: найму робіт та купівлі-продажу. Винагорода авторам виплачувалася від покупця твору, картини, скульптури тощо³⁶.

Я. Канторович доводив, що у Стародавньому Римі існувала не «літературна власність», а власність на кожен окремих екземпляр літературного твору, манускрипт чи інший результат творчої діяльності як на річ³⁷.

Разом із тим, римські автори розуміли, що оприлюднення і використання твору зачіпає їх інтелектуальні інтереси та особисті права. Автору надавалася можливість приймати рішення щодо оприлюднення свого твору, а плагіат різко засуджувався громадською думкою³⁸.

Для першого видання літературних творів була потрібна згода автора. Ці відносини регулювались на основі договору між видавництвом і автором.

Цицерон в одному з листів до свого друга Помпонія Аттика, який був латифундистом, банкіром та видавцем Цицерона пише: «Скажи мені: ти

³⁴ Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник. Львів: Світ, 2001. С.338.

³⁵ Борунович В.Г. В мире античных свитков. Саратов, Издательство Саратовского университета. 1976. С.199.

³⁶ Шишка Р.Б. Поняття інтелектуальної власності: гносеологічний аспект URL: <http://www.office-metodist.com.ua> (дата звернення: 14.03.2020).

³⁷ Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С.7

³⁸ Dock A. C. Genese et evolution de la notion de propriete litteraire. Revue Internationale du droit d'auteur. Paris, 1974. Janvier. № LXXIX. P.145.

хочеш вперше видати твір без мого розпорядження? Цього не робив навіть Гермодор, який поширював твори Платона»³⁹.

Д. Ліпцік зазначає, що право авторів існувало завжди, але не було законодавчо оформлене і приймало певні конкретні форми у відносинах авторів з бібліополями - представниками видавничих кіл (від грецьк. «biblion» - книга і «poleo» - продаж)⁴⁰.

Видавництво книг здійснювалося шляхом їх переписування. Кількість переписувачів, які працювали у видавництві і під диктовку одночасно могли переписувати твори, залежала від матеріальних можливостей видавництва. Відповідно кількість примірників залежала від кількості переписувачів.

Інколи тираж книг міг доходити до 1000 екземплярів. Імператор Тацит видав едикт, згідно з яким всі бібліотеки повинні були мати твори його предка, знаменитого історика Тацита. Твори Горация, Овідія, Марціала також виготовлялися в кількості тисячі примірників і розсилалися імперією⁴¹.

Однак це не приносило авторам великої вигоди. Книги були дорогими, недоступними для переважної більшості римлян.

Підтвердження знаходимо у римського поета Марка Валерія Марціала. Він звертається до читача, на думку якого вартість книги є завеликою для такої кількості рядків: «Ти й так отримуєш право насолоджуватись, читачу, нескінченною книгою, а вимагаєш ще кілька рядків! Але ж і Луп свій відсоток забирає, і харчів вимагають раби-переписувачі. Що ж, читачу, або плати, або прощай!»⁴².

Надприбутків ні автор, ні видавець не отримували. Основним видом заробітку авторів було або спонсорство, яке здійснювалось впливовими, заможними особами, або гонорари за роботу, або ж викладання.

Багато творців Стародавнього Риму у своїх творах скаржилися на нужду. Марціал разом із іншими освіченими творцями вимушений був звертатися по допомогу до впливових і багатих осіб та бути у становищі їх клієнта. З цієї причини Марціал вдавався й до лестощів: він вихваляв у своїх творах імператора Доміціана і його фаворитів, аби заслужити заступництво «сильних світу цього»⁴³.

У своїх сатирах Квінт Гораций Флакко описав втрату батьківського маєтку та свій незадовільний майновий стан. Гай Цильній Меценат, який був одним із покровителів творчої діяльності та підтримував найбільш видатних митців Стародавнього Риму, придбав і подарував Горацию маєток. З тих часів

³⁹ Борухович В.Г. В мире античных свитков. Издательство Саратовского университета. Саратов, 1976. С.185.

⁴⁰ Ліпцік Д. М. Авторское право и смежные права. Пер. с фр.; предисловие М. Федотова: Ладомир; Издательство ЮНЕСКО, 2002. С.28.

⁴¹ Борисова Ю. В. Деятельность прокурора по защите прав на объекты интеллектуальной собственности: гражданско-правовой и административно-правовой способы судебной защиты: дис. ... к.ю.н.: 12.00.11. Москва, 2014. С. 23.

⁴² Борухович В.Г. В мире античных свитков. Издательство Саратовского университета. Саратов, 1976. С.95.

⁴³ Дератани Н.Ф., Тимофеева Н.А. Хрестоматия по античной литературе: в 2 т. Том I. Римская литература. Для высших учебных заведений. Москва: Просвещение, 1965. С.345.

фінансова підтримка культури, освіти, творчої діяльності називається меценатством.

Автори Стародавнього Риму не мали належних статків і потребували меценатства. Меценат міг розпоряджатися рукописом твору як завгодно: копіювати його, розповсюджувати, продавати⁴⁴.

Правомочності меценатства у Стародавньому Римі були подібними до видавничих привілеїв, які з'явилися значно пізніше.

Творча діяльність не мала ніякого правового захисту. Будь-хто міг опублікувати або відтворити без згоди автора його твір, а поема, написана на чужому письмовому матеріалі, або картина, намальована на чужій дошці, належали не поетові або художнику, а власнику матеріалу або дошки. Хоча згодом ця норма була скасована Юстиніаном, захисту авторських прав ще не існувало⁴⁵.

У Стародавньому Римі, як і у Стародавній Греції не існувало виключного права на поширення твору. З точки зору римської правосвідомості кожен мав свободу вільного використання творів. Це шкодило як майновим інтересам автора, так і видавництв. Автори не отримували винагороди за повторне видання твору.

Виключенням можна вважати комедію Публія Теренція «Євнух». Вона мала настільки великий успіх, що була продана вдруге як нова. Предметом першого продажу було нібито право показу п'єси не більше одного разу⁴⁶.

Публій Теренцій Афр був рабом у сенатора Теренція Лукана, який помітив його творчі здібності, дав йому освіту, а пізніше і свободу. Згодом Публій став одним із найвідоміших представників давньоримської комедії. Це свідчить про те, що у Стародавньому Римі, на відміну від Стародавньої Греції, наявність творчих здібностей визнавалась у рабів. Творча діяльність могла бути запорукою успіху, слави та визнання. Оцінка творчих результатів не залежала від соціального статусу творця.

Представники творчих професій на невольничих ринках Стародавнього Риму цінувалися набагато більше, ніж інші. Вони хоча й були рабами, але знаходилися в привілейованому становищі: отримували звільнення від роботи для творчої діяльності, або одноразову, чи періодичну матеріальну винагороду від господаря⁴⁷.

Заслуговує на увагу те, що через призму визнання римлянами важливості творчої діяльності та її результатів, раби могли бути наділені господарем «правомочностями свободи творчості», а згодом отримати свободу як винагороду за творчу діяльність. Надаючи рабу-творцю свободу,

⁴⁴ Ulmer E. Urheber- und Verlagsrecht. Hamburg, 1980. S.9

⁴⁵ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Петроград: изд. юрид. кн. кл. «Право», 1917. С.133.

⁴⁶ Dock A.C. Genese et evolution de la notion de propriete litteraire. Revue Internationale du droit d'auteur. Paris, 1974. Janvier. № LXXIX. P.145

⁴⁷ Борухович В.Г. В мире античных свитков. Издательство Саратовского университета Саратов, 1976. С.183.

господар відмовлявся від права власності на нього. Це також вказує на сприяння розвитку творчості, її високу оцінку аристократією. Власник не мав обов'язку надавати свободу такому рабу, це походило виключно від його волі.

Сенека зазначав, що римляни оточували себе рабами, які знали напам'ять твори одного або кількох поетів і за наказом господаря виконували будь-який уривок чи твір у повному обсязі⁴⁸. Такий спосіб використання творів був альтернативою затратному переписуванню.

У Стародавньому Римі, як і в Стародавній Греції, різко засуджувався плагіат.

Марк Валерій Марціал зі зневагою висміює плагіаторів, що приписували собі його епіграми. «Слух йде, Фідентине, ніби ти, читаючи мої вірші, видаєш їх за свої; якщо ти хочеш залишити їх за мною, я надішлю тобі їх безкоштовно; якщо ж ти хочеш, щоб вони були твоїми, купи їх - вони вже не будуть моїми»⁴⁹.

Марціал не заперечував проти безоплатного виконання його віршів: законодавство Стародавнього Риму це дозволяло. Однак творець прагнув або визнання свого авторства, або винагороди за відмову від нього. У даній епіграмі простежується зв'язок зі звичаєвим регулюванням творчості у Стародавньому Єгипті, де автори приписували авторство іншим особам. Через нестатки Марціал закликає викупити його немайнове право, що принесло б славу Фідентину. Разом із тим, у цих рядках висміюється бездарність плагіаторів. Плагіат не вважався карним діянням, не був передбачений у законодавстві, але розглядався як безчесний вчинок та піддавався суспільному осуду.

Свобода творчості у Стародавньому Римі мала законодавчо закріплене обмеження. У Законах XII таблиць було встановлено смертну кару за невелику кількість злочинних діянь. У таблиці VIII було передбачено її застосування до того, «хто злий пісню співає». Тобто страченою мала бути особа, яка створила або буде співати пісню, що містить в собі наклеп, щоб зганьби іншого⁵⁰. Це перше законодавчо встановлене обмеження свободи творчості з метою захисту честі, гідності і ділової репутації особи у Стародавньому Римі.

Драматург Гней Невій (270 - 201 рр. до н. е.) був поміщений до в'язниці, а пізніше відправлений у вигнання за критику влади. Покарання здебільшого застосовувались за «дифамацію» римлян у сценічних творах. Значно посилювалися переслідування авторів та розповсюджувачів творів, у яких критикували владу в період Імперії, особливо при імператорах Августі Калігулу, Нерона, Доміціані. В імператорську епоху був виданий цілий ряд

⁴⁸ Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С.7.

⁴⁹ Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань: Типография Императорского Университета, 1891. С.76.

⁵⁰ Закони Дванадцяти таблиць. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>. (дата звернення: 08.03.2020).

різних постанов, що забороняли поширення або навіть наявність у себе вдома, під страхом покарання, окремих книг. Зокрема були заборонені всі книги ворожби і книги магів. У 407 р. були спалені, за наказом уряду, Книги Сівілл, які містили пророцтва. З поширенням християнства заходи проти думки і слова стали особливо рішучими. Спершу заборонялись ті чи інші ересі, потім ці заборони звели в систему, і покарання було передбачено за певні думки в питаннях як релігійних, так і світських. Інквізиція прагнула, не обмежуючись карою за слово, проникати в душу людини і присікати будь-які шкідливі думки і навіть сумніви⁵¹.

За переказами досить гострою була боротьба у Стародавньому Римі за права на винаходи. Видатний ремісник, ім'я якого не зазначається, виробляв посуд зі скла, що не бився. Йому було призначено зустріч із Тиберієм Цезарем (14-37 р. н. е.) для демонстрації винаходу імператорові. Ремісник кидав скляний посуд на мармурову підлогу, і вироби не розбивалися, що вразило імператора. Упевнившись, що ніхто більше не володіє секретом виготовлення унікального скла, Тиберій наказав відрубати голову реміснику. Імператор не бажав розголошення відомостей про винахід, щоб залишитися єдиним власником посуду, що не розбивається⁵².

Стародавній Рим до часу свого падіння в V ст. н. е. підійшов досить близько до винайдення друкарства. Були винайдені папір, друкарська фарба, відбитки друку, розроблений складальний шрифт. У ліцях Стародавнього Риму для навчання грамоті використовували дерев'яні касети, в які вставлялися металеві літери. Рим упав під натиском німецьких племен, а книгодрукування виникло через тисячу років, в 1445 р. в Німеччині. Неписьменні германці вирвали у освічених римлян шанс продовжити існування імперії і лише через тисячу років прозріли самі⁵³.

Отже, римська цивілізація відіграла вирішальну роль у процесі становлення права на свободу творчості. Незважаючи на те, що воно не мало законодавчого закріплення, саме римляни сформували основу для цього.

Внаслідок боротьби патрициїв і плебеїв останні отримали доступ до правових на наукових знань, мистецтва стали вільними. Знання, що тривалий час трималися в таємниці жрецтвом, стали основою розвитку Стародавнього Риму.

Результат творчої діяльності розглядався невіддільно від права власності на матеріальний носій, в якому він виражений. Для першого оприлюднення літературних творів була потрібна згода автора. Автори отримували гонорари за перше оприлюднення твору. Якщо автор мав успіх, як виняток, твір міг бути проданий двічі, але виключне право на поширення

⁵¹ Энциклопедический словарь. Т. III-а: Бергер – Бисы. Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. 478 с. URL: <http://www.vohi.net/brokgauz/all/091/91705.shtml> (дата звернення: 14.03.2020).

⁵² Валле В. Парадокси права інтелектуальної власності. К.: Освіта України, 2010. С. 55

⁵³ Грейг О. Тайная доктрина Третьего Рейха, или Во что верил Адольф Гитлер: М.: Эксмо: Алгоритм, 2009. С.151.

твору було відсутнє. Творці не отримували надто великих гонорарів, скаржились на нужду.

Досить поширеною була фінансова підтримка творців з боку заможних осіб, зокрема Гаєм Цильнієм Меценатом. Саме зі Стародавнього Риму походить фінансова підтримка культури, творчої діяльності, яка отримала назву «меценатство». Правомочності меценатства стали прототипом видавничих привілеїв, які з'явились пізніше.

Римляни високо цінували творчі здібності, визнавали їх наявність у рабів. Власники рабів, які мали творчі здібності, сприяли їх розвитку, звільняли таких рабів від фізичної праці, дарували їм свободу.

Для римлян не властивим було приписувати авторство іншим особам, бо творчість приносила славу і визнання, гонорари. Однак, не відкидалася можливість передати своє авторство на твір іншій особі за винагороду.

Плагіат не вважався карним діянням, не був передбачений у законодавстві, але розглядався як безчесний вчинок та піддавався суспільному осуду. Натомість смертну кару було передбачено у Законах XII таблиць за створення твору чи виконання пісні, що містить наклеп на особу. Тобто таблиця VIII передбачала перше відоме світу законодавче обмеження.

Особливості правового регулювання свободи творчості у Стародавньому Римі полягають у наступному:

- відсутність законодавчого закріплення права на свободу творчості;
- можливість вільного доступу до правових і інших наукових знань;
- результат творчої діяльності був невіддільним від права власності на річ;
- перше оприлюднення твору вимагало угоди з автором;
- відсутність виключного права на поширення твору;
- популярні автори отримували гонорари та матеріальну підтримку від спонсорів;
- римляни визнавали творчі здібності у рабів;
- творці могли передати своє авторство на твір іншій особі за винагороду;
- плагіат піддавався суспільному осуду;
- вперше на законодавчому рівні було обмежено свободу творчості з метою захисту честі і гідності особи.

Становлення права на свободу творчості в країнах стародавнього Сходу та античної цивілізації можна поділити на наступні етапи:

I –й етап (до IV тисячоліття до н. е.) додержавний.

Дослідження витоків права на свободу творчості дозволяє зробити висновок, що забезпечення його реалізації є основою еволюційного розвитку суспільства. Пусковим механізмом у процесі еволюції стала саме творча здатність людини, творча праця, удосконалення оточуючих предметів для добування їжі, створення знарядь праці. Про додержавне звичаєве стимулювання, підтримку та забезпечення творчої діяльності свідчать

печерні і наскальні написи періоду пізнього палеоліту (35 -10 тисячоліття до н.е.), адже первісні творці не мали б змоги займатись творчістю, якби одноплемінники не добували для них їжу.

II –й етап (IV – III тисячоліття до н. е.) шумеро-вавилонський.

Для шумеро-вавилонської цивілізації характерним було релігійне заперечення наявності творчих здібностей у людини, віднесення творчої діяльності до божественної влади, монополізацію жрецтвом наукових знань і творчих вмій та контроль за їх поширенням. Наукові відкриття, винаходи також були оповиті таємницями, тримались жрецькими в секреті від народу. Визнання творчих здібностей у людини підірвало б суспільний устрій, релігійні переконання і авторитетний вплив жрецтва. У шумеро-вавилонський період право на творчу діяльність було узурповано жрецтвом, результати творчої діяльності тримались у таємниці та використовувались для підтримки авторитету влади та релігії. Поступом у напрямку подальшого розвитку регулювання творчої діяльності можна вважати статтю 274 Законів царя Хаммурапі, у якій закладено гарантування оплати праці ремісників, однак творча діяльність не була виділена з ремісничих професій.

III –й етап об'єднує у собі одним історичним періодом дві принципово різні традиції правового регулювання творчої діяльності:

1) (2686 р. до н.е. – 30 р. до н. е.) єгипетська цивілізація;

2) Стародавня Греція (III тис. до н. е. – 27 р. до н.е.).

1) (2686 р. до н.е. – 30 р. до н.е.) єгипетська цивілізація. Витоки сучасної концепції немайнових прав автора на псевдонім або на анонімність твору сягають періоду Давнього та Середнього Царства Стародавнього Єгипту, для якого характерним є приписування авторства великим діячам, фараону, жрецю, богу. У період Нового Царства з'явилося усвідомлення важливої ролі авторства у творчості як можливості увіковічення власного імені у віках. Плагіат почав визнаватись злочином, за який застосовувався один із найсуворіших видів покарань, зміст якого полягав у вигнанні за межі соціуму. До Птолемеївського періоду відносять один із перших відомих у світі випадків обмеження свободи творчості. Філософу Гегезію було заборонено читання публічних лекцій, бо вони були оповиті песимізмом і могли спонукати до вчинення самогубства. Не зважаючи на визнання творчих здібностей у людини, свобода творчості, як і в шумеро-вавилонський період, зазнавала обмежень із боку релігії, жреців, фараонів. Наукові відкриття, винахідництво були повністю під контролем жреців шляхом заснування своєрідного храму науки в Олександрії, де жили перші винахідники, зокрема: Архімед, Герон Олександрійський, Ктезібій та інші науковці та винахідники.

2) Стародавня Греція (III тис. до н. е. – 27 р. до н.е.).

Незважаючи на приблизно однакові історичні межі регулювання творчої діяльності в Стародавній Греції було значно прогресивнішим, ніж в Стародавньому Єгипті. На противагу міфічним уявленням про божественне походження творчості та засекречуванню наукових відкриттів, які

підтримувалися жрецтвом Стародавнього Єгипту, в Стародавній Греції існувало поняття особистого авторства та свободи як вищої моральної категорії. Автори Стародавньої Греції використовували окремі немайнові правомочності права на свободу творчості в його сучасному розумінні, зокрема, право бути визнаним автором твору, право на цілісність та недоторканість твору, право на захист твору від зміни чи спотворення. Оприлюднення і використання твору не мало порушувати особисті права автора. Античним традиціям були відомі правомочності пріоритету авторства, майнові права на продаж рецепту нової страви та перехід прав на результати творчої діяльності у суспільне надбання.

Одним із найбільших досягнень греків у сфері розвитку свободи творчості була поява особистого авторства та свободи від обмежень жрецтва. З'явилося розмежування художнього ремесла та літературної власності, яка вважалась більш престижною. Стародавню Грецію можна по праву вважати не лише осередком виникнення права на свободу творчості, але і його обмежень. Відомі випадки застосування покарання згідно з рішенням суду до мислителів Стародавньої Греції за порушення цензури (безбожництво) філософа Анаксагора, Протагора, Сократа. Серед досягнень стародавніх греків, які дозволяють стверджувати про культурний переворот у розвитку суспільства, особливе місце належить формуванню права на свободу творчості, як одного з основних прав людини. На відміну від Стародавніх держав Месопотамії та Стародавнього Єгипту творча діяльність перестала бути монополією жрецтва. Однак, у рабів не визнавали наявності творчих здібностей.

IV –й етап (близько 27 р. до н. е. - 476 р. н.е.) Римська Імперія.

Естафету розвитку права на свободу творчості перейняли римляни, творчість для яких була однією із визначальних цінностей. Вони високо цінували творчі здібності, визнавали їх наявність у рабів. Власники рабів, які мали творчі здібності, сприяли їх розвитку, звільняли таких рабів від фізичної праці, дарували їм свободу. Плагіат не вважався карним діянням, але розглядався як безчесний вчинок та піддавався суспільному осуду. Натомість смертну кару було передбачено у Законах XII таблиць за створення твору, що містить наклеп на особу (перше відоме світу законодавче обмеження свободи творчості). У Стародавньому Римі результат творчої діяльності був невіддільним від права власності на річ і лише перше оприлюднення твору вимагало угоди з автором. У Римі зародилось меценатство і спонсорство як вид підтримки творчості.

1.2. Розвиток права на свободу творчості в Середні віки та епоху Відродження

Важливе значення у розвитку права на свободу творчості має період Середньовіччя. У його надрах було нагромаджено духовно-культурний потенціал, який сприяв спалахові людського генія і врегулюванню правових відносин у сфері творчості у часи Відродження і Реформації.

У період Середньовіччя визначальним у творчій діяльності було прийняття християнства та Біблії, що суттєво змінило систему культурних цінностей, започатковану в епоху античності.

Після падіння Західної Римської імперії, центром розвитку творчості стала Східна Римська імперія, яка увійшла в історію під назвою «Візантійська імперія». Особливістю правового регулювання творчої діяльності в Візантії є те, що її становлення відбувалось на перехресті пізньоантичної, східної цивілізації та новонародженої середньовічної.

Продовжуючи славні античні традиції, Візантія перейняла культурну спадщину підкорених народів. З початку свого існування нова імперія прагнула перевершити Рим у величчї результатів творчої діяльності. Однак, починаючи з X ст. все, що пов'язано з «варварським Заходом», було заборонено. Поступово змінювалась система культурних цінностей, де центром всесвіту була вже не людина, а духовне життя. Пріоритетні напрями творчої діяльності визначалися церквою. Мистецтва, що у Стародавньому Римі були вільними, у Візантії стали глибоко релігійними.

Наступником жрецтва в християнстві було духовенство, яке відігравало головну роль у розвитку правового регулювання творчості. Духовенству належала монополія в галузі науки, освіти і культури.

У боротьбі за єдність релігійних вірувань церковні діячі визнали, що вся антична поезія, театр, культура пронизані релігійними культами язичницьких божеств. Античні цінності, зокрема, і прагнення до слави, визнання, почесі, почали засуджуватися як не гідні християн. Антична література була визнана заклятим ворогом.

Пам'ятники античної культури були невіддільними від античної міфології. Знищували не тільки «язичницькі» храми, але і все те, що в них зберігалось, намагаючись витравити будь-яке згадування про греко-римських богів. З якою рішучістю відкидалось все, пов'язане з древньою античною культурою, видно з творів раннього апологета християнства Тертуліана. У трактаті «Про ідолопоклонство» він доводив, що християнам не слід займатися мистецтвом, бо об'єктом мистецтва завжди були язичницькі боги; архітектурою, бо для її вивчення треба зрозуміти будову

язичницьких храмів; а також викладацькою діяльністю, тому що в школах читають язичницьких авторів⁵⁴.

Монополія духовенства в області культури привела до того, що право на творчість визнавалось крізь призму релігійної концепції. Правомочності свободи творчості, які набули розвитку у Стародавньому Римі суперечили основним канонам християнської релігії. Наприклад, право бути визнаним автором твору, яке було досить важливим для римлян і приносило їм славу, визнання, пошесті і матеріальні вигоди, не мало важливого значення в період Середньовіччя. Християнин повинен славити Бога, а не прославляти власне ім'я. Слава пов'язується з одним із смертних гріхів - гординою. Тому в період Середньовіччя «культ авторства» втратив своє античне значення.

Творча діяльність в основному була сконцентрована в монастирях, де зберігалися й переписувалися корисні теології античні рукописи, писалися літописи.

Ченці, які займались творчістю, не задумувались над власною вигодою та матеріальним забезпеченням. Автор був щасливий тим, що його твори переписували, і далекий від думки відстоювати своє виняткове майнове право на твір⁵⁵.

Концепція християнської релігії засуджувала прагнення до матеріального збагачення. Християнин мав прагнути досягти слави небесної, а не земного визнання. Багато творів було створено анонімно, або під різними псевдонімами.

В. Бенешевич характеризує Середньовіччя як період загального літературного дикунства. І лише літописи, розплідниками яких були монастирі, належать до тих видів літератури, де було дещо зроблено. Плагіат у Візантії не засуджувався. Чужі твори безперешкодно переписувались як частково, так і повністю, до них вносились безліч змін. В. Бенешевич зазначив, що уявлення про літературну власність на літописи не існувало, тому невинних літописців не варто ототожнювати з безсовісними плагіаторами. Такого докору візантійський літописець би не зрозумів. Форма викладу і ідеї для літописців були справою другорядною, а матеріал, факти вони розглядали як спільне надбання, з якого кожен може вибрати щось за своїм бажанням. Такий літературний комунізм привів до того, що важко провести межі між самостійною компіляцією і простою редакцією⁵⁶.

Через безперешкодне внесення змін до творів та хаотичне використання імен авторами дослідникам сучасності складно об'єктивно оцінити літературні надбання цього періоду. Наприклад, твори одного із найбільш відомих візантійських літописців Георгія Монаха, дійшли до

⁵⁴ Борухович В. Г. В мире античных свитков: под ред. Э. Д. Фролова. Саратов: Из-во Саратовского университета, 1976. URL: https://royallib.com/read/boruhovich_vladimir/v_mire_antichnih_svitkov.html#0 (дата звернення: 14.03.2020).

⁵⁵ Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань: Тип. Имп. ун-та, 1891. С.82.

⁵⁶ Очерки по истории Византии. Вып. 1 Очерк политической истории Византии Г.Гельцера. Под. ред. В. Н. Бенешевича. СПб., Студ. изд. ком. при ист.-филол. фак. СПб. ун-та, 1912. С.72.

нашого часу у рукописах, які між собою не співпадають, тобто була втрачена оригінальність твору.

Отже, незважаючи на те, що Візантія була прямою наступницею античного світу та елліністичного Сходу й за рівнем розвитку освіченості, культури аж до XIII ст. випереджала середньовічну Європу, право на свободу творчості не отримало прогресивного розвитку. В основу правового регулювання творчої діяльності було покладено концепцію християнської релігії, центром всесвіту була вже не людина, а духовне життя.

Візантійський період в історії розвитку права на творчість характеризується тим, що :

- творчість і мистецтво, що у Стародавньому Римі вважались вільними, у Візантії стали глибоко релігійними;
- християнам не слід займатись творчістю, бо її об'єктом є античні боги, храми, скульптура, література, що є язичництвом;
- єдиний напрям у творчості, який підтримувався духовенством – розвиток концепції християнської релігії;
- право бути визнаним автором твору, наближує людину до гріха, бо християнин повинен славити Бога, а не прославляти власне ім'я;
- концепція християнської релігії засуджувала прагнення творців до матеріального збагачення;
- автори безперешкодно вносили зміни до чужих творів, що призвело до втрати оригінальності творів;
- плагіат не засуджувався і не вважався ганебним вчинком.

Подібні тенденції спостерігаються у перші століття середньовіччя у Західній Європі. Епоха античної культури і високого рівня освіченості змінилася періодом загального невігластва і грубості: більшість графів і баронів не вмели ні читати, ні писати. В Англії освічені люди були настільки рідкісні, що вони звільнялися навіть від смертної кари в разі скоєння вбивства⁵⁷.

У Західній Європі на початку середньовіччя, як і у Візантії, не існувало законодавства, яке б захищало права авторів чи свободу творчості.

Переписування чужого твору й поширення його під своїм ім'ям не тільки не переслідувалося, але заохочувалося - оскільки вважалося богоугодною справою, що сприяє поширенню грамотності і вченості. Повторення відомого вважалося доблестю, висловлювання нових незвичних думок і суджень - небезпечною гординою на межі ереси, поняття авторської індивідуальності не існувало, здатність до запам'ятовування і відтворення текстів напам'ять вважалася вище здатності творити⁵⁸.

Автор вважався посередником між Богом і людьми, тому залишався анонімним. Це був такий історичний період, коли відсутність немайнових і

⁵⁷ Борухович В. Г. В мире античных светков: под ред. Э. Д. Фролова. Саратов: Из-во Саратовского университета, 1976. С.82.

⁵⁸ Кротков А. Ах, плагиат! Мода на воровство! URL: http://www.superstyle.ru/23jan2015/ah_plagiat?print=1 (дата звернення: 08.03.2020).

майнових прав автора обґрунтовувалась тим, що діяла «рука Бога», а твір може копіюватися ким завгодно. Однак середньовічні автори розташовували на перших сторінках своїх рукописів застереження про неминучі пекельні муки всім тим, хто при копіюванні посміє зіпсувати або спотворити їх твори⁵⁹.

Заборонялося лише присвоєння євангельських текстів і творів апостолів. Вони мали особливий статус у силу їх важливого значення для розвитку християнської релігії.

Збереглися свідчення про одну із суперечок з приводу авторського права. У VI ст. н.е. між настоятелем монастиря Св. Фінніаном з ірландського міста Мовіль – християнським місіонером, та апостолом Св. Коламбою – видатним монахом, відомим як запроваджувач християнства на території сучасної центральної і північної Шотландії. Суперечка виникла з приводу того, що Св. Коламба скопіював Псалтир, що належав Св. Фінніану. Суперечка призвела до битви, результатом якої стали численні людські жертви⁶⁰.

Позитивні зміни у культурному розвитку Середньовіччя пов'язують із правлінням імператора франків Карла Великого. В юності він не отримав освіти, але пізніше виявив прагнення до знань. «Він старанно займався мистецтвами і вельми поважав тих, хто їх викладав, надаючи їм великі почесті... Хоча праця його розпочата занадто пізно, він досягнув успіху»⁶¹. За наказом Карла Великого при монастирях було відкрито школи та розроблено єдиний текст Біблії, який у зв'язку із відсутністю заборони вносити зміни до творів, був змінений переписувачами.

При великих монастирях діяли спеціальні відділи - «скрипторіуми», де переписувалися книги. Оригінал із рук автора передавався монахам-переписувачам. Текст книги міг диктуватись одразу кільком переписувачам, але вони допускали багато помилок через малограмотність. Створення копії твору інколи займало більше року⁶².

У руках церкви була зосереджена і функція цензури. З часів перших вселенських соборів розпочалось спалювання єретичних книг. У 1121 р. Суассонський собор змусив Абеяра публічно спалити свій «Трактат про триєдність», а в 1140 р. папа Інокентій II видав розпорядження про спалення всіх книг Абеяра. Особливо жорстоко переслідувались церквою усні і письмові твори «єретиків», їх виступи, які відкрито відкидали сформований соціальний порядок і церковну організацію⁶³.

Починаючи з XII ст. видавництво книг перестало бути суто церковною справою. В університетах Болоньї, Парижі та у інших європейських містах

⁵⁹ Ulmer E. Urheber- und Verlagsrecht. Hamburg, 1980. p. 9.

⁶⁰ Валле В. Парадокси права інтелектуальної власності. К.: Освіта України, 2010. С.9

⁶¹ Эйнхард. Жизнь Карла Великого; Пер. с лат. М.С. Петрова. Историки эпохи Каролингов. Москва, 1999. С. 9.

⁶² Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С.5-6.

⁶³ Цензура. Советская историческая энциклопедия. URL: <http://dic.academic.ru> (дата звернення: 08.03.2020).

було організовано майстерні для переписування творів, якими керували лібрарії. Ці посадові особи збирали плату за використання рукописів, відповідали за їхнє зберігання і надання їх для переписування.

Книги в епоху Середньовіччя були дуже дорогими. Людовік XI, бажаючи придбати собі манускрипт арабського письменника Розеса, що був у власності медичного факультету Паризького університету, віддав у заставу весь свій срібний посуд. Книги могли бути передані у спадок, або як придане нареченої. Власники книг прикріплювали їх до столу залізними цепами та охороняли як скарби. Бібліотеки мали лиш найбагатші, короновані особи⁶⁴.

Першою формою правового регулювання творчої діяльності в період Середньовіччя були індивідуальні привілеї. Однак, їх не варто розглядати як законодавчі акти, які захищали права творців чи винахідників. Це милість монарха або представників влади, яка видавалась на їх розсуд.

У 1357 р. у Лондоні було видано привілеї гільдії переписувачів і художників-ілюстраторів на монопольне право видавництва⁶⁵. У 1421 р. міським управлінням Флоренції було видано патент на винахід Філіппо Бренеллескі, який винайшов корабельний поворотний кран⁶⁶. У Венеції перший привілеї було надано у 1492 р. Петрусу Францискусу де Равенна, викладачу права університету Падуї, котрий розробив систему тренування пам'яті, яку він виклав у книзі під назвою «Фенікс». У Гандершаймі перший привілеї видано в 1501 р. асоціації «Sodalitas Rhenana Celtica» за опублікування збірки творів драматурга та поетеси Гросвіті⁶⁷.

Недоліком регулювання творчої діяльності на основі привілеїв було те, що рішення про видачу привілеїв не були об'єктивними. Нерідко в їх основу було покладено теологічний світогляд, а не стимулювання нових високотехнологічних виробництв чи розвиток творчої діяльності. Інколи результати творчої діяльності, наукові відкриття та винаходи несли в собі загрозу для їх авторів, які могли бути звинувачені у чаклунстві чи ересі.

Винахідники в той час переслідувалися, а інновації розглядалися як диявольська спокуса, здатна привести до руйнування встановленого Богом порядку речей. Винаходи сприймалися як щось огидне. Наприклад, в акті Кельнської міської ради Німеччини у 1412 р. записано: «Щоб ви знали: до нас з'явився Вальтер Кизингер, який пропонував побудувати колесо для пряжі і крутіння шовку. Але порадившись, рада вирішила, що багато людей у нашому місті, які годуються цим ремеслом, залишаться без роботи. Тому було постановлено, що не треба будувати і ставити колесо ні тепер, ні коли-небудь згодом»⁶⁸.

⁶⁴ Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С.5-7.

⁶⁵ Дроб'язко В.С. Право інтелектуальної власності: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2004. С.91.

⁶⁶ Жарова А.К. Правовая защита интеллектуальной собственности: учеб. пособие для магистратуры. Под общ. ред. проф. С.В. Мальцевой. М.: Издательство Юрайт, 2017. С.11.

⁶⁷ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.17.

⁶⁸ Социальная история средневековья. Т. II. Деревня и город позднего средневековья: под ред. Е. А. Косминского, А. Д. Удальцова. М.; Л.: Госиздат, 1927. С. 388.

Подібний випадок описаний в історії середньовічної Англії. Англієць Вільям Лі у 1589 р. винайшов ручний верстат для в'язання, де замість спиць працювали в'язальні голки, закріплені на плоскому горизонтальному брусі. Королева Англії Єлизавета, піклуючись про дохід в'язальниць, заборонила під страхом смерті виготовлення і експорт цього верстата і порадила винахідникові жити чесною працею⁶⁹.

Отже, в середньовічній Європі спостерігаються наступні тенденції правового регулювання творчої діяльності:

- плагіат не вважався ганебним, не переслідувався;
- заборона вільного присвоєння поширювалась виключно на євангельські тексти і твори апостолів;
- переписування творів здійснювалось у монастирях, а з XII ст. - в університетах;
- першою формою правового регулювання творчої діяльності були індивідуальні привілеї;
- в основі регулювання творчої діяльності на основі привілеїв був теологічний світогляд, винаходи несли в собі загрозу для їх авторів, які могли бути звинувачені у чаклунстві чи ересі.

В основу правового регулювання творчої діяльності в період Середньовіччя було покладено концепцію християнської релігії, де центром всесвіту була вже не людина, а духовне життя. У Візантії і у Західній Європі плагіат не вважався ганебним, не переслідувався. Творчість набула релігійного характеру.

У Візантії заборонялось розвивати античні види творчості, бо в їх основі – язичництво. Право бути визнаним автором твору асоціювалось із гординою, бажанням слави і засуджувалось релігією. Винятком були лише євангельські тексти і твори апостолів, які мали особливий статус, вільне їх відтворення заборонялось.

Першою формою правового регулювання творчої діяльності у Західній Європі були індивідуальні привілеї, але через теологічний світогляд винаходи інколи могли нести в собі загрозу для авторів, які могли бути звинувачені у чаклунстві чи ересі.

Подальший розвиток права на свободу творчості пов'язаний із розвитком освіти, торгівлі в європейських містах епохи Відродження та освоєння техніки друку Й. Гутенбергом.

Успішні досліді по винайденню книгодрукування Й. Гутенберг розпочав ще у 1440 р. Для удосконалення винаходу 22 серпня 1450 р. у м. Майнц він уклав договір із І. Фаустом, відповідно до якого Й. Гутенберг бере у борг під 6 відсотків 800 гульденів. Доопрацювавши свій винахід, Й. Гутенберг у співпраці з І. Фаустом надрукував «Латинську граматику» Елія Доната, а згодом Біблію. Особливістю цих видань було те, що в них були

⁶⁹ Христианович Д. Э. Изобретательство и ранние формы инженерной деятельности. *Вопросы философии*. 1985. № 2. С. 97.

відсутні перші літери заголовків (їх дописували від руки) та нумерація сторінок. З часом до угоди Й. Гутенберга й І. Фауста долучився П. Шеффер, який удосконалив техніку друку заголовків. Однак, фіналом цієї співпраці став судовий позов І. Фауста проти Й. Гутенберга. Суд постановив залишити типографію Й. Гутенбергу, а матеріал для друку і інструменти повернути І. Фаусту⁷⁰.

Й. Гутенберг надалі друкував книги анонімно, оскільки остерігався судових позовів і стягнення з нього боргу. Видавництво І. Фауста і П. Шеффера, навпаки, почало використовувати фірмовий знак, вперше поставивши його у 1457 р. на книгу «Майнцівський псалтир». Спочатку книгодрукування трималось у секреті, однак після розгрому міста Майнца у 1462 р. Адольфом фон Нассау, учні і підмайстри Й. Гутенберга почали поширювати мистецтво книгодрукування у Європі⁷¹.

У переважній більшості юридичної літератури йдеться про те, що друкарський верстат є основною передумовою розвитку авторського права. Це припущення було розкритиковано О.А. Моргуновою, яка довела, що розвиток книгодрукування - лише привід, оскільки в Китаї з XI століття застосовувався спосіб друкування вирізаними штампами, однак його поява не зумовила виникнення авторського права⁷².

Книгодрукування в Західній Європі в XV столітті співпало з епохою Відродження, але ця межа є умовною. Прогрес у правовому регулюванні використання результатів творчості мав поступальний характер.

З'явилася можливість пустити в економічний оборот «романи і поеми», торгувати віршами і винаходами. Одночасно виникла необхідність закріпити «приватну власність» за досягненнями творчості і технічних новацій. Після винаходу друкарського верстата і появи мануфактур рукопис, а потім і інший матеріальний носій твору, могли бути швидко і відносно дешево розмножені, а технічні новинки мали переваги перед конкурентами і почали впроваджуватися у виробництво значно швидше⁷³.

Винахід друкарства спричинив появу особливого товару - творів, але поява будь-якого нового товару завжди обумовлена усвідомленою потребою в ньому. Саме в XV столітті на Європу звалився потік нової інформації. Європейці відкривали для себе невідомі раніше тексти, нові континенти, стали використовуватися нові методи наукових досліджень. З цього часу друкарський верстат став засобом, за допомогою якого інформація могла

⁷⁰ Биографическая библиотека Ф. Павленкова: Жизнь замечательных людей VII ст. до н.е. - X VII ст. М.: Олма-Прес, 2001. С.241.

⁷¹ Беспалова А. Г. История мировой журналистики: Учеб. пособие для вузов. Москва: Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2003. С.213.

⁷² Моргунова Е Природа авторского права. *Интеллектуальная собственность Авторское право и смежные права.* 2001. №12. С.31-34.

⁷³ Близначев И. А. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации (Теоретико-правовое исследование): Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2003.

поширюватися не тільки точно, а й швидко, а торгівля книгами сприяла поширенню знань усім світом⁷⁴.

Використання привілеїв було перехідним етапом у розвитку творчої діяльності, бо прибутки, в основному, отримували книговидавці, привілейовані особи, які не займалися творчою діяльністю.

Період Реформації у Німеччині характеризується активним розвитком законодавства про свободу творчості в умовах напруженої революційної боротьби. Прагнення духовної і світської влади до необмеженого панування викликало активний протест з боку ряду творчих особистостей.

Найголовнішим діячам просвітнього руху у Німеччині - Йогану Рейхліну (1455-1522), Еразму Роттердамському (1467-1536) і Ульріху фон Гуттену (1488-1523) - довелося зустріти відчайдушний опір з боку католицького духовенства, колишніх неподільних володарів науки і релігії. Загальновідомими літературними пам'ятками цього можуть служити «Листи темних людей», одним з авторів яких був Ульріх фон Гуттен і «Похвала глупоті дурості» Еразма Роттердамського. Духовенство і влада розраховували впоратися з віяннями нового життя та вільної думки за допомогою інквізиційного арсеналу. Столицею інквізиції був Кельн. З огляду на те, що гуманісти впливали на суспільство за допомогою літератури, інквізиція спробувала затиснути її в лещата цензурних постанов. Книгодрукування з'явилося в Кельні в 1469 р., а з 1475 р. книги почали виходити з цензурними позначками місцевого університету. На дозволених книгах виставлявся напис: «Допущено до друку Кельнським університетом» або «Після перевірки допущений і апробований благодатним університетом м. Кельна за погодження ректора університету»⁷⁵.

Німецькі університети, які тривалий час мали визначальний вплив на формування свободи творчості, перебували під владою духовенства.

Архієпископ м. Майнца Бертольд фон Геннеберг прагнув ввести суворіші обмеження свободи творчості з метою «божественного мистецтва» «у всій його славі». 4 травня 1486 р. видав розпорядження, відповідно до якого у м. Майнц має бути створений місцевий цензурний орган. Основним його завданням був контроль за поширенням результатів творчості, що суперечили інтересам світської і духовної влади. Подібні заходи було вжито і в інших містах.

Папа Олександр VI у 1501 р. видав буллу, у якій зазначив, що у окремих округах, особливо у Кельнському, Майнцькому, Трірському, Магдебурзькому друкується багато творів із помилками та проти християнської релігії. У зв'язку з цим усі видавці зобов'язані радитись і брати дозвіл на друкування книг у архієпископів, їх намісників, або уповноважених

⁷⁴ Geller P.E. Must Copyright Be For Ever Caught Between Marketplace and Authorship Norms? Of Authors and Origins: Essays on Copyright Law. Oxford: Clarendon Press, 1994. P.11.

⁷⁵ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.135.

ними докторів університетів. Видавці, які друкують книги без дозволу мають бути притягнуті до відповідальності у вигляді відлучення від церкви і грошового штрафу⁷⁶.

Із поширенням гуманізму у Німеччині популярною стала демократична література сатирично-опозиційного змісту. Ці події мали важливе значення для розвитку права на свободу творчості. Країна переживала високий духовний підйом, а революційні ідеї пропагували боротьбу з обмеженнями науки і мистецтва. Розквіт гуманізму і світської науки сприяв підвищеному інтересу до античних творів. Видавництво творів античних авторів та боротьба з противниками духовної та світської влади зумовила з одного боку суворий контроль за діяльністю видавців, а з іншого – їх пріоритет над правами авторів.

Наступник Олександра VI - Лев X пішов далі свого попередника і в 1515 р. увів крім загальної духовної цензури ще й інквізиторську, яка мала право переслідувати авторів творів та їх розповсюджувачів. Найбільш важливими в історії цензури і свободи творчості в Німеччині стали 1529 і 1530 рр.⁷⁷.

На з'їзді князів у 1529 р. у місті Шпеєр постановою рейхстагу було затверджено, що все, що має бути надруковано чи передруковано, повинно попередньо погоджуватись з уповноваженою особою, яка призначається кожним окремим урядом⁷⁸.

Такі постанови обмежували свободу творчості авторів і контролювали видавців. Привілеї на друк, що дарувались владою, захищали права видавців. Творці перебували в залежному становищі, майнові права на твори після першого друку переходили до видавців.

Перший нормативно-правовий акт на території сучасної Німеччини, який змінив довічне авторське право на твір після його продажу - «Статут друкарів Базеля» (Basel Printers' Statute), був прийнятий у 1531р. радою міста Базель. Він мав локальний характер і передбачав трьохрічний термін захисту «власності видавництва» та штраф у розмірі 100 гульденів, якщо хтось його порушуватиме. Він мав на меті захист економічної конкуренції між видавництвами Верхнього Рейну, але став підґрунтям розвитку захисту майнових інтересів авторів. Видавці могли користуватись майновими правами на твір лише три роки. Після спливу цього терміну майнові права на твори знову переходили до авторів.

⁷⁶ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.138.

⁷⁷ Вороненкова Г.Ф. Путь длиною в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии. М.: Языки русской культуры, 1999. С.245.

⁷⁸ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.139.

На стрімкий розвиток концепції свободи творчості, авторського права вказують численні факти звернення творців до суду.

До нашого часу збереглися відомості про судовий позов Йогана Шотта до франкфуртського видавця Крістіана Егенольфома. Позивач звинувачував відповідача у неправомірному опублікуванні перекладу німецькою мовою одного із творів теолога й ботаніка Отто Брюнфельса. На жаль, докладні відомості про те, яким було рішення суду в цій справі, не збереглися⁷⁹.

У 1533 р було зареєстровано перше порушення видавничих прав, коли Уінкін де Уорд виявив, що його монополія на видання «Синтаксис» була порушена друкарем Пітером Треверісом. У 80-і рр. XVI століття група друкарів, які не мали патентів, відмовилася коритися встановленню будь-якої монополії в книговидавничій справі⁸⁰.

Прийняття статуту друкарів Базеля, відомості про позови до суду, а також боротьба окремих видавців за друк без патентів від світської влади стали результатом поширення гуманістичних ідей. Світська та духовна влада прагнула запровадження ефективних заходів для придушення цього руху.

У 1530 р. імператор Карл V на з'їзді у м. Аугсбург оголосив: «Безконтрольний друк породжує зло. Вимагаю, щоб кожен курфюрст, князь від сьогодні і до найближчого з'їзду в усіх типографіях і книжкових магазинах проводили обшуки, щоб жоден новий твір, жодна картина чи щось у цьому роді ні таємно, ні явно не створювались, не друкувались і не надходили у продаж. Вимагаю, щоб уповноважені світською і духовною владою особи сліdkували за тим, щоб на кожному друкованому творі правильно зазначалися ім'я, прізвище видавця та місто, де його надруковано. Усі пасквілі, чи інші твори, що містять наклепи, не повинні продаватись. Якщо цей порядок буде порушено до винного, залежно від обставин справи, має бути застосовано майнове або тілесне покарання урядом, якому він підвладний. Якщо якийсь уряд виявить недбальство у таких справах, наш імперський фіскал повинен пред'явити йому звинувачення у бездіяльності, а стягнення має призначити придворний суд, проаналізувавши дії такого уряду⁸¹.

Переважає більшість князів, остерігаючись можливості втратити владу, підтримували запровадження цих заходів. Однак п'ять князів критикували обмеження свободи творчості і виступили за свободу слова, друку та творчості.

Джерелом формування концепції свободи творчості у Німеччині є звернення Мартіна Лютера до видавців. Після того, як Карл V оголосив його

⁷⁹ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі К.: Дух і літера, 2010. С.17.

⁸⁰ Вишневский Л.М., Иванов Б.И., Левин Л.Г. Формула приоритета. Возникновение и развитие авторского и патентного права. Ленинград: Наука, 1990. С.21.

⁸¹ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.141.

еретиком, М. Лютер переховувався у замку Вартбург в Тюрингії, де займався перекладом Біблії на німецьку мову.

У передмові до перекладу автор помістив «Попередження видавцям», де зазначив, що видавці відкрито грабують один одного, але з цим він ще міг би миритися. М. Лютера обурювало порушення цілісності його творів: «якби тільки мої книги не друкувалися з такими помилками, і так бридко»⁸².

Становлення свободи творчості та авторського права у Німеччині відбувалось в умовах боротьби за обмеження повноважень Папи Римського, селянської війни. Імператор Карл V вживав різних заходів з метою обмеження свободи творчості, свободи слова і друку, але за відсутності сильної централізації влади вони були малоефективними.

Покарання за видавництво книг без владного дозволу передбачалось навіть при видачі привілеїв на друк. Зокрема, 20 липня 1546 р. при видачі патенту на друк одному з видавництв м. Лейпціга було зазначено: «під страхом штрафу в 500 гульденів жодна книга не має бути надрукована без урядової цензури». 15 травня 1542 р. Радою м. Нордлінга при запровадженні цензури було вказано: «Надалі типографи не повинні нічого друкувати без відома бургомістра і Ради. Затверджено за вимогою попів»⁸³.

Феодална розрізненість заважала світській і духовній владі у боротьбі із свободою творчості. Заходи, які вживалися були нерезультативними. Силowe придушення протестанського опору не забезпечило імператору перемогу над творцями, які продовжували друкувати сатиричні твори, памфлети тощо. 30 червня 1548 р. Карл V видав поліцейський устав, який був продовженням попередніх постанов у сфері друку та цензури.

В уставі йшлося про те, що у зв'язку із невиконанням постанов та створенням принизливих книг, писань, картин та інших виробів, чисельність яких з часом лише збільшується, визнати забороненими пасквілі і твори, які суперечать католицизму або підбурюють до бунту, а також твори, які не пройшли попередньої цензури і твори без зазначення ім'я автора, видавництва і місця друку. Вказані твори не можна створювати, друкувати, продавати, купувати чи володіти ними. До осіб, у яких буде виявлено такі твори, може бути застосоване тюремне ув'язнення та тортури. Видавці, які будуть друкувати заборонену літературу, крім зазначеного покарання, позбавляються права привілеїв на друк та мають сплатити штраф 500 гульденів. Відповідальність за дотримання уставу покладається на місцеву владу, яку за бездіяльність може бути притягнуто до відповідальності»⁸⁴.

⁸² Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань: Типография Императорского Университета, 1891. С.83.

⁸³ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.143.

⁸⁴ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.145.

За своїм змістом поліцейський устав Карла V 1548 р. був логічним продовженням боротьби імператора з поширенням гуманістичних ідей, свободою слова, свободою творчості. За допомогою запровадження суворих цензурних заборон світська і духовна влада намагалась утримати свій статус.

Незважаючи на укладення Аугсбурзького релігійного миру у 1555 р. і визнання рівноправності католиків і лютеран, обмеження свободи творчості не були скасовані. Концептуальні погляди М. Лютера на свободу творчості набули особливого значення. Свободу думки і розуму він називав «блудницею диявола»⁸⁵. Е. Ротердамський, виступаючи проти обмежень у творчості, вказав, що наука померла там, де встановилось лютеранство. Разом із тим, М. Лютер і Е. Ротердамський відстоювали права авторів на їхні твори, вказували на недосконалість системи привілеїв видавців.

Я. Канторович зазначив, що спроби М. Лютера, Е. Ротердамського та інших вчених, які мотивували неправомірність контрафакції, обмежувались лише обґрунтуванням її невідповідності потребам природнього права і справедливості. Конфлікт інтересів видавців і авторів творів потребував законодавчого втручання. На ґрунті боротьби інтересів зароджувався майбутній інститут авторського права⁸⁶.

У м. Франкфурт, де в основному була зосереджена літературна творчість, у 1570 р. створено комісію по книговидавництву і цензурі друкованих матеріалів, а також запроваджено перереєстрацію усіх видавництв. Усі міські і князівські уряди при розгляді справ про перереєстрацію, перевіряли прохачів на благонадійність⁸⁷.

У грудні 1570 р. на черговому з'їзді князів у м. Шпеер було прийнято устав, який передбачав контроль не лише за змістом друкованої продукції, але й перереєстрацію усіх видавництв. Наслідком запровадження таких заходів став масовий сплеск таємного друку незарєстрованих видавництв. Із приходом до влади імператора Рудольфа II (1576-1612) політика обмеження свободи творчості стала більш жорсткішою та результативнішою.

У 1577 р. Рудольф II перевидав поліцейський устав, який був зводом найжорстокіших правил серед попередніх постанов. Імператор призначив Особливу цензурну комісію, члени якої у супроводі солдат ходили по типографіях, магазинах і перевіряли книги. У 1608 р. Рудольфом II було прийнято закон «Про конститування видавництв і книг»⁸⁸.

Відповідно до цього закону видавництва зобов'язувались друкувати повний текст привілею на друк книг на початку кожної книги. Виключне

⁸⁵ Порозовская Б. Мартин Лютер, его жизнь и реформаторская деятельность. Санкт-Петербург, Андреев и согласие, 1994. С.95.

⁸⁶ Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С.8-9.

⁸⁷ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.246.

⁸⁸ Вороненкова Г.Ф. Путь длиною в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии. М.: Языки русской культуры, 1999. С.267.

право на друк твору належало видавництву, яке викупило твір у автора і першим його опублікувало. Друк книги іншим видавництвом дозволявся лише за умови, коли твір не було перевидано протягом двох років з моменту першої публікації. Цей закон перевидавався двічі: у 1662 р. Леопольдом I та у 1685 р. і регулював питання конкуренції між видавництвами, контролю за змістом творів та розв'язання спорів у сфері використання результатів творчої діяльності.

Отже, розвиток свободи слова, свободи творчості та авторського права на території Німеччини пов'язаний із винайденням техніки друку, а також з боротьбою за необмежені повноваження світської та духовної влади. У містах та князівствах створювались місцеві цензурні органи. Вони мали контролювати зміст творів, які поширюються, видавців, продавців книг, накладати стягнення за порушення уставів про друк та цензуру. Прийняття численних уставів, що були спрямовані на обмеження свободи у творчості, запровадження духовної та інквізиторської цензури через феодалну роздрібненість, не зупинили розвиток свободи творчості.

Прогресивний для того часу «Статут друкарів Базеля» (Basel Printers' Statute 1531р.), який передбачав трьохрічний термін захисту «власності видавництва» та штраф у розмірі 100 гульденів, на жаль, мав локальний характер. Він не знайшов належної оцінки на рівні імперії. Обмеження права власності видавців трьохрічним терміном ускладнювало контроль за поширенням творів і діяльністю видавництв. Світська та духовна влада під страхом покарання зобов'язувала місцеві уряди вживати дії з метою обмеження свободи слова та творчості. Одним із найжорстокіших законів на території Німеччини, який закріплював обмеження свободи творчості був поліцейський устав Карла V 1548 р., який передбачав застосування до осіб, які будуть створювати чи поширювати твори забороненого змісту, тюремного ув'язнення та тортур, а також штрафу у 500 гульденів. Устав був доповнений Рудольфом II у 1577 р. Зміни полягали у створенні Особливої цензурної комісії, члени якої у супроводі солдат мали перевіряти друківані твори та інші результати творчої діяльності.

У 1608 р. був прийнятий закон «Про конституювання видавництв і книг», який перевидавався 1662 і 1685рр. На відміну від «Статуту друкарів Базеля» 1531 р., який охороняв права видавців протягом трьох років, закон 1608 р. закріпив виключне право на друк твору за видавництвом, яке викупило твір у автора і першим його опублікувало. Виняток складала лише твори, які не друкувались протягом двох років.

Право на свободу творчості доби Відродження у Англії постає закономірним продовженням ідей Стародавнього Світу, Середньовіччя. Разом із тим, воно є цілком новим явищем, що відображає цілісний підхід у боротьбі за свободу у творчості. В цей період формується нова світоглядна парадигма. Людина і творчість розглядаються як активна сила, що лежить в основі суспільного прогресу. Епоха Відродження стала прогресивним переворотом у сфері розвитку свободи творчості країн Європи.

Відродження в Англії розпочалося пізніше, ніж в інших країнах Європи. Розвиток свободи творчості був тісно пов'язаний із діяльністю гільдії «Високоповажна компанія видавців та книготорговців» (Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers, відома також як Stationers' Company), яка була заснована у 1403 р.

Гільдія купувала в авторів рукописи їхніх творів, після чого наділялася довічною монополією на друк. Автори не могли стати членами цієї гільдії, а тому не мали права друкувати власні твори і не одержували роялті за продані книги. Діяльність об'єднання книговидавців характеризувалася двома особливостями: по-перше, авторське право виникало з акту, встановленого державою, а не як природне право автора; по-друге, воно супроводжувалося створенням монополії, суть якої полягала в тому, що книговидавці могли вільно встановлювати ціни на книги без урахування цін на ринку⁸⁹.

Королівською хартією 4 травня 1557 р. Марія Тюдор надала «Високоповажній компанії видавців та книготорговців» виключні привілеї на книгодрукування і книготоргівлю в країні. Видавництво книг особами, які не були членами гільдії заборонялось. Кожен член компанії міг купити книгу у автора, обов'язково зареєструвати її в спеціальному реєстрі, внаслідок чого ставав повноправним власником права на друкування твору. Це право належало одному члену гільдії, але воно могло бути продано або передано іншому книготорговцю гільдії. Книги друкувалися в Лондоні, Оксфордї та Кембриджі, де вони проходили світську та духовну експертизу на цензуру. Світську експертизу здійснювали професори університетів, а духовну - єпископ Кентерберійський. Ця хартія була спрямована на посилення контролю у сфері творчої діяльності, обмеження її свободи.

Запроваджуючи таким чином контроль за видавництвом книг та сувору цензуру, Марія Тюдор прагнула зміцнити монархічну владу. Цей наказ був спрямований проти зародження політичного руху англо-шотландських «тираноборців». Особливе значення у формуванні громадської думки відігравали памфлети емігрантів, зокрема Д. Понета, Д. Нокса, К. Гудмана та інших. Запровадження суворої цензури не завадило противникам королівської влади видавати свої трактати. «Короткий трактат про політичну владу» Д. Понета був виданий у Стразбурзі, а «Перший звук труби, який прозвучав проти жажливого правління жінки» Д. Нокса - у Женеві.

У боротьбі із зародженням буржуазного індивідуалізму правове регулювання свободи творчості не могло мати інший характер. «Високоповажна компанія видавців та книготорговців» (Stationers' Company) була монополістом у сфері книгодрукування і її члени нерідко зловживали цим. Так, наприклад, В. Шекспір не отримав гонорару за поеми «Венера і Адоніс», «Лукреція», які були видані Річардом Філдом у 1593-1594 рр. Драматург не звертався до суду, бо в той період виступав при дворі королеви

⁸⁹ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.23.

Єлизавети. Суперечки з гільдією, що мала особливий статус, могли негативно позначитись на його професійній діяльності.

Однак, В. Шекспір висловив протест проти зазначення свого імені книговидавцем В. Джагардом на збірнику творів «Пристрасний пілігрим», частина з яких були ним не написані⁹⁰. В. Джагард не був членом «Високоповажної компанії видавців та книготорговців», друкував книги без ліцензії. Те, що В. Джагард не належав гільдії було важливою причиною висловлення протесту проти його дій В. Шекспіром, суперечки з гільдією мали б погані наслідки для автора. Без співробітництва з нею твори було складно друкувати.

26 липня 1602 р. у спеціальному реєстрі «Високоповажної компанії видавців та книготорговців» (Stationers' Company) було зроблено запис: «Джеймс Робертс вносить в руки старійшин майстрів Пасфілда і Уотерсона у список книгу за назвою: «Помста Гамлета, принца Датського», яка нещодавно виконувалася трупою «Слуги Лорда-Камергера», 6 пенсів». Правовласники – «Слуги Лорда-Камергера», а не автор п'єси Вільям Шекспір, бо п'єса належить трупі⁹¹. Шекспір був драматургом трупи «Слуги Лорда-Камергера», тому у реєстрі зазначено, що правовласником є саме трупа, для якої твір було створено. Автор отримував гонорари за роботу над п'єсами для трупи. А зважаючи на те, що за окремі поеми він не отримав винагороду від гільдії, не дивно, що твір «Слуги Лорда-Камергера» було продано за 6 пенсів трупою «Слуги Лорда-Камергера».

З «Щоденника» Пилипа Хенслоу, театрального антрепренера, можна зробити висновок, що автори отримувала чималий дохід за п'єси, які писали на замовлення для театру. У його записах містяться прізвища 27 авторів, зокрема Бена Джонсона, Крістофера Марло, Томаса Мідлтона, Роберта Гріна та інших, а також великі суми за оплату їх творів.

П. Хенслоу зберігав рукописи творів, не реєструючи їх у «Високоповажній компанії видавців та книготорговців». Він не хотів публікувати ці твори, бо відповідно до діючого на той час законодавства втратив би виключні права на них. У «Щоденнику» вказано, що П. Хенслоу надавав авторам чималі кредити та аванси. Якщо п'єса мала успіх, він замовляв у творців її продовження.

Під час правління Єлизавети було розширено повноваження Зоряної Палати, їй були надані особливі повноваження у сфері обмеження свободи творчості. Зоряну Палату називали видавничою поліцією. У 1585 р. вона видала ордонанс, який посилював контроль у сфері цензури та передбачав покарання за її порушення. А вже в період правління Стюартів, коли пуританство стало потужним суспільно-політичним рухом, діяльність Зоряної Палати не мала жодних обмежень. Засобами її впливу були: в'язниця,

⁹⁰ Сухоруков К.М. Лондонская гильдия книгопечатников и книготорговцев в XVI - первой половине XVII в. Книга: Исследования и материалы. Всесоюз. кн. палата. М.: Книга, 1984. С.143-160.

⁹¹ Foakes R. A. Henslowe's Diar. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. p.132.

ганебний стовп, таврування, понівечення й інші покарання, що застосовувалися з надзвичайною жорстокістю.

У 1637 р. Зоряною Палатою, за доносом архієпископа Лоуда, були притягнуті до суду три письменники, які видали кілька памфлетів із релігійних питань у дусі пуританства. Усіх трьох було засуджено до таких видів покарань: штраф у розмірі 5000 фунтів стерлінгів; виставлення до ганебного стовпа; відрізання обох вух; довічне тюремне ув'язнення. Одному із засуджених до цих покарань було ще й випалено букви S L (Seditiosus Libeller – підбурювач-наклепник) за допомогою розпеченого заліза. Цей вирок і жорстоке виконання його справили сильне враження на суспільство, що мало вираження в цілому ряді протестів. На вулицях з'явилися листівки, що зображували архієпископа Лоуда у вигляді диявола в його війні зі святими письменниками⁹².

У зв'язку з посиленням протестів 11 липня 1637 р. була прийнята постанова Зоряної Палати щодо друку (Decree of Starre Chamber concerning Printing). Вона складалася з тридцяти трьох статей та передбачала: заборону друку, ввезення та продаж бунтарських або непристойних видань; вводила обов'язкове ліцензування всіх книг перед друком; обмежувала кількість видавців і встановлювала кількість друкарських верстатів, які можна було використовувати одному видавництву; уповноважувала «Високоповажну компанію книговидавців та книготорговців» обшукувати будинки друкарів, що не мають ліцензії, закріплювала суворі покарання за порушення правил книгодрукування.

У постанові зазначалося, що з метою викриття таємного друкування недозволених творів керівнику і наглядачам (Master and Wardens) гільдії (Stationers' Company) за призначенням архієпископа Кентерберійського або єпископа Лондонського дається право обшукувати будинки і лавки в будь-який час, особливо друкарські заклади, дивитися, що друкується і вимагати цензурного дозволу (license). Якщо дозволу немає, то забирати надруковане разом із винними особами і передавати їх архієпископу Кентерберійському або єпископу Лондонському. Якщо під час обшуку вони знайдуть якусь книгу або частину книги, які за їх припущенням суперечать правилам англійської церкви, або держави - забирати підозрілі книги і передавати їх для подальших розпоряджень зазначеним особам⁹³.

У процесі встановлення у країні парламентського правління Зоряну Палату було скасовано у 1641 р., законодавчу силу втратили усі видані нею ордонанси та постанови. Повноваження «Високоповажної компанії книговидавців та книготорговців» стали обмеженими, видавництвом, що не входило до гільдії, було дозволено видавати книги.

⁹² Gardiner S. R. History of England from the accession of James I to thei outbreak of the Civil war. 1603 1642. New York: Ovols, 1890. p.224-134.

⁹³ Дерюжинский В.Ф. Полицейское право: Пособие для студентов. Изд. 3-е. СПб.: Сенат. тип., 1911. С.128.

Близько року свобода творчості у Англії не мала законодавчо встановлених обмежень. 14 червня 1643 парламентом було прийнято декрет, відповідно до якого на кожному примірнику твору мали бути зазначені назва видавництва, ім'я автора чи замовника. Крім того, парламент уповноважував «Високоповажну компанію книговидавців та книготорговців» здійснювати аналіз творів та надавати дозвіл на їх друк, розшукувати видавців, які друкують твори без дозволу, знищувати друкарські верстати, рукописи та примірники творів, брати під варту осіб, які порушують цей декрет.

У протест на такі дії парламенту Джон Мільтон 23 листопада 1644 р. без реєстрації та дозволу опублікував «Ареопагітику». Це промова про свободу творчості від цензури, яка була зачитана перед парламентом. У творі Дж. Мільтон вказав, що в Античні часи до людей, які займались наукою та творчістю виявлялася повага. Вони могли творити без обмежень, надавати поради чиновникам. Автор зазначив, що люди, які присвятили своє життя науці і творчості мають право бути почутими. Вони повинні бути рівними у можливостях із творцями античності. Він закликав парламент скасувати декрет про обмеження свободи друку та творчості.

Дж. Мільтон, розмірковуючи про введені парламентом обмеження у сфері творчої діяльності, доводив, що не можна заборонити книги без шкоди для розвитку суспільства. А ересь проникає в народ багатьма іншими шляхами. Він порівнював запровадження цензури із доблесним чоловіком, який хотів спіймати ворона, заклавши ворота свого парку. Автор доводив, що цензори можуть помилятися, не зрозуміти задум творця, або виключати із книги саму суть ідеї через цензуру. Дж. Мільтон процитував Френсіса Бекона, який сказав, що дозволені книги розмовляють лиш мовою свого часу⁹⁴.

Під впливом Дж. Мільтона книговидавці та книготорговці 9 грудня 1644 р. подали протест до парламенту проти цензури. Однак, ці події не вплинули на політику парламенту. «Ареопагітика» була видана без ліцензії лиш одним примірником і не перевидавалась до 1738 р., коли концепція свободи творчості знову набула активного розвитку.

Фредерік Сітон Сиберт зауважив, що «Ареопагітика» «не справила великого враження» на сучасників Мільтона, вона «була непоміченою більшістю письменників і громадських діячів тих часів». Після страти Карла I і знищення монархії Олівер Кромвель, що став у 1658 р. лордом-протектором, заборонив «Ареопагітику»⁹⁵.

Незважаючи на переконання у тому, що інтелігентна і високоосвічена людина не стане займатись цензурою і витрачати свій час на те, щоб вирізати із творів авторські думки, Дж. Мільтон погодився працювати цензором

⁹⁴ Мильтон Дж. Ареопагитика. Речь о свободе печати от цензуры, обращенная к парламенту Англии (1644) // Современные проблемы. Вып. 1. М.: Новосибирск, 1997. С. 32-42.

⁹⁵ Сто запрещенных книг. Цензурная история мировой литературы. Под ред. Н. Дж. Каролидес. Екатеринбург: Ультра. Культура, 2007. С.12.

друку. Це було продовження боротьби за свободу творчості. Він вирішив, що краще йому займатись експертизою книг, ніж комусь менш освіченому.

На наш погляд, саме Дж. Мільтон заклав концепцію свободи творчості у підвалини англійської буржуазної ідеології. В. Валле вказує, що між Дж. Мільтоном та видавцем С. Сіммонсом було укладено письмову угоду про опублікування твору «Утрачений рай»⁹⁶. Це перший письмовий авторський договір, який був укладений між автором і видавцем, хоча його зміст і не зберігся.

У 1662 р. парламентом було прийнято Акт про цензуру (Licensing Act). Відповідно до цього закону було встановлено додаткові обмеження на друк, а також знову розширено повноваження «Високоповажної компанії видавців та книготорговців» (Stationers' Company). Уповноваженим особам гільдії надавався дозвіл на обшук будь-яких приміщень у пошуках незаконно виданої літератури. Було передбачено, що Акт про цензуру повинен переглядатись і затверджуватись парламентом кожні два роки.

«Високоповажна компанія книговидавців та книготорговців» утримувала монополію на друк майже усі 137 років свого існування. Протягом цього часу гільдія розробила систему авторського права видавців (Stationer's Copyright), згідно з якою, визнавалися лише права членів гільдії книговидавців. Її вплив і повноваження у сфері свободи творчості змінювались декретами, хартіями і ордонансами.

У 1668 р. у акті «Білль про права» було задекларовано, що свобода слова, дебатів і актів у Парламенті не повинна бути обмеженою. Оскаржуватись вона може лише в Парламенті. У 1695 р. парламент не продовжив дію Акту про цензуру 1662 р. і привілеї «Високоповажної компанії книговидавців та книготорговців».

У листопаді 1694 р. було створено комітет парламенту для перегляду актів, у яких закінчується термін дії. Цей комітет підтримав продовження терміну дії Акту про цензуру (1662 р.), але 11 лютого 1695 р. його відхилила Палата громад. Палата лордів повернула законопроект до палати громад з вимогою обґрунтувати рішення. Доповідав по законопроекту Едвард Кларк, який і переконав представників лордів у доцільності скасування Акту про цензуру.

Вагомий вплив на переконання Е. Кларка у доцільності відміни обмеження свободи творчості мав Дж. Локка, який був його другом. Критика Дж. Локка уже кілька років була спрямована як на інститут цензури взагалі, так і на безстрокову монополію Stationers 'Company. Мислитель переконував, що людина повинна мати свободу друку всього, що хоче сказати. Дж. Локк був обурений владою Stationers 'Company, яку він вважав шкідливою для розвитку суспільства. Членів Компанії він називав ледачими і неосвіченими, оскільки вони не тільки забороняли іншим видавцям друкувати корисні книги, але й самі не видавали ці книги, маючи щодо них безстрокове право

⁹⁶ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.25.

власності. Мислителю здавалося абсурдним те, що книги стародавніх авторів (Цезаря, Лівія) не можуть бути вільно надруковані. Дж. Локк вважав доцільним обмеження терміну чинності права на видання твору. Цей термін, на його думку, повинен становити 50 і 70 років після смерті автора чи першої публікації твору⁹⁷.

Е. Кларк у своїй промові використав аргументи, про які писав йому Дж. Локк у листах. Він зазначив безглуздість існуючої на той час системи авторського права видавців, вказав на численні порушення інтересів авторів. Підтримали Е. Кларка два незалежні видавці, які довели, що цей закон також обмежує ведення бізнесу у книговидавництві, суперечить розвитку соціальної сфери. У результаті обговорення за скасування Акту про цензуру проголосували тисяча шістсот шістдесят два члена парламенту⁹⁸.

Отже, право на свободу творчості у Англії протягом XIV-XVII ст. пов'язано з повноваженнями гільдії «Високоповажна компанія видавців та книготорговців» (Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers, відома також як Stationers' Company). Вона утримувала монополію на друк майже усі 137 років свого існування. Користуючись монополією, члени гільдії на свій розсуд встановлювали ціни на книги та на твори, які купували у авторів, нерідко зловживаючи. У гільдії було створено систему авторського права видавців (Stationer's Copyright) відповідно до якої після опублікування твору саме видавцю належало виключне право на твір.

У боротьбі із зародженням буржуазного індивідуалізму повноваження Stationers' Company були посилені Зоряною Палатою, що крім контролю у сфері цензури визначала покарання за її порушення. Якщо гільдія через уповноважених осіб мала право обшукувати будь-які приміщення в пошуках творів, що видаються без ліцензії та викривати осіб, що займались неліцензійним видавництвом, то засобами впливу Зоряної Палати були: в'язниця, ганебний стовп, таврування, понівечення й інші покарання, що застосовувалися з надзвичайною жорстокістю. У процесі встановлення у країні парламентського правління Зоряну Палату було скасовано, однак остаточне скасування обмежень права на свободу творчості у Англії відбулось 1695 р., коли англійський парламент не продовжив термін дії Акту про цензуру 1662 р. З цього часу у Англії розпочався новий етап у сфері розвитку права на свободу творчості, який потребує проведення окремого наукового дослідження.

Відродження в Італії – один із важливих етапів у формуванні права на свободу творчості, золотий вік свободи, коли література, архітектура, скульптура, живопис, наука перестали вважатись звичайними видами

⁹⁷ Матвеев А.Г. Зарождение исключительного авторского права в Статуте королевы Анны и влияние на этот статут идей Джона Локка. Четвертый международный конгресс ученых-юристов «Актуальные проблемы юридической науки и правоприменения в условиях совершенствования российского законодательства» Пермь, 18-19 октября 2013 г. URL: <http://www.studfiles.ru> (дата звернення: 09.03.2021).

⁹⁸ Deazley R. On the Origin of the Right to Copy: Charting the Movement of Copyright Law in Eighteenth Century Britain (1695-1775) Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2004. p. 2 -13.

ремесла, набули особливого значення. Нова парадигма виникла на основі падіння Візантійської держави, асиміляції візантійців, носіїв античної культури, які ринули до Європи, прихопивши бібліотеки, витвори мистецтва, античні джерела, невідомі для середньовічних європейців. Вважають, що саме Італія є Батьківщиною Відродження, де його перші паростки з'явилися ще у XIII ст.

Жодна інша країна протягом окремо взятої епохи не подарувала світу такої кількості видатних майстрів, як ренесансна Італія. Протягом трьох століть і багатьох поколінь талановитих майстрів формувалася колосальний винахідницький потенціал періоду Відродження, переповнений творчим духом. Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Галілей, Тіціан працювали при дворах меценатів, високоповажних осіб і приймали милість знатних патронів⁹⁹.

Ф. Енгельс вказав, що в Італії в період Відродження наступив незнаний досі розквіт мистецтва, який був відображенням класичної античності і якого ніколи вже більше не вдавалося досягнути¹⁰⁰.

Епоха інтелектуального розвитку мала визначальний вплив на розвиток свободи творчості у Європі. Важливу роль у цьому процесі відіграло духовенство та правлячі заможні родини, які були і покровителями, і меценатами творчості. Центрами розвитку свободи творчості в Італії епохи Відродження стали Флоренція, Сієна, Піза, Падуя, Мілан, Венеція та інші міста.

Незадовго після того, як в Італії почали використовувати друкарські верстати, з'явилися численні плагіатори, які присвоювали твори латинських авторів. Анніус де Вітребе опублікував у Римі збірник творів Фабія Піктора, Семпроніуса, Катона та інших. Згодом було доведено підміну творів¹⁰¹.

У Венеції було більше видавництв, ніж в інших містах Італії. Видавнича діяльність таких гуманістів, як Альд Мануцій, а згодом Френческо Марколіні та інших, отримали світове визнання¹⁰².

Основним джерелом права, яке регулювало відносини у сфері творчої діяльності в Італії досліджуваного періоду, були привілеї. Семантика слова «привілеї» походить від латинських слів «privus» - приватний, окремий і «lex» - закон, призначений захистити права окремої людини або декількох людей. Г. Бойта підкреслює, що, якби не було конкурентної боротьби між видавцями, жоден із друкарів не став би вимагати виняткового права на відтворення будь-якого твору. Влада зі свого боку була зацікавлена у привілеях, оскільки це був спосіб надання виключного права на друк, на

⁹⁹ Этапы жизни и творчества Микеланджело. Гений родился в Италии (1475-1488) Вершина Возрождения в Италии. URL: <http://www.michelangelo.ru/txt/1g.shtm>(дата звернення: 09.03.2020).

¹⁰⁰ Энгельс Ф. Диалектика природы. 6-е изд. М.: Партиздат, 1934. С. 3.

¹⁰¹ Ланн Е. Литературные мистификации. Изд. 2-е доп. М.: Книжный дом «Либриком», 2009. 231с. С.105.

¹⁰² Всемирная история. Энциклопедия. Том 4. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.191.

визначений термін, певним особам, який зобов'язував останніх дотримуватись цензури¹⁰³.

Застосування такої форми регулювання правових відносин у сфері свободи творчості, як привілеї, зародилось на території сучасної Італії у XV столітті. У 1469 р. Венеціанський сенат надав п'ятирічну монополію на друк Йоханнесу де Спіра. 1 вересня 1486 р. письменнику Марку Антоніо Сабелліко було надано виключне право на друк його історичних творів. Привілей був безстроковим, його зміст також передбачав штраф у розмірі 500 дукатів за порушення цієї монополії. У 1491 р. аналогічне право було надано Петрусу Францискусу де Равен, викладачу права університету Падуї, який розробив систему тренування пам'яті і виклав її у книзі під назвою «Фенікс».

Е. Амстронг зазначає, що Венеція почала регулярно надавати привілеї з 1492 р.¹⁰⁴. Ці документи підтверджують, що на відміну від Англії та інших європейських держав, де власниками привілеїв були лише видавці, на території Італії виключні права надавались і самим авторам. Ще одним доказом зазначеного твердження є те, що у 1545 р. Радою десяти (Consiglio dei Dieci) було прийнято постанову, яка заборонила публікацію творів без письмового підтвердження авторської згоди на друк. Особливий інтерес для цього дослідження складає постанова єврейської громади м. Венеції, якою було надано дозвіл на друк музичних творів відомому композитору Саламону Россі (Salamon Rossi) з міста Мантуї.

У постанові було зазначено: «Ми дійшли згоди про надання дозволу на друк музичних творів заслуженому композитору, який внаслідок кропіткої праці був першим, хто створив цю музику. Він витратив багато часу, коштів для створення і публікації цих творів, тому їх передрук іншими особами забороняється. Ліцензія надається Саламону Россі за його талант на підставі влади, наданої нам ангелами і світом святих. Жодна особа не має права друкувати музику, яка зазначена у ліцензії в будь-якій формі, повністю чи частково, без дозволу вищевказаного автора або його спадкоємців протягом п'ятнадцяти років з цієї дати. Надаючи дозвіл на друк своїх творів іншим особам Саламон Россі повинен ставити якусь особливу позначку - підтвердження того, що друк творів здійснено з його дозволу. «Нехай на усіх, хто дотримуватиметься цієї постанови зійде Боже благословення! Нехай будуть прокляті усі, хто порушить дану заборону!»¹⁰⁵.

У 1474 р. у Венеції було видано Декрет про охорону промислових пристроїв (Parte Veneziana). З метою попередження неправомірного використання винаходів, Декрет передбачав, що кожен автор, який винайшов машину чи пристрій, що раніше не використовувалися на території держави, отримував привілеї. Вони видавались виборним главою Венеції - дожем за

¹⁰³ Липщик Д. Авторское право и смежные права М.: Ладомир; Издательство ЮНЕСКО, 2002. С. 29.

¹⁰⁴ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.11-12.

¹⁰⁵ William F. Patry Copyright Law and Practice URL: <http://digital-law-online.info/patry/patry2.html> (дата звернення: 09.03.2021).

рекомендацією спеціальної комісії з числа представників світської і духовної влади. Привілей забороняв усім іншим особам протягом десяти років виготовляти такі машини чи пристрої без дозволу власника привілею. Винахідники були зобов'язані повідомляти республіканську владу про створення винаходів.

Відомим винахідником досліджуваного періоду був італійський мислитель, математик, астроном, поет і літературний критик - Галілео Галілей (Галілео ді Вінченцо Бонайуті де Галілей, 15 лютого 1564 р. - 8 січня 1642 р.). Проаналізувавши його життєвий та творчий шлях, можна зробити об'єктивні висновки про розвиток права на свободу творчості на території Італії в епоху Відродження.

Після прийняття Декрету про охорону промислових пристроїв привілей італійським винахідникам почали видаватися регулярно. У 1594 р. Патент на винахід «Пристрій для перекачування води» (зрошувальна машина) отримав і Галілео Галілей.

Згодом Галілей дізнався, що у Голландії винайдено зорову трубу. Після кількох невдалих спроб у 1611 р. він виготовив телескоп, що забезпечував можливість тридцятикратного збільшення предметів. Відповідно до Декрету про охорону промислових пристроїв, за яким винахідники зобов'язані повідомляти владу про створення винаходів, невідомих у Венеції, Галілей продемонстрував дожу і комісії у складі кардиналів свій телескоп з поясненнями. Кардинали мали вирішити, чи не є гріховним споглядання неба в трубу. Після засідання комісія надала дозвіл на використання телескопа і привілей Галілею¹⁰⁶.

За допомогою телескопа винахідник здійснив ряд наукових відкриттів, зокрема «Чумацький Шлях» він розділив на окремі зірки та відкрив чотири супутника Юпітера, які назвав на честь чотирьох синів свого покровителя Фердинанда Медічі «Медіційськими зірками»¹⁰⁷. Зазначимо, що право автора на назву наукового відкриття ще не мало законодавчого закріплення.

Вплив на розвиток правового регулювання свободи творчості, захисту її результатів мало порушення авторських прав Галілео Галілея Бальтасаром Капра. У 1606 р. Галілей опублікував наукову статтю про свій винахід – пропорційний циркуль. У праці він обґрунтував свою ідею, сферу її застосування, виклав креслення.

У квітні 1607 р. у Падуї Бальтасар Карпа переклав твір латинню і видав його як свій власний. Цей випадок справив сильне враження на Галілея, оскільки він був знайомий з сім'єю Бальтасара Карпа. Обурений Галілей подав скаргу до покровителів Падуанського університету, представив їм свою працю і латинський переклад Бальтасара Карпа. Галілео доводив, що понад десять років він працював над винаходом, навчав його використанню вельмож різних країн. Його інструмент відомий у Європі і Венеції. Галілео

¹⁰⁶ Коперник. Галілей. Кеплер. Лаплас і Ейлер. Кетле: Біографічне повествовання. Под. ред. Н.Ф. Болдырев. Челябинск; Южно-Уральск: Урал LTD, 1997 С.213.

¹⁰⁷ Sharratt, Michael. Galileo: Decisive Innovator. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. p.17.

Галілей вимагав покарання плагіатора і наклепника. Справу було передано до суду у м. Венеція, а поширення книги Бальтасара Карпи до з'ясування обставин справи було призупинено. У судовому процесі відповідач заперечував свою провину, вказував, що праці Галілея він не бачив, а пропорційний циркуль є давно відомим. Перевірку роботи на плагіат було доручено Паоло Сарпі, який зробив висновок про те, що майже вся книга Бальтасара Карпи - це переклад праці Галілео Галілея. Крім того, Галілей попросив дати пояснення по окремих положеннях, які були списані у нього, пояснити які Карпа не зміг. Він не розумів, про що йшлося у перекладеному ним творі. 4 травня 1607 р. суд виніс вирок про те, що усі примірники книги Б. Карпи потрібно знищити та оголосити про факт плагіату в університеті. В серпні 1607 р. Галілей опублікував і розіслав твір «Захист Галілео проти наклепів Бальтасара Карпи»¹⁰⁸.

Незважаючи на визнання і славу, Галілео Галілей не мав належного матеріального забезпечення. У пошуках достатку у 1610 р. він переїхав до Флоренції, де працював радником при тосканському дворі.

Будучи борцем за свободу творчості Галілей у 1613 р. опублікував листа до свого учня аббата Каstellі, у якому доводив, що Святе Письмо повинно стосуватись лише спасіння душі, а в наукових питаннях воно не є авторитетним: «жоден вислів Письма не має такої примусової сили, яку має сила природи». Цього ж року мислитель видав книгу «Листи про плями на сонці»¹⁰⁹. У творі йшлося про істинність геліоцентричної системи світу Миколи Коперника. Праця М. Коперника була забороненою Папою Павлом V і внесена до Індексу заборонених книг, бо суперечила традиційному розумінню біблійного тексту. З'явилися перші доноси до інквізиції про те, що Галілей має еретичні переконання.

Наукові погляди Галілея були смертельною загрозою для їх автора. Страда Джордано Бруно у 1600 р. за його підтримку системи Миколи Коперника і твердження, що земля крутиться навколо сонця, існує багато світів і всесвіт є безкінечним, стала пересторогою усім, хто у пошуках свободи наукової творчості осмілиться перечити авторитету католицької церкви.

У 1630 р. Галілео Галілей написав твір «Діалог про дві найголовніші системи світу — Птолемеєву й Коперникову». Зважаючи на те, що для публікації цього твору він повинен відповідати поглядам світської і духовної влади, Галілей вдався до хитрощів. Він направив на перевірку тосканській цензурі лише частину твору і визнав у вступі, що його мета - розвінчання поглядів Коперника. Твір було опубліковано у 1631 р.

Інквізиція не залишила цей факт поза увагою і, не зважаючи на усі досягнення та міжнародне визнання Галілео Галілея, у 1633 р. у Римі відбувся інквізиційний процес, на якому мислителя звинуватили в публічній підтримці забороненої геліоцентричної системи світу Миколи Коперника.

¹⁰⁸ Штекли А. Э. Галилей. М.: Мол. гвардия, 1972. 383 с.

¹⁰⁹ Шмунцер Э., Шютц В. Галилео Галилей. М.: Мир, 1987. С.53; С. 82.

Галілея було визнано винним. Незважаючи на зречення своїх наукових переконань і каяття перед духовенством, його було засуджено до довічного ув'язнення. Згодом, зважаючи на хвороби та похилий вік мислителя, покарання було замінено домашнім арештом і довічним наглядом інквізиції.

Інквізиційний процес Галілео Галілея став символом протистояння науки і релігії або, в більш широкому розумінні, свободи мислення і догматичного (політичного чи релігійного) вчення, яке претендує на абсолютну духовну монополію¹¹⁰.

Отже, розвиток свободи творчості на території Італії періоду Відродження у межах XIV — початку XVII ст. мала важливе значення для суспільного прогресу. Визначальну роль у цьому процесі відіграло духовенство, правлячі заможні родини, світська влада.

Основним джерелом права, яке регулювало відносини у сфері творчої діяльності досліджуваного періоду були привілеї, рішення суду, декрети і постанови. На відміну від Англії та інших європейських держав, де власниками привілеїв були лише видавці, в Італії виключні права надавались і самим авторам результатів творчості. Крім того, типографії зобов'язані були мати письмове підтвердження згоди автора на публікацію їх творів. За друк творів без привілею передбачався штраф у сумі не менше 500 дукатів. Натомість плагіат, який можна було довести в судовому порядку, не був підставою майнової відповідальності. Суд міг зобов'язати винну особу припинити поширення твору, а також привселюдно оголосити про факт плагіату.

У 1474 р. у Венеції було видано Декрет про охорону промислових пристроїв (*Parte Veneziana*). Він забороняв протягом десяти років виготовляти привілейовані винаходи без дозволу винахідника. Рішення про видання привілею на винахід приймав дож (обраний міський голова) за рекомендацією спеціальної комісії, до складу якої входили представники світської і духовної влади. Заявлені пропозиції перевірялись на новизну, а також на предмет їх відповідності біблійному тексту, канонам католицької церкви.

Інквізиція мала визначальний вплив на обмеження свободи творчості в Італії в період Відродження. За підтримку і поширення наукових ідей, які суперечили біблійному тексту (земля крутиться навколо сонця, існує багато світів і всесвіт є безкінечним) було страчено Джордано Бруно, а Галілео Галілея засуджено до довічного позбавлення волі.

Вплив на розвиток свободи творчості у Франції в період Відродження мала війна із Англією (1337—1453 рр.) та походи французьких королів з метою завоювання Італії.

Початок XV століття був для французів особливо важким. Такі міста, як Іль-де-Франс, Нормандія, Шампань, Пікарді та інші, були розгромлені внаслідок наступів загарбників-англійців. Ці події мали визначальне

¹¹⁰ Баюк Д.А. Галілей і інквізиція: нові історическі контексти і інтерпретації. *Вопросы истории естествознания и техники*. 2000. № 4. С. 187.

значення для розвитку права на свободу творчості, формування його національних особливостей. На відміну від Італії, де початок Відродження пов'язаний зі зверненням до творчості античності, розвиток права на свободу творчості Франції базувався на основі середньовічних принципів.

Першу друкарню було створено при богословському відділенні Паризького університету в 1475 р. Ректор Сорбонни Гійом Фіше і пріор Жан Ейнїєн запросили із Німеччини типографів для встановлення друкарського верстата. До кінця століття в цій країні вже налічувалося близько 50 друкарень, імена перших друкарів і видавців невідомі, оскільки на спочатку їх діяльність не контролювалася владою¹¹¹.

Перший привілей на літературний твір у Франції було надано у 1507 р. французькому композитору, співаку та поету епохи Відродження Елоу д'Амервалю (Eloy d'Amerval) (1455-1508 pp.). Привілей наділяв охороною поему Е. д'Амерваля «Le livre de la deablerie»¹¹².

Видавці перед публікацією твору зобов'язані були надсилати їх для перегляду професорам Паризького університету. Поезію і літературні твори переглядали професори вільних мистецтв, а релігійні твори – професори богослов'я.

Зважаючи на зростаючий успіх протестантської літератури професори Сорбонни власними силами намагалися зупинити цей процес. Спочатку було прийнято рішення про негайне спалення усіх творів еретичного змісту. 7 червня 1533 р. керівництвом університету було направлено лист до короля Франциска I, у якому вказувалось на необхідність негайного знищення книгодрукування у Франції, через яке щодня з'являлася маса книг, що руйнували країну. Король спершу схилився до думки радників паризького єпископа, які обґрунтовували недоцільність прийняття такого рішення. Однак 13 січня 1534 р. Франциск I розпорядився закрити всі книгарні та друкарні під загрозою смертної кари¹¹³. 24 лютого того ж року внаслідок застосування французьким парламентом права ремонстрації введення в дію королівського акту було відхилено. Натомість прийнято постанову про цензуру друку, відповідно до якої усі твори, які друкувалися і продавалися, мали отримати реєстрацію та схвалення католицької церкви.

Франциск I не був прихильником обмеження свободи творчості, вдавався до непопулярних рішень через загрозу масового поширення протестантства. Він був цінителем творчих здобутків у різних сферах життя, підтримував мистецтво. Франциск I був меценатом багатьох французьких творців, запрошував до співпраці італійських. Відомо, що через патріотичні

¹¹¹ Історія зарубіжної журналістики: конспект лекцій. За ред. В. І. Антофійчук, Т. С. Гринівський. Чернівці: Рута, 2008. С. 35.

¹¹² Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С. 21.

¹¹³ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С. 234.

переконання Мікеланджело відмовився від проєктів, запропонованих Франциском І.

У 1547 р. король Франції Генріх II (1547–1559 рр.) видав Указ про контроль за цензурою книг, у якому заборонив друк творів, що містили критику католицької церкви або були спрямовані проти католицької віри, та зобов'язав зазначати на кожному примірнику твору ім'я автора, видавництво та місто, у якому твір надруковано. Діяльність видавців без привілеїв заборонялась.

Свобода творчості повністю потрапила під контроль короля. Імена всіх власників друкарень стали відомими, оскільки займатися цим ремеслом можна було тільки отримавши привілеї. Французькі історики повідомляють, що в 1547 р. в Парижі налічувалося 116 друкарень, в Руані - 70, в Ліоні - 42, в Тулузі - 7. Із паризьких видавців найвідомішими були Карон, Андре, Корозе, Нівер, з ліонських - Рімар, Бренузе, Ломм¹¹⁴.

У 1551 р. Генріхом II було внесено зміни до Указу, відповідно до яких видавництва і книжні лавки мали перевірятись цензорами в Парижі двічі на рік, в Ліоні – тричі. У наявності вони повинні були мати реєстр заборонених і дозволених книг. Смертна кара загрожувала видавцям, продавцям і навіть покупцям заборонених книг¹¹⁵.

Вплив на розвиток права на свободу творчості мали спроби французьких королів завоювати Італію, яка мала значно вищий культурний розвиток. Повертаючись із походів, французи змінювали свій світогляд.

З середини XVI століття обмеження свободи творчості зумовлено посиленням нетерпимості релігійного інакомислення. Активне поширення ідей протестантства вилилось у збройну боротьбу між представниками різних релігійних течій. Контроль за поширенням літературних творів та розвиток інших видів творчої діяльності стали передумовами формування правового поля у сфері регулювання свободи творчості.

Франція була першою європейською країною, яка на національному рівні закріпила охорону прав авторів творів образотворчого мистецтва. У 1660 р. Радою короля було видано декрет про гравюри, у 1676 р. – декрет про заборону копіювання творів скульптури¹¹⁶.

У 1665 р. було прийнято Положення про друк «старих» і нових книг, а у 1686 р. в Парижі ухвалено Статут про друк книг і торгівлю ними¹¹⁷. Ці акти посилювали дію цензурних обмежень. Автори творів, які містили заклики до

¹¹⁴ Історія зарубіжної журналістики: конспект лекцій. За ред. В. І. Антофійчук, Т. С. Гринівський. Чернівці : Рута, 2008. С. 35.

¹¹⁵ Самсін Р. Виникнення права слідування як особливого авторського повноваження у законодавстві країн Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. Випуск 30. Том 1. 2015. С. 151-156.

¹¹⁶ Самсін Р. Виникнення права слідування як особливого авторського повноваження у законодавстві країн Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. Випуск 30. Том 1. 2015. С. 152.

¹¹⁷ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі її просторі. К.: Дух і літера, 2010. С. 21.

повстань проти католицької церкви, зневажали королівську владу та порушували спокій в державі, могли бути засуджені до страти.

Жорстокі переслідування при правлінні Людовіка XIV змусили емігрувати багатьох творчих особистостей, які у боротьбі за свободу у творчості критикували релігію - ідейний оплот дворянсько-абсолютистської держави. Їх ідеї стали передумовою буржуазної революції у Франції.

Французький філософ і публіцист П'єр Бейл, який знайшов притулок від переслідування французької цензури у Роттердамі в 1684 р., писав: «Республіка Голландія володіє перевагою, якої немає в жодній іншій країні. Тут видавці мають свободу, тому до них звертаються з усіх кінців Європи творці, збентежені труднощами, з якими вони зустрічаються, намагаючись отримати привілей - право друкувати свої твори». У Роттердамі П. Бейль опублікував твір «Різні думки, викладені в листі до доктора Сорбонни з нагоди комети, яка з'явилася в грудні 1680 р.»¹¹⁸. У праці філософ піддав критиці релігію – віру в чудеса, надприродне та науково обґрунтував появу комети.

П. Бейл відстоював свободу наукової творчості від будь-якої релігії, він не був прихильником протестантських ідей. Французька цензура не могла допустити публікацію зазначеного твору у Франції.

Отже, розвиток права на свободу творчості у Франції в період Відродження відбувся в умовах війни з Англією, походів французьких королів з метою завоювання Італії та значних змін у державному устрої країни. Ці події мали визначальне значення для формування національних особливостей права на свободу творчості.

Становлення французької доктрини свободи творчості пов'язане зі створенням першої друкарні при богословському відділенні Паризького університету в 1475 р. У цей період свобода творчості була не обмеженою королівською владою. З 1507 р. було запроваджено контроль за творчою діяльністю через надання королівських привілеїв як авторам творчої діяльності, композиторам, так і видавцям. Повноваженнями у сфері цензури був наділений Паризький університет.

Занепокоєні поширенням протестантських ідей професори університету у 1533 р. звернулись до короля з проханням заборонити книгодрукування у Франції. Цю ідею не підтримав французький парламент, застосувавши у 1534 р. право ремонстрації на введення в дію відповідного королівського акту.

Сувору цензуру у сфері творчості було встановлено у 1547 р. указом Генріха II про друк та цензуру. Разом із встановленням контролю у сфері літературної творчості спостерігається становлення правової охорони результатів інших видів творчості. У 1660 р. у Франції було прийнято декрет про гравюри, а у 1676 р. – декрет про заборону копіювання творів скульптури.

¹¹⁸ Бейль П Исторический и критический словарь в 2 томах. Общ. ред. В. М. Богуславского. Москва: Мысль, 1968. С.9.

Посиливали дію цензурних обмежень свободи творчості в країні Положення про друк книг 1665 р. і Статут про друк книг і торгівлю ними 1686 р. Переслідування митців, які відстоювали свободу у творчості від релігійних та інших обмежень змусили емігрувати багатьох з них до інших країн. Незважаючи на це, їхні ідеї стали однією із передумов буржуазної революції у Франції.

Отже, аналізуючи розвиток права на свободу творчості в Середні віки та епоху Відродження, варто виокремити особливості еволюційних змін у правовому регулюванні свободи творчості, розмежовуючи їх історично і географічно.

Період Середньовіччя в історії розвитку права на свободу творчості (IV – XV ст.) характеризується монополією духовенства. Концепція права на творчість формувалась крізь призму релігійної концепції. В основу правового регулювання творчої діяльності в період Середньовіччя було покладено концепцію християнської релігії, де центром всесвіту була вже не людина, а духовне життя.

Правомочності свободи творчості, які набули розвитку у Стародавньому Римі, суперечили основним канонам християнської релігії. Право бути визнаним автором твору, яке було досить важливим для римлян, вважалось гріховним у період Середньовіччя. Християнин повинен був славити Бога, а не прославляти власне ім'я. Слава пов'язується з одним із смертних гріхів - гординою. Тому в період Середньовіччя «культ авторства» втратив своє античне значення. Творча діяльність в основному була сконцентрована в монастирях, де зберігалися й переписувалися корисні теології античні рукописи, писалися літописи. Ченці, які займались творчістю, не задумувались над власною вигодою та матеріальним забезпеченням. Автор був щасливий тим, що його твори переписували, і далекий від думки відстоювати своє виняткове майнове право на твір.

Концепція християнської релігії засуджувала прагнення до матеріального збагачення. Християнин мав прагнути досягти слави небесної, а не земного визнання. Багато творів було створено анонімно або під різними псевдонімами.

Прямою наступницею античного світу та елліністичного Сходу стала Візантія, яка за рівнем розвитку культури аж до XIII ст. випереджала середньовічну Європу. Візантійський період в історії розвитку права на творчість характеризується тим, що творчість і мистецтво, що у Стародавньому Римі вважались вільними, у Візантії стали глибоко релігійними; християнам не слід було займатись творчістю, бо її об'єктом були античні боги, храми, скульптура, література, що були язичництвом. Єдиний напрям у творчості, який підтримувався духовенством – розвиток концепції християнської релігії; право бути визнаним автором твору наближувало людину до гріха, бо християнин повинен славити Бога, а не прославляти власне ім'я; концепція християнської релігії засуджувала прагнення творців до матеріального збагачення; автори безперешкодно

вносили зміни до чужих творів, що призвело до втрати оригінальності творів; плагіат не засуджувався і не вважався ганебним вчинком.

Подібні тенденції спостерігаються у правовому регулюванні творчої діяльності у середньовічній Європі: плагіат не вважався ганебним, не переслідувався; заборона вільного присвоєння поширювалась виключно на євангельські тексти і твори апостолів; переписування творів здійснювалось у монастирях, а з XII ст. - в університетах; першою формою правового регулювання творчої діяльності були індивідуальні привілеї; в основі регулювання творчої діяльності на основі привілеїв був теологічний світогляд, винаходи несли в собі загрозу для їх авторів, яких могли звинуватити у чаклунстві чи ересі.

На наш погляд, у період Середньовіччя через те, що як у Візантії, так і в Західній Європі плагіат не вважався ганебним, не переслідувався, творчий спадщині та культурному розвитку було завдано непоправної суспільної шкоди. Через безперешкодне внесення змін до творів та хаотичне використання імен авторами, дослідникам сучасності складно об'єктивно оцінити літературні надбання цього періоду. Твори, які дійшли до нашого часу у рукописах між собою не співпадають, втрачена їхня оригінальність. Спроби захисту цілісності твору зводилось до застереження самими авторами на перших сторінках своїх рукописів про неминучі пекельні муки всім тим, хто при копіюванні посміє зіпсувати або спотворити їхні твори. Теологічний світогляд становив загрозу для винахідників, науковців, які могли бути звинувачені у чаклунстві.

Подальший розвиток права на свободу творчості пов'язаний з епохою Відродження (XIV — XVII ст.) та розвитком культури, освіти, торгівлі в провідних європейських країнах.

Німеччина. Розвиток свободи слова, свободи творчості та авторського права на території Німеччини пов'язаний із винайденням техніки друку, а також з боротьбою за необмежені повноваження світської та духовної влади. У містах та князівствах створювались місцеві цензурні органи. Вони мали контролювати зміст творів, які поширюються, видавців, продавців книг, накладати стягнення за порушення уставів про друк та цензуру. Прийняття численних уставів, що були спрямовані на обмеження свободи у творчості, запровадження духовної та інквізиторської цензури через феодалську роздрібненість, не зупинило розвиток свободи творчості.

Прогресивний для того часу «Статут друкарів Базеля» (Basel Printers' Statute 1531 р.), який передбачав трьохрічний термін захисту «власності видавництва» та штраф у розмірі 100 гульденів, на жаль, мав локальний характер. Він не знайшов належної оцінки на рівні імперії. Обмеження права власності видавців трьохрічним терміном ускладнювало контроль за поширенням творів і діяльністю видавництв. Світська та духовна влада під страхом покарання зобов'язувала місцеві уряди вживати дії з метою обмеження свободи слова та творчості. Одним із найжорстокіших законів на території Німеччини, який закріплював обмеження свободи творчості, був

поліцейський устав Карла V 1548 р., який передбачав застосування до осіб, які будуть створювати чи поширювати твори забороненого змісту, тюрмного ув'язнення та тортур, а також штрафу у 500 гульденів. Устав був доповнений Рудольфом II у 1577 р. Зміни полягали у створенні Особливої цензурної комісії, члени якої у супроводі солдат мали перевіряти друковані твори та інші результати творчої діяльності.

У 1608 р. був прийнятий закон «Про конституювання видавництв і книг», який перевидавався 1662 і 1685 рр. На відміну від «Статуту друкарів Базеля» 1531р., який охороняв права видавців протягом трьох років, закон 1608 р. закріпив виключне право на друк твору за видавництвом, яке викупило твір у автора і першим його опублікувало. Виняток складала лише твори, які не друкувались протягом двох років.

Англія. Відродження в Англії розпочалось пізніше, ніж в інших країнах Європи. Право на свободу творчості у Англії протягом XIV-XVII ст. пов'язане з повноваженнями гільдії «Високоповажна компанія видавців та книготорговців» (Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers, відома також як Stationers' Company). Вона утримувала монополію на друк майже усі 137 р. свого існування. Користуючись монополією, члени гільдії на свій розсуд встановлювали ціни на книги та на твори, які купували у авторів, нерідко зловживаючи. У гільдії було створено систему авторського права видавців (Stationer's Copyright), відповідно до якої після опублікування твору саме видавцю належало виключне право на твір.

У боротьбі із зародженням буржуазного індивідуалізму повноваження Stationers' Company були посилені Зоряною Палатою, що крім контролю у сфері цензури визначала покарання за її порушення. Якщо гільдія через уповноважених осіб мала право обшукувати будь-які приміщення в пошуках творів, що видаються без ліцензії та викривати осіб, що займались неліцензійним видавництвом, то засобами впливу Зоряної Палати були: в'язниця, ганебний стовп, таврування, понівечення й інші покарання, що застосовувалися з надзвичайною жорстокістю. У процесі встановлення у країні парламентського правління Зоряну Палату було скасовано, однак остаточне скасування обмежень права на свободу творчості у Англії відбулось 1695 р., коли англійський парламент не продовжив термін дії Акту про цензуру 1662 р. З цього часу у Англії розпочався новий етап у сфері розвитку права на свободу творчості, який потребує проведення окремого наукового дослідження.

Італія. Отже, розвиток свободи творчості на території Італії періоду Відродження у межах XIV — початку XVII ст. мала важливе значення для суспільного прогресу. Визначальну роль у цьому процесі відіграло духовенство, правлячі заможні родини, світська влада.

Основним джерелом права, яке регулювало відносини у сфері творчої діяльності досліджуваного періоду були привілеї, рішення суду, декрети і постанови. На відміну від Англії та інших європейських держав, де власниками привілеїв були лише видавці, в Італії виключні права надавались

і самим авторам результатів творчості. Крім того, типографії зобов'язані були мати письмове підтвердження згоди автора на публікацію їх творів. За друк творів без привілею передбачався штраф у сумі не менше 500 дукатів. Натомість плагіат, який можна було довести в судовому порядку, не був підставою майнової відповідальності. Суд міг зобов'язати винну особу припинити поширення твору, а також привселюдно оголосити про факт плагіату.

У 1474 р. у Венеції було видано Декрет про охорону промислових пристроїв (Parte Veneziana). Він забороняв протягом десяти років виготовляти привілейовані винаходи без дозволу винахідника. Рішення про видання привілею на винахід приймав дож (обраний міський голова) за рекомендацією спеціальної комісії, до складу якої входили представники світської і духовної влади. Заявлені пропозиції перевірялись на новизну, а також на предмет їх відповідності біблійному тексту, канонам католицької церкви.

Інквізиція мала визначальний вплив на обмеження свободи творчості в Італії в період Відродження. За підтримку і поширення наукових ідей, які суперечили біблійному тексту (земля крутиться навколо сонця, існує багато світів і всесвіт є безкінечним), було страчено Джордано Бруно, а Галілео Галілея засуджено до довічного позбавлення волі.

Франція. Отже, розвиток права на свободу творчості у Франції в період Відродження відбувався в умовах війни з Англією, походів французьких королів з метою завоювання Італії та значних змін у державному устрої країни. Ці події мали визначальне значення для формування національних особливостей права на свободу творчості.

Становлення французької доктрини свободи творчості пов'язане зі створенням першої друкарні при богословському відділенні Паризького університету в 1475 р. У цей період свобода творчості була не обмеженою королівською владою. З 1507 р. було запроваджено контроль за творчою діяльністю через надання королівських привілеїв як авторам творчої діяльності, композиторам, так і видавцям. Повноваження у сфері цензури був наділений Паризький університет.

Занепокоєні поширенням протестантських ідей професори університету у 1533 р. звернулись до короля з проханням заборонити книгодрукування у Франції. Цю ідею не підтримав французький парламент, застосувавши у 1534 р. право ремонстрації на введення в дію відповідного королівського акту.

Сувору цензуру у сфері творчості було встановлено у 1547 р. указом Генріха II про друк та цензуру. Разом із встановленням контролю у сфері літературної творчості спостерігається становлення правової охорони результатів інших видів творчості. У 1660 р. у Франції було прийнято декрет про гравюри, а у 1676 р. – декрет про заборону копіювання творів скульптури.

Посилювали дію цензурних обмежень свободи творчості в країні Положення про друк книг 1665 р. і Статут про друк книг і торгівлю ними

1686 р. Переслідування митців, які відстоювали свободу у творчості від релігійних та інших обмежень змусили емігрувати багатьох з них до інших країн. Незважаючи на це, їхні ідеї стали однією із передумов буржуазної революції у Франції.

1.3. Законодавче закріплення права на свободу творчості у добу Просвітництва в країнах Західної Європи

У добу Просвітництва відбулось формування нового європейського світогляду, в основі якого лежала віра в силу нових наукових знань, свобода, вільний розвиток природних творчих здібностей людини.

Ідеї Просвітництва заповнили Англію, Францію, Німеччину та інші країни Західної Європи. Розвиток права на свободу творчості супроводжувався реформуванням законодавства, скасуванням обмежень творчої діяльності, визнанням правового статусу творця як власника результату творчості.

Підвалини сучасної концепції свободи творчості було закладено в Англії. З встановленням парламентського правління, ліквідацією Зоряної Палати та остаточним скасуванням цензурних обмежень розпочався новий етап в історії розвитку права на свободу творчості.

Перемога англійської буржуазної революції середини XVII ст. привела до обмеження повноважень королівської влади парламентом, який скасував монополію гільдії книговидавців і книготорговців «Stationers' Company».

Після ліквідації інституту цензури в країні не залишилося механізмів правового регулювання друку. «Високоповажна компанія видавців та книготорговців» (Stationers' Company), яка протягом століть утримувала монополію на друк, прагнула відновити втрачену монополію, а з нею і прибутки з використання результатів чужої творчості. Гільдія неодноразово зверталась до парламенту з петиціями про відновлення її повноважень, звертаючи увагу на відсутність порядку у сфері друку. Часи абсолютизму були позаду, а законодавці зважали на суспільну думку, яку на той час формували ідеї Дж. Мільтона, Дж. Локка, Д. Дефо, Дж. Аддісона та інших. Авторів, як і видавців, обурював хаос у правовому регулюванні використання результатів творчості.

У підтримку поглядів Дж. Мільтона, Дж. Локка виступив Д. Дефо – англійський письменник і публіцист, автор «Робінзона Крузо». Д. Дефо хоча і боровся за свободу творчості і захист прав авторів, однак був звинувачений у плагіаті роману «Робінзон Крузо» із брошури капітана В. Роджерса «Мінливість долі, або дивовижні пригоди Олександра Селькірка, написані його власною рукою».

Роман з'явився в 1719 р. як містифікація. Дефо випустив його в наслідування книги капітана В. Роджерса, що вийшла другим виданням в 1718 р. У книзі розповідалося про Олександра Селькірка, якого В. Роджерс підібрав на острові Хуан Фернандец. Д. Дефо випустив книгу, в передмові якої повідомив, що книга є описом фактичних обставин. Через рік Д. Дефо видав другу містифікацію про спогади англійського офіцера-дворянина про

своє перебування в Німеччині і про громадянську війну в Англії. Як і «Робінзона» приписав їх історичному аноніму, а в другому виданні - полковнику Е.Ньюпорту, помістивши його портрет на титульному аркуші книги. Виявилось, що Ньюпорт народився в 1622 р., а не в 1608, як повідомлялося у виданні, крім того, були інші розбіжності і фактичні помилки. У результаті справжній автор підробки Д. Дефо став відомий. І третій роман Д. Дефо - така ж літературна містифікація¹¹⁹.

Д. Дефо був борцем за свободу творчої діяльності. Звинувачення у плагіаті спонукали його до відстоювання власної концепції свободи творчості.

У 1704 р. Д. Дефо опублікував «Есе про регулювання друку» («Essay on the Regulation of the Press»), в якому виступив проти цензури, яка часто ставала зброєю в руках правлячої партії. Він не сперечався з тим, що авторів непристойних творів потрібно карати. Але був противником цензури, за допомогою якої влада прагнула зміцнити своє становище. Для Д. Дефо необхідність оголошення імені автора при публікації було не стільки інструментом регулювання і контролю, скільки способом заявити про своє право власності на даний твір¹²⁰.

Характеризуючи правовий статус творців у Англії, Д. Дефо вказав, що автора може бути покарано за зміст його творів, як злочинця, але майнові інтереси авторів законодавством не захищені. Літературну крадіжку він порівнював із проникненням до чужого житла чи стосунками з чужою дружиною. Письменник доводив, що в Англії є закони, які передбачають покарання грабіжникам, кишеньковим злодіям і гвалтівникам, однак за літературну крадіжку покарання відсутнє. Д. Дефо друкував статті у періодичних виданнях Англії, в яких звертався до парламенту прийняти закон про захист прав та майнових інтересів авторів. Забезпечити авторам право власності на результати творчості закликав Дж. Аддісон, який зазначав: «Письменник у цій країні залишається єдиною незахищеною людиною, будучи генієм, який найбільше потребує захисту»¹²¹.

Невизначеність правового статусу авторів та недоліки у правовому регулюванні свободи творчості обурювали письменників. Поширюючи свої переконання у творах та засобах масової інформації, вони впливали на формування суспільної думки. З іншого боку, збільшення кількості видавництв, стрімкий розвиток ринку книг, газет та журналів був економічною передумовою врегулювання відносин у цій сфері.

Гільдія видавців та книготорговців (Stationers' Company), які активно відстоювали втрачену монополію у сфері друку, стала «пусковим

¹¹⁹ Ланн Е. Литературные мистификации. Изд. 2-е доп. М.: Книжный дом «Либриком», 2009. С.144.

¹²⁰ Альябьева Л. Литературная профессия в Англии в XVI-XIX веках Москва: Новое литературное обозрение, 2004. С.27-28.

¹²¹ Rose M. Authors and Owners: the Invention of Copyright. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993 p.35.

механізмом» у процесі законодавчого закріплення прав авторів на твори в період правління Королеви Анни.

12 грудня 1709 р. об'єднання видавців у черговий раз подали петицію і проект закону про друк до парламенту. Вони прагнули збереження за ними права власності на твори, куплені у авторів. Законопроект у парламенті представив Едвард Уортлі. У ньому було зазначено, що автору належить право власності на його твори, бо це результат його творчої праці, знань і вмінь. Він повинен мати право на законних підставах передати свої права іншій особі. Недоліком законопроекту була його схожість з Указом про цензуру 1662 р. та відсутність визначеного терміну захисту літературної власності¹²².

Петиція об'єднання видавців (Stationers' Company) містила прохання повернути їм право на монополію у сфері друку, яке належало їм близько 150-ти років. Вони вказували, що через хаос у сфері друку у них немає засобів для утримання своїх сімей і розвитку видавничого бізнесу. З метою привернути увагу до захисту власних інтересів, видавці згадали і про незахищеність авторів. Однак, після того, як в процесі обговорення законопроекту палата лордів запропонувала законодавчо обмежити термін захисту літературної творчості, видавці виступили з протестом. Вони вказали, що будь-яка власність не може бути обмежена в часі. А літературна власність не відрізняється від власності на матеріальні об'єкти.

Гільдії видавців та книготорговців (Stationers' Company) не вдалося повернути свою втрачену монополію у сфері друку. Однак, мимоволі, вони звернули увагу парламенту на правовий статус авторів, їх законодавчу захищеність.

У текст законопроекту, поданого організацією видавців і книготорговців, було внесено принципові зміни. У парламенті законопроект під назвою «Білль про гарантування та захист власності на копії книг законних власників» («A Bill for the Encouragement of Learning and for Securing the Property of Copies of Books to the Rightful Owners thereof»), який було подано гільдією, замінено на «Акт про заохочення науки та творчості, шляхом наділення авторів строковими правами власності на їх твори та про покупців цих прав» («An Act for the Encouragement of Learning, by vesting the Copies of Printed Books in the Authors or purchasers of such Copies, during the Times therein mentioned».) У варіанті, поданому гільдією, слово «securing» - захист, гарантування існуючих прав (видавців) було змінено на «vesting» - наділення правом (авторів). Цей закон увійшов в історію розвитку права на свободу творчості під назвою «Закон королеви Анни», як перший закон про авторське право. Він вступив у дію з 10 квітня 1710 р.

Парламентарі не підтримали гільдію видавців, яка вимагала повернення монополії у сфері літературної власності, гарантування їхніх

¹²² Rose M. Authors and Owners: the Invention of Copyright. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993 С.35.

прав на копії творів, а навпаки підкреслили пріоритетність прав авторів над правами компанії видавців (Stationers' Company).

Відповідно до «Закону королеви Анни» автор визнавався особою, якій належать виключні права на твір. Він був принципово відмінним від «Акту про цензуру та друк» 1662 р. У законі було передбачено, що автор має право продати можливість використання твору іншій особі на 14 р., а не на завжди, як це було раніше. Після спливу цього терміну право власності на твір переходило до автора, який міг його повторно продати ще на 14 років¹²³.

Законом було змінено порядок реєстрації творів. Раніше право власності на твір набувало чинності в результаті його реєстрації у журналі компанії книговидавців «Stationers' Company», яке мали право здійснювати виключно члени цієї гільдії. Після прийняття нового закону 1710 р. було закріплено альтернативний спосіб реєстрації права власності на твір. Якщо член гільдії відмовиться зареєструвати твір у реєстрі «Stationers' Company», автору твору або покупцю прав на нього потрібно розмістити оголошення про право власності на твір у періодичному виданні.

У законі було передбачено, що видавці зобов'язані передавати дев'ять примірників опублікованого твору для Королівської бібліотеки, адвокатської бібліотеки в Единбурзі, для бібліотеки коледжу Лондона, бібліотек університетів у містах Оксфорд, Кембридж, Единбург, Глазго, Абердина, бібліотеці університету святого Андрія.

Права на усі надруковані до 1710 р. твори належали їх власникам (а це були переважно члени гільдії «Stationers' Company»), вони могли їх використовувати 21 рік з моменту прийняття закону.

Реформи, які були закладені у змісті цього закону автори та видавці відчували тільки згодом. У сфері розвитку свободи творчості він мав визначальне значення. Автори після спливу 14-річного терміну могли отримати повторну винагороду за творчу роботу, яку вони давно завершили. Це покращило матеріальне становище авторів, стимулювало розвиток науки і творчості.

Видавців цей закон обурював, тому що замість надприбутків і виключних прав у сфері друку вони змушені були знову купувати у авторів твори, на які закінчився 14-ти річний строк. Особливо несправедливим видавці вважали положення про перехід через 21 рік у суспільне надбання творів, які були надруковані до прийняття закону. Права власності на ці твори переважно належали членам «Stationers' Company». Гільдія вважала, що це положення суперечить загальному праву.

Великі монополісти, власники найприбутковіших копірайтів продовжували відстоювати власні майнові інтереси, звертаючись до суду. Один із відомих видавців того часу Джейкоб Тонсон II, якому належало право на публікацію творів Шекспіра, Мільтона, Драйдена, заявив, що права, закріплені за ним до прийняття закону королеви Анни, перебувають у

¹²³ Статут королеви Анни 1710. URL: http://intellect-pravo.ru/documents/statute_of_anne_rus.php (дата звернення: 09.03.2021).

площині загального права, і володіння ними не може бути обмежене жодним законом. Право власності на будинок чи на земельну ділянку, чи на твори Шекспіра є безстроковим. Закон королеви Анни ігнорували не лише видавці, але й суди у своїх рішеннях посилались на прецедентне право¹²⁴.

Спроби організації книговидавців повернути втрачену монополію не припинились. Вони періодично звертались до парламенту з петиціями про відміну закону королеви Анни. За еталон правового регулювання відносин у сфері творчості вони видавали законодавство Франції і Голландії, де того часу продовжували видавати привілеї на видавництво окремих творів.

«Битва книговидавців» в Англії, яка продовжувалась понад 60 років після прийняття «Статуту королеви Анни», завершилася у 1774 р. після розгляду судом справи Доналдсона Бекетта (Donaldson v. Beckett), у якій суд визнав встановлення обмеження терміну охорони прав видавців на твори, які куплені у авторів. Спроби видавців, які прагнули визнати ці права безстроковими, зазнали невдачі¹²⁵.

Визнання і законодавчий захист авторських прав стимулював авторів до творчої діяльності і до боротьби за розширення власних повноважень. На противагу переконанням видавців, автори прагнули пожиттєвого закріплення за ними авторських прав і 11 років після смерті.

Закон королеви Анни був ретельно продуманою спробою приборкання монополій, які поступово набирали загрозливого характеру в Англії. Нормативний акт перемістив акцент охорони з прав видавця на права автора. Так автор став центральною фігурою щодо авторського права. Без сумніву, це був значний крок на шляху до становлення сучасної концепції охорони авторського права. Найбільшим досягненням Закону було не стільки визнання прав автора, скільки запровадження інституту суспільного надбання. До цього часу визнавалися лише інтереси видавців та королівської влади. Значення Закону королеви Анни полягало в радикальному зміщенні фокусу концепції авторського права із зазначених груп на автора та суспільство. Закон значно розширив доступ суспільства до літературних творів. Якщо особа вважала, що продаж книги здійснюється за занадто високою ціною, вона мала право подати скаргу на ім'я громадського представника з проханням про зниження ціни. Запровадження цього положення є свідченням того, що розробники проекту Закону дійсно переслідували мету забезпечення інтересів суспільства¹²⁶.

Розвиток свободи творчості у Англії стимулював митців різних галузей творчості до праці і боротьби за захист своїх інтересів. У 1734 р. художник Вільям Хогарт звернувся до парламенту із петицією про захист

¹²⁴ Rose M. *Authors and Owners: the Invention of Copyright*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. С.35.

¹²⁵ Алёхина Л. А. Генезис категорий "интеллектуальная собственность" и "исключительные права" в теории права XVIII - начало XX вв.: теоретико-правовой и историко-правовой аспекты: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва. 2008. С.19.

¹²⁶ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.30.

результатів графічного мистецтва. 15 травня 1735 р. було прийнято «Закон про гравюри» (Engraver's Act), який передбачав 14-ти річний термін захисту прав автора з моменту першої публікації гравюри.

У 1833 р. в Англії було прийнято закон, що встановив право власності на драматичні твори. У 1842 р. термін захисту майнових авторських прав було подовжено до 42 років, починаючи з дати першої публікації твору, або до 7 років після смерті автора, залежно від того, що настане раніше. Законом від 1862 р. було встановлене авторське право на твори образотворчого мистецтва. Законом 1899 р. термін охорони майнових авторських прав було збільшено до 30 років після смерті автора. У 1912 р. було скасовано процедуру обов'язкової реєстрації авторського права, а новим законом «Про авторське право» від 1988 р. було визначено немайнові авторські права – право на авторство та право на захист честі і гідності автора¹²⁷.

Отже, невизначеність правового статусу авторів і видавців, недоліки у правовому регулюванні свободи творчості обурювали як видавців, так і авторів. Вдосконалення інституту права на свободу творчості пов'язано з прийняттям «Статуту королеви Анни» у 1709 р. Цей закон передбачав принципово нові правила у регулюванні відносин творчості, зокрема:

- пріоритетність прав авторів над правами видавців;
- обмеження чотирнадцятирічним терміном чинності прав видавців на твори, які куплені у авторів. Права на твори після спливу зазначеного строку переходили до авторів;
- обмеження строку чинності авторських прав. Після спливу терміну чинності авторських прав (14 років після першого продажу і 14 років після другого продажу) твір стає суспільним надбанням;
- обмеження права власності видавців на твори, які вони придбали до прийняття закону, строком 21 рік;
- реєстрація прав на твори зводилась до публікації оголошення в періодичних виданнях або внесення відомостей до журналу компанії книговидавців «Stationers' Company»;
- видавці після публікації творів зобов'язані були передавати дев'ять примірників творів до англійських бібліотек.

Вдосконалення інституту свободи творчості у Англії зумовлене прийняттям низки законів, зокрема закону про гравюри (1735 р.), закону про права на драматичні твори (1833 р.), закон про права на твори образотворчого мистецтва (1862 р.) У процесі розвитку авторського права було встановлено, що права автора є чинними протягом усього життя автора та 30 років після його смерті (1899 р). «Законом про авторське право», прийнятим у 1988 р., було визначено майнові та особисті немайнові права автора.

Просвітницькі ідеї свободи творчості, визнання і законодавче закріплення авторських прав зародились в Англії. Однак, саме у Франції

¹²⁷ Вірченко В. В. Історія генезису та еволюції авторського права в країнах Європи та Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 3. - С. 128.

відбулось формування цих ідей у потужний ідеологічний рух суспільної думки. На початку XVIII ст. відносини у сфері творчості у Франції регулювали королівські привілеї.

У 1714 р. було видано королівський привілей про образотворче мистецтво академії живопису та скульптури на опублікування творів членів академії. Привілей містив заборону будь-кому іншому здійснювати друк та відтворювати твори членів Королівської академії живопису та скульптури і продавати відтворені примірники. За порушення цієї заборони було передбачено штраф та конфіскацію всіх неправомірно створених копій та обладнання¹²⁸.

Спробу кодифікації усіх законодавчих актів у сфері французького друку та цензури зробив Людовик XV (1715-1774). За його ініціативою 28 лютого 1723 р. постановою Державної ради короля було прийнято Положення про цензуру та торгівлю книгами. Спочатку це положення мало локальне значення і було чинним лише у Парижі. Згодом королівська рада видала наказ, відповідно до якого сферу дії положення було поширено на усю територію королівства. Акт передбачав, що на усій території Франції друкарською справою мали право займатися лише 250 видавництв найбільших міст Франції.

Після прийняття цього положення видавці, діяльність яких вважалась нелегітимною, активізували протести проти монополії у сфері друку та цензури.

Відстоюючи позицію королівської влади Луї д'Ерікур (Louis d'Hériscourt), який обіймав посаду охоронця печатки заявив, що королівська влада має право надавати привілеї на торгівлю творами. У 1749 р. при розгляді справи про порушення прав автора М. де Кребійон (M. de Crébillon) на його твори, королівською радою було зазначено, що «продукти розуму належать до зовсім іншої категорії, ніж матеріальні об'єкти», тобто визнано, що результат літературної діяльності є нематеріальним. Це рішення стало першим кроком до визнання певного зв'язку між автором і його твором, визнання за ним майнових інтересів¹²⁹.

За допомогою привілеїв королівська влада у Франції боролась із поширенням нових політичних ідей, встановлювала суворі цензурні заборони з метою обмеження свободи творчості.

16 квітня 1757 р. було прийнято королівську декларацію про цензуру. Відповідно до цього акту автори творів, або видавці, які друкували книги чи памфлети, направлені проти релігії чи королівської влади або із закликами до повстань, порушували порядок і спокій у державі, карались смертною карою.

Незважаючи на тотальний контроль та цензуру у сфері творчої діяльності, просвітницькі ідеї продовжували своє поширення у Франції.

¹²⁸ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.30.

¹²⁹ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.21-22.

Вчення про політичну свободу Шарля Луї Монтеск'є мало особливе значення для розвитку свободи творчості.

У своїй головній праці «Про дух законів» (1748 р.) мислитель поєднав поняття свободи з концепцією розумно встановлених законів. Він вважав, що потрібні межі втручання державної влади в справи приватної особи. У цей період збільшувалась кількість просвітницьких гуртків, нелегальних видань, сміливих трактатів. Водночас посилювалися репресії влади. Отримати «королівський привілей» на друковані книги стало значно складніше. Авторів, видавців кидали до в'язниці й засилали на галери. У Венсенському замку чи в Бастилії побували Вольтер і Дідро, Кребійон і Мармонтель, а також багато інших діячів¹³⁰.

Поруч із запровадженням цензури формувалася й концепція моральних прав автора (*droit moral*), що суттєво відрізнялася від пропріетарної англійської теорії прав автора (*proprietary rights*).

Вона була відображенням революційних ідей про права особи і протестом проти продажу привілеїв, які дореволюційний уряд використовував як засіб державних доходів у збиток інтересам авторів. У цей період Францію заповнили анонімні памфлети «Листи до друга» (*Lettres a un ami*), «Роздуми про права книгопродавців і друкарів в Парижі» (*Memoires sur les vexations qu'exercent les libraires et imprimeurs de Paris*). На противагу принципу, який був покладений в основу привілеїв, була висунута теорія про беззаперечне право автора на його твір, яке не залежить від державних привілеїв, а засноване на природних правах особи та на праві власності на продукт розумової діяльності автора¹³¹.

Нові положення у сфері свободи творчості запровадив Людовик XVI. У 1777 р. радою короля було прийнято шість декретів, відповідно до яких за авторами було визнано право на публікацію твору, продаж його примірників. Існуюча система привілеїв була замінена поняттям літературної власності. Закон був спрямований на захист майнових інтересів авторів та їхніх моральних прав.

Скасування цензурних обмежень і відновлення свободи у сфері творчості пов'язано із прийняттям 26 серпня 1789 р. Французькими національними зборами «Декларації прав людини і громадянина» (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*). У постанові було закріплено, що вільне повідомлення ідей і поглядів є одним з найцінніших прав людини. Кожен громадянин може вільно висловлюватись, писати і друкувати. Ніхто не може зазнавати утисків через вираження своїх поглядів¹³². Національними зборами 3 вересня 1791 р. було прийнято Конституцію Франції, яка гарантувала кожній людині свободу думки, слова, свободу творчості і друку

¹³⁰ Мелешенко О. К., Черняков Б. І. Журналістика Франції. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 10 (січень-березень). 2003. С. 159–212.

¹³¹ Канторович Я. *Литературная собственность*. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С. 14.

¹³² Декларація прав людини і громадянина. Вікіпедія вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 09.03.2020)

без цензури. У цьому ж році Національними зборами було скасовано усі привілеї на друк творів.

Закріплення свободи творчості на законодавчому рівні сприяло розвитку творчої діяльності та друку. З червня 1788 р. по травень 1789 р. було опубліковано більше 3000 брошур. У 1789 р. існувало близько 250 періодичних видань, а в наступному р. кількість їх зросла до 350¹³³.

Декретом про патенти 1791 р. було закріплено права винахідників. Він передбачав, що права на новий винахід, який має промислову придатність належать його творцеві, як власність. У цьому ж р. було прийнято Декрет про право власності авторів на літературні і художні твори, який передбачав, що творча праця породжує власність. Він закріплював виключне право автора дозволяти використання та відтворення твору іншим особам. Гарантував захист прав авторів на літературну, драматичну, музичну творчість та образотворче мистецтво.

Декрети про права на твори драматургів, композиторів, художників відображали гуманістичні, природничо-наукові теорії «природних і священних» прав людини, задекларованих в епоху буржуазних революцій¹³⁴.

Під впливом цієї теорії вперше у французькому законодавстві авторському праві було присвоєно термін «літературна власність» (*propriete litteraire*)¹³⁵.

У 1791 і 1793 рр. Конституційна асамблея прийняла два декрети, які заклали підґрунтя французької системи авторського права. Декрет 1791 р. забезпечував право автора на публічне виконання твору протягом життя, а також протягом 5 років після його смерті право спадкоємців та осіб, яким відступлено це право. Декрет 1793 р. надавав автору виключне право на відтворення власних творів протягом життя, а також право спадкоємцям і правонаступникам протягом 10 років після його смерті¹³⁶.

Повстання 10 серпня 1792 р., обрання Національного Конвенту, а згодом створення революційного трибуналу стало початком масових репресій, встановлення суворой цензури та обмеження свободи творчості, що суперечило Декларації і Конституції. Це був період глибоких змін, переслідування інакодумців. Декларативне проголошення та формальне визнання свободи творчості не забезпечувало реалізацію, захист та гарантування цього права. Воно не поширювалось на «ворогів французького народу».

Відповідно до Декрету 1793 р., прийнятого Конвентом за створення чи поширення твору, який містив різного роду вислови проти народного

¹³³ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.30.

¹³⁴ Дюма Р. Литературная и художественная собственность. Авторское право Франции. 2-е изд.: Пер. с фр. М. Селиванова М.: Междунар. отношения, 1993. С.4.

¹³⁵ Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. С.14.

¹³⁶ Дроб'язко В.С. Право інтелектуальної власності: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2004. С.

представництва чи заклик до відновлення королівської влади, винній особі загрожувала смертна кара. Конвентом було засуджено до страти Жак-П'єра Бріссо, який поширював свої ідеї у газеті «Французький патріот», Жака-Рене Ебєра, автора ряду творів і видавця газети «Татко Дюшен», журналіста Камілла Демулєна, який публікував свої твори у газеті «Старий Кордельєр» та багато інших митців. Кожному з них було висунуто звинувачення у змові проти свободи французького народу і спробі повалення республіканського правління¹³⁷.

Конвент у своїй діяльності займався політичним переслідуванням і репресіями творців, погляди яких суперечили Якобінській диктатурі. Однак, науковці наводять факти про боротьбу конвенту з плагіатом. Відомо, що Ф. Вольтер публікував окремі пісні поеми «Женевська війна» (*La guerre de Geneve*), а Ж. Казот, знаючи що ні п'ята, ні шоста пісні ще не створені, опублікував сьому пісню, яку видав як роботу Ф. Вольтера, ввівши в оману його шанувальників. Конвентом було перехоплено листи Ж. Казота, які підтверджували підробку твору. Ж. Казота було засуджено до смертної кари¹³⁸.

Однак, на наш погляд, переслідування Ж. Казота конвентом було зумовлено його політичними переконаннями, прихильністю до Людовика XVI та публікацією твору «Містик листування» (*Correspondance mystique*), у якому автор виступив проти революції. А звинувачення у плагіаті було формальною підставою для переслідування.

За даними Ф. Рокена, з 1715 по 1789 рр. було знищено і заборонено понад 850 різних творів друку, засуджених Державною Радою, Парламентом, Паризьким Судом і Великою Радою¹³⁹.

Французький науковець і політичний діяч Антуан Франсуа де Фуркруа, характеризує розвиток свободи творчості зазначеного періоду, вказав, що Конвент переслідував всіх освічених людей. «Досить було мати знання, бути письменником, щоб опинитися під арештом як аристократ. Останній тиран вирізнявся крайнім невіглаством і по крихтах збирав звинувачення проти ряду друзів Просвітництва і наук, пославши їх, врешті-решт, на ешафот. Робесп'єр завжди дивився на освічених людей з підозрою, люттю і заздрістю. І не тільки тому, що сам не володів ніякими знаннями, але також через те, що відчував: ніколи освічена людина не схилить перед ним коліна. У своїх промовах він жорстоко ображав, облудно звинувачував, з

¹³⁷ Мелешенко О. К., Черняков Б. І. Журналістика Франції. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 10 (січень-березень). 2003. С. 159–212.

¹³⁸ Ланн Е. Литературные мистификации. Изд. 2-е доп. М.: Книжный дом «Либриком», 2009. С. 123.

¹³⁹ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С. 252.

огидою і ненавистю засуджував тих, хто присвятив себе навчанню, хто володів великими знаннями»¹⁴⁰.

У період Консульства, 1800-1804 рр., та I Імперії, 1804-1814 рр., принципи у сфері свободи творчості були замінені тотальним контролем. Не допускалась публікація творів, зміст яких суперечив політиці уряду.

Після поразки Наполеона право на свободу творчості знайшло відображення у Конституційній Хартії Франції 1814 р., яка передбачала, що французи мають право вільно виражати і публікувати свої думки¹⁴¹. Воно було закріплене на конституційному рівні після вступу на престол короля Людовика XVIII. Однак, королівська влада і уряд, розуміючи, що книги, газети, журнали, памфлети мають неабиякий вплив на формування суспільної думки, насправді, не мали наміру позбавити свободу творчості контролю.

21 жовтня 1814 р. було прийнято Закон про свободу друку і мистецтва (Loi relative à la liberté de la presse, art). Відповідно до цього закону усі видавці мали присягати на вірність королю та брати попередній дозвіл у цензорів на усі твори, що перевищували 20 аркушів. Цензори призначались указом короля. Законом встановлювався жорсткий контроль за кількістю видавництв, змістом та обсягом друкованої продукції. Справи про порушення у сфері творчості стали підвідомчі спеціальним судам¹⁴². Чергове декларативне закріплення права на свободу творчості у Конституції не мало гарантій реалізації. На відсутність політичної волі гарантування цього права вказує вимога Закону про свободу друку і мистецтва отримувати попередній дозвіл на публікацію твору у цензора.

Декларативне закріплення на конституційному рівні права на свободу творчості у Франції відбувалось кілька разів поспіль. У період Липнєвої монархії (1830 – 1848 рр.) Конституційною хартією 14 серпня 1830 р. було скасовано попередню цензуру творчості. Стаття 7 передбачала, що цензура ніколи не повинна бути відновлена. Незважаючи на це, в подальшому було прийнято ряд законів, які спрямовані на обмеження свободи творчості. Зокрема, 8 жовтня 1830 р. було прийнято Закон про злочини, вчинені за допомогою преси, а Законом від 9 вересня 1830 р. було запроваджено цензуру на малюнки, гравюри, книги, пресу і театр.

У 1831-1832 рр. у Франції було розпочато 411 судових справ проти авторів, видавців, редакторів газет, журналів. Широко практикувалися ув'язнення, система застав, штрафів¹⁴³.

¹⁴⁰ Французский ежегодник 2000. 200 лет Французской революции 1789–1799 гг.: итоги юбилея. М.: Едиториал УРСС, 2000. С. 103-105.

¹⁴¹ Constitutional Charter of 1814 URL: http://www.napoleon-series.org/research/government/legislation/c_charter.htm (дата звернення: 09.03.2020)

¹⁴² Louis-Adolphe-Léonard de Grattier. Commentaire sur les lois de la presse et des autres moyens de publication, Том 1 Paris General pres la cour royale d'Amiens 1839. p.30

¹⁴³ Мелешенко О. К., Черняков Б. І. Журналістика Франції. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 10 (січень-березень). 2003. С. 159

Важливу роль у розвитку концепції права на свободу творчості у Франції відіграв В. Гюго.

22 листопада 1832 р. відбулась прем'єра п'єси В. Гюго «Король бавиться», яка була заборонена одразу після першого показу. Автор п'єси подав до суду позов проти театру Французької Комедії, вимагаючи відшкодування матеріальних збитків. Процес набув широкого розголосу: політичний пафос цієї справи полягав у протесті проти утисків громадянських свобод новим урядом. В. Гюго на засіданні суду виголосив промову, звинувачуючи уряд Луї-Філіпа в тому, що він шахрайським способом забирає одне за одним ті права, які були даровані після Липневої революції: «Наполеон, кажуть нам, теж не дотримувався громадянських свобод. Звичайно, але він робив це не по-злочинницькому». Цей судовий процес, підхоплений ліберальними газетами, відіграв свою роль у боротьбі за свободу творчості¹⁴⁴.

Подальше обмеження свободи творчості відбулось у період Другої республіки. Установчими зборами 4 листопада 1848 р. було прийнято Конституцію Другої республіки, яка закріплювала право на свободу творчості, але, як і попередні французькі конституційні хартії, не передбачала гарантій реалізації цього права. У цьому ж році Установчими зборами прийнято декрет про превентивну цензуру в театрі та декрет про відновлення грошової застави для преси.

У 1850 р. було прийнято закон про пресу, який підвищував суму грошової застави, відновлював штемпельний збір, забороняв друкувати політичні, філософські, релігійні статті під псевдонімами, фактично ліквідовуючи свободу творчості, записану в Конституції Другої республіки. Промова В. Гюго «Свобода преси» при обговоренні законопроекту не отримала підтримки депутатів. Невдовзі Луї Бонапарт здійснив державний переворот, створивши Другу Імперію (1851-1870 рр.). У цей період В. Гюго, як і багато інших борців за свободу творчості, змушений був вирушити у вигнання, де продовжував боротьбу у своїх працях «Наполеон Малий», «Історія одного злочину»¹⁴⁵.

Період із 1870 р. до початку першої світової війни у Франції характеризується розвитком свободи творчості та відповідного законодавства. 10 вересня 1870 р. було видано указ про свободу друку і бібліотеки, указом від 30 вересня цього ж року було скасовано цензуру в театрі. У 1881 р. було прийнято закон про пресу, який скасовував попередню цензуру преси. У цей період подальшого розвитку зазнала дуалістична концепція авторського права, як взаємозв'язку майнових та моральних прав творця.

¹⁴⁴ Мелешенко О. К. Публіцистика Віктора Гюго (1802 - 1885) : Навч. посіб. для студ.-ж-стів і філологів. К. : ПВП "За друга", 2003. С.7.

¹⁴⁵ Мелешенко О. К., Черняков Б. І. Журналістика Франції. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 10 (січень-березень). 2003. 159–212.

Саме у Франції вперше законодавчо було закріплено поняття «розумової, духовної, інтелектуальної» власності. Порівняння авторського права та права власності не тільки відображало відповідний рівень юридичного мислення, а й давало підставу надійного захисту прав авторів. Уявна «конструкція» авторського права як права власності була літературним образом, проміжним етапом розвитку суб'єктивного авторського права¹⁴⁶. З удосконаленням законодавства у сфері свободи творчості захисту майнових та моральних інтересів авторів творів у межах однієї країни виявилось недостатньо.

Національні закони про авторське право, як правило, застосовувалися тільки щодо творів, створених у країні прийняття таких законів. Так, твір, опублікований у Великій Британії британським громадянином, підлягав охороні лише у Великій Британії, але міг бути правомірно відтворений і проданий будь-ким у Франції. Так само і твір, опублікований у Франції французьким підданим, підлягав охороні лише у Франції та міг бути вільно відтворений і проданий у Великій Британії¹⁴⁷.

Нормативно-правовими актами в галузі міжнародного співробітництва стали двосторонні угоди Франції з Великобританією (1851 р.), Бельгією (1852 р.). У 1883 р. в Парижі була прийнята Конвенція про охорону промислової власності.

У 1886 р. була прийнята Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів (Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works), розроблена за ініціативою В. Гюго під впливом французької концепції «права автора» (фр. – *droit d'auteur*), що відрізнялася від концепції англосаксонського авторського права, яке було пов'язане лише з економічними інтересами. Відповідно до Бернської конвенції, всупереч англійській традиції, авторське право на твори виникало автоматично. Автор не повинен був реєструвати твір або будь-яким іншим чином звертатися з питань охорони авторського права на твір. Одразу після «фіксації» твору за будь-яким матеріальним носієм автор автоматично наділявся авторським правом на цей твір і на всі похідні твори. На іноземних авторів із країн-учасниць конвенції розповсюджувався національний режим охорони авторського права¹⁴⁸.

Отже, у Франції відносини у сфері свободи творчості регулювались на основі королівських привілеїв до 1777 р. У цей період активного розвитку набула концепція права власності на «продукти розумової діяльності» та моральних прав автора, яка була відображенням революційних ідей про права особи і протестом проти продажу привілеїв. Декретами Людовика XVI у 1777 р. система привілеїв була замінена поняттям літературної власності, за

¹⁴⁶ Флейшиц Б. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. *Ученые труды ВШЮН*. Вып. VI. 1941.-С.154.

¹⁴⁷ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.44.

¹⁴⁸ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.30.

авторами було визнано право на публікацію твору і продаж його примірників.

Наукові ідеї про природні права людини знайшли відображення у «Декларації прав людини і громадянина» 1789 р., відповідно до якої було скасовано цензурні обмеження і відновлено свободу у сфері творчості.

У період національного Конвенту та революційного трибуналу відбулось встановлення цензури, обмеження свободи творчості, масових репресій творчих особистостей. Суворий контроль у сфері творчості підтримувався у період Консульства (1800-1804 рр.) та I Імперії (1804-1814рр.).

Декларативне проголошення права на свободу творчості знайшло відображення після поразки Наполеона у Конституційній Хартії Франції 1814 р., в період Липневої монархії Конституційною хартією 14 серпня 1830 р., Конституцію Другої республіки від 4 листопада 1848 р., але жодна з них не передбачала гарантій реалізації цього права.

Активний розвиток права на свободу творчості у Франції, яке мало вплив на формування міжнародного законодавства спостерігається в період з 1870 р. до початку першої світової війни. Французька концепція авторського права (*droit d'auteur*) була покладена в основу Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів, яка встановила єдині зобов'язання країн-учасниць щодо захисту авторських прав.

Ідеї вільнодумства та свободи творчості у Німеччині поширились пізніше ніж у Англії і Франції, що й зумовило специфічні їх особливості. Якщо у Франції розвиток права на свободу творчості пов'язаний із буржуазною революцією, то у політично роздрібленій Німеччині його формування відбувалось в умовах боротьби за національне об'єднання.

Ф. Енгельс писав про Німеччину тієї епохи: «Все було кепсько, і у всій країні панувало загальне невдоволення. Ні освіти, ні засобів впливу на свідомість мас, ні свобод друку, ні громадської думки не було»¹⁴⁹.

У Німеччині в порівнянні із Англією і Францією найдовше використовувалась система привілеїв у регулюванні свободи творчості. Їх зміст був дещо ширший, оскільки вони могли надаватись як видавцям, так і авторам. Єдиного спеціального законодавства про свободу творчості, авторське право не існувало аж до 1740 р.

Важливими питаннями у сфері правового регулювання свободи творчості були свобода друку і неправомірний передрук творів.

У 1740 р. на престол у Пруссії вступив Фрідріх II Великий, який отримав літературну освіту і сам був письменником. Патентом від 10 лютого 1740 р. він об'єднав все німецьке законодавство про друк за зразком французького регламенту 1723 р. Патент регулював «книжкову справу в Священній Римській Імперії і поставлену над ним милостиву королівську Комісію». Патент підтверджував чинність усіх виданих раніше привілеїв. У 1749 р. Фрідріх великий видав указ про цензуру друку, яким заборонялось друкувати

¹⁴⁹ К. Маркс, Ф. Енгельс. Сочинения, Т.2. Издание второе М.: Издательство политической литературы, 1955 г. С.561-562.

книги, що суперечать релігії і моралі. Контроль було покладено на трьох цензорів по юридичним, теологічним і філософським творам. Однак від цензури звільнялись праці членів Академії наук і медико-хірургічні колеги¹⁵⁰.

З метою боротьби із нелегальними видавцями за ініціативою Філіпа Еразмуса Райха (Philipp Erasmus Reich) у 1765 р. було створено Асоціацію німецьких видавців. Усі учасники цієї організації зобов'язувались припинити будь-які справи з недобросовісними видавцями.

У 1785 р. вийшла стаття І. Канта «Про неправомірність передруку творів». Як і інші відомі автори, І. Кант зіткнувся з проблемою неправомірного передруку його творів і був особисто зацікавлений у припиненні цієї практики. Однак, на відміну від більшості його сучасників, які боролися з неправомірним передруком, Кант не поділяв концепції інтелектуальної власності та ідеї про те, що результат інтелектуальної діяльності матеріалізується у книзі. На думку І. Канта, книга є носієм, простим засобом вираження думок автора, а тому відтворення книги без дозволу не є зазіханням на власність автора або видавця¹⁵¹.

І. Кант зробив значний внесок у розвиток концепції свободи творчості у Німеччині, оскільки саме він вказав, що творчість є найважливішою характеристикою людини як особистості.

У 1790 р. в журналі «Journal von und für Deutschland» була опублікована стаття Й.Ф. Ганца (Johann Friedrich Ferdinand Ganz), члена ради Рейхстагу, про шкоду неправомірного передруку. Це була одна з перших публікацій, якою проголошувалися наміри запровадити загальну заборону на передрук творів. У статті йшлося про негативні наслідки передруку й наводився текст проекту нормативного акту, що встановлював таку заборону. Важливе значення для становлення авторського права мав договір, укладений між Фрідріхом Шиллером (Friedrich Schiller) та видавцем його творів Йоганном Фрідріхом Котта (Johann Friedrich Cotta) в 1794 р. Договір містив положення про виплату роялті, право автора вносити зміни до твору, заборону публікувати статті в інших виданнях, аж доки не мине 4 роки після розміщення публікації в журналі «Die Hogen», і навіть положення про те, що мовою сучасного авторського права називають особистими немайновими правами¹⁵².

Свобода творчості в Німеччині передбачала тісний взаємозв'язок автора і результатів його творчої праці в силу природного права. Ця концепція ґрунтувалась на моральних правах автора й з часом трансформувалась у теорію особистих немайнових прав творця.

¹⁵⁰ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. с.126-128.

¹⁵¹ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.17-18.

¹⁵² Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.17-18.

За правління Фрідріха-Вільгельма II (1786-1797 рр.) свобода слова, друку зазнала суттєвих обмежень. У 1788 р. було видано наказ, відповідно до якого свобода творчості була суттєво обмежена королем Пруссії.

У наказі йшлося про наступне: «Досвід показує, які шкідливі наслідки має повна свобода друку... Нерідко письменники-зловмисники поширюють хибні уявлення стосовно найважливіших цінностей людського життя за допомогою спокусливих картин, двозначного зображення пороків, підступних насмішок, злих наклепів на публічні установи, чим підбурюють недостаньо освічені верстви населення, живлять їхню незадоволеність»¹⁵³.

У 1794 р. ухвалено Пруську Книгу статутів, яка проголошувала загальну заборону на передрук творів без дозволу власника. Авторське право базувалося на положеннях договору, які надавали право видавцю звертатися за відшкодуванням збитків у випадку порушення його прав. Для опублікування повторного видання книги, право на друкування якої автор за договором уже надав іншому видавцеві, зацікавлені видавці були зобов'язані звернутися за дозволом до автора. Незважаючи на те, що положення Книги статутів зазнали значних змін у Пруському законі про авторське право 1837 р., Книга статутів залишалася чинною до прийняття Цивільного кодексу 1900 р. Книга статутів Бадену вперше обраховувала строк охорони авторського права за формулою «життя автора»¹⁵⁴.

Пруський закон про авторське право 1837 р. називають «декретом про передрук», застереження якого згодом перейняли інші німецькі держави.

У 1840 р. у Королівстві Баварії було прийнято «Баварський закон про захист власності творів літератури і мистецтва від передруків» (Bayerische Gesetz zum Schutz des Eigentums an Erzeugnissen der Literatur und Kunst gegen Nachdruck). Стаття, яка забороняла передрук творів без дозволу автора була включена також до законодавства Герцогства Брауншвейзького. У Саксонії в 50-х роках XIX ст. Асоціація німецьких роздрібних торговців книгами підготувала пропозиції щодо гармонізації права всієї Німеччини. Вони були опубліковані в 1857 р. як зразок для дотримання всіма німецькими державами. Документ був представлений у парламент Саксонії в 1862 р. для подальшої законодавчої роботи¹⁵⁵.

Внаслідок роботи комітету експертів під керівництвом австрійського урядовця і композитора Йогана Путтлінгена (Johann Vesque von Püttlingen) у 1864 р. було розроблено законопроект «Ескіз франкфуртський» (Frankfurter Entwurf). Він забороняв відтворення і передрук творів літератури і мистецтва без дозволу автора. Його особливістю стала норма, яка дозволяла відтворювати об'єкти, розміщені для загального огляду.

¹⁵³ Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. С.126-128.

¹⁵⁴ Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. К.: Дух і літера, 2010. С.17-18.

¹⁵⁵ Андрощук Г. Свобода панорамної з'йомки: проблеми регулювання. *Інтелектуальна власність*. № 2, 2016. С. 17–27.

Стаття 33, яка отримала назву «свобода твору вулиці» (нім. Straßenbildfreiheit), дозволяла відтворення зображень публічних монументів, розміщених постійно на вулицях і в інших публічних місцях. Остаточні роботи над Ескізом франкфуртським були перервані, проте в 1865 р. Баварія, майже без змін, прийняла його за основу свого законодавства¹⁵⁶.

Цей закон був найбільш прогресивним нормативно-правовим актом досліджуваного періоду.

Об'єднання Німеччини в єдину державу сприяло уніфікації національного та міжнародного законодавства у сфері свободи творчості. Були прийняті закон про права автора на літературні, музичні й драматичні твори (1870 р.), закон про охорону авторських прав на твори образотворчого мистецтва (1876 р.), закон про патенти (1877 р.), який зі змінами і доповненнями є чинним до цього часу¹⁵⁷.

У кінці XIX століття національний характер правової охорони свободи творчості і авторського права перестав відображати інтереси видавництва та авторів, особливо в одномовних країнах. Продовжувалась робота над упровадженням єдиних міжнародних стандартів у сфері свободи творчості та права інтелектуальної власності.

У 1886 р. в м. Берн було прийнято Конвенцію про охорону літературних і художніх творів. З метою адміністрування Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, а також Паризької конвенції про охорону промислової власності у 1892 р. було засновано Об'єднане міжнародне бюро по охороні інтелектуальної власності (Bureaux internationaux réunis pour la propriété intellectuelle). Його створено шляхом об'єднання міжнародного бюро Бернського союзу по охороні літературних, художніх і наукових творів та міжнародного бюро Паризького союзу по охороні промислової власності.

На зміну Об'єднаному міжнародному бюро по охороні інтелектуальної власності у 1967 р. у Стокгольмі було засновано Всесвітню організацію інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization). У 1974 р. Всесвітня організація інтелектуальної власності стала спеціалізованим агенством Організації Об'єднаних Націй, до складу якого входило понад 157 країн із штабквартирою у Женеві¹⁵⁸.

Концепція свободи творчості була відображена у Загальній декларації прав людини, яка була прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН Резолюцією 217 А (III) від 10.12.1948 р. Стаття 27 передбачала, що кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства,

¹⁵⁶ Андросчук Г. Свобода панорамної зйомки: проблеми регулювання. *Інтелектуальна власність*. № 2, 2016. С. 17–27.

¹⁵⁷ Мюллєнс П. Охрана изобретений и дизайна в Германии. *Основы немецкого торгового и хозяйственного права: сб. ст. Герм. фонд междунар. правового сотрудничества*. М., 1995. С. 95–101.

¹⁵⁸ Мельникова І.М. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ). Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В. Редкол.: В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2003. С.346.

насолоджуватися мистецтвом, займатись творчістю, брати участь у науковому прогресі і користуватись його благами. Кожна людина має право на захист моральних та матеріальних інтересів, які виникають внаслідок її наукової, літературної чи художньої праці¹⁵⁹. У Римі у 1961 р. була укладена Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення.

16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Держави-учасниці цього Пакту зобов'язались визнавати право кожної людини на участь у культурному житті, право на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування, право на захист моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є. Стаття 15 Пакту передбачає, що держави-учасниці повинні вживати усіх необхідних заходів для повного здійснення права на свободу творчості, охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу, безумовно необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності¹⁶⁰.

Отже, законодавче закріплення права на свободу творчості у добу Просвітництва в Німеччині відбувалось в умовах боротьби за національне об'єднання. Відносини у сфері творчості регулювались на основі королівських привілеїв. Фрідріх II Великий патентом від 10 лютого 1740 р. об'єднав все німецьке законодавство про друк за зразком французького регламенту 1723 р. і підтверджував чинність усіх виданих раніше привілеїв. Контроль за творчою діяльністю здійснювався через запровадження цензури та створення Асоціації німецьких видавців. Особлива увага приділялась питанням неправомірності передруку творів, про що писали І. Кант, Й.Ганц та інші науковці.

За правління Фрідріха-Вільгельма II (1786-1797 рр.) свобода слова, друку зазнала суттєвих обмежень. Разом із тим, відбулись зміни у регулюванні авторських прав. Перевидання книги було можливе лише з дозволу автора.

Свобода творчості в Німеччині передбачала тісний взаємозв'язок автора і результатів його творчої праці в силу природного права.

У кінці XIX століття національний характер правової охорони свободи творчості і авторського права перестав відображати інтереси видавництва та авторів, особливо в одномовних країнах. Продовжувалась робота над впровадженням єдиних міжнародних стандартів у сфері свободи творчості та права інтелектуальної власності.

¹⁵⁹ Мартинов А. Ю. Загальна декларація прав людини 1948. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2005. Т. 3: Е — Й. С.189.

¹⁶⁰ Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 09.03.2021).

Значним кроком у розвитку свободи творчості було прийняття міжнародного законодавства та становлення міжнародно-правового механізму охорони свободи творчості та права інтелектуальної власності. Було прийнято Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, Паризьку конвенцію про охорону промислової власності, Всесвітню конвенцію про авторське право, Міжнародну конвенцію про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні, створено Всесвітню організацію інтелектуальної власності.

Отже, визначальним періодом у розвитку сучасної концепції права на свободу творчості є доба Просвітництва (XVII-XVIII ст.).

Розвиток права на свободу творчості в цей період в Англії, Франції, Німеччині та інших країнах Західної Європи супроводжувався реформуванням законодавства, скасуванням обмежень творчої діяльності, визнанням правового статусу творця як власника результату творчості.

Англія. Підвалини сучасної концепції свободи творчості було закладено в Англії. Невизначеність правового статусу авторів і видавців, недоліки у правовому регулюванні свободи творчості обурювали як видавців, так і авторів. Вдосконалення інституту права на свободу творчості пов'язане з прийняттям «Статуту королеви Анни» у 1709 р. Цей закон передбачав принципово нові правила у регулюванні відносин творчості, зокрема: пріоритетність прав авторів над правами видавців; обмеження чотирнадцятирічним терміном чинності прав видавців на твори, які куплені у авторів. Права на твори після спливу зазначеного строку переходили до авторів; обмеження строку чинності авторських прав. Після спливу терміну чинності авторських прав (14 років після першого продажу і 14 років після другого продажу) твір ставав суспільним надбанням; обмеження права власності видавців на твори, які вони придбали до прийняття закону, строком 21 рік; реєстрація прав на твори зводилась до публікації оголошення в періодичних виданнях, або внесення відомостей до журналу компанії книговидавців «Stationers' Company»; видавці після публікації творів зобов'язані були передавати дев'ять примірників творів до англійських бібліотек.

Вдосконалення інституту свободи творчості у Англії зумовлено прийняттям низки законів, зокрема закону про гравюри (1735 р.), закону про права на драматичні твори (1833 р.), закон про права на твори образотворчого мистецтва (1862 р.). У процесі розвитку авторського права було встановлено, що права автора є чинними протягом усього життя автора та 30 років по його смерті (1899 р.). «Законом про авторське право», прийнятим у 1988 р., було визначено майнові та особисті немайнові права автора.

Франція. У Франції відносини у сфері свободи творчості регулювались на основі королівських привілеїв до 1777 р. У цей період активного розвитку набула концепція права власності на «продукти розумової діяльності» та моральні права автора, яка була відображенням революційних ідей про права

особи і протестом проти продажу привілеїв. Декретами Людовика XVI у 1777 р. система привілеїв була замінена поняттям літературної власності, за авторами було визнано право на публікацію твору і продаж його примірників.

Наукові ідеї про природні права людини знайшли відображення у «Декларації прав людини і громадянина» 1789 р., відповідно до якої було скасовано цензурні обмеження і відновлено свободу у сфері творчості.

У період національного Конвенту та революційного трибуналу відбулось встановлення цензури, обмеження свободи творчості, масових репресій творчих особистостей. Суворий контроль у сфері творчості підтримувався у період Консульства (1800-1804 рр.) та I Імперії (1804-1814 рр.).

Декларативне проголошення права на свободу творчості знайшло відображення після поразки Наполеона у Конституційній Хартії Франції 1814 р., в період Липневої монархії Конституційною хартією 14 серпня 1830 р., Конституцію Другої республіки від 4 листопада 1848 р., але жодна з них не передбачала гарантій реалізації цього права.

Активний розвиток права на свободу творчості у Франції, яке мало вплив на формування міжнародного законодавства спостерігається в період з 1870 р. до початку першої світової війни. Французька концепція авторського права (*droit d'auteur*) була покладена в основу Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів. Конвенція встановила єдині зобов'язання країн-учасниць щодо захисту авторських прав.

Німеччина. Законодавче закріплення права на свободу творчості у добу Просвітництва в Німеччині відбувалось в умовах боротьби за національне об'єднання. Відносини у сфері творчості регулювались на основі королівських привілеїв. Фрідріх II Великий патентом від 10 лютого 1740 р. об'єднав все німецьке законодавство про друк за зразком французького регламенту 1723 р. і підтверджував чинність усіх виданих раніше привілеїв. Контроль за творчою діяльністю здійснювався через запровадження цензури та створення Асоціації німецьких видавців. Особлива увага приділялась питанням неправомірності передруку творів, про що писали І. Кант, Й. Ганц та інші науковці.

За правління Фрідріха-Вільгельма II (1786-1797 рр.) свобода слова, друку зазнала суттєвих обмежень. Разом із тим відбулись зміни у регулюванні авторських прав. Перевидання книги було можливе лише з дозволу автора.

Свобода творчості в Німеччині передбачала тісний взаємозв'язок автора і результатів його творчої праці в силу природного права.

У кінці XIX століття національний характер правової охорони свободи творчості і авторського права перестав відображати інтереси видавництва та авторів, особливо в одномовних країнах. Продовжувалась робота над впровадженням єдиних міжнародних стандартів у сфері свободи творчості та права інтелектуальної власності.

Значним кроком у розвитку свободи творчості було прийняття міжнародного законодавства та становлення міжнародно-правового механізму охорони свободи творчості та права інтелектуальної власності. Було прийнято Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, Паризьку конвенцію про охорону промислової власності, Всесвітню конвенцію про авторське право, Міжнародну конвенцію про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні, створено Всесвітню організацію інтелектуальної власності.

1.4. Розвиток права на свободу творчості на теренах України

Народ і Культура є нерозривними поняттями, які не існують відокремлено одне від одного. І лише той народ, який усвідомив своє культурно-історичне коріння і традиції, що визначають належність його до певного етнічного типу і, з точки зору законів історії, виправдовують існування, може і надалі нести свою культуру, займаючи гідне місце у світі ¹⁶¹.

Американський філософ Л. Мемфорд вважав, що культурна робота була для розвитку людини важливішою, ніж фізична праця. Важливіше, ніж обробіток землі, було створення ритуальних танців і пісень, виконання обрядів, тобто здійснення чисто людських дій, які формували душу людини ¹⁶².

Будь-яка нова цивілізація не виробляється цілком із нових завершених форм, а створюється ніби із уламків старої культури, перенесених і приживлених на новому ґрунті. При цьому в роботу йдуть всі винаходи, зразки та ідеї, а сам процес нагадує роботу майстрів англійської готики, що вживали для оздоблення своїх творінь поєднання каменів з колишніх римських вілл з місцевими кременевими брилами ¹⁶³.

«Продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні», як зазначено в Акті проголошення незалежності України ¹⁶⁴, дослідження генезису права на свободу творчості та творчої діяльності розпочнемо з найдавніших часів.

Здавна народ України, як нація обдарованих людей, створював свій неповторний культурний простір з традиціями й ознаками властивими суспільству європейської держави. Яскравим прикладом цього є культура Київської Русі з її співочими школами, архітектурою й писемністю. Унікальні надбання в історії української культури й мистецтва представлені кантовою народною творчістю, «київською квадратною нотою», «Мусікійською граматикою» Миколи Дилецького і, безумовно, архітектурним стилем українського («козацького») бароко, Глухівською співочою школою, творчістю видатних українських композиторів Артема Веделя, Дмитра Бортнянського та Максима Березовського ¹⁶⁵.

Генезис свободи творчості на території України тісно пов'язаний з історією розвитку культури та традицій. Звичай був первинним регулятором

¹⁶¹ Акулєнко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. Київ: ТОВ «ВО «Юстініан», 2013. С.3

¹⁶² Mumford L. *Technics and Civilization*. N.-Y.: A Harbinger Book, 1963. P.108.

¹⁶³ Mumford L. *Technics and Civilization*. N.-Y.: A Harbinger Book, 1963. P.125.

¹⁶⁴Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Київ : Знання-Прес, 2002. С.21.

¹⁶⁵ Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2021).

творчої діяльності у країнах Стародавнього світу, а також для трипільців, скіфів, сарматів, греків-колоністів, які заселяли міста-держави в Криму та Північному Причорномор'ї у VII ст. до н.е. Пізніше звичаєве право було формою становлення права на свободу творчості середньовічної Європи, у тому числі Київської Русі ¹⁶⁶.

Особливості генезису досліджуваного права на території сучасної України обумовлені відсутністю власної державності та незалежності протягом тривалих історичних періодів, геополітичним розташуванням, ідеологічним впливом європейських та східних концепцій права на свободу творчості.

Ю. Шемшученко підкреслює: «Право і культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими категоріями, оскільки право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю» ¹⁶⁷.

В. Андрущенко зазначає, що культура уособлює творчу діяльність у предметах необхідних для життєдіяльності людини, виступає втіленням створених людьми матеріальних і духовних цінностей. Культура певна суть людини. Міра розвитку культури визначається мірою розвитку життєдіяльності людини. Життєдіяльність людини втілюється, насамперед, у безлічі створюваних матеріальних і духовних речей: у нових засобах праці, нових продуктах харчування, нових елементах матеріальної інфраструктури побуту, нових наукових ідеях, політичних та ідеологічних концепцій, релігійних вірувань та моральних регуляторів ¹⁶⁸.

Н. Оніщенко підтримує визначення культури як регулятора суспільних відносин, дух народу, його ціннісні зразки та орієнтири, його цілі та ідеали. Звідси випливає, що криза, або втрата культури передбачає кризу або втрату духовності, її перетворення на прагматичний розрахунок та інформацію, оскільки цінності та ідеали культури, які пов'язують конкретний історичний досвід з його метафізичними витокami або засадами, виводять міжособистісні взаємовідносини за межі їх приватного змісту та дає змогу індивіду не замикатися на самому собі, а відчутти себе у складі більш загальної та міцної цілісності морального змісту ¹⁶⁹.

Культура (від лат. Cultura - обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування) - поняття, що має величезну кількість значень в різних областях людської життєдіяльності. Вона об'єднує в собі науку (включно з

¹⁶⁶ Кушинська Л. А. Давньоруське звичаєве право та проблема правового статусу удільних князівств. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 175-181.

¹⁶⁷ Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури. Міжнародна науково-практична конференція. Харків : МП «Леся», 1997. С. 45-48.

¹⁶⁸ Культура як аксіологічна матриця освіти / В. Андрущенко, В. Гончаров, В. Молодиченко, Л. Панченко. Київ: «МП Леся», 2017. С.178.

¹⁶⁹ Оніщенко Н. М., Сунгін С. О. Механізм взаємодії особи, громадянського суспільства і держави: сутнісні та емпіричні проблеми удосконалення. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 236-245.

технологією), освіту, мистецтво (літературу та інші галузі), мораль, уклад життя та світогляд¹⁷⁰.

Розвиток права на свободу творчості нерозривно пов'язаний з історією культури. Отже, передусім, варто з'ясувати який зміст вкладається у це фундаментальне поняття, аби зрозуміти, яке саме місце посідає в ньому творчість. За резолюцією Всесвітньої конференції з культурної політики, яка була проведена у 1982 р. під егідою ЮНЕСКО, культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань¹⁷¹.

У Законі України «Про культуру» зазначено, що культура - сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти¹⁷².

Словник української мови інтерпретує поняття культури як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства в певну епоху те, що створюється для духовних потреб людини¹⁷³.

Із етимології поняття «культура», на думку І. Гобозова, випливає, що воно може бути використане тільки щодо результатів людської діяльності. Усе створене людською працею виступає як елемент культури. Дика природа не є об'єктом культури, доки вона не перетворена людиною. Культура виявляється у найрізноманітніших формах як у сфері матеріального, так і духовного виробництва – як культура матеріальна і духовна. Культура – це спосіб виявлення сутнісних сил людини, її фізичних і духовних потенцій¹⁷⁴.

Як бачимо, зміст феномену культури розкривають через сферу людської діяльності, яка пов'язана з літературою, мистецтвом, архітектурою, що є невід'ємним елементом культури. Використовуються такі категорії, як «створення», «творення», «вироблення», що в свою чергу вказує нам на єдність культури та творчої діяльності людини. Крім того, в зміст поняття культури закладене і питання генезису, оскільки в усіх визначеннях маємо справу із словами «історія», «період», «існування», тобто часовим простором.

¹⁷⁰ Духовность. Серия «Европейская энциклопедия» / гл. ред. В. С. Дудик. Київ : Европ. енцикл., 2008. Кн. 1. С.438.

¹⁷¹ Декларация Мехико щодо політики у сфері культури від 06.08.1982 № 995_730 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730 (дата звернення: 09.03.2021).

¹⁷² Про культуру: Закон України від 14.12.2010. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2021).

¹⁷³ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 04.01.2021)

¹⁷⁴ Даль В. И. Толковый словарь русского языка: иллюстрированное издание. Москва : Эксмо, 2011. С.104-105.

Отже, поняття культури охоплює усі можливі прояви творчої активності людини, включаючи літературну, художню, наукову, технічну та інші види творчості. Творча діяльність у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємною частиною культурного простору суспільства, основою його прогресу, рушійною силою розвитку людства. Через творчість реалізується історичний розвиток культури, зв'язок між цими поняттями є дуже тісним.

Досліджуючи генезис права на свободу творчості на українських землях, вважаємо за доцільне використовувати періодизацію розвитку української культури, яка, незважаючи на відсутність власної державності, незалежності, ідеологічні, політичні, соціальні перепони, формувалась як окреме явище і вирізнялася своєю автентичністю. Враховуючи тісний зв'язок між творчістю та культурою, видається слушним залучення культурологічного понятійного апарату та відповідних концепцій. Ці міжгалузеві запозичення дозволять зробити більш системним дослідження витоків права на свободу творчості. Генеалогію цього права, на наше переконання, варто вести з моменту усвідомлення особою можливості використання творчої здатності, оскільки головним джерелом цього права є сама природа, а не воля законодавця.

Разом з тим, дослідження генезису права на свободу творчості має здійснюватись з усвідомленням історичних етапів у розвитку державності України, які виділяють історики. Першим етапом становлення державності України вважається слов'янський період Київської Русі, який характеризується зародженням і утвердженням у свідомості людей уявлень про необхідність формування владних інститутів, покликаних захищати їхні інтереси у випадку зазіхань з боку держави. Другий період державотворення охоплює XVI– XVIII ст. і характеризується зростанням національної свідомості, формуванням української політичної нації, посиленням ролі еліти у формуванні громадянського суспільства та держави, розширення її функцій і завдань. Третій період державотворення в Україні припадає на XIX ст. і початок XX ст. Його головним моментом стали події 1917-1921 рр., коли вперше в історії на українських землях було офіційно проголошено незалежну державу. Однак, як свідчить історія, подальші події, вплив низки несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів звели нанівець державотворчі спроби українського суспільства. Водночас ці події сприяли подальшому вираженню державотворчих прагнень останнього. Четвертий період державотворення в Україні розпочався з проголошення в 1991 році незалежності України та триває дотепер»¹⁷⁵.

У пошуках критеріїв класифікації генезису права на свободу творчості, на увагу заслуговує концепція культурних парадигм. З'ясуємо основний зміст цього поняття в цілому. Н. Бокач зазначає, що культурна парадигма - це складне явище, яке включає в себе ряд елементів. Зокрема, до неї належать:

¹⁷⁵ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С.29

1) суб'єкт - творець і носій культурної парадигми (це конкретні люди, об'єднані спільною соціокультурною епохою, одним часом, в якому вони живуть і здійснюють свою культуротворчу діяльність); 2) спільність життя, долі, культурно-історичну місію даного суб'єкта, які знаходять своє вираження в провідному типі відносин при вирішенні загальних смисложиттєвих завдань; 3) наявність загальної соціокультурної емоції, загального життєвого настрою; 4) самосвідомість суб'єкта культурної парадигми, пов'язана з набуттям самоідентичності, істинних смислів свого соціокультурного буття; 5) особлива ціннісна ієрархія, система значимості базових цінностей для вирішення життєвих завдань суб'єкта культурної парадигми; 6) «духовні лідери» епохи, так звані великі люди свого часу, процес самоідентифікації яких ізоморфний такому процесу щодо всієї епохи (це люди, які дають епосу можливість усвідомлення себе, дають слова для самоназви епохи, формулюють і декларують ті смисложиттєві завдання, способи вирішення яких є одним з важливих елементів культурної парадигми); 7) культурний герой епохи - не стільки реальна жива людина епохи, скільки образ-ідеал, який виступає для епохи зразком стилю життя; 8) єдиний, загальний для всієї епохи символічний ряд - набір «паролів» епохи, набір ключових слів і речей, загальний тип відносин; 9) парадигмальні (прецедентні або репрезентативні) тексти, що виступають провідним міфом епохи ¹⁷⁶.

У наведеному визначенні носій культурної парадигми і суб'єкт творчості розглядаються як суміжні категорії. Цінним для нашого дослідження є те, що в основі концепції культурної парадигми лежить людина, її культуротворча діяльність, «духовні лідери», «культурні герої», прецедентні і репрезентативні тексти. Отже, доходимо висновку, що людська творчість в усіх сферах суспільного життя є основою культурної парадигми.

Таким чином, для розуміння генезису права на свободу творчості важливим є звернення до творчості як визначального елемента культурної парадигми та вищої форми людської діяльності.

Виходячи з зазначеного вище, як критерій класифікації історичних етапів правового регулювання свободи творчості в Україні можна використати типологію культурних парадигм.

Заслугує на увагу позиція Г.Чечельницької, яка за домінуванням культурних парадигм виділяє:

Дохристиянську цивілізацію (міфологічну) – від появи людини на території сучасної України до прийняття християнства у 988 р., яка характеризується домінуванням міфологічного світогляду;

Християнську цивілізацію (988–1917 рр.), для якої характерним є поширення християнської культури;

Марксистську цивілізацію (1917 -1991 рр.) - домінування марксистського світогляду;

¹⁷⁶ Бокач Н. Культурная парадигма как объект социально-философского анализа: дис. канд. филос. наук: 09.00.11. Волгоград: 1998. С.59.

Постхристиянську цивілізацію, починаючи з 1991 року і до сучасності, яку пов'язують з постхристиянською культурною парадигмою¹⁷⁷.

Прихильники цієї класифікації (до яких з певними застереженнями, що будуть висвітлені далі, належить і автор), розглядають носія культурної парадигми і суб'єкт творчості як суміжні категорії.

Дослідження генезису права на свободу творчості, починаючи з пам'яток культури та мистецтва міфологічного періоду на території сучасної України, створює певні складнощі, внаслідок його часової віддаленості. Відомостей про творчу діяльність найдавніших часів небагато і вони фрагментарні. Однак, аналіз цього феномену з моменту усвідомлення особою можливості використання творчої здатності, дозволить надати йому юридичну оцінку, виявити тенденції на закономірності становлення та розвитку.

Висвітлюючи перший етап в історії розвитку права на свободу творчості на території сучасної України, слід звернути увагу на культуру епохи енеоліту, яка ввійшла в історію як «трипільська культура». Тривалий час українські дослідники не наважувалися робити сміливі висновки про поступальний етнічний розвиток українців із часів трипільської культури до сучасних українців через ідеологічні заборони радянської доби.

Дослідження сучасних науковців, зокрема О. Токарчук та концепцій емігрантів правників 1920-1930-х рр., дослідження яких спрямовані на пошук об'єктивної істини і не містять радянської пропаганди, свідчать про те, що звичаєве право в Україні зародилося ще до періоду Київської Русі¹⁷⁸. Правова культура українських прапредків-трипільців, зокрема правова термінологія пов'язана з «Руською Правдою» і звичаєвим правом українців – це доводить А. Андрієвський у статті «Геттійський кодекс і українська правна культура». Він вказує, що національне звичаєве право сягало своїм корінням до «Кодексу Геттів» – «...народу арійського, дивовижно схожого у своєму правовому побуті з українським народом як матеріальними умовами життя, так і світоглядом, правосвідомістю, побутом, психологією... Побут Геттів надзвичайно схожий з українським, а їхній кодекс має багато спільного з «Руською Правдою». Трипільську культуру можна по праву вважати праосновою українського народу, здобутки якої ставлять поруч із шумерською, мікенською культурами¹⁷⁹.

Період трипільської творчості і культури припадає на V-III тисячоліття до нашої ери. Творча діяльність виражалася у гончарному ремеслі, металообробці, що вказує на подібність витоків вітчизняного права на свободу творчості з країнами Межиріччя. Спільність генезису виявляється у тому, що в стародавніх державах Месопотамії та Стародавньому Єгипті

¹⁷⁷ Черняков І. Кіммерійці: міфи, історія, археологія. *Історія України*. 1997. № 24. С. 4.

¹⁷⁸ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.): монографія Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С.178.

¹⁷⁹ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.): монографія Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С.178.

правове регулювання творчої діяльності відбувалося на основі звичаїв, обрядів і табу, як і на території сучасної України. Крім того, у Стародавньому Єгипті творчість не сприймалася як самостійний вид діяльності людини, а розглядалася у контексті ремесла, що також вказує на подібність культурної комунікації.

Відмінністю у регулюванні творчої діяльності було те, що на території України пріоритетний статус у здійсненні творчої діяльності мали жінки. Вони були вмільми майстринями, виготовляли сукні, сорочки, прикрашали їх орнаментом, виготовляли і розписували керамічні вироби, робили прикраси з морських черепашок, намистинок. У трипільських поселеннях були розміщені ткацькі верстати та знаряддя для виготовлення керамічних виробів. Артефакти, які знайдені на території Черкащини та Поділля, вказують на те, що трипільці володіли секретами письма, яке поєднувалося з високоякісним випалюванням посуду. На глечики наносилися спеціальні позначення, за допомогою яких вівся облік господарства¹⁸⁰.

Отже, трипільська культура є однією із найрозвиненіших стародавніх європейських цивілізацій. Вона об'єднує, так звану, «цивілізацію Старої Європи», поява трипільців понад 7 тисячоліть тому є визначальним моментом в історії еволюції не тільки української культури, але і світової. Немає сумнівів, що в той період не існувало права на творчість в сучасному розумінні його використання чи охорони. Творче освоєння простору людиною, використання творчих здібностей у процесі господарської діяльності сприяли розвитку суспільного життя. Відсутність права, як регулятора суспільних відносин, зумовлено низьким рівнем суспільного розвитку. Синкретизм був особливістю творчої діяльності, вона не була відділена від господарської. Регулятором цих відносин тривалий час залишались соціальні норми – звичаї, традиції. Суспільний устрій, в основі якого лежав матриархат, обумовив особливий статус жінки як творця. У процесі господарської діяльності жінки активно використовували творчі здібності, прикрашаючи побутові речі. Творчість була складовою загальносуспільних рушійних сил та мала суто деперсоніфіковану функцію. Через низький рівень культурного розвитку відсутній був суспільний запит на правове регулювання, творчість розглядалася як суспільне надбання.

Подальший розвиток регулювання творчої діяльності на території України пов'язаний із кіммерійцями, скіфами і сарматами, які населяли територію України у I тис. до н.е. Наявна юридична література до цього часу містить суттєві прогалини у висвітленні правової спадщини давніх протодержавних та ранньодержавних утворень кіммерійців, скіфів, сарматів. Серед найважливіших процесів, які заклали фундамент права на творчість,

¹⁸⁰ Залізняка Л. Трипільля очима науковців і політиків. *Археологія*. 2004. № 3. С. 95-103.

чільне місце займає звичаєве регулювання творчої діяльності¹⁸¹ та формування культури як особливої сфери людського суспільства.

У кіммерійців, як і у трипільців домінував синкретизм. В їх свідомості творчість, мистецтво не були відмежовані від господарчих занять. Творча діяльність і господарча діяльність не відокремлювалися, не протиставлялася одна одній. У процесі колективної праці вони гармонійно поєднувалися: створення знарядь, їх ефективне використання, задобрювання богів піснями та танцями на успіх у справі тощо¹⁸².

Культура кіммерійців була інтегрована у культуру скіфів. Спочатку принципових розбіжностей між ними не існувало. Схожими залишалися обряди, орнаменти кераміки, побутові особливості, мова. Однак, через поступову диференціацію скіфського суспільства, коли достатнього розвитку набули ремесла й торгівля, творча діяльність стала більш затребуваною.

Соціальну диференціацію скіфського суспільства охарактеризував Геродот (VI ст. до н. е.), розділивши його на три суспільні групи: царські скіфи, скіфи-воїни, що заселяли причорноморські степи і займалися скотарством, та скіфи-землероби, які жили в основному у лісостеповій зоні Подніпров'я¹⁸³.

Аналізуючи предмети поховань, знайдені археологами у курганах Чортомлик, Куль-Оба, Товста Могила, Солоха, Гайманова Могила, Братоліувівський курган, могильники скіфів на Полтавщині, Київщині, Поділлі, Херсонщині, в районі Дніпрових порогів та в інших місцях¹⁸⁴, де ховали скіфських царів, можна зробити висновок про те, що в скіфський період змінилось ставлення до творчості. Соціальне розшарування суспільства зумовило зміну естетичних поглядів, розвиток творчої діяльності, з'явився запит на її результати. Творча діяльність почала цінуватися більше ніж інші види ремесл, приносити прибуток, засоби до існування. Це започаткувало зміни у соціальному статусі творців.

У фольклорі і історично ранній письменності (як і в інших формах мистецтва) авторство було колективним, а його «індивідуальний компонент» залишався, як правило, анонімним. Якщо твір і співвідносився з ім'ям його творця, то тут ім'я «виражало не ідею авторства, а ідею авторитету».

Характеризуючи творчість як правовий феномен, варто відмітити, що вона була деперсоніфікованою та колективною. Цінувалися результати творчості, майстерність, але ім'я творця, авторство не було авторитетним, тобто не мало суттєвого значення і таким чином не виникало потреби у його охороні.

¹⁸¹ Кушинська Л. А. Звичаєвий характер. *Шості юридичні читання. Правова культура, правосвідомість і право: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 22–23 квітня 2010 року.* К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 86–88.

¹⁸² Черняков І. Кіммерійці: міфи, історія, археологія. *Історія України.* 1997. № 24. С. 4.

¹⁸³ Геродот. *Історія в дев'яти книгах.* Кн. 4. Київ : Наукова думка, 1993. С.172.

¹⁸⁴ Ключко Л. Золота етнографія Скіфії: верхній фриз пекторалі з кургану Товста Могила. *Народна творчість та етнологія.* 2012. № 1. С. 59.

Сарматська культура була схожою із скіфською. Поховальні обряди знаті суттєво відрізнялися від поховальних обрядів простого люду, результати творчої діяльності відігравали в них провідну роль. У багатих сарматських похованнях археологами було знайдено ювелірні вироби, зброю, побутові предмети, прикрашені стилізованими зображеннями, які є витворами мистецтва¹⁸⁵.

Отже, культура скіфів і сарматів відіграла важливе значення у становленні права на свободу творчості. Використання у поховальних обрядах найкращих результатів творчої діяльності: від прикрас, зброї до архітектурних витворів підтверджувала високий статус померлої особи. Такого роду звичаї зумовили подолання синкретизму та привели до виділення творчої діяльності від інших видів. Особи, які займалися творчістю, за умови попиту на результати їх діяльності, могли отримувати засоби до існування виключно творчою діяльністю. Це стало важливим кроком у поступальному розвитку регулювання свободи творчості, змінило соціальний статус творця у суспільстві, надало можливість займатися виключно вищою формою діяльності людини.

Подальший розвиток правового регулювання творчості пов'язаний із грецькою колонізацією. У генезисі цієї сфери на українських землях чітко простежується антично-грецький вплив. На відміну від скіфів, елліні-колоністи були талановитими творцями, мали більш розвинену систему творчості. Крім розвиненої торгівлі прикрасами, скульптурами, іншими шедеврами мистецтва у містах-державах розвивалася наука. Джерелами правового регулювання творчості були місцеві звичаї, закони грецьких міст-полісів та закони царів. Творчість становила особливу цінність для еллінів-колоністів. Грецькі колонії Північного Причорномор'я були осередком зародження філософії. Вихідцями з давньогрецьких колоній є такі мислителі як Біон Борисфеніт, Анахарсіс.

Розвиток філософії мав суттєвий вплив на індивідуалізацію творчості та формування права на свободу творчості. Послаблення традиційних колективних зв'язків у творчій діяльності зумовило самовизначення індивідуума, його творчих здібностей та талантів. З'явилися імена мислителів, суспільний запит на їх твори. Творчість отримала естетичну і економічну оцінку. Поступово відбувалась індивідуалізація, персоніфікація творчості, з'явилась титульність володіння творами, скульптурами тощо.

Перехід від колективної творчості до індивідуальної спричинив суттєві зміни у формуванні права на свободу творчості. Серед сукупності суспільних благ, творчість почала становити самостійну цінність.

У правовому регулюванні творчості можна виділити і ряд недоліків, які гальмували процес становлення цього права. Незважаючи на те, що творчість виокремилася як окремий феномен у мистецтві та філософії, творів було небагато, автори були загальновідомими, тому захисту підлягала

¹⁸⁵ Ключко Л. Золота етнографія Скіфії: верхній фриз пекторалі з кургану Товста Могила. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 1. С. 53-59.

титульність володіння результатів творчості, а не ім'я автора, талант, його вміння чи навички.

Отже, міфологічний етап V-III тисячоліття до нашої ери до прийняття християнства у 988 р.) має важливе значення у становленні права на свободу творчості на території сучасної України. Досліджуючи генезис цього феномену, доходимо висновків, що міфологічний період - це період образного мислення, особливістю якого є колективність та анонімність. Із зазначеного виводимо, що творча діяльність, яка характеризувалася колективністю, деперсоналізацією, була основою суспільного прогресу. Вона регулювалася на основі соціальних норм та звичаїв. У силу спрощеності суспільного життя, відсутності права як регулятора суспільних відносин, підстави говорити про оформлення права на свободу творчості відсутні. Однак, в контексті взаємозв'язку творчості, культури, особи і буття, генезис творчості та еволюція особи є єдиним, нероздільним природним процесом. Витоки права на творчість сягають міфологічного періоду (періоду образного мислення), це право розглядається як природне право, що впливає із людської природи.

Основні тенденції генезису регулювання творчої діяльності: подолання синкретизму творчості, виділення її з господарської діяльності; перехід від колективної творчості до індивідуальної; зміна соціального статусу творців, прибутковість творчості; регулювання творчої діяльності соціальними нормами, звичаями; титульність володіння на результати творчої діяльності та її захист, відсутність авторитетності імені автора, його захисту.

Ремісничо-персоніфікований період (IX ст.- XIII ст.)

Наступний етап розвитку права на свободу творчості на території України пов'язаний із слов'янською культурою, поширенням християнської релігії та розвитком Київської Русі.

У V—VI ст. на теренах України виникли слов'янські об'єднання — склавини і анти. М. Грушевський відзначив, що термін «анти» є стародавньою назвою Українців. «Антська колонізація цілком відповідає тому, що напрями слов'янської колонізації могли б вичислювати про правітчину нашого народу й напрям його колонізації, із звісних нам з джерелових фактів – в антах маємо предків України-Русі, ближче – предків сіверян, уличів, тиверців і інших ще, може, незвісних нам на ім'я полудневих племен, що жили разом з ними на нашій території і ввійшли в склад нашого народу»¹⁸⁶. Про культуру антських племен свідчать археологічні знахідки: ковальські, залізобобні, гончарні вироби та ремісничі майстерні.

Ремісничо-персоніфікований період пов'язаний із релігійно-культурним проектом князя Володимира Святого, який вдався 988 року до запровадження християнства візантійського обряду як державної релігії.

¹⁸⁶ Грушевський М. Анти (Ανται, Antes). Уривок з «Історії України-Руси». ЗНТШ. Львів, 1898. Т. 21. Кн. 1. С. 1–16. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/History/1898/Anty/2.html> (дата звернення: 12.01.2020).

Разом із грецькими та болгарськими священниками до Києва прибули численні будівничі, художники, літератори. У надзвичайно короткий термін у Київській державі виникла, за монаршими задумом та волею, «висока» культура, взорована на багатій культурі Візантії. Втім, мовою церкви та «високої» культури стала не грецька й не місцева - скажімо, полянська, - говірка, а так звана церковнослов'янська, фактично - болгаро-македонська. Причини були суто утилітарні - на той час уже існувала багата релігійна література цією мовою, загалом зрозумілою нашим предкам, тож її можна було практично механічно ввести до релігійного та культурного обігу¹⁸⁷.

Правове регулювання творчості здійснювалося на основі звичаєвого права, Руської правди, княжих договорів та санкціонованого державою церковного права, джерелом якого були церковні устави.

Однак ці джерела не виокремлювали творчість як самостійний об'єкт права, творча діяльність була невідділеною від ремісництва. Стаття 15 розширеної редакції Руської Правди за трійцьким списком¹⁸⁸ передбачала сплату штрафу за вбивство ремісника чи реміснички у розмірі 12 гривень. Тоді, як стаття 16 передбачала, що за вбивство холопа - орача потрібно було сплатити штраф у сумі 5 гривень, а за рабину - 6, що свідчить про посилену правову охорону життя особи, яка мала творчі здібності.

Розуміння поняття «ремісництво» передбачає виконання роботи, яка не відрізняється ніяким творчим задумом, творчою ініціативою, а «ремісник» — це людина, яка працює шаблононо, без творчої ініціативи, натхнення, на протилежність митцю¹⁸⁹. Однак, подібне протиставлення є сучасним. У давнину ремесло та творчість не протиставлялися. Одним із перших мислителів, який розмежував творчість і ремісництво був Гегель, який вказав на принципові відмінності між «майстерно зробленими речами» і «творами мистецтва»¹⁹⁰.

Підтвердження нероздільності творчості та ремісництва у Київській Русі знаходимо й у інших авторів. С. Подолинський зазначає, що за часів княжої доби ремесла остаточно виокремилися від сільського господарства, а окремі його спеціалізовані галузі, зокрема оздоблення храмів, палаців, будівель, розпис ікон, злотарі – набули достатньо високого розвитку»¹⁹¹. Тобто художній розпис, оздоблення храмів від ремісництва все ж не виокремилося. Отже, до спеціалізованих галузей ремісництва у Київській Русі відносили розпис, оздоблення, тобто виконання робіт, які передбачають мистецькі уміння, творчий задум, творчу ініціативу. Ремісники, на відміну

¹⁸⁷ Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 557-586.

¹⁸⁸ Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; ред. кол.: О. М. Мироненко та ін. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1997. С.342

¹⁸⁹Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-П). Париж, Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3616.

¹⁹⁰ Гегель Г. В. Ф. Эстетика: В 4 т. Москва: Искусство, 1968. Т. 1. 330с.

¹⁹¹ Подолинський С. Ремесла й фабрики на Україні. Женева: Печатня «Работника» й «Громади», 1880. 147 с.

від осіб, зайнятих у сільському господарстві, могли виконувати творчу роботу.

За соціальним станом ремісники Київської Русі поділялися на вільних ремісників і холопів. У ст. 15 Руської Правди йде мова саме про холопів ремісників, які працювали на князівських, боярських та монастирських дворах. Зміст цієї норми підтверджує високу оцінку творчої діяльності. Якщо за вбивство холопа-орача штраф передбачено у розмірі 5 гривень, то штраф за вбивство холопа-ремісника удвічі більший. Це вказує на існування посиленої правової охорони життя особи, яка мала творчі здібності. Правовому захисту в цей період підлягала не лише титульність володіння на результат творчості, але й суб'єкт творчості, його життя та здоров'я.

Творчість носила не ексклюзивний, а практичний серійний характер та мала виключно прикладне значення. Цінність представляла саме практична сторона творчості, а не естетична, ексклюзивна.

Як самостійний вид творчості даного періоду розвивалась література, яка вплинула на перехід від колективізації творчості до її персоніфікації. А. Рейтблат зазначає, що основу давньоруської книжності становили богослужбові і богословські книги, а також літописи - тексти надособистого характеру, які не пов'язані з індивідуальним автором. Ці особливості творчості стримували формування ідеї авторства¹⁹².

П. Калмиков вказує, що у Київській Русі автори користувалися здебільшого тільки честю авторства і то не завжди. Імена деяких з них збереглися в післямовах рукописів. Прості світські письменники, звичайно, приховували свої імена, і їх творіння надзвичайно рідкісні, робилися власністю всіх. Переписувач або замовник, робився повним господарем створеної книги, користувався нею сам, або продавав її чи іншим чином відчужив¹⁹³.

Незалежно від того, чи зазначене ім'я автора, володіти, користуватися та розпоряджатися копією твору на правах власника міг переписувач або особа, за замовленням якої здійснювався перепис твору.

Важливе значення для становлення права на творчість мало ім'я автора. Прості світські письменники, як правило, не афішували свого імені. Це в першу чергу пов'язано з поширенням християнської ідеології.

Зазначення імені автора твору пов'язувалося з одним зі смертних гріхів у християнстві – гординою, почуттям високої самооцінки. Простим світським письменникам негоже прославляти власні імена. Однак, якщо мова йде про державних мужів, ченців та інших поважних осіб, яким авторство не додавало непомірної гордості, зарозумілості, бо вони й так мали високий статус у суспільстві, то такі особи могли бути авторами творів. До нашого часу збереглися такі історичні пам'ятки як «Повчання Володимира

¹⁹² Рейтблат А. И. Материалы к истории авторского права в первой трети XIX в. Книга. Исследования и материалы. Москва, 1993. С.140.

¹⁹³ Подолонський С. Ремесла й фабрики на Україні. Женева: Печатня «Работника» й «Громади», 1880. С.72.

Мономаха дітям», «Повість временних літ» Нестора Літописця, «Слово про закон і благодать» Ілларіона, «Моління» Данила Заточника та інші.

Публічність автора мало велике значення для подальшого становлення та розвитку права на творчість. Авторами були люди відомі, освічені, які мали певний статус у суспільстві. Їх авторство не потребувало захисту тому, що відповідна християнська ідеологія обумовила відсутність посягань на них, крім того, їх почесні імена лише додавали авторитетності творам. Саме через те, що авторами творів були люди відомі та мали певний статус у суспільстві, з'явилося поняття «ім'я автора». Авторство вважалося почесним, статус автора твору визначав авторитетність самого твору.

Правове регулювання творчої діяльності у Київській Русі здійснювалося також на основі санкціонованого державою церковного права¹⁹⁴. Канонічний вплив виражався у формі обмеження свободи творчості. Духовенство намагалося контролювати зміст творів, слідкувати за їх написанням, перекладом, розповсюдженням.

У «Ізборнику Святослава» 1073 р. представлені списки «істиних» і «ложних» книг. До «ложнонаписаних» книг належали апокрифи. У 1280 р. у список заборонених творів було внесено «Кормчу книгу» та «Церковний устав» - збірники правил, викладених церковною та світською владою. У «Кормчій книзі» (1284 р.) міститься застереження про застосування репресивних мір до осіб, які зберігатимуть «ложні» книги: «Хто еретичне писання у себе зберігатиме і віруватиме, той буде проклятий разом з усіма еретиками, а книги ті на тім'ї його буде спалено»¹⁹⁵.

У збірниках правил, викладених церковною владою закладено обмеження щодо зберігання, читання «ложних» книг, однак обмеження у створенні цих творів було відсутнє. Тобто боротьба велась не з самими творцями, а з поширенням творів та ідей, які в них були закладені. Це пояснюється тим, що оригінальні твори були рідкістю. Незважаючи на розвиток освіти у княжій державі, творців було небагато і вони майже усі були відомими особами (Володимир Мономах, Нестор Літописець, Ілларіон, Данило Заточник та ін.). А заборонені книги були створені творцями за межами Київської Русі, потрапляли з-за кордону, відтак потреба існувала саме у санкціонуванні зберігання, читання та поширення заборонених творів.

Отже, правове регулювання свободи творчості княжої доби не знало ще нормативного закріплення правової охорони імені автора, відсутні факти, які б підтвердили, що творець наділявся будь-якими правомочностями у відношенні до свого твору. Формувалася ідея титульності володіння на екземпляр твору замовника чи переписувача, ці особи вважались першими власниками екземпляра твору. Обмеження творчої діяльності були відсутніми, релігійні норми санкціонували лише збереження заборонених творів, але не їх створення.

¹⁹⁴ Словник античної міфології. Київ : Наукова думка, 1985. С. 176.

¹⁹⁵ Каракоз О. О. Цензура друкованих видань як соціальне явище. *Технологія і техніка друкарства*. 2004. №2. С. 137–139.

Змістовно-індивідуалізований період (XIV – перша половина XIX століття).

Подальший розвиток права на свободу творчості на території України пов'язаний з цензурним законодавством. Із занепадом княжої держави українські землі перебували під владою Литви, Польщі, а згодом Росії. Відповідно правове регулювання творчої діяльності здійснювалося на основі законодавчих документів цих держав, звичаєвого руського права, а також церковного права, головним джерелом якого були церковні устави. Саме релігійно-правове регулювання творчої діяльності стало основою обмежень свободи творчості даного періоду.

Поступове входження українських земель до складу Великого князівства Литовського відобразилось у регулюванні творчої діяльності та інтеграції української культури. О. Гриценко, М. Стріха зазначають: «Стан українських земель у складі Литви характеризувався тим, що культурніші завойовані підкорили собі диких ще завойовників. Староукраїнська мова стала офіційною мовою Великого князівства Литовського. В містах активно впроваджувалося Магдебурзьке право»¹⁹⁶.

У 1569 р. за Люблінською унією майже всі українські землі перейшли під владу Польщі. Православне населення українських земель зазнавало утисків з боку католицької польської влади.

У кінці XVI ст. на українських землях зміцніла хвиля національного відродження, русійними силами якого стало православне міщанство. Більша і краща частина літературної та друкарської продукції цього часу творилася церковно-слов'янською, зокрема, полемічні твори Івана Вишенського, «Грамматика» М. Смотрицького, перша друкована, так звана «Острозька Біблія» 1581 р. та ін.¹⁹⁷.

5 листопада 1591 р. православною частиною Берестейського церковного собору було ухвалено, щоб єпископи «звод книг, повинни, спробовавши, з підписами рук своїх и з печатями до друку отдали... аби што противного церкви божое не виходило». Відповідна норма була закріплена і в уніатів. Стаття 27 Берестейської унії застерігала, щоб друкарні «нічого без відома єпископів своїх і дозволу їх не друкували», «щоб якісь ересі не множились»¹⁹⁸.

Упровадження цензурного законодавства, з одного боку, передбачало обмеження права на свободу творчості, а з іншого, зумовило розвиток окремих його правомочностей. Зокрема, у зв'язку з цензурними заборонами виникла необхідність індивідуалізації автора твору для спрощення контролю.

Український церковний і освітній діяч Петро Могила – Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1633-1647 рр.) присвятив значну частину

¹⁹⁶ Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 557-586.

¹⁹⁷ Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 557-586.

¹⁹⁸ Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). Париж, Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3664.

свого життя розвитку православного шкільництва та освіти в Україні та питанням розвитку творчої діяльності, видавництва. Він згуртував довкола себе освічених людей і в 1631 р. на території Києво-Печерської лаври відкрив першу школу. Петро Могила добре усвідомлював значення освіти, творчості в розвитку суспільства, прагнув заснувати в Києві школи, які не поступалися європейським навчальним закладам. Згодом лаврську школу було об'єднано з Київською братською школою та перетворено на Києво-Могилянську колегію, випусниками якої стало чимало представників еліти тогочасної України¹⁹⁹.

На утримання колегії і монастиря П. Могила надавав грошову допомогу як колегії, так і вчителям та учням. Кількість учнів швидко збільшувалась, внаслідок чого у 1634 р. філію колегії було відкрито у Вінниці, яку пізніше перенесли на Волинь. З іменем Петра Могили пов'язане розгортання православної системи вищої і середньої освіти в Україні, яка мала визначальний вплив на розвиток творчої діяльності.

Суспільний запит на розвиток освіти в Україні вказує на культурний розвиток українського суспільства. Правонаступниками і продовжувачами традиції стародавньої Києво-Могилянської колегії можуть вважатись такі провідні університети як: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія» та ін.

В XVII столітті внаслідок релігійно-культурного відродження та визвольних воєн, що породили гетьманську державу, чітко окреслилася спільнота, яку можна назвати українським народом - із власною культурою, в якій скопилися елементи питоми, візантійські, південнослов'янські, польські тощо. Найбільших масштабів гетьманське патрунування церковного будівництва, освіти, книгодрукування набрало за часів Івана Мазепи (гетьман у 1687 - 1709), який настільки щедро фінансував з державної скарбниці зведення нових храмів, що дослідники архітектури оперують спеціальним терміном «мазепинське бароко»²⁰⁰.

Після підпорядкування Української Православної Церкви московському патріархату 1686 р., цензурні обмеження на Гетьманщині стали більш жорсткішими. У 1689 р. патріарх Йоаким наказав надсилати йому нові книги на розгляд перед друком. У 1690 р. московський собор оголосив анатему на твори П. Могили, І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського, Є. Славинецького та ін. У 1720 р. Петро I наказав друкарням на Гетьманщині жодних книг не друкувати без попередньої цензури Духовної Колегії, щоб не виникла у таких книгах ніяка ересь чи

¹⁹⁹ Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ : Мистецтво, 1997. С.188

²⁰⁰ Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 580.

незгідність з великоросійськими друками»²⁰¹. Дозволявся передрук церковних книг за умови їх відповідності російським виданням.

Іронія ситуації полягала в тому, що московське царство, всіляко нівелюючи культурну самобутність українців, водночас широко використовувало українські культурні сили для власного розвитку. Переведена московським патріархом Никоном у другій половині XVII ст. церковна реформа робилася переважно силами українців; розвиток науки, освіти, мистецтва, навіть формування російської літературної мови - значною мірою заслуга українців Ф.Прокоповича, М.Смотрицького, Ст.Яворського, А.Веделя та багатьох інших²⁰².

У силу історичних обставин правове регулювання свободи творчості на території України було обмежене державною російською монополією, особливістю якої був тісний зв'язок із цензурним законодавством.

16 вересня 1796 р. був оголошений указ Катерини II про заборону «вільних друкарень» і про запровадження ще більш жорсткої цензури. У ньому мовилося: «Приватними особами заведені друкарні скасувати, щоб не допускати зловживань. Жодні книги, складені або перекладені в державі нашій, не можуть бути видані хоч би в якій друкарні, без нагляду однієї з цензур, засновуваних у столицях наших, і схвалення, що в таких творах або перекладах нічого закону Божому, правилам державним і благопристойності супротивного нема»²⁰³.

Незважаючи на посилення обмежень, у 1798 р. українською мовою вийшла «Енеїда» І. Котляревського. З нею пов'язують відродження української літературної творчості, публікацію етнографічних збірників, історичних досліджень.

У 1804 р. був прийнятий Перший цензурний устав, який передбачав попередню цензуру для всіх книг. У 1816 р. Міністерством народної освіти було видано розпорядження про те, щоб при поданні рукописів на цензуру до них додавалися докази прав видавця на подачу рукопису до друку. 17 липня 1812 р. в Російській імперії було прийнято закон «Про привілеї на різні винаходи і відкриття в мистецтві і ремеслах»²⁰⁴.

У 1826 р. був прийнятий новий Устав про цензуру, який через жорсткість його положень називали «чавунним». У 1828 р. його було вкотре переглянуто та доповнено. До документа додано главу «Про авторів і видавців книг». Фактично це було юридичне визнання наявності правомочностей у авторів творів. Характеризуючи дану норму, О. Пушкін зазначав, що література «пожвавилася і прийняла звичайний напрямок, тобто

²⁰¹ Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 581.

²⁰² Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 582.

²⁰³ Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова. *Архіви України*. 1968. № 2. С. 3—14.

²⁰⁴ Каракоз О. О. Цензура друкованих видань як соціальне явище. *Технологія і техніка друкарства*. 2004. №2. С. 138.

торговий і сьогодні становить вона галузь промисловості, яку покровительствує закон»²⁰⁵. Йдеться про становлення прав інтелектуальної власності у творців, отримання матеріальної винагороди за свою творчу працю.

В цей час з'явилося нове покоління українських літераторів, яке розглядало власну творчість здебільшого як окрему частину «загальноросійського» культурного процесу, при чому, за переконанням багатьох із них, частину безумовно древнішу²⁰⁶.

Російське законодавство мало визначальний вплив на становлення обмежень свободи творчості на території України. З кінця XVIII ст. російська влада почала запроваджувати в Україні не лише релігійну, але і світську цензуру, наслідком якої стала заборона в 1847 р. творів Т. Шевченка, зокрема «Кобзаря».

Наші національні генії Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка безкомпромісно відстоювали ідеї свободи творчості. У відповіді на лист М. Павлика, який радив Лесі Українці «скинутись» усякої політики, тобто не торкатись політичних тем у творах, письменниця писала: «Я хотіла б знати докладніше, як я маю се розуміти? Невже так, що в Галичині я мала б ще «тихше» жити, ніж на Україні? Коли так, то се страшна жертва душі. Я ще, може, могла б не мішатися до краєвої політики в тім значенні, що не займалась би особистою агітацією, не вступила б в члени краєвих партій, бо думаю, що як літератор, я ліпше зроблю, коли виступатиму зовсім незалежно, хоч нехай і самотньо. Але «скинутися всякої політики» в літературі і в моїх зносинах з метрополією ніяк не можу, бо не тільки переконання, але темперамент мій того не дозволяє... Тоді треба скинутись мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде соромно»²⁰⁷.

В контексті боротьби за свободу творчості важливе значення має діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, яке існувало в Києві з грудня 1845 р. по березень 1847 р. Це товариство стало джерелом зародження українського політичного руху та самої концепції української національної ідентичності. Ініціаторами створення були В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркевич. У квітні 1846 р. до братства вступив Т. Шевченко. У березні 1847 р. за доносом провокатора діяльність братства була викрита, а його члени заарештовані. Найтяжче було покарано Т. Шевченка, якого віддали у солдати Окремого Оренбурзького корпусу з застосуванням обмеження права на свободу творчості. Митцю було заборонено писати і малювати.

²⁰⁵ Пунда О. О. Проблеми здійснення права на свободу творчості. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2011. № 2. С. 81-86.

²⁰⁶ Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 557-586.

²⁰⁷ Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки до М. І. Павлика. 10.04.1903 р. URL : <https://www.1-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030410.html> (дата звернення: 13.02.2021).

«Художника Шевченко за возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский отдельный корпус с правом выслуги, поручив начальству иметь створожайшее наблюдение, дабы от него ни под каким видом не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений». Такі пропозиції Третього відділення підтримав Микола I і власноручно дописав «под строжайший надзор с запретом писать и рисовать». Пізніше Шевченко скаже, що навіть трибунал під головуванням сатани не зміг би придумати жорсткішої кари...²⁰⁸.

У 60-70-ті роки XIX століття на території України за ініціативою царського уряду з метою пристосування державного ладу Російської імперії до проблем капіталістичного розвитку було проведено ряд реформ: у 1861 р. – селянську; у 1864 р. – земську; у 1870 р. – міську; у 1864 р. – фінансову та судову; у 1864-874 рр. – військову. Однією з перших протягом 1863-1864 рр. відбулася реформа освіти, яку було розпочато з прийняттям Університетського статуту 18 червня 1863 р.²⁰⁹. Шкільна реформа позитивно вплинула на розвиток творчої діяльності в Україні, разом з тим повальна цензура стримувала авторів, була визначальним обмеженням.

Отже, деструктивний вплив цензури зумовив обов'язковість індивідуалізації автора творчої діяльності та її предмет. Якщо зміст творчості не відповідав державно-релігійній ідеології, автора можна було індивідуалізувати та притягнути до відповідальності. Внаслідок запровадження такого негативного явища як цензура відбувся розвиток права на творчість у напрямку індивідуально-суб'єктної та предметно-змістовної його складової.

Натомість українцям Галичини в умовах порівняно ліберального політичного режиму вдалося досягнути значно більшого національного відродження, аніж їхнім братам на Наддніпрянщині. Тут функціонувала мережа культурно-просвітницьких інституцій, з них товариство «Просвіта» 1914 р. нараховувало 37 тисяч членів і утримувало 3 тисячі народних читалень, вільно виходила українська преса, коштом уряду діяло декілька українських гімназій та університетських кафедр. Саме в Галичині друкувалися тоді письменники з «підросійської України», виходили численні переклади творів світового письменства на українську мову, заборонені в Російській імперії. З огляду на все це серед галицької інтелігенції сформувалася концепція «п'ємонтизму». В Галичині створювалися культурні, освітні, наукові, політичні організації²¹⁰. Згодом, на основі цих ідей утвориться незалежна Українська держава.

²⁰⁸ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С.396.

²⁰⁹ Гусарев С. Д. Тези до історичного портрету правової системи України (період з Х до ХХ ст.). *Право і суспільство*. 2009. № 1. С. 22-26.

²¹⁰ Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XX ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 557-586.

Період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – початок XX століття).

Українська концепція права на свободу творчості має особливості, відмінні від розвитку свободи творчості в Російській імперії. Видатний український мислитель М. Драгоманов у 1884 р. розробив конституційний «Проекть оснований устава украинскаго общества «Вольный союзъ» - «Вільна спілка», у якому автор задекларував «свободу театровъ»; «свободу речи, печати... обученія», «свободу товариществъ и обществъ»²¹¹.

На початку XX століття із становленням новітнього періоду європейської історії та власної державності народом України у розвитку права на свободу творчості спостерігаються переломні зміни.

Після тривалих часів імперських поневолень та заборон усього українського, на початку XX сторіччя, настали золоті десятиліття формування української національної мистецької школи та утворення мистецьких осередків. Сповідуючи свободу творчості, українська мистецька школа найбільш активно розвивалася в часи національно-визвольної боротьби та коротких періодів незалежності країни. Порушив злет вільного духу творчості українських митців період радянської доби, коли мистецтво й мистецька освіта стала елементом ідеології нової держави, що призвело до втрати національної свідомості митця й автентичності українського мистецтва²¹².

Ідеї М. Драгоманова отримали подальший розвиток в проєкті Конституції України, розробленій М. Міхновським у 1905 р. Право на свободу творчості було закріплене у статтях 22-23.

Стаття 22 «Основного Закону Самостійної України — Спілки народу українського» передбачала : «Наука і навчання суть вільні для кожного. Усяке втручання або перебіжні заходи заборонені. Громадське навчання, яке дається на кошт суспільний, мусить бути управильнене на підставі закону»²¹³.

Стаття 23 пердачала, що «Печатне слово є свободне. Цензура ніколи не може бути заведена. Ніхто не може вимагати від письменників, видавців або печатників якихось грошевих забезпечень. Коли письменник є відомий і живе на Вкраїні — видавець, печатник або розповсюджувач не можуть бути переслідувані»²¹⁴.

У березні 1917 р. у Києві створено представницький орган України – Українську Центральну Раду, що започаткувала процес закріплення права на

²¹¹ Програма з «Історії України. Міністерство освіти і науки України, Український державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова; Б.І.Андрусинин, В.Й.Борисенко, М.Л.Головко. Київ: Вид-во ДПУ імені М. П. Драгоманова, 1994. С. 14

²¹² Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020).

²¹³ Основний Державний Закон Української Народної Республіки [проєкт]. Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України. К: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 56.

²¹⁴ Історія української Конституції. Українська правнича фундація. / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ : Право, 1997. С.340.

свободу творчості в Україні. Третій Універсал Української Центральної Ради проголошував свободу слова, друку, зібрань, союзів тощо ²¹⁵.

Стаття 17 Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. містить заборону обмеження громадян УНР та інших осіб на її території в правах слова, друку, сумління, організації ²¹⁶.

З приходом до влади П.Скоропадського, було відкрито близько сотні українських гімназій, українські державні університети в Києві та Кам'янці-Подільському, історико-філологічний факультет у Полтаві, створені Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, Український театр драми і опери, Українська державна капела, Український симфонічний оркестр, Українська академія наук тощо ²¹⁷.

Право висловлювати і писати свої думки, розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами було закріплене у п. 21 Законів про тимчасовий державний устрій України ²¹⁸. Артикул 31 Основного Державного Закону Української Народної Республіки (проект Урядової Комісії по виробленню Конституції Української Держави) 1920 р. передбачав забезпечення «кожному вільність науки, навчання і наукових вислідів та дослідів» ²¹⁹.

Після падіння УНР і поразки національно-визвольної боротьби 1917-1921 рр. десятки тисяч українців змушені були покинути батьківщину і опинилися в багатьох країнах Європи і світу. Вони склали основу другої хвилі еміграції за межі України, яка в літературі класифікується як міжвоєнна українська політична еміграція на відміну від першої еміграції кінця XIX ст. до початку Першої світової війни – економічної. Серед емігрантів другої хвилі був дуже високий прошарок інтелектуалів, у тому числі правників ²²⁰.

Велика кількість митців, науковців змушені були покинути українську землю і шукати можливості реалізувати свій потенціал в умовах еміграції Німеччині, Великій Британії, Польщі, Австрії, Туреччині, Румунії, Болгарії, Данії, Великому князівстві Люксембурзькому, Фінляндії, Латвії, Литві, Естонії та ін.

Частина емігрантів ринули до Чехословаччини, адже саме там президент республіки Т. Масарик і уряд Е. Бенеша створили сприятливі умови для розвитку політичного та громадсько-культурного життя, тому Прага стала осередком української політичної еміграції у міжвоєнний період. Уряд у Празі сприяв утворенню в 1921 р. Українського громадського

²¹⁵ Універсал Української Центральної Ради (III) від 7(20) листопада року 1917. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17> (дата звернення:12.01.2021).

²¹⁶ Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення:12.01.2021).

²¹⁷ Кралюк П. Павло Скоропадський – гетьман-українізатор, якого погубило русофонство. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30460976.html> (дата звернення: 20.15.2021)

²¹⁸ Закони про тимчасовий державний устрій України : Історичний документ від 29.04.1918, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18> (дата звернення:12.01.2021)

²¹⁹ Закони про тимчасовий державний устрій України : Історичний документ від 29.04.1918, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18> (дата звернення:12.01.2021)

²²⁰ Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины : монография. Харків : Факт, 1999. С.10.

комітету. Того ж року був перенесений з Відня і розпочав діяльність у Празі Український вільний університет, в 1922-1923 рр. – організовані Українська господарська академія в Подєбрадах, Високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова²²¹. Ефективним було функціонування Союзу українського студентства, яке очолював В. Орелецький, куди входили 24 студентські організації. Союз видавав «Студентський вісник»²²².

«Прага 1922-1939-х рр. була чи не найсильнішим видавничим еміграційним центром, де виходило 94 українські періодичні видання (з-поміж них 14 – політичних, 14 – фахових, 18 – студентських, 10 – газет та ін.)»²²³. Діяв Український національний архівний музей, який «організовувався як орган, що документував національну історичну пам'ять і доносив правду про події національної історії»²²⁴.

Більшість емігрантів у Чехословаччині - митці та вчені з активною громадською позицією, досвідом творчої діяльності, які прагнули реалізувати творчий потенціал, поділитись творчими ідеями. Підтримка українських творців-емігрантів у Чехословаччині є виключенням, яке пояснюється прагненням Президента республіки Т. Масарика і уряду Е. Бенеша створити сприятливі умови для розвитку культурного життя в країні.

У цей час законодавство у сфері свободи творчості більшовицької Росії мало інший вектор розвитку. Радянське законодавство докорінно змінило правовий статус літературних, музичних і художніх творів, визнавши їх державним надбанням. Ст.5 Декрету РНК від 26 листопада 1918 р. «Про визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів державним надбанням» було передбачено: «Усі як опубліковані, так і неопубліковані наукові, літературні, музичні і художні твори, в чий би руках вони не перебували, визнавалися державним надбанням. Разом із тим, твори не були прирівняні до інших об'єктів націоналізованої власності, бо щодо їх націоналізації діяв принцип оплатного відчуження. «У разі оголошення державним надбанням будь-якого твору, автору його при виданні або розповсюдженні твору сплачується окрема винагорода за ставками, встановленими Народним комітетом просвіти і Народним комітетом праці»²²⁵.

Період «Розстріляного відродження» та декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості (1917-1991 рр.). У цьому періоді можна виділити три етапи: початковий етап комуністичного будівництва, державно-репресивний етап та етап ідеологічної доцільності творчості.

²²¹ Сжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950—1982 років. Київ : Критика, 2008. С.68.

²²² Тодька Ю. Н. Основы конституционного строя Украины : монография. Харків : Факт, 1999. С.10.

²²³ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. С.10.

²²⁴ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. С.6.

²²⁵ Декрет РНК від 26 листопада 1918 р. «Про визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів державним надбанням». Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 130.

Початковий етап комуністичного будівництва (1917 – 1931 рр.) розпочався із становленням більшовицького режиму в Україні, який супроводжувався організацією нової правової системи.

1917 р. розпочався новий період в історії правового регулювання свободи творчості. З утвердженням на території України радянського режиму українські творці опинилися у складному становищі через те, що переважна їх більшість сповідували загальнодемократичні принципи, прагнули свободи слова, свободи творчості, вони були вільними у своїх переконаннях і висловлюваннях. В той період в Україні були створені геніальні художні твори, літератури та мистецтва, гідні світового визнання. Відбувся переворот в естетичній свідомості. Українська творчість за змістом і формами, під гаслами свободи, духовного оновлення, національного відродження стала наближеною до європейського рівня. Цьому сприяло те, що культурна політика більшовицького режиму спочатку передбачала підтримку розпочатої УНР і Гетьманатом П. Скоропадського українізації та начебто об'єдналася з культурною революцією.

Упродовж першого десятиліття більшовицького режиму в Україні культурне будівництво визнавалось третім фронтом соціалістичної роботи, поряд з фронтами військовим та господарським. Третім він був і за порядком, і за вагою, і за значенням ²²⁶.

Протягом 1920-х років було досягнуто певних позитивних результатів. Діяли десятки науково-природничих, технічних і суспільствознавчих товариств. Митці об'єднувалися в творчі об'єднання, яких було більше 40, зокрема: «Плуг» (спілка селянських письменників), «Молодняк» (спілка молодих письменників), «АСПИС» (Асоціація письменників), «Ланка», «МАРС» (Майстерня революційного слова), «ВАПЛІТЕ» (Вільна академія пролетарської літератури), «Авангард», «Нова генерація» та ін. На 1929 р. існувало 61 товариство і організація ²²⁷.

Першим централізованим органом цензури в Україні було Всеукраїнське державне видавництво, яке з лютого 1920 року підпорядковувалось Всеукраїнському центральному виконавчому комітету УСРР. Орган отримував право надавати дозвіл на друкування всієї періодичної преси, видань різних установ і організацій. У травні 1921 року воно було перейменоване на Державне видавництво України (ДВУ) і передано у підпорядкування Наркомату освіти. Йому додатково надали контроль за розповсюдженням друкованої продукції ²²⁸.

Виконуючи вказівки московського керівництва колегія агітпропвідділу ЦК КП(б)У 29 квітня 1922 року вирішила створити при Головному політико-освітньому комітеті Головне управління у справах

²²⁶ Право и культура : монография. / В. С. Нерсисянц, Г. И. Муромцев, Г. И. Мальцев и др.; отв. ред. Н. С. Соколова. Москва : РУДН, 2002. С. 128

²²⁷ Право и культура : монография. / В. С. Нерсисянц, Г. И. Муромцев, Г. И. Мальцев и др.; отв. ред. Н. С. Соколова. Москва : РУДН, 2002. С. 256.

²²⁸ Федорук О. Українська культура – держава – політика. Володимир Січинський. Київ, 1996. С. 7.

друку з губернськими відділеннями по місцях. Розпочалася підготовча робота партійних і державних органів для затвердження рішення на Політбюро ЦК КП(б)У. Створений 6 червня 1922 року РНК РСФСР Головліт розглядав територію УСРР як свою юрисдикцію. Так, у Києві, Одесі, Харкові передбачалося відкрити місцеві відділення Головліту РСФСР. Українське керівництво сприйняло це як пряме втручання у справи суверенної республіки. Хоч підпорядкування і не відбулося проте положення про цензуру було взято з російського²²⁹.

На самій зорі становлення більшовицького режиму позиція партійного керівництва позначилася певною толерантністю. В постановах Політбюро ЦК КП(б)У 1924-1927 рр. йшлося: «не одна з існуючих, зокрема літературних організацій...не може претендувати на монопольне проведення партійної лінії в цій ділянці...партія в цілому ні в якому разі не може зв'язати себе прихильністю до якого небудь напряму в галузі літературної форми; так само недопустимою є затверджена декретом або партійною постановою легалізована монополія на літературно-видавничу справу. Партія повинна всемірно викорчовувати спроби свавільного і некомпетентного адміністративного втручання в літературні справи», що є достатньо показовим²³⁰.

29 серпня 1922 року Радою народних комісарів УСРР був створений український цензурний орган — Центральне управління у справах друку (ЦУСД), що входив до структури Народного комісаріату освіти. Спочатку як підрозділ Головного управління політичної освіти, а з 3 січня 1923 року — окреме управління. Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і Радою народних комісарів Української РСР у квітні 1925 р. Центральне управління у справах друку перетворене на Головне управління в справах літератури та видавництва УСРР (Укрголовліт). Була створена триступенева система управління, яка після всіх адміністративних реформ вилилися у створення облітів та райлітів або міськлітів²³¹.

Державно-репресивний етап (1931 - 1953 рр.) пов'язаний із проведеною в реорганізацією всіх республіканських Головлітів та встановлення повного контролю над ними. Постанова ВЦВК і РНК УСРР «Про затвердження уставу про Головне управління в справах літератури та видавництва і його місцеві органи» від 1931 р. основним завданням діяльності Головліту визначала: «Здійснювати всі види політично-ідеологічного, воєнного і економічного контролю над призначеними до оголошення або поширення творами друку, рукописами, книжками, плакатами, картинами тощо, а так само над радіомовленням, лекціями, виставками». На Укрголовліт була покладена заборона видання творів, що містять пропаганду, спрямовану

²²⁹ Федотова О. Політична цензура в УСРР—УРСР : практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 2. С.45–47.

²³⁰ Право і культура : монографія. / В. С. Нерессянц, Г. И. Муромцев, Г. И. Мальцев и др.; отв. ред. Н. С. Соколова. Москва : РУДН, 2002. С. 128.

²³¹ Федотова О. Політична цензура в УСРР—УРСР : практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 2. С. 36.

проти радянської влади й диктатури пролетаріату; розголошують державні таємниці; сіють національну ворожнечу; носять порнографічний характер. 19 липня 1931 р. спеціальним циркуляром уповноваженим особам Головліту встановлювалася судова відповідальність за дозвіл до друку антирадянських матеріалів і таємних відомостей²³².

Відбувалось утвердження тоталітарного режиму, внаслідок чого, українські митці сповна відчули на собі дії радянської репресивної машини, були фізично знищені, або морально зламані. Відкритий доступ до біографічних довідок багатьох українських митців, які були тривалий час засекречені, закінчуються словом «розстріляний». Багато митців, науковців стали жертвами сталінського терору. Є. Гедройць цей період назвав «Розстріляним відродженням»²³³. Практично вперше, в період незалежної України в освітній процес увів поняття «Розстріляне відродження» Б. Андрусишин в рамках програмного забезпечення²³⁴.

Вільні українські творці опинилися в маховику більшовицької пропаганди та репресій²³⁵. Інтелігенцію, творчих особистостей, які займали активну громадянську позицію, що суперечила «диктатурі пролетаріату» було фізично знищено, розстріляно без суду і слідства, визнано «ворогами народу», репресовано.

В цей період спостерігається великий розрив між реальним становищем творців та нормативно-правовою базою, яка регулювала свободу творчості. Декларативно-вербальному проголошенню свободи совісті, свободи вираження власних поглядів, свободи зібрань у Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки, прийнятої 14 березня 1919 р. Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом²³⁶ суперечило впровадження плану монументальної пропаганди. Було створено систему партійно-державного керівництва культурним життям. Агітаційно-пропагандистський відділ ЦК РКП(б) ліквідував свободу друку, націоналізував видавничу справу, кіноіндустрію, театри, музеї, організував агітбригади та агітттеатри, знімали агітфільми. Для пропаганди революційних ідей та нової ідеології ефективно використовували політичні плакати, у створенні яких брали участь відомі художники, поети²³⁷.

²³² Федотова О. Політична цензура в УСРР—УРСР : практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 2. С. 37.

²³³ Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950—1982 років. Київ : Критика, 2008. С. 322.

²³⁴ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія. / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 265.

²³⁵ Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. / Ред. С. Ю. Солодовников. Минск: МФЦП, 2002. С. 165.

²³⁶ Конституция Украинской Социалистической Советской Республики от 10-го марта 1919 года. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/CONST28.html (дата звернення: 15.12.2020)

²³⁷ Скрипнюк О. Теоретико-методологічні проблеми взаємозв'язку взаємодії правової, соціальної держави та громадянського суспільства. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. 2003. Вип. 14. С. 345.

Визначальною у сфері творчої діяльності стала комуністична пропаганда, лише така творчість вважалась істинною. Право на творчу діяльність отримували лише ті особи, які служили культу Леніна, що у 1930-х рр. доповнився культом Сталіна.

На зламі 1920–30-х рр. національна складова України зазнала вже не просто утисків, а й нещадних руйнувань, що означало її фактичний кінець²³⁸ Кремлівський централізм з його донедавна інтернаціоналістичною риторикою і фразеологією остаточно перейшов до російсько-шовіністичної стратегії, що означало перетворення культурної революції на зняряддя сталінського тоталітаризму²³⁹.

Нищівні зміни інтелектуально-ідеологічної сфери отримали назву «культурна революція»²⁴⁰. Головною метою культурної революції, яка, на відміну від індустріалізації і колективізації, не повинна була закінчуватися ніколи, проголошувалося створення нової людини. І нова культура, і маси «нових людей» були необхідні для зміцнення більшовицького режиму²⁴¹.

25 листопада 1922 р. було введено в дію Кодекс Законів про народну освіту УРСР, який проголосив право всіх громадян УРСР на вільний доступ до науки, рівно як до знань та мистецтва, у всіх культурно-освітніх закладах держави²⁴². Майже одночасно з суто вербальним проголошенням свободи творчості було організовано один із перших таборів ГУЛАГу - 13 жовтня 1923 р. у на Соловецьких островах у Білому морі. За офіційними даними, у перші десять років існування «Соловецького лагерьа особого назначенія» (СЛОНу) тут загинуло 7,5 тисячі осіб. Насправді, як стверджують історики, жертв було набагато більше. Лише в одному Соловецькому етапі, страченому у Сандармосі чекістом із сільською двокласною освітою капітаном НКВС Матвєєвим, було 1111 в'язнів. У списку — відомі світу культурні і державні діячі та науковці: режисер і творець українського модерного театру Лесь Курбас, прозаїки і поети Микола Вороний, Микола Зеров, Мирослав Ірчан, Григорій Епік, Павло Филипович, перекладач і філософ Валер'ян Підмогильний, попередник Нобелівських лауреатів Камю і Сартра — драматург Микола Куліш, чії п'єси йшли у Москві, Варшаві, Парижі й Нью-

²³⁸ Скрипнюк О. Теоретико-методологічні проблеми взаємозв'язку взаємодії правової, соціальної держави та громадянського суспільства. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. 2003. Вип. 14. С. 389.

²³⁹ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2009. Вип. 7. С. 83.

²⁴⁰ Андрусишин Б. І. Роль культури у формуванні менталітету майбутніх учасників національно-визвольної боротьби ОУН УПА в 20-30-ті роки. *Українські національно-визвольні сили у боротьбі проти фашизму і тоталітарної системи більшовизму в 40-50-х роках*: міжнар. наук. конф., 20-21 травня, м. Львів. 1993. С. 38.

²⁴¹ Скрипнюк О. Теоретико-методологічні проблеми взаємозв'язку взаємодії правової, соціальної держави та громадянського суспільства. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. 2003. Вип. 14. С. 264.

²⁴² Кодекс Законів про народну освіту від 22.11.1922 р. : Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1922. 19 грудня. Ч. 49. Ст.431.

Йорку, президент харківської Вільної академії пролетарської літератури Михайло Яловий, професори Степан Рудницький і Сергій Грушевський, академік Матвій Яворський, міністр УНР Антін Крушельницький разом з двома синами, міністр фінансів УСРР Михайло Полоз та інші ²⁴³.

Звинувачення в українському націоналізмі стало підґрунтям політичних переслідувань творців та науковців підрадянської України. Більшовицький режим, борючись із «дрібнобуржуазною національною ідеологією», вдавався до політичних переслідувань, репресій.

Друга Конституція УСРР, яка була прийнята 15 травня 1929 р. проголошувала свободу висловлювання поглядів трудящих через усунення залежності друку від капіталу, а також передбачала передачу в руки робочого класу та селян усіх технічних і матеріальних засобів видання газет, книг, інших форм друку, забезпечення по всій країні їх вільного поширення ²⁴⁴. Норми Конституції УСРР мали декларативний характер і не були нормами прямої дії. Це було декларативно-вербальне визнання свободи творчої діяльності на конституційному рівні, законодавча симуляція, яка в реальному житті не мала механізму реалізації. Саме в цей період спостерігається найбільший розрив між проголошеною свободою слова, вираження своїх поглядів та реальним забезпеченням свободи творчості. Придушення ідейно-політичної опозиції, опору інтелігенції, науковців, творців унеможлилювали реалізацію права на свободу творчості. Сучасні документально-публіцистичні, наукові праці розкривають реальні умови життя творців. Внаслідок голодомору 1932-1933 рр. загинуло до 10 мільйонів осіб. В творчості літераторів та художників, які пережили жахливі 1932-1933 роки можна побачити багато творів, віршів, картин, які нагадують про геноцид українського народу - Голодомор ²⁴⁵. Боротьба радянської влади проти ворогів народу в першу чергу була спрямована на українську інтелігенцію, творців, художників, митців.

Ситуація, яка складалася на той час у суспільно-політичному та економічному житті країни, зокрема набирання обертів маховиком репресій, аж ніяк не сприяла літературній творчості. На зміну літературному плюралізмові з його розмаїттям течій і напрямків, літературних організацій та їхніх друкованих органів йшов «казьонний» оптимізм «соціалістичного реалізму» ²⁴⁶.

«Чистка» 1933— 1934 рр. охопила також і науково-дослідні установи республіки. «Органи державно-політичного управління викрили і звільнили Всеукраїнську Асоціацію марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів (1931— 1936рр.) від цілої групи контрреволюціонерів» —

²⁴³ Чорновіл В. Лихо з розуму. Львів : Меморіал, 1991. С. 8.

²⁴⁴ Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 р. 33 УСРР. 1929. №14. ст. 100 URL: <https://uk.wikipedia.org/1929>(дата звернення: 08.01.2021).

²⁴⁵ Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности. Київ : Наук. думка, 1988. С. 167.

²⁴⁶ Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. С. 122.

засначалася в одній з тогочасних публікацій, серед яких: М. Лозинський — був науковим працівником Інституту радбудівництва і права ВУАМЛІН; П. Демчук — був керівником кафедри в Інституті радянського будівництва та права. В. Романишин — був науковим працівником Інституту радянського будівництва та права; М. Чехович — був науковим працівником Інституту радянського будівництва і права і багато інших науковців визнано шпигунами, що вели шкідницьку контрреволюційну роботу на культурному фронті... Ці й безліч інших інтелігентів — вихідців з України «недержавної», що віддавали свої знання та працю для відродження державної України та майбутнього воз'єднання всіх українських земель, загинули внаслідок сталінських репресій. Цей список можна було б продовжувати... ²⁴⁷.

Період Великого терору – найменування доби, коли сталінські репресії були ще більше посилені і фактично зведені до максимуму, супроводжуються прийняттям Конституції УРСР 1937 р., стаття 124 якої проголошувала «У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом: а) свобода слова, б) свобода друку, в) свобода зборів і мітингів, г) свобода вуличних походів і демонстрацій. Ці права громадян забезпечуються наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку і інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення» ²⁴⁸.

5 серпня 1937 р. за наказом НКВС СРСР № 00447 набула чинності Постанова ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи», яку теоретично обґрунтував новий нарком НКВС Єжов та відредагував сам Сталін. З цього дня розпочалася наймасовіша «чистка» радянського суспільства від елементів, що «не годилися для будівництва комунізму». У кожному республіку, область і район спускалися ліміти на репресування за I і II категоріями (I — розстріл, II — ув'язнення, співвідношення один до трьох).

Радянський політв'язень, письменник Василь Овсієнко означає, що ці ліміти не просто виконувалися, а й з радістю перевиконувалися, каральні органи запрошували їх збільшення. З таким проханням у Москву тричі звертався нарком внутрішніх справ УСРР Ізраїль Леплевський, а після його розстрілу — двічі в.о. наркома Олександр Успенський. Найбільша провина вільнолюбних та хазяйновитих українців була в тому, що сталінському режиму не вдавалося перетворити їх на «зразкових» радянських громадян. За архівними даними, в Україні з 1935-го по 1951 рр. жертвами розкуркулення стали понад 2 мільйони 800 тисяч осіб ²⁴⁹.

Кількість жертв репресій, депортацій і голоду в Україні за часи радянської влади не піддається підрахунку. Це приблизно третина українського народу. Американський дослідник української трагедії Джеймс

²⁴⁷ Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. С. 16-17.

²⁴⁸ Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 31 січня 1937 р. № 26/4916 URL : <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 15.01.2021).

²⁴⁹ Чорновіл В. Лихо з розуму. Львів : Меморіал, 1991. С. 8.

Мейс писав, що нинішня Україна – це соціологічно випалена земля. Нинішній період історії України він визначав як «постгеноцидний». На його думку, процес інтелектуального і морального занепаду українського суспільства та подальшого зросійщення не змогло зупинити навіть проголошення незалежності. Аж тепер Україна прокинулася – коли спадкоємниця СРСР, Росія, чинить відверту агресію проти української держави, прагнучи стерти її з лиця землі, а нас, українців, втягнути в примарний «русский мир»²⁵⁰.

Етап ідеологічної доцільності творчості (1953-1991pp.) Критерії періодизації радянської історії є різними. Досить поширеною є думка, що саме 1953 рік є відправною точкою закінчення епохи масових репресій, що пов'язано із смертю 5 березня 1953 р. І. Сталіна.

Планова система радянської школи створила безліч програм і методик, які діють і сьогодні, перетворюючи унікальність і неповторність творчої особистості в інструмент пропаганди цінностей певної державної системи. Застиглий академізм, в якому немає місця для свободи творчості, прогресивних ідей, сучасних реалій українського суспільства не може бути основою мистецької освіти громадян вільної європейської держави²⁵¹.

В цей час, на міжнародному рівні дотримання прав і свобод особи стало одним із найважливіших пріоритетних принципів. Ці процеси мали безпосередній вплив на розвиток правового регулювання права на свободу творчості в Українській РСР, яка у 1945 р. стала однією з країн-засновниць ООН. У 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Загальну декларацію прав людини, яку було ратифіковано 1973 р., як і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Стаття 27 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право вільно брати участь в культурному житті суспільства, у науковому прогресі, насолоджуватися мистецтвом. Кожна людина має право на захист моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних чи художніх праць, автором яких він є²⁵².

У 50-70 рр. адміністративні методи управління державою стали переважно економічними, тому обмеження творчої діяльності дещо змінилися. Науково-технічні напрямки творчості отримали підтримку та стимулювання. Разом з тим, інші види творчості продовжували перебувати під жорстким контролем партійних органів.

Постановою Президії АН УРСР про утворення Сектору держави та права АН УРСР від 13 травня 1949 р. було створено академічний Сектор, який розпочав роботу над новими напрями науково-дослідної діяльності:

²⁵⁰ Овсієнко В. 5 серпня 1937 року. Початок великого терору. Українського інституту національної пам'яті. URL: www.memory.gov.ua (дата звернення: 13.01.2021).

²⁵¹ Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2021).

²⁵² Всеобщая декларация прав человека принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года URL:<http://rada.gov.ua> (дата звернення: 08.01.2021).

історія держави і права Української РСР; міжнародне право, проблеми, пов'язані з діяльністю УРСР як країни – учасниці ООН і суб'єкта міжнародного права; питання державного права. 12 червня 1969 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову за № 360 «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР». За 70 років свого існування Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України зробив істотний внесок у розвиток української юридичної думки і практики державно-правового будівництва в Україні. Його науковцями за цей період опубліковано понад 400 монографічних праць, сотні підручників і брошур. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України є флагманом української юридичної науки, а його науковці - основоположниками вітчизняної доктрини прав і свобод людини ²⁵³.

У 1970 р. Українська РСР, як держава-засновник ООН, стала членом Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності. 27 травня 1973 р. відбулась ратифікація Всесвітньої конвенції про авторське право.

20 квітня 1978 р. було прийнято четверту Конституцію УРСР. У статті 45 передбачалося гарантування свободи наукової, технічної і художньої творчості. Вона мала забезпечуватися широким розгортанням наукових досліджень, винахідницької та раціоналізаторської діяльності, розвитком літератури і мистецтва. Держава зобов'язувалась створити необхідні для цього матеріальні умови, надавати підтримку добровільним товариствам і творчим спілкам, організовувати впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій у народне господарство та інші сфери життя. Права авторів, винахідників і раціоналізаторів охороняються державою ²⁵⁴.

Зазначена конституційна норма була більш прогресивною. Вона не лише проголошувала свободу друку, як стаття 124 Конституції УРСР 1937 р., а гарантувала свободу творчості, виділяючи її окремі види, зокрема наукову, технічну і художню творчість. Важливим також є те, що у статті було вказано суб'єктів творчості: авторів, винахідників і раціоналізаторів, а також зазначено гарантії забезпечення вказаної свободи через розгортання наукових досліджень, винахідницької та раціоналізаторської діяльності, розвиток літератури і мистецтва, створення необхідних матеріальних умов, підтримки творчих спілок, впровадження результатів творчої діяльності у народне господарство та інші сфери життя.

Однак, незважаючи на прогресивний розвиток законодавчих положень у сфері регулювання права на свободу творчості, відсутнім був механізм його забезпечення. Крім того, у практичному житті існувала жорстока цензура, яка унеможливлювала свободу у творчій діяльності.

²⁵³ Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури. Право та культура: теорія і практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15–16 травня 1997 р.) / За ред. Ю. Шемшученка, В. Кампо, М. Поплавського. Київ : Леся, 1997. С. 10-13.

²⁵⁴ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. Історія держави і права України: зб. Документів. / Укл. І. А. Козир, Т. М. Мілова. Кіровоград : Поліграфія, 2004. С. 136

Мистецтво, література, освіта були поставлені під жорсткий ідеологічний нагляд, оскільки вони повинні були служити інтересам пролетаріату, що переміг. Соціалістичний реалізм - це приклад такого телеологічно орієнтованого мистецтва, що сприяло соціалізму і комунізму. Багато наукових дисциплін, таких, як генетика, кібернетика і порівняльне мовознавство, було придушено в СРСР та у деякі періоди, засуджено як «буржуазні лженауки». У 1930-х і 1940-х рр. багато видатних вчених було оголошено «шкідниками» або ворогами народу й посаджено до в'язниці. Деякі вчені працювали як заарештовані у «шарашках» (науково-дослідницьких лабораторіях у рамках системи трудових таборів Гулагу). Згідно з радянським кримінальним кодексом, агітація і пропаганда, які здійснювались з метою ослаблення Радянського авторитету або розповсюдження матеріалів чи літератури, які паплюжили УРСР і суспільний лад, каралися позбавленням волі на строк 2-5 років; для другого злочину строком на 3-10 рр.²⁵⁵.

Прикладом обмеження права на свободу творчості та застосування суворих покарань за зміст творчої діяльності є сформований у 1967 р. В. Чорноволом документальний збірник «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)»²⁵⁶. Автор зібрав матеріали про першу хвилю арештів серед української інтелігенції 1965 – 1966 рр. Він систематизував бібліографічні довідки про політв'язнів, їх листи, літературні та художні твори, за що був ув'язнений у 1967 р.

Про високу культурну цінність вказаного збірника свідчить міжнародна журналістська премія (Велика Британія 1968 р.). В Україні лише зі зміною політичного режиму В. Чорновіл був удостоєний Державної премії імені Т.Г. Шевченка в галузі публіцистики в 1996 р.

У Радянському Союзі права приватної власності не існувало взагалі. Авторське право СРСР також не містило в собі права власності, а ґрунтувалося на праві автора на ім'я та на отриманні ним винагороди. Згідно з законодавством СРСР авторська винагорода входила до основного фонду заробітної плати, преміального фонду або ж до заохочувальних та компенсаційних виплат.

Сучасне розуміння авторського права кардинально відрізняється від радянського та ґрунтується на праві власності як товару нематеріального активу і є об'єктом господарських операцій²⁵⁷.

Творчу діяльність комуністичний режим використовував не лише як основу пропаганди, «культурної революції», створення «нової людини», але

²⁵⁵ Права людини в діяльності української поліції. 2017. Аналітичний звіт / За заг. ред. Крапивіна С. О. Київ : Софія-А, 2018 р. С. 145.

²⁵⁶ Чечельницька Г. В. Психоісторичний огляд проблеми періодизації української історії та діагностика сьогодення. *Філософія. Культура. Життя*. 2014. Вип. 41. С. 154.

²⁵⁷ Припхан І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2011. С. 10.

і як фактор знищення національної пам'яті та історичної свідомості українців.

Державний терор та репресивні заходи за політичною ознакою в Україні тривали з 1918 і до сер. 1980-х рр. Політичні репресії в Україні розпочалися із першої спроби встановлення радянської влади – з початку 1918 р., а закінчилися у другій половині 1980-х рр. Терор носив цілеспрямований, організований характер, уразив практично всі верстви української нації – інтелігенцію, військовиків, політиків, діячів церкви, культури та мистецтва, та найбільше вдарив по селянству. За оціночними даними (на підставі архівних матеріалів СБ України), від 1927 до 1990 р. в Україні було заарештовано понад мільйон осіб (з них понад 50% – українці), 545 тис. з них засуджені, у т.ч. – щонайменше 140 тис. розстріляно²⁵⁸.

Інтеграційний період полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в сфері свободи творчості (1991 р. – по сучасність).

Новий етап у сфері розвитку права на свободу творчості розпочався після проголошення незалежності України і став наслідком переходу до демократичного суспільства, в якому дотримання прав і свобод людини, вільний та всебічний розвиток особистості є одним з найважливіших пріоритетних принципів.

Початком перетворень у сфері забезпечення права на свободу творчості стала ратифікація ряду міжнародних договорів, зокрема 25 грудня 1991 р. набрали чинності в Україні Паризька конвенція про охорону промислової власності, Договір про патентну кооперацію, Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків. Бернська конвенцію про охорону літературних і художніх творів ратифіковано 25 жовтня 1995 р. тощо.

Відповідно до принципів, проголошених у міжнародних договорах, ратифікованих Україною, правове регулювання права на свободу творчості здійснюється на основі КУ від 28 червня 1996 р. Ст. 54 передбачає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством²⁵⁹.

Ст. 34 Основного Закону вказує, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Здійснення

²⁵⁸ Веденсєв. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/> (дата звернення: 15.01.2021).

²⁵⁹ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2021)

цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя²⁶⁰.

Аналіз наведених статей КУ дозволяє зробити висновок, що право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості з одного боку передбачає гарантії від неправомірного втручання у творчу діяльність людини, з іншого – покладає на державу обов'язок підтримувати творчі ініціативи суб'єктів даного права, забезпечувати захист їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

Право на свободу творчості у всіх її проявах тісно пов'язане з правом інтелектуальної власності та отримало подальшу деталізацію в Цивільному кодексі України від 16.01.2003 р. Ст. 309 передбачає, що фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається²⁶¹. Особисті немайнові і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів літератури і мистецтва (авторське право), права виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (суміжні права) регулюються законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. та іншими нормативно-правовими актами та ін. нормативно-правовими актами.

Серед актуальних проблем правового регулювання свободи творчості варто виділити відсутність детального врегулювання самого творчого процесу. У зв'язку з чим, виникає ряд похідних проблем. Наприклад, М. Дубняк розглядає механізм створення об'єктів авторського права за допомогою технології штучного інтелекту (на прикладі графічних та музичних творів). Поява нових технологій потребує удосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері творчості, які неминуче трансформуються через їх використання. Новим викликом системі авторського права є розгляд питання про правовий режим об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Поява об'єктів, створених за допомогою нейронних мереж, наприклад: Jakedeck, Music Transformer, які створюють музику, проекти: The Next Rembrandt, Deep Dream, додатками Prisma, FaceApp, ZAO, які створюють графічні твори²⁶².

²⁶⁰ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2021)

²⁶¹ Цвік М. В. Фундаментальні проблеми теорії права. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Юридична книга, 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / упоряд. В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. С. 53.

²⁶² Дубняк М.В. Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Інформація і право. № 4(31)/2019. С. 50.

Поява таких програмних додатків, що використовують різні нейромережі, та об'єктів, що створені за їх допомогою, визначають необхідність вирішення таких завдань: 1. визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою нейромереж – це інформаційний продукт чи об'єкт авторського права; 2. визначення автора твору, створеного за допомогою технологій штучного інтелекту; 3. визначення режиму такого твору (власне твір, який відповідає усім критеріям охороноздатності, об'єкт, що відноситься до суспільного надбання, об'єкт, що не має авторсько-правової охорони) ²⁶³. На наш погляд, зазначені питання виникають через недосконалість правового регулювання творчості, визначення процесу та стадій, їх законодавчого закріплення, що обумовлює доцільність проведення загальнотеоретичного дослідження права на свободу творчості.

Досліджуючи сучасний етап забезпечення права на свободу творчості, потрібно відзначити, що на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, АРК Крим творча діяльність перебуває під тотальним контролем самопроголошених лідерів. Повальна цензура та чітка визначеність ідеологічної доцільності творчості, фізичне знищення інакомислячих, залякування, відсутність свободи слова, поширення фейкової інформації – умови в яких свобода творчості на непідконтрольній території є неможливою. Маніпуляція суспільною свідомістю на цій території України відбувається з використанням творчої діяльності популярних співаків, акторів, митців, які з «меркальтильно-ідеологічної» доцільності намагаються виправдати дії окупантів.

Творча діяльність та результати творчості на окупованих територіях використовуються як засіб поширення бандерофобії – політичний термін застосований в українській політологічній школі для позначення ірраціонального сприйняття ознак національної самодостатності українського народу як агресії чи потенційної загрози ²⁶⁴. У ситуації інформаційно-пропагандистської війни інформація, фейки та творчість використовуються з метою спричинення жорстких внутрішніх і зовнішніх конфліктів, наслідком яких є тотальна ворожнеча, фанатизм, протиправні дії, екстремізм, тероризм, братовбивство.

Отже, зміст генезису права на свободу творчості на території України проявляється у подоланні деструктивних явищ, серед яких:

- Ототожнення з ремеслом, суспільне сприйняття суто практичного характеру творчості.
- Релігійні перешкоди персоніфікації та індивідуалізації творчої діяльності.
- Регламентация змісту творчості (цензура).
- Законодавча денаціоналізація права на творчість.

²⁶³ Дубняк М.В. Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Інформація і право. № 4(31)/2019. С. 53.

²⁶⁴ Зеленин В. По той бік правди. Нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Том 1. НЛП XX століття. Київ : Zelenin Laboratory. 2015. С. 323.

- Державницький монізм у праві на творчість (присвоєння державою результатів творчості).

- Вибіркова доцільність у забезпеченні права на творчість (виокремлення потрібних і небажаних напрямків творчої діяльності).

Ці явища стали історичними передумовами становлення, реалізації та регламентації права на свободу творчості на території України.

У розвитку права на свободу творчості на території України можна виділити наступні періоди:

1. *Міфологічний етап (V тисячоліття до н.е. - IX ст).* Має важливе значення у становленні права на свободу творчості на території сучасної України. Досліджуючи генезис цього феномену, доходимо висновків, що міфологічний період - це період образного мислення, особливістю якого є колективність та анонімність. Із зазначеного виводимо, що творча діяльність, яка характеризувалася колективністю, деперсоналізацією, була основою суспільного прогресу. Вона регулювалася на основі соціальних норм та звичаїв. У силу спрощеності суспільного життя, відсутності права як регулятора суспільних відносин, підстави говорити про оформлення права на свободу творчості відсутні. Однак, в контексті взаємозв'язку творчості, культури, особи і буття, генезис творчості та еволюція особи є єдиним, нероздільним природним процесом. Витоки права на творчість сягають міфологічного періоду (періоду образного мислення) як природне право, що впливає із людської природи.

Основні тенденції генезису регулювання творчої діяльності: подолання синкретизму творчості, виділення її з господарської діяльності; перехід від колективної творчості до індивідуальної; зміна соціального статусу творців, прибутковість творчості; регулювання творчої діяльності соціальними нормами, звичаями; титульність володіння на результати творчої діяльності та її захист, відсутність авторитетності імені автора, його захисту.

2. *Ремісничо-персоніфікований період (IX ст. - XIII ст.).* Правове регулювання свободи творчості княжої доби не знало ще нормативного закріплення правової охорони імені автора та розмежування творчості і ремісництва. Творців персоніфікували, більше ніж простих людей. Їх життя отримало посилену правову охорону. Однак, відсутні факти, які б підтвердили, що творець наділявся будь-якими правомочностями щодо свого твору. Формувалася ідея титульності володіння на екземпляр твору замовника чи переписувача, ці особи вважалися першими власниками екземпляра твору. Обмеження творчої діяльності були відсутніми, релігійні норми санкціонували лише збереження заборонених творів, але не їх створення.

3. *Змістовно-індивідуалізований період (XIVст. – перша половина XIX ст.).* Основним критерієм відмежування даного періоду є контроль за змістом результатів творчої діяльності та індивідуалізація особи автора. Це період впровадження цензурного законодавства. Правове регулювання

творчої діяльності на території України під владою Литви, Польщі, Росії здійснювалося на основі законодавчих документів цих держав, звичаєвого руського права, а також церковного права, головним джерелом якого були церковні устави та державна монополія. Впровадження цензурного законодавства з одного боку передбачало обмеження права на свободу творчості, а з іншого зумовило розвиток окремих його правомочностей. Зокрема, у зв'язку з цензурними заборонами виникла необхідність індивідуалізації автора твору, для спрощення контролю, з'явилась необхідність обов'язкового зазначення імені автора. Через деструктивний вплив цензури увагу звернули на суб'єкт творчості і на зміст творчої діяльності.

4. *Період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – поч. XX століття).* У цей період відбувалося становлення української концепції права на свободу творчості та спроби закріплення на конституційному рівні права на свободу театрів, свободу слова, свободу друку, свободу навчання, свободу спілок, свободу наукових дослідів. Виникло окреме бачення права на свободу творчості через призму ідеологічно-національній ідей кінця XIX ст.

5. *Період «Розстріляного відродження» та декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості (1917 - 1991 рр.).*

Обмеження права на свободу творчості на початковому етапі комуністичного будівництва (1917 – 1931 рр.) і становлення більшовицького режиму, позиція партійного керівництва була відносно толерантною до українських митців, результатів їх творчості. В той час та території України діяли десятки науково-природничих, технічних і суспільствознавчих мистецьких товариств та творчих об'єднань.

Державно-репресивний період (1931-1953 рр.) З утвердженням тоталітарного режиму в Україні спостерігається суттєвий розрив між проголошенням та закріпленням права на свободу творчості на конституційному рівні та можливостями його реалізації. Звинувачення в українському націоналізмі було підґрунтям політичних переслідувань, репресій та знищення творців та науковців. Цензура була всеосяжною. Творчість перебувала під жорстким контролем, ідеологічним наглядом. Багато українських митців, були фізично знищені, або морально зламані.

У період ідеологічної доцільності творчості (1953-1991 рр.) спостерігається послаблення репресивних методів, однак мистецтво, література, наука мали служити інтересам пролетаріату.

6. *Інтеграційний період полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в сфері свободи творчості (з 1991 р. до сьогодні).* Основні тенденції розвитку законодавства у сфері свободи творчості зумовлені імплементацією національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості передбачає гарантії від неправомірного втручання у творчу діяльність людини. Держава зобов'язана підтримувати творчі

ініціативи суб'єктів зазначеного права, забезпечувати захист їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

1.5. Становлення концепції свободи творчості

Генезис концепції права на свободу творчості можна поділити за періодами історичного розвитку суспільства: 1 етап – Стародавній світ; 2 етап – Середньовіччя; 3 етап – Відродження; 4 етап – Просвітництво.

В історії філософії майже всі мислителі приділяли певну увагу проблемі творчості. Проте її складність, таємничий характер, несхожість, а часто і відверта протилежність вихідних настанов філософів зумовили розмаїтість тлумачень сутності, змісту та форм реалізації творчості.

Перші спроби осягнути цю проблему силою розуму зробили філософи Стародавньої Греції. Творчість у їх поглядах була і божественною (акт творіння Космосу), і людським мистецтвом, і ремеслом.

Таємниця феномена творчості сягає своїм корінням у сиву давнину становлення та розвитку людських знань, культури, цивілізації. Перші підходи, спроби силою розуму осягнути проблему творчості знаходимо вже в працях філософів Стародавньої Греції. Відомий давньогрецький філософ Сократ (приб. 469-399 рр. до н.е.) одним із перших звернув увагу на творчість, як особливий вид діяльності, співставляючи її із власністю. Вчення мислителя стали основою подальших досліджень сутності людської особистості. Він стверджував, що як поети люблять свої творіння, а батьки - своїх дітей, так і розбагатілі люди дбайливо відносяться до грошей - не лише в міру потреби, як інші люди, а так, немов це їх твір. Спілкуватися з такими людьми важко: ніщо не викликає їх схвалення, окрім багатства²⁶⁵.

У своїх риторичних висловах Сократ неодноразово згадував творчу діяльність. Це пов'язано з тим, що він був здібним скульптором, перейнявши уміння і навички обробки каменя від свого батька. Однак, поняття творчої свободи у сентенціях мислителя висвітлюється крізь призму свободи долі, свободи від політичного деспотизму. Він вважав, що особа може стати вільною у творчості тільки якщо вона усвідомлює себе вільною та незалежною у відносинах з людьми, з державою.

Одним із перших виділяє поняття творчості давньогрецький філософ Платон і ця творчість має універсальний характер. Так, у діалозі «Бенкет» зустрічається таке визначення творчості: «Усякий перехід з небуття в буття – це творчість, і, отже, створення будь-яких творів мистецтва й ремесла можна назвати творчістю, а всіх творців – їхніми творцями... ». Платон (427—347 ст. до н.е.) вважав, що в основі творчості є світова Душа. Він зазначав, що творчість — поняття широкє. Згідно з Платоном, є два "роди" творчості: людська і божа. Божа творчість створює вічні цінності. Творчість людинки залежить від божої іскри, нею визначається і обмежується відповідно часовими рамками, проявляється в творчих справах

²⁶⁵ Платон. Держава. URL: <http://www.e-reading-lib.org/book.php>.

філософа, царя-правителя, державного діяча, лікаря, пророка, поета, ремісника або землероба і т.д.²⁶⁶

У Платона творчість трактується досить своєрідно: Деміург творить світ «...у відповідності з тим, що пізнається розумом і мисленням і що не підлягає змінам». Звідси вищим є саме це споглядання, а здатність творити підпорядкована йому і виступає проявом тієї повноти досконалості, яка знаходиться у божественному спогляданні. Таке розуміння божественної творчості характерне і для неоплатонізму²⁶⁷.

Глибоке усвідомлення когнітивних процесів, тобто всього того, що відбувається в сфері ідеального, знаходимо в теоретичній спадщині Арістотеля. В "Метафізиці" він висловлював такі думки щодо знання: будь-яке мислення спрямоване або на діяльність, або на творчість, або носить теоретичний характер. Мислення, яке безпосередньо пов'язане з діяльністю, це "емпейрія" (досвід), "праксіс" (діяння), "фронезис" (розсудливість). Це насамперед знання ремісників на основі матеріально-виробничої діяльності, які Арістотель мало цінував.

З VII ст. до н.е. художники-вазописці почали залишати свої підписи на виконаних зображеннях. Фрагмент чашки з підписом художника, знайдений на острові Ісхія, походить, очевидно, ще до VIII ст. до н.е. Вазописець VI ст. до н.е. пише на своїй вазі: «Розписав Евтімід, син Поллі, як ніколи (не зможе зробити) Ефроній (його суперник)». Дуже рано починають ставити підписи на своїх творах грецькі скульптори. Геродот і Пліній вважають Феодора з Самоса, що вирізав друк для Поликрата, першим по імені різьбярем. Скульптор Клеойт з гордістю повідомляє в написі під своєю статуєю, що він винайшов встановлений в Олімпі пристрій для регулювання старту коней. Така тенденція залишається в усіх жанрах творчості²⁶⁸.

В античності творчість розглядається як наслідування природи. Творчість була вплетена безпосередньо в предметно-практичну діяльність. Праця ремісника піднімалась на рівень творчості.

Саме тому, виходячи із наведених поглядів, слід зазначити, що праця ремісників була й початком розвитку «права на творчість». Адже, якщо співставити роботи ремісників у період античності із працями, наприклад скульпторів у наш час, то і роботи ремісників і роботи скульпторів можна розглядати, як результати інтелектуальної творчості.

Більш високим типом знання, за Арістотелем, є «техіе»(мистецтво, майстерність); знання загального з'являється після дослідження і спрямоване на творчість. Це знання хоч і загального, але необхідного, тому в "техне" немає аподиктичного знання, а є лише знання «діалектичне». «Техне» хоч і наближається до теорії, але не досягає вищого теоретичного рівня²⁶⁹

²⁶⁶ Творчість і світогляд з точки зору філософії. URL : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12881/>.

²⁶⁷ Міщенко Л.П. Психологія творчості. *Гостинець*. 2007. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk758535.pdf>.

²⁶⁸ Творчість і світогляд з точки зору філософії. URL : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12881>

²⁶⁹ Творчість і світогляд з точки зору філософії. URL : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12881>

Філософський погляд на творчість містить постановку таких ключових питань:

- а) наскільки можлива творчість як зародження нового?
- б) у чому онтологічний зміст акту творчості?

У різні історичні епохи філософи по-різному давали відповідь на ці питання. Специфіка античної філософії полягає в тому, що творчість пов'язувалась із сферою кінцевого, змінного буття, а не буття вічного і безкінечного. Творчість при цьому виступає у двох формах:

- а) як божественне - акт народження (творення космосу);
- б) як людське (мистецтво, ремесло).

Творчість як створення нового не причетна до сфери божественного. З іншого боку, саме поняття творчість у греків не було ототожене словам мистецтво, художник, оскільки останні розглядалися як акт відтворення, копіювання наявних взірців, підпорядкування правилам і законам. Імітація наявного у світі речей формувала думку про відсутність свободи діяльності, а значить зміцнювала і власні позиції митців на саму природу мистецтва. А звідси і головна позиція щодо мистецтва: воно не містить творчості, творчість у мистецтві не бажана, неможлива. Мистецтво - це майстерність щодо виготовлення необхідних речей, знання правил та вміння їх застосовувати. Установку древніх можна виразити ще так: художник - це дослідник, а не винахідник. Заперечуючи художника, музиканта, як таких, що творять, греки зробили один, але великий виняток у цьому ряді поети займали особливе місце як такі, що творять. Грецьке найменування «*roesis*» походить від «*roiein*» (створювати, робити). Звідси поетом був той, хто зробив. Греки відмежовували поета від художника, як і поезію від мистецтва. Вони пояснювали це тим, що поет вільний від правил, створює нові речі, на протилежності копіюванню у музиці (мелодії переписувались) і у відтворенні художніх полотен самими художниками. І хоча не було терміна, який би відповідав поняттям «творчість» і «творець», проте по суті поет розумівся як той, хто творить. У музиці свободи не було: мелодії переписувались, особливо для церемоній і вистав, мали яскраві назви - називались «*potoi*», що означає закони²⁷⁰.

Антична традиція приписує Фалесу Мілетському першу заяву про пріоритет. Коли його запитали, яку він бажає винагороду за свої наукові відкриття, автор заявив: «Для мене було б достатньою нагородою, якби ти не став приписувати собі, коли станеш передавати іншим те, чого від мене навчився, а сказав би, що автором цього відкриття є скоріше я, ніж хто-небудь інший»²⁷¹.

Це не означає, що митці того часу не отримували винагороду за творчу діяльність. Навпаки, в Стародавній Греції творча діяльність могла

²⁷⁰ Творчість і світогляд з точки зору філософії. URL : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12881/>.

²⁷¹ Опольська Н.М. Становлення права на свободу творчості у Стародавній Греції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №18. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_1/5.pdf

бути єдиним джерелом для існування. Крім того, Фалес Мілетський був військовим інженером у царя Лідії Креза, а також монополістом у сфері торгівлею оливковою олією. Як винагороду за творчу діяльність Фалес бажав визнання пріоритету його авторства, прославлення свого імені у віках та між народами. З позицій сучасної концепції свободи творчості він прагнув реалізації однієї з правомочностей суб'єктивного права на творчість – бути визнаним автором наукового відкриття.

Саме тому одним із найбільших досягнень греків у сфері розвитку свободи творчості була поява особистого авторства та свободи від обмежень жрецтва.

У Римі домінувала дещо інша думка на природу мистецтва, до якого належала не тільки поезія, але й художні полотна, скульптура, яких об'єднувала уява (Філострат). Горацій писав, що не тільки поети, а й художники завжди були уповноважені і мали привілей відважитись на те, що вони хотіли. На думку філософів, були одухотворені божественним натхненням не тільки мистецтво поетів, але й руки художників, скульпторів (Каллістрат). Це було чимось новим: греки класичного періоду не застосовували понять «уява» і «натхнення» до візуальних мистецтв, а відносили їх тільки до поезії²⁷².

Отже, концепція права на свободу творчості зародилася ще у Стародавньому світі. Першими хто розмірковував над змістом творчості були: Сократ, Платон, Арістотель, Горацій. Їхні праці зводяться до таких тенденцій:

- 1) творчість притаманна лише тим, хто здатен усвідомлювати себе вільним та незалежним у відносинах із людьми, державою;
- 2) творчість людини безпосередньо залежить від божої іскри;
- 3) праця ремісників зводиться до творчості;
- 4) можливість особистого авторства та його захисту;
- 5) становлення права на пріоритет авторства.

Наступним етапом генезису права на свободу творчості є епоха Середньовіччя. На зміну античному світосприйняттю приходять християнство, яке є визначальним для розвитку філософії права в Середньовіччі. Релігія займає центральне місце в свідомості людей. Усе більшого значення набуває символізм. Раціональне мислення поступово замінюється ірраціональним, адже люди все більше довіряли містичним знакам, символам. Розвиток особистості, самовдосконалення у період Середньовіччя не сприймається як її всебічний розвиток, а швидше як відокремлення божественного від земного.

Митці того часу вважали, що більшість законів походить від Бога. Право теж надане Богом, Бог є Творцем всього.

Нове бачення і розуміння природи творчості з'являється у християнській філософії середніх віків. Вираз «creatio» став означати божественний акт створення з нічого. Тут мають місце дві тенденції:

- а) теїстична, тобто походить з давньоєврейської релігії;
- б) пантеїстична - від античної філософії. Перша пов'язана з розумінням Бога як особистості, яка творить світ не за певним вічним взірцем, а зовсім вільно. Творчість є викликанням буття із небуття за допомогою вольового акту божественної особистості.

Друга тенденція у питаннях творчості тяжіє до античної традиції. Проте незалежно від домінування християнських філософів тієї чи іншої тенденції творчість розглядається перш за все як «творчість історії». Історія, згідно з середньовічним уявленням, є та галузь, у якій люди беруть участь в здійсненні замислу Божого у світі (Августин). Вольовий акт пов'язує людину з божественним актом творіння, а її індивідуальне рішення виступає формою співучасті у творінні світу Богом. А звідси виходить, що творчість—це створення унікального, неповторного. Сферою творчості виявляється галузь історичного діяння, діяння морального і релігійного. Разом з тим продовжує існувати думка про те, що мистецтво не є галуззю творчості. Зокрема, св. Августин стверджує, що завданням художника є просто «збирання відбитків прекрасного». Мова йде не про акт творіння, а наслідування. Середні віки не робили винятку і для поезії (на відміну від античності): вона теж підпорядковувалась певним правилам, була мистецтвом, а не творчістю²⁷³.

Поряд із зазначеними тенденціями науковці виділяють ще наступні підходи до генезису концепції свободи на право творчості: теологічний і логіко-гносеологічний. У першому творчість — це прерогатива Бога, який творить світ із небуття. Августин так тлумачив боже творіння: "Воля Бога, властива Богу, випереджає будь-яке творення. Жодного творення не могло б бути, якби йому не передувала вічна воля творця". Завдяки божому саяву (яке "іскриться" в душах людей) здійснюється пізнання світу. Філософському пізнанню і творчості відводилась функція зближення піднесених почуттів людини, які звернені нібито до божого творіння та його розуму²⁷⁴.

Другий напрям — логіко-гносеологічний — представлений такими мислителями, як А.Кентерберійський (1033—1109 рр.), П.Абеляр (1079—1142 рр.), Раймонд Луллія (1234—1315 рр.), Роджер Бекон (1214—1293 рр.). Представники цього напрямку висунули багато плідних ідей щодо творчості, серед них — про логіку оцінки аргументів за їхньою істинністю і неістинністю, а також, перші, хоч ще й невиразні, передбачення можливості математичної логіки (відома "Логічна машина" Р.Луллія), виділення способів пізнання через доведення і досвід (Р.Бекон)²⁷⁵.

²⁷³ Міщиха Л.П. Психологія творчості. *Гостинець*. 2007. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk758535.pdf>

²⁷⁴ Творчість як фундаментальна основа діяльності людини. URL: <http://ellib.org.ua/books/files/philosofy/filup/p26.html>.

²⁷⁵ Творчість як фундаментальна основа діяльності людини. URL: <http://ellib.org.ua/books/files/philosofy/filup/p26.html>.

Найбільш характерним проявом релігійного розуміння світу став твір, який написав римський папа Григорій I «Діалоги про життя італійських отців і про безсметря душі», де він зазначив: «Для чого вся ця марнота мирських знань, яку користь можуть принести нам пояснення граматиків, котрі здатні скоріш розбестити нас, ніж наставити на путь істини? Чим можуть допомогти нам роздумування філософів — Піфагора, Сократа, Платона, Арістотеля? Що дадуть пісні нечестивих поетів — Гомера, Вергілія читаючим їх? Яку користь принесуть християнській родині Геродот, Саллюстій, Лівій — історики-язичники? Чи можуть Гракк, Лісій, Демосфен і Туллій суперничати своїм ораторським мистецтвом з чистим і ясним ученням Христа? В чому корисні нам вибагливі вигадки Флакка, Плавта, Цицерона?».

Такого роду нетерпимість у галузі культури була основою існування суспільного ладу, а згодом стала однією з першопричин для створення священної інквізиції.

Водночас слід зазначити двоїсту роль церкви. Борючись з язичництвом античного світу і заради цього знищуючи пам'ятки античної культури, християнська церква в період середньовіччя була майже єдиною охоронницею уламків античної освіченості. Освіта в ті часи була практично монополією духовенства, монастирі охороняли й переписували не тільки християнські книги, а й твори античних філософів, письменників²⁷⁶.

Важливим напрямом у період Середньовіччя стала схоластика. Зміст названої течії здебільшого полягав у тлумаченні християнства, богослужінні. Рання період схоластики характеризується поверненням до творів античності, а саме до проблем пізнання. Не менш важливим є повернення до вчень Платона.

Поряд із цим поступово відбувається розвиток наукового руху. Чимало представників схоластики були універсальними вченими, які займалися вивченням усіх відомих для них наук в той час. Найвідомішими схоластами були П'єр Абеляр, який відіграв значну роль у заснуванні Паризького університету; Альберт Великий — німецький учений, богослов, автор багатьох творів природничого характеру; Фома Аквінський — відомий своєю працею «Сума теології», що була своєрідною енциклопедією середньовічного світогляду і висвітлювала в тогочасному розумінні всі питання природи і суспільства.

Із поступовим розвитком освіти, збільшується й кількість написаних творів. Наприклад, характеризуючи середньовічне образотворче мистецтво, слід підкреслити його стильові особливості, які найбільш яскраво проявилися в церковній архітектурі, скульптурі, живопису. Формула «Мистецтво — біблія для неписьменних» зберігала значення впродовж століть. Головним завданням майстра було втілення в камені, на полотні божественного начала

²⁷⁶ Зеленин В. По той бік правди. Нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Том 1. НЛП XX століття. Київ : Zelenin Laboratory. 2015. С. 323.

в різних його проявах, а з усіх почуттів людини перевага віддавалась стражданню, бо за Святим вченням саме воно є вогнем, що очищає душу.

Отже, слід зазначити, що період Середньовіччя був дуже бідний на факти, пов'язані із вивченням та аналізом права на творчість особи. Адже вагомого значення набуло християнство. Концепція свободи творчості зазнала релігійного впливу. Проте все ж в історії згадуються вчені, які розглядали «творчість» у своїх працях. Виходячи із цього характерними рисами в епоху Середньовіччя були:

- 1) основним принципом концепції свободи творчості є Божий закон;
- 2) істинність творчості полягає у її відповідності до Святого Письма;
- 3) наявність справедливості та волі людини є одними із підстав до розвитку права на свободу творчості;

- 4) наявність позитивного права, як формування морального обличчя людини, а також її розвитку та самовдосконалення включає в себе здійснення певного роду занять, що можна розглядати як ознаку права на свободу творчості.

Початок епохи Відродження характеризується розширенням меж свідомості, руйнуванням замкненості періоду Середньовіччя. Відбувається переосмислення людиною самої себе, свого призначення у цьому світі. Результатом цього стало чимало технічних винаходів, а значить і подальший розвиток права на свободу творчості.

У період Відродження творчість розглядають, перш за все як художню творчість. Звідси характерний для Відродження культ генія як носія творчого начала. Саме в цей час зароджується інтерес до творчого акту, до особистості творця, виникає рефлексія з приводу творчої процесу, яка не була характерна раніше.

Формується нова самосвідомість людини, її активна життєва позиція, з'являється відчуття особистої сили та таланту. Ідеалом людини епохи Відродження є її різнобічна діяльність. Виникає тип культурного, гуманістичного індивідуалізму, який орієнтується не на практичну економічну діяльність (буржуазний індивідуалізм), а на культуру. Пріоритетним в ієрархії духовних цінностей стає не походження чи багатство, а особисті достоїнства та благородство. Основним сенсом життя гуманісти вважали заняття філософією, літературою, стародавніми мовами, вивчення античної спадщини. Культура постає головним критерієм людської гідності та шляхетності. Тому гуманісти проповідують шляхи індивідуального вдосконалення через прилучення до культури. Гуманізм Відродження спирається вже переважно не на релігію, а на мистецтво та науку. Об'єктом їхнього вивчення стала людина, усе людське. Звідси і назва цих діячів — гуманісти²⁷⁷.

Культура Відродження обґрунтовує і зовсім інше ставлення до особистості самого художника, заперечуючи середньовічне уявлення про

нього, як про ремісника. «Замість простих ремісників в них почали бачити людей особливих, тих, що сприяють підвищенню міжнародного престижу міста або держави...», – стверджують М.Кушнарєва та В.Панченко у роботі «Проблема творчої особистості в культурі італійського Відродження». Дослідники вважають, що в добу Відродження «відбувся рішучий поворот у розуміння змісту та значення особистості художників. Їх почали нагороджувати за видатні досягнення у мистецтві... У світлі цього зрозуміло, чому Комізо Медічі сказав, що «художники – небесні створіння, а не в'ючні віслоки», а папа Лев X багато що вибачав Мікеланджело»²⁷⁸. Символом Ренесансу стає постать всебічно розвиненої особистості, яку уособлює художник-творець. Творець нової епохи – конкретне втілення універсальної людини, всебічно освіченої особистості. В епоху Відродження художника називають «Божественним генієм»; з'являється спеціальний літературний жанр, пов'язаний з описом біографії творчої особистості – так звані «життєписи». Вважалося, що кожна людина, як не за родом занять, то хоча б за своїми інтересами, повинна наслідувати художника. Через зміну ставлення до людини змінюється і ставлення до мистецтва, яке набуває високої соціальної цінності.

Мислитель та філософ епохи Відродження, представник раннього гуманізму Джованні Піко делла Мірандолла відкриває нове розуміння людської натури – природи, яка з'являється як результат самостійної творчої діяльності людини, а не як та, що надана людині назавжди²⁷⁹.

Художники стали бачити світ інакше: площинні, ніби безтілесні зображення середньовічного мистецтва поступилися місцем тривимірному, рельєфному, опуклому просторові. Рафаель Санті (1483(1520), Леонардо да Вінчі (1452(1519), Мікеланджело Буонаротті (1475(1564) оспівували своєю творчістю досконалу особистість, у якої фізична і духовна краса зливаються воедино відповідно до вимог античної естетики

Пояснюючи поняття «особистість» через поняття «людина», можна сказати, що особистість є людина зі сформованим світоглядом (системою поглядів на світ), самосвідомістю і здатністю до творчої самореалізації через діяльність. Самосвідомість являє собою свідомість і оцінку людиною самої себе як суб'єкта практичної, пізнавальної, культурної діяльності, як особистості. На шляху самоусвідомлення як особистості людина обов'язково стикається з визначенням своєї окремоті, індивідуальності (що розуміється як одиничність, неповторність, винятковість) і спільності, подібності до інших²⁸⁰.

Поширення ренесансно-гуманістичних ідей витворило новий образ людини і світу, спричинилось до осмислення людини як творчої особистості,

²⁷⁸ Кушнарєва М.Б. Проблема творчої особистості в культурі італійського Відродження. *Теоретичні проблеми художньої культури*. 1995. Вип. 1. С. 40-44.

²⁷⁹ Седашова О. Історико-генетичні проблеми творчої особистості у контексті виховання творчих здібностей студента аграрного взз. 2011. [URL:file:///C:/Users/123/Downloads/Mir_2011_12_24.pdf](file:///C:/Users/123/Downloads/Mir_2011_12_24.pdf).

²⁸⁰ Седашова О. Історико-генетичні проблеми творчої особистості у контексті виховання творчих здібностей студента аграрного взз. 2011. [URL:file:///C:/Users/123/Downloads/Mir_2011_12_24.pdf](file:///C:/Users/123/Downloads/Mir_2011_12_24.pdf).

здатної творити себе і змінювати світ. Сене життя людини вбачався вже не лише у служінні Богові, а й у здійсненні людиною свого земного призначення, в активній діяльності, де можуть реалізуватися творчі потенції людини, її знання, звичага, шляхетність, талант, тобто все те, що могло піднести людину до Божественного рівня і задовольнити прагнення до земної слави та безсмертя її імені.

Розходячись із офіційною доктриною християнства, гуманісти обстоювали ідею високого земного призначення людини, повертаючи на землю її сутнісні сили, що були від неї відчужені, абсолютизовані й обожені. «Будь певен, — писав Альберті, — що призначення людини — не похмура бездіяльність, а великі і грандіозні звершення [на землі]»²⁸¹.

Вітчизняні гуманісти допускали можливість пізнання людиною довколишнього світу з допомогою розуму і відчуттів. Займалися осмисленням людини як творчої особистості, здатної творити себе і змінювати світ. Сене життя вбачався ними у здійсненні людиною свого земного призначення (С.Пекалід, К. Транквіліон-Ставровецький, М.Смотрицький). Людину вони вважали творцем свого щастя, здатним зрозуміти й повернути собі на благо все багатство і розмай навколишньої природи, спроможним творити духовні цінності²⁸².

В епоху Ренесансу навпаки, просякнута вірою у безмежні творчі можливості людини. Поступово «творчість» все більше усвідомлюється насамперед як художня творчість, виникає інтерес до постаті художника і самого акту творчості, все виразніше виступає і тенденція розглядати історію як продукт людської творчості. Польський поет Мачей Казімеж Сарбевський почав використовувати це слово щодо поезії. Проте тривалий час таке розуміння творчості наражалося на критику через тлумачення терміну як акту творення з нічого.

Отже, поступово відбувалось відходження від усього божественного, релігії загалом. Не можна сказати, що християнство витіснилось із творів митців, художників, поетів, скульпторів, але порівнюючи з епохою Середньовіччя – значно втратило свої сили. Для даного етапу є характерним розгляд людини як особистості, індивіда. Митці того часу вважали, що здатність до творчої самореалізації можлива лише через здійснення певного виду діяльності. Саме тому в період Ренесансу відбувається значний розвиток культури, збільшується кількість художньої літератури, творів музичного мистецтва.

Враховуючи вищенаведені погляди митців слід виділити наступні ознаки генезису концепції права на свободу творчості в епоху Відродження:

²⁸¹ Зміна розуміння людини. [URL: http://litopys.org.ua/lytv/lyt06.htm](http://litopys.org.ua/lytv/lyt06.htm).

²⁸² Проблема особистості та умов її розвитку у творчості гуманістів Відродження. [URL: http://referat-ok.com.ua/kulturologiya-ta-mistectvo/problema-osobistosti-ta-umov-jiji-rozvitku-u-tvorchosti-gumanistiv-vidrodzhennya_](http://referat-ok.com.ua/kulturologiya-ta-mistectvo/problema-osobistosti-ta-umov-jiji-rozvitku-u-tvorchosti-gumanistiv-vidrodzhennya_)

- 1) на відміну від епохи Середньовіччя людина поступово стає вільною у своїх думках, поглядах та формах їх вираження і саме це дало поштовх до створення чималої кількості творів, винаходів, що свідчить про розвиток права на свободу творчості;
- 2) свобода творчості розглядається як розвиток особистості людини, її самовдосконалення;
- 3) максимальна реалізація людиною своїх фізичних і творчих можливостей свідчить про наявність права на свободу творчості;
- 4) наявність приватної власності є ознакою наявності результатів творчості.

Ідеологію Просвітництва визначали дві головні риси:

- 1) віра в безмежні можливості людського розуму, який став для ідеологів Просвітництва мірилом усього сущого;
- 2) віра в те, що, використовуючи можливості людського розуму, можна поліпшити світ, побудувавши людське суспільство, засноване на засадах розуму, а отже, істини і справедливості.

Звідси поставала і практична мета просвітницької ідеології: перетворити людину «природну», тобто нерозвинуту, в людину цивілізовану, тобто культурну й освічену. Цього, на думку просвітників, можна було досягти, пробуджуючи і виховуючи, розвиваючи і вдосконалюючи в людині її розумне начало, тобто ту властивість, завдячуючи якій вона початково і виділилася із природи і світу її примітивних творинь-істот.

В епоху Просвітництва творчість пов'язується із здатністю людини до уявлення і розглядалася. Англійські емпіристи (Ф.Бекон, Т.Гоббс, Дж. Локк, Д.Юм) трактували творчість як певну комбінацію вже існуючих елементів, творчість таким чином була близька винахідництву. Погляд на художника як на генія, що творять з натхнення досяг своєї кульмінації в епоху Романтизму, творчість художника і філософа вважалася вищою формою людської життєдіяльності, в якому людина стикається з «абсолютом»²⁸³.

В якості однієї з основних цінностей починає розглядатися свобода людини, яка заперечує будь-які форми тиску з боку держави, релігії, а також соціальні обмеження (Ф. Бекон). У світлі цих ідей змінюється уявлення про творчість і про різні аспекти її вивчення. Так, Т. Гоббс одним з перших вказав на величезну важливість «творчої уяви». Суперечки про зміст і межі поняття творчості і творчих здібностей людини в цей період привели до появи постулату про те, що потенціал геніальності та її прояв залежать від соціально-політичної атмосфери²⁸⁴.

Завершена концепція творчості в XVIII столітті створюється Кантом, який спеціально аналізує творчу діяльність під назвою продуктивної

²⁸³ Проблема творчості у філософії. URL: https://studopedia.su/16_10214_problema-tvorchosti-u-filosofii.html.

²⁸⁴ Доценко С.О. Генезис дослідження проблеми творчості. 2018. URL: [file:///C:/Users/123/Downloads/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0%2059-013-023%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/123/Downloads/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0%2059-013-023%20(3).pdf)

здатності уяви. Кант успадковує протестантську ідею про творчість, як предметно-перетворювальну діяльність, що змінює подобу світу, створює як би новий, раніше не існуючий, “олюднений” світ і філософськи осмислює цю ідею. Кант аналізує структуру творчого процесу як один з найважливіших моментів структури свідомості. Кантівське вчення про уяву було продовжене Шеллінгом. За Шеллінгом, творча здатність уяви є єдністю свідомої та несвідомої діяльності, тому що, хто найбільш обдарований цією здатністю – геній – творить як би в стані натхнення, несвідомо, подібно до того, як творить природа, з тією різницею, що цей об’єктивний, тобто несвідомий характер процесу протікає все ж в суб’єктивності людини і, отже, опосередкований його свободою. Згідно Шеллінгу і романтикам, творчість – вища форма людської життєдіяльності. Тут людина стикається з Абсолютом, з Богом²⁸⁵.

Гегель сформував проблему творчості як проблему діалектичного саморозвитку суб’єкта. В такому формуванні проблема зводиться до питання про те, чи можливо, щоб діяльність кожного окремого індивіда виробила саме той зміст, який виробляється у суспільстві в цілому протягом його історичного розвитку. Розуміння творчості в німецькій класичній філософії як діяльності, що народжує світ, зробило істотний вплив на марксистську концепцію творчості.

Таким чином, епоха Просвітництва може бути названа революційною не лише в розумінні соціально-економічних та політичних перетворень, але й перетворень у сфері духовної культури. Адже завдяки творчості вчених, філософів-просвітителів, літераторів, митців людство отримало принципово нові підходи до розуміння філософських, етичних і естетичних проблем, які не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Епоху Просвітництва можна сміливо назвати сприятливою для розквіту права на свободу творчості. Хоча на законодавчому рівні воно не було цілком врегульоване, проте були умови для його здійснення людиною. Саме тому визначальними рисами права на свободу творчості в епоху Просвітництва, зважаючи на погляди філософів, поетів, юристів слід назвати наступні:

- 1) творчість – вища форма людської життєдіяльності;
- 2) наявність свободи думки, віросповідання та слова сприяли подальшому розвитку права на свободу творчості;
- 3) збільшення кількості результатів творчої діяльності, починаючи з епохи Відродження.

²⁸⁵ Доценко С.О. Генезис дослідження проблеми творчості. 2018. [URL: file:///C:/Users/123/Downloads/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0%2059-013-023%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/123/Downloads/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0%2059-013-023%20(3).pdf).

Розділ 2.

Право на свободу творчості в науковому дискурсі

2.1. Стан наукової розробки тематики дослідження права на свободу творчості

Рух української громадськості до відкритого, європейського суспільства зумовлює спалах зацікавленості наукової спільноти питаннями із прав людини, що всебічно обговорюються, стають предметом дискусій, міркувань широкого суспільного загалу. Серед представників вітчизняної юридичної науки, наукових центрів, які системно займаються проблематикою прав і свобод людини перш за все слід назвати Національну академію правових наук України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України (далі НАН), Львівську лабораторію прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування, Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого» та інші.

Свобода творчості є міждисциплінарною категорією, яка досліджується не лише у юриспруденції, але і в філософії, психології, журналістиці. Важливе значення мають сучасні теоретичні та експериментальні дослідження науковців Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в галузі права, педагогіки творчості, психології. Традиційно в університеті проводяться міжнародні конференції присвячені культурі, педагогічній творчості та праву, які сприяють розвитку концепції права на свободу творчості в Україні. Зокрема, у 2009 р. було проведено П'яті юридичні читання «Проблеми верховенства права: теорія і практика»²⁸⁶; у 2010 р. Шості юридичні читання «Правова культура, правосвідомість і право»²⁸⁷; Сьомі юридичні читання «Культура і право на початку XXI століття»²⁸⁸; у 2015 р. було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми підготовки та перепідготовки освітянських кадрів» та багато інших.

Доктринальне значення для дослідження прав і свобод людини має видання Національної академії правових наук України (далі НАПрН)

²⁸⁶ Пятигорский А. Вспомнишь странного человека. Москва : Новое литературное обозрение, 1999. С. 278.

²⁸⁷ Шишко В. В. Культурологічні аспекти правотворчості : монографія. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2006. С. 87.

²⁸⁸ Сучасне українське медичне право : монографія. / За заг. Ред С.Г. Стеценка. Київ : АТІКА. 2010. С. 249.

«Правова доктрина України». Перший том фундаментального п'ятитомного видання за редакцією О.Петришина містить наукові погляди щодо філософсько-правових, методологічних та наукознавчих засад правознавства, доктринальних вимірів верховенства права, прав людини і правової системи, праводоктринальних концепцій сучасної української державності та історико-правових доктрин²⁸⁹.

У третьому томі аналізуються розвиток доктрини приватного права, її історичні етапи, основні наукові школи цивільного (приватного) права, а також досліджуються перспективні напрями її подальшого розвитку. Особлива увага приділена цивілістичній доктрині²⁹⁰.

В процесі дослідження ролі права на свободу творчості як соціального явища авторка неодноразово зверталася до п'ятитомного видання «Правова система України. Історія, состояние и перспективы». Цінним для даного дослідження є висвітлення історії формування та розвитку національної держави і права з часів Київської Русі до сучасності. Теоретичні проблеми розвитку правової системи України висвітлені у першому томі «Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України». Авторами ретельно досліджено виклики перед вітчизняною правовою наукою на межі ХХІ ст., методологічні підходи до дослідження правової реальності, проблеми сучасного праворозуміння, особливості права як соціального явища, методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки, соціально-природні права й обов'язки людини²⁹¹.

В основі дослідження права на свободу творчості лежать фундаментальні наукові дослідження науковців Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, що пов'язані з глибоким і всебічним аналізом сутності державно-правових явищ і процесів, з'ясуванням закономірностей їх виникнення й розвитку. В основі побудови сучасної концепції права на свободу творчості лежить правова доктрина, що підтримуються провідними науковцями, розробниками концепції забезпечення прав і свобод людини в умовах взаємодії держави і громадянського суспільства.

Фундаментальне дослідження сучасного стану та стратегії формування громадянського суспільства, перспективи його модернізації та подальшого розвитку в контексті європейської інтеграції України, здійснено у монографії за загальною редакцією академіка НАН України Ю. Шемшученка та академіка НАПрН О. Скрипнюка «Громадянське

²⁸⁹ Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.; За ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 53.

²⁹⁰ Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.; За ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 47.

²⁹¹ Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. / За заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2008. С. 435.

суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації». Розділ 3 праці присвячено інституту прав і свобод людини в умовах розвитку громадянського суспільства²⁹².

У другому томі монографії «Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні» аналізується конституційно-правове забезпечення прав та свобод людини та система їх гарантування. Особливі акценти зроблено на проблемі забезпечення прав і свобод людини в сучасних умовах та взаємодії інститутів громадянського суспільства і державної влади з погляду створення оптимальних умов для реалізації цих прав і свобод²⁹³.

У пошуках істини, щодо забезпечення права на свободу творчості, слід погодитись з думкою Ю. Шемшученка, який зазначає: «...єдиного розуміння права не існує. Право не може бути єдиним взірцем або еталоном праворозуміння. У певних правових координатах більш рельєфними є ті або інші риси права»²⁹⁴.

Важливе значення для проведення дослідження права на свободу творчості мають фундаментальні збірки наукових праць «Шемшученко Ю. С. Вибране»²⁹⁵ та «На перехресті століть. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження». У книгах зібрано праці Ю. Шемшученка за роки незалежності України, які стосуються актуальних проблем розвитку правової системи України²⁹⁶.

Право на свободу наукової творчості стало предметом спеціального, комплексного дослідження Ю. Шемшученко у праці «Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина». Автор розкрив основні форми реалізації конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні, зокрема діяльність академічних наукових установ та організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації та громадських наукових організацій. Ю. Шемшученко визначив проблеми та перспективи функціонування зазначених форм в умовах реформування освітньо-наукового простору, проаналізував проблеми законодавчого регулювання статусу та діяльності НАН України та її структурних підрозділів, громадських наукових організацій і шляхи їх розв'язання. Дослідник визначив, що реалізація права людини і громадянина на свободу наукової творчості в системі наукових установ та організацій здійснюється через безпосередні права останніх, серед яких: права щодо здійснення безпосередньої наукової чи науково-технічної діяльності; права

²⁹² Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації : монографія. Том 1. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ : Юридична думка, 2018. С. 437.

²⁹³ Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія. Том 2. Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ : Юридична думка, 2019. С. 287.

²⁹⁴ Шемшученко Ю. С. Вибране. Київ : ТОВ «Юридична думка», 2005. 592 с.

²⁹⁵ Шемшученко Ю. На перехресті століть: вибрані праці. До 75-річчя від дня народження Київ : Юридична думка, 2010. 608 с.

²⁹⁶ Шемшученко Ю. Акт проголошення незалежності України. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ : Парламентське видавництво, 2011. С.21.

наукових установ щодо науково-організаційних питань; права у сфері господарської діяльності. Науковець запропонував у перспективі прийняти Закон України «Про громадські наукові організації»²⁹⁷.

У своїх працях Ю. Шемшученко аналізує форми організації науки, їх становлення, правовий статус, безпосередньо місце і значення академій у наукових системах. У Юридичній енциклопедії Ю. Шемшученко визначив поняття науки як окремої сфери у вигляді теорій і гіпотез нових знань діяльності людини, яка спрямована на отримання і систематизацію²⁹⁸. Важливе значення для проведення дослідження права на свободу творчості мають комплексні дослідження прав і свобод людини за редакцією Ю. Шемшученка, зокрема підручник «Конституційне право України»²⁹⁹, навчальний посібник «Конституція незалежної України»³⁰⁰, збірник праць міжнародної науково-практичної конференції «Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення»³⁰¹.

Право на свободу творчості як різновид культурних прав і свобод людини досліджено у монографії за редакцією Ю. Шемшученко «Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні»³⁰². У праці здійснено детальний аналіз права на свободу наукової творчості, принципи, визначено можливі випадки його обмеження. Особливо важливим є те, що в межах роботи визначено, що реалізація людиною і громадянином своїх можливостей у сфері наукової діяльності здійснюється в рамках науково-дослідного процесу, який включає три стадії: організаційну, дослідну, стадію узагальнення, апробації та реалізації результатів дослідження. Така характеристика науково-дослідного процесу має важливе значення для дослідження права на свободу творчості та творчого процесу взагалі. У монографії охарактеризовано гарантії права на свободу наукової творчості, які поділено на нормативно-правові і організаційно-правові. Визначено, що видами юридичної відповідальності за порушення права на свободу наукової творчості є кримінальна, цивільно-правова, адміністративна та дисциплінарна відповідальність.

На доцільність розвитку вказаних наукових положень та необхідність здійснення подальшого дослідження вказують зміни у законодавстві. Статтею 42 Закону України (далі ЗУ) «Про освіту» встановлено академічну

²⁹⁷ Шемшученко Ю. С. Нові організаційні форми здійснення правознавчих наукових досліджень. Правова держава: щорічник наукових праць. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 13. С. 3-10.

²⁹⁸ 831. Шемшученко Ю. С. Вступне слово. Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал. Вип 2. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 316 с.

²⁹⁹ Конституційне право України. Академ. курс : Підручник: У 2 т. Т.2 / За заг. ред. Ю.С.Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. 800 с.

³⁰⁰ Конституція незалежної України: навч. посіб. за ред. В. Ф. Погорілка, Ю. С. Шемшученка. Київ : Спілка юристів України, 2000. 428 с.

³⁰¹ Права людини в Радянському союзі. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 08.01.2021).

³⁰² Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні. / За ред. Шемшученка Ю. С. та ін. Київ : Юридична думка, 2008. 251 с.

відповідальність за порушення академічної доброчесності, однак в законодавстві не визначено поняття академічної відповідальності, лише наведено види стягнень, які накладаються на винних осіб.

У праці «Юридична наука має працювати на перспективу» Ю. Шемшученко охарактеризував значення, місце й роль юридичної науки в сучасний період³⁰³.

Фундаментальною основою дослідження права на свободу творчості стали праці О. Скрипнюка, в основі яких лежить взаємодія громадянського суспільства та держави як фундаменту забезпечення прав і свобод людини. Свобода творчості тісно пов'язана з свободою слова, на що звернув увагу автор у праці «Вплив інститутів громадянського суспільства на становлення і розвиток демократичного політичного режиму»³⁰⁴. Реалізація права на свободу творчості є неможливою поза соціальною, правовою державою. Концепцію становлення соціальної, правової держави в Україні за умов всебічного реформування соціальної сфери та формування громадянського суспільства розроблено О. Скрипнюком у праці «Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики». Автор простежив еволюцію ідеї соціальної, правової держави. Розкрив політичні та правові аспекти її реалізації в Україні. Проаналізував політико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства та соціальної, правової держави³⁰⁵.

Доктринальне значення у сфері забезпечення прав і свобод людини має колективна монографія «Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи» Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк, І. Кресіна, В. Погорілко, М. Ставнійчук, Г. Федоренко, В. Погорілко, В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Коваленко³⁰⁶. У праці розкрито проблеми оптимізації державного устрою в Україні, поліпшення діяльності та взаємодії органів законодавчої, виконавчої і судової влади, підвищення соціальної цінності права у регулюванні суспільних відносин, системного розвитку українського законодавства.

Комплексне дослідження конституційних прав і свобод людини здійснив О. Скрипнюк у праці «Конституційні права і свободи людини в Україні: теоретико-методологічні, правотворчі, правозастосовчі аспекти». Важливе значення для нашого дослідження має те, що автор визначив право на свободу творчості як істотне культурне право. Дослідник визначив, що

³⁰³ Шемшученко Ю. С., Пархоменко Н. М. Правовий статус. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 717.

³⁰⁴ Шемшученко Ю. С. Вибране. Київ : ТОВ «Юридична думка», 2005. 592 с.

³⁰⁵ Скрипнюк О. Конституційні права і свободи людини в Україні: теоретико-методологічні, правотворчі, правозастосовчі аспекти. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ, Юридична думка. 2010. С. 100-105.

³⁰⁶ Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. / Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, І. О. Кресіна, В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук, Г. О. Федоренко, В. Ф. Погорілко, В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. Л. Коваленко; ред.: Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 632 с.

держава надає можливість займатися будь-яким видом творчості з метою самовираження особистості, вдосконалення індивідуальних духовних якостей та задоволення власних моральних та матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Автор відзначив, що держава покладає на себе обов'язок розвитку науки, встановленню наукових зв'язків із світовим співтовариством. З цією метою в Україні розробляються загальнодержавні програми розвитку вітчизняної науки. Провідні вітчизняні науковці також беруть участь у міжнародних науково-дослідних програмах і проектах. Автор слушно відзначив, що на жаль, на сьогодні підтримка розвитку науки вимагає покращення, оскільки дедалі помітнішою стає тенденція щодо відтоку наукових кадрів за межі України³⁰⁷.

В Україні фахівців, які безпосередньо займаються проблемами забезпечення права на свободу творчості, особливо з загальнотеоретичних позицій, обмаль. Доктринальне значення мають праці науковців Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України у сфері забезпечення прав і свобод людини. Серед цих науковців провідне місце належить Н. Оніщенко, у дослідженнях якої узагальнюється історія, теорія і практика забезпечення прав і свобод людини. Під її керівництвом у відділі теорії держави та права було здійснено розробку теми «Теоретичні проблеми реалізації прав та свобод людини в Україні» результати дослідження знайшли відображення в монографії. Цінним для дослідження права на свободу творчості є визначення механізму реалізації прав людини як діяльності суб'єкта права, зобов'язальної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність³⁰⁸.

Вплив на формування загальнотеоретичної концепції права на свободу творчості має монографія «Дія права: інтегративний аспект», яка присвячена сутності та природі права як явища соціальної дійсності. У роботі комплексно досліджується феномен права в сучасних умовах суспільного розвитку³⁰⁹.

Важливе значення для висвітлення процесу становлення права на свободу творчості та впливу доктрини прав людини на цей процес в Україні має праця Н. Оніщенко «До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності)»³¹⁰.

При висвітленні принципу рівності як основи права на свободу творчості автор спиралася на монографію «Принцип рівності у праві: теорія

³⁰⁷ 731. Скрипнюк О. Вплив інститутів громадянського суспільства на становлення і розвиток демократичного політичного режиму. Право України. 2001. № 5. С. 12-17.

³⁰⁸ Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. 348 с.

³⁰⁹ Дія права : інтегративний аспект : монографія / Відп. ред. Н.М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2010. 320 с.

³¹⁰ Оніщенко Н. М. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) Право України. 2013. № 9. С. 176–193

і практика»³¹¹ та статтю «Теоретико-методичні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні»³¹².

Визначальне значення у процесі дослідження юридичної відповідальності як гарантії права на свободу творчості має монографія «Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах»³¹³, де висвітлено сутність, підстави та ознаки юридичної відповідальності в сучасному праворозумінні.

У праці «Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи» Н. Оніщенко висвітлено філософсько-правові засади процесу взаємодії компонентів системи людина – право, охарактеризовано основні фактори впливу та передумови сприйняття права. Важливе значення для дослідження права на свободу творчості має аналіз дисфункції розвитку та дисфорії прояву правової свідомості, а також визначення рівня правової культури суспільства, дієвість права у контексті його сприйняття³¹⁴.

Доктринальне значення для забезпечення прав і свобод людини має праця Н. Оніщенко «Сучасне праворозуміння (еволюція терміно-поняття «право» та «права» як явища соціальної дійсності)» в якій досліджено сутність, природу, формування та розвиток інститутів демократичного права, передбачено декілька підходів (просторово-часові виміри, форми виразу, витоки права, принципи права, функції права) до розуміння права як явища соціальної дійсності³¹⁵.

В основі дослідження гарантій забезпечення права на свободу творчості лежить праця Н. Пархоменко «Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту», у якій проаналізовано проблеми визначення сутності та змісту загальних та юридичних гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина³¹⁶.

При з'ясуванні ролі та значення правової доктрини як джерела права на свободу творчості важливе значення відіграла монографія Н. Пархоменко «Джерела права: проблеми теорії та методології», у якій висвітлено інтерпретацію джерел права на засадах плюралістичного підходу та множинності методологічних підходів до її пізнання. Особливо цінним для

³¹¹ 567. Примара інтелектуальної власності. Лі Артур. Голос України 2019. 23 липня. URL : <http://www.golos.com.ua/article/319651> (дата звернення: 09.01.2021).

³¹² Оніщенко Н. М. Теоретико-методичні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: За матеріалами круглого столу м. Київ, 25 травня 2006 року. Харків : Ксилон, 2007. С. 49-54.

³¹³ Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія. За заг. ред.: Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2009. 216 с.

³¹⁴ Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Юрид. думка, 2008. 320 с.

³¹⁵ Оніщенко Н. М. Сучасне праворозуміння (еволюція терміно-поняття «право» та «права» як явища соціальної дійсності). Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал. Вип. 2. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 316 с.

³¹⁶ Парламентські слухання на тему: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні». URL : <https://rada.gov.ua/print/186120.html>. (дата звернення 12.01.2021 р.).

даного дослідження є те, що у монографії висвітлення джерел права здійснюється з урахуванням особливостей їх місця та ролі в різних правових сім'ях, сучасних процесах глобалізації та інтеграції правових систем. Авторка зазначає, появу та розвиток у правових системах нових форм права – законів – програм, актів – доктрин, прогнозів, рекомендацій³¹⁷. Висновки є цінним при дослідженні права на свободу творчості.

Важливе значення для висвітлення способів захисту права на свободу творчості та творчих результатів має монографія С. Бобровник «Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу», у якій автор охарактеризувала конфлікт та компроміс як явища соціальної дійсності та розглянула їх у світлі основних підходів до праворозуміння. Цінність для даного дослідження складає те, що у монографії досліджуються генезис та природа конфлікту і компромісу в суспільстві, визначається специфіка їх застосування в межах соціальних інститутів³¹⁸. Право на свободу творчості є природним правом людини, тому важливе значення має дослідження С. Бобровник, яка вказує, що в теорії права саме природне право розглядається як теоретична доктрина, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця³¹⁹.

Доктринальне значення при дослідженні права на свободу творчості мають праці П. Рабіновича. Підвищення ефективності забезпечення прав і свобод людини висвітлено у роботі «Конституційне забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: можливості ефективізації»³²⁰. Аналіз змісту та визначення прав і свобод людини здійснено у праці «Права людини: уніфікація назв та розмаїття змісту»³²¹. Комплексний підхід до висвітлення прав і свобод людини, їх виникнення, розвитку, визначення та видів здійснено у праці «Права людини і громадянина»³²². Комплексне загальнотеоретичне дослідження забезпечення прав людини здійснене П. Рабіновичем у праці «Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект)»³²³.

В умовах розбудови інформаційного суспільства, яке виражає ідею становлення нового соціально-економічного порядку, інформаційно-технологічного прогресу, право на свободу творчості набуває особливого значення. Спираючись на дослідження правників, філософів та психологів, які проведені в межах сучасної інформаційної парадигми, можна визначити

³¹⁷ Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. Часопис Київського університету права. 2012. Вип. 1. С. 338–342.

³¹⁸ Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.

³¹⁹ Бобровник С. В. Природне право. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. 736 с.

³²⁰ Рабінович П. М. Вагоме свідчення крокування сучасної вітчизняної філософії права до світового правознавчого простору. Право України. 2011. № 11–12. С. 429–432.

³²¹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.

³²² Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини. Право України. 2015. № 10. С. 58–64.

³²³ Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

концепцію права на свободу творчості. Поліаспектність творчості зумовлює різногалузеву приналежність норм, що регулюють творчу сферу діяльності. Проаналізувавши дослідження провідних науковців, можна констатувати, що вони в основному спрямовані на визначення особливостей охорони та захисту результатів творчості.

Концептуальною основою теоретичного дослідження забезпечення права на свободу творчості, гарантій, структури та складових правомочностей стали доктринальні дослідження прав і свобод людини теоретиків права, зокрема: В. Акуленка, Б. Андрусичина, С. Бобровник, В. Бабкіна, Є. Білозьорова, С. Гусарева, О. Головка, Р. Луцького, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, О. Скакун.

Теоретичною основою проведеного дослідження стали праці В. Бабкіна «Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права», у якій проаналізовано проблему співвідношення і взаємозв'язків філософії права і загальної теорії держави і права. Розглянуто основні відмінності між ними, які полягають у тому, що філософія права характеризується рефлексивністю думки, тоді як теорія держави і права відрізняється теоретизуючою правосвідомістю. Важливе значення для висвітлення права на свободу творчості, яке досліджується як в межах теорії права, так і в філософії, мають визначені В. Бабкіним проблеми, які сумісні для обох дисциплін, а також питання переосмислення правової реальності, пріоритетності прав людини і поступового подолання значного розриву між теорією і практикою³²⁴. Методологічною основою проведеного дослідження стала праця «Від правової до соціально-правової держави», у якій автор здійснив ґрунтовний аналіз понять «правова держава», «соціально держава»³²⁵. Важливе значення має використання методологічного інструментарію при дослідженні історії становлення права на свободу творчості. Особливості проведення таких досліджень охарактеризовано у статті В. Бабкіна «Теоретико-методологічні засади дослідження історії права»³²⁶.

У праці «Гуманістичні і політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна» В. Горбатенко та І. Усенко зазначають, що науковій творчості В. Бабкіна в загальному притаманне органічне поєднання дослідження правових проблем із філософією права, політологією, політичною історією. Внесок у розвиток концепції права на свободу творчості В. Бабкін здійснив не лише фундаментальними науковими працями, але і формуванням політико-правової свідомості правознавців і практичних працівників. Вчені вказують, що особливо значним був вплив В. Бабкіна на формування творчих позицій співробітників відділу історико-

³²⁴ Бабкін В. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 56-60.

³²⁵ Бабкін В. Від правової до соціально-правової держави. Щорічник наукових праць. 2001. Вип. 12. С. 270-281.

³²⁶ Бабкін В. Теоретико-методологічні засади дослідження історії права. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ : Юридична думка. 2010. С. 67-74.

правових досліджень Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України³²⁷.

Слід наголосити на тому, що В. Бабкін був одним із найяскравіших представників української правової педагогіки, творчо розробляв проблеми, пов'язані з оптимізацією навчального процесу, підвищенням його виховної ролі. Науку і освіту він розглядав у нерозривній, органічній єдності – як процес і результат вироблення і засвоєння соціальними групами та окремими індивідами систематизованих знань і навичок участі в повсякденному житті в усіх його проявах і взаємозв'язках. На думку вченого, єдність освіти і науки в умовах переходу від авторитаризму до демократії покликана забезпечити: самоусвідомлення наслідків вибору державного ладу; вміння розпізнавати й долати негативні тенденції; розвиток компетентності і здатності громадян до активної участі в державотворчому процесі; утвердження гуманістичних цінностей свободи і громадянської відповідальності³²⁸.

Важливе значення при дослідженні теоретичних та історико-правових аспектів становлення права на свободу творчості в Україні мають дослідження Б. Андрусишина, який у своїх працях висвітлює забезпечення прав і свобод людини. Вплив інформаційного суспільства на реалізацію прав і свобод людини, особливостей інформаційної діяльності та регулювання свободи творчості, протидії інформаційним викликам і загрозам містить праця Б. Андрусишина «Права і свободи людини в умовах ризиків інформаційного суспільства»³²⁹.

При дослідженні механізму забезпечення права на свободу творчості, було встановлено, що без розвитку творчих здібностей у дитини в дорослому віці вони можуть проявлятися рідше. У людини, відповідно, не виникатиме потреби, волі до реалізації права на свободу творчості. У цьому напрямку важливе значення мають праці Б. Андрусишина «Нова українська школа і права людини»³³⁰, «Освітнє право в процесі його становлення»³³¹, «Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»³³², «Освітнє право як передумова успішної участі викладачів в управлінні

³²⁷ Горбатенко В. П., Усенко І. Б. Гуманістичні й політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна (до 95-річчя від дня народження). Право України. №6. 2019. С. 198-202.

³²⁸ Горбатенко В. П., Усенко І. Б. Гуманістичні й політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна (до 95-річчя від дня народження). Право України. №6. 2019. С. 198-202.

³²⁹ Андрусишин Б. І. Права і свободи людини в умовах ризиків інформаційного суспільства. Матеріали круглого столу 20 березня 2013 р., м. Київ. / Упорядн.: Андрусишин Б. І., Майстренко І. А., Пилипчук В. Г., Фурашев В. М. Ужгород : ТОВ "ІВА", 2013. С.11-18.

³³⁰ Нова українська школа і права людини / Б. І. Андрусишин, З. В. Губань. Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. 2018. № 31-32(5829- 5830), 22-29 серпня. С. 8.

³³¹ Андрусишин Б. І. Освітнє право в процесі його становлення. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ : Юридична думка. 2010. С. 124-130.

³³² Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства» Київ : Знання, 2008. 301 с.

навчальним закладом»³³³, «Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні»³³⁴, «Правова освіта та наука в українському державотворенні (кінець XIX – XX ст.)»³³⁵ у яких автор всебічно досліджує особливості освітнього процесу, освітнього права, методику викладання навчальних дисциплін та розвитку творчих здібностей.

Визначальне значення для формування сучасної концепції розвитку українського права мають праці Б. Андрусишина в яких автор піднімає питання вивчення забутих сторінок історії та знаходить об'єктивну істину серед фальсифікованих російською й радянською історіографією положень³³⁶. В процесі вивчення забезпечення реалізації та розвитку творчих здібностей в історичному вимірі важливе значення має робота Б. Андрусишина «На шляху до свободи. Нариси з історії української державності та права. Вибрані праці» яка присвячена актуальним проблемам розвитку правової системи України, питанням методологічних засад підготовки правничих, політологічних та історичних кадрів³³⁷. В дослідженні генезису права на свободу творчості в Україні, важливе значення має праця Б. Андрусишина «Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради»³³⁸. У процесі дослідження використано також праці Б. Андрусишина «Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація»³³⁹, «Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку»³⁴⁰, «Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР)»³⁴¹, «Правові засади державно-церковних відносин в епоху середньовіччя»³⁴², «Модель державно-церковних відносин

³³³ Андрусишин Б. І. Освітнє право як передумова успішної участі викладачів в управлінні навчальним закладом. Управлінські компетенції у професійній діяльності викладача. Київ : Аграр Медіа Груп, 2015. С. 59-76.

³³⁴ Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні : монографія. / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2016 р. 361 с.

³³⁵ Правова культура – основа державотворення в Україні / за ред. В. В. Костицького. Ірпінь: Національна академія ДПС, 2005. Вип. 1. 298 с.

³³⁶ Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Київ : Федерація професійних спілок України, 1995. 192 с.

³³⁷ Андрусишин Б. І. На шляху до свободи. Нариси з історії української державності та права. Вибрані праці. До 60-річчя від дня народження. Київ : «Видавництво Людмила», 2019. 690 с.

³³⁸ Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. Право України. 2017. Т. 11. С. 117-135.

³³⁹ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2009. Вип. 7. С. 94-104.

³⁴⁰ Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 387 с.

³⁴¹ Кузьменко П. Класифікація конституційних прав і свобод людини та громадянина за Конституцією України. Підприємництво, господарство і право. 2003. №3. С. 95–97;

³⁴² Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Правові засади державно-церковних відносин в епоху середньовіччя. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2010. Вип. 11. С. 3-14.

початкового етапу комуністичного будівництва (1917 – 1921 рр.)³⁴³, «Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст.»³⁴⁴, на основі яких визначено вплив різних чинників на процес становлення та обмеження свободи творчості протягом історичного розвитку України.

Вклад у розвиток концепції права на свободу творчості здійснив В. Акуленко, досліджуючи правову охорону культурних цінностей. Охорона і захист культурних цінностей сприяє реалізації творчої діяльності. Науковець узагальнив історію, теорію і практику міжнародного права охорони культурних цінностей. Для вітчизняної науки міжнародного права ця монографія багато в чому іноваційною, складаючи важливий етап розвитку вітчизняної науки міжнародного права у сфері культурних цінностей³⁴⁵. Шляхи подолання колізій у національному законодавстві висвітлено у праці «Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права»³⁴⁶. Дослідник висвітлив міжнародно-правову позицію України в охороні культурних цінностей³⁴⁷.

У процесі дослідження права на свободу творчості, автор неодноразово звертався до монографії С. Римаренко, «Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст», у якій розглядаються питання взаємозв'язку індивідуальних та колективних прав в етнополітичному контексті. С. Римаренко досліджуючи покоління прав, вказав, що соціально-економічні і культурні права – це права другого покоління. Культурні права гарантують духовний розвиток людини, право на освіту, право на доступ до культурних цінностей, право вільно брати участь у культурному житті суспільства³⁴⁸.

У дослідженні індивідуальних та культурних прав С. Римаренко використав класифікацію концепції «покоління» прав, згідно якої права людини поділяються на три покоління: права першого покоління охоплюють основні особисті права і свободи, політичні права і свободи людини; права другого покоління прав охоплюють соціально-економічні і культурні права; третє покоління прав людини охоплює такі права як право на розвиток, право

³⁴³ Бондаренко В. Д., Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини в українських землях період Київської Русі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2012. Вип. 18. С. 155-162.

³⁴⁴ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. Випуск 30. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 80-92.

³⁴⁵ Акуленко В. І. Міжнародно-правове співробітництво держав СНД в сфері правонаступництва, збереження і повернення культурних цінностей. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю. С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ: Юридична думка. 2010. С. 420-426.

³⁴⁶ Акуленко В.І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права. Правова держава. 2003. Вип. 14. С. 425-438.

³⁴⁷ Акуленко В. І. Формування міжнародно-правової позиції України в охороні культурних цінностей. Суверенітет України і міжнародне право. Київ: 1995. 360с.

³⁴⁸ Рижко О. М. Співвідношення понять «ідея» та «плагіат». Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації. 2016. Вип. 10. С. 45-54.

на мир, і суб'єктами яких виступають вже не індивіди, а спільноти. Таку класифікацію використовує і автор дослідження, адже цей підхід дозволяє висвітлити взаємодію права на свободу творчості з іншими правами у системі прав і свобод людини та визначити значення права на свободу в процесі реалізації колективних прав.

Цінними для подальшого дослідження є висновки С. Римаренка про права індивіда та колективні права, спираючись на які ми визначили, що право на свободу творчості є правом індивіда, забезпечення якого є гарантією реалізації колективних прав, зокрема права народу, нації на національну самобутність, збереження національних традицій і культури тощо.

С. Римаренко визначає, що право індивіда – це природне право, притаманне йому від народження, одна з головних цінностей людського буття, і як таке воно повинно виступати виміром усіх процесів, що відбуваються в суспільстві, бо порушення природних, уроджених прав людини деформує нормальний розвиток суспільства, дегуманізує його. Ось чому важко переоцінити значення принципу «людський вимір», який є орієнтиром в тих складних суперечливих процесах, що відбуваються сьогодні у світі³⁴⁹.

Визначаючи право на свободу творчості, варто навести висновок С. Римаренка, який вказує, що права людини – це права необхідні для того, щоб бути людиною. Цей аргумент передбачає, в свою чергу, два припущення: права людини засновані на певних культурно-трансцендентних і посправжньому універсальних моральних стандартах, і що права людини притаманні самій людській природі і таким чином вони є фундаментальними. Критики фундаментальності прав людини спростовують ці припущення, вказуючи на те, що принципи, які визначаються фундаментальними в одній цивілізації не є такими для іншої³⁵⁰.

В процесі дослідження використано монографію Є. Білозьорова «Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції», в якій автор проаналізував методологічні та теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини. У характеристиці гарантій права на свободу творчості використано критерії класифікації правових гарантій, які обґрунтовані Є. Білозьоровим³⁵¹.

Ю. Крегул, В. Ладиченко, В. Орленко здійснили комплексний аналіз внутрішньодержавного та міжнародно-правового регулювання прав і свобод людини та громадянина. Дослідниками розглянуто поняття та основні етапи розвитку прав людини, досліджено історико-правові засади їх походження. Автори проаналізували міжнародні стандарти та міжнародно-правові механізми захисту прав людини та зміст права на свободу творчості. У

³⁴⁹ Рижко О. М. Співвідношення понять «ідея» та «плагіат». Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації. 2016. Вип. 10. С. 45-54.

³⁵⁰ Рижко О. М. Співвідношення понять «ідея» та «плагіат». Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації. 2016. Вип. 10. С. 45-54.

³⁵¹ Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. Адвокат. 2009. № 8. С. 26-30.

посібнику досліджено юридичну відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина³⁵².

В процесі дослідження авторка зверталась до праць О. Головка «Дерптська історико-правова школа (перша третина XIX ст.)»³⁵³ та «Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у XIX – на початку XX ст.»³⁵⁴, які мають важливе значення при визначенні історико-правових засад розвитку права на свободу творчості.

Свобода творчості є складовою інформаційної свободи, тому важливе значення для даного дослідження мають праці В. Пилипчука «Глобальні виклики й загрози національній безпеці в інформаційній сфері»³⁵⁵, «Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України»³⁵⁶, «Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти»³⁵⁷.

Аналізуючи джерельну базу дослідження автор керувався галузевим підходом розмежування праць, які торкаються права на свободу творчості, при цьому, було визначено тенденції, притаманні відповідній галузі права у регулюванні творчої діяльності.

Вагомий вклад у розвиток конституційно-правових засад права людини на свободу наукової творчості в Україні здійснив С. Лисенков, який визначив, що право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості має за мету створення умов для найповнішого вияву своїх творчих здібностей і покликане забезпечити громадянам України: можливість проводити вільно, тобто неконтрольовані державою та іншими структурами, науково-технічні дослідження, заняття літературною, художньою та будь-якою іншою творчою діяльністю; можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності; недоторканість авторських прав, тобто неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності громадянина без його згоди, за винятком випадків, встановлених законом³⁵⁸.

Т. Мілова охарактеризувала поняття права на свободу наукової творчості, розкрила його характеристику за сутністю, змістом та формою³⁵⁹.

³⁵² Попович Т. П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти. Ужгород, 2015. 215 с.

³⁵³ Головка О. М., Греченко В. А. Дерптська історико-правова школа (перша третина XIX ст.). Право і Безпека. 2013. № 4 (51). С. 6-14.

³⁵⁴ Головка О. М. Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у XIX – на початку XX ст. : монографія. Харків : Константа, 2018. 471 с.

³⁵⁵ Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. Інформація і право. 2015. № 1. С. 5-14.

³⁵⁶ Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. 506 с.

³⁵⁷ Пилипчук В. Г., Брижко В. М. Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 3. С. 3650.

³⁵⁸ Лисенков С. Л. Культурні права. Київ : Либідь, 2001. 507 с

³⁵⁹ Мілова Т. М. Поняття та зміст конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. Часопис Київського університету права. 2006. № 3. С. 53–58.

Автором проаналізована структура даного права, його основні елементи, місце у системі конституційних прав та свобод людини і громадянина ³⁶⁰. Т. Мілова дослідила співвідношення права на свободу наукової творчості та права на освіту ³⁶¹, визначила місце права на свободу наукової творчості в системі культурних прав і свобод.

Важливе значення для подальших наукових розвідок мають висвітлені Т. Міловою особливості становлення та розвитку права на свободу наукової творчості та його конституційної регламентації в Україні. Дослідниця проаналізувала конституційно-правові проблеми реалізації права людини і громадянина на свободу наукової творчості та визначила шляхи їх подолання. На підставі вивчення світового досвіду конституційно-правової регламентації права на свободу наукової творчості Т. Міловою було розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України. Автор запропонувала внести зміни до ч. 1 ст. 54 Конституції України (далі КУ) та викласти її у такій редакції: «Кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності» ³⁶². Незважаючи на те, що наведені наукові положення були обґрунтовані і науково доведені ще у 2008 р., станом на сьогодні стаття 54 КУ обмежує право на свободу творчості за видами творчості. З приводу обмеження права на свободу творчості за суб'єктивним складом, слід відзначити дискусійність запропонованих змін.

Свободу творчості як конституційну цінність інформаційного суспільства висвітлює Н. Бочарова, яка розглядає право на свободу творчості як гарантовану державою можливість, що включає такі елементи: вибір займатися творчою діяльністю чи ні; вибір виду творчості, способу участі у ньому, формі організації творчого процесу, право розвивати творчі здібності, право на державну підтримку творчої діяльності, право розпоряджатися результатами творчої діяльності, право захищати свободу творчості та результати творчої діяльності ³⁶³.

Порівняльно-правове дослідження конституційно-правового регулювання права на свободу творчої діяльності в країнах Європейського Союзу здійснив В. Іваношенко, проаналізувавши правове регулювання творчої діяльності за конституціями країн ЄС на рівні установчих договорів ЄС і міжнародних договорів ³⁶⁴.

Співвідношення культури та права на свободу творчості висвітлив М. Мацькевич у праці «Культура й конституційні культурні права та свободи

³⁶⁰ Мілова Т. М. Структура конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. Правова держава: щорічник наук. праць. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. Вип. 18. С. 533–541.

³⁶¹ Мілова Т. М. Співвідношення права на свободу наукової творчості та інших культурних прав людини і громадянина в Україні. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 34. С. 166–170.

³⁶² Мілова Т. В. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2008. 23 с.

³⁶³ Бочарова Н. Свобода творчості як конституційна цінність інформаційного суспільства. Юридичний вісник. 2014. № 3. С. 34–38.

³⁶⁴ Іваношенко В. В. Конституційне регулювання права на результати творчої діяльності в країнах Європейського Союзу. Правничий вісник Університету «КРОК». 2013. Вип. 17. С. 61–66.

людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії». Автор відмітив, що конституційні культурні права та свободи людини і громадянина, визначаючи можливості індивідів у сфері культурного життя суспільства, з одного боку, окреслюють ймовірний зміст їхньої поведінки, спрямованої на задоволення культурних інтересів і потреб, а з другого — впорядковують ці відносини в межах усього суспільства³⁶⁵.

Право на свободу творчої діяльності досліджував А. Олійник, який визначив його як культурну можливість людини і громадянина займатися літературною, художньою, науковою, технічною творчістю володіти, розпоряджатися і користуватися результатами своєї творчої діяльності у вигляді літературно-художньої та промислової власності³⁶⁶.

Інший вітчизняний вчений Ю. Бошицький визначив право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості як конституційне право, яке полягає у відсутності обмежень з боку держави вільно займатися літературною, художньою, науковою діяльністю і творчістю, а також право громадян на результати цієї діяльності та творчості³⁶⁷.

Отже, аналізуючи праці конституціоналістів у сфері забезпечення права на свободу творчості, варто відзначити, що за виключенням дослідження свободи наукової творчості як елементу права на свободу творчості, а також комплексного дослідження культурних прав і свобод людини, єдиного спеціального дослідження права на свободу творчості проведено не було.

Переважає більшість досліджень, які торкаються права на свободу творчості здійснено в межах права інтелектуальної власності. Доцільність проведення таких досліджень не викликає сумніву, адже право особи на результат творчої діяльності пов'язується із розумінням творчої діяльності і інтелектуальної власності. Дослідники в межах цивільного права, здебільшого вивчають право на свободу творчості у контексті порушень та захисту авторського права, висвітлюють особливості правового регулювання окремих об'єктів авторського права та права промислової власності.

Одне із визначень творчої діяльності запропонував видатний український цивіліст і основоположник наукових розробок права інтелектуальної власності в Україні О.А. Підпригора: «Творча діяльність або просто творчість - це цілеспрямована інтелектуальна діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю»³⁶⁸.

³⁶⁵ Мацькевич М. Культура й конституційні культурні права та свободи людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії. Віче. 2012. № 2. С. 21-24.

³⁶⁶ Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алтера; КНТ; Центр навч. літ., 2000. 470 с.

³⁶⁷ Бошицький Ю. Л. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості: Великий енциклопедичний юридичний словник. / За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ Видавництво „Юридична думка”, 2007. С. 683-689.

³⁶⁸ Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України: навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 136 с.

Таке визначення в межах цивільного права розв'язує ряд задач, дозволяє проводити подальший аналіз інтелектуальної власності. Однак, зважаючи на те, що законодавчого визначення поняття творчість наразі немає, а визначення творчої діяльності у законах України «Про культуру», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» мають ряд недоліків, проблема забезпечення права на свободу творчості потребує проведення спеціального загальнотеоретичного дослідження.

О. Штефан у статті «Плагіат – невід'ємна частина творчості?» порушила проблему плагіату як порушення немайнових та майнових прав автора та вказала на відсутність законодавчого визначення «твору науки», «твору літератури», «твору мистецтва»³⁶⁹. О. Штефан у докторській дисертації розкрила процесуальні особливості захисту суб'єктивного авторського права та висвітила авторську концепцію сучасного розуміння цивільного процесуального порядку захисту суб'єктивного авторського права на основі виявлення специфіки захисту суб'єктивних авторських прав із позицій матеріального та процесуального права³⁷⁰.

Дослідження О. Штефан відіграють важливе значення для захисту цивільного суб'єктивного авторського права, разом з тим питання свободи у творчості, значення творчості для самореалізації людини, не знайшли відображення у дослідженнях цивілістів.

Цивільно-правові засади творчої діяльності стали предметом дослідження О. Харитонові у монографії «Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы)»³⁷¹. Праця є фундаментальною для характеристики цивільних правовідносин, що виникають з творчої діяльності. Автор звертає увагу на те, що творча діяльність і творчість виходить за межі права інтелектуальної власності.

Дослідники права інтелектуальної власності вивчають особливості реалізації майнових прав на результати творчої діяльності. С. Литвин у статті «Виключні майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти цивільних прав» визначив сутність та зміст суб'єктивного виключного майнового права, а також загальні закономірності здійснення виключних майнових прав на результат інтелектуальної, творчої діяльності³⁷². Правомочності захисту права на свободу творчості досліджено автором у статті «Проблеми відшкодування майнової шкоди в авторському праві»³⁷³.

³⁶⁹ Шості юридичні читання "Правова культура, правова свідомість і право": матеріали міжнар. наук. конф., 22-23 квіт. 2010 р., м. Київ, Україна / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького та ін. / ред. кол.: Андрущенко В. П. та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 381 с.

³⁷⁰ Штефан О. Плагіат - невід'ємна частина творчості? Теорія і практика інтелектуальної власності. 2012. № 2. С. 20–29.

³⁷¹ Хализев В. Е. Теория литературы. 4-е изд., Москва: Высш. шк., 2004. Москва: Высш. шк., 2004. 405 с.

³⁷² Литвин С. Й. Виключні майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти цивільних прав. Наше право. 2015. № 6. С. 139-143.

³⁷³ Литвин С. Й. Проблеми відшкодування майнової шкоди в авторському праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 35(1.1). С. 149-154.

Особливий інтерес для здійснення дослідження права на свободу мають результати дослідження С. Литвина у праці «Сутність результату інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкта цивільного права». Автор вказав, що творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива далеко не всім. С. Литвин зазначає, що об'єкти цивільних прав і об'єкти цивільних правовідносин за суттю поняття тотожні. Він доводить, що об'єктом правового регулювання є лише поведінка особи (її дії), а не будь-які інші явища об'єктивної дійсності, наприклад, речі або результати інтелектуальної, творчої діяльності. Тому видається, що саме поведінка і є об'єктом цивільних правовідносин, тоді як матеріальні і нематеріальні блага, у свою чергу, становлять об'єкт відповідної поведінки суб'єктів правовідносин. Автор вказує, що, враховуючи нематеріальну сутність щодо результатів інтелектуальної, творчої діяльності, встановлення права можливе тільки в сенсі права на використання того чи іншого результату. Тобто, об'єктом виключного права є не результат інтелектуальної, творчої діяльності, а вчинення передбачених законодавством дій (використання, розпорядження) щодо результату інтелектуальної, творчої діяльності. Право на результат інтелектуальної, творчої діяльності означає, що особа, якій воно належить, має право вимагати від усіх третіх осіб визначених дій, а саме: дозволяти – забороняти (негативне право, виключне право), а щодо самого суб'єкта права, то «здійснювати» та «дозволяти»³⁷⁴.

Зважаючи на те, що творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива не всім, проведення комплексного загальнотеоретичного дослідження видається особливо актуальним. Адже галузеві дослідження цивілістів спрямовані на забезпечення виключних майнових прав використання, розпорядження щодо результату інтелектуальної, творчої діяльності. Однак, право на свободу творчості є первинним стосовно результату творчої діяльності. Воно охоплює творчу діяльність в усіх її проявах: результат, процес, метод творчості, ідея. Дослідження у сфері інтелектуальної власності спрямовані саме на результат творчості, а не на забезпечення реалізації права на свободу творчості, яке включає і її стимулювання.

Такі дослідження мають важливе значення для формування концепції права на свободу творчості. Ефективний захист майнових правомочностей у складі суб'єктивного права на свободу творчості сприяє творчій активності.

Р. Овчаренко у праці «Право власності на засоби виробництва як стимул до творчої активності» розкриває сутність прямого зв'язку між правом власності і мотивацією до творчої діяльності через усвідомлену потребу у володінні. Науковець зазначає, що з переходом виду діяльності від репродуктивного до творчого збільшується частка внутрішньої мотивації працівника у порівнянні із зовнішнім стимулюванням; внутрішня залученість до творчої діяльності – величина динамічна, що змінюється під впливом ряду

³⁷⁴ Литвин С. Й. Сутність результату інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкта цивільного права. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 173-177.

чинників, які включають життєвий цикл співробітника і наявність «зворотного зв'язку» у вигляді можливостей задоволення власних потреб як результату діяльності. Постійно й автоматично діючим видом «зворотного зв'язку» також є право власності на засоби виробництва, що дозволяє продовжити період творчого функціонування працівника за інших рівних умов³⁷⁵.

Грунтовне дослідження суб'єктів права на свободу творчості провів Р. Шишка, який звернув увагу на багатогранність проявів творчості та можливість бути творцем навіть тоді, коли творець не має усіх юридичних якостей, що визнаються за суб'єктом права. Автор визначає, що творчість проявляється як у створенні нових охороноспроможних результатів творчої діяльності, так і в особливій здатності доведення їх до зацікавлених осіб. Дослідник вказав, що результат творчої діяльності та спосіб його доведення відділилися від свого творця, а їх носій став товаром, який має автономію від володільця виключного права. Серед проблем суб'єктивного складу права на свободу творчості дослідник виділяє залучення до творчої діяльності тварин: мавп, слонів, дельфінів і т.д. і оцінки такої діяльності, а також творчість людини під впливом психічних контактів із тваринами, особливо дельфінами. Автор також піднімає проблему залучення до творчості штучного інтелекту, звертаючи увагу на те, що машини останніх поколінь уже є самопрограмними і, відповідно до ситуації, вони приймають рішення самостійно³⁷⁶. У статті Р. Шишка розглядає творчий процес, виокремлюючи його стадії, та робить висновки, що творчість в науці, в техніці чи в мистецтві має однакову правову природу, тому правовий статус творців має бути рівний. Дослідник зазначає, що важливе значення має не лише створення твору, але і вміння автора, а також наявність механізмів реалізації своїх майнових прав.

Особливий інтерес для нашого дослідження має праця Р. Шишки «Механізм правового регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності»³⁷⁷, у якій автор вказує, що правове регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності підпорядковане стимулюванню створення її результатів, насамперед найбільш витребуваних і значимих для життя та здоров'я людини, забезпечення безпеки доквілля, безпеки у суспільстві, їх використанню, забезпечення гідної винагороди творцям і правомірним володільцям майнових прав, світового та національного правопорядку у цій сфері на основі запобігання правопорушенням, швидкого і ефективного їх виявлення, відновлення прав потерпілих та покарання винних. Це забезпечується через нормотворчу, правозастосовчу і правоохоронну діяльність у сфері інтелектуальної власності, де правове регулювання цих

³⁷⁵ Овчаренко Р. В. Право власності на засоби виробництва як стимул до творчої активності. Економіка будівництва і міського господарства. 2014. Т. 10, № 2. С. 139-146.

³⁷⁶ Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 19. С. 206-210.

³⁷⁷ Шишка Р. Б. Суб'єкти права на творчість. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2001. № 14. С. 222-226.

правовідносин здійснюється через вплив норм права та провозастосовної системи на їх елементи в межах визначених моделей їх упорядкування. Збій у певній частині призводить до відхилення в диспозиції норми права певного спрямування і потреби включати охоронні та захисні засоби: приватноправового, адміністративного чи кримінального походження. Досліджуючи статичний вимір механізму забезпечення права на свободу творчості, його елементи та ефективність, за основу беремо визначення механізму правового регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності наведене Р. Шишкою.

У монографії «Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект» Р. Шишка виходить з того, що у результаті творчої діяльності створюються не тільки витвори, які мають соціальне, економічне і правове значення, але й людина-творець як складова інтелектуального капіталу суспільства³⁷⁸. У докторській дисертації Р. Шишка проаналізував охорону прав суб'єктів інтелектуальної власності у контексті забезпечення їх охорони цивільно-правовими способами. Цінним для нашого дослідження є авторські висновки Р. Шишки щодо природи права на творчість і механізмів його забезпечення як підставу виникнення права інтелектуальної власності. Автором проаналізовано теоретичні конструкції даних прав, визначено їх недоліки та переваги. Охарактеризовано існуючий національний і міжнародний механізм охорони прав на творчість та інтелектуальну власність³⁷⁹. Праці Р. Шишки мають вагомий вплив на становлення сучасної української доктрини права інтелектуальної власності.

Багато вузькогалузевих досліджень науковці здійснюють у сфері правового регулювання окремих об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема, цінність для даного дослідження має праця О. Кашинцевої «Авторське право на науковий твір у сфері медицини: етичні та творчі аспекти виникнення», де автор зазначає, що творчість і твір - взаємопов'язані явища, проте перше може існувати без другого. Натомість, об'єктом авторського права є лише твір як результат авторської діяльності. Тож, щоб результат інтелектуальної діяльності увійшов у поле правової охорони авторським правом, він має бути результатом творчого процесу³⁸⁰. Такі дослідження є актуальними, адже визначають особливості, які притаманні окремим об'єктам інтелектуальної власності та встановлюють критерії розмежування, за якими визначається творча діяльність та результати творчості.

Зміст авторського права на твори архітектури проаналізував Є. Греков, акцентуючи на висвітленні теоретичних та практичних проблем правової охорони творів архітектури. Автором досліджено передумови виникнення авторського права на твори архітектури як окремого правового

³⁷⁸ Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 44 с.

³⁷⁹ Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Вып. 4. Москва : Б.и., 1914. 804 с.

³⁸⁰ Кашинцева О. Авторське право на науковий твір у сфері медицини: етичні та творчі аспекти виникнення. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2013. № 6. С. 19-26

субінституту та наведено правову характеристику основних ознак твору архітектури, виявлено їх специфіку. Вагоме значення має визначення поняття суб'єктів авторського права на твори архітектури та висвітлення умов виникнення співавторства на дані твори. Автором визначено юридичну природу та зміст суб'єктивного авторського права на твори архітектури, проаналізовано цивільно-правові способи його захисту. Є. Греков визначив сутність правового інституту авторського нагляду у будівництві як елемента системи охорони та захисту прав авторів творів архітектури, що має важливе значення для розвитку права інтелектуальної власності³⁸¹.

Проведення вузькогалузевих досліджень реалізації прав на окремі об'єкти авторського права мають важливе значення для удосконалення процесу правового регулювання інтелектуальної власності. Однак, разом із тим, численність цих досліджень свідчить про потребу здійснення єдиного комплексного дослідження в теорії права, розробку категоріального апарату, концепції права на свободу творчості, висвітлення суб'єктивного права на свободу творчості як основи для подальшого вдосконалення інституту права інтелектуальної власності.

Узагальнюючи дослідження права на свободу творчості, які проведені у сфері права інтелектуальної власності, можна виділити наступні тенденції: право на свободу творчості ототожнюється з результатами інтелектуальної власності; особлива увага звертається на економічну складову та майновий зміст права на творчість; досліджуються процесуальні особливості захисту права на свободу творчості та концептуальні засади цивільних правовідносин, що виникають в результаті творчості; увага звертається на особливості реалізації прав інтелектуальної власності на окремі об'єкти інтелектуальної діяльності.

Зважаючи на те, що є різні класифікації творчості, а творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива не всім, проведення цивільно-правових досліджень недостатньо. Для ефективного правового забезпечення права на свободу творчості доцільно провести комплексне загальнотеоретичне дослідження. Право на свободу творчості є первинним стосовно результату творчої діяльності і воно охоплює творчу діяльність в усіх її проявах.

Значну кількість досліджень права на свободу творчості здійснених у сфері інтелектуальної власності можна пояснити і тим, що постановою президії ВАК України від 8 жовтня 2008 р. № 45-06/7, якою затверджено паспорти спеціальностей, творчу діяльність як відносини, що регулюються цивільним правом, віднесено до спеціальності 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Зважаючи на те, що творчість є категорією полісемантичною і не може досліджуватися виключно в межах цивільного права, відповідне обмеження було виключено

³⁸¹ Греков Є. А. Авторське право на твори архітектури : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. Київ, 2007.19с.

Наказом Міністерства освіти та науки від 28 грудня 2018 року № 1477³⁸² та затверджено примірний перелік та опис предметних напрямів досліджень в спеціальності «Право».

У межах адміністративно-правового забезпечення управління соціальнокультурною діяльністю, дослідження проблем реалізації права на свободу творчості здійснюються у сфері адміністративного права. Вчені працюють у напрямку вдосконалення адміністративно-правових гарантій права на свободу творчості. Для проведення комплексного дослідження права на свободу творчості адміністративно-правові дослідження мають важливе значення, адже обов'язок держави забезпечити право на свободу творчості та створити сприятливі умови для реалізації творчих здібностей особого, мають визначальне значення.

Цінними для розвитку концепції права на свободу творчості є результати дослідження О. Пунди щодо особливостей забезпечення права на свободу творчості. У докторській дисертації «Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав» О. Пунда висвітлив особливості адміністративно-правового забезпечення здійснення права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та їх результатів. Дослідник довів, що органи у сфері правової охорони та захисту права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості представлені у всіх гілках влади – законодавчій, судовій та виконавчій – і становлять основу організаційної складової механізму його забезпечення³⁸³.

У першу чергу, до таких органів належить Верховна Рада України (далі ВРУ), в складі якої функціонує Комітет із питань науки і освіти, до якого, у свою чергу, входить підкомітет із питань інтелектуальної власності. Автор доводить, що для ефективного функціонування адміністративно-правового механізму охорони свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості та їх результатів необхідно забезпечити активну взаємодію в сегменті взаємовідносин Комітету ВРУ з питань науки і освіти, та інших органів державної виконавчої влади, які виконують контрольні функції або мають повноваження на здійснення захисту порушених прав³⁸⁴.

Ми поділяємо думку автора у тому, що активна взаємодія Комітету ВРУ з питань науки і освіти та підкомітету із питань інтелектуальної власності з іншими державними органами посилила б ефективність забезпечення права на свободу творчості. Слід відзначити, що дисертацію було захищено у 2018 р., а на сьогодні ВРУ IX скликання ліквідувала підкомітет із питань інтелектуальної власності. У складі комітету ВРУ з

³⁸² Про затвердження Положення про мистецьку школу : Наказ міністерства культури України 09.08.2018. № 686. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-18> (дата звернення: 18.01.2021).

³⁸³ Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», Ірпінь, 2018. 449 с.

³⁸⁴ Вказана праця С. 44.

питань науки і освіти створено підкомітет з питань науки та інновацій, наука та інновації - це не вся сфера творчої діяльності. Крім того, Постановою №1077 було ліквідовано парламентський комітет з питань культури і духовності, який функціонував у всіх попередніх скликаннях ВРУ від початку Незалежності. Цей комітет займався підготовкою законопроектів та виконував функцію контролю у видавничій сфері та бібліотечній справі, кінематографії, сфері народних художніх промислів, у сфері мистецької діяльності (творчі спілки, театри, школи естетичного виховання, концертно-гастрольна діяльність). Внаслідок таких реформ знижується ефективність функціонування правового механізму забезпечення свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості в сегменті законотворчої діяльності. А відсутність профільного комітету ВРУ унеможливує його взаємодію з іншими органами державної виконавчої служби, яка станом на 2018 рік, за визначенням О. Пунди була достатньо налагодженою. Викладене підтверджує необхідність проведення комплексного дослідження права на свободу творчості, визначення ефективності його забезпечення. Детальний аналіз профільних комітетів ВРУ у сфері свободи творчості буде проведено у розділі «Механізм забезпечення права на свободу творчості».

У іншій праці «Проблеми здійснення права на свободу творчості» О. Пунда вказав, що зростання масштабів та сфер реалізації свободи творчості людини загострює проблему її моральної та творчої відповідальності за наслідки та результати цієї діяльності. Практично сучасний «сукупний» творчо-пізнавальний потенціал людства виходить на рівень, що межує зі сферою божественної «компетенції» творця»³⁸⁵. Автор піднімає важливу проблему розширення можливих сфер творчої діяльності, нових видів творчості та їх можливого законодавчого обмеження.

Ю. Белкіна у статті «Право на сприятливий інформаційний простір як культурне право громадян, його адміністративно-правове забезпечення та зв'язок зі свободою творчості» розглянула правові засади забезпечення права громадян на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально психологічному стану населення, гарантованого законодавством про захист суспільної моралі³⁸⁶. Цінність для зазначеного дослідження становить висвітлення тісного зв'язку права на сприятливий інформаційний простір із забезпеченням свободи творчості, встановлення законодавчих обмежень свободи творчості та аналіз рішень Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) у сфері права на свободу творчості та сприятливий інформаційний простір.

Систематичний аналіз методів, форм, способів адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян здійснила Ю. Белкіна у

³⁸⁵ Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», Ірпінь, 2018. 449 с.

³⁸⁶ Белкіна Ю. Л. Право на сприятливий інформаційний простір як культурне право громадян, його адміністративно-правове забезпечення та зв'язок із свободою творчості. Адвокат. 2009. № 11. С. 22-28.

статті «Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян». Цінною для зазначеного дослідження є запропонована авторська структура культурних прав, в основі якої свобода творчості, включаючи будь-які форми самовираження, зокрема творча діяльність у галузі літератури, театрального, музичного, хореографічного, циркового, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтв, архітектури, кінематографії, журналістики, дизайнерської, науково-дослідної діяльності тощо; створення закладів, підприємств і організацій культури; об'єднання у творчі спілки, фонди, інші громадські об'єднання у сфері культури; збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв; доступ до культурних цінностей; охорона культурної спадщини; захист права власності на матеріальні об'єкти культури та інтелектуальної власності; право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення; академічні свободи; право на захист культурних прав³⁸⁷. Право на свободу творчості є визначальним серед запропонованої автором структури культурних прав. Із зазначеної класифікації можна визначити залежність змісту та обсягу права на свободу творчості від забезпечення усіх інших прав. Похідними від права на свободу творчості є об'єднання у творчі спілки, фонди, інші громадські об'єднання у сфері культури; збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв; доступ до культурних цінностей; охорона культурної спадщини; захист права інтелектуальної власності.

При дослідженні механізму забезпечення права на свободу творчості та визначенні засобів-інструментів та заходів-дій, як складових його структури, використано визначені Ю. Белкіною у праці «Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян» методи і способи реалізації, які можуть застосовуватися для забезпечення культурних прав. Авторка визначає методи забезпечення культурних прав: встановлення презумпцій, встановлення пільг, встановлення зобов'язань, встановлення обов'язків третіх осіб, встановлення правил, встановлення соціальних стандартів і нормативів, встановлення повноважень як прав обов'язків, встановлення обмежень і прямих заборон, встановлення юридичної відповідальності, встановлення заохочень. Серед форм реалізації культурних прав авторка виділяє в цій роботі такі, як «гарантування» та «забезпечення», однак, на наш погляд, такий підхід є дискусійним, адже забезпечення є поняттям ширшим, ніж реалізація і включає в себе як реалізацію, так і гарантування.

Серед способів реалізації норм Ю. Белкіна виокремлює фінансування, створення державних і комунальних підприємств культури, закладів освіти, в т. ч. позашкільної, підтримку створення недержавних закладів культури, забезпечення матеріальної бази, реєстрацію, видачу ліцензій та дозволів,

³⁸⁷ Белкіна Ю. Л. Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян. Адвокат. 2010. № 3. С. 21-30.

архітектурний нагляд, митний контроль, експертизу, контроль за дотриманням авторських або суміжних прав, протекціонізм, кадрове забезпечення, здійснення нагороджень, присвоєння статусу і звань, адміністративний примус, адміністративний нагляд, судовий контроль, розгляд звернень, прокурорський нагляд ³⁸⁸. Досліджуючи механізм забезпечення права на свободу творчості у зазначеній роботі було визначено способи забезпечення права на свободу творчості шляхом доповнення та розширення наведених способів реалізації норм.

Є. Юркова у кандидатській дисертації «Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні» розкрила структуру і зміст механізму адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності та проаналізувала зарубіжний досвід його удосконалення. У роботі наведена класифікація суб'єктів адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності за критерієм ступеня охорони на види об'єктів: охорони в широкому та у вузькому розумінні; адміністративно-правового захисту; об'єктів, які формально не підпадають під адміністративно-правову охорону, хоча потребують її, та об'єктів, які не потребують адміністративно-правової охорони. Розкрито адміністративно-правовий статус публічної адміністрації в аналізованій інтелектуальній власності ³⁸⁹.

У дослідженні забезпечення права на свободу творчості важливе значення мають висновки Є. Юркової, яка зазначає, що адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності передбачає надання гарантій та юридичне закріплення відповідних прав та обов'язків суб'єктів права інтелектуальної власності, тоді як під адміністративно-правовим захистом права інтелектуальної власності розуміють діяльність правоохоронних органів та судових установ щодо профілактики незаконних посягань на права власника об'єкта інтелектуальної власності, а також дії на припинення адміністративних проступків та відновлення порушеного права ³⁹⁰.

Цінність для дослідження права на свободу творчості має визначення змісту і юридичної сутності форм та методів профілактичних дій, зокрема у сфері інтелектуальної власності, адже методи примусу і переконання можуть бути ефективними також у сфері профілактики порушень права на свободу творчості.

Адміністративно-правові дисертаційні дослідження О. Ляшенко, Ф. Кіріленка, І. Кравченко у сфері захисту прав інтелектуальної власності

³⁸⁸ Белкіна Ю. Л. Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян. Адвокат. 2010. № 3. С. 21-30.

³⁸⁹ Юринець Ю. Л. Забезпечення культурних прав громадян засобами адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2010. 16 с.

³⁹⁰ Юринець Ю. Л. Забезпечення культурних прав громадян засобами адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2010. 16 с.

відіграють важливе значення для визначення структури механізму забезпечення права на свободу творчості.

О. Ляшенко у своїй роботі «Адміністративно-правове регулювання діяльності ОВС в сфері захисту права інтелектуальної власності» розглянула тенденції та проблеми захисту права інтелектуальної власності, які існують у діяльності ОВС з урахуванням міжнародного та національного досвіду. Автором розкрито юридичний склад адміністративних правопорушень у зазначеній сфері та відповідальність за їх вчинення. На основі позитивного досвіду інших країн охарактеризовано особливості захисту права інтелектуальної власності у підрозділах поліції та виділено шляхи його впровадження³⁹¹. Ф. Кіріленком у кандидатській дисертації «Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України» розкрито поняття та зміст адміністративно-правового захисту права інтелектуальної власності, місце та роль правоохоронних органів України в сфері захисту права інтелектуальної власності. Автором проаналізовано правове регулювання адміністративно-правового захисту права інтелектуальної власності, розкрито сучасний стан наукового забезпечення цього процесу, а також його інформаційного забезпечення³⁹². І. Кравченко у кандидатській дисертації «Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ у сфері захисту права інтелектуальної власності» визначено поняття інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правового захисту. Автором розглянуто поняття адміністративної юрисдикції у сфері захисту права інтелектуальної власності та з'ясовано правову основу адміністративної юрисдикції у даній сфері. У роботі проаналізовано роль органів внутрішніх справ у системі суб'єктів адміністративної юрисдикції у сфері охорони права інтелектуальної власності³⁹³.

Незважаючи на численні дослідження, на сьогоднішній день система адміністративно-правового захисту в Україні є неефективною і наша держава залишається у переліку країн – порушників права інтелектуальної власності. Це негативно впливає на весь механізм забезпечення права на свободу творчості. Крім того, досліджуючи основні правопорушення у сфері права інтелектуальної власності, що підвідомчі органам внутрішніх справ, питання охорони та захисту права на свободу творчості залишається поза увагою науковців.

Г. Корчневим у 2011 р. здійснено дисертаційне дослідження на тему «Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав», у якому визначено заходи адміністративного примусу та обґрунтовано

³⁹¹ Ляшенко О. А. Адміністративно-правове регулювання діяльності ОВС в сфері захисту права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Херсон, 2011. 19 с.

³⁹² Кіріленко Ф. О. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 16 с.

³⁹³ Кравченко І. С. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ у сфері захисту права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

необхідність розвитку механізму адміністративно-правової охорони авторського та суміжних прав засобами адміністративної відповідальності. Розроблено критерії виділення адміністративних проступків у сфері інтелектуальної власності³⁹⁴. Автором запропоновано проведення спеціалізації суддів із питань розгляду справ про захист інтелектуальної власності, що на сьогоднішній день частково реалізовано.

Право на свободу творчості в межах адміністративного права стало предметом дослідження Ю. Юринець, який визначає культурні права крізь призму права на свободу творчості і зазначає, що це сукупність індивідуальних прав особистості на власну творчість (творче самовираження) та користування її результатами; можливості доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу й реалізації себе в системі цих надбань. Грунтуючись на теоріях походження культури, Ю. Юринець переконує, що культурні права є частиною природних прав індивіда. Зберегти себе у природі як вид людина може лише способами, відмінними від тих, за допомогою котрих це роблять тварини. Такі способи надає культурна робота, що на певних етапах була для розвитку людини важливішою, ніж фізична праця³⁹⁵.

З'ясуванню змісту наукового права та визначенню його місця в системі національного права на сучасному етапі розвитку українського суспільства присвятив дослідження на тему «Наукове право як результат оновлення предмету адміністративного права України» С. Мосьондз. Автор охарактеризував концепцію та зміст інститутів наукового права та обґрунтував актуальність продовження доктринального вивчення наукового права в цілому та інститутів наукового права зокрема як предмету адміністративного права³⁹⁶.

Право на свободу творчості стало предметом дослідження О. Сімсон у монографії «Інноваційне і креативне право: право знань і творчості». У праці автор зазначає, що дослідження у сфері інтелектуальної власності виконують лише обслуговуючу роль, коментуючи чинні норми законодавства, але не пропонують узгоджену з економічною стратегією правову модель інноваційного розвитку. Дослідниця визначає, що завданнями держави у науковій та інноваційній сфері є запуск ринкових механізмів її функціонування та максимально можливе переведення у приватну площину сфери, що традиційно опинилася у державному секторі та діяла за принципами радянської системи³⁹⁷.

³⁹⁴ Корчевний Г.В. Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 20 с.

³⁹⁵ Юринець О. В. Методичні підходи до формування та оцінювання конкурентної стратегії промислових підприємств. Вип. 6 (68) / НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів, 2007. 206-214 с.

³⁹⁶ Мосьондз С. О. Наукове право як результат оновлення предмету адміністративного права України. Публічне право. № 1 (21). 2016. С. 52-58.

³⁹⁷ Серебровский В. И. Вопросы советского авторского права. М. : Из-во АН СССР, 1956. 188 с.

Отже, аналіз адміністративно-правових досліджень у сфері охорони та захисту права на свободу творчості дозволяє зробити висновки, що вчені розглядають право на свободу творчості як предмет адміністративного права, зосереджуючи увагу на правовій охороні результатів творчої діяльності та інтелектуальної власності. Тоді як адміністративно-правова охорона самого творчого процесу залишається поза увагою науковців. Порушення права на свободу творчості та інтелектуальної власності мають різні прояви шкідливих властивостей, різний ступінь суспільної небезпеки і різноманітність прояву об'єктивної сторони. Тому, доцільно провести спеціальне дослідження щодо протидії та попередження порушень права на свободу творчості. Крім того, на наш погляд, доцільно провести загальнотеоретичне дослідження забезпечення права на свободу творчості, адже різні визначення правового механізму охорони творчої діяльності та інтелектуальної власності зумовлені особливостями галузевого законодавства і потребують теоретично узгодженого підходу.

Важливе значення мають дослідження права на свободу творчості, проведені в межах трудового права, адже у випадку, коли право на свободу творчості стає трудовою функцією працівника, його зміст набуває спеціального значення. Якщо творча діяльність складає основу професії, спеціальності, кваліфікації або посади, за якою працює працівник в організації, право на свободу творчості набуває спеціального правового регулювання, яке в умовах сучасного регулювання трудових відносин має ряд недоліків.

І. Богдан у статті «Чи може здібність до творчості бути об'єктом правового регулювання?» порушує важливе питання щодо галузевої приналежності права на свободу творчості. Авторка зазначає, що у якості об'єкту правового регулювання цивільне право розглядає результати творчості, які хоча і є іманентною властивістю творчості, набувають самостійного значення у стосунках між людьми. Варто погодитися із думкою дослідниці у тому, що цивілістична наука має певні «претензії» щодо пріоритетності у сфері правового регулювання відносин, пов'язаних із творчістю, а заперечення може викликати «зазіхання» на монопольність у правовому регулюванні, однак, незважаючи на це питання про «першоджерело» змісту правових норм, яке визначає їх галузеву приналежність, залишається відкритим. Дослідниця вказує на суперечність змісту ст.11 Цивільного кодексу (далі ЦК), що визначає підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, серед яких є створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності, та змісту ст.418 ЦК, яка визначає право інтелектуальної власності, насамперед, як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності. Дослідниця доводить, що «створення», в контексті цивільно-правового регулювання, слід розглядати не як процес (діяльність тощо), а як фактичне виникнення об'єкту (продукту), який відповідає умовам правової охорони відповідно до цивільного законодавства, та по відношенню до якого виникають цивільні

права та обов'язки. І. Богдан вказує, що процес творчої діяльності (по суті праця працівника) знаходить регламентацію як самостійний об'єкт правового регулювання, як певна поведінка. У такому розумінні це об'єкт трудових правовідносин, якому притаманні усі сутнісні ознаки – виконання трудової функції, підпорядкування (або субординація), включення у первинний осередок суспільної організації праці – трудовий колектив. Авторка доводить, що здатність працівника до творчості є об'єктом правового регулювання на підставі того, що наявність чи відсутність тих чи інших здібностей у працівника певної професії створює для нього відповідні юридичні наслідки. Більше того відносини, пов'язані з реалізацією працівником здібностей до творчості, як і здібностей до праці, не тільки виступають об'єктом правового регулювання, а й є основою предмету трудового права³⁹⁸.

Поділяючи аргументи І. Богдан, що в контексті цивільно-правового регулювання творчість слід розглядається не як процес (діяльність тощо), а як фактичне виникнення об'єкту (продукту), який відповідає умовам правової охорони відповідно до цивільного законодавства, та по відношенню до якого виникають цивільні права та обов'язки. Однак, не можна погодитися із думкою І. Богдан, що процес творчої діяльності є по суті працею працівника і знаходить регламентацію як самостійний об'єкт правового регулювання як певна поведінка у трудовому праві. Творчий процес може бути об'єктом правового регулювання трудового права за умови наявності трудових відносин між працівником і роботодавцем. Однак, творча діяльність як процес є об'єктом правового регулювання не лише цивільного та трудового права, але і адміністративного й конституційного. Це вказує на поліаспектність права на свободу творчості та ризигалузеву приналежність норм, які регулюють унікальну сферу діяльності, що зумовлює проведення комплексного загальнотеоретичного дослідження.

У статті «Поняття «творчість» як категорія трудового права» І. Богдан проаналізувала зміст та обсяг поняття «творчість» як юридичного терміна та встановила, що творчість є категорією трудового права на тій підставі, що вона є об'єктом трудових правовідносин у всіх своїх проявах: як здатність до творчості, як творча діяльність, як інтелектуальне творче трудове досягнення. Авторка вказує на помилковість характеристики творчості виключно через результат творчості. Не менш визначальною ознакою, що характеризує творчість, є її зміст, тобто діяльність з приводу формулювання і розв'язування проблем, що виникають як суперечності на шляху задоволення потреб людини як частини суспільства. Авторка зазначає, що у людини є потреба в отриманні матеріальної винагороди за створені нею результати творчої діяльності (матеріальна потреба) або потреба у визнанні, повазі та належній оцінці оточуючими творчих здібностей автора, а також передачі свого досвіду (соціальна потреба), потреба знаходити нові, неординарні

³⁹⁸ Богдан І. Чи може здібність до творчості бути об'єктом правового регулювання? Форум права. 2011. № 2. С. 687–693.

методи вирішення інтелектуальних завдань у складних життєвих ситуаціях (інтелектуальна потреба), потреба у спогляданні, або усвідомленні своїх результатів творчої діяльності як таких, що викликають самоповагу та гордість за самого себе (естетична потреба), потреба у вираженні внутрішнього світу людини, її потаємних бажань, почуттів, думок, що становлять духовний світ кожної особи (духовна потреба). Тому істотною ознакою «творчості» як явища є те, що за своїм змістом вона є комбінованою, охоплює всю систему потреб людини, тобто всі сфери життя³⁹⁹.

Цінним для проведення подальших досліджень є висновок автора про відсутність законодавчого визначення поняття творчості. А поняття творчої діяльності зводиться до тавтології у п. 21 ст. 1 ЗУ «Про культуру», який вказує, що творча діяльність - це індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність. Текст зазначеного Закону розкриває творчу діяльність через поняття «творчість», а відтак визначити всі суттєві ознаки ні поняття «творчість», ні поняття «творча діяльність» не вбачається можливим. Дослідниця дає авторське визначення творчості саме як категорії трудового права, яка є об'єктом трудових правовідносин у всіх своїх проявах: 1) як здатність до творчості, 2) як творча діяльність, 3) як інтелектуальне творче трудове досягнення. Творчість як категорія трудового права — вольова діяльність суб'єкта творчості, що виражається в активних діях з метою задоволення публічних потреб та інтересів, внаслідок якої створюються інтелектуальні творчі трудові досягнення, що характеризуються новими кількісно-якісними характеристиками та суспільним значенням. При цьому правове регулювання творчості як категорії трудового права здійснюється через три групи відносин, які складають її зміст: відносини, пов'язані з правовим забезпеченням реалізації своєї здатності до творчості суб'єктами трудових правовідносин; відносини, що виникають із приводу реалізації суб'єктами трудових правовідносин суб'єктивного права на творчість або виконання юридичного обов'язку творити; відносини, пов'язані з правовим регулюванням умов створення та використання інтелектуальних творчих трудових досягнень працівника⁴⁰⁰.

На наш погляд, таке визначення творчості, як категорії трудового права є дискусійним, адже у ньому відсутня згадка про трудові відносини, в межах яких має реалізуватись творчість як праця та об'єкт трудового права. Крім того, незважаючи на критику визначень творчості через її результат у авторському визначенні І. Богдан виражає її через активні дії, внаслідок яких створюються інтелектуальні творчі трудові досягнення. Також дискусійним, на наш погляд, є твердження, що творчість реалізується з метою задоволення публічних потреб та інтересів. У тексті дослідження авторка вказує, що в

³⁹⁹ Богдан І. Поняття «творчість» як категорія трудового права. Юридична Україна. 2012. № 5. С. 61-68.

⁴⁰⁰ Богдан І. Поняття «творчість» як категорія трудового права. Юридична Україна. 2012. № 5. С. 61-68.

процесі творчості реалізуються потреба у визнанні, повазі та належній оцінці оточуючими творчих здібностей автора, потреба у спогляданні своїх результатів творчої діяльності як таких, що викликають самоповагу та гордість за самого себе, тобто мова йде про приватні інтереси особи.

У статті «Умови праці як елемент трудо-правового забезпечення творчості» І. Богдан дослідила загальний стан правового забезпечення творчості через створення належних та достатніх для цього умов праці. Автор довела дискримінацію творчих працівників за характером праці, звернула увагу на те, що обов'язком роботодавця є забезпечення належних та достатніх умов праці для професійних творчих працівників. А забезпечення умов для прояву творчої активності працівниками-аматорами є правом роботодавця. Авторка пропонує у законодавстві про працю передбачити мінімальний рівень гарантій, як для творчих працівників, так і для працівників-аматорів, для яких прояв творчості є суб'єктивним правом⁴⁰¹.

Важливе значення для проведення комплексного дослідження права на свободу творчості має стаття «Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість» І. Богдан, у якій визначено суб'єктивне трудове право на творчість як можливість суб'єкта трудових правовідносин реалізовувати свої здібності до творчості, бути забезпеченим належними та безпечними умовами праці, що забезпечують здійснення творчої діяльності, а також створювати, використовувати та розпоряджатися творчими інтелектуальними трудовими досягненнями в межах та у порядку, визначених законодавством, колективним договором, локальними актами чи угодою сторін. Авторка зазначила, що правомочності як елементи суб'єктивного права на творчість юридично визначають та конкретизують можливості суб'єкта трудових правовідносин та класифікуються за об'єктами творчих трудових правовідносин: 1) правомочності, що забезпечують реалізацію працівником своєї здібності до творчості; 2) правомочності щодо належних та безпечних умов праці, що забезпечують здійснення працівником творчої діяльності (організації творчої праці); 3) правомочності працівника з приводу створення, використання та розпоряджання інтелектуальним творчим трудовим досягненням⁴⁰².

У межах визначення суб'єктивного трудового права на творчість авторка, на наш погляд, обґрунтовано визначає його складові, однак дискусійним є визначення правомочностей, які входять до цього права в межах трудових відносин. Також піддається сумніву визначення права на творчість без вживання поняття «свобода», адже у законодавстві це право вживається саме як право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

⁴⁰¹ Богдан І. Умови праці як елемент трудо-правового забезпечення творчості. Юридична Україна. 2013. № 7. С. 50-56.

⁴⁰² Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2014. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17-21.

До правомочностей, що забезпечують реалізацію працівником своєї здібності до творчості І. Богдан відносить наступні можливості: - здатність розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної та творчої праці, стаття 21 Кодексу законів про працю (далі КЗпП); - вільно обирати вид діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей (статі 6, 11 ЗУ «Про культуру»); - здобувати культурно-мистецьку освіту (стаття 6 ЗУ «Про культуру»); - створювати заклади культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно правових форм (статі 6, 9 ЗУ «Про культуру»); - об'єднуватися у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури (стаття 6 ЗУ «Про культуру», стаття 5 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність» тощо); - володіти свободою літературної, художньої, наукової і технічної творчості (стаття 54 КУ, стаття 309 ЦКУ, ст. 6,7 ЗУ «Про культуру», стаття 5 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність», тощо); - користуватися ефективним механізмом по наданню допомоги творчим працівникам у пошуках роботи (п (ф) розділу VI Багатосторонньої угоди «Рекомендація про становище творчих працівників» від 27.10.1980 р.)⁴⁰³.

Наведені правомочності входять до змісту суб'єктивного права на свободу творчості, однак у межах трудового права правомочності вільно обирати вид діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей може бути обмежена сферою діяльності підприємства, установи, організації, де працює особа. Право особи володіти свободою літературної, художньої, наукової і технічної творчості може бути обмежене в межах виконання трудової функції працівником, адже протягом робочого часу вид творчої діяльності може бути чітко визначеним умовами трудового договору або іншою угодою між працівником і роботодавцем.

Серед правомочностей щодо соціального забезпечення на період отримання результатів творчої діяльності І. Богдан виділяє можливість тимчасового страхування, підтримку з боку професійних творчих об'єднань, підтримку з боку профспілок. Однак, на наш погляд, це правомочність права на свободу творчості, яка не залежить від існування трудових відносин і належить кожному. У межах трудових відносин забезпеченням на період отримання результатів творчої діяльності є оплата праці працівника, який отримує її за процес праці, у даному випадку творчий процес, і підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку.

До правомочностей працівника з приводу створення, використання та розпорядження інтелектуальним творчим трудовим досягненням, І. Богдан відносить наступні можливості: - володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст.ст. 41, 54 КУ); - публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, у порядку, встановленому законодавством України (стаття 5 ЗУ

⁴⁰³ Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2014. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17–21.

«Про наукову та науково-технічну діяльність»); - здобувати державне і громадське визнання через присудження наукових ступенів, вчених звань, премій, почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів у виробництво та за підготовку наукових кадрів (стаття 5 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність»); - захисту інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (стаття 54 КУ); - інші, передбачені законодавством, статутами творчих спілок, підприємств, колективними договорами, правилами внутрішнього розпорядку⁴⁰⁴.

Ці правомочності безпосередньо входять до права на свободу творчості, однак в межах трудового права вони можуть бути обмежені. Саме у цьому і проявляється особливість реалізації права на свободу творчості в межах трудового права. Статтею 16 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» врегульовано питання авторських прав на службові твори, де зазначено, що службовий твір – це твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем. Авторське особисте немайнове право на службовий твір належить його автору; виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачене трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем⁴⁰⁵.

І. Богдан у статті «Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість» розкрила вплив природноправової доктрини на розуміння права на творчість, вказавши, що природно-правова доктрина формує «первинний правовий зміст» права на творчість як природного (тобто невід'ємного права) працівника, а формалізація природного права на творчість є об'єктивно необхідною та обов'язковою стадією виникнення та реалізації цього природного права, на якому воно перетворюється на суб'єктивне право. Авторка зазначає, що наявність формально закріпленого права на творчість є свідченням його зрілості, тобто воно є цінністю для суспільства, а відтак є врегульованим відповідно до конкретно-історичного періоду розвитку суспільства⁴⁰⁶.

Поділяючи думку І. Богдан у тому, що право на свободу творчості є природним, невід'ємним правом, не можна погодитись із тим, що право на свободу творчості є похідним від права на працю⁴⁰⁷. Навіть у випадку, коли право на свободу творчості реалізується в межах трудових відносин, воно є

⁴⁰⁴ Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2014. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17–21.

⁴⁰⁵ Принципы, пределы и основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. Государство и право. 1998. № 7. С. 26-30.

⁴⁰⁶ Богдан І. А. Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість. Біюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 12. С. 115-121.

⁴⁰⁷ Богдан І. А. Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість. Біюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 12. С. 115-121.

значно ширшим за змістом. Адже творчість не можна вивірити методологічно, одним з її принципів є відхилення від норми, вона виходить за межі правового регулювання як трудового, так і цивільного права, оскільки творчий процес є поліаспектним.

Дисертаційне дослідження І. Богдан на тему «Правове забезпечення реалізації працівником права на творчість»⁴⁰⁸ має важливе значення для розвитку науки права на свободу творчості, адже авторка обґрунтовано руйнує стереотипи з приводу галузевої приналежності регулювання творчої діяльності нормами цивільного права і доводить, що право на творчість може бути предметом правового регулювання трудового права.

Реалізацію права на свободу творчості в межах трудового права досліджував О. Денисюк. У статті «Функції надання творчих відпусток працівникам» автором визначено поняття «функції надання творчих відпусток працівникам» та виведено авторську класифікацію функцій надання творчих відпусток. Автор довів, що функції надання творчих відпусток обумовлені характером правового регулювання відпусток, які є відновлювальними для працівника, однак з особливістю покладання обов'язку виконання спеціального творчого завдання і звітування про це роботодавцеві. Науковець довів, що функції надання творчої відпустки визначають спрямованість дій працівника і роботодавця як суб'єктів трудових і пов'язаних з ними відносин в частині створення належних засад взаємодії між собою⁴⁰⁹.

У статті «Проблеми правового регулювання творчих відпусток» О. Денисюк визначив сучасні проблеми надання творчих відпусток працівникам, серед яких автор виділяє: невідповідність сучасного трудового законодавства про творчі відпустки потребам практики творчої праці, порушення принципу законності в сфері регламентації творчих відпусток, відсутність законодавчого визначення поняття творча відпустка, вузьке коло правових підстав для надання працівникам творчої відпустки, відсутність законодавчого врегулювання питання щодо наслідків нецільового використання творчих відпусток. Автором запропоновано внести зміни до законодавства⁴¹⁰.

Отже, аналізуючи дослідження права на свободу творчості, проведені в межах трудового права, слід зазначити, що вони мають позитивний вплив на вдосконалення правового регулювання права на свободу творчості в трудових відносинах. Крім того, ґрунтовність проведених досліджень свідчить про поліаспектність змісту творчості та доцільність проведення комплексного загальнонотеретичного дослідження.

⁴⁰⁸ Богдан І. А. Правове забезпечення реалізації працівником права на творчість : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ : 2014. 20 с.

⁴⁰⁹ Денисюк О. О. Функції надання творчих відпусток працівникам. Публічне право. 2016. № 1. С. 249-254.

⁴¹⁰ Денисюк О. О. Проблеми правового регулювання творчих відпусток. Митна справа. 2015. № 5(2). С. 342-347.

З метою проведення комплексного узагальнення концепції права на свободу творчості вважаємо за доцільне проаналізувати наукові розробки у сфері права на свободу творчості у інших спеціальностях, зокрема, журналістиці, психології, педагогіці та філософії.

Важливе значення для розвитку права на свободу творчості має праця О. Рижко «Право на творчість і плагіат», у якій досліджено співвідношення творчості і плагіату. Авторка значну увагу приділила саме осмисленню сутності плагіату. Висвітлення проблем права на свободу творчості проявляється у сегменті зловживання цим правом⁴¹¹. У статті «Співвідношення понять «ідея» та «плагіат» О. Рижко дослідила юридичний, морально-етичний, аксіологічний аспекти співвідношення понять «ідея» та «плагіат» та акцентувала увагу на тому, що національне законодавство охороняє не саму ідею, а форму її вираження. Авторка доводить, що плагіат ідей потрібно розглядати в окремому сегменті парадигми сплагіачених текстів, як текстів з ознаками «девіацій», а поняття «ідея» та «плагіат» співвідносяться як творчість та анігіляція творчості⁴¹².

Плагіат є безпосередньо дотичним до права на свободу творчості, адже визначає розмежування істинної творчості від симулякрів. Одним із найповніших досліджень плагіату є докторська дисертація Г. Ульянової «Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату»⁴¹³, авторка якої піднімає проблему свободи творчості, співставляючи, що справжня творчість привносить щось корисне, а плагіат негативно впливає не лише на сферу приватних інтересів творців, а й посягає на інтереси суспільства та держави. Г. Ульянова зазначає: «Видається, що плагіат є ілюзією правомірного використання права на творчість», оскільки воно «використовується не для реалізації інтелектуальних, творчих здібностей, а для досягнення певних корисливих цілей»⁴¹⁴.

С. Сисоєва, досліджуючи педагогічну творчість, зазначила, що слід виокремлювати новизну у творчості об'єктивну (для всього суспільства) і суб'єктивну (для окремої людини). Проте у суспільстві, де людина є найвищою цінністю, результати творчої діяльності будуть завжди соціально значущими: чи стосуються вони об'єктивного нового результату, чи будуть поштовхом для зрушення у творчому розвитку окремої людини. С. Сисоєва пропонує педагогічний підхід до визначення творчості, стверджуючи, що творчість окремої людини можна розглядати у двох аспектах: як сутність якостей особистості, в яких відображається ставлення до себе і світу, а також спосіб її самоствердження та як діяльність певного характеру, яка відображає

⁴¹¹ Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості : термінологічний словник. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.

⁴¹² Рижко О. М. Право на творчість і плагіат. Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. 2017. № 1. С. 38-42.

⁴¹³ Український Громадський Комітет. Нова Україна. Прага, 1922. Ч. 1. С. 34.

⁴¹⁴ Український Громадський Комітет. Нова Україна. Прага, 1922. Ч. 1. С. 51.

вищий ступінь активності людини, спрямованої на подолання певних протиріч відповідно до поставленої мети⁴¹⁵.

Важливе значення для розвитку концепції свободи творчості мають праці М. Бердяєва «Філософія свободи» та «Смысл творчества», який вказав, що свобода тісно пов'язана з поняттям творчості. Свобода і творчість - це образ і подоба Бога в людині. Основу творчості дослідник розкриває через ідею релігійного сенсу творчості, вказуючи, що творчість - справа богоподібної свободи людини, розкриття в людині подоби і образу Творця. Дар творчості надано людині Богом, але сам креативний акт безмежно вільний⁴¹⁶.

Проблематика сенсу творчості розроблялася і в інших працях М. Бердяєва. Філософська праця «О назначении человека. Опыт парадоксальной этики» пов'язує проблеми етичного пізнання проблеми свободи, особистості та творчості. М. Бердяєв виокремлює три рівні етичної еволюції: етику закону, етику спокути та етику творчості. Етика творчості, заснована на захисті, переосмисленні та оновленні принципу вільної особистості, є найвищою формою етичної свідомості⁴¹⁷. М. Бердяєв розглядає творчість як «потрясіння і підйом усього людського ества, спрямованого до іншого, вищого життя, до нового буття». Християнська філософія стверджує, що творець-одинак і творчість носять не колективно-загальний, а індивідуально-особистісний характер. При цьому спрямований творчий акт має світовий, загальнолюдський характер. Таємниця творчості, на думку М. Бердяєва, полягає в тому, що творчий акт не може цілком визначатися матеріалом, який дає світ, у ньому є новизна, детермінована світом зовні. Це є той елемент свободи, який існує в кожному дійсно творчому акті.

Погляди релігійних філософів і філософів-матеріалістів об'єднує те, що наслідком будь-якої творчості (матеріальної чи духовної) є творення, формування людини-митця, яка відчуває потяг до самовдосконалення і до вдосконалення оточуючого середовища. У філософській літературі творчість розглядається як цілеспрямована діяльність людини, в результаті якої розвивається вона сама, зростає самоусвідомлення, збагачуються знання, досвід, створюються матеріальні та духовні цінності, долається застаріле у всіх сферах суспільного життя, досягається суспільний прогрес⁴¹⁸.

А. Спіркін зазначає, що творчість є проявом продуктивної активності людського духу; творчій діяльності людини властивий творчий характер тільки в тому випадку, якщо вона наділена атрибутом неповторності і за методами здійснення, і за результатами. У творчості створюються соціально значущі культурні цінності, відкриваються невідомі факти, властивості,

⁴¹⁵ Симсон О. Інноваційне і креативне право: право знань і творчості: монографія. Київ : Ін Юре, 2006. 261 с.

⁴¹⁶ Бердяєв Н. А. Філософія свободи. Смысл творчества. Москва : Правда, 1989. 607с.

⁴¹⁷ Бердяєв Н.А. О назначении человека: опыт парадоксальной этики. Москва : Директ-Медиа, 2016. 475 с.

⁴¹⁸ Філософія / ред. Г. А. Заїченко. Київ : Вища шк., 1995. 454с.

закономірності, розробляються нові методи пізнання та перетворення дійсності, а також власне творчості. Однак новизна ідей, образів, відкриттів, винаходів може бути об'єктивною, тобто такою, що виступає у контексті культури та асимілюється нею, а може бути суб'єктивною, тобто бути оригінальною тільки для свого автора ⁴¹⁹.

Л. Яременко, досліджуючи теорію творчості, виділяє наступні ознаки цього явища: 1) творчість — діяльність, що полягає у виробництві суттєво нових суспільних цінностей: способів діяльності, матеріальних і духовних продуктів; 2) оригінальність — використовуються нестандартні способи, засоби; 3) створення нових корисних комбінацій з елементів існуючих предметів, способів, засобів шляхом комбінування; 4) органічний зв'язок із пізнанням дійсності. Створюючи нові цінності, людина спирається на наявні знання і водночас розширює їх. Акт творчості є одночасно і актом пізнання. Два основні шляхи пізнання — це розкриття існуючих закономірностей через відображення дійсності та процес перетворення дійсності у творчості; 5) основним змістом творчості є формулювання і розв'язування проблем, що виникають як суперечності на шляху задоволення потреб; 6) творчість є формою розвитку суспільства, середовища, культури; 7) творчість — це вищий вид діяльності, форма розвитку та родова сутність і ознака людини ⁴²⁰.

Отже, комплексне загальнотеоретичне дослідження концепції права на свободу творчості неможливе поза розумінням відповідних наукових розробок у журналістиці, психології, педагогіці, філософії. Творчість є предметом дослідження у різних галузях знань, що вказує на полісемантику цього поняття. Кожний із наведених аспектів творчості є складовим елементом творчої діяльності та має враховуватися при формуванні єдиної загальнотеоретичної концепції права на свободу творчості.

Незважаючи на значну кількість досліджень права на свободу творчості у правових спеціальностях, а також у журналістиці, психології, педагогіці, філософії доктринальне значення для формування єдиної загальнотеоретичної концепції права на свободу творчості мають праці теоретиків права. Разом з тим, слід відмітити, що в межах теорії держави та права відсутнє комплексне дослідження права на свободу творчості.

Узагальнюючи основні тенденції сучасних наукових досліджень у сфері забезпечення права на свободу творчості, їх можна класифікувати за галузевою приналежністю на: цивільно-правові, адміністративно-правові, дослідження, здійснені у трудовому та конституційному праві. Зважаючи на полісемантичність творчості можна виділити також дослідження, проведені в межах психології, філософії, педагогіки, журналістики тощо.

У дослідженнях цивілістів, які вивчали право на свободу творчості, можна виділити наступні тенденції: право на свободу творчості

⁴¹⁹ Спеціальний доповідач ООН закликав Уряд докласти скоординованих зусиль задля захисту прав людей в Україні URL : <http://www.un.org.ua/ua/news/2007-12-11-3/> (дата звернення: 12.01.2021).

⁴²⁰ Ягофарова И. Д. Право как мера ограничения свободы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2004. 28 с.

отождоється з результатами інтелектуальної власності; особлива увага звертається на економічну складову та майновий зміст права на творчість; досліджуються процесуальні особливості захисту права на свободу творчості. Зважаючи на те, що є різні класифікації творчості, а творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива не всім, проведення досліджень виключно в межах цивільного права недостатньо. Право на свободу творчості є первинним стосовно результату творчої діяльності і воно охоплює творчу діяльність в усіх її проявах.

Аналіз адміністративно-правових досліджень у сфері охорони та захисту права на свободу творчості дозволяє зробити висновки, що вчені розглядають право на свободу творчості як предмет адміністративного права, зосереджуючи увагу на правовій охороні результатів творчої діяльності та інтелектуальної власності. Тоді як адміністративно-правова охорона самого творчого процесу залишається поза увагою науковців.

Дослідження права на свободу творчості проведені в межах трудового права мають позитивний вплив на вдосконалення правового регулювання права на свободу творчості в трудових відносинах, ґрунтовність проведених досліджень підкреслює поліаспектність змісту творчості, вказує на неможливість висвітлити такий феномен виключно в межах цивільного чи конституційного права та доцільність проведення комплексного загальнотеоретичного дослідження.

У сфері конституційного права, за виключенням дослідження свободи наукової творчості як елементу права на свободу творчості, а також комплексних досліджень культурних прав і свобод людини, єдиного спеціального дослідження права на свободу творчості проведено не було, що вказує на актуальність нашої праці.

Отже, сучасні науковці висвітлюють різноманітні аспекти захисту та охорони права на свободу творчої діяльності практично в усіх галузях права. Разом із тим, слід відзначити відсутність загальнотеоретичних вітчизняних досліджень права на свободу творчості. Попереднє вивчення стану наукової розробки теми свідчать про необхідність комплексного загальнотеоретичного дослідження правового забезпечення права на свободу творчості в Україні.

Актуальність проведення загальнотеоретичного дослідження суб'єктивного права на свободу творчості посилює Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477 «Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»⁴²¹, який відносить індивідуальні суб'єктивні права, їх реалізацію, соціальне призначення і функції, цінність права, механізм, способи, типи та методи правового регулювання, дію права та його ефективність саме до теорії предметного напрямку досліджень 2.1. «Теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави».

⁴²¹ Про затвердження Положення про мистецьку школу : Наказ міністерства культури України 09.08.2018. № 686. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-18> (дата звернення: 18.01.2021).

Обґрунтовуючи доцільність проведення загальнотеоретичного дослідження права на свободу творчості, слід також відмітити, що сучасна правова доктрина не розглядає реалізацію права на свободу творчості як забезпечення можливості самореалізації особи, створення сприятливих умов для розвитку і реалізації її творчого потенціалу. Це право досліджується крізь призму значення результатів творчої діяльності для сталого інноваційного розвитку. На наш погляд, забезпечення права на свободу творчості є первинним щодо реалізації результатів творчості. За умови ефективного функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості, підвищиться якість і кількість результатів творчої діяльності, об'єктів інтелектуальної власності, що сприятиме науково-технічному прогресу, як найважливішому чиннику економічного зростання.

2.2. Теоретико-методологічні аспекти пізнання права на свободу творчості

У загальній теорії права існує множинність теоретичних уявлень теоретико-методологічної основи наукових досліджень, що вказує на необхідність синтезу цілісної загальнотеоретичної системи методології.

Ще на початку ХХ ст., Б. Кістяковський писав: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як у науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну. Найістотніші питання про сутність і невід’ємні властивості права вирішуються різними представниками науки про право зовсім по-різному. Суперечка між теоретиками права виникає вже на початку наукового пізнання права навіть більшою мірою, саме з приводу вихідного питання – до якої сфери явищ належить право – починається непримиренне розділення напрямків і шкіл у цій науці. Достатньо згадати найбільш суттєві відповіді на це останнє запитання, щоб відразу отримати яскраве уявлення про те, в якому невизначеному становищі перебуває ця сфера наукового знання»⁴²².

З різноманітністю залученого дослідницького інструментарію іноді пов’язується й багатоаспектність, багатогранність вивчення права, що може розглядатися, зокрема, й як свідчення теоретичної зрілості правознавства⁴²³.

Проведення всебічного, об’єктивного та ґрунтовного дослідження права на свободу творчості можливе за умови дотримання методологічних засад. Теоретико-правовий вимір забезпечує отримання нового знання у вигляді понять, критеріїв, законів, гіпотез. Використання належного методологічного інструментарію дозволяє претендувати на істинність отриманих результатів. Концепція забезпечення права на свободу творчості – це комплексне правове явище, дослідження якого неможливе поза розумінням методологічних засад. У процесі генезису права на свободу творчості, враховуючи умови функціонування сучасного українського суспільства, актуальним є висвітлення теоретико-методологічних способів розуміння права на свободу творчості та його забезпечення.

Як зазначає О. Сердюк, сучасна методологія не обмежується проблемою методу, тобто чисто інструментальною стороною наукової діяльності. Вона органічно включає до кола своїх інтересів проблематику, що раніше виводилася за рамки спеціальних наук: питання епістемології (знання,

⁴²² Кістяковський Б. А. Право как социальное явление. Вопросы права. 1919. Кн. VIII. 371 С. 31.

⁴²³ Козловський А. Право як догма і право як ідея. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 1996. Вип.4-5. С. 99.

пізнання), а у певному відношенні й онтологічну проблематику. Мова йде не про підміну (поглинання) філософської проблематики методологічним знанням, а про постановку філософських проблем у контексті спеціально-правової проблематики юридичної науки. Методологія правової науки не претендує на одержання нормативного знання, тобто встановлення «базових стандартів», «керівних початків» наукової діяльності. У зв'язку із цим вона не акцентує уваги на таких традиційних параметрах (критеріях) наукового процесу як «істинність», «науковість». Вона визнає, а певною мірою зміцнює й обґрунтовує, плюралістичність і багатомірність сучасного наукового знання про право, правові явища та процеси⁴²⁴.

Загальнотеоретичний аналіз творчості як унікального явища, неможливий без методологічного інструментарію, визначення доцільності спеціального набору прийомів і засобів дослідження об'єкта. Зміст цих елементів визначений правовою традицією та специфікою явища творчості, як свободи, здатності та потреби людини. Дослідження права на свободу творчості є багатоплановою проблемою, яка, становить інтерес не лише права, але й для таких наук, як філософія, психологія, соціологія тощо.

У теорії права на свободу творчості спостерігається оновлення методологічного інструментарію досліджень. Сучасний етап розвитку свободи творчості характеризується критичним переглядом методології радянської науки. На зміну принципам класовості й партійності приходять принципи об'єктивності та плюралізму. Водночас, дослідження свободи слова, творчої діяльності, інтелектуальної власності продовжують базуватися на принципах науковості, історизму, комплексності, всебічності, поєднання теорії права на свободу творчості і практики її втілення в інтелектуальній власності та інших результатах творчості. Вдосконалення теоретико-методологічних засад реалізується шляхом звільнення від адміністративно-командної заідеологізованості, демонополізації наукових підходів у дослідженні свободи творчості. Результатом вказаного плюралістичного процесу є становлення пізнавальної свободи у пошуках істини. Це зумовлено і радикальними змінами в умовах становлення громадянського суспільства в Україні.

П. Рабінович вважає, що стан методології визначається такими обставинами: потребами, запитами соціальної практики; обумовленими модифікаціями об'єкта і предмета науки; розвитком різних наук, чий здобутки можуть використовуватися для удосконалення методологічного арсеналу⁴²⁵.

Творча діяльність має свої особливості, суть яких полягає в тому, що в процесі її реалізації, право на свободу творчості має забезпечуватися як диспозитивними засобами, так і імперативними. Диспозитивність реалізується у вільному виборі видів творчої діяльності, свободі

⁴²⁴ Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 1. С. 30-35.

⁴²⁵ Рабінович П. Філософія прав людини у Конституції України. Юридический вестник. 1997. № 2. С. 16.

розпорядження результатами творчості і інтелектуальної власності незалежно від їх значущості та економічної вартості. Імперативність проявляється у тому, що державні інститути зобов'язані стимулювати та розвивати творчі здібності особи освітніми, виховними засобами, інакше в управленій особі не буде волі до реалізації суб'єктивного права на свободу творчості і значення самого права буде втрачено. Методологічний інструментарій дослідження, має включати, поряд з критеріями диспозитивності та імперативності, також критерій ефективності забезпечення права на свободу творчості.

Цінними видаються твердження, висловлені Ю. Оборотовим щодо того, що в сучасних уявленнях відбувається зміна ідеалів раціональності і, якщо класична наука виходила з того, що існує тільки одна досліджувана нею реальність і відповідно одна істина, що відповідає цій реальності, то на теперішній час визнається існування безлічі реальностей, кожна з яких має свої критерії існування. У зв'язку із цим, уявлення про правову реальність є дуже обмеженими і не охоплюють розмаїття існування реальностей у правовій сфері. Навіть при першому наближенні може бути виокремлено нормативну реальність, реальність правосвідомості, реальність правовідносин, реальність правової поведінки – у кожній з яких може бути встановлена істина⁴²⁶.

Змінюється об'єм наукових знань щодо права на свободу творчості, що характеризуються галузевим підходом вивчення, зокрема конституційно-правовим, цивільно-правовим. Загальнотеоретична характеристика спрямована на створення цілісної науково-правової системи правового забезпечення права на свободу творчості шляхом інтеграції результатів галузевих досліджень.

У науці існують різні підходи до визначення поняття методології. А. Колодій та В. Копейчиков під методологією розуміють сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмету науки⁴²⁷.

С. Гусарев та О. Тихомиров зазначають, що методологія – це система методів пізнання і практики, тобто система принципів, прийомів, способів і засобів організації й побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему⁴²⁸.

В. Петрушенко розглядає методологію як спеціальну частину теорії, яка присвячена обґрунтуванню змісту, доцільності, та виправданості певних методів у тій чи іншій сфері пізнання⁴²⁹.

⁴²⁶ Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Т. I. С. 41–43.

⁴²⁷ Сучасне українське медичне право : монографія. / За заг. Ред С.Г. Стеценка. Київ : АТІКА. 2010. С. 24.

⁴²⁸ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. Київ : Знання, 2006. С. 66.

⁴²⁹ Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-ге вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С. 370.

В. Шейко визначає методологію як «вчення про правила мислення при створенні теорії науки, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища... методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної і систематизованої інформації про процеси та явища»⁴³⁰.

Методологія дослідження права на свободу творчості є частиною теорії, що обґрунтовує зміст та виправданість обраних методів і засобів пізнання.

У структурі методології виділяють ряд складових компонентів. За спостереженням Д. Керимова, методологія – явище інтегральне, об'єднуюче в собі світогляд, фундаментальні теоретичні концепції, загальні філософські закони й категорії, загальні й соціальні наукові методи. Методологію не можна зводити суто до одного з названих компонентів (до методу, вчення про методи), тому що за межами залишаться усі інші компоненти. У такий спосіб методологічне знання одночасно перебуває поза науковим знанням й у середині нього⁴³¹.

Методологія визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; спрямовує, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах і логікоаналітичний інструмент наукового пізнання⁴³². Крім того, в процесі пізнання та дії методологія розробляє стратегію пізнавальної і практичної діяльності. Вона спрямовує хід наукового дослідження на оптимальний шлях в інтересах отримання нового істинного знання та збагачує результати наукового пізнання у різні форми знання⁴³³.

Отже, цілісне дослідження права на свободу творчості, генезису концепції та сучасного забезпечення можливе лише за умов використання відповідного теоретичного та методологічного інструментарію. Зважаючи на викладене вище, методологію концепції забезпечення права на свободу творчості можна визначити, як частину теорії, що включає світоглядний рівень, рівень парадигм, рівень підходів, методів і способів наукового дослідження, а також принципів, законів, категорій й інших можливих засобів пізнання і вдосконалення свободи творчості. В основі дослідження лежать ідеї правової методології, що характеризуються плюралізмом

⁴³⁰ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. С. 59.

⁴³¹ Керимов Д. А. Методология права. Москва : Аванта, 2003. С. 36, 38, 46, 47.

⁴³² Козловський А. А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 Київ : 2000. С. 14.

⁴³³ Костицький М. Необхідність трансформації юридичної методології як бази розвитку права. Український правовий часопис. № 7. 2004. С. 16–17.

поглядів на свободу творчості, одночасної їх інтеграції, а також визнанням свободи як найвищої цінності в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Обрані напрями осмислення свідчать про багатоплановість та складний характер такого правового явища. У дослідженні необхідно встановити найважливіші характеристики концепції та правового забезпечення права на свободу творчості в рамках єдиного дослідницького проекту, відобразити цілісне бачення в межах єдиної дослідницької схеми.

До вищого рівня методології належить світогляд. В. Андрущенко визначає світогляд як інтегративну сукупність уявлень, ідей, поглядів, цінностей, принципів, що визначають найбільш широке розуміння світу, місце в ньому людини та її життєвої позиції, реальної поведінки з досягнення ідеалів відповідної історичної епохи. Під світоглядом слід розуміти результат духовного осягнення людиною світу як цілісності⁴³⁴.

Домінуючі уявлення щодо ціннісних орієнтацій, ідеалів, принципів прав та свобод змінювалися залежно від епохи історичного розвитку. Світогляд у даному дослідженні розглядається як самостійна цінність суспільної свідомості певного періоду, як система, яка не зводиться до суми індивідів, які її складають. Спираючись на світоглядні ідеї, автором здійснено періодизацію становлення та розвитку права на свободу творчості зі стародавніх часів до сучасності.

На основі сукупності домінуючих переконань, оцінок, поглядів, принципів, автором було встановлено особливості розвитку права на свободу творчості на території України та виокремлено міфологічний період (V тисячоліття до н.е. - IX ст.); ремісничо-персоніфікований період (IX ст. - XIII ст.); змістовно-індивідуалізований період (XIV ст. – перша половина XVIII ст.); період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – поч. XX століття); період декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості (1917 - 1991 рр.); євроінтеграційний період права на свободу творчості (з 1991 р. по сучасність).

А. Білецький вказав, що коли йдеться про первісний, до науковий світогляд далеких предків сучасного людства, то цей світогляд можна назвати «міфологічним»⁴³⁵.

Релігійний світогляд має неоднозначний вплив на розвиток права на свободу творчості. З одного боку, беззаперечним є те, що релігія сприяла поширенню освіти й культури. Наприклад, у Стародавньому Єгипті та Вавилоні саме в храмах нагромаджувалися й зберігалися всілякі знання. Тривалий час саме з релігією були пов'язані видатні досягнення в архітектурі (будівництво церков і храмів), живописі (іконопис, розпис храмів сюжетами із Святого Письма), скульптурі (зображення богів і святих), літературі (описи життя пророків і святих, різноманітні повчання, віршовані твори-гімни і

⁴³⁴ Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Київ, 2006. С. 242.

⁴³⁵ Словник античної міфології. Київ : Наукова думка, 1985. С. 168.

величальні пісні), музиці та хоровому мистецтві. Найчастіше саме при церквах і храмах створювалися й перші навчальні заклади. Велике освітнє й виховне значення мало також ознайомлення людей зі змістом священних книг. Так, наприклад, Біблія – перша в світі найпоширеніша книга, яка налічує понад 1900 перекладів. Слов'янською мовою Біблію почали перекладати в IX столітті засновники слов'янської писемності – Кирило та Мефодій. В Україні повний текст Біблії вийшов 1758 року в Києві, а перший повний переклад її сучасною українською мовою було здійснено лише наприкінці XIX – на початку XX століття. Впродовж століть Біблія справляла великий вплив на духовне життя багатьох країн. Біблійні сюжети та образи завжди широко використовувалися в мистецтві та літературі. До них часто зверталися в своїх творах і видатні творці української літератури ⁴³⁶.

Однак, враховуючи все це, не можна не згадати і про масове знищення під приводом різних релігій так званих «поганських» (язичницьких) пам'яток культури, до яких, зокрема, відносили й видатні культурні досягнення Стародавньої Греції та Риму, корінного населення Америки та Африки тощо. Як правило, релігія вороже ставилася до тих досягнень науки і філософії, які в чомусь суперечили догмам самої релігії. Однією з найганебніших сторінок в історії релігії була діяльність святої інквізиції, яка іменем Божим винищила сотні тисяч людей. Правда, не менш антигуманними були і методи боротьби з «релігійним дурманом», які використовувалися в ряді країн у XX столітті з позицій «наукового» світогляду. Але потрібно усвідомлювати, що в обох цих випадках використання тих чи інших світоглядних форм було лише своєрідним камуфляжем для прикриття реальних інтересів різних соціальних груп виражаючими і захищаючими ці інтереси ідеологами-політиками ⁴³⁷.

М. Драгоманов писав, що важко зберегти мир між різновірцями навіть у різних державах, а тим більше в одній. Від цих понять до поняття, що терпимість до еретиків є образою Бога, було зовсім недалеко, а це, в зв'язку з тодішнім розумінням, що уряди повинні слідкувати за вірою своїх підданих, не могло не привести до правильно організованої у всіх європейських державах політики релігійних переслідувань. «При такому узгодженому настрої духовних і урядів відносно обов'язку світської влади охороняти релігію шляхом переслідувань криваві явища, на зразок інквізиції, війн іспанців проти Голандії, релігійних війн у Франції зі страшною Варфоломєївською ніччю, Тридцятилітньої війни, переслідувань католиків і пуритан в Англії, були неминучі» ⁴³⁸.

Отже, неможливо дати однозначну характеристику впливу релігійного світогляду на свободу творчості, релігії притаманне несприйняття розвитку наукових знань, ігнорування імені автора. Разом з

⁴³⁶ Арцишевський Р. А. Історичні типи світогляду. Духовне осягнення дійсності : монографія. Луцьк : Смарагд, 2011. С. 153-167.

⁴³⁷ Арцишевський Р. А. Мировоззрение: сущность, специфика, развитие: монография. Львов : Издательство при Львовском государственном университете. Издательского объединения «Вища школа», 1986. С. 59.

⁴³⁸ Драгоманов М. П. Вибране. Київ : Либідь, 1991. С. 131-135.

тим, основа релігії – віра у вищі творчі сили, з релігією пов'язані видатні досягнення в літературі, архітектурі, живописі, скульптурі тощо.

Філософський світогляд реалізує свою світоглядну функцію на основі теоретичного ставлення до дійсності, виробляючи гносеологічні категорії та критерії для свідомого пошуку свободи у творчій діяльності.

Х. Кессіді вказував, що виникнення філософії і раціоналізація образів міфу та релігії, передбачали заміну релігійно-міфологічної віри філософським переконанням, що «цей космос не створений ніким з богів і ніким з людей...», переконанням у тому, що в світі панує логос і людський розум є єдиним надійним знаряддям пізнання світу, єдиним «авторитетом у рішенні всіх і всяких проблем. Ця заміна ознаменувалася постановкою проблеми про першопочаток усього сущого і про відношення цього першопочатку до багатоманітності речей»⁴³⁹.

Від світоглядних ідей залежить арсенал парадигм, які використовуються в юриспруденції. Парадигма є комплексною й суттєвою характеристикою тієї чи іншої наукової дисципліни в певну історичну епоху. Така характеристика, як правило, пов'язана з існуванням певних домінуючих теорій, наукових шкіл, напрямів досліджень, у межах і за допомогою яких успішно вирішують практичні й теоретичні проблеми⁴⁴⁰.

Сучасній юриспруденції притаманне домінування двох головних парадигм – позитивізму та соціологізму. Перша з них базується на філософському позитивізмі та відповідній формально-догматичній правовій теорії, яка виникла у другій половині XIX ст. у Західній Європі й була в подальшому сприйнята вітчизняною юриспруденцією. Протилежною позитивізму є парадигма соціологізму, що орієнтує на з'ясування залежності державно-правових явищ і процесів від розвитку суспільства в цілому, від його соціальної структури, системи суспільних відносин, ідеології та культури⁴⁴¹.

Важливою особливістю сучасного розвитку держави та суспільства є його залежність від досягнень науки, техніки, а культурного розвитку від свободи творчості. Наукові знання є основою технологічного прогресу і розробки глобальних проєктів, вони кардинально змінюють світові тенденції у розвитку держав. Із соціологізмом пов'язаний розвиток свободи творчості як окремий методологічний напрям, основою якого є наука та творчість в соціокультурних вимірах. Питання про сутність творчості, її передумови, структуру, методи, норми, функції соціологізм досліджує спеціально, залежно від етапів свого розвитку та динаміки наукового пізнання. Культурні процеси, що відбувалися впродовж історичного розвитку, зумовили зміни у правовому регулюванні творчої діяльності. Поступово вдосконалювалося

⁴³⁹ Кессиді Ф. Х. От мифа к логосу: становление греческой философии. Москва, 1972. С. 265.

⁴⁴⁰ Сьомі юридичні читання "Культура і право на початку XXI століття": матеріали Міжнар. наук. конф., 19-20 трав. Редкол.: Андрущенко В. П. та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 327.

⁴⁴¹ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. Київ : Знання, 2006. С. 74.

нормативно-правове забезпечення права на свободу творчості. Внаслідок розвитку соціально-правової реальності підвищувався рівень реалізації цієї свободи.

Сучасна соціально-культурна парадигма коріниться в загальносвітоглядних викладах нових наукових напрямів. Основне її завдання у зміні предмета дослідницької уваги та можливості розглядати категорію творчості в ціннісному контексті конкретного історичного періоду. Отже, основою постановки та вирішення проблеми забезпечення права на свободу творчості є соціально-культурна парадигма, яка ґрунтується на ідеях прагматизму, праксеології, реалізму, функціоналізму, аксіології. Право на свободу творчості створюється не державою, а самою природою, соціальною цінністю творчих здібностей в процесі їх безпосередньої життєдіяльності людини. Виключно у межах, в яких суспільство делегує державі повноваження, держава може встановлювати нові норми права або санкціонувати через нормативно-правові акти свободу творчості. За допомогою правових і демократичних процедур встановлюються умови створення та реалізації результатів творчості, визначається компетенція, завдання держави. Право - це інструмент, форма, спосіб який забезпечує реалізацію творчого потенціалу особи. Втручання держави, цензура забороняється.

Наступним методологічним рівнем структури методології є рівень підходів.

Як слушно зазначає Ю. Оборотов: «Чим більше підходів пропонує методологія при осягненні об'єкта, тим ширші можливості для його обґрунтованого аналізу юридичною наукою і тим вищою є ефективність наукових досліджень права і держави»⁴⁴².

В юридичній літературі, в принципі, як і в загальнонауковій, не існує однозначного сприйняття категорії «методологічний підхід». Ю.Шемшученко під методологічним підходом визначає об'єднані домінуючим методом взаємозалежні методи досліджень⁴⁴³. О. Кресін вказує, що це початкові основи, що визначають основний шлях, стратегію вирішення поставленої задачі стратегію розвитку⁴⁴⁴. П.Рабінович визначає його як побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження, що

⁴⁴² Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. Право України. 2014. №1. С. 38.

⁴⁴³ Правовая система Украины: история, состояние и перспективы в 5 томах. Харьков : Право. 2011. Т.1. Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. / Под общей редакцией М. В. Цвика, А. В. Петришина. С. 9.

⁴⁴⁴ Кресін О. В. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: монографія. / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. С. 134.

реалізується за допомогою певних методів дослідження – як загальнонаукових, так і власне філософсько-правових⁴⁴⁵.

Поширеними є визначення підходу як сукупності ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, що лежать в основі стратегії дослідницької діяльності, а також способів, прийомів, процедур, що забезпечують реалізацію обраної стратегії у практичній діяльності⁴⁴⁶.

С. Гусарев та О. Тихомиров зазначають, що методологічний підхід є одним із основних компонентів парадигми і розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, пов'язані між собою, серед яких одні або кілька є основними, а всі інші підпорядковані їм, залежні, мають допоміжний характер⁴⁴⁷. Е. Семенов розглядає вказане поняття, як логіко-гносеологічне та методологічне утворення, що гранично суворо виражає тільки спрямованість наукового дослідження, обмежуючи його, як правило одним, як виключення - кількома аспектами, але, на відміну від методу, принципово позбавлене будь-яких обмежень і навіть чіткої фіксації тих засобів, якими ведеться дослідження⁴⁴⁸.

Водночас можна звернути увагу на висловлену в літературі думку про розмежування методу і методологічного підходу. М. Кельман підкреслює, що поняття методу науки, методів наукового дослідження достатньо ґрунтовно обговорюється практично у будь-якій науці, а розуміння підходу досі залишається практично на рівні змістів⁴⁴⁹. С. Бобровник вважає, що методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження, а метод – це тільки сукупність способів і засобів пізнання об'єкта дослідження⁴⁵⁰.

Якщо в період формування «класичної» юридичної науки Нового часу (XVII-XVIII ст.) можна було говорити тільки про два підходи (крім догматичного) - порівняльно-історичний та аксіологічний (на основі світоглядних установок природно-правової теорії), то наприкінці XX століття західні автори вказують на те, що інституційно зрілі форми мають наступні підходи: історичний, порівняльно-правовий, економічний, соціологічний, системний, інформаційний, антропологічний, семіотичний,

⁴⁴⁵ Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. для студ. спеціальності «Правознавство» / за заг.ред.П. М. Рабіновича. Львів : Юрид. ф-т Львів. націон. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. С. 16-17.

⁴⁴⁶ Харитоновна Е. Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы): моногр. Изд. 2-е, перераб. и доп. Одесса : Фенікс, 2012. С. 103-105.

⁴⁴⁷ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. Київ : Знання, 2006. С. 76.

⁴⁴⁸ Семенов Э. П. Информационный подход к познанию действительности. Київ : Наук. думка, 1988. С. 7.

⁴⁴⁹ Кельман М. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 850. С. 206.

⁴⁵⁰ Бобровник С. В. Компромiс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. С. 13-14.

кібернетичний, організаційний, інституційний, гендерний (феміністський), конфліктологічний та деякі інші⁴⁵¹.

Повернення до наукового доробку, всього теоретичного надбання та накопиченого й опрацьованого емпіричного матеріалу, створеного в другій половині XIX століття – на початку XX століття є цінним, з точки зору В. Бабкіна⁴⁵².

Зауважимо, що використання кількох вказаних підходів у межах дослідження концепції права на свободу творчості дозволяє глибше осмислити та ширше висвітлити окреслене правове явище.

В процесі дослідження права на свободу творчості важливе значення має історичний підхід.

Вдосконаленню теоретико-методологічного рівня історико-правових досліджень присвячена діяльність Секції історії держави і права Наукової ради НАН України з координації фундаментальних правових досліджень (голова секції – І. Усенко) та Міжнародної асоціації істориків права (Президент асоціації – О. Ярмиш)⁴⁵³.

Методологічні проблеми історико-правових досліджень охарактеризувала О. Токарчук, відмітивши наявність широкого спектру думок і концепцій, філософсько-правових підходів до аналізу змісту державно-правових інститутів і процесів. Науковець вказала, що сучасна наука відходить від радянської методології і центральними стають потреби та природні права людини⁴⁵⁴.

В. Бабкін писав, що з огляду на сучасні тенденції, значущою є роль історико-правових досліджень в контексті реалізації усього надбання людської думки стосовно загальних і конкретних сюжетів історії держави і права України⁴⁵⁵.

Важливе значення у даному дослідженні має історичний підхід, який передбачає вивчення генезису свободи творчості в умовах виникнення та розвитку. Вивчення історичних аспектів становлення права на свободу творчості у світі та особливості його розвитку в Україні, законодавства, а також виявлення окремих історичних фактів дають змогу висвітлити цілісний процес регулювання творчої діяльності у суспільстві протягом

⁴⁵¹ Harris G. *Legal Philosophies*. 2-nd ed. London : Butterworth, 1997. p. 243.

⁴⁵² Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид. Дім "Юридична книга", 2002-2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники : В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; / відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С. 178.

⁴⁵³ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 72.

⁴⁵⁴ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 69

⁴⁵⁵ Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид. Дім "Юридична книга", 2002-2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники : В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; / відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С. 175.

історичного розвитку. В межах історичного підходу у дослідженні право на свободу творчості висвітлюється як еволюційний феномен, який відіграє вирішальне значення у розвитку суспільства в цілому і окремого індивіда.

Загальнотеоретичне дослідження правового забезпечення свободи творчості здійснювалось в межах юридичного підходу.

Г. Шершеневич сутність юридичного підходу вбачав у «систематичному викладі норм права, які діють за певних умов у певній країні», розкриваючи його зміст через науково-пізнавальну діяльність у вигляді «опису, узагальнення, систематизації норм, формулювання юридичних дефініцій»⁴⁵⁶.

Юридичний підхід у дослідженні права на свободу творчості полягає у системній обробці, аналізі змісту чинних правових норм, юридичної практики, встановлення юридичних ознак права на свободу творчості, виробленні понять, категорій і визначень, класифікації творчості, встановленні правової природи свободи творчості виходячи з правових конструкцій, загальних положень юридичної науки, висвітленні права на свободу творчості під кутом зору юридичних теорій і концепцій.

Важливе значення в процесі дослідження права на свободу творчості має культурологічний підхід. А. Овчиннікова вказує, що культурологічний підхід до права є такою філософською стратегією дослідження правової реальності, яка має на меті виявлення культурно-антропологічних аспектів, як явних, так і латентних, на основі діалогічного бачення юридичних текстів. Культурологічний підхід до права націлений на його сприйняття у такому інтерсуб'єктному концептуальному смислі: право – це завжди традиція, і якщо смисл руйнується, то право втрачає свій первісний сенс для носіїв цієї традиції. Якщо за інших підходів і методів право розглядається у структурному вимірі, то культурологічний підхід передбачає системний, ґрунтуючись на постулаті, що не існує знання про право «взагалі», воно завжди повинно бути змістовним. Цей зміст визначається саме концептами культури, які постають як особливі феномени. Останні завжди перебувають у контексті, сформованому очевидностями, що, зі свого боку, є змодельованими культурним досвідом суб'єкта⁴⁵⁷.

В межах культурологічного підходу було досліджено творчу діяльність, встановлено правову традицію, зосереджено увагу на творцеві, суб'єктові права на свободу творчості, як на головній дійовій особі в процесі творчості.

Діяльнісний підхід допомагає розглядати культуру як обумовлену способом матеріального виробництва активну творчу діяльність людей з освоєння світу; діяльність, у якій створюються, зберігаються, розподіляються

⁴⁵⁶ Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Вып. 4. Москва : Б.и., 1914. С. 761.

⁴⁵⁷ Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури : філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 16.

і споживаються соціальні цінності й норми, а також сукупність самих цих цінностей і норм, що опредмечують творчу діяльність людей⁴⁵⁸.

З погляду діяльнісного підходу творча діяльність є явищем конкретно-історичного досвіду соціальної діяльності людини, формою її фіксації, зберігання і трансляції. Підтвердженням цьому є те, що у науковій літературі зазначається, що визначення культури здебільшого акцентують увагу на якомусь одному боці або характеристиці людської діяльності. За такого підходу культура розуміється як синонім творчої діяльності⁴⁵⁹.

Е. Семенюк виділяє інформаційний підхід, сутність якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого об'єкту, процесу або явища в природі і суспільстві, в першу чергу, виявляються і аналізуються найбільш характерні для них інформаційні аспекти, які істотним чином визначають їх стан і розвиток⁴⁶⁰.

Інформаційний підхід у дослідженні права на свободу творчості специфічний сучасний засіб пізнавальної та практичної діяльності, який концентрує увагу на використанні всіх видів інформації, починаючи від інформаційних повідомлень у формі наскальних малюнків доби неоліту і завершуючи прецедентною практикою Європейського суду з прав людини у сфері свободи творчості.

Н. Крестовська виділяє цивілізаційний підхід, який визначає принципову єдність історичного розвитку України та європейської (західної) цивілізації; міждисциплінарний підхід, що передбачає здійснення дослідження із використанням напрацювань різних наук⁴⁶¹.

Цивілізаційний підхід дає змогу визнавати природним розмаїття правових культур і державних інститутів, як мозаїку світу, що розвивається, зберегти власну унікальність, використовувати досягнення різних цивілізацій, вести з ними культурний діалог, знаходити спільні правові рішення та організаційні засоби їхнього здійснення при взаємодії з іншими правовими системами і державами⁴⁶².

Використання цивілізаційного підходу у дослідженні свободи творчості дозволяє розглядати становлення та розвиток цього права в історичному процесі взаємодії цивілізацій, зокрема шумерської, вавилонської, єгипетської, античної тощо. Цивілізаційний підхід включає використання набору принципів, що характеризують культуру як складовий

⁴⁵⁸ Макаренко Л. О. Культура як багатоманітність соціального світу. Правова реформа: концепція, мета, впровадження: зб. наук. праць: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листопада 2017 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2017. С. 271–273.

⁴⁵⁹ Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. / За заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. С. 42.

⁴⁶⁰ Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности. Київ : Наук. думка, 1988. С. 8.

⁴⁶¹ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. С. 35.

⁴⁶² Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 41–43.

об'єкт дослідження. Характерні риси цього підходу проявляються у наступному:

- 1) просторово-часова цілісність локального соціально-історичного регулювання творчої діяльності;
- 2) ідентичність культури, що виникає при взаємодії та порівнянні;
- 3) юридична сила нормативних принципів локальної цивілізаційної структури для всіх її складових;
- 4) спосіб визначення еволюційної спіралі у розвитку права на свободу творчості.

Важливе значення має системний підхід, який Н. Оніщенко розглядає як аналіз об'єкта який є складним, багатограним, що складається з елементів, зв'язків між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність. Для системного підходу характерною є певна суперечливість, з одного боку, зрозуміти ціле достатньою мірою навіть за допомогою найдосконалішого аналізу частин та їх взаємодії. Розв'язання цього парадоксу – необхідність аналізу частини як самостійної одиниці, тобто як самостійної одиниці і як інтегративної частини цілого і обов'язково у контексті аналізу самого цілого ⁴⁶³.

Системний підхід виявляє загальносистемні характеристики, що визначають специфіку правової культури або окремих її елементів у певний історичний період. При цьому об'єкт розглядається як багатоаспектне явище, що складається із різноманітних елементів, зв'язки між якими утворюють відносно стійку структуру і забезпечують його цілісність ⁴⁶⁴.

Використання герменевтичного підходу обумовлене інтерпретацією права на свободу творчості, його обмежень, які закріплені у правових пам'ятках українського народу, діючих нормативно-правових актах, а також характеристикою праць науковців, що присвячені даній проблематиці. Застосування зазначеного наукового підходу спрямоване на подолання суб'єктивних та об'єктивних факторів, які спричиняють адекватність розуміння та пояснення чинного законодавства та інших джерел, що використовуються у дослідженні.

Збагнути феноменальність свободи творчої діяльності, усвідомити її особливості допомагає гуманістичний підхід.

М. Орзіх зазначає, що для методологічного інструментарію сучасних юридичних досліджень наріжним каменем є твердження, що характеристика будь-якого цивілізованого суспільства визначається з позицій гуманізму, особистісних позицій, оскільки центр суспільного розвитку переміщується з

⁴⁶³ Оніщенко Н. М. Система. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. К. : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003 Т. І. 2003. С. 950–951.

⁴⁶⁴ Лук'янов Д. В. Національна правова система України серед сімей правових систем сучасності. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історикотеоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. С. 706–707.

макро- на мікросоціологічні процеси – до сім'ї, до трудового (адміністративного), територіального колективу, особистості⁴⁶⁵.

Гуманістичний підхід дає можливість здійснити дослідження концепції права на свободу творчості на основі визнання особи найвищою соціальною цінністю. Вказаний підхід передбачає усвідомлення потреби особи у творчій самореалізації, як однієї із природних потреб людини.

Гуманістичний підхід тісно пов'язаний із ціннісним (аксіологічним) науковим підходом. При обґрунтуванні використання цього підходу варто погодитися із думкою науковців про те, що обираючи ту чи іншу цінність, людина певним чином «формує» план своєї поведінки й діяльності. Мотивація дає відповідь на запитання «чому?» й «для чого?», а цінність і ціннісна орієнтація, що доповнюють її, висвітлюють те, заради чого діє людина⁴⁶⁶. Отже, аналізуючи забезпечення права на свободу творчості, виникає необхідність осмислення змін, що відбуваються в системі цінностей особистості. Дефініція цінності зводиться до визначення її як значущості певних реалій дійсності з огляду на потреби людини та суспільства, пов'язана з категоріями «потреба» та «інтерес»: потреби людини, перетворені на інтереси, у свою чергу, перетворюються на цінності. Цінність – дещо позитивне з точки зору задоволення матеріальних та духовних потреб людини, однак вона не може ґрунтуватися лише на цьому. Самі цінності наповнюють сенсом існування людину й суспільство⁴⁶⁷.

Використання ціннісного підходу у дослідженні права на свободу творчості дозволяє проаналізувати концепцію, як таку, що пронизує всі площини людської психіки – від потреб до ідеалів, містить реальний компонент поведінки. Творчість є своєрідним орієнтиром руху особистості та соціуму, визначаючи майбутнє суспільства. Творчість як цінність є реальним життєвим ресурсом особистості, який формулює цілі й сенс життя, а також забезпечує реалізацію правосуб'єктності досліджуваного права.

Вирішальне значення для дослідження свободи творчості, розуміння культури має комплексний підхід. Комплексний підхід дає змогу охарактеризувати генезис концепції права на свободу творчості та конкретний стан забезпечення досліджуваного права, висвітлити умови взаємодії нормативно-правових актів, державних органів, громадських організацій, міжнародних організацій, а також їх відповідність суспільним відносинам, що склалися в Україні. Використання зазначеного підходу зумовлено багатогранністю механізму забезпечення права на свободу творчості.

Комплексний системний підхід, як методологічний напрям дослідження права на свободу творчості зумовив відносну свободу автора у виборі арсеналу пізнавальних засобів.

⁴⁶⁵ Орзіх М. П. Особистість і право : монографія. Одеса : Юридична література, 2005. С. 14.

⁴⁶⁶ Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2001. С. 112.

⁴⁶⁷ Нова українська школа і права людини / Б. І. Андрусин, З. В. Губань. Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. 2018. № 31-32(5829- 5830), 22-29 серпня. С. 8.

Здійснення даного дослідження передбачає використання поєднання кількох підходів, адже концепція права на свободу творчості зумовлює комплексний характер її вивчення.

В основі вказаних методологічних підходів лежать методи, які є наступним методологічним рівнем структури методології. Вони пов'язані між собою та взаємозалежні. Їх використання є необхідною умовою пошуку нових істин наукового знання.

Метод (від давньогрецького – простежений шлях) є досить складним поняттям. Ще великий німецький філософ Е. Кант зазначав, що коли ми прагнемо називати щось методом, то це повинно бути способом дії згідно з основоположеннями ⁴⁶⁸.

Структурним компонентом методології загальнотеоретичних досліджень є метод. На думку Р. Декарта, метод – це порядок та послідовність дій, що призводять до бажаного результату ⁴⁶⁹. У цілому метод постає своєрідною концентрацією досвіду діяльності. Усвідомлення значущості та важливості методу призводить до появи різних форм його фіксацій, розроблень та удосконалень ⁴⁷⁰. Метод визначають, як виражену закономірність руху людського мислення, усвідомлення найбільш загальних і широко діючих законів самої дійсності. Досить поширеним є визначення методу, як способу побудови і обґрунтування знання, сукупності прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності ⁴⁷¹. Метод визначають також, як свідомо застосований порядок та послідовність дій, що призводять до бажаного результату. Вважають також, що потреба у методі є універсальною для людської діяльності, оскільки останнє не є прямим продовженням стихійних природних процесів, а виходить за їх межі ⁴⁷².

Отже, метод – це спосіб обґрунтування знання, за допомогою якого досягається бажаний результат дослідження, виражається закономірність усвідомлення правового явища.

Здійснення зазначеного наукового дослідження передбачає використання комплексного поєднання сукупності систем методів. В основу дослідження концепції свободи творчості покладено комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-наукових методів.

Воно спрямоване на вироблення певних внутрішніх нормативів, правил, вирішення проблемних питань у сфері свободи творчості. Філософські методи направлені на впорядкування та спрямування процесу

⁴⁶⁸ Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С. 368.

⁴⁶⁹ Декарт Р. Избранные произведения. Москва: Полит. лит., 1950. С. 38.

⁴⁷⁰ Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С. 354.

⁴⁷¹ Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 354.

⁴⁷² Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С. 370.

мислення. Найбільш загальними та універсальними філософськими методами є діалектичний, метафізичний, формально-логічний. У запропонованому дослідженні використовується діалектичний та формально-логічний методи, феноменологічний та трансцендентальний.

Одним із головних філософсько-світоглядних методів, який дозволив дослідити поняття права на свободу творчості, соціально-правову природу та нормативно-правову базу, є діалектичний метод.

Метод загальної філософської діалектики застосовувався при вивченні механізму забезпечення права на свободу творчості, а також його окремих складових елементів, з урахуванням взаємодії та впливу різних факторів. Його складовими є принцип об'єктивності, принцип всебічності, закон переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення. Методологія творчості це і є діалектика руху, діалектика природи, діалектика діяльності і діалектика творчості. Мова йде про створення наукової концепції діалектики як цілісної теорії і методології творчості.

Феноменологічний метод використано при дослідженні культури та творчості. Це загальні поняття, які не виводяться логічно одне з одного і не мають чіткої залежності від фактів, однак є взаємопов'язаними.

У дослідженні права на свободу творчості було використано трансцендентальний метод. Визначення сутності суб'єктивного права на свободу творчості подано у дослідженні через розкриття суб'єктивних умов (засад) його конституювання (формування). Оскільки суб'єкт або носій цього права (фізична особа) є об'єктивною умовою існування сутності творчості, тобто є своєрідним співтворцем його, то цей метод також має універсальне значення.

У процесі вивчення свободи творчості застосовано також формально-логічний метод. Він включає Закон тотожності, Закон несуперечності, Закон виключення третього, Закон достатньої основи.

Закон тотожності забороняє ототожнювати різні думки, забезпечуючи відношення логічної однозначності. Закон несуперечності проголошує, що дві протилежні думки не можуть бути одночасно істинними. Закон виключення третього забороняє визначати одночасно істинними або одночасно помилковими дві думки, які суперечать одна одній, одна з яких обов'язково має бути істинною. Закон достатньої основи передбачає обґрунтованість висунутих тверджень⁴⁷³.

У праці було використано формально-логічний метод, враховано закони формальної логіки при дослідженні понять «право» та «свобода». За допомогою використання законів тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої основи автором зроблено висновки до розділів роботи. Філософсько-світоглядні методи дослідження відіграють важливу роль у всебічному осмисленні вказаного процесу.

⁴⁷³ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. Київ : Знання, 2006. С. 83.

Разом із тим, важливе значення для здійснення даного дослідження мають загальнонаукові методи. Вони сприяють системному загальнонауковому вивченню проблематики, а також забезпечують об'єктивність процесу пізнання істини. Саме загальнонаукові методи сприяють розмежуванню інформаційного характеру зовнішньої обізнаності та суб'єктивного ставлення дослідника до об'єкта пізнання. До загальнонаукових методів належать: порівняльний метод, системний метод, синергетичний метод, поведінковий метод, інституціональний, структурний, функціональний, методи теоретичних та емпіричних досліджень, метод спостереження та інші⁴⁷⁴.

Важливе місце серед загальнонаукових методів нашого дослідження посідає системний метод. Розуміння права як різновиду системи, давно увійшло до методологічного інструментарію, хоча й не стало революцією у правовій науці⁴⁷⁵.

Системний метод дає можливість розглядати забезпечення права на свободу творчості як цілісну систему елементів, що взаємодіють між собою. До цієї системи входять правові норми, правові інститути, правові відносини.

Структурний метод використовується для вивчення структурної відповідності системи національних та міжнародних органів та громадських організацій у сфері захисту права на свободу творчості. Він спрямований на дослідження структури механізму, компетенції органів, посадових осіб та ін.

За допомогою вказаних методів у роботі системно досліджено структурні, динамічні компоненти та їх властивості, функціональні взаємоз'язки концепції свободи творчості.

У дослідженні використано метод сходження від абстрактного до конкретного, що відкриває загальні шляхи впровадження абстрактних визначень свободи та творчості у визначення основних категорій концепції права на свободу творчості, від загальних категорій механізму забезпечення права на свободу творчості до його окремих складових частин.

Важливе місце у дослідженні концепції права на свободу творчості належить конкретно-науковим та спеціально-науковим методам.

Здійснення дослідження забезпечення права на свободу творчості передбачає використання порівняльно-правового методу. Він реалізується шляхом зіставлення правових норм, правових інститутів, принципів та практики їх застосування в Україні, Франції, Німеччині, Італії.

Вказаний метод застосовується при проведенні класифікації, систематизації елементів концепції права на свободу творчості, дає можливість порівнювати забезпечення права на свободу творчості в різні історичні періоди. За допомогою порівняльно-правового методу автор

⁴⁷⁴ Адаменко М. І., М. В. Бейлін Основи наукових досліджень. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 113.

⁴⁷⁵ Сьомі юридичні читання "Культура і право на початку XXI століття" : матеріали Міжнар. наук. конф., 19-20 трав. 2011 р. Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корсецького та ін. ; / редкол.: Андрущенко В. П. та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 457.

визначає тенденції розвитку права на свободу творчості, ефективність його забезпечення.

Ефективність функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості виявляється шляхом порівняння кількісних характеристик правових явищ. Зіставлення статистичних показників дозволяє визначити рівень охорони та захисту права на свободу творчості.

Безумовно, здійснення дослідження забезпечення права на свободу творчості є неможливим без звернення до історичних аспектів його становлення та розвитку, що передбачає використання історико-правового методу. Він дозволяє проаналізувати еволюцію визнання творчої діяльності та її правового регулювання, здійснити періодизацію наукових поглядів та виділити загальні етапи розвитку права на свободу творчості.

Історичний метод дослідження характеризується багаторівневою формою. Перший рівень передбачає, що предмет дослідження історично визначений.

Історія права являється не лише історією законодавства, а й навчальною дисципліною, яка розглядає об'єкт в широкому соціально-історичному контексті, тобто як релігія, тісно пов'язана з різноманітними залежностями з оточуючими її суспільними феноменами в рамках соціальної реальності. Історичний метод дозволяє дослідити не тільки правові пам'ятки й правозастосовні акти досліджуваної епохи, але й врахувати ті чинники (соціальні, ідеологічні, економічні, географічні), які привели до їх створення та здійснили вплив на зміст цих пам'яток⁴⁷⁶.

Другий рівень історичного методу передбачає в епоху якої історико-правової реальності праці попередників були створені, адже кожна епоха бачить минуле і трактує його по різному. Учені нерідко перебувають під впливом сучасної їм політики, пануючої ідеології, соціальних відносин та ін. Так, радянська наука акцентувала увагу на литовському характері права, замовчуючи питання українського вкладу в право Великого князівства Литовського⁴⁷⁷. Третій рівень історичного методу ставить перед дослідником завдання щодо визначення місця та ролі досліджуваного факту, явища, інституту в загальному історико-правовому процесі⁴⁷⁸.

Використання історико-правового методу дає можливість врахувати позитивні та негативні зміни, що відбувалися у концепції права на свободу творчості у ході історичного розвитку, відтворити цей процес в усій його багатогранності.

⁴⁷⁶ Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), та ін. Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. С. 105.

⁴⁷⁷ Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), та ін. Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. С. 107.

⁴⁷⁸ Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), та ін. Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. С. 106.

При здійсненні даного дослідження визначальне значення має використання теоретико-юридичного методу.

Теоретичними юридичними науками створено власний понятійний апарат, за допомогою якого описують закономірності структури, функціонування й удосконалення правових явищ, їх зв'язку з економікою, соціальними і культурними процесами суспільного розвитку. Значення цього методу полягає у тому, що його застосування ґрунтується на використанні існуючих юридичних теорій і понять. Властивий правовим теоріям і поняттям внутрішній логічний зв'язок дає можливість здійснювати теоретичний аналіз об'єкта дослідження ⁴⁷⁹.

Процес забезпечення права на свободу творчості у цілісну юридичну теорію здійснюється за допомогою теоретико-юридичного методу. Він дозволяє застосування юридичних понять щодо захисту права, а також відображає основний зміст, структуру і закономірності розвитку існуючої правової реальності. Спеціально-юридичний метод застосовувався при оцінці функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості, визначенні напрямів його вдосконалення.

Дослідження концепції права на свободу творчості передбачає використання філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-наукових методів.

Важливе значення в структурі методології має визнання теоретичних концепцій, розробку понятійно-категоріального апарату.

Систему наукових знань утворюють поняття та категорії, які є взаємозалежними. А. Козловський зазначає, що особливістю правових категорій є те, що визначення істотних ознак права отримують своє закріплення в законах і тим самим стають не тільки атрибутом абстрактного мислення, а й виступають як засіб регулювання суспільних відносин ⁴⁸⁰.

О.Тихомиров зазначає, що побудова системи правових категорій - не самоціль, а один із способів руху правової теорії до нових результатів у пізнанні. У системі правові категорії можуть представляти метод пізнання правової дійсності, використовуватися опорним пунктом і засобом руху до нових результатів у правознавстві ⁴⁸¹.

Узагальнюючи вищезазначене, варто відмітити, що визначення теоретичних концепцій, розробка понятійно-категоріального апарату має важливе значення для дослідження концепції права на свободу творчості та його забезпечення. Правові категорії даного дослідження - це фундаментальні поняття, що відбивають найбільш загальні закономірності свободи творчості. За їх допомогою здійснюється групування нормативно-правових актів, класифікація наукових підходів.

⁴⁷⁹ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. Київ : Знання, 2006. С. 92.

⁴⁸⁰ Козловський А. Право як пізнання: вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. С. 21.

⁴⁸¹ Тихомиров О. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 354.

Теоретичні поняття концепції права на свободу творчості є динамічним правовим явищем, вони мають різне значення залежно від галузі права, в якій вони використовуються, перспектив аналізу тощо.

Особливістю теоретичних понять концепції права на свободу творчості є те, що деякі з них є різними за обсягом та значенням залежно від галузі права, в якій вони застосовуються. Визначення понятійного апарату є важливою складовою методологічного процесу. Більш детально поняття та категорії розглядаються у розділах дослідження.

Отже, координація теоретико-методологічних засобів, застосованих у дослідженні права на свободу творчості, зумовлена філософським світоглядом. Вивчення проблем здійснюється на основі соціально-культурної парадигми, історичного, діяльнісного, юридичного, культурологічного, інформаційного, цивілізаційного, системного, герменевтичного, гуманістичного, ціннісного та комплексного підходу, за допомогою використання філософсько-світоглядних методів, а саме: діалектичного, формально-логічного, феноменологічного та трансцендентального методів. Загальнонаукових методів: системного, структурного, методу сходження від абстрактного до конкретного. Конкретно-наукових та спеціально-наукових методів: порівняльно-правового, історико-правового, теоретико-юридичного, спеціально-юридичного методів. Важливе значення в структурі методології дослідження мають правові категорії та теоретичні поняття.

2.3. Свобода творчості у загальнонауковому та правовому вимірах

Феномен права на свободу творчості за своїм змістом окреслює простір, що забезпечує кожній людині умови самореалізації творчих здібностей, сферу вираження своїх ідей, образів, поглядів, встановлення певних меж цієї свободи. У зв'язку з цим, доцільно висвітлити право на свободу творчості саме як свободу та визначити його місце в системі прав та свобод людини.

Правовий вимір свободи творчості потребує здійснення комплексного дослідження на основі аналізу співвідношення основних концепцій свободи, права та творчості. Спроба досягнути сутність свободи творчості призводить до усвідомлення цілої низки суміжних концептів. З огляду на це можемо говорити про об'єктивну необхідність уточнення тих співвідношень, які встановлені між цими категоріями. Насамперед, спробуємо проаналізувати співвідношення у такому ланцюжку діад: «свобода - свобода творчості», «творчість – свобода», «права – свободи» та «право на свободу творчості - свобода творчості».

Творчість та свобода

Особливо актуальними є питання взаємодії творчості та свободи. Свобода, закладена в самій людській природі, лежить в основі людського буття. Це фундаментальна категорія, яка розглядається вченими у онтологічному, гносеологічному, соціологічному, етичному та культурологічному розумінні.

Б. Кістяківський, називав свободу головною і найсуттєвішою змістовною характеристикою права, поділяючи її на зовнішню (зумовлену суспільним середовищем) та внутрішню (духовна свобода, яка можлива лише за існування зовнішньої). Б. Кістяківський розглядає вільну особистість та її недоторканість як підвалину міцного правопорядку, як систему відносин де всі особи наділені найбільшою свободою діяльності та самовизначення⁴⁸².

На думку М. Бердяєва, свобода є не лише метою життя, свобода - це основа і початок цього життя⁴⁸³. С. Алексєєв стверджує: «Свобода не є результатом інтелектуального творіння... вона дійсно дана людям самою природою, вона – «божий дар», один із найбільш високих проявів людської природи, сутності того унікального, що властиве людині як істоті розумній - вищої свідомості. І у цьому зв'язку свобода є втіленням сенсу життя людини, її призначенням, тим найбільш визначним, що може і повинно дати людині дійсне щастя, життєве задоволення. Адже людина наділена найбільш величним з того, що може створити природа - розумом. А розум за своєю

⁴⁸² Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). У 2 т. Т. 1: 1874–1879 / упорядн.: В. С. Шандра. Київ : Наукова думка, 1994. С. 400.

⁴⁸³ Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. Москва : Правда, 1989. С. 222.

сутністю і є свобода; свобода - його, розуму, невід'ємна зрозуміла риса, данність і атрибут»⁴⁸⁴.

Д. Керімов зазначає «Людське життя набуває сенсу лише в умовах справжньої свободи. Лише свобода перетворює все людське у справжнє людське, та лише за умов свободи особистість отримує можливість для розкриття і розвитку своїх здібностей та талантів для вияву ініціативи та вольових прагнень»⁴⁸⁵.

В «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю. Шемшученка, свободою визнано природний стан народу або окремої людини, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд; суб'єктивна можливість людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на його конституційних правах і свободах⁴⁸⁶.

О. Петришин, зазначає, що право ґрунтується на визнанні свободи беззаперечною соціальною цінністю, тобто право послідовно втілює її (свободу) у своїх принципах та інститутах, закріплює і таким чином захищає легітимовану міру свободи⁴⁸⁷.

Свобода волі ґрунтується на розумінні її як соціально зумовленого явища, яке відображає інтереси, мотиви у свідомості людей, що згодом відтворюється у діяльності держави⁴⁸⁸. Свобода – це складне, багатоаспектне явище, що становить основу буття людини, прагнення до якої є одним з головних чинників генези свободи та права як суспільного інституту⁴⁸⁹.

З усього вищесказаного випливає висновок про те, що свобода є фундаментальною характеристикою людського існування взагалі і передумовою творчого процесу зокрема. Свобода не є результатом інтелектуального творіння, це характеристика людського буття. А творчість передбачає можливість вільного вибору людини з різноманіття можливостей, вона є однією з форм реалізації свободи. Креативний, творчий потенціал людини нерозривно пов'язаний із свободою. Творчість по своїй суті є неможливою без свободи, адже це діяльність людини, компонентами якої є фантазія, уява, здібності та воля до створення якісно нових, невідомих раніше творів науки, літератури та мистецтва, здійснення наукових відкриттів, винаходів та інших інженерно-технологічних інновацій. Творчість сприяє вільному розвитку людини, а свобода є важливою передумовою творчого процесу. У цьому проявляється єдність свободи та творчості.

Свобода і свобода творчості.

⁴⁸⁴ Алексеев С. С. Философия права. Москва: Норма. 1998. С. 93-94.

⁴⁸⁵ Керімов Д. А. Методология права. Москва : Аванта, 2003. С. 443.

⁴⁸⁶ Шемшученко Ю. С. Вибране. Київ : ТОВ «Юридична думка», 2005. С. 441.

⁴⁸⁷ Теория государства и права : учебник / под ред. М.М. Рассолова. 2-е изд. Москва : Закон и право, 2015. С. 245.

⁴⁸⁸ Андрусишин Б. І., Сворах С. Д. Трансформація поняття «свободи» у політико-правових традиціях Середньовічної України. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. Випуск 9. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 76.

⁴⁸⁹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 166.

У процесі розгляду термінологічної дефініції «свобода і свобода творчості» ми співвідносимо гіпотези щодо можливої аналогії концептів свободи та свободи творчості.

Визначення свободи творчості можна розкрити крізь призму концепції свободи І. Берліна, який розділив свободу на позитивну та негативну. Позитивна свобода («свобода до», «свобода для») – це спроможність і ресурси, щоб зреалізувати свій власний потенціал. Негативна свобода - це свобода від зовнішніх обмежень. Хоча між негативною і позитивною свободою невелика відстань, їх не слід змішувати, бо звільнення від тиску чи перешкод не обов'язково означає перехід до позитивної самореалізації⁴⁹⁰.

Зважаючи на те, що концепція свободи є невід'ємною частиною права на творчість, можна визначити, що позитивна свобода у творчості проявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає її діям, це максимально можливе зняття зовнішніх обмежень, яке можливе в громадянському суспільстві.

Позитивний та негативний прояв свободи у праві на творчість - не альтернативні. Відсутність тиску чи перешкод у сфері творчості, за відсутності волі до творчої самореалізації особи, унеможлиблює реалізацію свободи творчості в позитивному значенні.

Негативний аспект свободи у творчій діяльності («свобода від») також має важливе значення. Тенденція суспільного розвитку засвідчує, що кожен його етап пов'язаний із наданням людині нових можливостей для самореалізації, однак свобода у творчості має свої застереження. Припущення про можливість існування необмеженої свободи творчості як невід'ємного природного права людини зазнає критики, оскільки унеможлиблює справедливий соціальний устрій.

В. Нерсесянц зазначає, що «люди вільні в міру їх рівності й рівні в міру їх свободи. Неправова свобода, свобода без загального масштабу і єдиної міри, тобто, свобода без рівності – це ідеологія елітаризму, а так звана рівність без свободи – ідеологія рабів. Або свобода (у правовій формі), або свавілля (у тих чи інших проявах). Третього бути не може: неправо і несвобода – завжди є свавіллям»⁴⁹¹.

Свобода у творчості не є тотожною всездозволеності. Ш. Монтеск'є доводив, що свобода полягає не в тому, щоб робити те, що забажається. У суспільстві, де є закони, свобода полягає в тому, щоб мати можливість робити те, що ми хочемо, і не бути вимушеним робити те, чого не хочемо»⁴⁹².

Свобода творчості не є абсолютною, у ній завжди наявні детермінанти необхідності (від лат. *determinare* — обмежити, визначити). Коли змістом

⁴⁹⁰ Берлін І. Две концепции свободы. Современный либерализм. М., 1998. С. 19-44.

⁴⁹¹ Нерсесянц В. С. Философия права. Проблемы философии права. Київ-Чернівці : Рута, 2004. С. 149.

⁴⁹² Монтеск'є Ш. Избранные произведения. Москва: Госполитиздат, 1955. С. 288.

творчості є асоціалізація - поширення норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки, які спричинюють деформацію суспільних відносин, дисгармонію у взаємодії людини і суспільства, потрібні правові, етичні, естетичні обмеження. Творча діяльність, яка має на меті пропаганду війни, фашизму, національної чи релігійної нетерпимості, приниження честі чи гідності особи, пропагує наркоманію, алкоголізм, тютюнопаління тощо, повинна мати детермінанти щодо її поширення, оприлюднення.

На наш погляд, зважаючи на тісний взаємозв'язок свободи та творчої діяльності, реалізацію творчих здібностей, здійснення творчої діяльності може бути обмежене у виняткових випадках. Контролю та обмеженню може підлягати поширення, пропагування, застосування окремих результатів творчої діяльності, змістом якої є асоціалізація, пропаганда війни, насильства, приниження честі та гідності людини тощо.

Свобода у творчій діяльності виявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва, обирати зміст, форму творчості тощо (позитивний аспект). Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає її діям.

Сучасне розуміння досліджуваного феномену виявляється у можливості особи на власний розсуд та відповідно до своїх здібностей визначити сферу, зміст, форму творчості, в його основі лежить саме право на один із різновидів свободи. Право на свободу творчості є саме правом на свободу, можливістю вільно, на власний розсуд, відповідно до своїх здібностей визначати зміст і форму творчості, без попереднього узгодження та заборони поширення.

Право та свобода. У процесі розгляду термінологічної дифініції права на свободу творчості принципове значення має співвідношення понять «право» та «свобода». У науковій літературі наведено широкий спектр підходів до співвідношення між категоріями «право» та «свобода».

Зв'язок між ними знайшов своє обґрунтування у працях Гегеля. «Підґрунтя права – це загалом духовне, а його найближче місце й висхідна точка – це воля, яка вільна; тим-то її субстанцію визначення становить свобода; система права – це царство здійсненої свободи, світ духу, породжений ним самим, мовби другою натурою». Тобто, здійснення свободи відбувається в межах права, а право – це свобода у формі ідеї⁴⁹³.

Сучасні дослідники наводять широкий спектр підходів до співвідношення між категоріями «право» та «свобода», серед яких можна виділити два основних. Прихильники першого вказують, що відмінностей між правами та свободами в юридичному розумінні не існує.

О. Скрипнюк зазначає, що дискусії з приводу розмежування категорій «право» і «свобода», історично сформувалися під впливом генези

⁴⁹³ Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Київ: Юніверс, 2000. С. 24.

правових систем світу. Ці поняття є даниною розвитку концепцій природного права («свободи людини») й позитивізму («права людини»), інсталюваними в гуманітарне право. У той же час у конституційному праві України й більшості європейських країн відповідні поняття вживаються як взаємодоповнюючі – «конституційні права і свободи людини». За своїм змістом права і свободи людини становлять собою право на володіння, користування й розпорядження політичними, економічними, соціальними та культурними (духовними) цінностями. За формою вони є видом, способом поведінки або діяльності особи чи колективу осіб у суспільстві з метою задоволення своїх політичних, економічних, соціальних і культурних (духовних) потреб та інтересів⁴⁹⁴.

Концепцію взаємозалежності свободи та права розвивав представник історичної школи права Г. Пухта, який вважав, що саме «в силу свободи людина – суб'єкт права. Її свобода є фундаментом права, всі юридичні відносини витікають з неї». Г. Пухта, як і Гегель, співвідносив свободу з волею та вважав, що людина тому суб'єкт права, що має можливість самовизначення у тому, що має волю. «Право є визнанням свободи, що рівномірно належить усім людям як суб'єктам волі»⁴⁹⁵.

Є. Лукашева вважає, що за юридичною природою і системою гарантій права і свободи ідентичні. У той же час термін «свобода» підкреслює ширші можливості індивідуального вибору, вказуючи на наявність конкретного результату. Термін «право» визначає більш конкретні дії, наприклад, право громадянина обирати і бути обраним⁴⁹⁶.

К. Вітрук вважає, що принципових відмінностей у соціальному і юридичному значенні між правами і свободами немає. Свободами особистості є, наприклад, політичні свободи слова, друку, зборів, свобода совісті тощо. Особливості свобод особи в порівнянні з її правами полягають у можливості діяти у певних сферах на свій власний розсуд, самостійно визначати лінію поведінки і зобов'язаних суб'єктів, зокрема органів державної влади⁴⁹⁷.

Прихильники другого підходу доводять, що категорії «право» та «свобода» не варто ототожнювати.

Н. Оніщенко зауважує, що право виступає як об'єктивно можливий масштаб соціальної свободи, що стимулює творчу активність, самовизначення особи, гарантує визнання суспільством того, що кожний індивід народжується вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, який зумовлює невід'ємні права людини та громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя,

⁴⁹⁴ Скрипнюк О. В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 28-32.

⁴⁹⁵ Антология мировой правовой мысли: В 5-и т (Том 3), Национальный общественно-научный фонд. М.: Мысль 1999. С. 24.

⁴⁹⁶ Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. Москва : Наука, 1986. С. 65.

⁴⁹⁷ Вітрук Н. В., Копейчиков В. В. Реализация прав и свобод личности как процесс. Москва : Юрид. лит., 1983. С. 49.

повагу і недоторканність. В умовах розвитку демократичної, соціально-правової державності зростає соціальна спрямованість правової системи як засобу формування і реалізації інтересів суб'єктів шляхом закріплення певних цілей, норм, правил поведінки ⁴⁹⁸.

На думку Л. Воеводіна, свободу особистості як фактичний стан не можна відокремити від юридичних прав і обов'язків і, в той же час, не слід її ототожнювати з ними. Юридичні права - це лише одна, але не єдина форма прояву свободи особи ⁴⁹⁹.

А. Козловський відмінність між правом та свободою вбачає у тому, що «кінцевою метою права як соціального інституту є забезпечення свободи кожного та умов для розвитку особистості ⁵⁰⁰. Тобто, свобода втілюється в праві через її визнання, затвердження.

С. Бобровник зазначила, що свободи особи – це нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості у порівнянні з правами. Надаючи свободи, держава робить акцент на визнанні людини у певних сферах суспільної діяльності. Це виявляється у самостійному виборі суб'єктом свого способу життя, діяльності та поведінки в умовах, що надаються державою і суспільством. Свободи, у свою чергу, надають можливість встановити певну межу, що визначає можливості втручання держави у життя особи ⁵⁰¹.

Актуальним є підхід О. Негодченко, який довів, що різниця між правами та свободами полягає у тому, що наявному в особи праву протистоїть обов'язок влади здійснити певні дії, спрямовані на реалізацію цього права. А свобода – це певна сфера життя індивіда, якої влада не повинна торкатися. Розходження між термінами «права» та «свободи» у змістовному аспекті полягає у тому, що «свободи» припускають невтручання держави в їхнє здійснення, а «права» прямо припускають таке втручання у вигляді сприяння щодо їхнього здійснення ⁵⁰².

М. Осядла вказує, що категорія «свобода у праві» визначається як легітимізований і санкціонований державою простір для реалізації поведінки суб'єктів, нормативно визначений у правах та обов'язках людини і громадянина, в яких право є межею між свободою і свавіллям, вказує на визначену міру (баланс), що забезпечує свободу особи, суспільства і держави. Дослідниця доводить, що свобода у праві є важливою умовою становлення

⁴⁹⁸ Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. Київ, 2002. С. 40-45.

⁴⁹⁹ Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : Учебное пособие. Москва : Норма, 1997. С. 98.

⁵⁰⁰ Козловський А. Право як догма і право як ідея. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 1996. Вип.4-5. С.98.

⁵⁰¹ Бобровник С. В. Роль сучасної держави у забезпеченні прав та свобод людини. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні; / ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. Київ : Юридична думка, 2007. С. 49.

⁵⁰² Негодченко О. Права і свободи людини. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. Київ, 2005. Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 718.

громадянського суспільства, що полягає в упорядкуванні свободи, а остання втілюється у конкретних юридичних правах. Однак така свобода може існувати лише за умови, коли члени громадянського суспільства мають високий рівень соціального та інтелектуального розвитку, наділені внутрішньою свободою та здатні самостійно діяти в межах свободи, яка не просто існує абстрактно, а реалізується в суб'єктивних правах та гарантована правом⁵⁰³.

Погоджуючись з думкою автора, слід відмітити, що свобода творчості в усіх її проявах і на всіх визначених у роботі стадіях творчого процесу може реалізовуватись вільно за умови, високого рівня правової свідомості та правової культури, соціального та інтелектуального розвитку суспільства.

Термін «свобода» у юриспруденції підкреслює широкі можливості щодо волевиявлення, не позначає конкретних результатів, а націлює на самостійний вибір індивідом варіанта своєї поведінки.

На наш погляд, категорії «право» та «свобода» не варто ототожнювати у зв'язку з тим, що:

по-перше, поняття «свобода» використовується у філософському аспекті, як природний стан людини;

по-друге, свобода - це суспільна цінність, закріплена Загальною декларацією прав людини, Конституцією України;

по-третє, поняття «свобода» застосовується в якості основного принципу побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства;

по-четверте, поняття «свобода» вживається аналогічно поняттю «суб'єктивне право», що за змістом відповідає розумінню свободи у позитивному і негативному значеннях – «свобода для» та «свобода від»;

по-п'яте, свобода втілюється в праві через її визнання, затвердження;

по-шосте, поняття «свобода» особи за змістом є більш ширшим ніж поняття «право» особи.

Право на свободу творчості і свобода творчості

Ключовим питанням у контексті зазначеного дослідження є співвідношення понять «право на свободу творчості» і «свобода творчості».

Стаття 54 КУ передбачає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Стаття 309 ЦКУ деталізує зазначені положення, вказуючи, що фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається.

Органічне поєднання категорії «право на свободу» у статті основного закону вказує на прямий зв'язок досліджуваного права зі свободою. П. Рабинович, М. Хавронюк зазначають, що відмінність між

⁵⁰³ Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. С. 14.

правами та свободами (якщо не вважати їх тотожними) однозначно не з'ясована навіть на загальнотеоретичному рівні⁵⁰⁴.

Виходячи з вищезазначеного, поняття «свобода творчості» і «право на свободу творчості» не можуть бути тотожними.

Свободу творчості слід розглядати як принцип функціонування духовно-культурних відносин, згідно з яким особа може вільно обирати напрям, сферу, зміст та форму прояву творчості. Це відправне начало, основоположна ідея, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання творчої діяльності. Свобода творчості передбачає відсутність табу, обмежень сфери, форми чи змісту творчості, як таких, що унеможливають самовираження автора та позбавляють суспільство справжніх шедеврів науки, літератури, мистецтва. Вона не допускає ідеологічної диктатури, контролю, цензури з боку держави, у зв'язку з чим досить складною виявляється взаємодія свободи творчості та суспільної моралі, релігії, державної політики, які передбачають наявність певних обмежень. Свободу творчості покладено в основу правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності. Разом з іншими свободами, зокрема, слова, думки, друку є підґрунтям побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства.

Свобода творчості є поняттям більш ширшим ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією, державною політикою.

Право на свободу творчості є встановленою, гарантованою та санкціонованою державою можливістю людини створювати літературні, художні, наукові та інші твори, проводити наукові дослідження, займатися винахідницькою, викладацькою, акторською та іншою творчою діяльністю. У цьому, на наш погляд, виявляється відмінність між поняттями «свобода творчості» та «право на свободу творчості».

Отже, дослідження правового виміру свободи творчості зводиться до співвідношення наступних концептів: «творчість – свобода», «свобода – свобода творчості», «права – свободи» та «право на свободу творчості – свобода творчості».

Свобода і творчість мають діалектичний зв'язок у їх єдності як ціле і частина. Пізнання свободи може бути успішним лише за умови знання властивостей його частин. Вільна творчість є елементом свободи. Свобода є фундаментальною характеристикою людського існування взагалі і передумовою творчого процесу зокрема. Свобода не є результатом інтелектуального творіння, це характеристика людського буття. А творчість передбачає можливість вільного вибору людини з різноманіття можливостей,

⁵⁰⁴ Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. С. 6.

вона є однією з форм реалізації свободи. У цьому проявляється єдність свободи та творчості.

Співвідношення *свободи і свободи творчості* зводиться до аналогії позитивного і негативного аспекту свободи. Позитивний аспект свободи у творчій діяльності виявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь якій сфері науки, літератури, мистецтва, обирати зміст, форму творчості тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає її діям.

Категорії *«право» та «свобода»* не варто ототожнювати у зв'язку з тим, що поняття «свобода» використовується у філософському аспекті як природний стан людини; це суспільна цінність, закріплена Загальною декларацією прав людини, Конституцією України; застосовується в якості основного принципу побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства; вживається аналогічно поняттю «суб'єктивне право»; втілюється в праві через її визнання, затвердження; за змістом є більш ширшим ніж поняття «право».

Співвідношення *свободи творчості та права на свободу творчості* виявляється у тому, що свобода творчості є поняттям більш ширшим ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією, державною політикою.

Зважаючи на те, що концепція свободи є невід'ємною частиною права на творчість, свободу творчості доцільно розглядати у позитивному та негативному значенні. Позитивний аспект свободи у творчій діяльності полягає у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва обирати зміст, форму творчості тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у відсутності обмежень, тиску чи перешкод у сфері творчості.

Право на свободу творчості є саме правом на свободу, можливість вільно, на власний розсуд, відповідно до своїх здібностей визначати зміст і форму творчості, без попереднього узгодження та заборони поширення.

Поняття «свобода творчості» і «право на свободу творчості» не варто ототожнювати. Свобода творчості є принципом функціонування духовно-культурних відносин, згідно з яким особа може вільно обирати напрям, сферу, зміст та форму прояву творчості. Це відправне начало, основоположна ідея, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання творчої діяльності. Свободу творчості покладено в основу правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності. Разом з іншими свободами, зокрема, слова, думки, друку є підґрунтям побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства.

Свобода творчості є поняттям більш ширшим ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією, державною політикою.

Право на свободу творчості є встановленою, гарантованою та санкціонованою державою можливістю людини створювати літературні, художні, наукові та інші твори, проводити наукові дослідження, займатися винахідницькою, викладацькою, акторською та іншою творчою діяльністю. У цьому, на наш погляд, виявляється відмінність між поняттями «свобода творчості» та «право на свободу творчості».

2.4. Концепція творчості як міждисциплінарна складна адаптивна система

Людська цивілізація з моменту свого зародження тісно пов'язана з творчою діяльністю. Протягом її існування, для кожного історичного етапу значення творчості в розвитку цивілізації завжди було визначальним. Починаючи зі створення колеса, яке на думку фінського вченого Аско Парполи вперше було створено в Трипільській культурі на території сучасної України приблизно 6 тисяч років тому,⁵⁰⁵ і до сьогодні, коли штучний інтелект, як результат творчої діяльності людини, повністю змінює наші уявлення про транспорт, науку, освіту та медицину.

Генезис суспільства – це послідовність зміни творчих актів, розвиток культури, нових соціальних інститутів, зміна відносин, створення якісно нових духовних та матеріальних цінностей. Все що нас оточує, по суті, зводиться до творчості. В. Андрущенко зазначає: «притаманний людині унікальний спосіб життя, який відрізняє її від тваринного, залишається практично незмінним. Люди живуть, працюють, створюють і відтворюють культуру, народжують і виховують дітей, переживають притаманні їм життєві екзистенції, переосмислюють історію»⁵⁰⁶. Творчість є історичною основою розвитку суспільства, соціально зумовленим явищем, однією із форм суспільної свідомості та суспільної діяльності.

Наукове розуміння творчості є частиною поліаспектної доктрини, зміст якої перебуває на межі вивчення багатьох наукових сфер. Це складне і багатогранне явище, яке є предметом дослідження у різних галузях знань, зокрема у філософії, психології, педагогіці, у праві та інших науках, що вказує на полісемантику цього феномену.

Вбачається, що за своєю своєю змістом, структурою творчість має системний характер. В межах наукової доктрини, ми не знаходимо визначення, яке б виражало комплексно сутнісні характеристики цього явища, що ускладнює проведення всебічного дослідження творчості, як здатності людини, як різновиду діяльності, як свободи і, врешті, як права. Крім того, обмеження дослідження виключно галузевими аспектами може призвести до помилкових суджень та викривленого сприйняття творчості, яка є міждисциплінарною категорією. Тому при визначенні змісту та концепції творчості слід системно використовувати знання спеціальних наук, зокрема, психології, філософії, права тощо.

Розглядаючи можливість створення загальної концепції творчості слід відзначити, що в різних галузях знань це питання висвітлюється по різному. Однак, у кожній галузі творчість досліджується як певна система. Усталеним

⁵⁰⁵ Бурдо Н.Б. Сакральний світ трипільської цивілізації. К.: Наш Час, 2008. С.216 .

⁵⁰⁶ Андрущенко В. Освіта після пандемії. Міждисциплінарні дослідження складних систем. № 17 (2020) С. 5–13

є поняття згідно з яким система — це відображення у свідомості суб'єкта (дослідника, спостерігача) властивостей об'єктів та їх відношень у вирішенні завдання дослідження, пізнання⁵⁰⁷. Складні системи — напрямок досліджень, що зараз набуває характерних рис добре сформованої галузі науки зі своїм об'єктом, понятійним апаратом, методами аналізу. Вбачається, що творчість має усі характерні риси міждисциплінарної складної системи, яка за своїм змістом є адаптивною. Необхідність міждисциплінарного бачення феномена творчості, її адаптації відповідає потребам глобального контексту соціо- і культуротворення, який засновується на креативності як принципі самовизначення людської діяльності.

Як правило, складною називається система з багатьох пов'язаних між собою складників, що, як ціле, мають властивості, які не очевидно впливають із властивостей окремих частин. Серед численних ознак складної системи в науковій літературі найчастіше згадуються відкритість такої системи та взаємообмін інформацією, наявність підсистем та внутрішню будову. Доведено, що складна система здатна до адаптивної активності за рахунок якої приростають корисні особливості і зменшуються даремні здібності, така система здатна підтримувати свій стаціонарний стан, а також здатна нарощувати впорядкованість і складність за рахунок адаптивної активності⁵⁰⁸.

В основі даного дослідження лежить парадигма антропоцентризму, яка виводить людину на перше місце, а творчу здатність вважає її головною конституюючою характеристикою. Людський інтелект не мислиться поза межами творчості й здатності людини до створення нового у розвитку науки, техніки, мистецтва. Головними проблемами антропоцентричного підходу слід вважати те, яким чином людина послуговується здатністю до творчості. Творчість можна розглядати, як здібності, здатність і разом з тим, як потребу самовираження, самоствердження, привнесення в оточуючий світ нового задля пошуку гармонії і самовдосконалення. Здатність до творчої діяльності вирізняє людину серед інших живих істот і не залежить від віку, стану здоров'я, наявності здібностей чи таланту.

Загальновизнано, що основною формою людської активності є практична діяльність, спрямована на задоволення різноманітних потреб, перетворення матеріального світу, суспільних відносин і самої особистості. Твердження про те, що людина формується в процесі біопсихологічної та соціальної еволюції, основою якої є діяльність у різних її формах, можна визнати аксіомою⁵⁰⁹. Оскільки виникнення й розвиток соціальних систем є продуктом людської активності, творчий процес у широкому соціальному контексті реалізується через прояв цієї активності — діяльність людини. Отже, методологічний аналіз творчої діяльності як одного з найпоширеніших видів

⁵⁰⁷ Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике. М.: Экономика, 1970. С. 121.

⁵⁰⁸ Thurner S. Visions for Complexity. World Scientific. Singapore, 2016. P7 132.

⁵⁰⁹ Карган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). М.: Политиздат, 1974. С. 63.

соціальної активності не можливий без звернення до соціальних, філософських і психологічних аспектів категорії «творчість».

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній день не існує однозначного підходу до трактування творчості. Так, під поняттям «творчість» розуміють діяльність людини у процесі якої вона створює оригінальні цінності⁵¹⁰. Існує наукова позиція, яка передбачає трактування творчості як певної діяльності людини, яка направлена на самовираження і самореалізацію внутрішніх потреб особистості⁵¹¹.

Український цивіліст і основоположник наукових розробок права інтелектуальної власності О. Підпригора вказав, що: «Творча діяльність, або просто творчість - це цілеспрямована інтелектуальна діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю»⁵¹².

В межах антропоцентричної парадигми, зазначений підхід не видається таким, що висвітлює зміст творчості як природної людської здатності-потреби людини. В межах існуючої доктрини, ми не знаходимо визначення, яке б виражало сутнісні характеристики цього явища, що ускладнює проведення всебічного дослідження творчості. Крім того, обмеження дослідження виключно галузевими аспектами може призвести до помилкових суджень та викривленого сприйняття творчості, яка є міждисциплінарною категорією. Тому при системному визначенні змісту творчості слід використовувати знання спеціальних наук, зокрема, психології, філософії тощо. Розглядаючи концепцію творчості як міждисциплінарну складну адаптивну систему, слід відзначити, що в різних галузях знань це питання висвітлюється по різному. Однак в межах комплексного дослідження потрібно встановити міждисциплінарні аспекти досліджуваного поняття. Серед концепцій творчості виділимо ті теорії, які є результатом дослідження механізмів і умов виникнення творчої активності у широкому контексті.

Разом з парадигмою антропоцентризму, провідну пізнавальну роль у системному дослідженні творчої діяльності відіграє діяльнісний підхід. На переконання С.Д. Гусарєва та Є.В. Білозьорова, діяльнісний підхід – це гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль. Цей підхід дозволяє зосередити увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться людська діяльність. Слід констатувати досить широкі можливості застосування категорії «діяльність» як принцип або метод пізнання у сфері наукових досліджень. Головною рисою методу

⁵¹⁰ Креативная педагогика и психология : учебное пособие / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. М. : Академический проект, 2004. С.277.

⁵¹¹ Ананьев Б.Г. Психологическая структура человека как субъекта. *Человек и общество*. 1967. № 2. – С. 253–249.

⁵¹² Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України : навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. Київ : Юрінком Інтер, 1998. С.112

діяльності є можливість пізнання явища правової дійсності крізь призму існування такого чинника як людська діяльність. На відміну від методу, діяльнісний підхід дозволяє ставити та вирішувати більш складні науково-пізнавальні завдання, що підтверджується розширенням його гносеологічного інструментарію⁵¹³.

Таким чином, у процесі дослідження творчості людини з використанням діяльнісного підходу, на нашу думку, є доцільним порушувати питання не тільки про принципи та типологію творчого процесу, а й про структурну схему цієї діяльності. Структура людської діяльності висвітлюється у наукових концепціях по-різному, але поряд із тим можна виокремити такі структурні елементи: засіб, мета, мотив, об'єкт, результат, спосіб, суб'єкт, форма тощо. Самі ці складові можна використовувати як системні критерії при виокремленні творчого процесу, що обумовлюються чинником людської діяльності. Кожний складовий елемент структури творчої діяльності може виконувати роль методологічного аспекту, зрізу або площини, в якій відбувається пізнання та перетворення оточуючого світу.

Творча діяльність – одне з найбільш цікавих, складних та одночасно найменше вивчених явищ у сучасній науці. Творчість є потребою людини, що забезпечує її адаптацію у соціальному середовищі, а також забезпечує динамічний розвиток суспільства. Творча діяльність – це не лише відкриття в певній галузі науки, художні досягнення, створення чогось нового, це процес «народження» нових цілей, планів, задумів.

Творчість неможливо охарактеризувати однозначно, саме тому й існує ціла низка підходів та визначень, що є результатом різних методологічних установок, багатьох точок зору і, як наслідок, множинного розуміння, а інколи навіть і протилежних уявлень про це системне явище. Актуальними проблемами вивчення творчості на сьогодні є виокремлення форм та методів творчої діяльності, етапності творчого процесу, а також його динаміки та статичності у взаємодії із отриманими результатами.

Необхідно зазначити, що творча діяльність є закономірним етапом розвитку людської діяльності, підсумком попереднього розвитку форм цієї діяльності, новою, якісною сходинкою формування особистості.

Концепція творчості у філософії.

Проблема творчості розглядалась в різних аспектах філософських дискурсів. Підходи, які тлумачать феномен творчості можна згрупувати у вертикальну і горизонтальну структуру. До вертикальної структури належать філософські підходи, концепції які формувались в динаміці історичного розвитку. До них можемо віднести розуміння творчості Платоном, який доводив: все, що викликає перехід небуття в буття є творчістю, створення будь-яких творів мистецтва і ремесла можна назвати творчістю, а всіх створювачів – творцями. Він виділяв два види творчості: Божу, яка створює

⁵¹³ Гусарев С.Д., Білозьоров С.В. Діяльнісний підхід як структурний компонент методології сучасного правознавства. *Методологія в праві* / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І.А. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. С.128

вічні цінності; і людську, що залежить від людини і обмежується часовими рамками.

У середньовічній філософії було два протилежні підходи до творчості: теологічний і логіко-гносеологічний. Згідно теологічної теорії, творчість є виключне право, прерогатива Бога, який творить світ. Представники логіко-гносеологічного напрямку в основі творчості вбачали логіку оцінки аргументів щодо їх істинності чи неістинності.

Епоха Відродження збагатила світ творами таких митців як: Леонардо да Вінчі, М. Копернік, Джордано Бруно, Тіхо де Браге, Й. Кеплер, Галілео Галілей, Ф. Бекон. В цей період, мистецтво та література домінували над філософією. У Новий час філософські ідеї Р. Декарта засновані на методах сумніву у творчості стали основою формування раціональної культури. І. Кант розкривав творчість через продуктивну уяву, яка поєднує чуттєве і раціональне пізнання. Ф. Гегель вважав, що абсолютна ідея наділена творчою енергією і вона є творчим началом природи та людини. Гегель ототожнював розвиток і творчість.

Отже, аналізуючи вертикальну структуру філософських підходів до творчості можна зробити висновок, що концепція творчості як складна система є адаптивною, тобто змінюється на основі нової інформації; емерджентною – розвивається від існуючого до виникаючого. Теорія складності дозволяє перенести у вертикальну структуру досліджуваної концепції, підходи які стали успішними в філософії творчості.

Горизонтальну структуру філософії творчості складають усталені підходи. Б. Новіков зазначає: «філософське вчення про творчість – це є ні що інше, як діалектика руху, дорозвинена до діалектики діяльності і потому – до діалектики творчості, до діалектики як теорії і методології творчості. Таким чином, правильніше буде говорити не про створення теорії творчості, але про поставання філософії філософією творчості. Саме тому, що теорія творчості – це і є філософія (наукова, безумовно) як філософія творчості, немає жодної потреби «поряд» з нею, а чи то «в рамках» філософії, «створювати» якусь особливу (але, підкреслюємо – філософську) теорію творчості». дісер

Як бачимо, у філософії також існують науково обґрунтовані теорії, щодо визначення феномену творчості, що відповідають ознакам складної системи. Погоджуючись з думкою Б. Новікова у тому, що немає жодної потреби в межах філософії, «створювати» якусь особливу філософську теорію творчості. Разом з тим, доцільно розглядати концепцію творчості, як міждисциплінарну складну систему, адже це дає можливість побудови синтезу та висвітлення теорії самоорганізації в системах різної природи, на основі універсальних галузевих підходів.

Естетичний аспект творчості в сучасній філософській думці ґрунтовно розроблено в працях А.Канарського, де діалектичний підхід органічно переплітається з естетичною проблематикою. Такий підхід, тобто морально-естетична проблематика творчості, яка аналізується крізь призму діалектичної логіки, дозволяє осмислити феномен творчості в динаміці її

розвитку, руху. Західні школи дають нам широкий спектр поглядів на творчість. Від об'єктивно ідеалістичного, де творчість підкоряється об'єктивній необхідності та об'єктивним чинникам, до поглядів на творчість, котра переводить індетермінізм творчого процесу у такий стан, який можна означити категорією «свавілля митця». Погляди на феномен творчості західних теоретиків об'єднуються переважно ідеалістичною онтологією. Ідеалізм трактує творчість як ідейну одержимість, як синтез свідомого і несвідомого (Шеллінг), як «животворний подих несвідомого» (Гартман), як містичну інтуїцію (Бергсон). Особливу сторінку у філософському поступі осмислення феномена творчості в сучасній філософії займає постмодернізм який виходить з ідеї демократичного теоретичного плюралізму, та із твердження, згідно з яким не можна виходити в поясненні світу з якоїсь однієї логічної схеми, бо світ є різноманітним і пропонує програму відкидання монізму взагалі і в творчості зокрема⁵¹⁴.

Узагальнюючи горизонтальну структуру підходів до творчості у філософській думці слід виокремити естетичний підхід, ідеалістичний, теорію постмодернізму та ін. У філософії теорія творчості інтерпретована різноманітними філософсько-світоглядними студіями, які утворюють горизонтальну і вертикальну систему філософсько-наукових досліджень.

Концепція творчості у психології.

Творча діяльність є закономірним етапом розвитку людської діяльності, підсумком попереднього розвитку форм цієї діяльності, новою, якісною сходинкою формування особистості. Розглядаючи концепцію творчості як систему, доцільно звернути увагу на психологічні теорії творчості.

Дослідження психології творчості з'явилися в кінці XIX – на початку XX століття на основі розробки теорії творчості. Започаткували дослідження проблем творчості Т. Рібо та П.К. Енгельмейер. Пізніше С.О. Грузенберг зробив одну з перших спроб дійти певного синтезу різних напрямків у дослідженні творчості. У цілому ж на початковому етапі розвитку психології творчості переважали теоретичні дослідження художньої та науково-філософської творчості. Остання розглядалась як яскраво виражений прояв свободи людського духу, який дуже важко або взагалі неможливо науково вивчати, на який не здатна впливати свідомо діяльність людини⁵¹⁵.

Наукове вивчення творчості сприяло стрімкому розвитку виробництва на початку XX ст. З'явилися дослідження наукової творчості як однієї з центральних проблем наукознавства, що мали практичні завдання нарощування творчого потенціалу, зокрема, комплексні розробки потєбністів, відомих ще як Харківська школа (О.М. Веселовський,

⁵¹⁴ Паламарчук С.Мудраков В.В. Творчість як епістема трансдисциплінарної акмеології. Педагогічний дискурс, випуск 11, 2012. С.219.

⁵¹⁵ Коханова О.П. Історія психології: від античності до початку XX століття : навч. посіб. Київ : Інтерсервіс, 2016.С. 72.

Д.Н. Овсяннико-Куликовський, О.О. Потєбня та ін.)⁵¹⁶. У центрі досліджень творчості цього періоду – природа творчості, механізми творчого процесу, методи його дослідження. Головна роль у творчому процесі відводилась інтуїції як кульмінаційному моменту творчого процесу, що прихований у підсвідомості людини.

У 20-ті роки ХХ століття до проблеми природи творчості звертається В.М. Бехтерєв, який розглядає цю проблематику з позиції рефлексології⁵¹⁷.

Пізніше ці погляди доповнив С.Л. Рубінштейн, який сформував уявлення про творчий процес як результат свідомої діяльності суб'єкта. Дослідник, на відміну від своїх попередників стверджував, що свідомість не повторює структуру діяльності, а включається в неї, вона відкрита для нових впливів соціального – через діяльність індивіду⁵¹⁸.

У 60-ті роки ХХ століття з'являються перші праці учених Я.О. Пономарьова, А.В. Брушлинського, О.К. Тихомирова, М.Г. Ярошевського, Б.М. Кедрова, О.М. Матюшкіна, в яких всебічно на науково-експериментальній основі досліджуються творчі процеси. Особливу лепту у розвиток феноменології творчості вносить Я.О. Пономарьов. Беручи за основу у трактуванні психологічного механізму творчості системно-структурний принцип, Я.О. Пономарьов інтегрує в ньому два методологічні регулятиви наукового пізнання: системність і принцип розвитку⁵¹⁹.

Останні десятиліття ХХ століття були найбільш плідними для розвитку психології творчості. Потреба управління наукою і творчістю в інтересах виробництва сприяли виникненню певною мірою автономного напрямку в сфері психології творчості, який був пов'язаний із дослідженням технічної творчості. Це були роботи американського психолога Д. Росмана та радянського вченого П.М. Якобсона, присвячені аналізу винахідницької діяльності.

У дослідженнях загальнопсихологічного і концептуального спрямування (С.Л. Рубінштейн, К. Дункер, Д.Б. Богоявленська, Я.О. Пономарьов, О.К. Тихомиров та ін.) має місце вивчення методологічних засад психології творчості, її закономірностей і механізмів творчої діяльності. Експериментально-емпіричні дослідження творчості орієнтовані на виявлення і опис особистісних характеристик та здібностей до творчої діяльності.

У працях В.А. Роменця висвітлюється вчення про природу й механізми творчості людини, що охоплює три складові: загальну, генетичну,

⁵¹⁶ Потєбня Олександр Опанасович / Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

⁵¹⁷ Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти : монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2007. С.51.

⁵¹⁸ Рубінштейн С.Л. Основы общей психологии : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2002. С.635.

⁵¹⁹ Пономарёв Я.А. Психология творческого мышления. М. : АПН РСФСР, 1960. С.115-116.

прикладну психологію творчості. Дослідник вирішує питання про психологічний механізм творчості, яким вважає трансдукцію – перехід із суб'єктивно-психічної системи (від задуму) до матеріально речової (втілення у певному предметі задуму). У генетичній психології творчості В.А. Роменець розробляє модель розгортання творчих можливостей людини від раннього дитинства до переходу у стан зрілої особистості. Прикладна психологія творчості, на думку вченого, покликана вирішувати проблеми конкретної людини, надавати допомогу щодо того, як слід діяти, щоб виявити свій творчий потенціал найповніше, як розвинути свої творчі здібності⁵²⁰.

Аналізуючи психологічну теорію творчості як систему, у її загальній структурі можна виділити декілька підсистем, а саме: об'єкт, на який направлена творча діяльність; процес та результат творчої діяльності; середовище та умови, в яких здійснюється творчість; суб'єкт (особистість творця); форми та способи реалізації творчої діяльності тощо. У свою чергу, в кожній із названих підсистем можна виділити основні її складові. Так, наприклад, процес творчої діяльності може мати такі складові як визначення мети; формування та реалізація задуму; особистість творця із врахуванням індивідуальних здібностей (інтелект, темперамент, вік, характер); середовище та умови в яких відбувається творчий процес тощо.

Таким чином, вивчення загальних і специфічних закономірностей становлення та розвитку творчості як категорії психології у всіх історичних періодах є важливою умовою розв'язання наукових завдань щодо удосконалення творчого процесу у подальшому. Адже сучасний стан дослідження творчої діяльності характеризується як процес зближення двох методологічних підходів: особистісного (вивчення суб'єкта, його потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, властивостей, самосвідомості, емоцій, почуттів) та діяльнісного (вивчення стадій та процесу, мети, об'єкта, засобів та способів, форм та методів).

Творчі процеси, які відбуваються в свідомості людини впливають як на інтелектуальний розвиток окремої людини, так і на суспільний розвиток в цілому. Ці процеси є взаємопов'язаними та незворотними, сприяють закономірним змінам у суспільному житті, супроводжуються постійною трансформацією суспільних відносин з істотною зміною життя. Вплив на розвиток окремої людини та суспільства, а також закономірність та незворотність, в цілому, еволюційного розвитку характеризує функціонування системи творчості, її динамічну та циклічну складову. Застереження щодо незворотності в еволюційному чи інтелектуальному розвитку стосується життєвого циклу, який пов'язаний з цілими поколіннями, а не творчим надбанням однієї особи. Разом з тим, прогресивний розвиток суспільства залежить від творчості його членів.

Відміною рисою психологічних теорій творчості є те, що в її основі дослідники висвітлюють психологічні процеси, які відбуваються в процесі

⁵²⁰ Роменець В.А. Психологія творчості : навч. посіб. Вид 3-тє, переробл. і допов. Київ, Либідь, 2004. С. 48-49

творчості і відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей. Психологічні підходи висвітлюють сутність та специфіку творчої діяльності, особливості творчого процесу, його структури, перебігу, переживання творчої особистості, її формування, розвиток творчих здібностей.

Концепція творчості у праві.

Правознавці здійснюють дослідження творчості та творчої діяльності в рамках конституційного, цивільного та адміністративного права. Аналіз юридичної літератури, вказує на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму соціально-значимих, нових результатів творчої діяльності, яка є базовою у сучасній правовій науці. Відмінною рисою філософських теорій творчості є те, що дослідники в її основу закладають свободу, яка є обов'язковою і повинна бути реалізована людиною в активних творчих діях та вказують, що творчість це універсальний (філософський) визначник буття повністю усупільненої людини і людського суспільства.

Не зважаючи на різноманіття визначень творчості у юридичній науці, їх умовно можна поділити на два основні підходи. Представники першого (О. Іоффе, О. Підпригора, В. Антонов та ін.), висвітлюючи досліджуване поняття, акцентують увагу на тому, що наслідком творчості є певний результат. В інтерпретації представників зазначеного підходу, який є найбільш поширеним, творчість розглядається як цілеспрямована пошукова діяльність, що завершується продуктивним актом (результатом), внаслідок якого з'являються нові образи, форми їх втілення, що вирізняються неповторністю і оригінальністю.

Цей підхід характеризується ігноруванням тих випадків, коли творча діяльність не завершується створенням якісно нових духовних або матеріальних цінностей, або творець не створює образ кінцевого продукту. А здійснена ним інтелектуальна цілеспрямована пошукова діяльність носить творчий характер і є реалізацією окремих правомочностей права на творчість.

Творчість не завжди завершується створенням твору (результатом). Ейнштейн, наприклад, витратив не одне десятиліття на те, щоб створити єдину теорію поля. Тридцять років наполегливої, титанічної творчої праці так і не завершилися побудовою шуканої наукової теорії.

Представники другого підходу (І. Серебровський, Д. Шапорєва, В. Речицький) зосереджують увагу на тому, що творчість - це певний усвідомлений, вольовий, досить трудомісткий процес, що має на меті досягнення певного результату. Тобто це сам процес створення людиною духовних та матеріальних благ, у якому отримання результату є ймовірним.

В. Речицький зазначає, що свобода творчості це певний культурний імператив – похідна від взаємодії трьох елементів: 1) культури, яка містить в собі основні символічні правила; 2) індивіда – як винахідника й постачальника новизни; 3) експертизи творчого символічного продукту ринком. У будь-якому випадку свобода творчості є законотвірним

результатом взаємодії індивідуальної свідомості з щільним соціальним і культурним контекстом⁵²¹.

На наш погляд, зазначений підхід краще відображає сутність досліджуваного поняття, тому що при зайнятті творчою діяльністю результат є ймовірним, метою творчості і не завжди її наслідком. Право на творчість є одним з основоположних прав людини, яке не залежить від створення якісно нового результату.

Характеризуючи творчість як категорію права, слід вказати, що творчість це властивість суб'єкта права, яка є особливою формою реалізації його свободи, що неминуче входить у право. Творчість – це процес мислення, який реалізується людиною в активних діях і супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід, вміння з метою створення, відкриття, або відтворення чогось якісно нового чи оригінального. В процесі творчості суб'єкт права (людина) реалізує можливість діяти відповідно до внутрішніх переконань, реалізуючи свої ідеї, задовольняючи власні інтереси та потреби за умови поваги до прав та свобод інших учасників правовідносин. Творчість виступає природною властивістю і водночас необхідністю людини, є втіленням її самодостатності та індивідуальності.

Закон в рівній мірі має охороняти як творчий процес, так і результати творчості, незалежно від того, наскільки значний елемент творчості, у чому він проявляється і в якій мірі. Зважаючи на дослідження психологів, які відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей, а також філософів, які вказують на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму соціально-значимих, нових результатів творчості, можна зробити висновок, що діюче законодавство містить ряд недоліків регулювання творчості. Творчість є категорією права як сутнісна властивість людини. Право на творчість впливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, тобто продиктоване самою природою, тому зрештою і є природним.

Крім того, категорія «творчість» тісно пов'язана з правом та процесом правотворчості. Станіслав Дністрянський стверджував: «правнична наука характеризується творчою силою в праві, відповідно й суддя не може знайти відповіді на всі правові питання у законі та «мусить не раз оглядатися за нормами, яких в законі немає». Таким чином, учений дійшов висновку, що суддя не може відмовлятися від вирішення будь якої справи з причин браку відповідної правової норми. Іноді сам закон виразно наштавхує на свободу творчості судді, писав С. Дністрянський. Із розвитком права зруйнувалися давні обмеження щодо формування власного погляду судді, місце доказової

⁵²¹ Речицький В. Про цензуру (з приводу перевірки на відповідність Конституції України окремих положень законів України «Про кінематографію» та «Про телебачення і радіомовлення») Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL : http://khpg.org/index.php?id=1550672973#_ftnref1. (дата звернення: 12.12.2020).

теорії посіла теорія вільного суддівського переконання, а отже, у застосуванні правових приписів наступила певна свобода судді⁵²².

Отже, концепція творчості, як міждисциплінарна складна система дозволяє нам розглядати феномен творчості не лише як філософську чи психологічну теорію, але і як категорію права, адже це властивість суб'єкта права, яка реалізується у правовідносинах. Творчість є передумовою суспільного розвитку і створення всього, що стало для нас звичним явищем. У праві саме творчість послугувала появі звичаю як правила поведінки, адже це, перш за все ідея, задум, який згодом еволюціонував у правові системи. Навіть в процесі правотворчості, який є встановленням державою загальнообов'язкових правил для регулювання суспільних відносин, реалізується, творчість людини, яка полягає у створенні чи зміні правової норми.

Творча діяльність є наслідком самореалізації, виникає з індивідуальних особливостей, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб. На наш погляд, визначення творчості можна подати, як процес мислення, який реалізується людиною в активних діях і супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід, вміння з метою створення, відкриття чогось якісно нового чи оригінального. Творчу діяльність можна поділити на інтегровану і аматорську. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність.

До ознак творчості як категорії права можна віднести наступні:

- це властивість людини як суб'єкта права;
- є особливою формою реалізації свободи;
- реалізується у правовідносинах;
- має вольовий характер, адже проявляється в активних діях людини;
- виступає не лише як об'єкт правового регулювання, а й впливає на процес виникнення, формування і подальший розвиток права як первинний засіб правотворення.

Концепцію творчості зі складними системами споріднює багато ознак. Зокрема, в процесі творчості відбувається взаємообмін інформацією, вона має свої підсистеми у кожній галузі знань, узагальнюючи які можна визначити її внутрішню будову. Творчість в процесі суспільного розвитку, безумовно, є адаптивною, починаючи з наскельних малюнків, які відповідали запитам первісного суспільства і завершуючи сучасними науковими розробками в галузі клонування людини, штучного інтелекту. Все це дає підстави робити висновки, що цей феномен, як система може підтримувати свій стаціонарний стан, а також має здатність нарощувати впорядкованість і складність за рахунок адаптивної активності. Крім того, творчість

⁵²² Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Наклад українського університету в Празі. Друк державної друкарні в Празі. Прага, 1923 С. 72.

вирізняється своєю функціональною та динамічною складністю, що зумовлено її міждисциплінарністю.

У філософії теорія творчості інтерпретована різноманітними філософсько-світоглядними студіями, які утворюють горизонтальну і вертикальну систему філософсько-наукових досліджень. До вертикальної структури належать філософські підходи, які визначають концепцію творчості як складну систему, яка є адаптивною, тобто змінюється на основі нової інформації; емерджентною – розвивається від існуючого до виникаючого. Теорія складності дозволяє перенести у вертикальну структуру досліджуваної концепції, підходи які стали успішними в філософії творчості. Загальнюючи горизонтальну структуру підходів до творчості у філософській думці слід виокремити естетичний підхід, ідеалістичний, теорію постмодернізму та ін.

У загальній структурі системи психологічних теорій творчості можна виділити декілька підсистем, а саме: об'єкт, на який направлена творча діяльність; процес та результат творчої діяльності; середовище та умови, в яких здійснюється творчість; суб'єкт (особистість творця); форми та способи реалізації творчої діяльності тощо. У свою чергу, в кожній із названих підсистем можна виділити основні її складові. Так, наприклад, процес творчої діяльності може мати такі складові як визначення мети; формування та реалізація задуму; особистість творця із врахуванням індивідуальних здібностей (інтелект, темперамент, вік, характер); середовище та умови в яких відбувається творчий процес тощо.

Концепція творчості, як міждисциплінарна складна система дозволяє нам розглядати феномен творчості не лише як філософську чи психологічну теорію, але і як категорію права, адже це властивість суб'єкта права, яка реалізується у правовідносинах. Творчість є передумовою суспільного розвитку і створення всього, що стало для нас звичним явищем. У праві саме творчість послугувала появі звичаю як правила поведінки, адже це, перш за все ідея, задум, який згодом еволюціонував у правові системи. Навіть в процесі правотворчості, який є встановленням державою загальнообов'язкових правил для регулювання суспільних відносин, реалізується, творчість людини, яка полягає у створенні чи зміні правової норми.

Творча діяльність є наслідком самореалізації, виникає з індивідуальних особливостей, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб. До системи творчості у праві належить літературна, художня, наукова і технічна творчість. Система творчої діяльності поділяється на інтегровану і аматорську. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність.

2.5. Творчість та творчий процес як категорії права

Одним з ключових завдань сучасної юридичної теорії є посилення уваги до розробки категоріального апарату. Призначення юридичної термінології полягає у фіксуванні у відповідних категоріях права найбільш загальних властивостей та взаємозв'язків правових явищ та процесів. Категоріальний апарат має визначальне значення для побудови дослідження, адже від закладеного в кожному випадку змісту залежить побудова відповідної концепції. Від чіткості понять залежить обґрунтованість висновків.

При дослідженні права на свободу творчості визначальне значення мають такі поняття як «творчість» та «творчий процес». Ми відходимо від стереотипу, згідно з яким творчість є об'єктом дослідження, лише цивільного чи конституційного права. Не піддаючи сумніву доцільність вивчення різних аспектів творчості у галузевих наукових дослідженнях, доцільно розробити загальнотеоретичні засади права на свободу творчості в межах теорії права.

В основі загальнотеоретичного дослідження творчості лежить парадигма антропоцентризму, яка виводить людину на перше місце, а творчу здатність вважає її головною конституючою характеристикою. Людський інтелект не мислиться поза межами творчості й здатності людини до створення нового у розвитку науки, техніки, мистецтва. Головними проблемами антропоцентричного підходу слід вважати те, яким чином людина послуговується здатністю до творчості. Творчість можна розглядати, як здібності, здатність і разом з тим, як потребу самовираження, самоствердження, привнесення в оточуючий світ нового задля пошуку гармонії і самовдосконалення. Здатність до творчої діяльності вирізняє людину серед інших живих істот і не залежить від віку, стану здоров'я, наявності здібностей чи таланту.

Український цивіліст і основоположник наукових розробок права інтелектуальної власності О. Підпригора вказав, що: «Творча діяльність, або просто творчість - це цілеспрямована інтелектуальна діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю»⁵²³.

В межах антропоцентричної парадигми⁵²⁴, зазначений підхід не видається таким, що висвітлює зміст творчості як природної людської

⁵²³ Підпригора О. Цивільне право : навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі, 1995. С. 417

⁵²⁴ Андрусишин Б. І. Людиноцентристський вимір у політичній концепції Михайла Драгоманова. Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150-річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова: матеріали XXVIII Міжнар. іст.-прав. конф., 13-16 черв. 2013 р., Рівне-Луцьк. Міжнар. Асоціація істориків права, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова та ін. Київ, 2013. С. 51.

здатності-потреби людини. В межах правової доктрини, ми не знаходимо визначення, яке б виражало сутнісні характеристики цього явища, що ускладнює проведення всебічного дослідження права на свободу творчості. Крім того, обмеження дослідження виключно юридичними аспектами може призвести до помилкових суджень та викривленого сприйняття творчості, яка є міждисциплінарною категорією. Тому при визначенні змісту творчості слід використовувати знання спеціальних наук, зокрема, психології, філософії, педагогіки тощо.

Розглядаючи можливість створення загальної теорії творчості слід відзначити, що в різних галузях знань це питання висвітлюється по різному. Однак в межах загальнотеоретичного дослідження потрібно встановити міждисциплінарні аспекти досліджуваного поняття. Серед концепцій творчості виділимо ті теорії, які є результатом дослідження механізмів і умов виникнення творчої активності у широкому контексті.

Психоаналітичну теорію творчості можна вважати найбільш раннім із основних творчих підходів. З. Фрейд визначив, що творчість є результатом сублімації енергії від фрустрації, пов'язаної з невдачами в особистому житті (найчастіше відкинутої або втраченим коханням і т.п.). Ідея З. Фрейда полягала в тому, що творчість можна розглядати як результат невротичних переживань творця та прояву неусвідомленого⁵²⁵. Погляди З. Фрейда на творчість неодноразово піддавалися критиці і досі залишаються предметом гарячих суперечок. Але не можна не визнавати, що ряд положень його теорії, які стосуються психологічного впливу творчості на людину, мали величезний вплив на культуру ХХ століття та формування теорій творчості.

Для підтвердження тези про те, що творчість є потребою людини наведемо кілька прикладів. Відомий англійський кінорежисер Альфред Хічкок писав, що для нього єдиний спосіб позбутися від своїх страхів - зняти про них фільм. Г. Гессе порівнював функцію художньої творчості з функцією сповіді. У процесі створення твору енергія, яка витрачалася раніше на приховування травмуючого почуття, в результаті творчої діяльності спрямовується на продуктивні цілі⁵²⁶.

Як зазначалось вище, Т. Шевченко, якого за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві було покарано та надіслано до Окремого Оренбурзького корпусу з накладенням заборони творчої діяльності писав, що навіть трибунал під головуванням сатани не зміг би придумати жорсткішої кари...⁵²⁷. Ці слова вказують на сприйняття покарання творцем у формі обмеженні права здійснювати творчу діяльність як найбільш сурового та жорстокого.

Серед представників психологічної науки теорію творчості висвітлювали А. Маслоу, Е. Фромм, К. Роджерс, В. Роменець та ін.

⁵²⁵ Фрейд З. Психоаналитические этюды. Минск : АСТ, 1997. С. 250.

⁵²⁶ Грановская Р. М. Психология в примерах. СПб, «Речь», 2002. С. 154.

⁵²⁷ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. С. 396.

Аналізуючи психологічну теорію творчості, у розрізі права на свободу творчості, слід відмітити, що реалізація творчих здібностей є потребою людини. Таким чином на державу покладається обов'язок: забезпечувати реалізацію цих потреб. Ідея З. Фрейда, що творчість це прояв неусвідомленого мають важливе значення для концепції права на свободу творчості. Бажання до творчої реалізації виникає, здебільшого у людини з добре розвиненими творчими здібностями. Якщо творчі здібності не розвивати, потреба у їх реалізації залишається не усвідомленою. Така нереалізована потреба справляє негативний вплив на розвиток особистості, і навпаки, розвиток творчих здібностей сприяє самореалізації особи. Отже, розвиток творчих здібностей має бути забезпечений державою через систему освіти.

Представники гуманістичної теорії творчості є А. Маслоу, Е. Фромм та ін. визначають, що здатність до творчості майже тотожна душевному здоров'ю і визначають її в категоріях аксіологічних – як цінність, що надає людському життю якийсь сенс і, одночасно, як шлях до досягнення повного психічного здоров'я, ототожненого з самореалізацією. Тому результати творчості, хоча і є важливими в процесі збагачення культури, мають для представників гуманістичного підходу другорядне значення. Істотними для них є переживання людини в процесі творення і творчі результати цього процесу кожної особистості зокрема, тобто розвиток людської індивідуальності. Таким чином, акцентується увага на цінності самого процесу творення і його експресії, меншу увагу звертається на якість іншого параметру творчості – його результату⁵²⁸. Е. Фромм вказує на те, що творча активність означає стан внутрішньої активності без необхідності зв'язку з творенням художніх творів, наукових концепцій чи ще чогось корисного чи необхідного для суспільства. Творчість є характерологічною орієнтацією, на яку здатні усі люди⁵²⁹. У творчому процесі людина формується, досягає вищого ступеня задоволення потреб, має можливість реалізувати своє єство.

Слід відзначити, що сучасна юридична парадигма права на свободу творчості, яка сформувалася на основі стратегії інноваційного розвитку та інформаційного суспільства не приділяє належної уваги гуманістичній теорії творчості, визначаючи свободу творчості крізь призму розпорядження результатами творчої діяльності, що безумовно є недоліком. Згідно гуманістичної теорії творчості, творчою людиною не завжди є винахідник, художник, науковець і право на свободу творчості не є прерогативою спеціалістів, геніїв, митців. Творцем може бути будь-яка фізична особа. Е. Фромм вказує, що глибинні мисленнєві і емоційні процеси особистості, яка читає вірш, відчуваючи глибокі переживання, які поет виразив словами, можуть бути творчими, хоч вона нічого не створює⁵³⁰.

⁵²⁸ Maslow A H. W stronę psychologii istnienia. Warszawa: Pax, 1986. 350 p.

⁵²⁹ Fromm E. The Attitude. Creativity and Its Cultivation. New York: Harper and Row, 1959. p. 40.

⁵³⁰ Fromm E. Miec czy byc. Poznań: Rebis, 1995. p. 79

А. Маслоу виділив два види творчості: творчість, що базується на таланті; творчість, що утворюється внаслідок самореалізації⁵³¹. Для творчості, яка базується на таланті необхідно володіти видатними спеціальними здібностями. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах великого наукового чи художнього значення. А. Маслоу назвав її інтегрованою творчістю. Творчість, що утворюється внаслідок самореалізації виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини. Цей вид творчості майже не має вираження у видатних творчих наукових чи мистецьких результатах. А. Маслоу доводив, що потенційно творчість, як природна можливість, є атрибутом усіх здорових людей. Тому властивості творчої особистості потрібно формувати у дітей і молоді. Крім того, вони можуть визначати певні цілі виховання і навчання.

Представником феноменологічної теорії творчості є К. Роджерс, який критикував систему освіти за формування конформістів, а не вільних творців і оригінальних мислителів. Головна ідея полягає в тому, що творча людина використовує свої здібності та таланти, реалізує свій потенціал і прагне до повного пізнання себе й сфери своїх переживань. Це і є «повноцінно функціонуюча людина», основною характеристикою якої є креативність. Результати творчості та творчий процес з'являються у людини, яка живе повноцінним життям⁵³².

К. Роджерс вважає, що немає суттєвої різниці між творчим процесом під час малювання картини, компонування симфонії, конструювання нових засобів, злочинів, розвитку наукових теорій, відкриття нових способів дій у міжнародних відносинах. Він визначає творчість як «процес, в якому доходить до появи нового продукту, який утворюється, з однієї сторони, завдяки неповторності особистості, а з іншої, – неповторності матеріалів, подій, людей або умов життя».

Дефініція творчості К. Роджерса не залежить від якогось певного змісту. Він вважав, що немає суттєвої різниці у творчості при створенні картини, літературного твору, симфонії, винаходу, розвитку наукової теорії, пошуку нових особливостей у людських стосунках чи створенні нових граней власної особистості, як у психотерапії. Творчий процес, за К. Роджерсом, полягає у створенні з допомогою дії нового продукту, з одного боку, з унікальності індивіда; з іншого - зумовлений матеріалом, подіями, людьми і обставинами життя⁵³³. Головним джерелом творчості К. Роджерс вважав прагнення людини до самореалізації, до повного розвитку власних можливостей.

Однією з українських теорій творчості є теорія бісоціацій, що була розроблена В. Роменцем. Автор вважає, що в творчому процесі важливу роль

⁵³¹ Maslow A H. W stronę psychologii istnienia. Warszawa: Pax, 1986. p. 82.

⁵³² Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. p. 422.

⁵³³ Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. p. 423.

відіграють бісоціації, що виникають внаслідок поєднання ідей, що не мають між собою очевидної спільності. Бісоціативному мисленню властива відмова від законів формальної логіки. Мозок тимчасово звільняється від «пригнічення» логічними правилами, аксіомами, структурами, вербальними концепціями. До справи «береться» творча інтуїція, яка поєднує семантичні елементи з різних площин досвіду, руйнує всі логічні перепони та бар'єри між віддаленими понятійними матрицями. Вчений підкреслює важливість інтуїтивних процесів для творчості, творчого мислення, говорячи, що вони вступають у дію на вирішальному етапі розумової діяльності⁵³⁴.

Творчість за В. Романцем це виробництво оригінального продукту, підпорядкованого принципам індивідуалізації та комунікативності. Людина включається у творче спілкування з дійсністю, вбирає в себе духовні багатства попередніх поколінь, виражає у творчому продукті свою індивідуальність⁵³⁵.

Отже, відміною рисою психологічних теорій творчості є те, що в її основі дослідники висвітлюють психологічні процеси, які відбуваються в процесі творчості і відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей.

Важливе значення в процесі дослідження права на свободу творчості мають праці філософів, які висвітлюють творчість крізь призму свободи та буття, зокрема: М. Бердяєва, С. Солодовнікова, Л. П'янова та ін.

Персоналістична концепція творчості М. Бердяєва полягає у тому, що основи творчої особистості формує свобода, яка є обов'язком і повинна бути реалізована людиною в активних творчих діях. Дух і духовність творчо перетворюють буття. М. Бердяєв писав, що у творчості є два різних акти: «Є початковий творчий акт, в якому людина ніби стоїть перед лицем Божим, і є вторинний творчий акт, в якому вона ніби стоїть перед лицем людей та світу. Є первинна творча інтуїція, творчий задум художника, коли йому звучить симфонія, предстоїть живописний образ чи образ поетичний, внутрішнє, не висловлене ще відкриття чи винахід, внутрішній творчий акт любові до людини, теж ні в чому ще не висловленої. У цьому творчому акті людина стоїть перед Богом і не зайнята ще реалізацією у світі та для людей. ...Потім настає вторинний творчий акт, пов'язаний з тим, що людина є істота соціальна, реалізація продуктів творчості. Пишеться книга. І тут з'являється те, що у творчості зветься майстерністю, мистецтвом... У реалізації продуктів творчості людина вже зв'язана світом, матеріалами світу, залежить від інших людей...»⁵³⁶.

Виділення у творчому процесі первинного творчого акту і вторинного, видається нам найбільш доцільним, саме такий поділ, охарактеризований

⁵³⁴ Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. С. 85.

⁵³⁵ Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. С. 52.

⁵³⁶ Бердяєв. Юридична енциклопедія у 6 т. / Ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А—Г. С. 222.

М. Бердяєвим буде використано далі при характеристиці творчого процесу як категорії права.

Творчість розглядається в науці як філософська, психологічна, духовно-культурна і правова категорія. Правознавці здійснюють дослідження свободи творчості та творчої діяльності в рамках конституційного, цивільного та адміністративного права. Аналіз літератури, присвяченої темі творчості, вказує на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму соціально-значимих, нових результатів творчої діяльності, яка є базовою у сучасній юридичній науці. Відмінною рисою філософських теорій творчості є те, що дослідники в її основу закладають свободу, яка є обов'язковою і повинна бути реалізована людиною в активних творчих діях та вказують, що творчість це універсальний (філософський) визначник буття повністю усупільненої людини і людського суспільства.

Не зважаючи на різноманіття визначень, їх умовно можна поділити на два основні підходи. Представники першого (О. Іоффе⁵³⁷, О. Підпригора⁵³⁸, В. Антонов⁵³⁹ та ін.), висвітлюючи досліджуване поняття, акцентують увагу на тому, що наслідком творчості є певний результат. В інтерпретації представників зазначеного підходу, який є найбільш поширеним, творчість розглядається як цілеспрямована пошукова діяльність, що завершується продуктивним актом (результатом), внаслідок якого з'являються нові образи, форми їх втілення, що вирізняються неповторністю і оригінальністю.

Цей підхід характеризується ігноруванням тих випадків, коли творча діяльність не завершується створенням якісно нових духовних або матеріальних цінностей, або творець не створює образ кінцевого продукту. А здійснена ним інтелектуальна цілеспрямована пошукова діяльність носить творчий характер і є реалізацією окремих правомочностей права на творчість.

Творчість не завжди завершується створенням твору (результатом). Ейнштейн, наприклад, витратив не одне десятиліття на те, щоб створити єдину теорію поля. Тридцять років наполегливої, титанічної творчої праці так і не завершилися побудовою шуканої наукової теорії.

Представники другого підходу (І. Серебровський⁵⁴⁰, Д. Шапорєва⁵⁴¹, В. Речицький⁵⁴²) зосереджують увагу на тому, що творчість - це певний усвідомлений, вольовий, досить трудомісткий процес, що має на меті

⁵³⁷ Іоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III.: Учебное пособие для высш. юрид. учеб. заведений. Ленингр. гос. ун-т. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 347 с.

⁵³⁸ Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України : навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 136 с.

⁵³⁹ Антонов В. М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право. Київ : КНТ, 2005. 520 с.

⁵⁴⁰ Серебровський В. И. Вопросы советского авторского права. М. : Из-во АН СССР, 1956. 188 с.

⁵⁴¹ Шапорєва Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.02. Саратов : 2007. 26 с.

⁵⁴² Речицький В. Про цензуру (з приводу перевірки на відповідність Конституції України окремих положень законів України «Про кінематографію» та «Про телебачення і радіомовлення») Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL : http://khpg.org/index.php?id=1550672973#_ftnref1. (дата звернення: 12.01.2020).

досягнення певного результату. Тобто це сам процес створення людиною духовних та матеріальних благ, у якому отримання результату є ймовірним.

В. Речицький зазначає, що свобода творчості це певний культурний імператив – похідна від взаємодії трьох елементів: 1) культури, яка містить в собі основні символічні правила; 2) індивіда – як винахідника й постачальника новизни; 3) експертизи творчого символічного продукту ринком. У будь-якому випадку свобода творчості є закономірним результатом взаємодії індивідуальної свідомості з щільним соціальним і культурним контекстом⁵⁴³.

На наш погляд, зазначений підхід краще відображає сутність досліджуваного поняття, тому що при зайнятті творчою діяльністю результат є ймовірним, метою творчості і не завжди її наслідком. Право на творчість є одним з основоположних прав людини, яке не залежить від створення якісно нового результату.

Характеризуючи творчість як категорію права, слід вказати, що творчість це властивість суб'єкта права, яка є особливою формою реалізації його свободи, що неминуче входить у право. Творчість – це процес мислення, який реалізується людиною в активних діях і супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід, вміння з метою створення, відкриття, або відтворення чогось якісно нового чи оригінального. В процесі творчості суб'єкт права (людина) реалізує можливість діяти відповідно до внутрішніх переконань, реалізуючи свої ідеї, задовольняючи власні інтереси та потреби за умови поваги до прав та свобод інших учасників правовідносин. Творчість виступає природною властивістю і водночас необхідністю людини, є втіленням її самодостатності та індивідуальності.

Закон в рівній мірі має охороняти як творчий процес, так і результати творчості, незалежно від того, наскільки значний елемент творчості, у чому він проявляється і в якій мірі. Зважаючи на дослідження психологів, які відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей, а також філософів, які вказують на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму соціально-значимих, нових результатів творчості, можна зробити висновок, що діюче законодавство містить ряд недоліків регулювання творчості. Творчість є категорією права як сутнісна властивість людини. Право на творчість впливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, тобто продиктоване самою природою, тому зрештою і є природним.

Як слушно зазначав професор Г. Шершеневич, «з того часу, як позитивні законодавства взяли це бідолашне право під свій захист, воно

⁵⁴³ Речицький В. Про цензуру (з приводу перевірки на відповідність Конституції України окремих положень законів України «Про кінематографію» та «Про телебачення і радіомовлення») Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL : http://khpg.org/index.php?id=1550672973#_ftnref1. (дата звернення: 12.01.2020).

носитись горизонтом науки без всякого визначеного призначення... подібно до птаха, який видивляється місце, де б йому зручніше було спуститися»⁵⁴⁴.

Права, що відносяться до природних, існують як такі, незалежно від того, закріплені вони де-небудь чи ні: вони випливають із природного порядку речей, з життя, з самої природи людини як біосоціальної істоти. Разом з тим, без законодавчого закріплення право на свободу творчості було б формальною декларацією про наміри. Воно має визначальну залежність від соціально-економічних умов, державної підтримки та правового забезпечення. Законодавче визначення права на свободу творчості закріплене у ст. 54 КУ. Досліджуване право створюється людьми, суспільними утвореннями - законодавцями, судами, самими суб'єктами права і т.д., є результатом їхньої творчості, цілеспрямованої вольової діяльності та існує у вигляді законів, інших джерел, а не просто у вигляді думки, ідеї, як це властиво природному праву. У цьому праву на свободу творчості проявляється як позитивне право.

У діючому законодавстві відсутнє визначення творчості, що ускладнює реалізацію права на свободу творчості.

Стаття 54 КУ передбачає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами⁵⁴⁵.

Аналізуючи норму Конституції, варто відзначити, що під словами «гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості» можна розуміти забезпечення реалізації творчого процесу, творчого акту.

Стаття 6 ЗУ «Про культуру» вказує, що громадяни мають право на свободу творчості, вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором; провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва; захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав; доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ інші права, встановлені законодавством. Ст. 7 закону вказує, що держава гарантує свободу творчості,

⁵⁴⁴ Шершеневич Г. Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань: «Дело». 1891. 210 с.

⁵⁴⁵ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2021)

вільний вибір діяльності у сфері культури. Право людини провадити творчу діяльність може реалізовуватися і на професійній, і на аматорській основі. Держава сприяє творчій діяльності митців і творчих спілок. Втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності не допускаються⁵⁴⁶.

Недоліком правового регулювання є те, що у законодавстві відсутнє визначення творчості. П. 21 ст. 1 ЗУ «Про культуру» визначає поняття творчої діяльності як індивідуальну чи колективну творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність. Аналогічне визначення закріплено у статті 1 ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»⁵⁴⁷. Однак, таке визначення залишає за межами правового поля усі інші (крім творів) результати творчої діяльності, зокрема винаходи, корисні моделі тощо.

Законодавець використовує поняття творчості не розкриваючи його змісту. Крім того творчість і творчу діяльність не можна трактувати як тотожні поняття. Визначення творчої діяльності у законі зводиться до результатів творчості що мають культурну цінність. Слід додати суперечливість понять у самому законі, адже ст. 6 гарантує право на свободу творчості громадянам, а ст. 7 вказує, що держава гарантує право людини провадити творчу діяльність, може реалізовуватися і на професійній, і на аматорській основі.

Визначення та перелік культурних цінностей знаходимо у ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», ст. 1 якого визначає культурні цінності – як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонові документи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну,

⁵⁴⁶ Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15/print1389988659002889> (дата звернення: 29.12.2020).

⁵⁴⁷ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 05.01.2021).

етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології; родинні цінності - культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів⁵⁴⁸.

Текст статті Закону подаємо повністю з метою аналізу, що ж саме розуміє законодавець під правом на свободу творчості, зводячи творчу діяльність до результатів у формі культурних цінностей.

Однак, коли ми звернемося до досліджень психологів і філософів, зрозуміємо, що законодавче закріплення такого визначення не гарантує реалізацію аматорської творчості.

Крім того, варто звернути увагу і на те, що в ст. 54 КУ громадянам гарантується свобода творчості, ст. 7 ЗУ «Про культуру» вказує, що держава гарантує свободу творчості та вільний вибір діяльності у сфері культури. Тобто у законодавстві вживається термін «творчість» і «творча діяльність», що підтверджує наш висновок про доцільність розмежування цих понять. На наш погляд, творчість це перш за все, процес мислення, що реалізується в активних діях, а творча діяльність – це активність людини у сфері реалізації творчого потенціалу, творчих здібностей з метою створення, відкриття або відтворення чогось якісно нового чи оригінального.

Творчість є категорією права, адже це властивість суб'єкта права, яка реалізується у відносних правовідносинах. Творчість є передумовою суспільного розвитку і створення всього, що стало для нас звичним явищем. У праві саме творчість послугувала появі звичаю як правила поведінки, адже це, перш за все ідея, задум, який згодом еволюціонував у правові системи. Навіть в процесі правотворчості, який є встановленням державою загальнообов'язкових правил для регулювання суспільних відносин, реалізується, творчість людини, яка полягає у створенні чи зміні правової норми.

У своєму зверненні до Американської Психологічної Асоціації її президент Гілфорд (1950 р.) відмічав, що унікальність вивчення видатних постатей типу Мікеланджело, Ейнштейна та ін., які асоціюються із творчістю, обмежила вивчення творчості як психологічної проблеми⁵⁴⁹.

А. Маслоу, який виділив два види творчості, вказав, що перший базується на таланті, а другий вид утворюється внаслідок самореалізації⁵⁵⁰. Для творчості, яка базується на таланті, необхідно володіти видатними спеціальними здібностями. Другий вид творчості, яка є наслідком

⁵⁴⁸ Про боротьбу з тероризмом : Закон України 31 травня 2005 року N 2600-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 24.12.2020).

⁵⁴⁹ Мішыха Л. П. Психологія творчості: навчальний посібник. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. С. 71.

⁵⁵⁰ Maslow A H. W stronie psychologii istnienia. Warszawa: Pax, 1986. p. 45.

самореалізації, виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини. Зважаючи на те, що цей вид творчості майже не має вираження у видатних творчих наукових чи мистецьких результатах, він залишається поза сферою правового регулювання. Це має негативний вплив на розвиток творчої діяльності в цілому, адже держава має гарантувати розвиток творчих здібностей, забезпечувати право людини провадити творчу діяльність і на професійній, і на аматорській основі.

Творчість присутня не тільки в майстернях великих художників чи партитурах відомих композиторів; вона не тільки «виходить» з-під пера майстрів слова (поети, прозаїки), вона притаманна всій протяжності життєвої палітри - скрізь і всюди, де людина уявляє, фантазує, комбінує, щось змінює, доповнює, вносить свою частку, лепту змін - всюди присутня творчість як креатологічна складова людського буття⁵⁵¹.

Підтримуючи позицію Б. Новікова⁵⁵² слід додати, що лише з позицій розуміння творчості як гуманістичного типу соціальної форми розвитку матерії, творчості як істини та сутності діяльності, а не з вимог бути «соціально-значимим новим» можна досягнути зміст творчості.

Продовжуючи полеміку про доцільність законодавчого визначення категорії «творчість», слід відмітити, що визначаючи творчу діяльність, законодавець, ймовірно, мав на увазі саме перший вид творчості за А Маслоу, яка базується на таланті і проявляється у творчих результатах великого наукового чи художнього значення.

Разом з тим, у законодавчому визначенні поняття творчості має бути відображена і діяльність, яка є наслідком самореалізації, виникає з індивідуальних особливостей, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб.

Узагальнюючи існуючі визначення творчості у філософській, психологічній та правовій літературі, можна виокремити наступні підходи:

- визначення творчості крізь призму значення культурної цінності та результатів діяльності, їх соціально-значущість та новизну;
- визначення творчості як неусвідомлену потребу у самовираженні, самореалізації та визначальну і вирізняючу здібність, яка притаманна лише людині;
- інтегрований підхід, який виходить із творчої діяльності, здатності до самовираження і включає творчий результат і творчий процес.

Творчість – це процес мислення, який реалізується людиною в активних діях і супроводжується особливим емоційним станом, що задіює

⁵⁵¹ Мишиха Л. П. Психологія творчості: навчальний посібник. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. С. 16.

⁵⁵² Новіков Б. Філософія як теорія і методологія творчості. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. № 2. С. 108-113.

інтуїцію, уяву, фантазію, досвід, вміння з метою створення, відкриття або відтворення чогось якісно нового чи оригінального.

Творчу діяльність поділяють на інтегровану і аматорську. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність.

На наш погляд, визначення творчої діяльності, яке закріплено в законі не відображає зміст творчості. Крім того, законодавчого закріплення потребує і категорія «творчість». Доцільно п. 21 статті 1 ЗУ «Про культуру» викласти у наступній редакції: «Творчість це процес мислення, який реалізується людиною в активних діях і супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід, вміння з метою створення, відкриття, або відтворення чогось якісно нового чи оригінального». Аналогічне визначення доцільно закріпити у статті 1 ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки».

Додати п. 22 статті 1 ЗУ «Про культуру» наступного змісту «Творча діяльність поділяється на інтегровану і аматорську творчу діяльність. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність. Аматорська творча діяльність реалізується внаслідок самореалізації, виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини». Таке визначення творчої діяльності доцільно додати до ст. 1 ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки».

Внаслідок проведеного дослідження можна визначити ознаки творчості як категорії права:

- це властивість людини як суб'єкта права;
- є особливою формою реалізації свободи;
- реалізується у правовідносинах;
- має вольовий характер, адже проявляється в активних діях людини;
- виступає не лише як об'єкт правового регулювання, а й впливає на процес виникнення, формування і подальший розвиток права як первинний засіб правотворення.

Однією із істотних характеристик творчості у загальнотеоретичному аспекті є творчий процес та різноманітні види творчості. Б. Новіков вказує, що, «творчість по сутності своїй, себто – принципово, не піддається, а отже, – і не підлягає – розщепленню на атрибутивні ознаки. Феномен творчості

зберігає іманентно притаманну йому цілісність (автентичність) і в своїх результатах, і в своєму процесі, а відтак – і в суб'єкті (суб'єктах) творчості⁵⁵³.

Здатність людини до творчості є унікальним явищем. Поділяючи думку Б. Новікова, щодо цілісності творчості, в межах загальнотеоретичного комплексного дослідження права на свободу творчості необхідно охарактеризувати стадії творчого процесу та визначити відповідність забезпечення правомочностей права на свободу творчості на кожній із стадій.

Багато геніальних людей повідомляли про те, що їх відкриття є результатом того, що рішення «якось само» виникає в їхній свідомості і що їм залишається тільки записати «почуте» або «побачене». Подібні обставини супроводжували, наприклад, народження у Д. Менделєєва ідеї Періодичної системи елементів у сні, А. Кекуле циклічної формули бензолного ядра. Таємничість акту «осіяння» здавна зв'язувалася з наявністю зовнішнього джерела творчого натхнення⁵⁵⁴. О. Леві у сні прийшла ідея про передачу збудження з однієї нервової клітини на іншу, згодом за це відкриття автор отримав Нобелівську премію.

Зважаючи на те, що «творчий процес» це категорія яку вивчає психологія, для теоретичного аналізу реалізації права на свободу творчості звернемось до провідних психологічних досліджень. У 1910 р. вийшла в світ книга П. Енгельмаєра «Теорія творчості», у якій автор вперше розкрив етапи творчого процесу: 1) зародження задуму (інтуїтивне мислення, пов'язане з певним бажанням, стимулом); 2) дискурсивне мислення (логіка, міркування, емпіричне дослідження); 3) виконання плану. Г. Воллес розмежував творчий процес на чотири етапи: 1) підготовка наукового відкриття; 2) визрівання; 3) натхнення (осіяння); 4) перевірка істинності (усвідомлення). Л. Єрмолаєва-Томіна виокремила три найбільш загальні фази творчого процесу: пускову (спонукальну і підготовчу), пошукову і виконавську⁵⁵⁵.

В. Андрущенко висвітлюючи питання про рівні педагогічної творчості, зазначає, що перший рівень творчості – це рівень елементарної взаємодії з аудиторією, вчитель виокремлює зворотній зв'язок, коригує свої впливи за його результатами. Другий рівень – це рівень оптимізації діяльності на заняттях, починаючи з їх планування. Творчість тут полягає у вмілому підборі і доцільному поєднанні змісту, методу та форм навчання. Третій рівень – евристичний, педагог використовує творчі можливості живого спілкування. Найвищий, четвертий рівень творчості – характеризується його повною самостійністю, використанням власної методики та творчої індивідуальності, націленої на відповідну аудиторію, які

⁵⁵³ Новіков Б. Філософія як теорія і методологія творчості. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. № 2. С. 112-113.

⁵⁵⁴ Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. / Ред. С. Ю. Солодовников. Минск: МФЦП, 2002. С. 485.

⁵⁵⁵ Міцха Л. П. Психологія творчості: навчальний посібник. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. С. 142.

відповідають особливостям особистості вихованця, конкретному рівню розвитку особи⁵⁵⁶.

Зважаючи на те, що особливості мисленневих процесів, які чергуються в творчих актах, не є предметом даного дослідження, а нас цікавить саме законодавчий супровід та створення належних умов для реалізації творчого потенціалу особи, в основі дослідження права на свободу творчості ми використовуємо тричленну структуру творчого процесу, не вдаючись до аналізу змісту процесів мислення, які притаманні кожному з них, однак детально аналізуючи зміст правового регулювання та забезпечення реалізації цих процесів.

1) *Спонукальна стадія процесу творчості* (у психології підготовча, зародження задуму, пускова). Ця стадія проявляється у волі до реалізації права на свободу творчості, різними стимулами, що можуть спонукати особу до реалізації творчого потенціалу.

На наш погляд, в першу чергу це завдання сучасної системи освіти, яка повинна готувати людину, здатну не просто пристосовуватися до глобалізації і трансформаційної динаміки, а бути творцем цих перетворень, провадити інноваційну діяльність. Основна увага у освітньому процесі має приділятися питанням подолання консерватизму. Тільки інноваційна освіта може виховати людину, яка живе за сучасними інноваційними законами глобалізації, є всебічно розвиненою, самореалізованою. Суспільству це потрібно більше, ніж освіті чи окремій особистості, бо без творчого розвитку неможливо розбудувати ані основ демократії, ані досягти рівня економічно розвинених країн.

Саме тому сучасна освіта, окрім надання знань, має прищепити молодій людині здатність самостійно засвоювати знання, оволодівати потрібною інформацією та творчо осмислювати її. Тобто освіта, покликана навчити творчо мислити, використовувати знання як у професійній, так і в суспільно-культурній діяльності. Творчо сформована особистість стає активним суб'єктом суспільних відносин⁵⁵⁷.

Стаття 3 ЗУ «Про культуру»⁵⁵⁸ передбачає створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня. Розвиток творчого потенціалу особи закріплено у ЗУ «Про освіту»⁵⁵⁹, де зазначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих здібностей. У ст. 11 передбачено, що метою дошкільної освіти є розвиток творчих здібностей, а ст. 12, де передбачено мету повної загальної середньої освіти розвиток

⁵⁵⁶ Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ: «МП Леся», 2017. С. 345.

⁵⁵⁷ Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Київ : Грамота, 2005. С. 400.

⁵⁵⁸ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/r1wxfX> (дата звернення 20.05.2020 р.).

⁵⁵⁹ Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 5.08.2019).

творчих здібностей не передбачає. Разом з тим, стаття передбачає творчі вміння як основу усіх компетентностей. На наш погляд, доцільно у ст. 12 ЗУ «Про освіту» викласти у наступній редакції «метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності». Ст. 21 закріплює можливість мистецької освіти, яка може здобуватись в рамках формальної, неформальної, інформальної освіти.

Право на доступ до початкової мистецької освіти відповідно до здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів закріплене в Положенні про мистецьку школу, затвердженого наказом Міністерства культури України 09.08.2018р.⁵⁶⁰.

Наказом Міністерства культури України від 20 грудня 2017 р. № 1433 було затверджено Концепцію сучасної мистецької школи⁵⁶¹. Положення про мистецьку школу визначає, що це заклад позашкільної спеціалізованої мистецької освіти, зокрема музичної, художньої, хореографічної, хорової, школи мистецтв тощо, що забезпечує надання початкової мистецької освіти. Вона може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти, а також незалежно від здобуття рівня освіти.

Зважаючи на те, що мистецька освіта не є загальнообов'язковою, а рішення щодо відвідування мистецької школи приймають батьки, твердження, що таким чином держава забезпечує розвиток творчих здібностей усіх дітей є помилковим. Зважаючи на те, що творчість психологи визначають як неусвідомлену потребу, талановита дитина може не мати усвідомленого бажання розвитку творчих здібностей. І обов'язок стимулювання до виникнення цього бажання покладається саме на систему освіти. Крім того, коли ми говоримо про мистецьку школу, мова йде про професійний розвиток творчих здібностей в результаті чого ймовірно буде реалізована інтегрована творча діяльність, яка спрямована на значні творчі досягнення. Як забезпечується розвиток аматорської творчості?

На наш погляд, саме система повної загальної середньої освіти має бути побудована таким чином, щоб визначити схильності дитини до виду творчості та їх розвитку в межах повної загальної середньої освіти. За таких умов на наш погляд, збільшуються шанси подальшого розвитку творчого потенціалу в межах мистецької школи.

⁵⁶⁰ Про затвердження Переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 груд. 2015 р. № 1275-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80#n7> (дата звернення: 23.06.2019).

⁵⁶¹ Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020).

Аналіз ЗУ «Про повну загальну середню освіту»⁵⁶² крізь призму забезпечення права на свободу творчості свідчить про недосконалість розроблених положень та відсутність гарантування розвитку творчих здібностей.

У прийнятому ЗУ «Про повну загальну середню освіту» творчість задується у ст. 15 при характеристиці виховного процесу, який має спрямовуватися на формування культури свободи та самодисципліни, відповідальності за своє життя, сміливості та реалізації творчого потенціалу як невід'ємних складників становлення особистості.

В. Андрущенко, визначаючи рівні педагогічної творчості, зазначає, що творчості можна навчитись, використовуючи відповідні методики розвитку творчих здібностей⁵⁶³.

Творчий потенціал формується на основі творчих здібностей, розвиток яких системою повної загальної середньої освіти не забезпечується. В таких умовах формування творчої особистості ускладнюється і ймовірність появи українського «Мікеланджело» чи «Ілона Маска» є малоімовірною.

Правовою формою заохочення творчої діяльності та спонукання до творчості є призначення грантів Президента України молодим діячам у галузі театального, музичного, образотворчого мистецтва, а також молодим письменникам і майстрам народного мистецтва для створення і реалізації творчих проєктів⁵⁶⁴.

Значний ривок науково-технічного прогресу західноєвропейських країн, США, Японії вдалося зробити завдяки розробці, спеціальних програм, спрямованих на концентрацію інтелектуального потенціалу. Так, у США талант розглядається як національне надбання, на пошук та підтримку якого постійно здійснюються заходи. В країні добре працює система відбору талановитої молоді в Університети⁵⁶⁵.

Правовою формою заохочення творчої діяльності та спонукання до творчості є ратифікація Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. ВРУ ухвалила Закон «Про ратифікацію конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» №1811-VI від 20.01.2010 р.⁵⁶⁶, згідно якого наша держава зобов'язалась створювати необхідні для розквіту й вільної взаємодії культур на взаємовигідній основі, заохочувати діалог між культурами для

⁵⁶² Про охорону прав на промислові зразки від 15.12.1993. № 3688-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2020)

⁵⁶³ Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ: «МП Леся», 2017. С. 46.

⁵⁶⁴ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті : Закон України від 09.04.2015. № 314-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019).

⁵⁶⁵ Кольчугина М. Международная интеграция в сфере высшего образования. Мировая экономика и международные отношения.2005. № 11. С. 55-56.

⁵⁶⁶ Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних : Закон України від 06.07.2010 № 2438-VI. Офіційний вісник України. 2010. 9 серп. № 58. Ст. 1994.

забезпечення ширших і збалансованіших культурних обмінів у всьому світі в інтересах взаємоповаги культур і культури миру, заохочувати повагу до розмаїття форм культурного самовираження й підвищення усвідомлення цінності цього розмаїття на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Розмірковуючи про правове забезпечення *спонукальної стадії процесу творчості* потрібно вказати і на різні правові форми стимулювання і заохочення творчої діяльності, зокрема відзначення державними нагородами за заслуги громадян України в розвитку науки, культури і техніки, пільгами, матеріальним заохоченням. За значні досягнення у сфері творчості, які прирівнюються до трудового подвигу, Героєм України став Президент Національної академії наук України Б. Патон. Серед правових форм стимулювання творчої діяльності творця може бути нагороджено орденом князя Ярослава Мудрого I — V ступенів, або орденом «За заслуги» I — III ступенів, орденом княгині Ольги I—III ступенів.

Правовою формою заохочення творчості є присвоєння почесного звання «Народний артист України», «Народний архітектор України», «Народний вчитель України», «Народний художник України», «Заслужений артист України», «Заслужений архітектор України», «Заслужений вчитель України», «Заслужений художник України»⁵⁶⁷ та ін. За найвидатніші твори літератури і мистецтва, які є найвищим духовним надбанням українського народу, автори відзначаються Національною премією України імені Тараса Шевченка, або спеціальною Державною премією в галузі науки і техніки.

Правовою формою заохочення творчості є і відсутність обмежень до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо творчої діяльності. Зокрема, ст. 25 ЗУ «Про запобігання корупції» передбачає обмеження у видах діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо заборони займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім викладацької, наукової та творчої⁵⁶⁸.

Ст 27 КУ передбачає, що суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої. Ст.54 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» визначає, що суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової чи творчої⁵⁶⁹. Відповідний стимул, порівняно з обмеженнями у суміщенні іншої діяльності з посадою судді

⁵⁶⁷ Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.11.2019 № 294-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20> (дата звернення: 23.11. 2019).

⁵⁶⁸ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. №1700-VII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/paran116#n116> (дата звернення 18.05.2020 р.).

⁵⁶⁹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XIURL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1469195200458068> (дата звернення: 02.06.2020).

Конституційного Суду, прописано і в ст. 11 ЗУ «Про Конституційний Суд України». Суддя Конституційного Суду не може суміщати свою посаду з будь-якою посадою в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, органі професійного правничого самоврядування, зі статусом народного депутата України, депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, районної у місті, сільської, селищної ради, з іншим представницьким мандатом, з адвокатською діяльністю, з підприємницькою діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу або отримувати іншу винагороду, за винятком здійснення викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї⁵⁷⁰.

В рішенні Ради суддів України від 07 лютого 2018 року №8 надано роз'яснення місцевим та апеляційним судам, що норми КУ та прийняті на її виконання закони не встановлюють обмежень у виконанні суддями наукової, викладацької чи творчої роботи. Суддя має право займатися викладацькою, науковою чи творчою діяльністю без будь-яких обмежень, якщо це не шкодить інтересам здійснення правосуддя⁵⁷¹.

Такі правові засоби спрямовані на те, щоб на першому етапі творчого процесу стимулювати та заохотити свідомий вибір творця реалізовувати та розвивати творчий потенціал.

Спонукальна стадія творчого процесу включає і організаційні засоби забезпечення творчості. Ст. 6 ЗУ «Про культуру» гарантує право на провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва, об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури. Ст. 5 ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність»⁵⁷² передбачає право об'єднуватися з іншими вченими в громадські організації, постійні або тимчасові наукові колективи для провадження спільної наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності.

Визначення стадій творчого процесу потребують законодавчого закріплення, адже ідея, задум у психології визначається як елемент першої стадії творчого процесу.

«Ідея» в академічному тлумачному словнику української мови визначається як: 1. «Поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу. 2. Думка про щонебудь, міркування з приводу чогось. 3. Основна думка, що визначає зміст твору»⁵⁷³.

⁵⁷⁰ Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004 URL : <http://rada.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2020).

⁵⁷¹ Про кінематографію : Закон України від 13.01.1998. № 9/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019).

⁵⁷² Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15/print1389988659002889> (дата звернення: 29.06.2019).

⁵⁷³ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 04.01.2020)

Слід відмітити, що чинне законодавство не містить ефективних засобів охорони ідеї, а саме ідея може визначати основний зміст твору чи іншого об'єкта творчої діяльності. П.2.ст. 7 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» зазначає, що ідея не охороняється авторським правом. Відповідно до закону охорона не поширюється на будь-які ідеї, процедуру, метод, процес, концепцію. Ст.6 ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» не визнає ідею об'єктом винаходу, ст.5 ЗУ «Про охорону прав на промислові зразки» не відносить ідею чи задум до об'єктів промислового зразка. Творча ідея, яка не втілена та не має форми виразу з точки зору науки, літератури чи мистецтва, винаходу, наукового відкриття не отримує правової охорони як об'єкт інтелектуальної власності. Однак, на наш погляд, за умови законодавчого закріплення стадій творчості, ідея отримує правову охорону як елемент першої стадії творчого процесу.

2) *Пошукова стадія процесу творчості*. Психологи виділяють у цій стадії такі процеси мислення як емпіричне дослідження, міркування, логіку, натхнення, осяяння, інсайт, визрівання. Цей етап розпочинається з гострого бажання втілити задумане, протікає в пошуку засобів здійснення і завершується їх знаходженням, прийняттям рішення відносно конкретних способів втілення. Включає в себе роботу свідомості, підсвідомості, надсвідомості⁵⁷⁴.

Цей процес з юридичної точки зору забезпечується можливістю вільного вибору виду творчої діяльності, право на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату, змісту, форм, способів виразу, прийомів застосування творчих здібностей (ст. 7 ЗУ «Про Культуру», ст.309 ЦКУ). Особа на власний розсуд має право визначати сферу, зміст та форму реалізації своїх творчих здібностей. Гарантією здійснення даного права є заборона здійснювати цензуру творчості. Обмеження може стосуватись лише тих випадків, коли зміст творчості суперечить закону чи моральним засадам суспільства, пропагує ідеї фашизму, расизму, тероризму та інших суспільно небезпечних явищ.

Пошукова стадія процесу творчості супроводжується можливістю користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності. У проекті Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020-2025 рік, яка розроблена в межах співробітництва між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, передбачено комплекс заходів, що реалізуються державою з метою підтримки ефективного створення, використання, впровадження результатів творчості на національному рівні.

Правовою формою забезпечення пошукової стадії процесу творчості є право на доступ до культурних цінностей та культурних благ, право вивчати здобутки попередників та інших творців в обраному та інших напрямках

⁵⁷⁴ Акуленко В. І. Право на культурну спадщину: Концепція культурних прав та їх законодавче регулювання в суспільстві. Урядовий кур'єр. 2003. 10 січ. С. 13.

творчої діяльності. Пам'яткам історії та культури належить чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу та реалізації свободи творчості⁵⁷⁵.

Стаття 8 ЗУ «Про культуру»⁵⁷⁶ гарантує можливість користування документами Національного архівного фонду України або їх копіями, ознайомлення з музейними колекціями, що належать до державної частини Музейного фонду України, користування фондами бібліотек, що належать до Державного бібліотечного фонду України. Дітям дошкільного віку, учням, студентам, пенсіонерам, інвалідам право на відвідування державних та комунальних закладів культури, позашкільних закладів освіти галузі культури на пільгових умовах, передбачених законодавством.

Для пошукової стадії процесу творчості характерним є стан фрустрації, емоційної напруженості, неспокою. Такий стан пов'язаний з творчими емоційними переживаннями, який нерідко творцям не вдається подолати. Аналізуючи відповідну правову форму правового забезпечення такого стану, слід згадати, зображення давньогрецької богині права й законного порядку Феміди з пов'язкою на очах, яка є символом об'єктивності і безпристрасності права⁵⁷⁷. Незважаючи на ймовірну цінність для розвитку науки, літератури чи іншого виду творчості, для подолання емоційних переживань чи стану фрустрації законодавство забезпечує право творця знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків. Навіть у випадку наукових розробок, які можуть служити для порятунку життя, здоров'я людини, закон стає на бік творця щодо знищення творчих напрацювань. Виключення може бути тільки за умови реалізації творчої діяльності за трудовим договором, чи відповідним цивільно-правовим договором у сфері інтелектуальної власності.

Обмеження права на знищення результату творчої діяльності міститься в ст. 30 ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993, який передбачає випадки примусового відчуження прав на винаходи, якщо винахід (корисна модель), крім секретного винаходу (корисної моделі), не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом трьох років, починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання винаходу (корисної моделі) було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати винахід (корисну модель), у разі відмови власника прав від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання винаходу (корисної моделі)⁵⁷⁸.

⁵⁷⁵ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136–VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/r1wxfX> (дата звернення 20.05.2020 р.).

⁵⁷⁶ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136–VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/r1wxfX> (дата звернення 20.05.2020 р.).

⁵⁷⁷ Hotsuliak Y., Opolska N. Образ Фемиды в античном правовом сознании. *Studia warminskie*. 2018, № 55. р. 265-278.

⁵⁷⁸ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

Однак, таке обмеження не суперечить праву творця на знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків на пошуковій стадії процесу творчості, адже мова йде про винахід і корисну модель, що є запатентованими. Тобто, таке обмеження можливе вже на стадії звершення процесу творчості, для якої стан фрустрації не є характерним.

3) *Стадія звершення процесу творчості, або евристична стадія* Ця стадія полягає у реалізації творчих задумів, усвідомленні та перевірці істинності результатів, їх критичній оцінці, узагальненні творчих результатів та оприлюдненні.

На цій стадії творець реалізує ряд правомочностей свободи творчості, які спрямовані на правову охорону результатів творчості, а не самого творчого акту.

Стадія звершення у процесі творчості передбачає можливості людини, щодо реалізації таких прав:

право на обнародування результату творчої діяльності;

право на визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо⁵⁷⁹;

право перешкоджати будь-якому посяганням на своє авторське право, здатному завдати шкоди честі чи репутації автора;

право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;

право забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитися анонімом;

право на вибір іміджу та право вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганням на твір, що може зашкодити честі і репутації автора⁵⁸⁰;

право за згоди автора чи його правонаступників після його смерті продовжити творчий задум.

В такому разі виникає теоретична проблема пояснення юридичної природи продовження творчої діяльності одним із співавторів, або зовсім іншим автором започаткованої за життя концептуальної розробки чи проекту. Тут мова йде якраз про той випадок, коли творчість переживає самого автора, а його ідея має ніби власне правове значення. Підхоплена іншими, вона все одно зберігає концептуальність її родоначальника. Наприклад, творчий колектив на основі висунутої ідеї здійснив розробку і включив автора цієї ідеї

⁵⁷⁹ Цвік М. В. Фундаментальні проблеми теорії права. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Юридична книга, 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / упоряд. В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. С. 47–63.

⁵⁸⁰ Принципы, пределы и основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. Государство и право. 1998. № 7. С. 26-30.

до числа співавторів. Вдячні учні видають після смерті свого вчителя його роботу (докторську дисертацію), яку той так і не спромігся довести до видання як монографію⁵⁸¹.

Для правового забезпечення реалізації правомочностей автора на стадії звершення у процесі творчості вирішального значення набуває вид творчої діяльності, адже цей критерій стає тепер визначальним для правового регулювання.

Потрібно зазначити, що авторське право виникає з моменту його створення та не потребує будь-яких дій, пов'язаних з його реєстрацією. Майнові та особисті немайнові права творців у сфері промислової власності потребують обов'язкової державної реєстрації та отримання охоронного документу, що також охоплює стадія звершення процесу творчості.

Майнові права на об'єкти авторського права виникають з моменту створення твору. Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» майновими правами є виключне право на використання твору та виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами будь-яким способом, передбаченому у письмовому договорі.

Слід відзначити, що сучасна юридична парадигма права на свободу творчості, яка сформувалась на основі стратегії інноваційного розвитку інтелектуальної власності та інформаційного суспільства не приділяє належної уваги гуманістичній теорії творчості та антропологічному підходу, визначаючи свободу творчості крізь призму розпорядження результатами творчої діяльності. Характеризуючи творчість як категорію права, потрібно зазначити, що закон в рівній мірі охороняє як творчий процес, так і результати творчості, незалежно від того, наскільки значний елемент творчості, у чому він проявляється і в якій мірі.

Зважаючи на дослідження психологів, які відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей, а також філософів, які вказують на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму соціально-значимих, нових результатів творчості, можна зробити висновок, що діюче законодавство містить ряд недоліків регулювання творчої діяльності. Творчість є категорією права як сутнісна властивість людини. Право на свободу творчості впливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, є природним правом.

У діючому законодавстві відсутнє визначення творчості, що ускладнює реалізацію права на свободу творчості.

Визначення творчої діяльності, яке закріплено в законі не відображає зміст творчості. Доцільно п. 21 статті 1 ЗУ «Про культуру» викласти у наступній редакції: «Творчість це процес мислення, який супроводжується особливим емоційним станом, що задіє інтуїцію, уяву, фантазію, досвід і реалізується людиною в активних діях створення, відкриття або відтворення чогось якісно нового, раніше не відомого для самого творця, що відрізняється

⁵⁸¹ Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ. 2002. С. 206-210.

оригінальністю». Додати п. 22 статті 1 ЗУ «Про культуру»: «Творча діяльність поділяється на інтегровану і аматорську творчу діяльність. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність. Аматорська творча діяльність реалізується внаслідок самореалізації виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини».

Творчий процес можна умовно розділити на три стадії.

1) *Спонукальна стадія процесу творчості*, яка проявляється у волі до реалізації права на свободу творчості, різних стимулах, що можуть спонукати особу до реалізації творчого потенціалу.

Правовою формою забезпечення спонукальної стадії творчого процесу є:

- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня;
- забезпечення розвитку творчого потенціалу особи;
- заохочення розмаїття форм культурного самовираження особи;
- відзначення державними нагородами, пільгами, матеріальним заохоченням, присвоєння почесних звань;
- право вибору провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;
- право на об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури.

2) *Пошукова стадія процесу творчості*, яка розпочинається з гострого бажання втілити задумане, протікає в пошуку засобів здійснення, включає роботу свідомості, підсвідомості, надсвідомості, проявляється у емпіричному дослідженні, натхненні, визріванні і завершується прийняттям рішення відносно конкретних способів втілення.

Цей процес з юридичної точки зору забезпечується:

- правом вільного вибору виду творчої діяльності;
- правом на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату;
- правом на вибір прийомів застосування творчих здібностей;
- правом визначати сферу, зміст та форму реалізації своїх творчих здібностей;
- заборonoю цензури творчості;
- правом на підтримку держави у здійсненні творчої діяльності;
- правом на доступ до культурних цінностей;
- правом вивчати здобутки попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності;
- правом творця на знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків.

3) *Стадія звершення процесу творчості, або евристична стадія*, яка полягає у реалізації творчих задумів, усвідомленні та перевірці істинності

результатів, їх критичній оцінці, узагальненні творчих результатів та оприлюднення. На цій стадії творець реалізує ряд правомочностей свободи творчості, які спрямовані на правову охорону результатів творчості, а не самого творчого акту. Для правового забезпечення реалізації правомочностей автора на стадії звершення у процесі творчості вирішального значення набуває вид творчої діяльності, адже цей критерій стає визначальним для становлення моменту виникнення майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності: чи з моменту створення чи з моменту державної реєстрації.

Стадія звершення у процесі творчості передбачає можливості людини, щодо реалізації:

- права на обнародування результату творчої діяльності;
- права на визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;
- права перешкоджати будь-якому посяганню на своє авторське право, здатному завдати шкоди честі чи репутації автора;
- права вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням результату творчості, якщо це практично можливо;
- права забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитися анонімом;
- право на вибір іміджу та право вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання.

2.6. Правова доктрина як джерело права на свободу творчості

На сучасному етапі розвитку правової системи України, спостерігається зростання ролі правової доктрини як регулятора суспільних відносин. Значно розширюються сфери її застосування в процесах правотворчості, тлумачення, застосування права.

Ідея інформаційного суспільства є складовою частиною сучасної доктрини права. Інтеграція української громадськості до Європейського інформаційного суспільства, яке є невід'ємною частиною глобального інформаційного простору, передбачає створення ефективних інституційних механізмів та розроблення нормативно-правової бази. Серед основних європейських нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері побудови інформаційного суспільства є Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року. У цьому міжнародному договорі зазначено, що інформаційне суспільство дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал. Серед загроз становлення глобального інформаційного суспільства Хартія виокремлює міжнародний розрив в галузі інформації та знань (П.5), загроза захисту авторського права та права на інтелектуальну власність (П.7)⁵⁸².

Доктрина права відіграє визначальну роль у становленні і розвитку концептуальних засад інституту свободи творчості. Наукове співтовариство в межах доктринальних досліджень розв'язує важливі наукові і практичні завдання – починаючи від визначення змісту свободи інформації, до практичних питань реалізації правомочностей свободи творчості. Доктрина права, виступаючи в якості ключового поняття концепції права на свободу творчості, тим не менш, залишається одним із дискусійних і суперечливих явищ.

Термін «правова доктрина» є одним із найбільш дискусійних питань як у теорії права так і в галузевих дослідженнях. Цей термін є феноменом, що максимально поєднує наукові дослідження з практикою правотворення й правозастосування, правореалізації. Правова доктрина визначає не тільки ідеологію законотворення і в цілому нормотворення, а й правозастосовну і правоохоронну діяльність. Вона формується в результаті проведення фундаментальних наукових досліджень, що пов'язані з глибоким і всебічним аналізом сутності державно-правових явищ і процесів.

У довідковій літературі термін доктрина (лат. *doctrina*) означає вчення, зокрема, наукове, філософське, політичне, військове тощо; його визначають як теорію, систему поглядів, принципів, світогляд⁵⁸³.

⁵⁸² Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства № 998 від 22.07.2000 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163. (Дата звернення 28.03.2020)

⁵⁸³ Новий тлумачний словник української мови у 3-х т. Уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Т. 1: А-К. – К.: Аконіт, 2007. С. 581.

Отже, термін «правова доктрина» походить від загального, ширшого за змістом поняття доктрини, що традиційно розглядається як вчення.

Не суперечить загальному визначенню доктрини поняття «правова доктрина» наведене В.В. Копейчиковим, який вказує, що це сукупність (система) наукових знань про певне правове явище. За відповідних умов правова доктрина може бути розвинена у відповідну теорію з більшою чи меншою мірою узагальнення, здебільшого входить у теорію права як складовий елемент⁵⁸⁴. Такий підхід, акцентує увагу на системі юридичних наукових знань, не зводячи їх до джерел права. Аналізуючи такий підхід, варто згадати про поняття «концепція» (лат. *conceptio* — розуміння) — система поглядів, те або інше розуміння явищ і процесів, єдиний, визначальний задум. Головне призначення концепції полягає в інтеграції певного масиву знання, у прагненні використовувати його для пояснення, пошуку закономірностей⁵⁸⁵.

Прихильниками такого підходу є багато науковців. Зокрема, Ю. Гаврюсов під доктриною розуміє правові теорії, авторитетні погляди учених-юристів, також визнані наукові праці в галузі права та коментарі до законодавства⁵⁸⁶. С. Бошно, вважає, що правова доктрина, перш за все, є поглядами, що отримали визнання в суспільстві, серед вчених та з боку держави, а наукова праця може стати доктринальною, якщо вона містить практичні рекомендації, коментарі до законодавства та інших форм права; прогнозує процеси правотворчості й правореалізації; заповнює прогалини законодавства⁵⁸⁷. Р. Пузиков вважає, що правова доктрина — це створена юридичною наукою система поглядів на проблеми правового регулювання суспільних відносин, яка виражена у формі принципів, презумпцій, аксіом, що є моделлю позитивного права, визначає пріоритетні напрями, закономірності й тенденції розвитку законодавства, незалежно від факту фіксації її положень у будь-якому документі.⁵⁸⁸

Мочульська М. Є. досліджуючи подібні підходи до визначення правової доктрини, називає їх першим типом сучасного розуміння правової доктрини, суть якого полягає у визначенні цієї юридичної категорії у широкому, загальному сенсі без вказівки на можливість її використання як джерела (форми) права. Визначення характеризується тим, що його представники ототожнюють правову доктрину та правову науку. Такий тип розуміння досліджуваного явища не дає змоги повною мірою визначити

⁵⁸⁴ Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й, 2003. С. 275.

⁵⁸⁵ Сурмін Ю. П. Майстерня вченого: Підручник для науковця. К.: Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. С.38.

⁵⁸⁶ Гаврюсов Ю. Правова я природа рішень органів конституційної юстиції. *Вестник Калининградского юридического института МВ Д России*. 2009. №2(18). С. 25-30.

⁵⁸⁷ Бошно С. Доктрина как форма и источник права. *Журнал российского права*. 2003. № 12. С. 71-75.

⁵⁸⁸ Пузиков Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Тамбов. гос. ун-т. Тамбов, 2003. С.73.

мету, суть, властивості, функції, форми виразу правової доктрини як самостійної юридичної категорії⁵⁸⁹.

На наш погляд, зазначені дослідники не ототожнюють правову доктрину та правову науку, адже правовій науці, залежно від історичного періоду може бути притаманна депарадигмальність, методологічна недосконалість, тощо. Аналізуючи наведені наукові підходи можна визначити, що їх об'єднує визначення правової доктрини, як самостійної юридичної категорії у розумінні визнаних, авторитетних, науково-обґрунтованих поглядів. Отже, перший тип сучасного розуміння правової доктрини, прихильниками якого є В. Копейчиков, Ю.Гаврюсов, С. Бошно, Р. Пузіков та інші зводиться до авторитетних поглядів вчених-правознавців, що отримали визнання науковців, а також з боку суспільства. Такий підхід, акцентує увагу на системі юридичних наукових знань, не зводячи їх до джерел права.

Однак, на наш погляд, якщо наукові погляди, вчення не мають юридичної сили, то мова йде не про доктрину права, а про наукову концепцію, яка цілком може бути авторитетною, загальновизнаною, але не є загальнообов'язковою. На думку М. Ван Хоука, в основі парадигми правової доктрини, лежить вчення про джерела права, тлумачення правових норм та теорія аргументації⁵⁹⁰. Згідно такої позиції, визначення правової доктрини без характеристики її місця в системі джерел права буде не повною.

О. Петришин зазначає, що сьогодні в системі континентального права доктрина не визнається джерелом права у формально юридичному значенні, але розглядається як неформальне авторитетне джерело, що здійснює значний вплив на право. Саме доктрина забезпечує синтез права, його критику, виявлення прогалин у праві, а також сприяє різними способами розробці законодавства. Доктрина належить не до первинних, а до вторинних джерел права⁵⁹¹.

Встановлення певного балансу між поняттям правової доктрини і юридичною силою знаходимо у визначенні В. С. Нерсисянца який, зазначає, що юридична доктрина – це розроблені й обґрунтовані вченими-юристами позиції, конструкції, ідеї, принципи і судження про право, які в тих чи інших системах права мають обов'язкову юридичну силу⁵⁹². Тобто, науковець розглядає правову доктрину, як обґрунтовані наукові позиції, що можуть мати загальнообов'язкову юридичну силу, бути джерелом права лише в певних системах права. Передумовою дії джерел права є наявність юридичної сили, нормативності та загальнообов'язковості до виконання.

Переважна більшість українських вчених, визначають правову доктрину в аспекті її формально-юридичних властивостей, крізь призму

⁵⁸⁹ Мочульська М. С. Правова доктрина в континентальній правовій системі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Л., 2013. 20 с.

⁵⁹⁰ Van Hoelcke M. Legal doctrine in crisis: towards a European legal science. *Legal Studies*. 1998. Vol. 12. P. 197–215.

⁵⁹¹ Порівняльне правознавство : підручник. за заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с.

⁵⁹² Нерсисянц В.С. Общая теория государства и права: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2012. С.401.

загальнообов'язковості, юридичної сили. Н. Оніщенко визначає правову доктрину як документ, що містить концептуально оформлені ідеї, принципи, розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства та усвідомлені суспільством і визнані державою як обов'язкові⁵⁹³. О. Скакун вважає, що правова доктрина зазвичай це акт-документ, який містить концептуально оформлені правові ідеї, принципи, що розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства, усвідомлені (сприйняті) суспільством і підтримується (формалізується) державою⁵⁹⁴.

Критикуючи такий підхід, Є. Євграфова зазначає, що не можна стверджувати, що доктрина природного права, маючи значну популярність у суспільстві, особливо серед громадян, є загальновизнаною юридичним середовищем. Наприклад, не має підтримки більшості в спільноті і ліберально-юридична доктрина права, тим не менше вона існує, привертає увагу значного кола юристів, філософів, політологів⁵⁹⁵.

Однак, на наш погляд, у даній дискусії йде мова про підміну понять, праворозуміння і правової доктрини. Автор веде мову саме концепції праворозуміння, для яких юридична сила, загальнообов'язковість не є критерієм розмежування та характеристики. Природно-правова концепція праворозуміння передбачає, що всі норми права мають ґрунтуватися на певних об'єктивних (природних) засадах, що не залежать від волі людини й суспільства, установлень держави. Концепція справедливості (ліберально-юридична) є, так само, різновидом праворозуміння.

Більшість російських дослідників визначають правову доктрину через формально-юридичні властивості, як «систему теоретичних та науково обґрунтованих положень про право, які мають переконливу силу та прикладне значення, санкціоновані законодавцем або правозастосовцем»⁵⁹⁶. Н. Є. Садохіна визначення доктрини наводить як створені науковими школами положення загального характеру, що отримали підтримку з боку держави і використовуються в правозастосовній діяльності в обґрунтування рішень, які приймаються»⁵⁹⁷. М. Расолова вважає, що правова доктрина складається з ідей та висловлювань авторитетних вчених-юристів, які отримують статус обов'язкових до застосування⁵⁹⁸.

Отже, прихильники другого підходу вважають, що правова доктрина це наукові положення загального характеру, що отримали підтримку з боку наукової спільноти, суспільства і держави та використовуються в

⁵⁹³ Порівняльне правознавство (правові системи світу) ред. Н. М. Оніщенко; К. : Парламентське видавництво, 2008. С.71..

⁵⁹⁴ Скакун О.Ф. Теорія права і держави: під-ручник. Київ: Правова Єдність, 2009. С. 123.

⁵⁹⁵ Євграфова Є. Доктрина у правовій науці юридичній практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. - С. 52-62.

⁵⁹⁶ Емелин М. Ю. Правовая доктрина в системе источников общего права: на основе анализа правовой системы Соединенных Штатов Америки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Пензенский гос. ун-т. Пенза, 2015. С. 11.

⁵⁹⁷ Садохина Н. Е. Развитие источников российского права в советский и постсоветский период : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Тамбов. гос. ун-т. Тамбов, 2005. С.12

⁵⁹⁸ Расолов М. Теория государства и права : учеб. для вузов М., 2010. С.256.

правотворчій, правозастосовній діяльності. Поділяючи такий підхід, слід відзначити, що у сфері правотворчої діяльності держави, правова доктрина здійснює вплив на суб'єктів законотворення, які втілюють у законах тенденції, які сформувались у доктрині. У правозастосовній діяльності правова доктрина має юридичну силу при обґрунтуванні рішень, які приймаються. Легітимізація доктринальних положень реалізується через втілення юридичних категорій і понять, теорій і концепцій, що є формами вираження змісту правової доктрини.

Цілком обґрунтованим, зважаючи на визначення правової доктрини, видається вживання терміну «доктрина» у назвах юридичних актів президента, парламенту, уряду країни, якими визначаються напрями здійснення заходів впровадження державної внутрішньої і зовнішньої політики. Ці акти базуються на втіленні юридичних категорій і понять, теорій і концепцій, що є формами вираження змісту правової доктрини та спрямовані на ті сфери суспільства, які потребують удосконалення або реформування. Базуючись на створених юридичною наукою системі поглядів, яка виражена у формі принципів, презумпцій, аксіом, у таких документах встановлюються основні цілі, засади, завдання, етапи, строки, заходи, методи їх здійснення тощо. Вони мають загальнодержавне значення і затверджуються вищими органами державної влади, є загальнообов'язковими.

У сфері права на свободу творчості така практика була втілена, зокрема схваленням «Національної доктрини розвитку освіти», затвердженої Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002, і «Доктрини інформаційної безпеки України», затвердженої Указом Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 року.

Національна доктрина розвитку освіти передбачає формування державної політики, яка полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості. Це концептуальне завдання лежить в основі забезпечення права на свободу творчості, адже без розвитку творчих здібностей у людини не виникатиме потреби реалізувати їх, право на свободу творчості буде в площині декларативності. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти⁵⁹⁹.

Система теоретичних та науково обґрунтованих положень, санкціонована законодавцем, як складова загальної правової доктрини втілена в Доктрині інформаційної безпеки України, яка визначає національні

⁵⁹⁹ Указ президента «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» 344/2013 від 25.06.2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (Дата звернення 28.03.2020).

інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики⁶⁰⁰.

У доктрині закріплено, що національними інтересами України в інформаційній сфері є забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації; забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя; захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів; захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України; збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей Українського народу; забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України; зміцнення інформаційних зв'язків з українською діаспорою, сприяння збереженню її етнокультурної ідентичності; розвиток медіа-культури суспільства та соціально відповідального медіа-середовища; формування ефективної правової системи захисту особи, суспільства та держави від деструктивних пропагандистських впливів; створення з урахуванням норм міжнародного права системи і механізмів захисту від негативних зовнішніх інформаційно-психологічних впливів, передусім пропаганди; розвиток інформаційного суспільства, зокрема його технологічної інфраструктури тощо.

Правова доктрина - це наукові положення загального характеру, що отримали підтримку з боку наукової спільноти, суспільства і держави та використовуються в правотворчій, правозастосовній діяльності. Як джерело права, правова доктрина забезпечує синтез права, виявлення прогалин у праві, використовується у сфері правотворчої діяльності держави, адже у законах втілюються тенденції, які сформувались у доктрині. У правозастосовній діяльності правова доктрина має юридичну силу при в обґрунтуванні рішень, які приймаються. Легітимізація доктринальних положень реалізується через втілення юридичних категорій і понять, теорій і концепцій, що є формами вираження змісту правової доктрини. У формальному юридичному значенні в Україні правова доктрина є джерелом права.

Цілком обґрунтованим, зважаючи на визначення правової доктрини, видається вживання терміну «доктрина» у назвах юридичних актів президента, парламенту, уряду країни, якими визначаються напрями здійснення заходів впровадження державної внутрішньої і зовнішньої політики. Ці акти базуються на втіленні юридичних категорій і понять, теорій і концепцій, що є формами вираження змісту правової доктрини та спрямовані на ті сфери суспільства, які потребують удосконалення або реформування.

⁶⁰⁰ Доктрина інформаційної безпеки України затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (Дата звернення 28.03.2020).

Легітимізація доктринальних положень у сфері права на свободу творчості була реалізована у Національній доктрині розвитку освіти та Доктрині інформаційної безпеки України. Джерелом права на свободу творчості є Національна доктрина розвитку освіти в частині створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, розвитку творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості. Це концептуальне завдання лежить в основі забезпечення права на свободу творчості, адже без розвитку творчих здібностей у людини не виникатиме бажання реалізувати їх, право на свободу творчості буде в площині декларативності.

Встановлення балансу обмежень права на свободу творчості, які зумовлені сучасними реаліями визначено у Доктрині інформаційної безпеки України, яка передбачає захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни. Як джерело права на свободу творчості доктрина передбачає сприяння збереженню етнокультурної ідентичності, розвиток медіа-культури суспільства та соціально відповідального медіа-середовища.

Зважаючи на те, що зазначені акти спрямовані на вдосконалення правових та організаційних засад розвитку освіти, інформаційної безпеки і є дотичними до права на свободу творчості, видається доцільним у перспективі подальших досліджень та розвідок у цьому напрямі сформулювати доктрину свободи творчості та легітимізувати визнані доктринальні положення у цій сфері.

Розділ 3.

Сутність і зміст права на свободу творчості

3.1. Аксиологія права на свободу творчості

Висвітлюючи сутність і зміст права на свободу творчості, доцільно проаналізувати його ціннісний аспект. Адже саме ціннісні орієнтири відіграють визначальну роль у праві, вони впливають на правову реальність, діяльність людини, визначають мету пізнавальних процесів. З огляду на це, необхідно дослідити правову аксиологію свободи творчості.

П. Рабінович зазначив, що аксиологія права — це система теоретичних понять, висновків, концепцій щодо цінності права. Цінність права — це його позитивна значущість (роль) у задоволенні потреб учасників суспільного життя. Формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот та об'єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства в цілому (загальносоціальна цінність). Цінність права притаманна як загальносоціальному праву (воно виникає й існує незалежно від держави), зокрема правам людини, правам нації, так і праву спеціально-соціальному (так званому юридичному праву), що є волевиявленням держави, обов'язковим для виконання⁶⁰¹.

Цінність права на свободу творчості полягає у його здатності задовольняти потреби людини. Право на свободу творчості забезпечує реалізацію потреби людини у визнанні, пізнавально-творчу потреби, потребу у розвитку, екзистенційні потреби, крім того, результати творчості можуть забезпечувати задоволення матеріальних потреб людини.

Цінність права на свободу творчості виражається у його здатності сприяти розвитку та реалізації творчих здібностей та творчого потенціалу особи за допомогою спеціальних механізмів і процедур.

Розрізняють інструментальну цінність юридичного права (зокрема, стабілізаційну, організаційну, узгоджувально-інтеграційну, орієнтаційно-координаційну, управлінську, комунікативну, охоронну, пізнавальну) та його власну цінність — здатність оптимізувати соціально прийнятні шляхи і засоби задоволення потреб суб'єктів. Загальносоціальна цінність юридичного права характеризується передусім значенням для розвитку (прогресу) суспільства тих відносин, які закріплюються та захищаються відповідною правовою системою. Особистісна цінність юридичного права

⁶⁰¹ Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості удосконалення. Юридичний Вісник України. 2008. 26 черв. — 4 лип. С. 8.

визначається, зрештою, мірою (змістом та обсягом) тих реальних можливостей (свобод), які воно надає людині за певних історичних умов⁶⁰².

Інструментальна цінність права на свободу творчості проявляється у його організаційній, узгоджувальній природі, у його функціях та законодавчо встановлених обмеженнях. Загальносоціальна цінність права на свободу творчості проявляється у значенні для розвитку окремої особи і суспільства в цілому, адже творча діяльність є основою суспільного прогресу. Загальносоціальна цінність права на свободу творчості проявляється також у тому, що воно є природним правом людини і належить їй від народження.

В. Бабкін вказав, що необхідно враховувати плюралізм існуючих підходів до осмислення природи права. Деякі філософсько-правові концепції вбачають вихідну ланку такого осмислення у природному праві як системі принципів і правил життєдіяльності людей (право на життя, продовження роду людського, самоутвердження, на власність, особисту гідність свободу думки, волевиявлення, тощо). Ці ідеї та принципи, відображаючись за допомогою розуму через правосвідомість, набувають характеру ідей у вигляді норм позитивного права. Саме природне право не може виступати регулятором поведінки людей, оскільки його вимоги не визначені, неконкретні⁶⁰³.

Поділяючи ідеї В. Бабкіна, варто підкреслити, що без законодавчого закріплення права на свободу творчості та правового забезпечення державою, інститутами громадянського суспільства ця свобода перебуває в площині декларативності. У демократичному суспільстві позитивне право відіграє визначальну роль в реалізації творчого потенціалу особи, сприяє його переходу зі сфери можливостей до сфери досягнень, визначає стратегію соціально-економічного прогресу. У тоталітарних режимах позитивне право є основою обмеження свободи творчості, цензури, переслідування творців та застосування найсуворіших видів покарань за зміст творчості. Єдність природного і позитивного права проявляється в онтологічній структурі права на свободу творчості, яке будується на позитивно-нормативній легальності з природно-правовою справедливістю.

При характеристиці аксіології права на свободу творчості, доречною видається постановка питання про феноменологію права на свободу творчості.

Творцем феноменології як наукового підходу був Едмунд Гуссерль. Цей термін походить від грецьких слів *phainómenon*, яке означає «те, що з'являється» і *lógos* — вчення. У викладі Гуссерля феноменологія в основному розглядає та вивчає структуру явища, а також процеси, які у ньому відбуваються. Таким чином, доцільно було б провести феноменологічний аналіз права на творчість, розкрити його внутрішню структуру та зміст.

⁶⁰² Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості удосконалення. Юридичний Вісник України. 2008. 26 черв. — 4 лип. С. 8.

⁶⁰³ Бабкін В. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 56-60.

Відповідно до зазначеного підходу, право розглядається як явище, що «саме себе розкриває, трактує раціонально зрозумілим способом»⁶⁰⁴.

С. Бобровник зазначає, що феноменологія вивчає соціальний світ за допомогою певних форм його пізнання, які створюються та існують у межах людської свідомості. Усі соціальні явища визначаються як феномени. Залежно від сфери походження феноменів формується методологія їх пізнання. Феноменологія від трансцендентального суб'єктивізму поступово перейшла до пізнання людського буття у навколишньому світі шляхом визнання інтерсу суб'єктивізму (наявності свідомості та діяльності іншого) та необхідності комунікативного зв'язку між суб'єктами⁶⁰⁵.

Основу терміну «творчість» становить англійський іменник «creativity» (творчість), який походить від латинського слова «creatio» (створення).

Феноменологія творчості має важливе значення у концепції права на свободу творчості. К. Роджерс, який є представником феноменологічної теорії творчості, різко критикував освітні системи, які спрямовані на розвиток конформістів, а не вільних творців. Творча людина розвиває свої здібності, використовує весь свій потенціал. Лише таку людину можна вважати реалізованою, «повноцінно функціонуючою», відмінною рисою якої є креативність. Дослідник вважає, що «творчою діяльністю може займатись людина, яка живе повноцінним життям»⁶⁰⁶.

Феноменологічний напрям теорії творчості побудований на концепції розвитку внутрішніх можливостей і особистісного потенціалу людини, необхідності творчої адаптації людини до науково-технічного прогресу.

К. Роджерс наголошує на тому, що коли наукові відкриття і винаходи зростають, пасивна і культурно обмежена людина не може справитись із зростаючим потоком питань і проблем. Якщо окремі індивіди, групи людей і цілі нації не зможуть уявити, придумати і творчо переглянути, як по-новому підійти до цих складних змін, то ми загинемо. Якщо людина не зможе по-новому, оригінально адаптуватись до навколишнього світу так само швидко, як його змінює наука, наша культура загине. Розплатою за відсутність творчості буде не тільки погане пристосування індивіда і групова напруга, але й повне знищення всіх народів⁶⁰⁷.

Зважаючи на феноменологічну теорію творчості, варто проаналізувати соціальну цінність призначення та функції права на свободу творчості. В останні роки проблема соціального призначення права є досить актуальною для представників юридичної науки як на Заході, так і в Україні. Ця категорія

⁶⁰⁴ Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. С. 53

⁶⁰⁵ Бобровник С. В. Компромис і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. С. 110.

⁶⁰⁶ Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. p. 422.

⁶⁰⁷ Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. p. 422.

має цілий ряд близьких за змістом понять, зокрема: роль, функція, цінність права тощо.

Ю. Шемшученко зазначає, що «вчення про цінності (аксіологія) розглядає право як соціальну цінність та благо. Найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування суспільства і життя окремої людини. У соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість»⁶⁰⁸.

Призначення права вирішувати самостійно соціальні завдання є найважливішим аспектом поняття «соціальне призначення права». За цією ознакою можна відрізнити дану категорію від близьких до неї за змістом понять.

Н. Оніщенко зазначає, що соціальна роль права в значній мірі знаходить прояв за допомогою впливу на волю і свідомість людей. Цей вплив здійснюється як в процесі дії права на учасників суспільних відносин (поза конкретними правовідносинами), так і безпосередньо в ході правового регулювання⁶⁰⁹.

Ряд дослідників соціальне призначення права ототожнюють із функціями права. Зокрема, Л. Коваленко, досліджуючи соціальне призначення інформаційного права, використовує його поділ на регулятивне призначення права та охоронне призначення⁶¹⁰. На наш погляд, такий поділ є дискусійним, оскільки відображає швидше функціональне, ніж соціальне призначення права. Мова йде про юридичні функції права, де регулятивна функція відображає впорядкування суспільних відносин, а охоронна – встановлення та гарантування державою заходів юридичного захисту та юридичної відповідальності.

В. Ісаєва зазначає, що соціальне призначення права - це функції права або напрями правового впливу на суспільні відносини або і те й інше разом узяті⁶¹¹.

У цьому зв'язку слід акцентувати увагу на недоцільності ототожнення або протиставлення напрямів правового впливу соціальному призначенню права. Розкриваючи зміст будь-якої функції права, необхідно постійно мати на увазі зв'язок призначення права з напрямками його впливу, і навпаки – визначеність останніх призначенням права.

Соціальне призначення права означає не другорядну, супутню, а об'єктивно необхідну спрямованість дії права, яка врешті-решт повинна бути

⁶⁰⁸ Шемшученко Ю. На перехресті століть: вибрані праці. До 75-річчя від дня народження Київ : Юридична думка, 2010. С. 106.

⁶⁰⁹ Оніщенко Н. М. Правовий моніторинг: від теорії до практики. Альманах права. Правовий моніторинг і правова експертиза: питання теорії та практики. Випуск 10. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2019. С.24.

⁶¹⁰ Коваленко Л. Функції інформаційного права. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. № 22. С. 247.

⁶¹¹ Ісаєва В. В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. Часопис Київського університету права. 2013. № 1. С. 46.

виражена у вигляді певного соціального результату. Іншими словами призначення містить певний момент цілеспрямованості, її джерелом виступає соціальна потреба, а стержнем - воля, інтерес⁶¹².

М. Осядла вказує, що соціальна цінність свободи полягає в її корисності для гідного існування як окремого індивіда так і діяльності всього суспільства, держави. Свобода встановлює можливість суспільної діяльності суб'єктів суспільних відносин шляхом визначення масштабу свободи для індивідів, що є постійним фактором встановлення, оновлення та врегулювання суспільних відносин, досягнення миру та злагоди⁶¹³.

Соціальне призначення права на свободу творчості є продовженням потреб суспільного розвитку і знаходить своє вираження у діючому законодавстві, що регулює творчо-правові відносини, відносини у сфері інтелектуальної власності. Виходячи з того, що призначення права вирішувати самостійно соціальні завдання є найважливішим конститутивним моментом поняття «соціальне призначення права», доцільно визначити мету та завдання права на свободу творчості. Це своєрідна програма, що орієнтована на врегулювання суспільних відносин, задоволення потреб особи та суспільства, які лежать в основі цінності права на творчість.

Метою права на свободу творчості є забезпечення можливості реалізації творчого потенціалу особи та результатів її творчої діяльності.

Соціальне призначення права на творчість полягає у виконанні специфічних завдань, що обумовлені його метою та соціальною цінністю, зокрема:

- спонукання до розвитку творчих здібностей;
- заохочення до творчої діяльності особи, інтелектуального потенціалу нації, суспільства;
- створення умов для реалізації права на свободу творчості;
- забезпечення рівних можливостей у реалізації права на свободу творчості;
- забезпечення оптимального поєднання свободи творчості і справедливості у сфері творчої діяльності.

М. Кельман зазначає, що окрім соціального призначення, право має функціональне призначення. Воно виражається у тому, що право виступає регулятором суспільних відносин⁶¹⁴.

Функціональне призначення свободи визначають як процес, що розглядається в аспекті зовнішнього вияву властивостей досліджуваного об'єкта в межах певної системи відносин, таким чином і функції виступають саме у формі системи. Тобто, функції внутрішньо взаємопов'язані, і

⁶¹² Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. закладів ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. С. 297.

⁶¹³ Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського. Історія української конституції. За ред. А. Г. Слосаренко. Київ : Т-во „Знання” України, 1993. С. 14.

⁶¹⁴ Кельман М. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 850. С. 205.

реалізація кожного виду функцій свободи пов'язана з реалізацією функцій усієї системи свободи ⁶¹⁵.

На наш погляд, такий підхід є дискусійним. Н. Оніщенко зазначає, що термін «функціонування права» означає безпосередню дію права в житті особи, суспільства, втілення його функцій у суспільних відносинах ⁶¹⁶.

Соціальне призначення права зумовлене його цілями, соціальною цінністю метою та завданнями. Безпосередньо спрямовані на виконання зазначених завдань функції права на свободу творчості. Призначення права має прямий зв'язок із напрямками його впливу, і навпаки - функції права на творчість визначаються його призначенням.

В. Погорілко зазначає, що функція права обумовлена його сутністю і визначається призначенням в суспільстві. У той же час функція не є лише проявом іманентних якостей сутності, її не можна розглядати тільки як їх «проекцію». Функція характеризує напрям необхідного впливу права на суспільні відносини, його активної дії та спрямована на вирішення корінних завдань, що стоять перед правом ⁶¹⁷.

Не варто ототожнювати функції права та його завдання. Термін «завдання права» - це економічна, соціальна чи політична проблема, що стоїть перед правом і яку воно покликано вирішувати. Завдання права відображає постійну мету, досягненню якої воно повинно всебічно сприяти ⁶¹⁸.

Завдання права на творчість обумовлюють його функції, визначають їх зміст, а також впливають на форми та методи їх реалізації.

Науковці серед функцій права на свободу творчості виділяють: гуманістичну, ідеологічну, творчу і виховну функцію права ⁶¹⁹. Недоліком наведеного поділу є те, що автор, висвітлюючи окремі загальносоціальні функції права на творчість, не звернув увагу на юридичні функції права на творчість – регулятивну та охоронну.

Серед загальносоціальних функцій права на творчість можна виділити гуманістичну, виховну, ідеологічну, евристичну та прикладну функції.

Гуманістична функція права на творчість полягає у повазі до людської особистості, до потреби самореалізації особи у творчому процесі, духовному возвеличенні особи.

Виховна функція - це вплив на духовну сферу людини, який полягає у залученні до творчої діяльності, розвитку творчих здібностей. Вона

⁶¹⁵ Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського. Історія української конституції. За ред. А. Г. Слюсаренко. Київ : Т-во „Знання” України, 1993. С. 14.

⁶¹⁶ Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія \ відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2011. С. 123.

⁶¹⁷ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. / За заг. ред. проф. В.Л.Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. С. 121.

⁶¹⁸ Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. С. 319.

⁶¹⁹ Рейтблат А. И. Материалы к истории авторского права в первой трети XIX в. Книга. Исследования и материалы. Москва, 1993. 320 с.

реалізується за допомогою обґрунтування доцільності та важливості творчої діяльності та розвитку творчих здібностей. Особливість цієї функції зводиться до підвищення творчої активності різних верств та груп населення в умовах трансформації суспільства.

М. Гоголь писав, що позбувся власних недоліків, наділяючи ними героїв. В унісон цьому визнанню психоаналітики стверджують, що У. Шекспір і Ф. Достоевський тому не стали злочинцями, що зображали вбивць у своїх творах і, таким чином, позбавлялися своїх злочинних нахилів. При цьому мистецтво виявляється чимось на зразок терапевтичного лікування для художника і для глядача - засобом згладити конфлікт з несвідомим, не впадаючи у невроз. Заборонені бажання за допомогою творчості досягають свого задоволення у насолоді художньою формою ⁶²⁰.

Ідеологічна функція виражається у безпосередній дії на свідомість людини, її соціальне життя. Вплив ідеологічної функції права на творчість базується на принципах гуманності та моралі і проявляється в можливості творчого різноманіття, плюралізму, вільного доступу до інформації, у відміні цензури, відсутності обмежень творчої діяльності.

Евристична функція права на творчість спрямована на формування нових творчих здобутків у різних сферах, відкриття невідомих раніше закономірностей чи явищ матеріального світу.

Прикладна функція проявляється в тому, що в процесі творчої діяльності та наукових досліджень створюються об'єкти інтелектуальної власності, що мають важливе значення для соціально-економічного розвитку країни.

До юридичних функцій права на творчість належать регулятивна та охоронна.

Регулятивна функція права на творчість забезпечує стабільний порядок у творчих правовідносинах, забезпечує можливість активних творчих дій особи, відмежовує їх від несвободи та свавілля, встановлює конкретні межі правомірної поведінки у сфері творчості, створює умови для прогресивного творчого розвитку особи та суспільства.

Охоронна функція - це превентивний вплив та забезпечення захисту інтересів особи у сфері творчості через попередження правопорушень, недопущення незаконних обмежень, втручань у сферу творчої діяльності, запровадження механізмів юридичної відповідальності, та інших заходів державного впливу.

Підводячи підсумок слід зауважити, що соціальне призначення права на творчість полягає у виконанні специфічних завдань, що обумовлені його метою та соціальною цінністю, зокрема: створення умов для реалізації права на свободу творчості; заохочення до творчої діяльності особи, інтелектуального потенціалу нації, суспільства; забезпечення рівних можливостей у реалізації права на свободу творчості; забезпечення

⁶²⁰ Міщиха Л. П. Психологія творчості: навчальний посібник. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. С. 77.

оптимального поєднання свободи творчості і справедливості у сфері творчої діяльності.

Безпосередньо спрямовані на виконання зазначених завдань функції права на творчість. Вони поділяються на загальносоціальні функції права на творчість (гуманістична, виховна, ідеологічна, прикладна, евристична) та юридичні (регулятивна і охоронна). Соціальне призначення права на творчість має прямий зв'язок із функціями (напрямами його впливу), і навпаки - функції права на творчість визначаються його призначенням.

3.2. Суб'єктивне право на свободу творчості

Історія розвитку теорії суб'єктивного права нараховує кілька століть, однак і сьогодні це питання залишається дискусійним. Один із перших дослідників суб'єктивного права - Ф. Савіньї визначив його як владу, що належить окремій особі: область (межі), в якій панує його воля⁶²¹. Прибічниками такого підходу стали Б. Віндшейд, Г. Еллінек, Р. Гірке, які вважали, що суб'єктивне право – це встановлений юридичним порядком дозвіл волі, влада.

Р. Ієрінг визначив суб'єктивне право як інтерес, що має позовний захист, юридично захищений інтерес⁶²². Тобто, визначаючи теорію суб'єктивного права, дослідник на перше місце висунув інтерес як основну його складову. Вказаний підхід підтримали Ф. Регельсбергер, М. Коркунов, Г. Шершеневич та ін.

У процесі розвитку досліджень погляди науковців розділилися, внаслідок чого сформувався дві основні концепції суб'єктивного права: вольова концепція та концепція, що заснована на понятті «інтересу».

За радянських часів більшість науковців схилялись до думки, сформульованої С. Братусем, який визначив суб'єктивне право як встановлену та гарантовану державою міру можливої поведінки управненої особи⁶²³.

Сучасні визначення зазначеної категорії ризяться змістом. Узагальнюючи їх, можна визначити, що воно є видом, мірою (межею) можливої або дозволеної поведінки суб'єкта права, що встановлена юридичними нормами для задоволення його інтересів і забезпечується державою.

О.Зайчук, Н. Оніщенко вказують, що суб'єктивне право — це міра юридично можливої поведінки, що задовольняє інтереси певної особи. Суб'єктивний характер права виявляється у тому, що воно: залежить від волі суб'єкта; реалізується залежно від його бажання та належить йому. Формою виразу суб'єктивного права є право, що визначає міру свободи певного суб'єкта шляхом конкретизації його можливої поведінки⁶²⁴.

П. Рабінович визначає суб'єктивне право – міра дозволеної поведінки особи, закріплена в юридичних нормах. Це право характеризує певні можливості (свободи), які належать особі як учасникові суспільного життя і залежать від неї, принаймі щодо їх використання. Володіючи суб'єктивним правом особа має такі можливості: самій чинити певні активні дії, вимагати

⁶²¹ Савіньї Ф. К. Обязательственное право / перевод с нем. Мандро Н. Москва, Тип. А. В. Кудрявцевой, 1876. С. 5.

⁶²² Ієрінг Р. Интерес и право. Ярославль : Типография губ. зем. управы, 1880. С. 83.

⁶²³ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. Москва : Госюриздат, 1950. С. 5-13.

⁶²⁴ Теорія держави і права: Академічний курс : підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 345.

він інших суб'єктів виконання певних дій, звертатися до держави по захист, примусове забезпечення свого юридичного права⁶²⁵.

О. Мельничук зазначила, що розбіжності у наукових підходах щодо категорії суб'єктивного права в основному зводяться до доцільності використання таких понять як «міра» і «вид», «можливої» чи «дозволеної» поведінки, а також існування суб'єктивного права в правовідносинах або незалежно від них та кількісного складу правомочностей суб'єктивного права в його структурі⁶²⁶. Аналіз існуючих точок зору дозволив автору аргументовано приєднатись до такої позиції, доповнивши, що чимало дискусій виникає також з приводу співвідношення інтересу та суб'єктивного права.

Переважаюча більшість тлумачних словників української мови визначають поняття «міра» саме як кількісну характеристику, величину, розмір.

«Міра – 1 - одиниця виміру чого-небудь; 2. - певна величина, що є одиницею виміру в конкретних умовах; 3 - чим міряють, вимірюють що-небудь; 4 – це основа для оцінки, вимірювання або порівняння чого-небудь; 5 - величина, розмір, ступінь чого-небудь». Поняття «вид» інтерпретується як різновид у ряді предметів, явищ, типів, часто використовується у біології як класифікаційна одиниця в системі живих організмів⁶²⁷.

Використовуючи ці поняття у теорії права варто погодитись із науковцями, які зазначають, що поняття «міра» сприяє розумінню суб'єктивного права як можливості певної поведінки і достатньо характеризує його кількісно-якісні характеристики, тому зайвим є поняття «вид»⁶²⁸, інакше кажучи, суб'єктивне право є мірою свободи.

Рідко визначаючи поняття суб'єктивного права, науковці використовують термін «межа», що трактується у словниках як лінія поділу якої-небудь території, границя⁶²⁹. Обґрунтовуючи його використання у визначенні суб'єктивного права, доцільно навести відомий вираз Ш. Монтеск'є «загальний закон — це свобода, яка закінчується там, де починається свобода іншого»⁶³⁰. Тому, на наш погляд, у досліджуваному понятті доцільно використовувати терміни «міра», «межа», які досить близькі за змістом і доповнюють одне одного.

Плюралізм наукових поглядів спостерігається з приводу співвідношення змісту суб'єктивного права та інтересу. Ряд науковців

⁶²⁵ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. С. 681.

⁶²⁶ Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст. Юридична Україна. 2011. № 6. С. 4-6.

⁶²⁷ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 04.01.2021).

⁶²⁸ Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст. Юридична Україна. 2011. № 6. С. 5.

⁶²⁹ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 04.01.2021).

⁶³⁰ Монтеск'є Ш. Избранные произведения. Москва: Госполитиздат, 1955. С. 365.

залишаються прихильниками підходу, започаткованого Р. Ієрінгом, частково визнаючи спільність між суб'єктивним правом та інтересом та вважають інтерес обов'язковим елементом змісту суб'єктивного права. Г. Еллінек звертає увагу на неоднакову участь волі і інтересу у суб'єктивному праві підкреслюючи, що вони поєднані нерозривно⁶³¹.

О. Скакун зазначає, що законні інтереси і суб'єктивні права: є правовими дозволами (можливостями); зумовлені матеріальним і духовним життям суспільства; сприяють розвитку соціальних зв'язків, поєднуючи особисті і громадські інтереси; виступають способами правового регулювання; спрямовані на задоволення власних інтересів; мають диспозитивний характер; є самостійними елементами правового статусу особистості; реалізуються у формі використання; виступають об'єктами правової охорони і захисту, гарантуються державою; служать критерієм законних діянь⁶³². Частково підтримує вказаний підхід М. Мікуліна, яка вказує, що суб'єктивні права та законні інтереси вживаються законодавцем, як правило, в одному контексті⁶³³.

У науці існує й інший підхід. С. Братусь зауважує, що суб'єктивне право надається для захисту інтересу і тому інтерес є метою, а не сутністю суб'єктивного права⁶³⁴. Розвиваючи зазначений підхід, І. Венедиктова доводить, що інтерес є передумовою виникнення правовідносин, метою існування суб'єктивного права. Суб'єктивне право є засобом реалізації інтересу у регулятивних правовідносинах та засобом захисту інтересу в охоронних правовідносинах. У приватному праві охоронювані законом інтереси і суб'єктивні права співіснують паралельно, доповнюючи одне одного, збагачуючи зміст й можливості реалізації⁶³⁵.

Підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин є юридичні факти, що закріплені в нормативно-правових актах. Вони поділяються на дії та події. Інтерес можна назвати передумовою дії (правомірні, неправомірні). Подія – це юридичний факт, що не залежить від волі людини, настає незалежно від її інтересу. Суб'єктивне право є елементом правовідносин, в тому числі коли вони виникають внаслідок події, що також вказує на доцільність розмежування інтересу та суб'єктивного права.

А. Малько також зазначає, що суб'єктивні права та законні інтереси – різні правові дозволеності. Перша є особливою дозволеністю, забезпечена конкретною юридичною необхідністю інших осіб. Якщо ж правова дозволеність не має або не потребує юридично необхідної поведінки інших

⁶³¹ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). У 2 т. Т. 1: 1874–1879 / упорядн.: В. С. Шандра. Київ : Наукова думка, 1994. С. 517.

⁶³² Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 575.

⁶³³ Мікуліна М. Законні інтереси та суб'єктивні права: потенціал можливостей. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 3. С. 25-26.

⁶³⁴ Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав. Советское государство и право. 1949. № 8. С. 34-39.

⁶³⁵ Венедиктова І. В. Співвідношення суб'єктивного права і законного інтересу в цивільному праві. Право і Безпека. 2005. Т. 4, № 3. С. 110-113.

осіб як засобу свого забезпечення, то вона не зводиться законодавцем у ранг суб'єктивного права. Законному інтересу протистоїть лише загальний юридичний обов'язок - поважати його, не порушувати його, оскільки і сам він є правовою можливістю загального характеру⁶³⁶.

Розмежовує зазначені поняття І. Бірюков, який доводить, що вони не входять до змісту одне одного, вплив інтересу на здійснення та захист суб'єктивного права є об'єктивно вираженим, так само і суб'єктивне право має беззаперечний вплив на задоволення певного інтересу, інтерес є супутником суб'єктивного права⁶³⁷.

Р. Ієрінг вказав, що саме життя та інтереси є джерелом права, вони зумовлюють його різноманітність у змісті норм права та правової поведінки. Сутність різних правових інститутів обумовлена за Р. Ієрінгом реальними потребами індивідів, їх інтересами, що бере під захист та забезпечує держава⁶³⁸.

Суб'єктивне право та інтерес тісно взаємопов'язані. Інтерес впливає на реалізацію суб'єктивного права, а реалізація суб'єктивного права є засобом задоволення певного інтересу, він є супутником суб'єктивного права. Існує ряд випадків, коли інтерес належить одній особі, а суб'єктивне право іншій. Наприклад, батьки мають право укладати договори у сфері інтелектуальної власності від імені своїх дітей і в їх інтересах. У такому випадку батьки можуть не мати свого інтересу, але вони мають суб'єктивне право, реалізація якого спрямована на задоволення інтересів дитини, тобто суб'єктивне право належить батькам, а інтерес – дитині.

Розвиваючи полеміку, доцільно додати, що згідно з офіційним тлумаченням Конституційного Суду України «охоронюваний законом інтерес» - це прагнення до користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом, який зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать КУ і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам⁶³⁹.

У наведеному визначенні зазначено, що інтерес - це легітимний дозвіл користування благом, який прямо не опосередкований у суб'єктивному праві, тобто спостерігається чітке розмежування досліджуваних понять.

⁶³⁶ Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2003. С. 69-70.

⁶³⁷ Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. Право України. 2004. № 8. С. 20-21.

⁶³⁸ Ієрінг Рудольф. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; / редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. Філософія права / Абашнік В. О. та ін.; / редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін. 2017. С. 292.

⁶³⁹ Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 р. №2-рп (справа про утворення політичних партій в Україні). Офіційний вісник України. 2007. №54. Ст. 2183. С. 90.

Проаналізувавши різні наукові підходи, слід відмітити недоцільність повного чи часткового ототожнення суб'єктивного права та законного інтересу. Охоронюваний законом інтерес є тотожний поняттю законний інтерес, що позначає можливість користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом, що є самостійним об'єктом судового захисту. Законний інтерес є передумовою юридичних дій, що можуть бути підставами виникнення правовідносин. Суб'єктивне право є елементом правовідносин (в т.ч. абсолютних), засобом реалізації та захисту інтересу. Інтерес, в свою чергу, слугує метою реалізації суб'єктивного права.

Дискусію з приводу співвідношення суб'єктивного права і природних прав людини розвиває Р. Шишка, який вказує, що суб'єктивне право розглядається як реалізована правоздатність. Право як елемент правоздатності може так і залишитися, якщо його носій через виражене у встановленій (сприйнятій) чинним законодавством формі волевиявлення не переведе його в суб'єктивне право. Іншими словами, або ми повинні припустити, що природні права людини і є одночасно суб'єктивними або шукати іншу правову конструкцію. Р. Шишка схиляється до першого варіанту який витікає із сутності самих природних прав, так і їх призначення. На відміну від економічних чи політичних прав, які для переведення їх з режиму елемента правоздатності потребують певних юридичних фактів чи стану, які загалом прийнято розглядати як передумови набуття цих суб'єктивних прав, природні суб'єктивні права набуваються лише через один юридичний факт – народження. Стосовно природних прав, до яких належить право на творчість, ми можемо допустити їх тотожність. Зміст суб'єктивного права на творчість співпадає із змістом такого елемента правоздатності, як право на творчість. У зв'язку з тим зазначалося, що за змістом це, по суті, комплекс належних особі формальних правових можливостей з набуття, наявності та розпорядження правами і обов'язками⁶⁴⁰.

Такий підхід видається дискусійним, адже, зміст суб'єктивного права на свободу творчості і природного права є різним. Ю. Шемшученко пише, що «під природним правом розуміється право, дароване людині природою, Богом або «вищим розумом». Тобто, це не є правом у класичному його розумінні, а представляє собою сукупність формальних принципів і норм, що впливають з ідеальних цінностей свободи, справедливості, духовності, розумності»⁶⁴¹. Суб'єктивне право на свободу творчості це міра (межа) можливої (дозволеної) поведінки суб'єкта права, яка обумовлена загальним змістом об'єктивного права, що забезпечується державою з метою задоволення законного інтересу особи.

⁶⁴⁰ Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ. 2002. С. 209-210.

⁶⁴¹ Шемшученко Ю. С. Що є право? Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С. 40.

У сучасній юридичній літературі висловлюються різні точки зору з приводу структури суб'єктивного права. Традиційною вважається тричленна структура суб'єктивного права: 1) вид і міра можливої поведінки особи, якій належить суб'єктивне право; 2) можливість вимагати від інших осіб поведінки, що забезпечує реалізацію першої можливості; 3) можливість звернутися за допомогою до громадськості та державного апарату для забезпечення здійснення другої можливості⁶⁴².

І хоча в науковій літературі не вщухають дискусії щодо визначення поняття, структури та змісту суб'єктивного права, зазначений підхід став основою сучасних досліджень. Такий підхід підтримують С. Алексєєв, Л. Явич, О. Скакун, А. Колодій та інші науковці.

Дещо іншу позицію висвітив М. Матузов, який вказав, що структура суб'єктивного права включає чотири елементи: 1) можливість певної поведінки уповноваженої особи; 2) можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи; 3) можливість звертатися за захистом до держави; 4) можливість користуватися визначеним соціальним благом⁶⁴³.

Н. Вітрук, спростовуючи виокремлення четвертого елемента, зауважив, що користування благом – це мета і, разом із тим, змістовна сторона суб'єктивного права в цілому, тому таке виділення робить беззмістовним за своєю соціальною якістю всі інші можливості, що складають зміст суб'єктивного права⁶⁴⁴.

Такі розбіжності у дослідженнях науковців, на наш погляд, зумовлені, перш за все, різними поглядами щодо співвідношення суб'єктивного права та законного інтересу. Дослідники, які доводять, що структура суб'єктивного права включає чотири елементи, в основному, є прихильниками теорії, започаткованої Р. Іерінгом, вважають інтерес (четверта складова структури суб'єктивного права - можливість користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом) обов'язковим елементом змісту суб'єктивного права.

Поділяючи думку прихильників концепції розмежування законного інтересу та суб'єктивного права, варто зазначити, що недоцільно в структурі суб'єктивного права виділяти названу вище складову, тому що можливість користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом - це законний інтерес, що є метою суб'єктивного права, а не складовою частиною його структури.

Структурно суб'єктивне право складається з таких правомочностей: можливості певної поведінки уповноваженої особи; можливості вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи; можливості звертатися за захистом свого права.

⁶⁴² Рабінович П. Суб'єктивне право. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. С. 681.

⁶⁴³ Теория государства и права : курс лекций: под ред. Н.И. Матузова, М., Юрист, 1999. С. 490-491.

⁶⁴⁴ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва: Наука, 1979. С. 131.

В юридичних енциклопедіях семантичне значення правомочності визначається як передбачена законом можливість учасника правовідносин здійснювати певні дії або вимагати їх від іншого учасника цих же правовідносин. Ця можливість забезпечується відповідними обов'язками інших осіб, покладеними на них нормами права, які визначають її зміст⁶⁴⁵.

Застосовуючи висновки, отримані внаслідок дослідження суб'єктивного права, розглянемо основні теоретичні проблеми юридичної природи права на свободу творчості.

Чимало науковців розглядають право на свободу творчості відповідно до видів творчості, які закріплені у ст. 54 КУ, а саме як культурну можливість людини і громадянина займатися літературною, художньою, науковою, технічною творчістю, володіти, розпоряджатися і користуватися результатами своєї творчої діяльності у вигляді літературно-художньої та промислової власності.

Розвиток суспільства зумовлює появу нових видів творчості. Т. Мілова зазначила, що закріплений в ст.54 КУ перелік видів творчості є «закритим», бо не враховує інші можливі види творчої діяльності⁶⁴⁶.

Закритий перелік видів творчості у ст. 54 КУ викликає ряд дискусій, адже творчість не можна «виміряти» чи «обчислити за формулою». Крім того, за переліку, закріпленого в Основному Законі, постає питання, до якого з видів творчості віднести педагогічну творчість?

Згідно п. 21 ст.1 ЗУ «Про освіту» педагогічна діяльність - інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей⁶⁴⁷. Отже, педагогічна творчість є творчою діяльністю. Разом з тим, п.3 ст. 1 ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» зазначає, що творча діяльність - індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність⁶⁴⁸. Визначення поняття «культурних цінностей», що закріплено в ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»⁶⁴⁹, не містить визначення результатів педагогічної творчої діяльності як культурної цінності.

⁶⁴⁵ Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко Київ : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К - М. С. 46.

⁶⁴⁶ Мілова Т. В. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2008. С. 20.

⁶⁴⁷ Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 5.01.2021).

⁶⁴⁸ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 02.01.2021).

⁶⁴⁹ Про боротьбу з тероризмом : Закон України 31 травня 2005 року N 2600-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 03.01.2021).

В. Андрущенко виокремлює показники творчої діяльності, які характерні для педагогічної праці: «Це усвідомлення себе, як творця у педагогічному процесі, що проявляється в різних планах, потім слід усвідомити сутність, цілі та завдання власної педагогічної діяльності, вміти зіставляти поточні завдання з перспективами (планування «завтрашньої радості» у А. Макаренка). Якщо цього немає, то педагог може бути хорошим (точніше пристойним) виконавцем, однак, навряд чи підніметься до рівня творчості, адже вона передбачає високий рівень самостійності в усіх аспектах діяльності – від цілепокладання – до оцінки результатів. Творчість неможлива без усвідомлення вчителем власної творчої індивідуальності. Секрет педагогічного успіху вчителя, полягає у його творчому підході до справи, здатності вести самостійний науковий пошук, здійснювати перманентний аналіз ⁶⁵⁰.

Отже, перелік видів творчої діяльності не може бути зведений до літературної, художньої, наукової, технічної творчості, бо за її межами залишаються інші види творчості, зокрема педагогічна. Крім того, визначення творчої діяльності не варто формулювати через «створення культурних цінностей», які також не враховують усіх можливих результатів творчості. Адже результатами педагогічної творчості є здобуття учнями, студентами іншими учасниками освітнього процесу відповідних знань, умінь і навичок.

Дослідниця Д. Шапорєва право на свободу творчості розглядає як комплексне суб'єктивне право, що складається з ряду правомочностей, на здійснення громадянином або колективом громадян, іноземцем або особою без громадянства творчої діяльності з метою створення літературних, художніх, наукових і інших творів, заняття винахідництвом, викладанням, сценічною діяльністю тощо ⁶⁵¹.

Заслуговує на увагу те, що дослідниця використовує слова «та інших творів», «тощо», тобто не обмежує види творчості. Дискусійним видається визначення суб'єктивного права на творчість як можливості здійснення творчої діяльності з метою створення літературних, художніх та інших творів.

Як вже зазначалося, метою реалізації суб'єктивного права є інтерес особи. Однак у випадку реалізації права на творчість інтерес особи, на наш погляд, у створенні якогось конкретного матеріального чи нематеріального блага (твору, тощо) є вторинним. Значущий результат є бажаним, ймовірним, але не обов'язковим. Метою суб'єктивного права на творчість, перш за все, є творча діяльність, яка сприяє самореалізації особи. Створення літературних, художніх та інших творів, користуватися результатами своєї творчої

⁶⁵⁰ Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ: «МП Леся», 2017. С. 14.

⁶⁵¹ Шапорєва Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук:12.00.02. Саратов : 2007. С. 9.

діяльності є наслідком вияву творчих здібностей особи. Загалом, в першу чергу це потрібно всьому суспільству, бо такий процес забезпечує науково-технологічний прогрес та суспільний розвиток. Творчо сформована особистість є активним суб'єктом суспільних відносин.

Заслугує на увагу думка Т. Кучер, яка зазначає, що творчість не завжди буває істинною та справжньою, вона може бути хибною та ілюзорною, але попри все, вона допомагає особистості занурюватися в особливий світ, сповнений естетичним спогляданням та творінням⁶⁵². Тобто, незалежно від того, що є наслідком творчої діяльності чи взагалі виникає значущий результат, творчість допомагає самореалізації особи та є невід'ємним правом.

На наш погляд, метою суб'єктивного права на свободу творчості є інтерес особи, який полягає у найповнішому вияві творчих здібностей особи, володінні, користуванні і розпорядженні результатами своєї творчої діяльності.

У створенні літературних, художніх та інших творів зацікавлені суспільство і держава, бо такий процес забезпечує науково-технологічний прогрес та суспільний розвиток, досягнення високого культурного та економічного розвитку держави. Творчо сформована особистість є активним суб'єктом суспільних відносин. Тому результат творчості - це мета механізму забезпечення права на свободу творчості, який має бути сформовано таким чином, щоб процес реалізації творчих здібностей особи був результативним.

Суб'єктивне право — це міра юридично можливої поведінки, що задовольняє інтереси певної особи. Суб'єктивний характер права виявляється у тому, що воно: залежить від волі суб'єкта; реалізується залежно від його бажання та належить йому. Формою виразу суб'єктивного права є право, що визначає міру свободи певного суб'єкта шляхом конкретизації його можливої поведінки.

Отже, суб'єктивне право на творчість можна визначити як міру можливої поведінки особи у сфері літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи, володіння, користування і розпорядження результатами своєї творчої діяльності. Суб'єктивний характер права на свободу творчості виявляється у тому, що воно залежить від волі суб'єкта, реалізується залежно від його бажання та належить йому.

Відповідно до традиційної тричленної структури, суб'єктивне право на свободу творчості включає: право на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія).

Зміст суб'єктивного права на творчість має вирішальне значення для реалізації творчого потенціалу особи, сприяє його переходу зі сфери

⁶⁵² Кучер Т. А. Творча діяльність як основа самореалізації особистості. Міжнародна науково-практична конференція «Простір гуманітарної комунікації». Інститут філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. URL <http://iifpo.pp.net.ua>. (дата звернення: 11.01.2021).

можливостей до сфери досягнень, визначає стратегію соціально-економічного прогресу.

Р. Шишка зазначає, що право на свободу творчості включає: право займатися (пробувати займатися) творчою діяльністю чи ні; право вибору одного або декількох одночасно видів творчої діяльності; право вибору філософської ідеї (ракурсу внутрішнього світогляду) такої діяльності; право знайомитися із здобутками попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності (право на інформацію про результати творчої діяльності); право на отримання кваліфікованої професійної освіти; право на отримання допомоги у своїй творчості; право об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями; право на вибір організаційно-правової форми творчості; право вибирати і визначати своє правове становище при створенні результатів творчої діяльності; право на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату; право на вибір іміджу чи псевдоніму; право на обнародування результату творчої діяльності чи знищення всіх матеріалів і носіїв; право за згоди автора чи його правонаступників після його смерті продовжити творчий задум⁶⁵³.

С. Лисенков зазначив, що свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості має за мету створення умов для найповнішого вияву своїх творчих здібностей і покликана забезпечити громадянам України: – можливість проводити вільно, тобто неконтрольовано, державою та іншими структурами, науково-технічні дослідження, заняття літературною, художньою та будь-якою іншою творчою діяльністю; – можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності; – недоторканість авторських прав, тобто неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності громадянина без його згоди, за винятком випадків, встановлених законом⁶⁵⁴.

Крім структури, науковець вдало висвітлив мету суб'єктивного права на творчість, а саме: створення умов для найповнішого вияву своїх творчих здібностей. Дискусійною видається можливість проводити вільно, тобто неконтрольовано державою та іншими структурами, науково-технічні дослідження.

Перша правомочність у структурі суб'єктивного права - право на власні дії, право-поведінка, використання права.

Н. Оніщенко зазначає, що використання це активне здійснення суб'єктами права своїх суб'єктивних прав, що впливають з норм права. Використання (реалізація) суб'єктивного права, як правило здійснюється в рамках конкретних правовідносин. У випадках використання права

⁶⁵³ Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект : монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ. 2002. С. 208.

⁶⁵⁴ Лисенков С. Л. Культурні права. Київ : Либідь, 2001. С. 431.

відбувається регулювання в конкретних правовідносинах, хоча дії їх суб'єктів добровільні і здійснюються за ініціативою особи⁶⁵⁵.

Ця правомочність може бути обмежена державою в інтересах суспільства.

Зазначений аспект врахувала Д. Корчагіна, яка вказала, що структурно суб'єктивне право включає такі елементи: – право на самореалізацію особи в творчому процесі без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів; – право на створення умов для творчої діяльності і реалізації інтелектуальної власності на законній основі; – право на захист результатів творчості у формі інтелектуальної власності⁶⁵⁶.

Не погоджуючись з висновками Д. Корчагіної щодо останньої правомочності, а саме «право на захист результатів творчості у формі інтелектуальної власності», слід відзначити, що можливість захисту суб'єктивного права на творчість включає не лише право на захист результатів творчості у формі інтелектуальної власності, але й на захист творчої діяльності і творчого процесу.

Мається на увазі можливість звертатися по допомогу до громадськості та державного апарату за захистом права на самореалізацію особи в творчому процесі, захист ідеї, задуму та за захистом результатів творчості у формі інтелектуальної власності. Більш детально на цьому питанні зупинимось при аналізі правомочності захисту у структурі суб'єктивного права на творчість.

Дослідження структури суб'єктивного права здійснила Д. Шапорєва, яка вказала, що право на свободу творчості складається з правомочностей, що є структурними елементами його змісту, а саме: – можливості кожної людини і громадянина займатися усіма видами творчої діяльності відповідно до його інтересів і потреб; – можливості кожної людини займатися творчою діяльністю як на професійній, так і на непрофесійній (любительській) основі; – можливості вимоги, яка проявляється в обов'язку зобов'язаної особи створити необхідні умови для реалізації права на свободу творчості; – права-претензії, яке означає, що особа має право оскаржити в установленому порядку дії осіб, державних і інших органів, що порушують її права і законні інтереси, а також звертатися до суду за захистом свого порушеного права; – можливості користування соціальним благом, що полягає в тому, що особа має право на свободу розпорядження результатами своєї діяльності, на отримання винагороди за свою працю, а також право на свободу у виборі теми, сюжету, жанру і форми втілення створюваних нею понять або художніх образів⁶⁵⁷.

Д. Шапорєва виділяє можливість користування конкретним соціальним благом як окремих структурний елемент права на творчість. Це

⁶⁵⁵ Оніщенко Н. М. Гармонізація правової системи України як чинник забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. Університетські наукові записки. 2008. № 4. С. 17-20.

⁶⁵⁶ Корчагіна Д. Э. Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США: автореф. диссертация. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2010. С. 13.

⁶⁵⁷ Шапорєва Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Саратов : 2007. С. 8.

свідчить, що дослідниця підтримує теорію, докладно обґрунтовану М. Матузовим та іншими науковцями, про виокремлення четвертого елемента у структурі суб'єктивного права.

Категорія суб'єктивного права є базовою в доктрині будь-якої галузі юриспруденції, однак у дослідженнях суб'єктивного права на творчість зустрічається невідповідність окремих правових можливостей теоретичній структурі суб'єктивного права.

Незважаючи на те, що в радянській юридичній літературі було поставлено питання про виокремлення четвертого елемента суб'єктивного права (можливість користуватися соціальним благом), нині трьохелементний склад суб'єктивного права рідко викликає заперечення. Відповідно до визначень провідних теоретиків права, першою у структурі суб'єктивного права на творчість є правомочність власних дій (право-поведінка).

Можливість власних дій означає, що особа в межах даного суб'єктивного права може:

- займатися усіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній, так і на непрофесійній (аматорській) основі, без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів;

- одночасно обирати один або кілька видів творчої діяльності;

- вільно обирати ідеї творчої діяльності;

- вільно обирати засоби для самореалізації в творчому процесі;

- вільно обирати засоби зовнішнього виразу творчого результату;

- вивчати здобутки інших творців в будь-якому напрямку творчої діяльності;

- об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями;

- вільно обирати організаційно-правову форму творчості;

- визначати своє правове становище в процесі творчої діяльності;

- вільно обирати імідж, псевдонім, зазначати своє ім'я, або обирати анонімність;

- обирати публікацію, обнародування результату творчої діяльності або його знищення;

- надавати згоду на продовження творчого задуму, або його зміну;

- вільно, наскільки дозволяє обсяг цивільної дієздатності, розпоряджатися правами на результати творчої діяльності тощо.

Можливість власних дій у структурі суб'єктивного права на творчість має певні особливості. Повноваження суб'єктивного права на творчість передбачають і можливість суб'єкта утриматись від вчинення фактичних та юридично значущих діянь, тобто можливість пасивної поведінки. Наприклад, коли творець об'єкта інтелектуальної власності не бажає вчиняти дії щодо власного використання чи передачі цього об'єкта іншим особам. Однак, така правомочність у структурі суб'єктивного права на свободу творчості має обмеження. Не доцільно стверджувати, що суб'єктивне право на свободу

творчості належить лише певному суб'єкту та реалізується лише за бажанням даної особи.

ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» передбачає можливість реалізації суб'єктивного права на творчість всупереч волі особи, якій воно належить. Стаття 30 передбачає, якщо винахід (корисна модель), крім секретного винаходу (корисної моделі), не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом трьох років починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання винаходу (корисної моделі) було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати винахід (корисну модель), у разі відмови власника прав від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання винаходу (корисної моделі). Якщо власник патенту не доведе, що факт невикористання винаходу (корисної моделі) зумовлений поважними причинами, суд виносить рішення про надання дозволу заінтересованій особі на використання винаходу (корисної моделі) з визначенням обсягу його використання, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди власнику патенту. При цьому право власника патенту надавати дозволи на використання винаходу (корисної моделі) не обмежується⁶⁵⁸.

У даному випадку суб'єктивне право особи є одночасно обов'язком по відношенню до суспільного інтересу, тому воно повинно реалізовуватись незалежно від волі особи, якій належить це право (власника патенту).

Перелік активних повноважень особи у структурі суб'єктивного права на творчість невичерпний, має тенденцію до розширення. На їх основі у особи може виникати ряд інших суб'єктивних прав у сфері творчості.

Наступною правомочністю у структурі суб'єктивного права на творчість є право на чужі дії. Це повноваження є можливістю вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків.

Зважаючи на можливість реалізації суб'єктивного права на творчість в абсолютних правовідносинах, де управленій особі протистоить невизначене коло зобов'язаних суб'єктів, зміст права на чужі дії включає наступні повноваження:

- право на створення умов для творчої діяльності;
- право на створення умов для реалізації результатів творчої діяльності на законній основі;
- можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності та реалізації її результатів;
- можливість отримати мистецьку освіту;
- право на незалежне, вільне, неконтрольоване державою та іншими структурами здійснення творчої діяльності, крім випадків, встановлених законом для захисту суспільних інтересів;

⁶⁵⁸ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

- неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності особи без її згоди, за винятком випадків, встановлених законом;
- можливість доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу;
- рівна охорона прав на результати творчої діяльності тощо.

Особливості права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість виявляються в наступному: по-перше, для його реалізації активні дії управленої особи не є обов'язковими. Право на творчість є абсолютним правом, що виражається у покладенні на всіх інших осіб обов'язку не втручатися у творчу діяльність особи, у вільне розпорядження результатами творчої діяльності.

Разом із тим, правомочність на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість може проявлятися у вимозі відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, наприклад, вимагати підтримки держави у здійсненні творчої діяльності тощо.

По-друге, особливістю права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість є те, що воно не припиняється зі смертю особи. У даному випадку мова йде про охорону особистих немайнових прав на результати творчої діяльності, реалізацію творчих ідей особи після її смерті тощо. Наприклад, на основі творчих напрацювань Редьярда Кіплінга після його смерті було створено другу книгу «Мауглі». Право на захист (право-претензія) у структурі суб'єктивного права на творчість, також має ряд особливостей та потребує системного аналізу його складових. У проаналізованих вище дослідженнях науковців це повноваження висвітлюється як можливість захисту результатів творчості у формі інтелектуальної власності⁶⁵⁹.

Проте до суб'єктивного права на творчість належать як майнові, так і особисті немайнові повноваження. У статті 54 КУ передбачено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Р. Ієрінг вказує, що захист свого порушеного права є обов'язок індивіда перед суспільством, що впливає з діалектичного взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного права. Захист конкретного права поширюється за межі інтересів конкретної особи, у кожному акті захисту стверджується і авторитет закону, і реальний правопорядок⁶⁶⁰.

⁶⁵⁹ Корчагина Д. Э. Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США: автореф. диссертаци. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2010. С. 13.

⁶⁶⁰ Ієрінг Рудольф. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; / редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. Філософія права / Абашнік В. О. та ін.; / редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін. 2017. С.292.

Отже, право на захист у структурі суб'єктивного права на творчість передбачає можливість захисту моральних і матеріальних інтересів, що є метою суб'єктивного права, а не лише захисту результатів творчості у формі інтелектуальної власності. Крім того, не варто нехтувати і випадками, коли результат творчої діяльності не є об'єктом інтелектуальної власності. Не кожний результат творчої діяльності визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а лише той, який є об'єктом охорони відповідно до Цивільного кодексу України та інших законів України про інтелектуальну власність. Результати творчої діяльності, які з тих чи інших причин не стали об'єктом охорони права інтелектуальної власності, можуть бути визнані об'єктами цивільного права, але не права інтелектуальної власності⁶⁶¹. Провідні науковці тлумачення терміна «захист» пов'язують із порушенням права, тобто правопорушенням передусім захисту.

Правомочність захисту виникає у правовласника при порушенні права, оскарженні права, невизнанні права, очевидній загрозі його порушення, що властиве захисту будь-якого суб'єктивного права. Повноваження захисту виражаються у припиненні правопорушення, відновленні правомірного стану, притягненні правопорушників до юридичної відповідальності, компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Нерідко науковці зміст права на захист у структурі суб'єктивного права на свободу творчості визначають як можливість звертатися за захистом до держави, примусовим забезпеченням свого права на результати творчої діяльності.

Сутність державного примусу виражається у тому, що компетентні державні органи здійснюють правозастосувальну юрисдикційну діяльність, спрямовану на припинення правопорушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, компенсацію моральної, матеріальної шкоди, примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини на творчість тощо.

Однак, існує ряд випадків, коли особа для захисту свого суб'єктивного права на творчість, а саме для припинення порушення зазначеного права, звертається до засобів масової інформації, до громадських організацій тощо.

Наприклад, протягом 2011 р. колектив авторів та юридична громадськість неодноразово у загальноукраїнських виданнях «Голос України», «Юридичний вісник України», «Юридична практика», на вітчизняних сайтах, зокрема, Незалежного бюро журналістських розслідувань, Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності висвітлювали факти плагіату наукової та навчальної літератури, допущені одним із видавництв міста Києва за авторством та співавторством В. Теліпка. Такий спосіб захисту суб'єктивного права на творчість може бути прийнятним у тих випадках, коли особа, суб'єктивне право на творчість якої

⁶⁶¹ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2, змінене і доп./ За ред. В.М. Коссака. Київ : Істина, 2008. С. 349.

порушено, прагне виключно припинення правопорушення і не бажає вдаватися до процесуальних дій.

В усіх інших випадках з метою припинення правопорушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, компенсації моральної, матеріальної шкоди, примусового здійснення юридичного обов'язку тощо особа може оскаржити в установленому порядку дії осіб, державних і інших органів, що перешкоджають реалізації суб'єктивного права на творчість, а також звертатися до суду за захистом свого права.

Змістом права на захист у структурі суб'єктивного права на творчість є можливість звернутися по допомогу державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для: - припинення правопорушення; - відновлення правомірного стану; - примусового здійснення юридичного обов'язку; - притягнення правопорушників до юридичної відповідальності; - компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Отже, суб'єктивне право на свободу творчості можна визначити міру (межу) можливої (дозволеної) поведінки особи у сфері літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи, володіння, користування і розпорядження результатами творчої діяльності, що забезпечується заходами заохочувального і примусового, державного і недержавного впливу. До структури суб'єктивного права на творчість входять такі основні повноваження: право на власні дії, право на чужі дії, право на захист.

Можливість власних дій у структурі суб'єктивного права на творчість означає, що особа в межах даного суб'єктивного права може: займатися всіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній, так і на непрофесійній основі, без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів; одночасно обирати один, або кілька видів творчої діяльності; вільно обирати ідеї творчої діяльності; вільно обирати засоби для самореалізації в творчому процесі; вільно обирати засоби зовнішнього виразу творчого результату; вивчати здобутки інших творців в будь-якому напрямку творчої діяльності; об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями; вільно обирати організаційно-правову форму творчості; визначати своє правове становище в процесі творчої діяльності; вільно обирати імідж, псевдонім, зазначати своє ім'я, або обирати анонімність; обирати публікацію, обнародування результату творчої діяльності або його знищення; надавати згоду на продовження творчого задуму, або його зміну; вільно, наскільки дозволяє обсяг цивільної дієздатності, розпоряджатися правами на результати творчої діяльності тощо.

Зміст права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість включає наступні повноваження: право на створення умов для творчої діяльності; право на створення умов для реалізації результатів творчої діяльності на законній основі; можливість користуватися підтримкою

держави у здійсненні творчої діяльності та реалізації її результатів; можливість отримати мистецьку освіту; право на незалежне, вільне, неконтрольоване державою та іншими структурами здійснення творчої діяльності, крім випадків, встановлених законом для захисту суспільних інтересів; неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності особи без її згоди, за винятком випадків, встановлених законом; можливість доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу; рівна охорона прав на результати творчої діяльності тощо.

Право на захист у структурі суб'єктивного права на творчість передбачає можливість звернутися за допомогою до державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для: припинення правопорушення; відновлення правомірного стану; примусового здійснення юридичного обов'язку; притягнення правопорушників до юридичної відповідальності; компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Наведені правомочності в органічному взаємозв'язку утворюють суб'єктивне право на свободу творчості. На їх основі, залежно від виду правовідносин, у особи можуть виникати інші самостійні суб'єктивні права у сфері творчості.

3.3. Право на свободу творчості в системі основних прав людини

Дослідження права на свободу творчості буде неповним без розкриття його місця в системі прав і свобод людини, висвітлення взаємодії даного права з іншими правами і свободами, які є досить різноманітними за змістом, призначенням. Актуальність дослідження класифікаційної ідентифікації права на свободу творчості в системі прав та свобод визначається необхідністю вільного творчого самовираження людини, доступу до культурних надбань та розвитку свого творчого потенціалу.

Закріплюючи права і свободи людини і громадянина КУ не визначає їх поділу на окремі групи, але передбачає певну послідовність їх викладення у другому розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»⁶⁶². Однак, сучасна наукова типологія прав і свобод людини є різноманітною. Науковці висвітлюють численні критерії їх класифікації та види.

Ю. Шемшученко вказує, що за суб'єктом права і свободи поділяються на права і свободи людини, права і свободи громадянина, права і свободи іноземців, осіб без громадянства, права і свободи окремих категорій людей; за формою здійснення – на індивідуальні та колективні; за значенням їх для особи – на життєво необхідні та доповнюючі. Найбільш поширеною є класифікація прав і свобод людини за галузями життєдіяльності на: громадянські або особисті (ст.ст. 27–35, 51–52 КУ); політичні права і свободи громадянина (ст.ст. 36–40 КУ); соціальні та економічні (ст.ст. 41–45, ст.ст. 46–49 КУ); екологічні (ст. 50 КУ); культурні (ст.ст. 53–54 КУ)⁶⁶³.

Зазначений доктринальний підхід доповнює О. Скрипнюк, визначаючи, що права і свободи людини розрізняються за багатьма суттєвими ознаками, що дозволяють їх класифікувати залежно: а) від суб'єкта їх поділяють на права і свободи людини та права і свободи громадянина, причому останні є більш поширеними; б) від виду суб'єкта – на індивідуальні й колективні; в) від генези – на природні й похідні; г) від характеру утворення – на основні (конституційні) й додаткові (конкретизуючі); д) від черговості включення до конституції – на права першого, другого і третього покоління; е) від ступеня їх абсолютизації – на ті, що підлягають обмеженню, й на необмежені; ж) від змісту – на громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні й культурні⁶⁶⁴.

В. Погорілко, підтримує вказані критерії класифікації прав та свобод та розмежовує їх: за предметом (політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), інформаційні й екологічні права і свободи людини); за суб'єктами

⁶⁶² Конституція незалежної України: навч. посіб. за ред. В. Ф. Погорілка, Ю. С. Шемшученка. Київ : Спілка юристів України, 2000. С. 325.

⁶⁶³ Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні. / За ред. Шемшученка Ю. С. та ін. Київ : Юридична думка, 2008. С. 24.

⁶⁶⁴ Скрипнюк О. В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 28-29.

(індивідуальні й колективні права, права і свободи громадян України та права і свободи іноземців та осіб без громадянства); за походженням (природні й позитивні (похідні)); за віковою належністю (права дитини), права молоді, права літніх людей); за статевою належністю (права жінок) і т. д. Серед різноманітних критеріїв розмежування В. Погорілко визначає, що традиційно головними елементами системи прав і свобод людини вважають громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права і свободи⁶⁶⁵.

П. Рабінович поділяє права людини і громадянина за змістом (характером) людських потреб на: фізичні (життєві), особистісні, культурні (гуманітарні), економічні та політичні⁶⁶⁶. Така класифікація дає можливість виділити фундаментальні права людини. До них належать право на свободу, вільний розвиток особистості, ім'я, на індивідуальність, на повагу до честі і гідності, право на життя, здоров'я, на невтручання в особисте життя тощо.

О. Скрипнюк резюмує, що більшість правників і правозахисників відзначають, що практичну значущість має, в першу чергу, класифікація прав і свобод людини за їх змістом. Ідеться про виокремлення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод⁶⁶⁷.

Достатньо усталеною в останні десятиріччя є концепція поділу прав і свобод людини за часом їх виникнення, запропонована К. Васаком⁶⁶⁸. Згідно цієї класифікації права людини поділяються на три покоління:

- Права першого покоління охоплюють основні особисті права і свободи, політичні права і свободи людини.

- Права другого покоління прав охоплюють соціально-економічні і культурні права.

- Третьє покоління прав людини охоплює права солідарності вже не індивіда, а спільноти (право на розвиток, право на мир)⁶⁶⁹.

Наявність різноманітних класифікацій прав і свобод людини дозволяє ширше охарактеризувати зміст та особливості того чи іншого права, свободи. Однак, у дослідженні права на свободу творчості, вважаємо за доцільне використовувати найбільш усталену класифікацію розмежування прав і свобод людини за сферою життєдіяльності, яка розмежовує права та свободи на: громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні й культурні. Разом з тим, використання їх поділу на три покоління дає змогу поєднати ці класифікації та в повному обсязі висвітлити значення права на свободу творчості в системі прав і свобод людини.

⁶⁶⁵ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. / За заг. ред. проф. В.Л.Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. С. 179.

⁶⁶⁶ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. С. 197.

⁶⁶⁷ Скрипнюк О. В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 30.

⁶⁶⁸ Vasak K. Human Rights. A Thirty-Years Struggle; the Sustained Efforts to Give Force of the Universal Declaration of Human Rights. UNESCO Courier, № 3, 1977. P. 41.

⁶⁶⁹ Vasak K. Human Rights. A Thirty-Years Struggle; the Sustained Efforts to Give Force of the Universal Declaration of Human Rights. UNESCO Courier, № 3, 1977. P. 41.

Право на свободу творчості, яке належить до другого покоління прав людини, має тісний зв'язок з правами першого покоління, які охоплюють основні особисті та політичні права і свободи людини.

Політичні права — можливості громадянина на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, діяльності елементів політичної системи, формування представницьких органів влади. Саме до цієї групи прав належать права на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, на участь в управлінні державними справами; на збори, мітинги, походи, демонстрації; на звернення до органів державної влади та самоврядування (статті 36—40 КУ).

З політичними правами і свободами право на свободу творчості пов'язує право об'єднуватись в громадські організації, право на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень. Митці, науковці можуть створювати свої об'єднання, впливати на прийняття політичних рішень, захищати свої права, встановлювати контакти з іншими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних об'єднань тощо.

Згідно ст. 24 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність» громадські наукові організації (громадські академії наук, наукові товариства, наукові асоціації, спілки, об'єднання тощо) - це об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом. Громадські наукові організації для виконання статутних завдань можуть утворювати тимчасові наукові колективи, науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, консалтингові, пошукові організації, співпрацювати з іноземними та міжнародними організаціями, бути колективними членами міжнародних науково-фахових об'єднань, спілок, товариств відповідно до законодавства України. Громадські наукові організації можуть: вносити до органів державної влади пропозиції щодо реалізації та удосконалення державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності; пропонувати своїх представників до складу Ідентифікаційного комітету, консультативно-дорадчих та експертних органів, що утворюються при органах державної влади. Органи державної влади можуть залучати громадські наукові організації та ради молодих вчених за їх згодою до участі у підготовці та виконанні рішень стосовно наукової і науково-технічної діяльності, наукової і науково-технічної експертизи, науково-технічних програм, проектів і розробок та у взаємодії з ними інформувати населення про безпеку, екологічну безпечність, економічну та соціальну значущість, екологічні та соціально-економічні наслідки реалізації відповідних програм, проектів і розробок ⁶⁷⁰.

Ст.1 ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» передбачає право об'єднуватись у творчі спілки добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі

⁶⁷⁰ Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15/print1389988659002889> (дата звернення: 09.01.2021).

культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту. Творча спілка діє на принципах добровільного об'єднання її членів, які належать до одного фахового напрямку культури та мистецтва, самоврядування, взаємодопомоги і співробітництва, невтручання у творчий процес, вільного вибору форм і методів творчої діяльності, визнання авторських прав⁶⁷¹. Об'єднання з таким правовим статусом беруть участь у обговоренні питань зі своєї сфери. Їхні члени можуть входити до складу колегій, експертних та консультаційних рад, комітетів з присудження державних премій.

Тісний зв'язок право на свободу творчості має з особистими (громадянськими) правами. Особисті права — це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. Вони слугують гарантією індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави та інших людей. Серед них — право на життя; повага до гідності кожного; свобода та особиста недоторканність, недоторканність житла; таємниця листування і телефонних розмов; свобода пересування та вільний вибір місця проживання (статті 29—31, 51—55 КУ), їх призначенням є гарантування можливостей фізичного існування та духовного розвитку людини.

О. Скрипнюк зазначає, що «до особистих прав і свобод слід віднести також право на свободу думки і слова (ст. 34 КУ) і право на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35 КУ)»⁶⁷².

Поділяючи думку вченого, слід відзначити, що проголошене у ст. 34 КУ право — на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, на інформацію має тісний зв'язок із свободою творчості.

Н. Оніщенко зазначає, що «право людини на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань є однією з найважливіших складових прав і свобод особи. Очевидно, що без цього права суспільство не в змозі протистояти інформаційній експансії держави, відстояти власний погляд на події, які відбуваються»⁶⁷³.

Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані у мові відображення, зокрема погляди і переконання у будь-якій сфері зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Право на свободу думки і слова стосується не будь-якої думки, а лише тієї, яка має зовнішнє вираження. Оскільки, крім поглядів та переконань, існують також й інші форми мислення, зазначена свобода стосується вираження й інших його

⁶⁷¹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 02.01.2021).

⁶⁷² Скрипнюк О. В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 31.

⁶⁷³ Оніщенко Н. М. Держава, право і особа. Держава і право: зб. наук. праць. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2005. Вип. 27. С. 10.

«продуктів»: раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Крім того, право на свободу думки і слова охоплює можливість використання будь-яких засобів вираження думки – як традиційних (усних, письмових, образотворчих тощо), так і сучасно-технічних⁶⁷⁴.

Свобода творчості є найважливішою передумовою свободи слова, і навпаки, без свободи слова свобода творчості буде неможливою. Адже однією зі сфер вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо є творча діяльність.

Свобода слова, самовираження, творчості є джерелом демократії. Демократична влада не обмежує творчість та свободу слова. Підтвердженням цьому є слова лідера диктаторського режиму В. Леніна: «Літературна справа не може бути індивідуальною справою, незалежною від загальної пролетарської справи. Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей! Літературна справа повинна стати коліщатком і гвинтиком одного-єдиного великого соціал-демократичного механізму. Абсолютна свобода є буржуазною або анархічною фразою. Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можливо. Свобода буржуазного письменника, художника, актора є лише замаскованою залежністю від грошового мішка. Ми, соціалісти, викриваємо це лицемірство, зриваємо фальшиві висновки для того, щоб лицемірно-вільний, а насправді пов'язаний із буржуазією літературі протиставити дійсно-вільну, відкрито пов'язану з пролетаріатом літературу»⁶⁷⁵.

Єдність права на свободу творчості і свободу слова проявляється у тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму. Політична цензура, відсутність гласності, контроль змісту творчості - один із найбільш ефективних засобів тінювого управління суспільними процесами.

Отже, співвідношення права на свободу творчості з правом на свободу думки і слова полягає у тому, що свобода творчості є однією зі сфер реалізації свободи думки і слова, адже творчий процес передбачає вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Свобода творчості є неможливою без свободи думки та слова. З іншого боку, право на свободу творчості є найважливішою передумовою, одним із проявів свободи слова. Єдність цих прав полягає у тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму.

Фундаментальне природне право людини – право на життя – має визначальне значення в процесі дослідження права на свободу творчості, адже без нього всі інші права втрачають сенс. Метою життя людини є задоволення біологічних та духовних потреб. Творчість – це духовна потреба кожної людини, вона є атрибутом людської життєдіяльності, дозволяє людині самостверджуватись як особистості і відчувати повноту життя і свободу.

⁶⁷⁴ Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. С. 158-159.

⁶⁷⁵ Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература : Полное собрание сочинений. Москва : Издательство политической литературы, 1968. С. 103.

Співвідношення права на життя та права на свободу творчості виявляється з одного боку у тому, що право на життя є первинним щодо усіх інших прав, у тому числі щодо права на свободу творчості. З іншого, право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб у житті людини.

Взаємозв'язок мають право людини на повагу до гідності та право на свободу творчості. Право людини на повагу до гідності закладено у зміст як міжнародних, так і національних правових актах. П. Рабінович, обговорюючи необхідність оновлення КУ, обґрунтовано доводить необхідність більш рельєфно відобразити значущість гідності людини як основи, фундаменту усієї системи її основоположних прав і свобод, включивши це положення до ч.1 ст.21 КУ⁶⁷⁶.

О. Гришук зазначила, що людська гідність і гідність людини – це дві різні категорії. Людська гідність – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від людини і має бути рівною для всіх людей. А гідність людини – це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості і готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги зі сторони інших⁶⁷⁷.

Досліджуючи співвідношення цієї категорії з правом на свободу творчості, такий поділ є особливо актуальним. Людська гідність і гідність людини потребує законодавчого узгодження із свободою творчості. З одного боку, повага до людської гідності об'єктивно потребує обмеження свободи творчості. Людська гідність є тією межею, де закінчується свобода у творчій діяльності. Творчість, змістом якої є неповага до людської гідності, приниження цінності та суспільної значимості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законами України «Про культуру», «Про кінематографію», «Про театри і театральну справу», «Про телебачення і радіомовлення», «Про захист суспільної моралі» тощо.

Однак, коли йде мова про гідність людини як внутрішню оцінку нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості і готовності її охорони за будь-яких умов, свобода творчості потребує додаткових гарантій і захисту. Творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Тобто, забезпечення свободи у творчості є гарантуванням гідності людини, адже дає можливість як підвищити власну самооцінку, так і отримати оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Про необхідність гарантування свободи у творчості для забезпечення гідності людини свідчать історично відомі факти, коли геніальні ідеї,

⁶⁷⁶ Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості удосконалення. Юридичний Вісник України. 2008. 26 черв. — 4 лип. С. 8.

⁶⁷⁷ Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук: 12.00.01. Харків, 2008. С. 14.

винаходи, наукові відкриття не отримали належної оцінки з боку суспільства через низький культурний рівень розвитку епохи. Прикладами нерозуміння людством, переслідування можуть служити роботи М. Коперника, Дж. Бруно, Леонардо да Вінчі, М. Фарадея.

Для висвітлення співвідношення права на повагу до гідності людини доцільно розмежувати категорії «людська гідність» та «гідність людини», адже гідність є однією з визначальних концепцій, що лежать в основі свободи творчості.

З одного боку, право на людську гідність передбачає певні обмеження свободи творчості. Творчість, змістом якої є приниження цінності та суспільної значимості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законодавством. Однак, з іншого боку, творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Коли йде мова про категорію «гідність людини» забезпечення свободи у творчості дає можливість як підвищити власну самооцінку, так і отримати оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Визначаючи приналежність права на свободу творчості до другого покоління прав людини, звертаємо в першу чергу увагу на те, що це одна із можливостей людини користуватися духовними, культурними благами та досягненнями, брати участь у їх створенні згідно зі своїми нахилами і здібностями. Право на свободу творчості пов'язано з діяльністю людини у сфері культури і духовного життя, тобто за сферою реалізації належить до культурних прав і свобод людини та другого покоління прав людини.

Дослідження права на свободу творчості буде неповним без висвітлення взаємодії даного права з іншими правами і свободами людини які належать до другого покоління і є досить різноманітними за змістом, призначенням, можливістю реалізації тощо.

Переважає більшість дослідників висвітлюють культурні права як групу конституційних прав та свобод людини і громадянина, спрямованих на забезпечення культурних і духовних потреб особи. До цих прав, здебільшого, відносять право на освіту, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності⁶⁷⁸.

Такої ж концепції дотримується і С. Гусарев, який доводить, що культурні права та свободи — це закріплені КУ і законами України вид і міра можливої поведінки суб'єктів права щодо отримання та користування духовними благами. Вони включають наступні можливості: по-перше, освіту; по-друге, свободу користування вітчизняними і зарубіжними об'єктами культури; по-третє, свободу художньої, технічної, літературної і

⁶⁷⁸ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. С. 431.

наукової творчості; по-четверте, розпорядження результатами своєї інтелектуальної праці⁶⁷⁹.

Не суперечить наведеним визначенням і позиція П. Рабіновича, який зазначає, що культурні (гуманітарні) права — це можливості збереження та розвитку своєї етнічної самобутності, доступу до здобутків духовної та матеріальної культури нації, народу, людства, їх засвоєння, використання та участі в подальшому їх збагаченні (зокрема, права на освіту й виховання; користування надбаннями культури і мистецтва; наукову, технічну та художню творчість)⁶⁸⁰.

У науковій літературі існує й інший підхід до поняття та змісту культурних прав людини. Зокрема, О. Зайчук, Н. Оніщенко додають до культурних прав право на свободу думки і слова; право на інформацію; право на свободу світогляду та віросповідань, зазначаючи, що це можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, її духовного збагачення⁶⁸¹.

Такий підхід є обґрунтованим, зважаючи на те, що межа, яка існує між групами прав у системі прав і свобод людини є умовною, а перелік культурних прав і свобод не можна вважати вичерпним.

Плюралізм наукових підходів до переліку культурних прав пояснюється тісними зв'язками між правами та умовністю критеріїв їх розмежування. Нерідко, одне й те саме право можуть відносити до різних груп. Зокрема, право на працю відносять до соціальних і до економічних прав та свобод, право на інформацію до особистих, до культурних прав, або до політичних, право на свободу світогляду та віросповідання розглядають в контексті особистих і культурних прав тощо.

Крім того, дискусійним, на наш погляд, є віднесення права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 2 ст. 54 КУ) до групи культурних прав. Наголосимо, що усі результати творчої діяльності чинним законодавством визнані товаром і можуть бути об'єктом будь-яких цивільних правочинів.

Відповідно до критерію правової охорони усі результати творчої діяльності можна розділити на дві групи. Перша – це об'єкти інтелектуальної власності, які охороняються авторським правом, правом промислової власності. Друга - результати творчої діяльності, які не відповідають критеріям охороноздатності права інтелектуальної власності, але є об'єктом цивільного обороту і створюють ринок духовної та технічної продукції.

На наш погляд, право на результати інтелектуальної, творчої діяльності спрямоване не стільки на забезпечення культурних і духовних потреб особи, як на здобуття засобів до існування, розпорядження

⁶⁷⁹ Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. С. 153.

⁶⁸⁰ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. Вид, 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. С. 24.

⁶⁸¹ Теорія держави і права: Академічний курс : підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 98.

предметами матеріального характеру, що об'єднує між собою економічні права та свободи. Вбачається необґрунтованим віднесення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності до культурних прав і свобод людини.

Виходячи із зазначеного вище, культурні права – це гарантовані державою можливості інтелектуального розвитку, творчої реалізації та самовираження особи, доступу до здобутків культури нації, народу, людства, їх засвоєння, використання, участь у подальшому їх збагаченні.

До культурних прав належать:

- 1) право на освіту (ст. 53 КУ);
- 2) право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості право (ч. 1 ст. 54 КУ);
- 3) доступ до здобутків культури нації, народу, людства (ч. 4, 5 ст. 54 КУ).

Зважаючи на те, що творчість і освіта нерозривно пов'язані з розвитком науки та складають основу суспільного прогресу, право на свободу творчості має тісні взаємозв'язки із правом на освіту.

Забезпечення права на освіту передбачає створення умов для всебічного розвитку особистості, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу суспільства. Здобуття освіти нерозривно пов'язано з творчою самореалізацією особи.

Освітній процес передбачає участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах тощо. Так, вступаючи до навчального закладу, людина переслідує мету здобути освіту, але, виконуючи завдання навчальної програми, вона одночасно може реалізуватися як митець, співак, науковець тощо. Для цього повинні бути створені умови, які б гарантували людині свободу творчої діяльності. Натомість, щоб написати художній твір або виконати іншу творчу роботу, особі необхідно набути нових знань, сформувані певні уміння, навички, особистісні властивості ⁶⁸².

Тісний зв'язок права на освіту та права на свободу творчості вбачається в тому, що саме право на освіту має забезпечувати розвиток творчих здібностей особи.

Варто відзначити важливість інтеграції освіти та науки. У процесі навчання поєднується науково-дослідна робота, навчальний процес ґрунтується на наукових дослідженнях, що виконують викладачі спільно зі студентами.

Право на освіту тісно пов'язане з академічною свободою. Під цим поняттям розуміється свобода членів академічної спільноти (осіб, які навчають, навчаються, займаються науково-дослідною роботою і працюють у вищому навчальному закладі), особисто або колективно, у заняттях,

⁶⁸² Мельничук О. Право людини на освіту: монографія. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. С. 145.

розвитку і поширенні знань шляхом науково-дослідної роботи, вивчення, обговорення, документації, виготовлення, створення, навчання, викладання, писання⁶⁸³. Зазначена свобода частково відображена у п. 2 ч. 1 ст. 50 ЗУ «Про вищу освіту», який передбачає вільний вибір методів та засобів навчання педагогічними та науково-педагогічними працівниками, але має цілий ряд обмежень, передбачених освітньо професійними програмами ВНЗ. Згідно п. 2 ст. 1 ЗУ «Про освіту» академічна свобода це самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом. Отже, академічна свобода є поняттям, яке включає в себе свободу творчості.

Разом з тим, слід відмітити, що ЗУ «Про освіту» розмежовує поняття «викладацька діяльність» та «педагогічна діяльність» за критерієм педагогічної творчості.

П. 4 ст. 1 ЗУ «Про освіту» закріплює, що викладацька діяльність - діяльність, яка спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо), та яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником, самозайнятою особою (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або іншою фізичною особою на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору. У п. 21 ст. 1 ЗУ «Про освіту» зазначено, що педагогічна діяльність - інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей⁶⁸⁴.

Доходимо висновку, що викладацька діяльність – це діяльність, яка не передбачає використання творчого підходу, а педагогічна діяльність це саме інтелектуальна та творча діяльність, тобто за використанням творчих здібностей ці категорії у Законі розмежовуються. Це підтверджує доцільність внесення запропонованих вище змін (додати п. 22 до ст. 1 Закону України «Про культуру»: «Творча діяльність поділяється на інтегровану і аматорську творчу діяльність»).

Отже, право на освіту є одним із засобів забезпечення права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості та одним із способів

⁶⁸³ Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Декларація Генеральної асамблеї Всесвітньої університетської служби від 6–10 вересня 1988 р. м. Ліма. Сайт Академічної Спільноти. URL : <http://www.rpl.org.ua> (дата звернення: 10.01.2020).

⁶⁸⁴ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.01.2021).

його реалізації. Отримання нових знань, розвиток вмінь та природної обдарованості людини відбувається в процесі здобуття освіти. Тобто, право на освіту є засобом забезпечення творчої діяльності. В процесі навчання особа може займатися творчою діяльністю у формі науково-дослідної роботи, викладання, художньої або іншої творчості, тобто реалізувати право на свободу творчості. У цьому випадку право на освіту є одним із способів реалізації права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості.

Право на освіту, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості діалектично пов'язані, репродуктивно обумовлені.

Досліджуючи групу культурних прав і свобод людини, варто зазначити, що ряд вчених взагалі не виділяють культурні права в окрему групу, розглядаючи їх в одній групі з соціально-економічними правами Ю. Тодика, та інші⁶⁸⁵. В. Кудрявцев⁶⁸⁶ культурні права називає соціально-духовними, а М. Орзіх⁶⁸⁷ соціально-культурними.

На наш погляд, розмежування культурних та соціальних прав і свобод є обґрунтованим. Об'єднуючою ознакою культурних прав є сприяння духовному розвитку і творчій самореалізації особи, створення умови для культурного збагачення, освіченості суспільства. Соціальні права спрямовані на забезпечення достатнього для розвитку життєвого рівня, сприятливих умов життя, гарантування можливості особи бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин. Право на свободу творчості спрямоване на забезпечення духовних потреб людини. Розмежування культурних та соціальних прав і свобод дозволяє висвітлити особливості та призначення культурних прав, охарактеризувати місце права на свободу творчості в системі культурних прав, його взаємодію із соціальними.

Внаслідок комплексного аналізу взаємозв'язків права на свободу творчості та висвітлення його місця в системі прав та свобод людини, автор дослідження дійшла висновку, що за сферою реалізації в суспільному житті, як критерію класифікації прав і свобод особи, право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини, адже воно тісно пов'язано з діяльністю людини у сфері культури і духовного життя.

До групи соціальних прав і свобод людини належать: право на працю, на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування, право на безпечно навколишнє середовище.

Право на свободу творчості тісно пов'язане з правом на працю та правом на відпочинок, адже творча діяльність може бути як формою праці, так і відпочинку.

⁶⁸⁵ Тодика Ю. Н. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине Київ : Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2001. С. 116.

⁶⁸⁶ Кудрявцев В. Н. Свобода научного творчества. Государство и право. 2005. № 5. С. 23.

⁶⁸⁷ Орзіх М. П. Особистість і право : монографія. Одеса : Юридична література, 2005. С. 13-23.

«Сам Бог побажав явити власну творчу діяльність у формі праці та відпочинку, тож людині треба наслідувати Бога і в тому, і в іншому», - цими словами Папа Іван Павло II скеровує нас до акту Творіння, до першого «Євангелія праці»⁶⁸⁸.

У ч.1 ст.43 КУ зазначається, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується.

Зв'язок права на працю з правом на свободу творчості проявляється у випадку, коли створення інтелектуального продукту входить до безпосередніх трудових обов'язків працівника. Право на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, свобода викладання у взаємодії з правом на працю може трансформуватись у трудовий обов'язок. Цю взаємодію не слід розглядати як обмеження права на свободу творчості, адже особливості трудових відносин передбачають правила внутрішнього трудового розпорядку, режим роботи. У вільний від роботи час людина може реалізовувати конституційне право на свободу творчості в повному обсязі.

Гарантією є право працівників на відпочинок. Час відпочинку - це передбачена трудовим законодавством можливість працівника відновити свої фізичні та духовні сили у вільний від роботи час, використаний на власний розсуд⁶⁸⁹.

Тобто, у час відпочинку, який включає право на обідню перерву, право на вихідні дні, право на відпустку, працівник має право вільно займатися творчою діяльністю.

Тісний зв'язок права на свободу творчості має з правом на отримання творчої відпустки, яка надається для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, а також для написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

С. Гуцу та М. Нечипорук вказують, що не можна сказати, що творча відпустка - це відпочинок, адже надається для виконання спеціального творчого завдання. Відпустка асоціюється з відпочинком, а під час творчої відпустки відпочинку немає. Тобто, працівник тимчасово звільняється від основної роботи, але зобов'язаний використати відпустку за цільовим призначенням⁶⁹⁰. На наш погляд, визначення «право на творчу відпустку» не суперечить змісту, адже воно надається за волевиявленням особи займатися певним видом творчості. Крім того, творчість – це діяльність, яка одночасно може бути працею та відпочинком. Творчість як форма відпочинку задовольняє потреби людини в самовираженні, самоствердженні, що сприяє відновленню як фізичних, так і духовних сил.

⁶⁸⁸ Енцикліка *Laborem Exercens* («Працюючи») Йоана Павла II від 14 вересня 1981 року присвячена соціальному вченню Церкви з питань найманої праці та капіталу. URL:<http://honoratki.org.ua.html> (дата звернення: 10.01.2021).

⁶⁸⁹ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2021).

⁶⁹⁰ Гуцу С. Правова природа й особливості правового регулювання творчих відпусток для науковців. Гуманітарний часопис. 2005. № 1.С. 126–127.

Право на творчу відпустку - це гарантія свободи творчості, адже навряд чи можна сподіватися на творчий результат, коли не забезпечені базові ступені піраміди Маслоу. Іншими словами, коли працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для зайняття творчою діяльністю, забезпечуються первинні потреби особи (фізіологічні, потреба у безпеці, підтримка).

Отже, право на свободу творчості має зв'язок із соціальними правами, зокрема, з правом на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Однак, це не обмежує права на свободу творчості. Право на відпочинок передбачає можливість працівника вільно займатися творчою діяльністю. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Нерідко, право на працю та відпочинок одночасно відносять і до економічних прав і свобод людини, або розглядають його у групі соціально-економічних прав особи. Незважаючи на те, що критерії такого розмежування є відносними, в межах даного дослідження, доцільно розмежовувати соціальні та економічні права та свободи.

О. Зайчук, Н. Оніщенко визначають, що економічні права — це можливості розпоряджатися предметами матеріального характеру та здобувати засоби для існування і розвитку. Такими є право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на користування об'єктами права власності українського народу, державної та комунальної власності⁶⁹¹.

О. Гончаренко вказує, що економічні права людини можна визначити як самостійний вид прав та свобод у загальній системі прав та свобод людини, під якими слід розуміти можливості людини володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, передбаченому правом, а держави повинні забезпечувати належні умови реалізації таких прав відповідно до міжнародно-правових зобов'язань⁶⁹².

Як вже зазначалося, право на результати інтелектуальної, творчої діяльності належить до економічних прав і свобод, адже спрямоване на здобуття засобів до існування, розпорядження предметами матеріального характеру, що об'єднує між собою економічні права та свободи.

Право на свободу творчості пов'язане причинно-наслідковим зв'язком із правом на результати творчої діяльності. Тобто, право на свободу творчості

⁶⁹¹ Теорія держави і права: Академічний курс : підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 263.

⁶⁹² Гончаренко О. Г. Співвідношення економічних прав з іншими правами людини і громадянина в Україні. Право України. 2004. № 9. С. 55–57.

- це явище, внаслідок якого може виникати право на результати творчості. Особливостями такого зв'язку є послідовність цих прав у часі: право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. Навіть у випадку, коли право на результати інтелектуальної діяльності переходить у власність до вторинних суб'єктів, первинним у часі залишається акт створення об'єкта інтелектуальної власності.

Зв'язок права на результати творчої діяльності та права на свободу творчості вбачається також у тому, що перше призначене сприяти розвитку ініціативи у реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Таким чином, серед економічних прав і свобод людини, досліджуване право тісно пов'язане з правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке, на наш погляд, належить до цієї групи прав. Внаслідок права на свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З іншого боку, право на результати творчої діяльності та інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі у розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Право на свободу творчості має тісний зв'язок із правами третього покоління прав і свобод людини. До прав солідарності належать: право народу, право нації, право спільноти, які засновані на солідарності людей.

Права третього покоління привертають неабияку увагу науковців, адже якщо перше покоління прав – захищає особу від держави, друге – вимагає надання певної соціально-економічної підтримки, то права третього покоління мають забезпечити саме соціальну солідарність. Більше того, покоління права мають різну юридичну природу, оскільки нові покоління прав мають в першу чергу забезпечувати такі права, які життєво важливі не тільки для індивіда, а і для спільнот⁶⁹³.

Тісний зв'язок проявляється між правом на свободу творчості і правом користуватися культурним потенціалом людства (ч. 4, 5 ст. 54 КУ). М.Бердяєв визначив, що творчість людини передбачає наявність трьох елементів – «свободи, таланту і вже сотвореного світу». Елементом творчості вчений визначає не об'єктивно існуючу дійсність, а «сотворений світ»⁶⁹⁴. Це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

Реалізація права на свободу творчості є неможливою без доступу до здобутків культури нації, народу, людства. Нерідко змістом творчості є предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією, науки і культури. Інколи творчий процес передбачає необхідність дослідження старовинних книг та інших видань, що становлять

⁶⁹³ Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст : монографія. Київ : Світогляд, 2013. С. 41.;

⁶⁹⁴ Бердяєв Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. Москва : Правда, 1989. С. 127.

історичну, художню, наукову та літературну цінність, або звернення до оригінальних художніх творів живопису, графіки та скульптури, традиційного народного мистецтва. Без забезпечення доступу до здобутків культури нації, народу, людства реалізація права на свободу творчості є неможливою.

Діалектичний зв'язок права на свободу творчості із правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства проявляється в репродуктивності. Суспільний прогрес, динаміка культури, духовних цінностей є результатом творчої діяльності. Незабезпечення права на свободу творчої діяльності веде до декадентства, культурного регресу.

Розмірковуючи над співвідношенням права на свободу творчості та права на доступ до здобутків культури нації, народу, людства, варто згадати історію еволюції людства та окремі наукові відкриття, які кардинально вплинули на процес суспільного розвитку.

Зв'язок прав солідарності та наукових відкриттів знаходимо ще на зорі розвитку людства, у грецькій міфології. Зокрема, Прометей викрав у богів вогонь для людей. Наукове відкриття вогню мало визначальне значення для розвитку суспільства, його узурпація унеможливила б подальший суспільний розвиток. Тому у міфі описується героїчна поведінка Прометея з метою забезпечення поширення відповідного наукового відкриття. Важливість прав солідарності в науці та у творчості спостерігається ще на зорі розвитку людства у різних народів відкриття неодноразово повторювалися і стверджувалися на практиці, стаючи надбанням усього людства.

Зв'язок прав солідарності проявляється в усіх наукових відкриттях протягом історії розвитку людства. Чи можна уявити узурпацію, наприклад Законів Ньютона чи таблиці Менделєєва однією спільнотою, без доступу до цих наукових здобутків інших, або наукове відкриття явища радіоактивності здійснене А. Беккерелем у 1896 р., яке дозволило оволодіти атомною енергією? Співвідношення права на доступ до культурних надбань людства та свободи творчості проявляється також у моральній відповідальності вчених перед суспільством, у необхідності широкої міжнародної співпраці вчених.

Внаслідок забезпечення доступу до культурних надбань людства, об'єднаними зусиллями вчених створюються нові результати творчості, об'єкти інтелектуальної власності, відбувається науково-технологічний прогрес. Внаслідок розвитку ідей Коперника, Галілея, Кеплера, Тіхо Браге, Ньютона, Гільберта та багатьох інших у XVI–XVII ст. відбулась наукова революція.

Отже, між правом на свободу творчості та правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства існує діалектичний зв'язок. Право на свободу творчості детермінує потребу в праві на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Творчий процес передбачає звернення до культурних цінностей: дослідження старовинних книг, оригінальних художніх творів, народного мистецтва тощо. З іншого боку, наслідком

відсутності творчої діяльності є культурний регрес. І навпаки, реалізація права на свободу творчої діяльності веде до подальшого збагачення здобутків культури нації, народу, людства.

Крім доступу на користування спільним спадком людства право на свободу творчості тісно пов'язане з правом спільноти на політичне, соціальне і культурне самовизначення. Усвідомлення недосконалості інституту прав людини відчувається в процесі вирішення етнічних проблем правового регулювання традиційних знань.

Традиційні знання є важливим творчим надбанням народу, окремої спільноти і мають визначальне значення для культурної ідентифікації певної спільноти. Так, протягом тривалого періоду, право українського народу на культурне самовизначення зазнавало обмежень з боку антиукраїнської політики Катерини II, російського царизму, радянської влади. З метою, аби українська культура стала менш привабливою, протягом століть проводилось її штучне збіднення. Український фольклор, література, архітектура тощо ціле направлено знищувались. До прикладу монументальні зібрання українського фольклору, здійснені П. Чубинським, М. Драгомановим, В. Антоновичем, Я. Головацьким були обмежені у поширенні.

В. Хаксер вказав: «Права етнічних спільнот є колективними, оскільки їх об'єкт по своїй природі пов'язаний з цілою спільнотою людей, а не з особистими інтересами окремого етнічного індивіда, їх суб'єктами є група, яка являє собою дещо більше, ніж проста сума етнічних індивідів (синергетична властивість етнічних колективів), вони не повинні погрожувати існуючим стандартам прав людини і не повинні заперечувати ціннісний пріоритет індивідуальних прав»⁶⁹⁵.

Проблема правового регулювання традиційних знань як результату творчої діяльності спільноти є надзвичайно актуальною. Традиційні знання, це спадок спільноти, народу і необхідно за допомогою законодавства створювати стимули їх збереження та гарантії передання наступним поколінням. Однак, на сьогодні існує безліч проблем у сфері міжнародного співробітництва з питань узгодження приналежності традиційних знань, визначенням їх володарів, ідентифікацією та використанням.

Наша країна має багатогранну духовну і матеріальну культуру, в якій відобразилась особливості історичного буття українського народу. Знання народної культури, етногенезу (походження народу), витоків української ментальності є складовими традиційних знань. Багаті народні традиції, музеї, де зібрано зразки витворів народного мистецтва, фольклору (як усної народної творчості, так і музики, співів, танців тощо), архіви із записами фольклору потребують захисту. Тому питання, пов'язані із захистом прав на традиційні знання стосуються і України. Розв'язанням цих проблем повинна опікуватися держава. У світі традиційними знаннями опікується Всесвітня організація інтелектуальної власності (далі ВОІВ). Традиційні знання на

⁶⁹⁵ Hakser Vinit. Collective Rights and the Values of Groups. Inquiry, 2010. Vol. 41. – P. 22.

сьогодні належать до нових об'єктів інтелектуальної власності, що недостатньо вивчені як такі (якої саме охорони вони потребують, яким чином їм надавати охорону).⁶⁹⁶

Дискусійним залишається питання щодо виокремлення четвертого покоління прав людини, яке безпосередньо пов'язане з правом на свободу творчості. В умовах викликів ХХІ ст., появою нових штамів вірусів, невиліковних хвороб визначального значення для суспільного розвитку набувають наукові відкриття у галузі мікробіології, медицини, генетики. У правовому полі цей процес супроводжується появою прав людини, які пов'язані з втручанням у психофізіологічну сферу життя людини, зокрема: право особи на цілісність, право на зміну статі, право на трансплантацію органів, право клонування, право на евтаназію, право на вільну від дитини сім'ю, право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.

Зародження нового покоління прав людини активно обговорюється в наукових колах, однак питання залишається дискусійним. Ю. Тодика відзначив, що четверте покоління прав людини це правова відповідь викликам ХХІ ст., коли мова йде про виживання людства як біологічного виду, про збереження цивілізації, про подальшу космічну соціалізацію людства⁶⁹⁷.

Цікавий приклад в контексті використання європейського досвіду наводить Н. Оніщенко, яка зазначає, що «Право на цілісність особи – нове особистісне право, необхідність якого обумовлена науково-технічним прогресом, особливо в сфері людини і біологічної науки (ст. 2 Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 року). Це право включає поінформованість і згоду людини щодо застосування медичних препаратів, процедур, а також інших заходів у межах медицини і біології. Одним із трактувань цього права є право людини на якісні медичні препарати. Суттєвого удосконалення у зв'язку з цим потребує чинне законодавство України (ЗУ «Про лікарські засоби», Основи законодавства України про охорону здоров'я тощо), що, безумовно, буде сприяти позитивним зрушенням в оновленні правової системи»⁶⁹⁸.

Четверте покоління прав людини виділяє Н. Мушак. Автор відносить до цього покоління соматичні права людини, визнаючи їх є особистим немайновим правами направленими на охорону та реалізацію права особи на будь-які дії зі своїм тілом, які не заборонені законом⁶⁹⁹.

⁶⁹⁶ Макаришева Т. Про традиційні знання. По матеріалам газети «ЗАКОН & БІЗНЕС» URL: https://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=81094&base=1

⁶⁹⁷ Тодика Ю. Н. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине Київ : Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2001. С. 134.

⁶⁹⁸ Оніщенко Н. М. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства ScienceRise: Juridical Science №3(5) 2018 С. 7-9.

⁶⁹⁹ Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. Часопис Київського університету права. 2011. №2. URL http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298 (Дата звернення 02.01.2020).

Сьогодні на міжнародно-правовому і регіональному рівні, існують нормативно-правові обмеження соматичних прав людини. Теоретична розробка соматичних прав людини зазвичай визначається як «захист прав людини у сфері біоетики», «права людини та розвиток біології й медицини»⁷⁰⁰.

Разом з тим, в основі усіх прав, які виокремлюються як права четвертого покоління лежить право на свободу наукової творчості, що вказує на їх тісний зв'язок.

Отже, право на свободу творчості тісно пов'язане з трьома поколіннями прав людини та четвертим поколінням, яке наразі перебуває на стадії становлення.

Його зв'язок з першим поколінням прав людини проявляється у співвідношенні права на свободу творчості з політичними правами.

Право на свободу творчості пов'язане з правом об'єднуватись в громадські організації, право на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень. Митці, науковці можуть створювати громадські наукові організації, творчі спілки впливати на прийняття політичних рішень, захищати свої права, встановлювати контакти з іншими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних об'єднань тощо.

Особливе значення має зв'язок права на свободу творчості з особистими (громадянськими правами). Він проявляється через співвідношення права на життя та права на повагу до людської гідності, права на свободу слова.

Право на життя є первинним щодо усіх інших прав, у тому числі щодо права на свободу творчості. З іншого, право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб в житті людини.

Особливість співвідношення права на повагу до гідності людини з правом на свободу творчості полягає у розмежуванні категорій «людська гідність» та «гідність людини». Право на людську гідність передбачає певні обмеження свободи творчості. Творчість, змістом якої є приниження цінності та суспільної значимості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законодавством. Творчість допомагає особі реалізовувати свої здібності, талант, самоствердитись. Право на «гідність людини» потребує забезпечення свободи у творчості, адже це засіб підвищення власної самооцінки і отримання оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Свобода творчості є однією зі сфер реалізації свободи думки і слова, адже творчий процес передбачає вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Свобода творчості є неможливою без свободи думки та слова. З іншого боку, право на свободу творчості є найважливішою передумовою, одним із проявів свободи слова. Єдність цих прав полягає у тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму.

⁷⁰⁰ Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ : Всеукр. асоц. вид. «Правова єдність», 2008. С. 378.

Право на свободу творчості відноситься до другого покоління прав людини. Зв'язок з іншими правами другого покоління проявляється у тому, що творчість і освіта нерозривно пов'язані з розвитком науки та складають основу суспільного прогресу, право на свободу творчості має тісні взаємозв'язки із правом на освіту. Воно є одним із засобів забезпечення права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості та одним із способів його реалізації. Отримання нових знань, розвиток вмінь та природної обдарованості людини відбувається в процесі здобуття освіти. Тобто, право на освіту є засобом забезпечення творчої діяльності. У процесі навчання особа може займатись творчою діяльністю у формі науково-дослідної роботи, викладання, художньої або іншої творчості, тобто реалізувати право на свободу творчості. У цьому випадку право на освіту є одним із способів реалізації права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості.

Діалектичний зв'язок поєднує право на свободу творчості з правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Право на свободу творчості детермінує потребу в праві на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Творчий процес передбачає звернення до культурних цінностей: дослідження старовинних книг, оригінальних художніх творів, народного мистецтва тощо. З іншого боку, наслідком відсутності творчої діяльності є декадентство, культурний регрес. І навпаки, реалізація права на свободу творчої діяльності веде до подальшого збагачення здобутків культури нації, народу, людства.

Взаємозв'язок права на свободу творчості з соціальними правами проявляється через право на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Право на відпочинок передбачає можливість працівника вільно займатись творчою або будь-якою іншою діяльністю. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Серед економічних прав і свобод людини, досліджуване право тісно пов'язане з правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке, на наш погляд, належить до економічних прав і свобод. Внаслідок права на свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З іншого боку, право на результати творчої діяльності та інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі у розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Зв'язок права на свободу творчості з третім поколінням прав людини проявляється у співвідношенні між правом на свободу творчості і правом

користуватися культурним потенціалом людства. Внаслідок забезпечення доступу до культурних надбань людства, об'єднаними зусиллями вчених створюються нові результати творчості, об'єкти інтелектуальної власності, відбувається науково-технологічний прогрес. Право на свободу творчості тісно пов'язане з правом спільноти на культурне самовизначення. Визначального значення у цьому процесі набувають традиційні знання як частина культури спільноти, нації, народу. Традиційні знання є важливим творчим надбанням окремої спільноти, які мають визначальне значення для її культурної ідентифікації. Так, протягом тривалого періоду, право українського народу на культурне самовизначення зазнавало обмежень з боку антиукраїнської політики Катерини II, російського царизму, радянської влади.

Традиційні знання - це культурна спадщина, яку необхідно за допомогою законодавства охороняти, створювати стимули до збереження та гарантії передання наступним поколінням. Однак, на сьогодні існує безліч проблем у сфері міжнародного співробітництва з питань узгодження приналежності традиційних знань, визначенням їх володарів, ідентифікацією та використанням.

Незважаючи на те, що виокремлення четвертого покоління прав людини залишається дискусійним, вважаємо за доцільне вказати, що в основі усіх прав, які виокремлюються науковцями як права четвертого покоління лежить право на свободу наукової творчості, що вказує на їх тісний зв'язок.

Розділ 4.

Механізм забезпечення права на свободу творчості

4.1. Механізм забезпечення права на свободу творчості у статичному вимірі

У найбільш загальному вигляді свобода творчості є можливістю трансцендування, внаслідок чого створюється новий культурний домен або суттєво змінюється існуючий. У праві це поняття використовується для позначення одного із суб'єктивних прав особи. Декларативного проголошення права на свободу творчості було б достатньо в утопічному соціумі, де в ідеалі усі члени неухильно дотримуються нормативних приписів. Однак, у сучасному українському суспільстві законодавчого закріплення права на свободу творчості замало. Необхідним є застосування політичних, економічних, культурних, юридичних заходів, спрямованих на охорону, реалізацію та захист права на свободу творчості, які доцільно визначати у механізмній концепції.

Для переходу права на свободу творчості від площини декларативності до реального змісту необхідним є належне функціонування механізму його забезпечення. Найбільш вдало охарактеризувати комплексну та цілеспрямовану діяльність щодо надання правам і свободам реального змісту можна за допомогою терміну «забезпечення прав і свобод особи», який передбачає їх повагу, дотримання, визнання і гарантування ⁷⁰¹.

Цілком виправдане поняття забезпечення прав і свобод у правовій доктрині розглядається через призму його механізму, який упорядковує статичні елементи та приводить їх у дію. У цьому механізмі вчені зазвичай виділяють декілька підсистем – реалізації, охорони та захисту, або додають ще й правове регулювання ⁷⁰².

У тлумачних словниках поняття «механізм» з точки зору явищ та процесів розглядається як внутрішня будова, система чого-небудь, як послідовність станів, процесів, які визначають собою які-небудь дії, явища; система; пристрій, який визначає порядок якого-небудь виду діяльності ⁷⁰³.

⁷⁰¹ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2000. С. 5.

⁷⁰² Симсон О. Інноваційне і креативне право: право знань і творчості: монографія. Київ : Ін Юре, 2006. С. 190.

⁷⁰³ Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. С. 523.

Саме категорія «механізм» в юридичних дослідженнях дозволяє розглянути забезпечення права на свободу творчості як комплексне явище правової дійсності, його складові та відобразити динамічні процеси, які виникають внаслідок функціонування цього механізму.

І. Кузнецов, довів, що при дослідженні механізму здійснення державних функцій необхідно виділяти статичну (державні і громадські організації) і динамічну (діяльність цих організацій) сторони цього механізму⁷⁰⁴.

Майже аналогічної точки зору дотримувався й Е. Форнель, який у ході аналізу механізму здійснення державних функцій, під останнім розумів систему органів державної влади і управління щодо реалізації даної функції, а також правові форми її здійснення⁷⁰⁵.

На наш погляд, розмежування статичного та динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості є обґрунтованим. Категорія «механізм» дозволяє розглянути забезпечення права на свободу творчості як статичне явище, зокрема, охарактеризувати його структуру, сукупність складових елементів. Висвітлити особливості взаємодії цих елементів можливо через характеристику динамічних процесів, які виникають внаслідок функціонування цього механізму.

Механізм забезпечення права на свободу творчості доцільно досліджувати у статичному та динамічному вимірах. Статичний вимір проявляється через внутрішню структуру, будову, сукупність елементів, форм, методів та інструментів.

Етимологія поняття «забезпечення» передбачає створення надійних умов для здійснення чого-небудь, гарантування, захист, охорону від небезпеки⁷⁰⁶.

Ю. Шемшученко визначає механізм забезпечення прав і свобод людини як комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових передумов, юридичних засобів та загальносоціальних умов, які створюють комплекс можливостей для повноцінної реалізації прав і свобод, їх охорони від потенційних правопорушень та захисту прав і свобод, які зазнали порушення⁷⁰⁷.

Н. Оніщенко поняття механізму забезпечення прав і свобод особи розглядає як комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення прав

⁷⁰⁴ Кузнецов И. А. Некоторые методологические вопросы классификации внутренних функций социалистического государства. Вопросы теории государства и права. 1986. Вып. 7. С.29-30.

⁷⁰⁵ Форнель Е. Р. Функции советского общенародного государства по оказанию социальных услуг: автореф. дис. канд. юрид. наук, 1983. С. 16.

⁷⁰⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. С. 281.

⁷⁰⁷ Конституційне право України. Академ. курс : Підручник: У 2 т. Т.2 / За заг. ред. Ю.С.Шемшученка. Київ : Юрична думка, 2008. С. 55.

і свобод людиною⁷⁰⁸. Поділяючи думку автора, у визначенні механізму можна виділити дієвий комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, а також мету механізму, яка полягає у створенні належних юридичних і реальних умов для повноцінного здійснення прав та свобод людини і громадянина. Досягнення мети можливе лише за умови створення та ефективного функціонування передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, отже, мета є динамічним виміром механізму забезпечення прав людини.

К. Волинка механізм забезпечення прав та свобод людини визначає як єдине, цілісне і якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод⁷⁰⁹.

О. Пушкіна визначає досліджуване правове явище як систему передбачених конституцією держави заходів, гарантій, засобів та механізмів, що втілюються у діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування і спрямовані на сприяння реалізації та захист прав і свобод людини та громадянина, які встановлені КУ⁷¹⁰.

У теорії права механізм визначають як певну конструкцію, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури, кожна ланка якого є самостійним комплексом юридичних засобів⁷¹¹.

Доречним видається визначення О. Турута, який вважає, що структуру механізму забезпечення прав і свобод людини утворюють нормативний, інституційний, процесуальний, результативний елементи, які функціонують у разі створення необхідних матеріальних та ідеологічних передумов⁷¹². Процесуальний і результативний елементи є динамічним виміром механізму забезпечення прав і свобод людини. Нормативний і інституційний частково відображають статичний вимір досліджуваного поняття.

Механізм забезпечення права на свободу творчості у статичному вимірі – це єдність взаємопов'язаних правових та інституційних засобів, загальносоціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення права на свободу творчості.

⁷⁰⁸ Оніщенко Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Консерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003–2011. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 2005. С. 487–488.

⁷⁰⁹ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2000. С. 5.

⁷¹⁰ Пушкін А. С. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 7. Москва, 1962. С. 30.

⁷¹¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 190.

⁷¹² Турута О. В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян. Форум права. 2010. № 2. С. 520–521.

Структура механізму забезпечення права на свободу творчості – це його внутрішня будова, яка характеризується єдністю елементів, що знаходяться в певних зв'язках і відносинах між собою.

А. Олійник, досліджуючи механізм забезпечення прав і свобод, виділяє складові його структури:

а) гарантії здійснення конституційних свобод;

б) систему міжнародних форумів, органів держави і місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб, об'єднань громадян, що гарантують конституційні свободи, охороняють, захищають і відновлюють їх у разі порушення;

в) юридичні елементи механізму їх реалізації (правові норми та нормативно-правові акти; юридичні факти; правові відносини; права, свободи, обов'язки; індивідуально-правові акти та документи; форми, методи організації здійснення прав і свобод);

г) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність;

д) умови і фактори такого процесу⁷¹³.

Досліджуючи поняття механізму забезпечення права на свободу творчості, ми виділяємо його статичний і динамічний стани. Тому, на наш погляд, процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність, а також умови і фактори такого процесу - це динамічний вимір механізму забезпечення, який можливий лише за умови функціонування усіх елементів його статичної структури.

Найважливішим чинником реального забезпечення права на свободу творчості, разом із його визнанням, виступає гарантування. Саме гарантії основних прав і свобод надають усім елементам механізму забезпечення реального змісту для можливості безперешкодного їх здійснення охорони і захисту. Взаємозв'язок механізму забезпечення права на свободу творчості є двостороннім, адже необхідною умовою його функціонування та ефективної реалізації є гарантії.

Отже, гарантії забезпечення права на свободу творчості є основоположним елементом досліджуваного механізму у статичному вимірі і є системою узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних передумов, умов, засобів і способів, що забезпечують фактичну реалізацію, охорону та захист у разі порушення права на свободу творчості (оскарження, невизнання).

Специфіка гарантій права на свободу творчості полягає у тому, що вони функціонують через систему органів, які спрямовані на гарантування свободи творчості, вільний вибір діяльності у сфері культури. Втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності заборонено законом. Ефективність функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості відображає ступінь гарантованості цього права.

⁷¹³ Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алтера; КНТ; Центр навч. літ., 2000. С. 384-385.

Функціональне призначення гарантій полягає в забезпеченні умов для реалізації, охорони та захисту творчої діяльності. Детальніше гарантії як елемент механізму забезпечення права на свободу творчості розглянемо у наступному підрозділі.

Не викликає сумнівів і ствердження А. Олійника, що система міжнародних організацій, органів держави і місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб, об'єднань громадян, що гарантують права та свободи, охороняють, захищають і відновлюють їх у разі порушення є складовою частиною механізму забезпечення прав людини.

На наш погляд, це державні та недержавні інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості, серед яких необхідно насамперед відзначити: а) міжнародні організації, б) органи судової влади, в) організацію поліцейських структур, г) прокуратуру, д) омбудсмена, е) інститути громадянського суспільства (громадські організації, релігійні організації, благодійні організації, професійні спілки, творчі спілки, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації). Отже, другим елементом механізму забезпечення права на свободу творчості є державні та недержавні інституційні засоби забезпечення прав і свобод людини.

Складовою частиною досліджуваного поняття А. Олійник визначає юридичні елементи механізму реалізації (правові норми та нормативно-правові акти; юридичні факти; правові відносини; права, свободи, обов'язки; індивідуально-правові акти та документи; форми, методи організації здійснення прав і свобод). Однак, на наш погляд, реалізація - це динамічний вимір механізму забезпечення права на свободу творчості. Разом із тим, перераховані елементи (правові норми, юридичні факти тощо), безперечно, є елементами механізму забезпечення права на свободу творчості. Дискусійним видається лише визначення «юридичні елементи механізму реалізації».

Правова ідеологія, принципи права, норми права, правові акти, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі творчої діяльності, є складовою механізму забезпечення. Нормативно-правові, інтерпретаційно-правові, акти застосування норм права є правовими засобами регулювання відносин у сфері права на свободу творчості. Наступним елементом є юридичні факти – конкретні життєві обставини, за наявності чи відсутності яких виникають, змінюються чи припиняються відносини, пов'язані з реалізацією свободи творчості. Складовою частиною механізму є творчі правовідносини як правова форма взаємодії суб'єктів у цій сфері. У правовідносинах здійснюється використання суб'єктивного права на свободу творчості, його реалізація та захист.

Отже, третім елементом механізму забезпечення права на свободу творчості є правові засоби забезпечення права на свободу творчості, до яких належать правова ідеологія, принципи права, норми права, правові акти, що регулюють суспільні відносини, юридичні факти, правовідносини у сфері творчості.

Важливе значення у сфері забезпечення права на свободу творчості має правосвідомість. Беручи до уваги сучасний рівень розвитку технологій, засобів для копіювання об'єктів інтелектуальної власності, визначальний вплив на охорону, реалізацію та захист права на свободу творчості має рівень правосвідомості суспільства.

Усі суб'єкти механізму забезпечення права на свободу творчості є носіями правосвідомості, що об'єктивно впливає на рівень забезпечення права на свободу творчості та функціонування всього механізму.

Поняттю правосвідомості у ході власних досліджень значну увагу приділяли Л. Петражицький, М. Рейснер, І. Фарбер, О. Лукашкова, Е. Назаренко та інші науковці. Відповідно, з одного боку, під правосвідомістю розуміють сукупність ідей, уявлень і почуттів, які відображають ставлення суспільства до права, його структури, механізму правового регулювання суспільних відносин. З іншого – правосвідомість можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість окремих індивідів на закріплення навичок їх правової позитивної поведінки ⁷¹⁴.

Поряд із правосвідомістю розглядають явище правової культури, адже ці поняття є суміжними і мають вагомий вплив на рівень забезпечення прав і свобод особи. Правова культура – це система правових цінностей, обумовлена всім соціальним, духовним, політичним і економічним устроєм, що відображає якісний стан забезпечення прав та свобод особи у досягнутому рівні правосвідомості, правової діяльності, правових актів, у рівні правового розвитку суб'єктів, а також рівні гарантованості державою і громадянським суспільством прав та свобод. Зважаючи на вищевикладене, правосвідомість не є елементом правової культури. Єдність правосвідомості та правової культури полягає в тому, що правосвідомість та правова культура розвиваються у суспільстві; правова культура є формою вираження правосвідомості; вони є взаємообумовленими та взаємозалежними елементами, оскільки чим вищий рівень правової культури панує у суспільстві, тим вищим буде і рівень правосвідомості. Відмінності між цими поняттями полягають у наступному: правова свідомість є ширшим поняттям, ніж правова культура; правова культура формується внаслідок суб'єктивного впливу – правового виховання, а правова свідомість – внаслідок поєднання суб'єктивного та об'єктивного впливу на особу – правової соціалізації ⁷¹⁵.

Правосвідомість можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість самого суб'єкта права на свободу творчості, посадових осіб державних та недержавних інституцій і суспільства в цілому на закріплення навичок правової позитивної поведінки. Через діяльність названих суб'єктів механізм забезпечення права на свободу творчості трансформується зі

⁷¹⁴ Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця : ВНАУ, 2019. С. 188-194.

⁷¹⁵ Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця : ВНАУ, 2019. С. 195.

статичного виміру у динамічній, і рівень їх правової свідомості має визначальний вплив на цей процес.

Визначальне значення в цьому процесі має правове виховання. В. Тацій вказує, що сьогодні вкрай необхідно зорієнтувати молодь на поглиблене розуміння значення права як найбільш універсального, легітимного засобу регулювання взаємин між людьми, особою та державою, заснованого на визнанні людини найвищою соціальною цінністю, взаємній відповідальності людини та держави. Саме такий методологічний підхід сприятиме формуванню у молоді оновленого юридичного світогляду, що спирається на міцний фундамент морально-правових якостей, здатних стати на заваді асоціальної поведінці, здійсненню правопорушень⁷¹⁶. Дуже важливо знайомити населення зі зразками та ідеалами, правовим досвідом і традиціями тих країн, де рівень правової захищеності особистості, а тому й рівень правової культури вищий, ніж в Україні⁷¹⁷.

Важливе значення у сфері підвищення правової культури та правової свідомості населення має діяльність Національного офісу інтелектуальної власності. Д. Цьвок у звіті про роботу офісу вказав, що було досягнуто вагомих змін у питаннях популяризації сфери інтелектуальної власності в Україні. Національний офіс інтелектуальної власності (далі НОІВ) працює над розвитком масової освіти, яка сприятиме підвищенню правової культури серед населення. Серед таких заходів слід відмітити запуск та розвиток міжнародного проекту Центрів підтримки технологій та інновацій (TISC), який надає консультування винахідників щодо патентування. Д. Цьвок зазначив, що НОІВ впродовж 2019 року провів більше 45 публічних заходів, 20 з яких - навчального характеру, а 3 - міжнародного рівня, у тому числі одна з найголовніших подій року – 59-ті Асамблеї ВОІВ, де вперше відбувся День України. НОІВ представив українські інноваційні компанії на виставці світового рівня та новий бренд «Innovative Ukraine» для понад 1200 делегатів зі 192 країн-членів ВОІВ⁷¹⁸. Діяльність НОІВ має важливе значення у підвищенні рівня правової культури населення у сфері права на свободу творчості та інтелектуальної власності.

Отже, четвертим елементом механізму забезпечення права на свободу творчості є правосвідомість суб'єктів права у сфері творчих правовідносин.

Внаслідок аналізу статичного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність складових елементів, можна зробити висновок, що механізм забезпечення права на свободу творчості – це єдність

⁷¹⁶ Тацій В. Я. Правове виховання студентства як елемент формування правової держави Виховання в контексті соціальної адаптації студентства : матер. міжнар. наук.-практ. конф.-сем. керівників вищ. навч. закл. та вчених дослідників із проблем виховання студентства в сучасних умовах. Харків, 7 лист. 2003 р. Харків : Вид-во НУА, 2003. Ч. 1. С. 30.

⁷¹⁷ Тацій В. Я., Гетьман А. П., Данильнян О. Г. Правове виховання в сучасній Україні : монографія. Харків : Право, 2010. С. 32.

⁷¹⁸ Цьвок Д. Сучасні підходи в державних організаціях - не міф: НОІВ звітує про результати роботи. Юридична газета. 23 грудня 2019 р. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/suchasni-pidhodi-v-derzhavnih-organizacijah--ne-mif-noiv-zvitue-pro-rezultati-roboti.html> (дата звернення 10.01.2021).

взаємопов'язаних правових та інституційних засобів, загальносоціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення права на свободу творчості.

Структура механізму забезпечення права на свободу творчості:

- а) гарантії забезпечення права на свободу творчості;
- б) інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості;
- в) правові засоби забезпечення права на свободу творчості;
- г) правосвідомість суб'єктів права у сфері творчих правовідносин.

Гарантії права на свободу творчості - це система узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних передумов, умов, засобів і способів, що забезпечують охорону, фактичну реалізацію та захист у разі порушення (оскарження, невизнання).

До інституційних засобів забезпечення права на свободу творчості належать: а) міжнародні організації, б) органи судової влади, в) організація поліцейських структур, г) прокуратура, д) омбудсмен, е) інститути громадянського суспільства (громадські організації, релігійні організації, благодійні організації, професійні спілки, творчі спілки, організації роботодавців, засоби масової інформації).

Правові засоби забезпечення права на свободу творчості це, зокрема, правова ідеологія, принципи права, норми права, правові акти, що регулюють суспільні відносини, юридичні факти, правовідносини у сфері творчості.

Правосвідомість як елемент механізму забезпечення права на свободу творчості можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість самого суб'єкта права на свободу творчості, посадових осіб державних та недержавних інституцій і суспільства в цілому на закріплення навичок правової позитивної поведінки.

4.2. Механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі

Ю. Шемшученко зазначає, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина залежить від багатьох факторів: ступеня демократичності владних інститутів держави; політичних, культурних та правових традицій; стану економіки; моральної атмосфери і злагоди в суспільстві; стану законності та правопорядку; механізмів, що забезпечують відповідальність держави перед особою, тощо. Саме у всьому комплексі ці фактори здатні забезпечувати на належному рівні права і свободи людини та громадянина ⁷¹⁹.

Висвітлення механізму забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі передбачає розкриття змісту та особливостей процесуальних стадій цього механізму.

Механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі включає охорону, реалізацію і захист як процесуальні стадії. Ці стадії мають визначену послідовність, можуть переходити від однієї до іншої, залежно від юридичних фактів. Постійно діючою є стадія охорони права на свободу творчості, адже має здійснюватися безперервно.

Процесуальна стадія охорони права на свободу творчості, яка є сукупністю правових заходів, здійснюваних міжнародними організаціями, державними органами та громадськими формуваннями, спрямованих на сприяння безперешкодній реалізації прав та свобод особи, профілактику порушень, попередження, усунення причин, що їх зумовлюють. Процес охорони права на свободу творчості у часовому вимірі є безперервним та охоплює комплекс наступних правових заходів:

- закріплення передумов, порядку та способів здійснення права на свободу творчості у національному законодавстві;
- встановлення законодавчих меж реалізації права на свободу творчості;
- створення умов для оптимальної творчої активності, заохочення до різних форм творчого самовираження з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи;
- доступність нових технологій та сучасних форм творчого самовираження незалежно від статусу, приналежності до певної соціальної чи етнічної групи, місця проживання тощо;
- сприяння обміну творчих ідей та мобільності суб'єктів творчої діяльності, подоланню стереотипів минулого та організації творчого процесу;

⁷¹⁹ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія. / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 6-10.

- державна підтримка у створенні культурного продукту, інновацій, розробки нових знань, креативних індустрій, що відповідають сучасним викликам;

- сприяння створенню та діяльності організацій творчих працівників (творчих спілок та інших подібних об'єднань);

- забезпечення умов праці і зайнятості творчих працівників таким чином, щоб вони мали можливість присвятити себе творчій діяльності;

- забезпечення відповідних умов для реалізації творчих здібностей у дітей та молоді, сприяння розвитку мистецької освіти, художньої культури як способів формування творчої індивідуальності, якісна підготовка творчих кадрів до професійної діяльності у сфері літературної, художньої, наукової і технічної творчості;

- сприяння зростанню попиту на результати творчості, з метою розширення можливостей особи отримувати прибуток за творчу діяльність;

- вдосконалення системи оподаткування з урахуванням особливостей творчої діяльності;

- сприяння організації правового виховання, підвищення рівня правової культури, правосвідомості, з метою профілактики порушень у сфері творчої діяльності інтелектуальної власності.

Отже, процесуальна стадія охорони у механізмі забезпечення права на свободу творчості – це комплекс правових заходів, спрямованих на розвиток творчих здібностей особи, сприяння безперешкодній реалізації права на свободу творчості та профілактику його порушень.

Наступним елементом механізму забезпечення права на свободу творчості, у динамічному вимірі, є процесуальна стадія реалізації. Реалізація прав і свобод людини – це форма буття прав і свобод, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права, в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів ⁷²⁰. С. Алексєєв зазначає: «Про реалізацію права слід говорити при такій формі, як виконання». У цьому випадку в юридичних нормах закладаються моделі поведінки, які повинні втілитися в життя, реалізуватися в активній діяльності суб'єктів ⁷²¹.

О. Зайчук, Н. Оніщенко та ін. визначають, що реалізація прав – це втілення приписів правової норми у діяльності суб'єктів. А механізм реалізації права – це діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законодавчого органу, правозастосовчого органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність. Автори розрізняють три основні форми реалізації права: використання, виконання та дотримання ⁷²².

⁷²⁰ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 256-257.

⁷²¹ Алексєєв С. С. Теорія права. Москва : Издательство БЕК, 1995. С. 215-216.

⁷²² Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 451.

Основними факторами підвищення дієвості реалізації свободи у праві є створення контрольних процедур поновлення порушених прав та свобод; вдосконалення правової бази по регулюванню та захисту прав і свобод людини на національному та міжнародному рівнях, вдосконалення механізмів конституційних прав і свобод; поширення інформації про права і свободи людини; надання допомоги професійним юристам, що розробляють проблеми прав людини, парламентаріям та населенню; підвищення рівня правової культури та свідомості всіх суб'єктів права⁷²³.

П. Рабинович під реалізацією прав і свобод людини розуміє можливість досягти приросту знань у дослідженні даної проблеми з погляду її специфічних державно-правових закономірностей, виявляти додаткові можливості підвищити ефективність правового регулювання⁷²⁴.

Результатом процесуальної стадії реалізації права на свободу творчості є матеріалізація можливостей, обумовлених змістом суб'єктивного права на свободу творчості, використання, виконання та дотримання цього права, зокрема:

- безпосереднє здійснення особою будь-якого виду творчої діяльності, відповідно до своїх інтересів і можливостей;
- вільний вибір засобів для самореалізації в творчому процесі;
- здійснення творчої діяльності як на професійній, так і на непрофесійній основі;
- здійснення творчої діяльності самостійно, або участь в об'єднанні творчих працівників;
- володіння, користування і розпорядження результатами творчої діяльності тощо.

На стадії реалізації права на свободу творчості, активні дії передбачають і можливість суб'єкта утриматися від вчинення фактичних та юридично значущих діянь, тобто, можливість пасивної поведінки. Наприклад, коли творець об'єкта інтелектуальної власності не бажає вчиняти дії щодо власного використання цього об'єкта.

Отже, процесуальна стадія реалізації права на свободу творчості – це матеріалізація можливостей, обумовлених змістом суб'єктивного права, яка виражається в перетворенні задекларованої свободи творчості в стан її можливого і дійсного використання конкретно особою, дотримання та виконання уповноваженими суб'єктам.

Особливість цієї стадії у тому, що її динаміка залежить від суб'єктивної волі носія права. Вона може проявлятися у використанні, виконанні та дотриманні прав та свобод, а також передбачає і можливість носія права утриматися від вчинення фактичних та юридично значущих діянь, тобто можливість пасивної поведінки.

⁷²³ Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. С. 69-70.

⁷²⁴ Рабинович П. М. Общеэкономические вопросы реализации права. Вестник Львовского университета. 1983. Вып. 22. С. 8-10.

Процес захисту як стадія механізму забезпечення прав і свобод особи, виникає у разі загрози праву, посягання, невизнання або в результаті його порушення. Ця стадія є сукупністю дій уповноважених суб'єктів, з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності. Це примусовий щодо зобов'язаної особи спосіб, який застосовується лише уповноваженими на те органами, у встановленому законом порядку.

Захист права на свободу творчості включає дії уповноважених суб'єктів щодо протидії невизнання цього права, припиненні його порушення, відновлення права, забезпечення компенсації моральної чи матеріальної шкоди.

Процесуальна стадія захисту механізму забезпечення права на свободу творчості проявляється у:

- активних діях суб'єкта, у формі звернення за захистом права на свободу творчості до правоохоронних органів, органів судової влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; відповідних міжнародних установ або органів, громадських організацій, ЗМІ;
- активних діях уповноважених суб'єктів з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Результатом процесуальної стадії захисту права на свободу творчості є припинення порушення та невизнання права на свободу творчості, відновлення порушеного права, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Отже, механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі включає процесуальні стадії охорони, реалізації і захисту права на свободу творчості. Метою механізму є фактичне використання соціального блага, яке передбачено цим правом.

Аналіз динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність процесів, які відбуваються внаслідок функціонування складових елементів, дає змогу зробити висновок, що охорона, реалізація і захист - це процесуальні стадії механізму забезпечення права на свободу творчості.

Стадія охорони права на свободу творчості – це сукупність правових заходів, здійснюваних міжнародними організаціями, державними органами та громадськими формуваннями спрямованих на профілактику порушень, попередження, усунення причин, що їх зумовлюють і сприяння безперешкодній реалізації прав та свобод особи. Процес охорони прав та свобод особи у часовому вимірі є безперервним.

Стадія реалізації права на свободу творчості – це матеріалізація можливостей, обумовлених змістом суб'єктивного права, яка виражається в перетворенні задекларованої свободи творчості в стан її можливого і дійсного використання конкретною особою, дотримання та виконання

уповноваженими суб'єктами. Особливість цієї стадії у тому, що її динаміка залежить від суб'єктивної волі носія права.

Стадія захисту у механізмі забезпечення прав і свобод особи – це сукупність дій уповноважених суб'єктів, у встановленому законом порядку, з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних у порушенні права до відповідальності. Вона виникає у разі загрози праву, посягання, невизнання або в результаті його порушення.

Процесуальна стадія охорони права на свободу творчості включає: закріплення передумов, порядку та способів здійснення права на свободу творчості у національному законодавстві; встановлення законодавчих меж реалізації права на свободу творчості; створення умов для оптимальної творчої активності, заохочення до різних форм творчого самовираження, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи; доступність нових технологій та сучасних форм творчого самовираження незалежно від статусу, приналежності до певної соціальної чи етнічної групи, місця проживання тощо; сприяння обміну творчих ідей та мобільності суб'єктів творчої діяльності, подоланню стереотипів минулого та організації творчого процесу; державна підтримка у створенні культурного продукту, інновацій, розробки нових знань, креативних індустрій, що відповідають сучасним викликам; сприяння створенню та діяльності організацій творчих працівників (творчих спілок та інших подібних об'єднань); забезпечення умов праці і зайнятості творчих працівників таким чином, щоб вони мали можливість присвятити себе творчій діяльності; забезпечення відповідних умов для реалізації творчих здібностей у дітей та молоді, сприяння розвитку мистецької освіти, художньої культури як способів формування творчої індивідуальності, якісна підготовка творчих кадрів до професійної діяльності у сфері літературної, художньої, наукової і технічної творчості; сприяння зростанню попиту на результати творчості з метою розширення можливостей особи отримувати прибуток за творчу діяльність; вдосконалення системи оподаткування, з урахуванням особливостей творчої діяльності; сприяння організації правового виховання, підвищення рівня правової культури, правосвідомості, з метою профілактики порушень у сфері інтелектуальної власності.

Динаміка процесуальної стадії реалізації права на свободу творчості проявляється у здійсненні особою будь-якого виду творчої діяльності, відповідно до своїх інтересів і можливостей; вільному виборі засобів для самореалізації в творчому процесі; здійсненні творчої діяльності як на професійній, так і на непрофесійній основі; здійсненні творчої діяльності самостійно або участь в об'єднанні творчих працівників; володінні, користуванні і розпорядженні результатами творчої діяльності тощо.

Процесуальна стадія захисту механізму забезпечення права на свободу творчості проявляється у активних діях суб'єкта у формі звернення за захистом права на свободу творчості до правоохоронних органів, органів судової влади, Уповноваженого ВРУ з прав людини; відповідних

міжнародних установ або органів, громадських організацій, засоби масової інформації (далі ЗМІ), а також активних діяч уповноважених суб'єктів з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності.

4.3. Гарантії забезпечення права на свободу творчості

Ефективність механізму забезпечення прав, свобод, інтересів людини, що охороняються законом, визначається дієвістю їх гарантування, системою умов і засобів, які дозволяють у повному обсязі реалізувати всю множину прав і свобод. У частині 2 ст. 22 КУ передбачено, що «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». Це норма прямої дії, яка передбачає існування досконалої системи гарантій прав і свобод людини. Вони є найважливішим чинником для можливості здійснення, охорони та захисту прав людини. У рамках механізму забезпечення, призначення гарантій полягає у створенні найсприятливіших умов для безперешкодної реалізації прав та свобод людини.

Здійснюючи науковий аналіз гарантій як самостійного соціально-правового явища, варто зазначити, що вони є рухливим, динамічним елементом механізму забезпечення права на свободу творчості. Механізм забезпечення права на свободу творчості є необхідною умовою функціонування та ефективної реалізації гарантій. Зазначені поняття є взаємопов'язаними та взаємодіючими.

Здебільшого це пояснюється тим, що справжньою суспільною цінністю права і свободи людини стають лише за умови, якщо вони знаходять повноцінне та безперешкодне втілення в реальних суспільних відносинах⁷²⁵. Таким чином, гарантії є позитивними факторами правової дійсності, забезпечувальними умовами, які формують упевненість у тому, що проголошення права кореспондується з можливістю їх здійснення.

Більшість науковців, зокрема, О. Зайчук, А. Заєць, Н. Оніщенко та інші наводять визначення гарантій як системи узгоджених факторів (умов, засобів), що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини⁷²⁶.

Отже, гарантії права на свободу творчості – це система соціально-економічних, політичних, культурних, юридичних засобів та умов, що забезпечують охорону, реалізацію та захист у разі порушення чи невизнання права на свободу творчості та сприяють розширенню його змісту і обсягу.

До набору «інструментів» гарантування права на свободу творчості належать умови і засоби його забезпечення. Умови гарантування - це створення соціально сприятливого середовища, зокрема, це конституційний лад, правова держава, демократичний режим, високий рівень правової свідомості та правової культури суспільства, сталий соціально-економічний розвиток. Соціально-сприятливе середовище для реалізації права на свободу

⁷²⁵ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія. / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 87.

⁷²⁶ Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. С. 106.

творчості формується через різноманітні політичні, економічні, ідеологічні, духовні та юридичні соціальні зв'язки, які є передумовами для появи засобів гарантування. Засоби гарантування – це інструменти і технології, які створюються суспільством і державою для усунення перешкод у реалізації права на свободу творчості і використовуються з метою цілеспрямованого впливу на середовище і поведінку людей або з метою розширення змісту й обсягу цього права.

Н. Оніщенко зазначає, що система гарантій репрезентована трьома основними елементами: по-перше, інституціональні гарантії, пов'язані з функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист порушеної свободи і права; по-друге процесуальні гарантії, які реалізуються при здійсненні правосуддя, в рамках відповідного процесу; по-третє, матеріальні гарантії, у вигляді права особи на компенсацію збитків, завданих порушенням його прав та свобод⁷²⁷.

П. Рабінович вказує, що гарантування включає такі три елементи: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивно впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правовірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності)⁷²⁸.

Традиційним та найбільш усталеним є поділ гарантій прав та свобод людини на загальносоціальні (загальні) гарантії та юридичні (правові) гарантії. До загальносоціальних гарантій відносять: ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, культурні тощо⁷²⁹. Зазначений підхід підтримують О. Зайчук, А. Заєць, Н. Оніщенко, С. Бобровник⁷³⁰. Таку ж класифікацію наводить В. Погорілко⁷³¹.

Отже, система гарантій права на свободу творчості репрезентована загальними і спеціально-юридичними гарантіями. Загальні гарантії, визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного життя, зокрема, політичної, соціально-економічної, культурної. Ці гарантії поділяють за ознаками тієї галузі суспільних відносин, яка є основою їх функціонування на соціально-економічні, політичні, культурні. Повноту реалізації загальних гарантій права на свободу творчості може забезпечити лише сильна, економічно потужна держава із розвинутим громадянським суспільством.

⁷²⁷ Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія \ відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2011. С. 150 – 158.

⁷²⁸ Рабінович П. Філософія прав людини у Конституції України. Юридический вестник. 1997. № 2. С. 57–60.

⁷²⁹ Дія права : інтегративний аспект : монографія / Відп. ред. Н.М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2010. С. 271.

⁷³⁰ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія. / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 65.

⁷³¹ Конституційне право України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. / ред. Погорілко В. Ф. Київ : Наук. думка, 1999. С. 221.

Загальні гарантії права на свободу творчості мають визначальний вплив на його реалізацію, адже за відсутності належного рівня соціально-економічного розвитку, культури, правосвідомості, політичної волі, найдосконаліший механізм забезпечення права на свободу творчості буде не дієвим.

Соціально-економічні гарантії забезпечення права на свободу творчості – це створення сприятливих умов соціально-економічного розвитку та рівних можливостей для реалізації творчого потенціалу кожної людини. Умовами соціально-економічного гарантування є належний рівень соціально-економічного розвитку країни, вільне переміщення об'єктів інтелектуальної власності та результатів інтелектуальної діяльності, рівність усіх форм власності, свобода економічної діяльності, захист інтелектуальної власності. До інструментів соціально-економічного гарантування права на свободу творчості можна віднести соціальні стандарти, споживчі бюджети, інші порогові соціальні обмежувачі, які створюють сприятливі соціально-економічні умови для розвитку творчого потенціалу та реалізації творчих здібностей людини.

Соціально-економічні гарантії мають важливе значення у забезпеченні права на свободу творчості, адже за їх декларативності воля людини (бажання) до реалізації творчих здібностей може бути відсутньою. Це підтверджується ієрархічною системою потреб людини, наведеною у піраміді Маслоу, в основі якої лежать фізіологічні потреби, які забезпечуються саме соціально-економічними гарантіями. А потреба у самореалізації, що є визначальною для реалізації права на свободу творчості за ієрархією потреб, знаходиться на найвищому рівні піраміди.

Політичні гарантії забезпечення права на свободу – це створення умов ідеологічного плюралізму, формування громадянського суспільства, верховенства права, свобода діяльності творчих спілок, громадських об'єднань, відсутність цензури. Реальне функціонування політичних гарантій свободи творчості насамперед залежить від демократичності існуючого в певний період історичного розвитку політичного режиму. Яскравим прикладом декларативності політичних гарантій свободи творчості є період радянської пропаганди комуністичної ідеології, монопольної влади КПРС в СРСР, коли результат творчості чи творча діяльність мали право на існування лише за умови відповідності існуючій ідеології та критиці «загниваючого капіталізму».

Культурні гарантії забезпечення права на свободу творчості включають наявну в Україні систему культурних та ідеологічних цінностей, загальний рівень суспільної свідомості, рівень усвідомлення природи та призначення права на свободу творчості, рівень громадської активності, освіченості.

Умовами цих гарантій є захист державою результатів творчої діяльності, заборона розпаловання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі; свобода усіх видів творчості та охорона

інтелектуальної власності. Засобами гарантування є свобода участі у культурному житті, доступ до культурних цінностей, культурної та історичної спадщини. Безсумнівно, культурні гарантії мають першочергове значення в реалізації права на свободу творчості, адже вони створюють можливості для заняття творчою діяльністю, свободу вибору її видів.

Серед чинників, які впливають на ефективність забезпечення права людини на свободу творчості, ключове місце посідають юридичні гарантії.

В. Нерсесянц зазначає, що юридичні гарантії це закріплені в законодавстві засоби та спеціальні заходи, на які покладається забезпечення, здійснення й охорона прав і свобод громадян, задоволення їх інтересів, користування благами, що є в основі того чи іншого права або свободи ⁷³².

К. Волинка називає загальні та правові гарантії, при цьому зауважує, що юридичні гарантії прав і свобод особи поділяються на нормативно-правові та інституційно-організаційні ⁷³³. С. Стеценко виділяє такі види правових гарантії: а) стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, рівень юридичної техніки; б) стан діяльності з попередження і припинення правопорушень, зокрема, заходів юридичної відповідальності; в) доступність і якість правосуддя; г) ефективність контролю за реалізацією правових актів ⁷³⁴.

У суспільному житті реалізація прав і свобод забезпечується правовими гарантіями, що є правовими засобами та способами, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються їх порушені права. Дотримання правових гарантії є однією із головних умов забезпечення законності та правопорядку в державі та в усіх сферах суспільного життя ⁷³⁵.

Юридичні гарантії *поділяються на внутрішньо-правові та міжнародно-правові*. Вони представлені нормативно-правовими та інституційними гарантіями забезпечення права на свободу творчості.

Внутрішньо-правові гарантії забезпечення права на свободу творчості. В юридичній літературі зазначено, що елементами нормативно-правових гарантії прав та свобод є норми-принципи, в тому числі і процесуальні норми, норми, що визначають юридичну відповідальність та норми, що містять юридичні обов'язки ⁷³⁶.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах-принципах: ст. 3 КУ, яка вказує на те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні

⁷³² Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. Ред. В.С. Нерсесянц. Москва : Юрид. лит., 1990. С. 60.

⁷³³ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2000. С. 8-9.

⁷³⁴ Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. С. 195.

⁷³⁵ Білозьоров С. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. Адвокат. 2009. № 8. С. 27-29.

⁷³⁶ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія. / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 65.

найвищою соціальною цінністю. Право на свободу творчості гарантується конституційними нормами, серед яких принцип рівності, невідчужуваності та непорушності прав, принцип невичерпності та гарантованості прав, принцип недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, принцип вільного розвитку своєї особистості, рівності прав жінок і чоловіків, принцип рівності всіх громадян у своїх правах та рівності перед законом тощо. До процесуальних норм належать: право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; право на звернення до Уповноваженого ВРУ з прав людини за захистом своїх прав; право на звернення до міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, за захистом своїх прав і свобод після використання всіх національних засобів правового захисту; право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань; право на правову допомогу; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень тощо ⁷³⁷.

До конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина належать також спеціальні права, призначені для найбільш ефективної реалізації інших прав людини і громадянина. До таких конституційних гарантій культурних прав, у цілому, науковці відносять свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу світогляду і віросповідання, які гарантовані ст. 34 і 35 КУ ⁷³⁸.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в юридичних обов'язках. Головним обов'язком держави, в рамках забезпечення свободи творчості, виступає обов'язок утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що передбачено у ст. 3 КУ. У ст. 54 КУ передбачено обов'язок держави сприяти розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим товариством. Недоліком статті 54 КУ, в частині гарантування права на свободу творчості, є те, що вона не містить чіткої вказівки на сприяння розвитку творчої діяльності в цілому, а вказує лише на стимулювання одного із її видів – наукової діяльності. Це суперечить Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, ратифікованому 19.10.1973 р., п. 4. ст. 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їм дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях.

Ч. 1 ст. 16 Конституції Грецької республіки, наприклад, передбачає: «Мистецтво і наука дослідження і викладання вільні; їх розвиток і поширення

⁷³⁷ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.01.2021).

⁷³⁸ Шемшученко Ю. С. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина. Вісник Національної академії наук України. 2008. № 3. С. 36-37.

є обов'язком держави. Академічні свободи та свобода викладання не звільняють від обов'язку підпорядкування Конституції»⁷³⁹.

Ст. 42 Конституції Португалії, гарантуючи свободу творчості, закріплює наступне: інтелектуальна, художня і наукова творчість вільні. Ця свобода включає права на винахід, виробництво і поширення наукового, літературного чи художнього твору, включаючи захист законом авторських прав. Також у Конституції Португалії закріплено, що всі мають право на користування досягненнями культури і що держава сприяє розвитку творчої діяльності.

Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1992 р. п. 113 гл. 8 передбачає: «Держава визнає свободу наукової, художньої й іншої творчості, а також захищає авторське право і патентне право»⁷⁴⁰. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. п. 1 ст. 43 вказує: «Свобода наукових досліджень і мистецтва гарантується. Права на результати творчої й розумової діяльності охороняються законом»⁷⁴¹. Конституція Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р. ст. 69 закріплює: «Гарантується свобода наукової, культурної і художньої творчості. Держава сприяє і допомагає розвитку науки, культури й мистецтва. Держава захищає наукові, культурні, художні цінності як духовне народне надбання. Гарантується захист моральних і матеріальних прав, що виникають у зв'язку з науковою, культурною, художньою, інтелектуальною й іншою творчістю»⁷⁴².

У конституціях таких держав, як Австрія, Німеччина, Греція, Іспанія, Італія не міститься прямого закріплення прав на результати творчої діяльності. Наприклад, відповідно до п. 3 ст. 5 Основного закону Німеччини «Мистецтво і наука, дослідження і викладання вільні»⁷⁴³. Згідно з положеннями Конституції Італії «мистецтво і наука вільні і викладання їх вільне». Ст. 9 Конституції передбачає, що Республіка заохочує розвиток культури, наукових і технічних досліджень⁷⁴⁴.

Аналізуючи наведені норми, слід відмітити, що вони закріплюють обов'язок держави сприяти і допомагати розвитку науки, культури й мистецтва. Обов'язок нашої держави сприяти розвитку творчої діяльності передбачено в ст. 7 ЗУ «Про культуру».

⁷³⁹ Конституція Греції: соврем. законодательство с учетом поправок Парламента Греции от 27 мая 2008 г. / Пер. с греч. яз. К. В. Гусарова. Харьков : Право, 2014. 111 с.

⁷⁴⁰ Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1992 р. URL: <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/satver~1.htm#8> (дата звернення 04.01.2021).

⁷⁴¹ Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL : <http://www.slovakia.org/sk-constitution.htm> (дата звернення 03.01.2021).

⁷⁴² Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1992 р. URL: <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/satver~1.htm#8> (дата звернення 04.04.2020).

⁷⁴³ Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (дата звернення 04.01.2021).

⁷⁴⁴ Конституція Республіки Італія від 1 січня 1948 р. URL : <http://legislationline.org/download/action/download/id/1613/file/b4371e43dc8cf675b67904284951.htm/preview>(дата звернення 04.01.2021).

На наш погляд, нормативно-правові гарантії права на свободу творчості, представлені в обов'язку держави сприяти розвитку творчої діяльності, мають бути закріплені на конституційному рівні, ст. 54 КУ має бути доповнено. Держава має сприяти розвитку науки, культури й мистецтва.

Серед загальних обов'язків людини, які сприяють реалізації права на свободу творчості, варто відзначити обов'язок неухильного додержання КУ та законів, обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, не завдавати шкоди природі, культурній та історичній спадщині. Спеціальні обов'язки фізичних та юридичних осіб у сфері творчої діяльності передбачено ст. 11 ЗУ «Про культуру»: дотримуватися вимог законодавства щодо провадження діяльності у сфері культури; дбати про збереження народних традицій і примноження національного культурного надбання, сприяти охороні культурної спадщини; поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди Українського народу; піклуватися про естетичне виховання і культурний розвиток дітей, залучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах, які встановлюють юридичну відповідальність.

В. Бабкін підкреслює, що важливе місце у процесі аналізу різноманітних правових категорій, серед яких - і інститут юридичної відповідальності, посідають вимоги всебічності та об'єктивності дослідження. Але з цього не випливає, що нові парадигми, концепції, теорії й факти, які не узгоджуються з пануючою системою уявлень, завжди є помилковими⁷⁴⁵.

Відповідальність як правова цінність, зазначає Ю. Оборотов, є механізмом забезпечення свободи, складовими якої є суб'єктивні права та юридичні обов'язки⁷⁴⁶. В. Селіванов вказав, що свобода людини не тільки визначає її певну соціальну автономію і рівність, а й зумовлює особисту незалежність і, головне, свідому відповідальність людини в суспільстві⁷⁴⁷.

Н.Оніщенко та Н.Пархоменко визначають, що юридична відповідальність це передбачений законом негативний вплив на правопорушника з боку конкретних державних органів, на які покладено обов'язок застосування заходів державного примусу. Юридична відповідальність виникає внаслідок правопорушення та передбачає правовідносини відповідальності. Правопорушення є юридичним фактом, що породжує правовідносини відповідальності, створює для правопорушника певний юридичний зв'язок з органами держави - інспекціями, поліцією, прокуратурою, судом, у яких виникає право розглядати правопорушення та притягнути винних до відповідальності. На правопорушника покладається

⁷⁴⁵ Бабкін В. Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України. Антологія української юридичної думки: В 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Юрид. книга, 2005. Т10. С. 106.

⁷⁴⁶ Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: монографія. Одеса : Юридична література, 2001. С. 39.

⁷⁴⁷ Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2002 С. 613.

обов'язок виконувати вказівки державних органів та нести визначену ними юридичну відповідальність: перетерпіти передбачені законом несприятливі наслідки своєї протиправної поведінки - позбавлення чи обмеження волі, конфіскацію майна тощо ⁷⁴⁸.

В. Горшеньов вказує, що юридична відповідальність - це визнана державою здатність особи (громадянина, установи, органу держави, посадової особи тощо) звітувати про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходів державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, які безпосередньо їй належать ⁷⁴⁹.

С. Олейникова доводить, що юридична відповідальність - «це передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм» ⁷⁵⁰.

Аналізуючи вказані наукові підходи, можна визначити ознаки юридичної відповідальності за правопорушення у сфері творчості: застосування державно-правового примусу, негативна реакція держави на правопорушення і суб'єкта, винного в його скоєнні, обов'язок правопорушника зазнати несприятливих наслідків за його протиправну поведінку, процесуальний порядок реалізації.

Видами юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості є кримінальна, адміністративна, цивільно-правова відповідальність.

Юридична відповідальність у сфері свободи творчості має специфічні риси, які пов'язані із особливостями творчого процесу і творчої доброчесності, хоча поняття «творча доброчесність» у законодавстві не визначено.

Ст. 42 ЗУ «Про освіту» встановлено академічну відповідальність за порушення академічної доброчесності. Академічна доброчесність - це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень ⁷⁵¹.

П. 4. ст. 42 ЗУ «Про освіту» передбачає, що порушенням академічної доброчесності вважається: академічний плагіат; самоплагіат; фабрикація;

⁷⁴⁸ Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія. За заг. ред.: Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2009. С. 16.

⁷⁴⁹ Подорожній С. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». Вісник ХНУВС. 2014. № 3 (66). С. 13-14.

⁷⁵⁰ Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 1. С. 32-33.

⁷⁵¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 1.01.2021).

фальсифікація; списування; обман; хабарництво; необ'єктивне оцінювання; надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами або процедурами проходження такого оцінювання; вплив у будь-якій формі на педагогічного (науково-педагогічного) працівника з метою здійснення ним необ'єктивного оцінювання результатів навчання⁷⁵². Відповідні зміни внесені в ЗУ «Про вищу освіту»⁷⁵³, якими визначено зміст академічної доброчесності.

П. 5-6 ст.42 ЗУ «Про освіту» залежно від суб'єкта академічної відповідальності передбачає, що за порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності: відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання; відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади. За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності: повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту); позбавлення академічної стипендії; позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання⁷⁵⁴.

Аналізуючи наведені норми законодавства, варто відмітити, що в законі серед принципів дотримання академічної доброчесності, учасники освітнього процесу мають посилатись на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей. Разом з тим, у законі обмежене коло суб'єктів (учасники освітнього процесу). Складається враження, що законодавець мав на меті не захист «ідей» як елементу творчого процесу, а покарання учасників освітнього процесу, що суперечить принципам юридичної відповідальності. Зрозуміло, що ЗУ «Про освіту» спрямований на врегулювання відносин між учасниками освітнього процесу, однак проблема академічної недоброчесності виходить далеко за межі кола суб'єктів, визначеного в законі.

Крім того, проблема забезпечення свободи творчості в межах доброчесності, не зводиться суто до академічної. На наш погляд, з метою захисту саме «ідей» як елемента творчої діяльності доцільно визначити

⁷⁵² Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 1.01.2021).

⁷⁵³ Про вищу освіту : Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 03.01.2021).

⁷⁵⁴ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 02.01.2021).

поняття «творчої доброчесності», яка є ширшою від поняття академічної доброчесності.

Як зазначає В. Андрущенко: «подолання академічної недоброчесності безпосередньо пов'язаний із мораллю, вихованням духовних чеснот, за якими живе весь цивілізований світ. Головна з них — відчуття власної гідності, коли порушення тієї чи іншої моральної норми сприйматиметься особистістю як злочин, насамперед перед собою, власним авторитетом, самоповагою, а далі — перед авторитетом батьків, учителів, колег та друзів. Народна мудрість наголошує, що цим треба перейматися ще тоді, коли дитина «поміщається поперек лави», а далі — впродовж життя»⁷⁵⁵.

Поділяючи думку автора, слід відзначити що в першу чергу з проблемою творчої та академічної недоброчесності пов'язаний низький рівень правової культури та правової свідомості українського суспільства. Дотримання принципів академічної доброчесності виключно засобами юридичної відповідальності є малоефективним. Разом з тим, юридична відповідальність є одним із необхідних засобів гарантування права на творчу діяльність та свободу творчості.

Кримінальну відповідальність у сфері творчої діяльності передбачено за незаконне проведення наукових дослідів над людиною, що встановлюється у ст. 142 Кримінального кодексу України (далі ККУ). Відповідно до КУ та чинного законодавства незаконними є наукові досліді без вільної згоди піддослідного, над хворими, ув'язненими, військовополоненими та іншими категоріями осіб. За такі дії застосовуються санкції у вигляді штрафу до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років, або обмеження волі на строк до чотирьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Передбачено кримінальну відповідальність за порушення авторського права та суміжних прав, які досягають рівня суспільної небезпечності. Ст. 176 ККУ передбачає відповідальність за незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а так само незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, камкординг, кардшейрінг або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, а також фінансування таких дій, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі. Ст. 203-1 ККУ передбачає відповідальність за незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізацію та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у значних розмірах. Ст. 216 ККУ передбачає незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно

⁷⁵⁵ Андрущенко В. П. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. Голос України. 2018. 20 липня, № 132 (6887). С. 10.

виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок⁷⁵⁶. Стаття 176 ККУ охоплює будь-які прояви порушень авторського і суміжних прав. А. Коваль, наголошує на необхідності посилення покарання за ст. 176 ККУ і зазначає необхідність прирівняти його до покарань, подібних за розмірами тим, що встановлені у санкціях ст. 185 «Крадіжка», ст. 289 «Незаконне заволодіння транспортним засобом» ККУ, тобто навіть до позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років⁷⁵⁷.

Цивільно-правова відповідальність за посягання на свободу творчості передбачена ЦКУ, законами, договорами. Відповідно до ст. 309, фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості, не допускається цензура як процесу творчості, так і її результатів. Стаття 431 ЦКУ передбачає, що за порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену зазначеним ЦКУ, іншим законом чи договором ЗУ «Про авторське право і суміжні права». Згідно зі статтею 54 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для захисту таких прав, у тому числі судового, є вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав; піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав - опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, незаконне оприлюднення програм організацій мовлення, камкординг, кардшейрінг, а також Інтернет-піратство, тобто вчинення будь-яких дій, які відповідно до цієї статті визнаються порушенням авторського права і (або) суміжних прав із використанням мережі Інтернет; плагіат - оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору; ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право і (або) суміжні права, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення; вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав; будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу; підроблення, зміну чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління; розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського

⁷⁵⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2021).

⁷⁵⁷ Коваль А. М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика. Київ : Вид-во „Юстиніан”, 2005. С. 134.

права і (або) суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі; камкординг, кардшейрінг⁷⁵⁸.

В. Андрущенко зазначає, що у широкому розумінні «...плагіат є присвоєнням чужого інтелектуального продукту, видаванням чужого за своє... виявом неспроможності конкретного дослідника самостійно провести наукове дослідження та оформити його результати у тексті...вираженням відвертої зухвалості»⁷⁵⁹.

На думку Л. Глухівського, плагіат такого роду є своєрідним, а покарання осіб, які його припускаються, здійснюється не судовими методами, а на основі етичних норм і чесних звичаїв наукової практики. Рішення у цих випадках виносять спеціалізовані вчені ради із захисту наукових дисертацій. У разі виявлення плагіату така спеціалізована вчена рада може зняти з розгляду дисертацію незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту, а також це є підставою для порушення клопотання про позбавлення автора присудженого йому раніше наукового ступеня⁷⁶⁰.

Наступним видом юридичної відповідальності, що може застосовуватися у сфері творчої діяльності, є адміністративна відповідальність. Адміністративно – правова відповідальність встановлена за окремі порушення авторських та суміжних прав у ст. 512 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), де передбачено відповідальність за незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом. Стаття 164⁹ КУпАП передбачає відповідальність за незаконне розповсюдження примірників фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані контрольними марками, що мають серію чи містять інформацію, які не відповідають носію цього примірника, або номер, який не відповідає даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок. Стаття 164¹³ КУпАП передбачає відповідальність за незаконне виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва.

У разі незаконного використання об'єкта права інтелектуальної власності, тобто наукового твору чи наукового відкриття, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав, на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, ст. 51-2 КУпАП, накладається штраф від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів

⁷⁵⁸ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 №3792-ХІІ URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 19.01.2021).

⁷⁵⁹ Андрущенко В. П. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. Голос України. 2018. 20 липня, № 132 (6887). С. 10.

⁷⁶⁰ Глухівський Л. Наукова творчість і авторське право. Інтелектуальний капітал. 2002. № 1. С. 30-31.

доходів громадян із конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення⁷⁶¹.

У змінах, які внесених до ЗУ «Про авторське право і суміжні права» та в інші закони було затверджено нову модель відповідальності при зверненні із заявою стосовно порушення авторського права чи суміжних прав. У законі визначено обов'язковий перелік інформації, що має міститися у заяві; порядок звернення через адвоката (ст. 52-1) та внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення стосовно штрафів у випадку наведення завідомо недостовірної інформації у заявах про припинення авторського права і (або) суміжних прав, вчинених з використанням мережі Інтернет (ст. 164¹⁸)⁷⁶².

Слід зазначити, що 12.03.2019 р. у ВРУ було зареєстровано нову редакцію закону «Про авторське право і суміжні права» (№10143), в якому удосконалено перелік об'єктів авторського права і об'єктів суміжних прав, визначено твори, які не є об'єктами авторського права. У проекті були визначені більш дієві гарантії захисту свободи творчості. Наприклад, стягнення компенсації за порушення авторського і (або) суміжних прав замість відшкодування збитків. Пропонувалось внести зміни до Господарського процесуального кодексу про те, що справи про захист прав інтелектуальної власності не можуть бути віднесені до категорії малозначних. Однак, 29.08.2019 р. проект закону «Про авторське право і суміжні права» (№10143) було відкликано.

Спеціальні (правові) гарантії представлені не лише нормативно-правовими але й інституційними засобами забезпечення права на свободу творчості.

Інституційні гарантії забезпечення досліджуваного права включають систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і політичних партій, а також самих осіб, діяльність яких спрямована на реалізацію свободи творчості. Їх можна поділити на II групи:

I. Наділені функцією забезпечення права на свободу творчості від імені держави.

II. Здійснюють забезпечення права на свободу творчості як інститути громадянського суспільства.

До першої групи належать Президент України, ВРУ, Кабінет Міністрів України, суди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура та адвокатура, інші правоохоронні органи нашої держави, органи місцевого самоврядування, політичні партії. До другої групи належать громадські організації та інші інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на сприяння реалізації права на свободу творчості.

⁷⁶¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2021).

⁷⁶² Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 №3792-XII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 19.01.2021).

Інституційною гарантією права на свободу творчості є Вищий суд із питань інтелектуальної власності, створений Указом Президента від 29.09.2017 р. Він розглядатиме справи щодо захисту права на свободу творчості у спорах стосовно прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, комерційні найменування, у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, справи про визнання торговельних марок добре відомими, у спорах щодо прав автора і суміжних прав, щодо укладення, зміни, розірвання та виконання договорів на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності тощо.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах-принципах та нормах, які встановлюють юридичну відповідальність, а також нормах, що закріплюють систему юридичних обов'язків у сфері творчої діяльності.

Інституційні гарантії забезпечення досліджуваного права включають систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і політичних партій, а також самих осіб, діяльність яких спрямована на реалізацію свободи творчості.

З метою удосконалення нормативно-правового гарантування свободи творчості та приведення у відповідність Конституції України Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, п. 4. статті 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їм дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях, пропонуємо на конституційному рівні закріпити обов'язок держави сприяти розвитку творчої діяльності.

Вважаємо за доцільне, статтю 54 Конституції України викласти у такій редакції: «Кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожна особа має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку творчої діяльності митців і творчих спілок, фінансуючи відповідні державні програми підтримки та розвитку творчої діяльності. Держава сприяє розвитку науки та встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством».

Міжнародно-правові гарантії забезпечення права на свободу творчості.

Як зазначалося вище, юридичні гарантії забезпечення права на свободу творчості поділяються на внутрішньо-правові та міжнародно-правові і мають важливе значення у сфері забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини.

Міжнародно-правові гарантії складаються із системи загально визнаних принципів та правових норм, які регулюють процес забезпечення прав і свобод людини та соціальних спільнот (народ, нація), а також діяльність міжнародних установ і організацій, що наділені відповідними функціями та повноваженнями ⁷⁶³.

Міжнародно-правові гарантії, на думку Т. Заворотченко, поділяються на: нормативно-правові та організаційно-правові. Міжнародні нормативно-правові гарантії є системою універсальних міжнародних способів захисту прав і свобод людини правового характеру, що закріплені в міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах, договорах та інших документах правового характеру, які є обов'язковими для виконання всіма державами. Систему міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина складають міжнародні всесвітні й регіональні органи, в компетенцію яких входить захист прав та свобод людини і громадянина шляхом застосування міжнародних нормативно-правових гарантій. Метою міжнародних організаційно-правових гарантій є підвищення ефективності використання національних та міжнародних гарантій прав людини ⁷⁶⁴.

Є. Білозьоров вказує, що міжнародно-правові гарантії, які закріплені у міжнародно-правових документах, становлять систему правових засобів, умов та вимог за допомогою яких здійснюється забезпечення прав і свобод особи. Міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина поділяються на: а) матеріальні (можливість звернення до Європейського Суду з прав людини, закріплена Конвенцією про захист прав і основних свобод людини); б) процесуальні (доступність кожної людини на таке звернення); в) організаційні (порядок формування та діяльності Європейського Суду з прав людини). Таким чином, міжнародно-правові гарантії – це правові умови, засоби та способи, що визначають процедуру, за допомоги якої особа може фактично здійснювати свої права і свободи у спосіб та за формою, що закріплені актами міжнародного права ⁷⁶⁵.

Отже, міжнародно-правові гарантії – це система загально визнаних принципів та норм, які регулюють сферу забезпечення прав і свобод людини, соціальної групи, нації, народу, а також міжнародні установи й організації на теренах як європейського, так і світового простору, наділені наглядовими, контрольними функціями та повноваженнями.

Міжнародно-правові гарантії забезпечення права на свободу творчості за формою зовнішнього вираження можна поділити на нормативно-правові та інституційні.

⁷⁶³ Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : монографія. Київ: ТОВ Видавничий будинок “Аванпост-прим”, 2009. С. 66.

⁷⁶⁴ 214. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. С. 11-12.

⁷⁶⁵ Білозьоров Є. В. Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2011. Вип. 14. С. 65.

Практична цінність права на свободу творчості полягає у можливості повної реалізації творчого потенціалу людини. Захист цього права не може бути внутрішньою справою окремих країн, адже свобода творчості не має кордонів. У зв'язку з цим, міжнародно-правові гарантії займають визначальне місце у механізмі забезпечення права на свободу творчості. За приналежністю вони є видом юридичних гарантій, поруч із внутрішньо-правовими.

Грунтовне визначення міжнародних гарантій прав людини було сформульоване П. Рабіновичем. На його думку, «ще закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і обсяг прав людини, зумовлюваний досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру»⁷⁶⁶.

Л. Ярмол визначає, що світові міжнародно-правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів – це правові засоби, встановлені й застосовувані ООН та її спеціалізованими установами для сприяння реалізації, охорони й захисту свободи вираження поглядів. За формою зовнішнього вираження вони діляться на письмові (документи ООН і її спеціалізованих установ) й інституційно-діяльнісні (діяльність ООН чи її спеціалізованих установ)⁷⁶⁷.

Поділяючи такий підхід, вважаємо, що міжнародно-правові гарантії, які є видом спеціально правових, за формою зовнішнього вираження можна поділити на нормативно-правові та інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості.

До міжнародних нормативно-правових засобів забезпечення права на свободу творчості належать:

1. Американський Білль про права 1791 р. (англ. Bill of Rights). У числі перших десяти поправок до Конституції США закріпив свободу совісті, слова і преси, в якості гарантій інтелектуальної свободи було закріплено право на звернення до уряду з петиціями про припинення зловживань.

2. Стаття 27 Загальної декларації прав людини 1948 р. гарантує право на свободу творчості, проголошуючи, що кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами. Кожна людина

⁷⁶⁶ Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини. Право України. 2015. № 10. С. 59-60.

⁷⁶⁷ Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів : ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193-197.

має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

3. У ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. міститься визнання права кожної людини на участь у культурному житті, на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування; на захист моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є. У статті зазначено, що засоби нормативно-правового забезпечення права на свободу творчості включають ті, які є необхідними для охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури. Юридичним обов'язком держав, які беруть участь у Пакті, визнано обов'язок поважати свободу, безумовно необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності. Вказана стаття закріплює обов'язок держав сприяти розвитку свободи творчості, шляхом заохочення і розвитку міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях.

4. Ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р. є гарантією свободи у творчості, адже передбачає, що кожна людина має право на вільне вираження свого погляду та свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Стаття 22 гарантує свободу об'єднання у творчі спілки, асоціації для захисту своїх інтересів.

5. Нормативно-правові засоби забезпечення права на свободу творчості закріплено у статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (4 листопада 1950 р.), де гарантується, що «кожен має право на свободу вираження поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів».

6. Ст. 13 Хартії фундаментальних прав Євросоюзу (2000), яка визнає літературу, мистецтво та наукові дослідження вільними від обмежень. Окремо Хартія гарантує повагу до академічної свободи, а також свободу вираження поглядів та інформації ст. 11.

7. Міжнародно-правові гарантії свободи творчості передбачаються у документах ООН. Декларація ЮНЕСКО про расу і расові забобони від 27 листопада 1978 р. закликає науковців до проведення об'єктивних досліджень на широкій міждисциплінарній основі, а держави – до сприяння їм у цьому.

8. Право на свободу творчої діяльності гарантується статтею 5 Декларації про соціальний прогрес і розвиток від 11 грудня 1969 р., де зазначено, що соціальний прогрес і розвиток потребують використання всіх інтелектуальних можливостей людини. Декларація закликає цінувати творчу діяльність та вимагає встановлення гармонійного балансу між науковим, технічним та матеріальним прогресом і інтелектуальним, духовним, культурним і моральним розвитком людства. У Декларації право людини на розвиток визнається невід'ємним правом.

9. Одним із міжнародних нормативно-правових засобів забезпечення права на свободу творчості є Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті» від 12 грудня 2003 р., де визначено основні міжнародно-правові засади побудови інформаційного суспільства та забезпечення права на свободу творчості. У декларації закріплено, що в основі побудови інформаційного суспільства ключову роль відіграє свобода творчості.

10. Міжнародними нормативно-правовими засобами забезпечення права на свободу творчості є Паризька конвенція про охорону промислової власності (20 березня 1883 р.), Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (від 24 липня 1971 р.), Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 р.), Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності.

11. Важливим міжнародним нормативно-правовим засобом забезпечення права на свободу творчості є Європейська культурна конвенція 1954 р. Ця конвенція була розроблена державами-членами Ради Європи і відкрита для підписання 1 березня 1954 р. у Парижі. Її норми спрямовані на удосконалення діяльності Організації Об'єднаних Націй в питаннях освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) щодо європейських країн. Україна приєдналася до конвенції 12 травня 1954 р., що сприяло популяризації української культури в Європі й світі. На виконання положень конвенції було проведено міжнародне відзначення українських митців: 150-ліття Т. Г. Шевченка, 100-ліття від дня народження Л. Українки, І. Котляревського, М. Коцюбинського, І. Франка, Г. Сковороди, С. Патона.

12. До міжнародно-правових гарантій права на свободу творчості належать Директиви (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права у межах єдиного цифрового ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. Автори творів, які включено в публікацію у ЗМІ, мають право отримати частку від доходу, отриманого видавцями ЗМІ від використання матеріалів пошуковими системами ⁷⁶⁸.

Можна констатувати, що в межах своїх повноважень ООН та країни Ради Європи сформуvalи належну документальну основу гарантування права на свободу творчості. Однак, серед міжнародних документів є багато рекомендаційних норм і відсутній єдиний акт, який присвячений саме свободі усіх видів творчої діяльності.

О. Шульц зазначає, що створення ООН започаткувало міждержавне співробітництво в галузі прав людини, у розвитку якого можна виділити два основні етапи. На першому етапі (1945 рік – початок 80-х років) формувалися міжнародні стандарти з прав людини. Другий етап (початок 80-х років – по теперішній час) характеризується пошуком шляхів підвищення ефективності

⁷⁶⁸ Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. (Text with EEA relevance.). OJ L 130. 17.5.2019. P. 92-125.

наявних стандартів, а саме створенням міжнародних контрольних органів і проведенням ними заходів (міжнародних процедур) із формування умов для забезпечення міжнародних стандартів з прав людини⁷⁶⁹. Саме на другому етапі найбільш повно проявляються інституційно-діяльнісні гарантії ООН.

Декларативного закріплення права на свободу творчості недостатньо. Для підвищення ефективності проголошених стандартів потрібні дієві інституційні засоби, зокрема міжнародні контрольні органи та застосування міжнародних процедур для забезпечення права на свободу творчості. Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення.

До міжнародно-інституційного гарантування права на свободу творчості належать міжнародні інституції, зокрема ООН, Європейський суд з прав людини, а також правові процедури, в рамках яких здійснюється діяльність міжнародних інституцій. Такі процедури є регламентованою послідовністю дій уповноважених суб'єктів, а також обсяг, зміст, способи, строки їх вчинення. У сфері забезпечення права на свободу творчості, до них належать процедури моніторингу за виконанням державами зобов'язань, міжнародні судові процедури, доповіді спеціального доповідача з питання заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження Ради з прав людини ООН та інше.

Л. Ярмол констатує, що основною формою контролю з боку міжнародних структур стало представлення звітів, доповідей, встановлення фактів і розгляд суперечок. Виявлення фактів порушень прав людини спочатку не входило до компетенції міжнародних організацій з прав людини, однак із середини 70-х років ці наглядові механізми почали активно задіюватись⁷⁷⁰.

Вважаємо за доцільне проаналізувати діяльність міжнародних інституцій та правові процедури, спрямовані на забезпечення свободи творчості.

1. Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО забезпечує міжнародне співробітництво у сфері свободи творчості, шляхом проведення міжнародних конференцій, семінарів, симпозіумів, надає допомогу країнам у створенні навчально-дослідних установ, ведеться видавнича діяльність. До процедур, які реалізуються ЮНЕСКО у сфері забезпечення свободи творчості, належать підготовка людських ресурсів, надання пріоритетів дослідженням з проблем соціокультурного впливу комунікаційних медіа та нових технологій на

⁷⁶⁹ Шульц О. Г. Механизм Верховного комиссара ООН по правам человека в международном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право, европейское право». Москва, 2005. URL : <http://www.disserscat.com>. (дата звернення: 12.01.2021).

⁷⁷⁰ Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів : ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 195–197.

культурну ідентичність народів, а також прикладним дослідженням, програма «Інформація для всіх» (2000 р.), яка формулює глобальні цілі розвитку світового співтовариства в умовах інтенсивного впровадження інформаційних технологій.

2. Для виявлення фактів порушень прав і свобод та ефективності механізму їх забезпечення у системі ООН, функціонують спеціальні процедури Ради з прав людини. Їх виконують незалежні експерти, спеціальні доповідачі, які уповноважені поширювати інформацію і надавати консультації з конкретних питань у галузі прав людини. У сфері забезпечення свободи творчості цю процедуру реалізує Спеціальний доповідач з питання заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження Ради з прав людини ООН. Його мандат ухвалений Комісією ООН з прав людини Резолюцією 1993/45 у 1993 р. 14–18 травня 2007 р. Спеціальний доповідач відвідав Україну та за результатами своєї поїздки підготував доповідь, яку представив на одній із сесій Ради з прав людини ООН у 2008 р.⁷⁷¹ Він сформулював низку важливих для нашої держави рекомендацій, які є засобом забезпечення свободи творчості у сфері журналістики:

- головним політичним партіям України та їхнім лідерам при досягненні своїх законних політичних цілей пам'ятати про важливість поваги до міжнародних зобов'язань у галузі прав людини, зокрема свободи вираження поглядів;

- здійснити широкий і всеосяжний перегляд усього законодавства про ЗМІ з метою підвищення незалежності органів теле- і радіомовлення від політичних сил;

- наполегливо закликав уряд України й відповідні національні органи надалі розвивати заходи, спрямовані на забезпечення того, щоб злочини проти працівників ЗМІ та осіб, які формують громадську думку, не залишалися безкарними;

- Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції повинні охопити навчальними програмами в галузі прав людини весь персонал, що перебуває в їх підпорядкуванні;

- для підвищення якості журналістики й утвердження принципів професійної етики, за підтримки міжнародних організацій, створити школу журналістської етики з метою проведення навчальних курсів для українських журналістів та інших працівників вітчизняних ЗМІ;

- уряд повинен активізувати заходи щодо усунення наслідків правопорушень, зокрема, надати відповідну фінансову компенсацію всім працівникам ЗМІ та особам, які формують громадську думку, які стали жертвами насильства та залякування, особливо в тих випадках, коли в скоєнні цих злочинних діянь брали участь посадові особи правоохоронних органів;

- парламент повинен законодавчо закріпити необхідність вживати конкретні та невідкладні заходи, спрямовані на сприяння розвитку преси, яка

⁷⁷¹ Соціально-правовий захист дітей в Україні: монографія. / за ред. Б.І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 264 с.

в період великої технологічної революції надалі відіграє основну просвітницьку роль;

– уряд України повинен розглянути питання про прийняття відповідного законодавства для створення незалежної національної комісії з прав людини, яка буде доповнювати діяльність бюро Омбудсмена, чії функції є надто численними і різноманітними⁷⁷².

3. У сфері забезпечення прав людини важливу роль відіграють договірні органи (конвенційні комітети) ООН, які діють на підставі універсальних міжнародних договорів про права людини. Їх завдання полягає в тому, щоб контролювати виконання державами договірних зобов'язань із прав людини та приймати рекомендації щодо їх належного виконання.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав займає особливе місце в системі конвенційних механізмів забезпечення свободи творчості. Це договірний орган, який наділений функціями контролю за дотриманням державами - учасниками Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

4. У сфері забезпечення права на свободу творчості важливу роль відіграє комітет ООН з прав людини. Згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, держава-учасниця цього протоколу зобов'язана визнавати компетенцію Комітету з прав людини приймати й розглядати повідомлення від осіб, які підпадають під його юрисдикцію та які стверджують, що вони є жертвами порушень певною державою якогось із прав, викладених у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 1)⁷⁷³.

Комітет ООН з прав людини рекомендував нашій державі гарантувати практичну реалізацію свободи вираження поглядів та права на мирні зібрання зазначеним категоріям осіб та захисникам їхніх прав (п. 10 Заключних зауважень)⁷⁷⁴.

5. На особливу увагу у сфері міжнародних інституцій гарантування права людини на свободу творчості заслуговує практика Європейського суду з прав людини. Правова процедура гарантування полягає у здійсненні контролю за дотриманням державами-учасницями Конвенції та протоколів до неї. Вирішуючи питання про порушення гарантованого Конвенцією права на свободу творчості, Європейський суд з прав людини дає оцінку діям чи бездіяльності національних органів влади або національному законодавству щодо їхньої відповідності Конвенції.

Т. Попович зазначає, що ЄСПЛ, розглядаючи кожну справу, оцінює державне втручання щодо прав людини, враховуючи те, що призвело до обмежень прав людини, передбачених Конвенцією, за низкою критеріїв,

⁷⁷² Соціально-правовий захист дітей в Україні: монографія. / за ред. Б.І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 264 с.

⁷⁷³ Яременко Л. Креативність як творчість: спільне та відмінне. Вища освіта України. 2010. № 4(39). С. 117—123.

⁷⁷⁴ Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АРТЕК. 1998. С. 188.

зокрема: а) щодо «законності» державного втручання; б) щодо «необхідності у демократичному суспільстві» державного втручання; в) щодо цілі державного втручання (обмеження права людини) – так званої «правомірної цілі»⁷⁷⁵.

В рамках Європейського Союзу інституційне гарантування свободи творчості реалізує Суд Європейських співтовариств і Трибунал першої інстанції, який є складовою організаційного механізму Ради Європи.

б. Забезпечення права на свободу творчості покладено також на міжнародну міжурядову організацію, створену на основі Конвенції, ухваленої у 1967 р. державами-членами Паризького союзу з охорони промислової власності, Бернського союзу з охорони творів літератури та мистецтва та інших спеціалізованих союзів – Всесвітню організацію інтелектуальної власності. У 1974 р. ця організація набула статусу спеціалізованої установи ООН. Вона сприяє охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та дотримання положень багатосторонніх договорів, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності.

Отже, до міжнародних нормативно-правових засобів забезпечення права на свободу творчості належать Американський Білль про права 1791 р., Загальна декларація свободи творчості 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Хартія фундаментальних прав Євросоюзу 2000 р., Декларація ЮНЕСКО про расу і расові забобони 1978 р., Декларація про соціальний прогрес і розвиток 1969 р., Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті» 2003 р., Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 р., Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1971 р., Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р., Європейська культурна конвенція 1954 р., Директиви (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права у межах єдиного цифрового ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС та ін.

Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення. Міжнародно-інституційне гарантування права на свободу творчості здійснюється через органи та правові процедури, в рамках яких реалізується діяльність міжнародних інституцій.

До міжнародних інституційних засобів забезпечення права на свободу творчості належать Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО, Рада ООН з прав людини, Спеціальний доповідач з питання заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження, Комітет із прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних

⁷⁷⁵ Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АРТЕК. 1998. С. 189.

прав, Європейський суд із прав людини, Всесвітня організація інтелектуальної власності та ін.

Отже, ефективність механізму забезпечення прав, свобод, інтересів людини, що охороняються законом, визначається дієвістю їх гарантування, системою умов і засобів, які дозволяють у повному обсязі реалізувати всю множину прав і свобод.

Гарантії права на свободу творчості – це система соціально-економічних, політичних, культурних, правових засобів та умов, що забезпечують охорону, реалізацію та захист у разі порушення чи невизнання права на свободу творчості та сприяють розширенню його змісту і обсягу. Система гарантій права на свободу творчості репрезентована загальними і юридичними (спеціально-правовими) гарантіями. Загальні гарантії поділяють за ознаками тієї галузі суспільних відносин, яка є основою їх функціонування на соціально-економічні, політичні, культурні.

Соціально-економічні гарантії забезпечення права на свободу творчості – це створення сприятливих умов соціально-економічного розвитку та рівних можливостей для реалізації творчого потенціалу кожної людини. Соціально-економічні гарантії мають важливе значення у забезпеченні права на свободу творчості, адже за їх декларативності воля людини (бажання) до реалізації творчих здібностей може бути відсутньою.

Політичні гарантії забезпечення права на свободу – це створення умов ідеологічного плюралізму, формування громадянського суспільства, верховенства права, свобода діяльності творчих спілок, громадських об'єднань, відсутність цензури.

Культурні гарантії забезпечення права на свободу творчості включають наявну в Україні систему культурних та ідеологічних цінностей, загальний рівень суспільної свідомості, рівень усвідомлення природи та призначення права на свободу творчості, рівень громадської активності, освіченості.

Серед чинників, які впливають на ефективність забезпечення права людини на свободу творчості, ключове місце посідають юридичні гарантії, які поділяються на внутрішньо-правові та міжнародно-правові. Вони представлені нормативно-правовими та інституційними гарантіями забезпечення права на свободу творчості.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах-принципах та нормах, які встановлюють юридичну відповідальність, а також нормах, що закріплюють систему юридичних обов'язків у сфері творчої діяльності. Інституційні гарантії забезпечення досліджуваного права включають систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і політичних партій, а також самих осіб, діяльність яких спрямована на реалізацію свободи творчості.

З метою удосконалення нормативно-правового гарантування свободи творчості та приведення у відповідність КУ Міжнародному пакту про

економічні, соціальні і культурні права, п. 4. ст. 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їм дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях, пропонуємо на конституційному рівні закріпити обов'язок держави сприяти розвитку творчої діяльності.

Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення. Міжнародно-інституційне гарантування права на свободу творчості здійснюється через органи та правові процедури, в рамках яких реалізується діяльність міжнародних інституцій.

4.4 Удосконалення міжнародно-правового гарантування права на свободу творчості

Варто відмітити, що міжнародно-правові гарантії права на свободу творчості забезпечують право на свободу слова та вираження думки, що, на наш погляд, є певним недоліком гарантування права на свободу творчості. Свобода слова є однією з підвалин демократичного суспільства, вона виражає загальнолюдські цінності, допомагає розкрити потенціал особи і є однією з головних умов здійснюваної в Україні політичної реформи. Свобода слова і свобода творчості є, по суті, істотним фактором прояву людської індивідуальності, утвердження самотності і унікальності кожної особистості. Забезпечення свободи слова та свободи творчості є найважливішою метою стандартів прав людини.

Правове забезпечення свободи слова та свободи творчості в сучасних конституціях відображено по-різному. Основними видами Європейських стандартів свободи прийнято вважати: проголошення свободи як мети держави; проголошення свободи як найвищої соціальної цінності; закріплення свободи як правової категорії; закріплення переліків суб'єктивних прав і свобод; наявність процесуальних інструментів захисту і охорони свободи.

Відповідно до ст. 34 КУ кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію на свій вибір. Згідно із ч. 3 ст. 34 КУ здійснення прав на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Тісно пов'язаним із правом на свободу слова є право на свободу творчості. Ст. 54 гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

Право на свободу слова і вільне вираження думки закріплені в міжнародних документах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародному пакті про політичні та громадянські права (1966 р.), Віденській декларації (1993 р.) та ін. Однак, у всіх цих документах право на свободу творчості гарантується свободою вираження думки і слова, які мають ряд обмежень. Це в багатьох випадках неприйнятно для свободи

творчості. Адже для творчості характерні художній підхід, переносні значення, вигадана реальність, велика кількість художніх засобів та ін.

З метою виявлення недоліків міжнародного забезпечення свободи творчості в межах права на свободу слова, доцільно дослідити їх як комплексно, так і віддільно один від одного.

Права людини по-різному імплементуються в країнах із різними політичними системами. Через відмінності в історичних шляхах розвитку різних держав спостерігається велика різниця в культурному, соціальному, релігійному та політичному підходах до забезпечення прав людини. Найбільш повно імплементація міжнародних норм права людини на вільне вираження думки і слова відбувається в країнах Європейського Союзу, США та інших країнах розвинутої демократії.

Після проголошення незалежності Україна активно розпочала процес входження в європейське співтовариство. Прагнення інтеграції і дотримання європейських демократичних принципів важливі ідеологічним впливом на розвиток сучасної української держави ⁷⁷⁶.

Україна є членом таких важливих європейських організацій, як Рада Європи та ОБСЄ; докладає значних зусиль щодо входження до ЄС. 31 жовтня 1995 р. в нашій державі був прийнятий ЗУ «Про приєднання України до Статуту Ради Європи». У 1997 р. Україна ратифікувала один з основних документів Ради Європи - Євроконвенцію, яка, згідно зі ст. 9 КУ, стала частиною національного законодавства України. Важливе значення для забезпечення прав людини, свободи вираження думок, має Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами - з іншого ⁷⁷⁷. Угода ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. ⁷⁷⁸. У ст. 14 визначено принципи співпраці, зокрема верховенство права, повагу прав і основних свобод людини.

Вагомість Хартії основних прав Європейського Союзу (2000 р.) щодо України визначається тим, що українська правова система повинна розвиватися у напрямі задоволення Копенгагенських критеріїв щодо стабільності суспільства, верховенства права і функціонування ринкової економіки ⁷⁷⁹. Ст. 13 Хартії основних прав Європейського Союзу передбачає:

⁷⁷⁶ Луцький А. І. Правова ідеологія в українському державотворенні: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. С. 23.

⁷⁷⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page6 (дата звернення: 13.01.2021).

⁷⁷⁸ Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї : Закон України від 30.09.2016 р. № 1767-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17> (дата звернення: 14.01.2032).

⁷⁷⁹ Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3. С. 24-25.

«Гарантування свободи художньої творчості та науково-дослідницької діяльності. Дотримання свободи викладання у вузах»⁷⁸⁰.

Однак, науковці вказують на проблеми дуалізму у тлумаченні та застосуванні однойменних прав людини у двох різних міжнародних правопорядках. С. Добрянський зазначає, що європейський законодавець не обмежився наданням нормам Хартії Європейського Союзу сили установчих договорів, він включив до Лісабонського договору обов'язок ЄС приєднатися до Європейської конвенції прав людини, чим створив складну ситуацію юридичного дуалізму чинного та перспективного врегулювання статусу стандартів прав і свобод людини в ЄС. З одного боку норми Хартії ЄС та встановлені на її основі судом ЄС стандарти прав людини мають вищу юридичну силу в правовій системі цього міжнародного формування, а з другого – за умов виконання приєднання ЄС до Європейської конвенції прав людини, вищим ступенем обов'язковості у питаннях визначення європейських стандартів прав людини у правовій системі ЄС володітиме Конвенція, застосована у відповідній практиці ЄСПЛ. Для України, відповідь на питання, які тенденції переважають у ЄС? – впливатиме на вирішення питання щодо оптимальних шляхів наближення законодавства України до права ЄС. Приєднання ЄС до Європейської конвенції прав людини, як це передбачено положеннями Лісабонського договору, могло би покласти край процесу формування подвійних стандартів прав людини у праволюдній практиці суду ЄС та ЄСПЛ, але негативне рішення Суду ЄС 2/13 від 18 грудня 2014 р. зупинило цей процес на невизначений строк⁷⁸¹.

На кожному із напрямів співпраці України та ЄС варто було б зупинитися детально і висвітлити її глибоко і всебічно. Але це завдання є дуже обширне і заслуговує не однієї монографії. Варто зупинитись на системі захисту прав людини, передбачених міжнародними конвенціями, ратифікованими Україною, яка зобов'язується шанувати і забезпечити всім людям, що знаходяться на її території й у межах її юрисдикції, рівні права без будь-яких преференцій, що стосуються раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, власності, або інших статусів⁷⁸².

Питанням захисту прав інтелектуальної власності присвячена глава 9 розділу IV Угоди. Нею визначені дві цілі у сфері інтелектуальної власності: спрощення створення і комерційного використання інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на території Сторін, а також досягнення належного та ефективного рівня охорони і захисту прав інтелектуальної власності. При цьому відповідно до Угоди до прав інтелектуальної власності включають: авторське право, зокрема право на комп'ютерні програми і бази

⁷⁸⁰ Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 16.01.2019).

⁷⁸¹ Добрянський С. Права людини в Європейському Союзі: можливості удосконалення юридичного гарантування. Право України. 2019. № 6- С. 123-124.

⁷⁸² Андрусишин Б. І. Міжнародний контроль як «невідкладна інституція» вдосконалення управління державою. Альманах права. 2019. Вип. 10. С. 32-33.

даних, а також суміжні права; права, пов'язані з патентами; торговельні марки; фірмові найменування; промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; географічні зазначення, зокрема зазначення походження, зазначення джерела походження (близько 3 000 найменувань); сорти рослин; охорону конфіденційної інформації та захист від недобросовісної конкуренції⁷⁸³.

Отже, міжнародне забезпечення свободи творчості в межах міжнародних гарантій права інтелектуальної власності (як і в межах свободи слова) є частковим, адже не охоплює всі результати творчості.

У частині авторського права та суміжних прав положення Угоди відповідають таким директивам Європейського Парламенту та Ради ЄС: 2006/116/ЄС про гармонізацію строку охорони авторського і деяких суміжних прав; 2006/115/ЄС про право оренди, позички та деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності; 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві; 2009/24/ЄС про правову охорону комп'ютерних програм; 96/9/ЄС про правову охорону баз даних; 2001/84/ЄС про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва; 93/83/ЄС про узгодження деяких положень авторського права і суміжних прав та застосування їх до супутникового мовлення і кабельної ретрансляції; 2004/48/ЄС про захист прав інтелектуальної власності⁷⁸⁴.

Зокрема, згідно зі ст. 15 Директиви (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права у межах єдиного цифрового ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС, до національного законодавства можуть бути внесені положення, які надають ЗМІ та видавцям виключне право дозволяти або забороняти відтворювати в будь-якій формі та здійснювати доведення творів до відома публіки під час онлайн-використання публікацій постачальниками послуг інформаційного суспільства, у тому числі пошуковими системами. Автори творів, які включено в публікацію у ЗМІ, мають право отримати частку від доходу, отриманого видавцями ЗМІ від використання матеріалів пошуковими системами. Це право не обмежує можливість використання гіперпосилань, окремих слів чи дуже коротких витягів із публікацій ЗМІ⁷⁸⁵.

Однак, питання методики визначення «дуже коротких витягів», які допустимо використовувати без виплати винагороди не визначено. Якими

⁷⁸³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page6 (дата звернення: 13.01.2021).

⁷⁸⁴ Микісвич М., Сорока Н. Імплементация права ЕС у сфері інтелектуальної власності в рамках реалізації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Право України. 2015. № 8. С. 67.

⁷⁸⁵ Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. (Text with EEA relevance.). OJ L 130. 17.5.2019. P. 92-125.

короткими можуть бути цитати з публікацій визначить практичне застосування Директиви та судова практика.

На слухне міркування Н. Пархоменко, норми права ЄС не отримали ще для України пріоритетного значення перед нормами внутрішнього права, оскільки їх застосування частково залежить від позиції української законодавця і повністю - від практики національних судів⁷⁸⁶.

До письмових європейських правових гарантій свободи слова відносять перш за все Євроконвенцію (ст. 10). У своїй основі ст. 10 Євроконвенції орієнтована на ст. 19 Загальної декларації прав людини та ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі зазначають, що Євроконвенція «встановлює не тільки найбільш вдалу у світі систему норм міжнародного права для захисту прав людини, а й одну з найрозвиненіших форм міжнародної юридичної процедури». Стаття 10 Євроконвенції є однією з найбільш вагомих для розуміння природи демократичного суспільства, її положення складають своєрідний «живий» нормативний акт, постійно змінюється. Положення Євроконвенції повинні тлумачитися відповідно до реалій сьогодення⁷⁸⁷.

У системі нормативних документів Ради Європи важливе значення для забезпечення свободи слова та окремих її можливостей мають Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981 р.)⁷⁸⁸, ратифікована Законом України від 06.07. 2010 р.⁷⁸⁹, і Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 05.11. 1992 р.⁷⁹⁰, ратифікована Законом України від 15.05. 2003 р.⁷⁹¹.

У Паризькій хартії для нової Європи (1990 р.) зроблено акцент на тому, що кожна людина має право на свободу вираження своєї думки без будь-якої дискримінації⁷⁹².

Європейські стандарти в сфері прав людини - це визнані Європейським співтовариством і зафіксовані в його документах правові норми, що закріплюють права людини і визначають механізми їх реалізації і

⁷⁸⁶ Пархоменко Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корсецького, 2016. С. 144.

⁷⁸⁷ Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: навч.-практ. посіб. Миколаїв : Атол, 2003. С. 56.

⁷⁸⁸ Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : міжнар. док. від 28.01.1981 / Рада Європи. Офіційний вісник України. 2011. 14 січ. № 1. С. 85.

⁷⁸⁹ Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15.05.2003. № 802-IV. Офіційний вісник України. 2003. 27 черв. № 24. Ст. 1109.

⁷⁹⁰ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: міжнар. док. від 05.11.1992. Рада Європи. Офіційний вісник України. 2006. 25 груд. № 50. Ст. 3381.

⁷⁹¹ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: міжнар. док. від 05.11.1992. Рада Європи. Офіційний вісник України. 2006. 25 груд. № 50. Ст. 3381.

⁷⁹² Паризька хартія для нової Європи : Міжнародний документ від 21.11.1990 р. ОБСЄ. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_058. (дата звернення 13.01.2021).

захисту⁷⁹³. За формою зовнішнього прояву серед європейських правових гарантій забезпечення свободи слова розрізняють письмові (документальні) та інституційно-діяльнісні. За функціональною спрямованістю вони поділяються на засоби реалізації, охорони і захисту свободи слова⁷⁹⁴.

У резолюції «Свобода вираження поглядів в Інтернеті» (2009 р.) Парламентська асамблея ОБСЄ закликала держави-учасниці «заохочувати право кожної людини на свободу переконань і вільне їх виявлення і право безперешкодно шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї, пов'язані з політичними, релігійними або ідеологічними поглядами або переконаннями, в Інтернеті, незалежно від державних кордонів» (п. 8)⁷⁹⁵.

Створення цілісного міжнародно-правового механізму юридичного захисту права свободи творчості вимагає прийняття єдиного міжнародного акта. Недоліком міжнародно-правових стандартів є те, що свобода творчості, як окрема категорія не визначена. У чинному міжнародному законодавстві свобода творчості розглядається як складова свободи слова, або в частині прав інтелектуальної власності, що не відповідає змісту права на свободу творчості. На наш погляд, така ситуація ускладнює міжнародно-правове забезпечення свободи творчості. Вважаємо за доцільне прийняття єдиного документа, який би гарантував забезпечення на міжнародному рівні свободу слова, вираження поглядів і творчості – свободу інтелектуального самовираження. Цей термін, на наш погляд є ширшим ніж свобода слова та охоплює об'єкти інтелектуальної власності як результати творчої діяльності.

З. Бжезинський, писав, що в минулому столітті домінували дискусії з пошуку кращої організації суспільства і досягнення добробуту, а сьогодні ми стоїмо на порозі грандіозних дебатів з особистісного виміру людського життя. Виникає необхідність в інтелектуальному розкутих, вільних індивідах соціуму - «провідниках прогресу», ідеї яких покликані змінювати світ навколо. Ми є свідками нових видів людської поведінки, нових типів особистості і нових уявлень про харизму. У певному сенсі мова йде про ознаки епохи обдарованих натур, які, за свідченням А. Пятигорського, залишаються далекими як від спокус «всенародної слави», так і від визнання їх елітною верхівкою⁷⁹⁶.

Термін «свобода інтелектуального самовираження» вживається у ст. 2 проекту «Міжнародної конвенції про захист інтелектуальної свободи», який

⁷⁹³ Пархоменко Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2016. 253 с.

⁷⁹⁴ Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів : ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 195–196.

⁷⁹⁵ Резолюция Парламентской Ассамблеи ОБСЕ Восемнадцатой ежегодной сессии «Свобода выражения мнений в Интернете» (Вильнюс, 29.06–03.07.2009). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/975_016.

⁷⁹⁶ Пятигорский А. Вспомнишь странного человека. Москва : Новое литературное обозрение, 1999. С. 113-114.

був розроблений зусиллями Харківської правозахисної групи 2000 р., де зазначено: «Кожному належить свобода інтелектуального самовираження, яка означає свободу шукати, створювати, одержувати і передавати будь-яку інформацію, незважаючи на адміністративні і державні кордони усно, письмово чи в запису на інших (електронних) носіях; або в формі твору мистецтва чи будь-якими засобами комунікації на свій вибір. Не можна встановлювати будь-які юридичні, політичні, адміністративні та інші заборони чи обмеження на тему, предмет і матеріал інтелектуального самовираження. Свобода інтелектуального самовираження передбачає реальну можливість людини слідувати власним життєвим цілям і перспективам, і діяти виходячи із власного розуміння обставин; у цьому прагненні і зродженій ним активності індивіди можуть бути обмежені лише для забезпечення необхідного простору свободи кожного. Будь-яке обмеження свободи інтелектуального самовираження під приводом захисту національної безпеки не може бути застосованим, якщо тільки орган державної влади чи посадова особа не доведуть перед компетентним судом, що це обмеження ґрунтується на вимогах ч. 6 статті 2 і прописано законом для забезпечення необхідного простору свободи кожного. Обмеження свободи інтелектуального самовираження може ґрунтуватися виключно на прямому твердженні закону, який має бути загальнодоступним і сформульованим так, щоб кожний міг передбачити, чи є його дії (бездіяльність) протиправними. Свобода інтелектуального самовираження може бути обмежена з причин загрози національній безпеці тільки якщо державний орган чи посадова особа зможуть довести в суді, що: а) даний спосіб інтелектуального самовираження є формою заклику до насильницьких дій; б) даний спосіб інтелектуального самовираження може призвести до насильницьких дій; в) існує прямий зв'язок між даним способом інтелектуального самовираження і реальними фактами насильницьких дій. Інтелектуальне самовираження не становить загрози національній безпеці, якщо воно: а) є критикою чи образою країни, держави чи її символів, уряду, державних органів чи діячів, а також іноземної країни, держави чи її символів, уряду, державних органів чи діячів; б) є запереченням чи виступає на підтримку заперечення за мотивами релігії (совісті), моралі чи інших переконань проти призову на військову службу чи військової служби як такої; проти учасників (сторін) політичних конфліктів і(або) застосування ними сили (загрози силою) для розв'язання суперечок; в) спрямовано на передачу співгромадянам і(або) міжнародній громадськості інформації про згадані порушення конституційних та інших (міжнародних) норм про захист прав і свобод людини. Інтелектуальне самовираження, що не становить загрози національній безпеці, не обмежується переліком форм і способів, наведених у ч. 7 цієї статті ⁷⁹⁷.

⁷⁹⁷ Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група. Харків : Фоліо, 2001. С. 37.

Такий підхід розширює простір реалізації права на свободу слова, думки, поглядів і творчості. Проект ⁷⁹⁸ охоплює широку сферу інтелектуальної активності в сучасних суспільствах - від створення нових наукових концепцій і нетрадиційних підходів в бізнесі і фінансах - до конструювання різноманітних символічних зразків.

В цілому підтримуючи проект розроблений Харківською правозахисною групою (В. Речицький), варто відзначити, що документ є робочою версією та потребує подальшого доопрацювання, внесення до нього певних обмежень, особливо в умовах існування невизнаних, терористичних квазидержавних утворень, поширення пропаганди, інформаційної війни. Між свободою творчості та демократією виникає багато протиріч не лише в Україні, але і в багатьох інших країнах, які потребують міжнародного врегулювання.

У лютому 2000 р. на Міжнародному правозахисному форумі в Римі окремі представники міжнародних неурядових організацій і деякі міжнародні експерти висловили свій сумнів щодо доцільності написання подібного документа. Висловлені ними аргументи зводилися в кінцевому рахунку до однієї тези: навіщо створювати модельний проект, коли існує діюча «Конвенція про захист прав людини і основних свобод», стаття 10 якої передбачає захист свободи слова, тобто право, яке включає «свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» ⁷⁹⁹.

Однак, слід погодитися з розробниками проекту конвенції, адже стаття 10 «Конвенції про захист прав людини і основних свобод» 1950 р. не проголошує свободу творчості та її гарантії, як таку, а проголошує свободу вираження поглядів і накладає обмеження на свободу творчості на рівні зі свободою слова.

У ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод людини, зокрема, стверджується, що здійснення свободи вираження поглядів «може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя, і є необхідним у демократичному суспільстві» ⁸⁰⁰.

Натомість проект «Міжнародної конвенції про захист інтелектуальної свободи» більшість обмежень вважає принципово неприйнятними. І це пояснюється тим, що «Міжнародна конвенція про

⁷⁹⁸ Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група. Харків : Фоліо, 2001. С. 37.

⁷⁹⁹ Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група. Харків : Фоліо, 2001. С. 37.

⁸⁰⁰ Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2021).

захист інтелектуальної свободи» в своїй основі відповідає не європейському, а американському підходу щодо прийнятності або неприйнятності тих чи інших обмежень свободи слова. Тобто за своєю парадигмою вона відповідає Першій поправці до Конституції США (1791 р.), в якій стверджується, що свобода слова не може підлягати будь-яким законодавчим обмеженням, не кажучи вже про адміністративні. Як відомо, зазначений підхід зберігається також у ряді відповідних рішень Верховного Суду США (ними дію Першої поправки було поширено на інформаційну свободу), окремих законодавчих актах цієї країни («Freedom of Information Act», «Sunshine Act») і ін.

Проект «Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи» більшою мірою гарантує право на свободу творчості, ніж «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» 1950 р., запроваджуючи термін «свободи інтелектуального самовираження». Крім того, проект конвенції демонструє значно ширший підхід до свободи слова ніж той, що вважається сьогодні прийнятним в Європі. В основі проекту закладені англосаксонський правовий підхід до захисту свободи думки, слова і творчості. Конвенція не визнає, що інформація може бути поганою, шкідливою, небезпечною або загрозливою. Міжнародно-правові гарантії інтелектуальної свободи повинні бути представлені на міжнародному рівні і адаптовані до прийняття на національній платформі.

Разом з тим, слід відмітити, що сьогодні саме інформація стала одним із найнебезпечніших видів зброї, яка має вплив на суспільну свідомість, наносить шкоду суспільній психології, психології особи, розпалює ворожнечу.

Поняття «інформаційна війна» увів у науковий обіг американський дослідник М. Маклюен, який проголосив тезу «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації»⁸⁰¹. Без ефективних правових обмежень, пропаганда, як елемент інформаційної війни може бути завуальована за свободою творчості та може «результативно» маніпулювати суспільною свідомістю.

Французький соціолог Жак Еллюль запропонував розрізнити вертикальну та горизонтальну пропаганди⁸⁰². Вертикальна – це класичний варіант пропаганди, яку можна ефективно обмежити правовими засобами. Це інформаційний потік згори до низу з пасивним реагуванням аудиторії. Такий вид пропаганди поширюється через відповідні засоби масової інформації і спрямований на широку аудиторію. Горизонтальну пропаганду Ж. Еллюль називає новим винаходом. Вона реалізується в колективі, окремій групі, а не спускається згори до низу. Такий вид пропаганди складно простежити і обмежити правовими засобами. Горизонтальна пропаганда немає лідера, всі учасники є рівними.

⁸⁰¹ Маклюен М. Що таке інформаційна війна URL: my.elvisti.com/sergandr/iv.html. (дата звернення: 12.01.2020).

⁸⁰² Ellul J. Propaganda. The formation of men's attitudes. New York, 1965. 342 p.

Отже, підтримуючи запровадження категорії «свобода інтелектуального самовираження» у статті 2 проекту «Міжнародної конвенції про захист інтелектуальної свободи» вважаємо недостатніми ті обмеження, які пропонуються авторами проекту в умовах можливостей інформаційних технологій, використання інформації як зброї, розпалення ворожнечі, інформаційних воєн. Автори проекту пропонують закріпити можливість обмеження свободи інтелектуального самовираження з причин загрози національній безпеці тільки якщо державний орган чи посадова особа зможуть довести це в суді. Інформація поширюється миттєво, протягом тривалості судового процесу суспільно-небезпечна інформація може бути поширена і досягнути своєї мети. Таке обмеження видається неефективним.

З іншого боку, вважаємо, що обмеження свободи вираження поглядів, які закріплені в статті 10 «Конвенції про захист прав людини і основних свобод» не відповідають викликам інформаційного суспільства, принципам справедливості в процесі обмеження права на свободу творчості, адже в більшій мірі орієнтовані на свободу вираження поглядів ніж свободу творчої діяльності.

З метою удосконалення міжнародно-правового забезпечення права на свободу творчості доцільно розробити єдиний міжнародний документ гарантування свободи інтелектуального самовираження на міжнародному рівні, який буде відповідати вимогам інформаційного суспільства, де рушійною силою розвитку та перетворень є людська інтелектуальна творчість.

Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення. Міжнародно-інституційне гарантування права на свободу творчості здійснюється через органи та правові процедури, в рамках яких здійснюється діяльність міжнародних інституцій.

Недоліком міжнародно-правових стандартів є те, що свобода творчості як окрема категорія не визначена. У чинному міжнародному законодавстві свобода творчості розглядається як складова свободи слова, що ускладнює міжнародно-правове забезпечення свободи творчості. Вважаємо за доцільне необхідність розробки єдиного документа, який би гарантував забезпечення на міжнародному рівні свободи творчості та інтелектуального самовираження.

4.5. Критерії ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості

Перехід права на свободу творчості від рівня декларативності до реального змісту вимагає ефективного функціонування механізму його забезпечення. Найбільш вдалу характеристику складних і цілеспрямованих заходів забезпечення права на свободу творчості можна здійснити шляхом визначення критеріїв ефективності забезпечення права на свободу творчості, включаючи аналіз нормативно-правового регулювання.

Розвиток сучасного суспільства пов'язується з підвищенням ролі та значення ефективності забезпечення прав і свобод людини. Чітке визначення меж правового впливу, наявність ефективних механізмів виконання закону є важливими чинниками визначення ефективності права як регулятора суспільних відносин. Реалізація правових вимог є своєрідним завершальним етапом процесу правового регулювання суспільних відносин.

Творчість є невід'ємною частиною людської сутності, тому виникає питання визначення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості. Що є основою ефективності? Які критерії важливі для вивчення рівня забезпечення цього права? Відповіді на ці питання чітко різні, оскільки багато вчених по-різному трактують значення тлумачення.

Зокрема, В. Головченко зазначає, що ефективність законодавства – це відношення результату правового регулювання до її цілі. Вона складається із системи реальних актів застосування закону, в якому втілені певні соціальні проблеми, цілі, функції державних структур, права та обов'язки громадян, посадових осіб⁸⁰³.

С. Алексєєв в поняття ефективності права включає фактичну ефективність (співвідношення між фактично досягнутими результатами і безпосередньою, найближчою метою, для досягнення якої були прийняті відповідні юридичні норми); обґрунтованість і доцільність (умови і вимоги, які забезпечують такий зміст і порядок реалізації правових норм, котрий дозволяє йому бути високо результативним регулятором суспільних відносин); корисність (фактичну ефективність, яка розглядається під кутом зору досягнення реального позитивного ефекту); економічність (корисність правового регулювання з урахуванням кількості витрат матеріального, людського, часового характеру)⁸⁰⁴.

Ф. Фаткуллін, Л. Чулюкін характеризують ефективність правових норм як досягнення науково обґрунтованих цілей, позитивність результатів дії норми та її економічність⁸⁰⁵.

⁸⁰³ Головченко В. В. Науково-методичні засади вивчення та оцінки ефективності законодавства. Законодавство: проблеми ефективності. Київ, 1995. С.41.

⁸⁰⁴ Алексєєв С. С. Общая теория права: в 2 т. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. С. 26.

⁸⁰⁵ Фаткуллин Ф.Н. Социальная ценность и эффективность правовой нормы / Ф.Н. Фаткуллин, Л.Д. Чулюкин. Казань, 1977. С. 26.

Аналізуючи вищезазначені погляди науковців можна стверджувати, що під ефективністю розуміють співвідношення між досягнутими результатами та поставленою метою.

Метою механізму забезпечення права на свободу творчості є ефективна правова охорона процесу творчості та його результатів, створення умов для реалізації творчого потенціалу особи, стимулювання розвитку творчості та захист права на свободу творчості у разі невизнання, порушення або оскарження. Зазначені елементи мети є ідентифікаторами при визначенні ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості, критеріями його ефективності.

Таким чином, до критеріїв ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості належать:

1. Визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

3. Ефективність захисту права на свободу творчості.

Вважаємо за доцільне проаналізувати кожен із критеріїв ефективності права на свободу творчості в Україні.

1. Ефективність правової охорони процесу творчості та правової охорони результатів творчої діяльності залежить від дієвості юридичних чинників, які визначають ефективність правового регулювання. Визначаючи ці чинники, ми поділяємо думку О.Скакун, яка вирізняє серед них три групи:

1) стан нормативної основи правового регулювання, її досконалість: а) створення науково обґрунтованої системи законодавства; б) здатність законодавства забезпечити узгодження реальних потреб та інтересів суб'єктів права, відносини між якими воно регулює; в) відповідність нормативно-правових актів та інших форм права соціально-політичним реаліям, ступеню відновлення суспільства, реальним можливостям здійснення закріплених у них норм права, їх захисту в суді; г) скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; д) чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення прав і свобод людини; е) наукове планування законів держави (межі правового регулювання) тощо ⁸⁰⁶;

2) стан правозастосовної діяльності, її якість: а) чітка предметна визначеність діяльності судових, контрольно-наглядових, правоохоронних та інших правозастосовних органів держави; б) освітньо-професійний рівень підготовки фахівців, котрі застосовують право; в) наявність правових стимулів (суб'єктивних прав, пільг, заохочень) для активного виконання професійного обов'язку; г) інструментально-технологічна забезпеченість проголошених цілей правового регулювання, налагодженість діючих процесуальних механізмів, які гарантують практичну реалізацію норм

⁸⁰⁶ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 543.

матеріального права; г) погодженість дій усіх відомчих установ з виконання правових рішень; д) тісний зв'язок діяльності правозастосовних органів з населенням; е) матеріально-технічна оснащеність правозастосовних органів та їх співробітників⁸⁰⁷;

3) стан правової свідомості і культури суспільства: а) високий рівень правової інформованості громадян; б) відсутність розбіжностей між нормативною основою правового регулювання і моральними нормативами суспільства; в) усвідомлення принципу верховенства права як універсального, що інтегрує набуті правові цінності (правова законність, поділ влади, народний суверенітет, демократія, основоположні права і свободи людини, справедливий суд тощо) і має передаватися з покоління в покоління; г) морально-правова готовність до захисту своїх прав і свобод в судовому порядку та ін. Ефективність правового регулювання більшою мірою залежить від моральних якостей кадрового складу фахівців (суддів, прокурорів, нотаріусів, слідчих), ніж від досконалості законодавства, оскільки фахівець, що застосовує норми права, зобов'язаний перебороти розрив між формальною загальністю закону й унікальністю кожного життєвого випадку. Це досягається за допомогою діалогових правозастосовних процедур і процесуальної професійної активності⁸⁰⁸.

Визначаючи ефективність стану нормативного правового регулювання вважаємо за доцільне проаналізувати: а) досконалість правового регулювання права на свободу творчості; б) відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним та політичним реаліям, рівню розвитку суспільства, реальним можливостям здійснення закріплених у них нормах права правомочностей у сфері творчості, їх захисту в суді; в) скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; г) чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості.

Перший чинник - досконалість правового регулювання права на свободу творчості. В Україні існує нормативна основа правового регулювання права на свободу творчості. КУ (ст.15) гарантує політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність, цензура заборонена. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34). Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54).

Аналіз статті 54 Конституції України дозволяє вказати на недоліки конституційного закріплення права на свободу творчості. По-перше, право на свободу творчості є природним правом людини, яке належать людині від

⁸⁰⁷ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 543.

⁸⁰⁸ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 543.

народження, закладене в самій її сутності, має бути рівним для всіх, незалежно від громадянства. Закріплення на конституційному рівні гарантування права на свободу творчості лише «громадянам» є обмеженням свободи творчості і суперечить як змісту цього права, так і міжнародним стандартам, зокрема статті 10 Європейської конвенції з прав людини, яка передбачає, що «кожен має право на свободу вираження поглядів».

Зазначені недоліки юридичної техніки викладення норм, які регулюють свободу творчості в Україні не дублюються. Так, стаття 309 Цивільного кодексу України вказує, що фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається. Стаття 7 Закону України «Про культуру» гарантує свободу творчості, вільний вибір діяльності у сфері культури, забороняє втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності, не обмежуючи коло осіб, на яких вона поширюється, громадянами.

Аналізуючи джерела права на свободу творчості за юридичною силою, доходимо висновку, що Стаття 7 Закону України «Про культуру», в порівнянні зі статтею 54 Конституції України і статтею 309 Цивільного кодексу, більш точно відображає зміст і обсяг права на свободу творчості, адже не обмежує види творчої діяльності лише до літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

На наш погляд, статтю 54 Конституції України доцільно викласти у наступній редакції: *«Кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожному гарантується право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку усіх видів творчої діяльності, встановленню відповідних зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами».*

Ці зміни, на наш погляд, посилять ефективність забезпечення права на свободу творчості в частині створення науково обґрунтованої системи законодавства та його здатності забезпечити узгодження реальних потреб та інтересів суб'єктів права.

Аналіз другого юридичного чинника - відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним, політичним реаліям дає можливість констатувати, що соціально-політичні фактори справляють негативний вплив на реалізацію права на свободу

творчості. Відсутня ефективна соціально-економічна підтримка творців, творчих спілок та об'єднань.

До прикладу, у видатковій частині ЗУ «Про державний бюджет на 2019 рік» передбачав фінансування національних творчих спілок. У графі «Фінансова підтримка національних творчих спілок у сфері культури і мистецтва» передбачено 87,5 млн грн⁸⁰⁹. У ЗУ «Про державний бюджет на 2020 рік» у графі «Здійснення культурно-митецьких заходів» передбачено 24,6 млн грн.⁸¹⁰

Згідно переліку Міністерства культури сьогодні в Україні функціонують такі національні спілки: Національна спілка композиторів України; Національна хореографічна спілка України; Національна всеукраїнська музична спілка; Національна спілка кобзарів України; Національна спілка художників України; Національна спілка майстрів народного мистецтва України; Національна спілка фотохудожників України; Національна спілка письменників України; Національна спілка театральних діячів України; Національна спілка краєзнавців України; Національна спілка кінематографістів України⁸¹¹.

Такі негативні тенденції у підтримці творчості призведуть до руйнації української культури, втрати ідентичності на національній самобутності. Тенденції соціально-економічного розвитку мають бути спрямовані на розвиток науки, техніки, культури. Ці показники є пропорційними, адже рівень виробництва і економіки країни в цілому залежать від зазначених напрямів людської діяльності.

Творча інтелектуальна діяльність є однією з рушійних сил розвитку цивілізації. Слід відзначити й існування політичного тиску на свободу творчості в Україні, відсутні реальні гарантії захисту свободи вираження думки. Особливо яскраво це виражено в окремих видах творчої діяльності. У журналістській сфері лакмусовим папером декларативності гарантій свободи слова та свободи творчої діяльності є відсутність ефективного розслідування та покарання замовників вбивств Георгія Гонгадзе і Павла Шеремета.

Поряд із критичною оцінкою відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним, політичним реаліям, варто відзначити і удосконалення системи судового захисту права на свободу творчості та інтелектуальну власність у формі створення спеціалізованого органу – Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Третім юридичним чинником визначення дієвості нормативно-правового регулювання права на свободу творчості є скорочення владних,

⁸⁰⁹ Про внесення змін до статті 5 Закону України "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" : Закон України від 04.09.2018, № 2514-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018, № 41, ст.315.

⁸¹⁰ Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 23 листопада 2018 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>. (дата звернення: 13.01.2021).

⁸¹¹ Міністерство культури України. Установи галузі. Національні творчі спілки. URL.:http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244995965&cat_id=244995957 (дата звернення 13.01.2021)

імперативних методів регулювання творчої діяльності за рахунок збільшення диспозитивних методів. Незважаючи на те, що цензура заборонена ст.15 КУ, ст. 309 ЦКУ, ст. 24 ЗУ «Про інформацію», ст. 2 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації», ст. 5 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення», ст. 2 ЗУ «Про інформаційні агентства», традиції радянських часів зберегли неофіційну цензуру в Україні. З моменту проголошення незалежності країни і по теперішній час як влада, так і потужні фінансові кола спрямовують офіційні потоки інформації, підтримуючи вигідний курс, використовуючи приховану цензуру та маніпулюючи суспільною свідомістю. Це становить загрозу розвитку громадянського суспільства в Україні.

Четвертим показником є чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості, встановленого адміністративним, цивільним, кримінальним та освітнім законодавством.

О. Ришкова вказує, що ні компенсаційний характер цивільно-правової відповідальності, ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність у сучасних умовах не здатні забезпечити надійний та ефективний захист права інтелектуальної власності. Вихід із цього становища науковець вбачає в істотному посиленні і цивільно-правової, і адміністративної, і кримінальної відповідальності. Законодавство багатьох зарубіжних країн розвивається саме цим шляхом ⁸¹².

Пунктом 5 статті 42 ЗУ «Про освіту» визначається, що за порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності: – відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; – позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання; – відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; – позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи обіймати визначені законом посади та ін. ⁸¹³. Однак, слід відзначити, що у законі відсутнє поняття академічної відповідальності. Заходи академічної відповідальності чи «види академічних стягнень» стосуються спеціального суб'єкта, до них належать і здобувачі освіти і науково-педагогічні працівники. Ст. 6 аналізованого закону зазначено види «академічних стягнень»: – повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); – повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; – відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту); – позбавлення академічної стипендії; – позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання ⁸¹⁴. Ці види

⁸¹² Ришкова О.В. Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності / О.В. Ришкова. Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2008. Т. 21 (60). № 1. С. 90–92.

⁸¹³ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2021).

⁸¹⁴ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2021).

«академічної відповідальності» застосовуються до осіб, якщо вони допустили академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію, списування, обман, хабарництво чи необ'єктивне оцінювання⁸¹⁵.

Відсутність у законодавстві визначення поняття «академічної відповідальності» свідчить про відсутність чіткого визначення видів юридичної відповідальності за порушення у сфері права на свободу творчості.

Отже, критеріями ефективності нормативного правового регулювання права на свободу творчості є: а) досконалість правового регулювання права на свободу творчості; б) відповідність нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним та політичним реаліям, можливостям здійснення закріплених у них нормах права правомочностей у сфері творчості та їх захисту в суді; в) скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; г) чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості.

Внаслідок аналізу джерела права на свободу творчості за юридичною силою, доходимо висновку, що стаття 7 ЗУ «Про культуру», в порівнянні зі статтею 54 КУ і статтею 309 ЦКУ, більш точно відображає зміст і обсяг права на свободу творчості, адже не обмежує види творчої діяльності лише до літературної, художньої, наукової і технічної творчості. На наш погляд, у статтю 54 КУ та 309 ЦКУ доцільно внести зміни.

Наступним показником ефективності правової охорони процесу творчості є стан правозастосовної діяльності. Характеризуючи форми правозастосування, варто виділити правосуддя (судову форму); установчорозпорядчу; контрольно-наглядову; правоохоронну форму.

Удосконалення судової форми правозастосування у сфері свободи творчості передбачено Указом Президента від 29.09.2017 р. шляхом створення в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Чітка предметна визначеність діяльності суду передбачає розгляд справ у спорах щодо прав на об'єкти промислової власності; справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності; справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав та інші справи у сфері захисту права інтелектуальної власності.

Основою установчорозпорядчої форми становить система державного управління у сфері інтелектуальної власності, яка наразі має низьку ефективність і не здатна забезпечити охорону прав інтелектуальної власності. У цій сфері виникають зауваження до України з боку міжнародних партнерів зокрема, США та ЄС. З метою подолання такої ситуації 01.06.2016 р. Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 402-р схвалив Концепцію реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні). Концепція передбачає запровадження

⁸¹⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2021).

прозорі дворівневої структури державної системи правової охорони інтелектуальної власності, за якої Мінекономрозвитку забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності, а національний орган інтелектуальної власності виконує окремі публічні функції (владні повноваження) з реалізації державної політики.

24 травня 2018 р. відповідно до наказу № 718 Міністра економічного розвитку і торгівлі було створено державну організацію «Національний офіс інтелектуальної власності» (НОІВ). Це центральний орган у сфері установчо-розпорядчої діяльності держави щодо забезпечення права на свободу творчості. Заваданнями НОІВ є активна діяльність в сфері освіти і науки, проведення наукових досліджень, акумулювання унікальних знань та їх постійне впровадження, а також, передусім, всебічний розвиток людини як творчої особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих та інших здібностей, формування культури використання та охорони інтелектуальної власності для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

До другого рівня Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності відносить роздержавлення Українського агентства з авторських та суміжних прав (далі УААСП). Передбачено створення нової організації колективного управління шляхом трансформації УААСП у недержавну організацію колективного управління, яка збиратиме винагороду (роялті) у визначених законодавством сферах.

Відповідно до статті 17 ЗУ «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» інформація про зареєстровані організації колективного управління розміщена в загальнодоступному Реєстрі організацій колективного управління. Наразі рішенням комісії з акредитації організацій колективного управління акредитовано Громадську спілку «Коаліція аудіовізуальних і музичних творів»; громадську спілку «Українська ліга авторських та суміжних прав», громадську спілку «Український музичний альянс», Всеукраїнську громадську організацію «Всеукраїнське Агенство Авторських Прав» та інші.

Таким чином, можна зробити висновок, що установчо-розпорядча форма, яка є показником дієвості правозастосовної діяльності та ефективності правової охорони процесу творчості, потребує удосконалення. Стан реформування державної правової системи охорони інтелектуальної власності триває вже четвертий рік, хоча початково реалізація Концепції планувалася протягом 2016 р. — I кварталу 2017 р. Політика у сфері інтелектуальної власності є однією з ключових передумов забезпечення права на свободу творчості.

Контрольно-наглядова діяльність як права форма забезпечення права на свободу творчості має власний юридичний вимір, пов'язаний із забезпеченням режиму законності і правопорядку у сфері свободи творчості. Аналіз тлумачень контролю та нагляду, які містяться у словниках, дає

підстави зробити висновок про те, що зміст терміна «контроль» розкривається за допомогою терміна «нагляд», і навпаки, при розкритті змісту терміну «нагляд» вживається термін «контроль». Приміром, «нагляд» є «дія за ким-, чим-небудь для контролю, забезпечення порядку тощо»⁸¹⁶.

Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності у сфері забезпечення права на свободу творчості це нормативно-визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності, який охоплює здійснення функцій держави компетентними суб'єктами контрольно-наглядової діяльності, спрямований на утвердження права на свободу творчості й гарантування режиму законності й правопорядку у сфері реалізації інтелектуальної власності шляхом видання конкретизованих індивідуальних актів або рішень відповідно до чинного законодавства.

Важливість контрольно-наглядової форми підсилюється глобалізацією, інтеграцією в міжнародне співтовариство та реформами, що покликані якісно змінити ставлення суспільства до права на свободу творчості, інтелектуальної власності.

Слід відмітити, що до 2014 р. у складі Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти з метою посилення контрольної функції Верховної Ради України при здійсненні аналізу практики застосування законодавчих актів у сфері інтелектуальної власності діяв підкомітет з інтелектуальної власності, який відповідав за підготовку та подання відповідних висновків і рекомендацій на розгляд Верховної Ради, на постійній основі здійснював моніторинг практики застосування законодавства у сфері творчості, здійснював підготовку щорічної Білої книги щодо стану забезпечення правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності в Україні й сприяв впровадженню дієвого громадського контролю за застосуванням положень законодавства. Сьогодні у складі Комітету з питань освіти, науки та інновацій діє підкомітет із питань науки та інновацій. Наш погляд, це є недоліком контрольно-наглядової форми забезпечення права на свободу творчості, адже відсутність профільного підкомітету негативно позначиться на реалізації досліджуваного права. Наука та інновації не охоплюють весь зміст інтелектуальної власності і права на свободу творчості. Крім того, наразі відсутня реальна взаємодія національних контрольно-наглядових органів між собою, а також з міжнародними контролюючими органами, а також громадськими об'єднаннями. Детальна регламентація координації діяльності відсутня навіть на національному рівні, хоча саме від ефективної діяльності органів контрольно-наглядового спрямування залежить реалізація права на свободу творчості, втілення завдань держави, які відображені в ст. 3 КУ– забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гарантування статусу людини як найвищої соціальної цінності, чий законні інтереси і потреби визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

⁸¹⁶ Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 2. Д-Копці. / редкол. О.С. Мельничук Київ : Наук. думка, 1985. 572с.

Визначальним показником ефективності правової охорони процесу творчості є правоохоронна форма, яка є системою правових норм, що регулюють відносини у сфері права на свободу творчості з приводу створення і використання об'єктів інтелектуальної власності. Специфіка правоохоронної форми полягає у тому, що на відміну від економічних благ право на свободу творчості та результати інтелектуальної власності не можуть бути захищені від використання третіми особами на підставі одного лише володіння ними. В умовах глобалізації та інформаційного суспільства творці не в змозі здійснювати контроль за використанням творчих результатів. Удосконалення правоохоронної форми права на свободу творчості зумовлена необхідністю забезпечення інтересів творців шляхом надання їм строкових прав щодо контролю над використанням їхніх творчих результатів; стимулювання творчої діяльності, заохочення творчої активності, впровадження творчих результатів у інтересах соціально-економічного розвитку суспільства; створення цивілізованого ринкового середовища, надійного захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності; захист інтересів суспільства щодо вільного доступу до світової інтелектуальної скарбниці.

Організація дієвої системи правозастосування для забезпечення права на свободу творчості прямо впливає на розбудову науково-технічної сфери України, підвищення її інвестиційного іміджу, розвиток культури в суспільстві.

Показником ефективності правової охорони права на свободу творчості є стан правосвідомості і правової культури суспільства. Негативним чинником є недооцінка в суспільстві значимості права на свободу творчості та результатів інтелектуальної власності. Деформація правових уявлень у малозабезпечених верств населення підтримується невибагливістю їх вимог до охорони як результатів власної творчості, так і до чужої інтелектуальної власності. Нерідко через низький рівень правової обізнаності та правової культури суб'єкти науково-технічної діяльності не використовують існуючі механізми захисту права на свободу творчості та права інтелектуальної власності. Проблеми забезпечення права на свободу творчості значною мірою визначаються обмеженою платоспроможністю населення, у багатьох сферах творчості діють стимули до споживання результатів творчості, які скопійовані, або виготовлені з порушенням прав інтелектуальної власності.

Підвищення рівня правової культури та правової свідомості матиме позитивний вплив на активізацію творчої діяльності, акумулювання унікальних знань у сфері освіти і науки, проведення наукових досліджень, їх постійне впровадження, на всебічний розвиток людини як творчої особистості, її талантів, інтелектуальних, творчих здібностей, сприятиме охороні інтелектуальної власності.

Таким чином, до критеріїв визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів належать: 1) стан нормативної основи правового регулювання; 2) стан і якість правозастосовної діяльності; 3) стан правової свідомості і культури суспільства.

Аналіз вказаних показників дає можливість зробити висновок про недоліки у нормативній основі, правозастосовній діяльності та необхідності підвищення рівня правової культури та правосвідомості суспільства.

Незважаючи на помітний прогрес, досягнутий останніми роками у сфері законодавчого забезпечення правової охорони свободи творчості та інтелектуальної власності, на думку міжнародних експертів, її недосконалість все ще є одним з чинників, який перешкоджає створенню в Україні ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності. Аналіз свідчить, що дотримання положень законів України у сфері інтелектуальної власності залишається на недостатньому рівні. Це призводить до звинувачень нашої держави в порушенні на її території прав інтелектуальної власності, низькому рівні їх захисту. На недостатньому рівні здійснюється аналіз ефективності положень законодавства у сфері права інтелектуальної власності та стану його правозастосування⁸¹⁷.

Потребує вдосконалення координація діяльності міністерств, відомств, комітетів Верховної ради та громадських організацій з підготовки законодавства.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

Поряд із правовою охороною слід також враховувати умови для забезпечення права на свободу творчості. Тому наступним критерієм є забезпечення умов права на свободу творчості. Свобода творчості є пов'язаною з інтелектуальною свободою індивіда. Запорукою успішності творця є відсутність обмежень на мету і предмет його розумових зусиль і уяви. Творче самовираження забезпечується правовими інститутами свободи думки і слова.

Свобода творчості реалізується шляхом створення умов для забезпечення права людини на свободу думки та слова. Чинна КУ в статті 34 регламентує і гарантує право людини та громадянина на свободу думки, слова і переконань: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної

⁸¹⁷ Про Рекомендації парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1243-16> (дата звернення: 15.01.2021).

конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя». Це право тісно пов'язане із забезпеченням умов для вільної творчості. Його зміст зводиться до вільного зберігання та збирання, використання і поширення будь-якої інформації та ідей, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Сьогодні вкрай необхідно привести вітчизняне законодавство України відповідно до європейських правових стандартів, зокрема, й у сфері ефективного забезпечення права на свободу слова і преси. Крім того, слід зазначити, що в Україні досі не існує закону, який би регулював діяльність ЗМІ у мережі Інтернет, що, безперечно, зумовлює потребу в його прийнятті.

Оцінку умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи, здійснив Артур Лі, експерт з права інтелектуальної власності, який констатував, що: «Україна переживає епоху непрофесіоналізму, коли дипломи та численні звання не відповідають рівню освіченості і професійних знань. Професіоналізм суперечить результатам діяльності — господарський ринок прав інтелектуальної власності та інновацій в Україні не працює». Наша країна внесена до Списку 301 Торгової палати США і перебуває під пріоритетним наглядом щодо стану захисту прав інтелектуальної власності. Деякі науковці не лише заперечують право автора-працівника (виконавця) на винагороду за відчуження майнових прав, а й заперечують можливість оцінки та обліку усних творів (лекцій) викладачів вищих навчальних закладів. Тільки під час проведення Національного форуму цього року, завдяки ствердній відповіді Рона Марчента, британського експерта ВОІВ, на питання: чи обліковуються усні лекції в реєстрах бухгалтерського обліку університетів ЄС як нематеріальні активи — ставлення фахівців Інституту інтелектуальної власності до усних лекцій як нематеріальних активів змінилося. Нерозуміння фахівцями правових аспектів інтелектуальної власності та кричущий непрофесіоналізм призвели до неузгодженості дій уряду по міжнародним зобов'язанням у сфері інтелектуальної власності⁸¹⁸.

Серед проблем, які перешкоджають реалізації права на свободу творчості найбільш актуальними є надмірне державне регулювання інформаційних відносин; неналежний рівень захисту журналістів; державна пропаганда та обмеження на публічні висловлювання з окремих питань; вплив власників засобів масової інформації на формування редакційної політики; неналежна практика реалізації законодавства у сфері доступу до інформації, в тому числі публічної інформації; відсутність гарантованого доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі Інтернет.

З метою оцінки умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи у структурі творчої діяльності слід виділити такі елементи: процес творчої діяльності, продукт творчої діяльності, особа творця, середовище і умови, у яких реалізується творчість.

⁸¹⁸ Примара інтелектуальної власності. Лі Артур. Голос України 2019. 23 липня. URL : <http://www.golos.com.ua/article/319651> (дата звернення: 09.01.2021).

Особа творця характеризується творчими здібностями, темпераментом, інтелектом, освітою. Створення умов для розвитку та реалізації творчого потенціалу людини є одним із пріоритетних завдань, які визначені Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Держава зобов'язана створити передумови для формування соціально зрілої творчої особистості, здатної творчо мислити, забезпечити морально-духовний, культурний розвиток. Розвиток творчих здібностей є важливим зобов'язанням, адже держава зацікавлена у стимулюванні та впровадженні результатів інтелектуальної діяльності. Без стимулу і розвитку творчих здібностей особи гальмується інноваційний розвиток та науково-технічний прогрес. В. Андреев вказує, що творчі здібності є стійкими властивостями людини, що виявляються у її навчальній, виробничій та іншій діяльності і становлять необхідну умову її творчого розвитку, вони є умовами творчого розвитку. Дослідник виокремлює «мотиваційні, інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні, моральні, естетичні, комунікативно-творчі, самоорганізаційні та індивідуальні здібності, які є компонентами творчих здібностей і повно розкривають структурну модель творчих здібностей особистості до навчально-творчої діяльності»⁸¹⁹.

У забезпеченні права на свободу творчості розвиток творчих здібностей особи відіграє дуже важливу роль, адже вони є пусковим механізмом для реалізації цього суб'єктивного права. Для дитини більш важливим є процес творчості, аніж її результат, для повнолітньої особи результат творчості може бути визначальним у реалізації цього права. Матеріалізована творча праця стає товаром, що має певну вартість і може давати прибуток.

Аналіз реалізації права на свободу творчості свідчить про необхідність вдосконалення діяльності держави щодо створення умов і середовища творчої діяльності. Мова йде про фізичний комфорт творця, оточення, колектив, стимули і бар'єри в творчій діяльності, реальні можливості захисту економічного змісту права на свободу творчості тощо. З цієї точки зору право на свободу творчості може розглядатися як право власності (інтелектуальної). Економічне трактування прав на свободу творчості проявляється через авторське право. Автор інтелектуального продукту володіє сукупністю особистих немайнових прав, які нерозривно з ним пов'язані в силу природи творчої праці.

Складовим критерієм визначення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості є ефективність захисту права на свободу творчості.

До факторів, які впливають на ефективність захисту права на свободу творчості, належать: ефективність судової системи та державних органів у частині провадження у справах, пов'язаних із правом на свободу творчості; здатність правоохоронних органів розслідувати випадки посягання,

⁸¹⁹ Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Основы педагогики творчества. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. С. 134.

невизнання права на свободу творчості; здатність правовласників вчиняти дії проти осіб, що порушують їх права з тим, щоб запобігти подальшим правопорушенням і компенсувати збитки, заподіяні внаслідок таких правопорушень. Ефективність захисту права на свободу творчості є показники забезпечення недоторканності цього права, а в разі порушення, застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення.

Таким чином, ефективність механізму забезпечення права на свободу слова, думки не цілком відповідає суспільним відносинам, які склались в Україні.

Важливим елементом ефективності та дієвості механізму забезпечення права на свободу творчості є стимулювання з боку держави. Саме заохочення молодих авторів, винахідників сприятиме збільшенню кількості результатів творчості, тим самим впливатиме на рівень суспільних відносин.

Отже, загальна ефективність механізму забезпечення права на свободу творчості характеризується наступними критеріями:

1. Визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

3. Ефективність захисту права на свободу творчості.

1. Оцінюючи ефективність правової охорони процесу творчості та його результатів проаналізовано: стан нормативної основи правового регулювання; стан і якість правозастосовної діяльності; стан правової свідомості і культури суспільства.

Оцінку ефективності нормативного правового регулювання права на свободу творчості здійснено шляхом аналізу досконалості правового регулювання права на свободу творчості; відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним та політичним реаліям, можливостям здійснення закріплених у них норм права правомочностей у сфері творчості та їх захисту в суді; скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості.

Аналізуючи ефективність правового регулювання права на свободу творчості встановлено недоліки конституційного закріплення права на свободу творчості. По-перше, право на свободу творчості є природним правом людини, яке належить їй від народження, закладене в самій її сутності, має бути рівним для всіх. Аналізуючи джерела права на свободу творчості за юридичною силою, доходимо висновку, що ст. 7 ЗУ «Про культуру», у порівнянні зі ст. 54 КУ і ст. 309 ЦКУ, більш точно відображає зміст і обсяг права на свободу творчості, адже не обмежує види творчої діяльності лише до літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Визначаючи відповідність нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним, політичним реаліям встановлено, що соціально-політичні фактори на сучасному етапі розвитку нашої держави справляють негативний вплив на реалізацію права на свободу творчості.

Оцінюючи скорочення владних, імперативних методів регулювання творчої діяльності за рахунок збільшення диспозитивних методів, встановлено, що зацікавлені провладні особи і відповідні фінансові кола використовуючи приховану цензуру маніпулюють суспільною свідомістю, обмежуючи свободу творчості. В законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «академічної відповідальності», наведено лише види стягнень за порушення академічної доброчесності.

Стан і якість правозастосовної діяльності має певні особливості. Характеризуючи форми правозастосування варто виділити правосуддя (судову форму); установчо-розпорядчу; контрольно-наглядову; правоохоронну форми. Удосконалення судової форми правозастосування у сфері свободи творчості передбачено Указом Президента від 29.09.2017 р. шляхом створення в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Установчо-розпорядча форма потребує удосконалення, адже реформування державної правової системи охорони інтелектуальної власності триває вже четвертий рік. Система державного управління у сфері інтелектуальної власності має низьку ефективність і не здатна забезпечити охорону прав інтелектуальної власності.

Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності у сфері забезпечення права на свободу творчості - це нормативно-визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності, який охоплює здійснення функцій держави компетентними суб'єктами контрольно-наглядової діяльності, спрямований на утвердження права на свободу творчості й гарантування режиму законності й правопорядку у сфері реалізації інтелектуальної власності шляхом видання конкретизованих індивідуальних актів або рішень відповідно до чинного законодавства. Слід відмітити, що до 2014 р. у складі Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти з метою посилення контрольної функції діяв підкомітет з інтелектуальної власності. Сьогодні такого підкомітету не створено, що є недоліком контрольно-наглядової форми забезпечення права на свободу творчості, адже відсутність профільного підкомітету негативно позначиться на реалізації досліджуваного права.

Визначальним показником ефективності правової охорони процесу творчості є правоохоронна форма, яка потребує удосконалення стимулювання творчої діяльності, заохочення творчої активності, впровадження творчих результатів у інтересах соціально-економічного розвитку суспільства; створення цивілізованого ринкового середовища, надійного захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів

інтелектуальної власності; захист інтересів суспільства щодо вільного доступу до світової інтелектуальної скарбниці.

Показником ефективності правової охорони права на свободу творчості є стан правосвідомості і правової культури суспільства. Негативним чинником є недооцінка в суспільстві значимості права на свободу творчості та результатів інтелектуальної власності. Підвищення рівня правової культури та правової свідомості матиме позитивний вплив на активізацію творчої діяльності, акумулювання унікальних знань у сфері освіти і науки, проведення наукових досліджень, їх постійне впровадження, на всебічний розвиток людини як творчої особистості, її талантів, інтелектуальних, творчих здібностей, сприятиме охороні інтелектуальної власності.

Отже, визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів встановлено недосконалість конституційного закріплення права на свободу творчості та доцільність покращення соціально-економічних можливостей для реалізації права на творчість та його захист у суді. Встановлено наявність прихованої цензури, що обмежує свободу творчості. Виявлено недоліки у визначенні академічної відповідальності. Аналіз вказаних показників дає можливість зробити висновок щодо недоліків у правозастосовній діяльності та необхідності підвищення рівня правової культури та правосвідомості суспільства.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

Поряд із правовою охороною слід також враховувати умови для забезпечення права на свободу творчості. Запорукою успішності творця є відсутність обмежень на мету і предмет його розумових зусиль і уяви. Творче самовираження забезпечується правовими інститутами свободи думки і слова. Аналіз реалізації права на свободу творчості свідчить про необхідність вдосконалення діяльності держави щодо створення умови і середовища творчої діяльності: фізичний комфорт творця, оточення, колектив, стимули і бар'єри в творчій діяльності, реальні можливості захисту економічного змісту права на свободу творчості тощо.

3. Ефективність захисту права на свободу творчості. До факторів, які впливають на ефективність захисту права на свободу творчості належать: ефективність судової системи та державних органів у частині провадження у справах, пов'язаних із правом на свободу творчості; здатність правоохоронних органів розслідувати випадки посягання, невизнання права на свободу творчості; здатність правовласників вчиняти дії проти осіб, що порушують їх права з тим, щоб запобігти подальшим правопорушенням і компенсувати збитки, заподіяні внаслідок таких правопорушень. Ефективність захисту права на свободу творчості визначають показники забезпечення недоторканності цього права, а в разі порушення, застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення.

Розділ 5.

Обмеження права на свободу творчості

5.1. Критерії правомірного обмеження права на свободу творчості

У повній мірі розкрити значення творчості для людського співіснування надзвичайно важко, адже ця ознака заходить у самий глибокий наш природи, вона є невід'ємною частиною людської сутності, здатністю генерувати нові ідеї. Це одна із тих сутнісних характеристик, що робить нас автентичними, неповторними. Творчість немислима без свободи, як і свобода без творчості. Ці два начала складають основу людського буття.

З позиції естетичної слово «безмежно» виглядає дуже гарно і вдало, але як бути з позицією правовою? Для відповіді на це питання маємо з'ясувати особливість співвідношення ще з однією категорією, мова йде про благо. Чи завжди творчість і благо йдуть поруч, чи можлива ситуація, коли результати творчості суперечать суспільним інтересам? Очевидно, що так, адже ми знаємо багато випадків, коли результати творчої діяльності можуть нищити мільйони людей. Як тільки свобода творчості реалізується у певних формах у суспільних відносинах, одразу ж виникає ціла низка правових питань. Як можна «виміряти» свободу творчості, її межі, чи можна «дозувати» свободу, як визначити критерії співмірності свободи творчості та інших суспільних цінностей?

Отже, маємо дещо парадоксальне, але абсолютно логічне питання правового регулювання: в яких випадках свободу творчості потрібно охороняти і захищати від посягань та втручань з боку інших осіб, держави, а коли суспільство необхідно охороняти від результатів творчої діяльності, унеможливити їх поширення та реалізацію. Обмеження прав і свобод людини з боку владних інститутів є одним із найактуальніших політико-правових питань протягом усього розвитку людства.

Безперечно, суспільство зацікавлене у свободі творчості, адже найбільш інтенсивного еволюційно-інноваційного, культурного розвитку воно набувало в періоди найменших обмежень свободи творчості, відсутності утисків і переслідувань творців за результати їх діяльності. Саме творчість відіграє провідну роль у становленні культурних цінностей, виступає структурним елементом творення культури. «Перша вимога культури... у вимозі справедливості, тобто гарантії того, що одного разу встановлений правовий порядок не буде порушуватись на користь якогось індивідууму і такого роду право не стане волевиявленням невеликого колективу»⁸²⁰.

⁸²⁰ Фрейд З. Психоаналитические этюды. Минск : АСТ, 1997. С. 132.

Право на свободу творчості, незважаючи на його безперечну цінність для розвитку суспільства, науково технологічного прогресу не може бути зведене до абсолюту. Особа, реалізуючи право на свободу творчості, виступає не як ізольований індивід, а як член соціуму. Коли свобода творчості торкається соціальних цінностей, які пов'язані з гідністю людини, або з національною безпекою, мають функціонувати певні межі. Держава зобов'язана на законодавчому рівні обмежити право на свободу творчості для досягнення балансу між правом особи на свободу творчості та інтересами суспільства. Зважаючи на це, доцільно проаналізувати існуючі обмеження права на свободу творчості, знайти ту істинну межу, де творчість потрібно охороняти та захищати, а де доцільно її обмежити, не вдаючись до правового легізму, тоталітаризму.

Об'єктивною потребою для врегулювання можливого конфлікту інтересів, захисту суспільства від свавілля з боку правокористувача є визначення меж права на свободу творчості. Г. Гегель стверджував, що свобода існує лише там, де владарює закон, а не свавілля. І. Кант розглядав право як сферу свободи⁸²¹.

Наведені визначення мислителів врахували розробники французької Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. У 4 ст. Декларації вказано: «Свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином, здійснення природних прав кожної людини обмежене лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства можливість користування цими ж правами»⁸²².

У цьому відображається основна цінність, творчість у праві отримує необхідну свободу, гарантування можливості задоволення свого інтересу. Поза правом свобода творчості може перетворитися у свавілля.

У сучасній правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття обмеження прав і свобод людини. Існуючі наукові підходи щодо визначення зазначеного питання можна розділити на дві групи. Прихильники першого підходу зокрема, О. Скрипнюк, Ю. Римаренко, М. Селівон, І. Ягофарова, О. Малько в основі визначення обмежень прав та свобод вбачають звуження їх обсягу.

О. Скрипнюк визначає, що обмеження прав і свобод - це передбачений КУ й законами України режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених та гарантованих Основним Законом прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України⁸²³.

⁸²¹ Теория государства и права : курс лекций: под ред. Н.И. Матузова. М., Юрист, 1999. С. 55.

⁸²² Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. / За заг. ред. проф. В.Л.Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. С. 98-100.

⁸²³ Скрипнюк О. В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право. 2011. № 3. С. 5–11.

О. Малько акцентує, що правові обмеження «повідомляють про зменшення обсягу можливостей, свободи, а значить, і прав особистості»⁸²⁴. Зменшення обсягу можливостей є загальнотеоретичною конструкцією, яка лежить в основі визначення обмеження прав та свобод у прихильників першого підходу.

М. Селівон розглядає зазначене правове явище як звуження обсягу права на передбачених законом підставах і в певному порядку⁸²⁵.

І. Ягофарова пропонує розглядати «обмеження права» в двох значеннях. По–перше, як виключення із загальної сукупності прав і свобод людини, яке відбувається в силу різного роду об’єктивних чи суб’єктивних обставин, що мають найчастіше політичний характер. По–друге, обмеження є звуженням обсягу або змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових меж, тимчасових рамок, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів⁸²⁶. Правомірність обмеження прав та свобод, яке відбувається в силу різного роду об’єктивних чи суб’єктивних обставин, можна поставити під сумнів, тому таку можливість обмеження вважаємо дискусійною. Крім того, право на свободу творчості не можливо виключити із загальної сукупності прав і свобод людини, обмеженню можуть підлягати лише окремі його правомочності, наприклад, поширення результатів творчості, що не приведе до звуження змісту цього права.

Аналізуючи наведені визначення науковців слід відмітити, що важливо розрізнити питання обмеження права та визначення його меж. Відповідно до юридичної позиції Конституційного Суду України поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» у контексті ч. 1 ст. 64 КУ слід розуміти як передбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, або встановлення додаткових норм, якими нівелюються ці права і свободи. Необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої суті прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (приймів), визнаючи таку практику допустимою⁸²⁷.

Межі свободи творчості, на наш погляд, – це інтереси, права та свободи інших осіб, а також система норм, яка встановлює заборони та відповідальність для запобігання зловживання свободою з боку управленої особи. Наприклад, межею права на свободу творчості є право інших осіб не піддаватися без вільної згоди медичним або науковим досліддам. Усі заходи, які вживаються владними органами для забезпечення права особи не

⁸²⁴ Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2003. С. 91.

⁸²⁵ Селівон М. Ф. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя. Вісник Конституційного Суду України. 2005. № 3. С. 41.

⁸²⁶ Ягофарова І. Д. Право как мера ограничения свободы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2004. С. 16.

⁸²⁷ Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 р. №2-рп (справа про утворення політичних партій в Україні). Офіційний вісник України. 2007. №54. Ст. 2183. С. 90.

піддаватися без вільної згоди медичним або науковим дослідям - є обмеженням права на свободу творчості у сфері медичних чи наукових дослідів. На наш погляд, обмеження є поняттям більш ширшим, ніж межі, адже включає в себе законодавчо передбачені заходи і засоби щодо звуження обсягу або змісту творчих правомочностей, що встановлюють вимоги до суб'єктів по здійсненню правомочностей. Межі свободи творчості зводяться до заборон та обов'язків управненої особи утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди культурній спадщині, довкіллю, інтересам суспільства тощо.

Отже, можна зробити висновок, що прихильники першого підходу дають визначення обмеження прав та свобод людини як сукупності сформованих на основі існуючих в суспільстві соціальних цінностей, критеріїв та орієнтирів, які є звуженням обсягу або змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових та тимчасових рамок, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів.

Визначаючи критерії правомірного обмеження права на свободу творчості, застосування зазначеного підходу видається актуальним. Слушним є розмежування понять обмеження та меж прав та свобод людини. Погоджуючись з тим, що обмеження прав та свобод є звуженням обсягу свободи, слід відмітити, що мірилом цієї свободи, показником кордонів належного і можливого має бути право, яке і встановлює легітимну (законну) шкалу свободи через діюче законодавство. Законодавство, яке встановлює обмеження прав та свобод є показником прогресу досягнутого рівня розвитку соціальної дійсності, цінностей, критеріїв та орієнтирів. Саме прихильники другого підходу в основі поняття обмеження прав і свобод людини вбачають міжнародне, національне законодавство та мету їх обмеження.

Зокрема, М. Орзіх вказує, що будь-яке обмеження особи у виборі варіанта поведінки на основі і в обсязі юридично-визнаної свободи є довільним розширенням сфери правової дії, порушенням законності (незважаючи на те, що подібне розширення може бути виправдане господарськими, етичними чи іншими мотивами ⁸²⁸).

А. Стрекалов зазначає, що під терміном «обмеження права (свободи)» слід розуміти встановлені законодавством межі реалізації людиною прав, які виражаються в заборонах, втручаннях, обов'язках, відповідальності, існування яких детерміновано необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей, і призначенням яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави ⁸²⁹.

І. Припхан вважає, що обмеження основних прав і свобод особи є правомірним, цілеспрямованим кількісним та (або) якісним применшенням у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей),

⁸²⁸ Орзіх М. П. Конституційна модернізація та реформування в Україні. Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". 2010. Т. 9. С. 30.

⁸²⁹ Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис ... канд. юрид. Наук : 12.00.02. Харків : 2010. С. 14.

які складають основне право (свободу) особи з боку інших осіб. Воно має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно-корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи. Дослідник виокремлює поняття, межі основних прав і свобод, визначаючи їх, як нормативно встановлені й забезпечені державою кордони, що визначають міру свободи особи. Обмеження є звуженням таких кордонів⁸³⁰. Тобто, межі прав та свобод автор розглядає ширше, ніж обмеження.

М. Матузов, який вважає, що «... межі здійснення прав і свобод можна було б визначити як сукупність сформованих на основі існуючих в суспільстві соціальних цінностей, критеріїв та орієнтирів, які окреслюють межі користування громадянами своїми конституційними правами і свободами ...»⁸³¹. Дослідник виокремлює межі здійснення прав та свобод, не зводячи їх виключно до законодавчих заборон та обмежень.

Є. Грецова пропонує розуміти обмеження як допустиме міжнародним правом та внутрішньодержавним правом втручання в права і свободи людини, які відповідають вимогам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності цілі, яка переслідується. Ціллю обмеження прав і свобод людини є охорона основних загально визнаних цінностей в суспільстві, до яких належить життя, свобода, гідність, здоров'я і моральність населення, а також підтримка державної безпеки, забезпечення суспільного порядку та інші цінності⁸³². В. Гоймаг вважає, що обмеження права - це здійснюване відповідно до передбачених законом підстав і у встановленому порядку звуження його обсягу⁸³³.

О. Осинська визначає обмеження прав і свобод людини як законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися і розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суверенітету і територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної і інформаційної безпеки, для охорони здоров'я, суспільної моралі і забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини⁸³⁴.

⁸³⁰ Припхан І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2011. С. 16.

⁸³¹ Матузов Н.И. О категориях «субъективное право» и «юридическая обязанность» в свете современного правового развития. Личность и власть (конституционные вопросы): межвузовский сб. научных работ. Ростов-на-Дону: Ростовская высшая школа МВД РФ; Саратов: Саратовская государственная академия права, 1995. С. 241.

⁸³² Грецова Е. Е. Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве. Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2009. С. 23.

⁸³³ Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія. Передм. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка; / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрид. думка, 2014. С. 12-15.

⁸³⁴ Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. С. 12-15.

Отже, прихильники другого підходу, зокрема М. Орзіх, А. Стрекалов, І. Припхан, М. Матузов, Є. Грецова та ін. розглядають обмеження прав та свобод як встановлені міжнародним правом та національним законодавством межі реалізації, здійснення прав та свобод, які виражаються у заборонах, призупиненнях, обов'язках, відповідальності, що відповідають вимогам законності, доцільності і співрозмірності цілі, забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави.

Плюралізм наукових підходів є виправданим, адже залежно від підстав запровадження обмеження їх можна класифікувати на різні види. Виправданим видається поділ запропонований О. Скрипнюком, який зазначає, що обмеження прав людини може бути: 1) загальним; 2) конкретно-індивідуальним. У першому випадку обмеження прав людини є наслідком настання певного правового режиму чи стану, пов'язаного з потребами захисту національної безпеки і оборони. Так, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Порядок, строки та процедура обмеження прав людини у цьому випадку визначаються законами України «Про правовий режим надзвичайного стану»⁸³⁵.

Такий підхід, на наш погляд, є визначальним при характеристиці обмеження права на свободу творчості. Прикладом загального обмеження права на свободу творчості можна вважати запровадження режиму надзвичайної ситуації на всій території України у зв'язку із загостренням епідемічної ситуації. Було ухвалено низку нормативно-правових актів, які передбачають введення різних заходів, що обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина:

Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11.03.2020 р., № 211 (відповідно до ст. 29 ЗУ «Про захист населення від інфекційних хвороб») ⁸³⁶;

Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 березня 2020 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 13.03.2020 р., № 87/2020 ⁸³⁷;

⁸³⁵ Скрипнюк О. В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право. 2011. № 3. С. 9-10.

⁸³⁶ Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р., № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> (дата звернення: 15.01.2021).

⁸³⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 березня 2020 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Указ Президента України від 13.03.2020 р. № 87/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87/2020> (дата звернення: 15.01.2021).

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення» від 13.03.2020 р., № 288-р.⁸³⁸;

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про тимчасове обмеження перетинання державного кордону, спрямоване на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 14.03.2020 р., № 287-р та ін.⁸³⁹.

І хоча згідно Кодексу цивільного захисту України надзвичайна ситуація, на відміну від надзвичайного стану, не передбачає обмеження прав і свобод людини, внаслідок її запровадження право на свободу творчості було обмежене. Зазначеними нормативно-правовими актами в Україні заборонено проведення всіх масових культурних, розважальних заходів, у яких бере участь понад 10 осіб. Усі концерти, гастрольні тури, театральні постановки перенесено на період послаблення карантинних обмежень, що обмежило реалізацію права на свободу творчості співаків, виконавців, музикантів, акторів і ряду інших осіб.

Тобто, права та свободи людини під час карантину обмежуються. У КУ закріплено, що людина, її життя, здоров'я й безпека є найвищою соціальною цінністю. Згідно з рекомендаціями ООН «Human rights at the time of COVID-19 — a Guidance Note», обмеження, які застосовуються мають бути пропорційними, необхідними та недискримінаційними.

У рішенні КСУ №2-рп-/2007 встановлено, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в контексті частини першої статті 64 Конституції України це не передбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини — це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідним і загальним. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена (Рішення № 5-рп/2005)⁸⁴⁰.

Зважаючи на загрозу життю і здоров'ю людини, карантинні заходи, які частково обмежують право на свободу творчості, мають право на існування. Однак, у кожному конкретному випадку, вони мають відповідати принципу

⁸³⁸ Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.03.2020 р., № 288-р URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2021).

⁸³⁹ Про тимчасове обмеження перетинання державного кордону, спрямоване на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.03.2020 р., № 287-р та ін. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 15.01.2021).

⁸⁴⁰ Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 11.01.2021).

виправданості, відповідності існуючим загрозам та застосовуватись виключно з метою суспільної необхідності. Важливо дотримуватися балансу між правом однієї людини на свободу творчості та правом спільноти на здорове існування та безпечне середовище. Законодавці повинні обґрунтовано приймати якісні нормативно-правові акти для забезпечення цього балансу.

У випадку конкретно-індивідуального обмеження прав і свобод людини метою відповідних обмежувальних заходів щодо тієї чи іншої людини є забезпечення конституційних прав і свобод інших людей. До того ж, конкретно-індивідуальні обмеження прав людини можуть стати наслідком застосування до людини процесуальних дій кримінального, адміністративного чи дисциплінарного характеру⁸⁴¹.

Отже, обмеження права на свободу творчості - це встановлені міжнародним правом та національним законодавством межі реалізації свободи творчості та заходи і засоби, що виражаються у заборонах, призупиненнях, обов'язках, відповідальності і відповідають вимогам законності, доцільності, співрозмірності цілі, забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави. Межі свободи творчості - це інтереси, права та свободи інших осіб, а також система законодавства, яка встановлює заборони та відповідальність для запобігання зловживанням свободою, з боку управленої особи.

Обмеження права на свободу творчості може бути загальним та конкретно-індивідуальним.

М. Савчин вказав, що систематика прав людини зумовлює ціннісно інтерсуб'єктне визначення допустимих обмежень основних прав, які мають бути зумовлені конкретними обставинами та нагальними потребами в демократичному суспільстві⁸⁴². С. Шевчук розкрив значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності таких обмежень⁸⁴³. А. Барак наголосив на необхідності застосування принципу пропорційності при здійсненні обмеження прав людини⁸⁴⁴.

Обмеження права на свободу творчості може мати місце, лише якщо на це є пряма вказівка в законодавстві та є виправданим забезпеченням найвищого блага. Найвищими соціальними цінностями є життя людини, її свобода, гідність, здоров'я, моральність суспільства, підтримка державної безпеки, забезпечення суспільного порядку тощо. Міжнародне право,

⁸⁴¹ Скрипнюк О. В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право. 2011. № 3. С. 7-8.

⁸⁴² Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 298.

⁸⁴³ Шевчук С. В. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). Вісник Академії правових наук України. 2000. № 1. С. 74-76.

⁸⁴⁴ Barak Aharon. Human rights and their limitations: the role of proportionality. URL: <http://www.fljs.org/content/human-rights-and-their-limitations-role-of-proportionality-0>.

національне законодавство охороняє ці блага від посягань, встановлюючи межі свободи творчості.

Критеріями правомірності обмеження права на свободу творчості є:

Легітимність (законність) – обмеження права на свободу творчості має бути передбачене міжнародним та національним законодавством;

Мета – обмеження права на свободу творчості має бути обґрунтованим, співрозмірним цілі, відповідати принципу пропорційності і не виходити за межі безумовно необхідного;

Зміст – обмеження свободи творчості не можуть трактуватись розширено, відповідати основному змісту свободи творчості та її соціальному призначенню.

5.2. Обмеження права на свободу творчості в міжнародному та національному законодавстві

Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично у всіх міжнародно-правових актах, що регламентують права людини й основоположні свободи. Кожен договір визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них. Визнаючи права та свободи людини як найвищу соціальну цінність, міжнародна спільнота не зводить їх до абсолюту, встановлюючи обмеження з метою досягнення балансу між правами індивіда та інтересами суспільства в цілому. Питання правомірного обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої значущості в контексті концепції правової держави. Предметом постійного занепокоєння міжнародної спільноти є встановлення правомірного обмеження права на свободу творчості та єдиних критеріїв такого обмеження.

Конвенція про захист прав людини передбачає свободу художнього вираження в рамках свободи одержувати і поширювати думки. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Однак ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Тобто реалізація права на свободу творчості однією особою не повинно порушувати права інших людей. «Свобода вираження не дає вам абсолютного права на проведення виступів у моїй кімнаті, але не тому, що ви висловлюєтесь, а тому, що це моя кімната. Відповідальність та зобов'язання осіб, які користуються свободою вираження поглядів, мають залежати від ситуації та засобів, що застосовуються для висловлювання думок, ідей та інформації»⁸⁴⁵.

У зв'язку з цим, на міждержавному рівні сформовано загальні керівні принципи і умови допустимості обмежень основних прав і свобод людини. Держави можуть деталізувати вказані обмеження у національному законодавстві, однак їх розширення, закріплення у більшому обсязі є недопустимим.

Право на свободу творчості обмежено ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка визначає, що свобода вираження поглядів може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для

⁸⁴⁵ Заметки о правах человека и мониторинге прав человека. Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 1997. С.58.

охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду⁸⁴⁶.

Доцільність обмеження права на свободу творчості передбачено в ст. 2 Конвенції про захист прав і гідності людини, яка передбачає, що інтереси та благополуччя окремої людини переважають над виключними інтересами усього суспільства або науки. Тобто, співрозмірність та відповідність меті обмеження полягає у тому, що пріоритет та інтереси окремої людини, її благополуччя є достатньою підставою для обмеження права на свободу творчості. Ст. 18 Конвенції вказує на те, що «обмеження прав і свобод не застосовуються для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені»⁸⁴⁷.

Відповідне положення містить ст. 10 Загальної декларації про геном людини: «Ніякі дослідження, що стосуються генома людини, так само, як і ніякі прикладні дослідження в цій галузі, особливо в сферах біології, генетики та медицини, не повинні превалювати над повагою прав людини, основних свобод і людської гідності окремих людей або, у відповідних випадках, груп людей. Ст. 12 Декларації зобов'язує забезпечувати загальний доступ до досягнень науки в області біології, генетики та медицини, що стосуються генома людини, при належній повазі гідності і прав кожної людини. Свобода проведення наукових досліджень, яка необхідна для розвитку знань, є складовою частиною свободи думки та слова. Мета прикладного використання результатів наукових досліджень, що стосуються генома людини, полягає в зменшенні страждань людей і в поліпшенні стану здоров'я кожної людини і всього людства»⁸⁴⁸.

Отже, міжнародне законодавство встановлює обмеження права на свободу творчості, коли виникає необхідність узгодження суперечливих інтересів суспільства, держави, особи. Це відбувається шляхом встановлення меж права при збереженні його змісту. Встановлені міжнародним правом обмеження як правовий засіб спрямовані на впорядкування суспільних відносин через утримання суб'єкта права на свободу творчості від окремих дій у визначених межах. Такі обмеження є елементом механізму міжнародно-правового регулювання можливостей суб'єкта у сфері творчості.

Обмеження права на свободу творчості у національному законодавстві, як і в міжнародному пов'язане з правом на свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Проведемо аналіз існуючих обмежень права на свободу творчості у нормативно-правових актах за юридичною субординацією.

При характеристиці обмежень, які містять кодифіковані нормативно-правові акти та закони, доцільним видається використання конституційного

⁸⁴⁶ Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2021).

⁸⁴⁷ Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2021).

⁸⁴⁸ Загальна Декларація про геном людини та права людини від 11.11.1997 № 995_575 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575 (дата звернення 13.01.2021).

поділу творчої діяльності на літературну, художню, наукову і технічну творчість

Обмеження свободи творчості передбачено у ст. 34 КУ яка закріплює можливість обмеження права на вільне вираження своїх поглядів, права на інформацію в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Ст. 28 вказує, що межею свободи творчості є повага до гідності людини. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам ⁸⁴⁹.

Межею свободи літературної, художньої, наукової та технічної творчості є гідність людини. Ст. 297 та ст. 299 ЦКУ закріплюють право кожного на повагу до його гідності та честі та ділової репутації ⁸⁵⁰. Людська гідність є конституційною цінністю, яка наповнює сенсом людське буття, фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав ⁸⁵¹.

Обмеження свободи творчості передбачені у ККУ. Кримінальну відповідальність у сфері творчої діяльності передбачено: ст. 109 ККУ - дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; 110 ККУ - посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; 114-1 ККУ - перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань; 161 ККУ - порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками; 258-2 ККУ - публічні заклики до вчинення терористичного акту; 295 ККУ - заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку; 300 ККУ - виготовлення або розповсюдження продукції, що пропагує культ насильства і жорстокості; 436 ККУ - пропаганда війни та ін ⁸⁵².

За результатами аналітичного звіту проведеного громадською організацією «Платформа прав людини» в 2014–2018 рр. - по зазначених вище статтях ККУ було оголошено 118 вироків. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий, досліджуючи зміст цих вироків, дійшли висновку, що «суди не

⁸⁴⁹ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.01.2021)

⁸⁵⁰ Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.01.2021).

⁸⁵¹ 696. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/uhvaleno-rishennya-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny2018>. (дата звернення: 10.01.2021).

⁸⁵² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 02.01.2021).

завжди належним чином мотивують свої рішення, які безумовно становлять втручання у право на свободу вираження поглядів. Найбільша проблема полягає в тому, що українські суди не проводять самостійного аналізу тексту повідомлень, які стали підставою для обвинувачень у порушенні норм ККУ. В переважній більшості випадків наявність, або відсутність вини особи встановлюється шляхом проведення судової експертизи (комплексної, семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення, судово-лінгвістичної експертизи тощо). У таких справах факт вчинення злочину встановлюється скоріше не судом, а судовим експертом, який надає оцінку змісту поширеного повідомлення. Роль суду найчастіше зводиться лише до констатації факту наявності кримінального правопорушення, підтвердженого висновком експерта, та призначення міри покарання»⁸⁵³.

Ст. 1 ЗУ «Про захист суспільної моралі» містить обмеження права на свободу творчості з метою реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення; формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури; встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі тощо⁸⁵⁴.

Ст. 2 закону визначає поняття суспільної моралі, як системи етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість⁸⁵⁵.

В. Яворський (виконавчий директор Української Гельсінської спілки з прав людини), аналізуючи вказаний закон відзначив, що він є неконституційним та не відповідає вимогам Європейської Конвенції про захист прав людини, адже ч. 3 ст. 34 КУ не містить такої мети обмеження свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань, як «суспільна мораль», то будь-які нормативні акти, у тому числі, закони спрямовані виключно на захист «суспільної моралі» є неконституційними⁸⁵⁶.

Однак, на наш погляд, відсутність прямої вказівки у тексті статті 34 Основного Закону на можливість обмеження поширення інформації з метою

⁸⁵³ Аналітичний Звіт. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014-2018 рр. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий ГО «Платформа прав людини». Березень 2019. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/zvit_1.pdf (дата звернення: 13.01.2021).

⁸⁵⁴ Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003. № 1296-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 13.01.2021).

⁸⁵⁵ Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003. № 1296-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 13.01.2021).

⁸⁵⁶ Яворський В. Жодна особа не може передбачити свою поведінку для того, щоби не порушувати Закон «Про захист суспільної моралі». Української Гельсінської спілки з прав людини. URL : <https://helsinki.org.ua/> (дата звернення 12.01.2021).

захисту суспільної моралі не є підставою для визнання закону неконституційним.

П. Рабінович, аналізуючи прецедентну практику Європейського суду з прав людини вказав: «Суд ніколи не прагне узаконити, абсолютизувати моральну норму певного змісту — встановити, так би мовити, євронорму моралі. Державні власті, безпосередньо і безперервно стикаючись із життєвими реаліями своїх країн, загалом мають більше можливостей визначитися щодо точного змісту моральних вимог, а також стосовно «необхідності обмежень» або ж «штрафних санкцій» для їх дотримання (рішення у справі *Muller and Others v. Switzerland* від 24.05.1988 р.)». Науковець доводить, що «Суд зважає на домінування в державі певних моральних уявлень, поглядів, і він, як правило, не ставить собі за мету їх схвалювати, стимулювати або ж навпаки — піддавати критиці, заперечувати. Сама Конвенція дає змогу державам-учасникам запроваджувати за допомогою національного закону окремі обмеження деяких прав людини в інтересах захисту саме моралі»⁸⁵⁷.

В процесі поширення результатів творчої діяльності створюється двосторонній зв'язок між комунікатором та реципієнтом. Якщо змістом творчості є пропаганда насильства, заклики до агресії, реалізація таких продуктів матиме суспільно-небезпечні наслідки, що може виражатись у підвищенні криміналізації суспільства, зниженні культурного рівня, розвитку підвищеної суспільної напруги. Зміст творчості та характер інформації впливає на ставлення до дійсності шляхом формування громадської думки та певних установок.

Разом з тим, слід звернути увагу на недоліки ЗУ «Про захист суспільної моралі» та погодитись з думкою О. Нестеренко, яка вказує, що такі поняття як: «продукція, що завдає шкоди суспільній моралі», «неповага до національних та релігійних святинь», «суспільна мораль», «моніторинг у сфері захисту суспільної моралі», «порнографія», «вживання нецензурних лайливих і брутальних слів» та подібні, не дають можливість зрозуміти, за якими критеріями ті чи інші висловлювання, чи художні твори, можуть бути визнані такими, що загрожують суспільній моралі, або є неповагою до національних та релігійних святинь та ін. Відповідно, особа, яка реалізує своє право на свободу слова, літературної, художньої, наукової творчості через певний час може бути визнана такою, що порушила закон про захист суспільної моралі з відповідними негативними наслідками для себе, навіть не усвідомлюючи цього, що автоматично буде означати в подальшому встановлення самоцензури й є порушенням права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань⁸⁵⁸.

⁸⁵⁷ Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Практика Європейського Суду з прав людини: рішення, коментарі*. 1999. № 1. С. 359–360.

⁸⁵⁸ Нестеренко О. Свобода вираження поглядів. Конституційно-правовий висновок щодо законопроекту «Про захист суспільної моралі». *Право Людини в Україні*. Харківська правозахисна група. URL: <http://khp.org/index.php?id=1329547127> (дата звернення 12.01.2021).

Ч. 7 ст. 3 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення» передбачає: «Держава всіма можливими законними засобами не допускає в інформаційних та інших телерадіопрограмах систематичного цілеспрямованого безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі або позитивного їх подання (трактування), а також забезпечує ідеологічний і політичний плюралізм у сфері аудіовізуальних засобів масової інформації». Ч. 2 ст. 9 Закону «забороняє розповсюджувати аудіовізуальні твори, у яких заперечується або виправдовується злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, злочинний характер націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, створюється позитивний образ осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури. Ст. 62 Закону передбачає обмеження щодо поширення інформації, яка може зашкодити фізичному, інтелектуальному і духовному розвитку неповнолітніх та юнацтва»⁸⁵⁹.

Законодавчі обмеження, які встановлюють межі свободи літературної та художньої творчості містяться в ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Ст. 3 передбачає: «Пропаганда комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв комуністичного тоталітарного режиму, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму та заборонена законом»⁸⁶⁰.

Межі свободи творчості встановлено у ЗУ «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст.», ст. 6 якого передбачає відповідальність осіб, які публічно виявляють зневажливе ставлення до осіб, які мають статус борців за незалежність України у ХХ ст., чи публічно заперечують факт правомірності боротьби за незалежність України у ХХ ст.⁸⁶¹. Така діяльність визнається наругою над пам'яттю борців за незалежність України у ХХ ст., приниженням гідності Українського народу і є протиправною.

Ст. 15 ЗУ «Про кінематографію» передбачає обмеження щодо розповсюдження та демонстрації фільмів які містять матеріали, які пропагують війну, насильство, жорстокість, фашизм і неофашизм, спрямовані на ліквідацію незалежності України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, приниження нації, неповагу до національних і

⁸⁵⁹ 654. Про театри і театральну справу : Закон України від 31.05.2005. № 2605-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2605-15> (дата звернення: 19.01.2021).

⁸⁶⁰ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки від 09.04.2015 № 317-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (дата звернення 14.01.2021).

⁸⁶¹ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від від 09.04.2015. № 314-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021).

релігійних святинь, приниження особистості, що пропагують невігластво, неповагу до батьків, а також наркоманію, токсикоманію, алкоголізм та інші шкідливі звички; фільми порнографічного характеру, що підтверджуються висновком експертної комісії з питань розповсюдження і демонстрування фільмів; містять популяризацію органів держави-агресора, радянських органів державної безпеки⁸⁶².

Ст.28 ЗУ «Про інформацію» вказує, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини⁸⁶³.

Обмеження права на свободу творчості встановлено у ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», який обмежує зміст творчості та забороняє поширювати інформацію, яка розкриває спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції; має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції; містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму; розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди)⁸⁶⁴. Обмеження щодо неприпустимості пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; завдання шкоди честі і гідності особи передбачено у ст. 3 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»⁸⁶⁵.

Обмеження наукової на науково-технічної творчості міститься у ст. 142 ККУ, яка забороняє проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я⁸⁶⁶. У межах ЦКУ ч. 3 ст. 281 передбачає, що медичні, наукові та інші досліді можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою, а клінічні випробування лікарських засобів проводяться відповідно до закону⁸⁶⁷.

⁸⁶² Про кінематографію : Закон України від 13.01.1998. № 9/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021).

⁸⁶³ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019).

⁸⁶⁴ Про боротьбу з тероризмом : Закон України 31 травня 2005 року N 2600-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021).

⁸⁶⁵ Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021).

⁸⁶⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2021).

⁸⁶⁷ Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 14.01.2021).

Згідно з ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» правова охорона надається винаходу, що не суперечить публічному порядку, принципам гуманності та моралі й відповідає умовам патентоздатності⁸⁶⁸.

Ст. 45 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачає, що «застосування медико-біологічних експериментів на людях допускається із суспільно корисною метою за умови їх наукової обґрунтованості, переваги можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя, гласності застосування експерименту, повної інформованості і вільної згоди повнолітньої дієздатної фізичної особи, яка підлягає експерименту, щодо вимог його застосування, а також за умови збереження в необхідних випадках лікарської таємниці. Забороняється проведення науково-дослідного експерименту на хворих, ув'язнених або військовополонених, а також терапевтичного експерименту на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою досліджу»⁸⁶⁹.

Ст. 440 ККУ кримінальну відповідальність передбачено за розроблення зброї масового знищення. Склад злочину охоплює діяння, пов'язані з розробкою, виробництвом, зберіганням, збутом, транспортуванням зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. За вчинення цього злочину, віднесеного до тяжких, передбачене покарання⁸⁷⁰.

Ст. 1 ЗУ «Про санкції» передбачає, що з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушення прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави можуть застосовуватися спеціальні обмежувальні заходи. П. 19-20 ст. 4 Закону забороняє передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності та зобов'язує до припинення культурних обмінів, наукового співробітництва, освітніх та спортивних контактів, розважальних програм з іноземними державами та іноземними юридичними особами⁸⁷¹.

У Доктрині інформаційної безпеки України законодавчо закріплено ряд обмежень прав і свобод людини з метою гарантування національної безпеки. У п. 3 зазначено, що національними інтересами України в інформаційній сфері є захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації; захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу

⁸⁶⁸ Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 01.06.2000. № 1771-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (дата звернення 14.01.2021).

⁸⁶⁹ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 02.01.2021).

⁸⁷⁰ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2021).

⁸⁷¹ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 13.01.2021).

Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України. Принагідно зазначимо, що у судовій практиці зазначені вище положення набули вагомого значення у справах щодо обмеження свободи творчості певних суб'єктів⁸⁷².

Узагальнюючи законодавчі обмеження права на свободу творчості, що містяться в національному законодавстві, слід відзначити, що вони деталізують обмеження, що визначені у міжнародному законодавстві.

Разом з тим, обмеження права на свободу творчості закріплені в національному законодавстві спрямовані на захист суспільної моралі, національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Крім того, внаслідок окупації АРК Російською Федерацією, що визнана резолюцією Генеральної Асамблеї ООН та військової агресії Російської Федерації на території окремих районів Донецької та Луганської областей України, в національному законодавстві посилено обмеження права на свободу творчості.

⁸⁷² Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 18.01.2021).

5.3. Обмеження права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини

Необмежена свобода творчості є однією з передумов суспільного прогресу, основним пріоритетом культурної політики держави, демократичного суспільства. Свобода слова, інформації, комунікацій, творчості і культури є головними елементами демократичного правління. Цінність творчості, інтелектуального розвитку передбачає необхідність їх захисту від посягань та втручання з боку держави. Правомірне обмеження права на свободу творчості є одним із найактуальніших політико-правових питань.

Право на свободу вираження поглядів передбачено статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція)⁸⁷³, яка є частиною національного законодавства України відповідно до статті 9 КУ⁸⁷⁴, як чинний міжнародний договір.

Визначені обмеження права на свободу творчості, встановлені міжнародним правом як правовий засіб врегулювання меж втручання держави у здійснення особою суб'єктивного права, на практиці не завжди трактуються однозначно. Дотримання права на свободу вираження поглядів, передбаченого Конвенцією, забезпечено контролюючим механізмом – ЄСПЛ, рішення якого мають прецедентний характер для держав-учасниць.

Відповідно до ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права⁸⁷⁵. Юрисдикція Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування обмежень права на свободу творчості Конвенції, є обов'язковою. Рішення Європейського Суду з прав людини (далі ЄСПЛ, або Суд) розкривають принципові підходи щодо розуміння обмеження свободи творчості, втручання у право на свободу творчості згідно із законом, що переслідує «законну мету» та необхідне в демократичному суспільстві.

Відповідно до статті 10 Конвенції кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. П.2 ст. 10 передбачає, що здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам,

⁸⁷³ Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2021).

⁸⁷⁴ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.01.2021).

⁸⁷⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.7> (дата звернення: 13.01.2021).

обмеженням або санкціям, що встановлені законом, і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду⁸⁷⁶.

При визнанні правомірними обмежень права на свободу вираження, що накладаються органами державної влади, Суд використовує, так званий, триступеневий тест: – чи було обмеження «встановлено законом»; – чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві»; – чи переслідувало обмеження «легітимну мету». Якщо обмеження свободи творчості не відповідає хоча б одному з цих критеріїв, воно вважається таким, що порушує ст. 10 Європейської конвенції⁸⁷⁷.

Звертаючись до тексту ст. 10 Конвенції ЄСПЛ роз'яснив: «Ця свобода пов'язана з винятками, які повинні тлумачитися як обмеження, але і потреба в будь-яких обмеженнях повинна бути встановлена з високим ступенем переконання»⁸⁷⁸.

Отже, основними критеріями правомірності обмеження права на свободу творчості для ЄСПЛ є: легітимність (законність) – обмеження права на свободу творчості має бути передбачене міжнародним та національним законодавством, мета – обмеження права на свободу творчості має бути обґрунтованим, співрозмірним цілі, відповідати принципу пропорційності і не виходити за межі безумовно необхідного; зміст – обмеження свободи творчості не можуть трактуватися розширено, відповідати основному змісту свободи творчості та її соціальному призначенню.

Однак, у практиці Європейського Суду з прав людини є різні правові позиції щодо обмеження права на свободу творчості. З метою впорядкованого розвитку практики застосування Конвенції, адже дотримання прецеденту не тільки прямо відповідає вимогам незалежності і безсторонності Суду, але й відображає саму суть судової політики, розглянемо найбільш типові рішення ЄСПЛ у скаргах про обмеження права на свободу творчості.

Так, у справі ЄСПЛ підтримав позицію національних судів щодо обмеження права на свободу творчості⁸⁷⁹. У цій справі Суд вирішив, що конфіскація картин, які були виставлені художником, та накладання на художника й інших позивачів штрафу за непристойні публікації були

⁸⁷⁶ Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2021).

⁸⁷⁷ Гришук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2003. № 7. С. 16–17.

⁸⁷⁸ Рішення ЄСПЛ у справі «Нілсон і Джонсон проти Норвегії» від 26.11.1999 р. URL : <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 13.01.2021).

⁸⁷⁹ Рішення ЄСПЛ у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» від 24.05.1988 р. URL: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shveycarii>. (дата звернення: 13.01.2021).

обмеженням права на свободу висловлювань, яке є «необхідним у демократичному суспільстві». Зважаючи на те, що картини, які стали предметом обговорення, в грубій формі зображували сексуальні стосунки, а також те, що вони були презентовані на виставці з необмеженим доступом публіки, Суд дійшов висновку, що обвинувальний вирок заявника не був порушенням статті 10 Конвенції.

Аналізуючи наведене рішення варто зазначити, що стаття 10 Конвенції передбачає свободу художнього вираження, зокрема в рамках свободи отримувати і поширювати ідеї, брати участь в обміні культурною, політичною і соціальною інформацією та ідеями. Держава зобов'язана не зазіхати на свободу вираження поглядів діячів мистецтва. У випадку, коли дії особи при здійсненні суб'єктивного права на творчість посягають на «охорону суспільної моралі», ЄСПЛ визнає за державами широке поле розсуду. Вирішуючи питання про межі втручання держави з метою захисту суспільної моралі, Суд виходить з відсутності єдиної узгодженої міжнародної концепції «суспільної моралі».

Для кожної окремої держави це поняття включає національну систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у цьому суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, історичного розвитку, що на наш погляд унеможливорює визначення єдиної узгодженої міждержавної концепції суспільної моралі. Однак, захист суспільної моралі є складовою забезпечення національної безпеки країни. Рішенням у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» ЄСПЛ підтримав обмеження права на свободу творчості, оскільки питома вага шкоди для суспільної моралі більша, ніж ті негативні наслідки, яких змушений зазнати скаржник у зв'язку із обмеженням його права на свободу творчості.

У справі Хандисайд проти Великобританії скарга стосувалася обмеження поширення шкільного підручника «Маленька червона книга школяра», яка містила питання статевого виховання⁸⁸⁰. Суд підкреслив, що у зв'язку із відсутністю єдиної концепції моралі в країнах Європи, судові органи держави є більш обізнаними, ніж судді міжнародного суду, щоб висловити думку про точний зміст таких норм. Розглянувши оспорювані заходи в світлі всієї справи, Суд дійшов висновку, що прийняті в цьому випадку заходи були відповідні законній меті. Виходячи з цього, Суд виніс рішення про відсутність порушення статті 10 Конвенції.

Подібним є рішення у справі Отто Премінгер проти Австрії (див. додаток А) про заборону та вилучення з прокату фільму, що містить провокаційне зображення Бога, Діви Марії та Ісуса Христа⁸⁸¹. Суд виправдав дії уряду щодо заборони показу фільму в межах забезпечення права громадян

⁸⁸⁰ Рішення ЄСПЛ у справі «Хандисайд проти Великобританії» 07.12.1978 р. URL:http://european-court.eu/uploads/ECHR_Handyside_v_the_United_Kingdom_07_12_1976.pdf (дата звернення: 13.01.2021).

⁸⁸¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Отто Премінгер проти Австрії» від 20.09.1994 р. URL : http://www.menschenrechte.ac.at/orig/93_3/Otto-Preminger-Institut.pdf. (дата звернення 13.01.2021).

на захист релігійних почуттів. ЄСПЛ визнав виправданою позицію австрійських судів, які не вважали, що переваги фільму як витвору мистецтва чи внеску у розвиток культури домінують над тими рисами, через які він є образливим для широкого загалу.

Наведене рішення вказує на те, що в межах європейської правової традиції співвідношення права на свободу творчості та права на свободу віросповідання, повага до релігійних почуттів має особливе значення. Межі свободи творчості встановлюються державами відповідно до норм суспільної етики і моралі. Розглядаючи скаргу щодо заборони показу фільму в межах забезпечення права громадян на захист релігійних почуттів, судді не визначають релігійні обряди та догми, права представників якої він порушує, а відсилає до визначення суспільної етики і моралі населення країни.

Тобто, у справах щодо здійснення права на свободу творчості ЄСПЛ дотримується думки, що у випадку, коли релігійні почуття частини населення могли бути піддані порушенню в результаті здійснення свободи вираження мистецьких поглядів, суб'єктивне право на свободу творчості має бути обмежене. Суд не знайшов порушення статті 10 у діях уряду щодо заборони демонстрації фільмів, у яких окремі особи та обряди християнської релігії були показані в такому вигляді, який свідчив про неповагу до них.

Аналізуючи наведене рішення, можна зробити висновок, що одним із критеріїв у прецедентній практиці ЄСПЛ є метод кількісної оцінки ризиків. Не можна задовольнити реалізацію свободи кількох осіб за рахунок порушення прав мільйонів, адже демократія - це все ж показник волі більшості.

У кожній справі, яку розглядає ЄСПЛ, є підстави для ухвалення рішення як на користь скаргників, так і в підтримку урядів щодо обмеження свободи творчості. Важливість наведених обмежень права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини полягає в тому, що:

- по-перше, вони стосуються актуальних питань щодо обмеження свободи творчості як правомочності права на свободу вираження поглядів, яке закріплене ст. 10 Конвенції;

- по-друге, у наведених вище справах ЄСПЛ ухвалив рішення, що обвинувальні вироки не були у цих справах порушенням статті 10 Конвенції та підтримав позиції національних судів щодо втручання у свободу вираження поглядів діячів мистецтва;

- по-третє, рішення ЄСПЛ вказує на відсутність єдиної міжнародної концепції «суспільної моралі», з чого можна зробити висновок про доцільність визначення загальних тенденцій у розвитку сучасної моралі людства;

- по-четверте, рішення ЄСПЛ у скаргах щодо обмеження права на свободу творчості, яке посягає на релігійні почуття частини населення, норми суспільної етики та моралі, за умови, що втручання держави було здійснене

з високим ступенем переконання у його доцільності, суд стає на бік національних судів.

Відповідні обмеження свободи творчості вважаються правомірними, якщо вони спрямовані на запобігання зневаги до почуттів національних меншин чи віруючих, на захист найбільш уразливих категорій аудиторії (дітей), якщо існує небезпека, що вони можуть дістати доступ до цієї інформації. Однак йдеться про виважені рішення, адже під такими ж гаслами можна запровадити цензуру та інші недемократичні інститути і тут є важливою думка ЄСПЛ як гаранта Конвенції.

Порівняно вужчими є обмеження свободи творчості у практиці ЄСПЛ у справах, пов'язаних із посяганнями на демократичні засади суспільства. Прецедентним є рішення ЄСПЛ у сфері свободи творчості в справі Сехер Караташ проти Туреччини, в якому Суд ухвалив, що засудження заявниці до позбавлення волі становило втручання у здійснення нею свободи вираження поглядів. Праця заявниці містила вірші, які внаслідок частого вживання надихаючих виразів і метафор закликали до самопожертви в ім'я «Курдистану», і включала в себе кілька особливо агресивних уривків, спрямованих проти турецької влади. Ці вірші можна тлумачити як підбурювання читачів до ненависті, заклоту. Суд ухвалив, що факт, розміщення у статті закликів, що суперечили приписам національного кримінального права, ще не означає їхню неузгодженість із загальноновизнаними демократичними принципами. Згадані заклики за своєю формою та змістом майже не відрізнялися від тих, що мають місце в інших державах-учасницях Конвенції. Зважаючи на те, що уряд Туреччини не віднайшов у тексті статті слів, котрі б закликали до вчинення терористичних актів, розпалювання ворожнечі між громадянами, вчинення злочинів чи кровної помсти, Суд дійшов висновку про те, що втручання у свободу вираження поглядів заявниці не було необхідним у демократичному суспільстві. Отже, мало місце порушення ст. 10 Конвенції.

Варто звернути увагу на те, що засобом, використаним заявником, була поезія – форма художнього вираження, звернена до незначної кількості читачів. У контексті статті 10 Конвенції Суд додав: «Особи, які створюють, виконують, поширюють або представляють для огляду твори літератури, сприяють обміну ідеями та думками, що є невід'ємною частиною демократичного суспільства. Таким чином, обов'язок держави – не посягати незаконно на свободу вираження їх думки»⁸⁸².

Аналізуючи рішення ЄСПЛ в галузі свободи творчості в справі Сехер Караташ проти Туреччини, варто зазначити, що вимоги плюралізму, толерантності та відкритості думок, без чого неможливе демократичне суспільство, повинні чітко тлумачитись, а потреба в таких обмеженнях має бути переконливо встановлена. У поданому випадку постає ще один критерій

⁸⁸² Культурные права в прецедентной практике Европейского Суда по правам человека. Совет Европы и Европейский Суд по правам человека. 2011. URL : www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_RUS.pdf. (дата звернення: 18.01.2021).

прецедентної практики ЄСПЛ при винесенні рішень, а саме: втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду, якої немає. Опозиційність є однією із стовпів демократії, тому з метою захисту демократичних засад, Суд визнав незаконним втручання у право на свободу вираження поглядів. Втручання у свободу вираження поглядів через вживання надихаючих виразів і метафор та закликів проти влади є порушенням ст. 10 Конвенції.

Справа «Алінак проти Туреччини» стосувалося роману про тортури селян, заснованого на реальних подіях. Суд зазначив наступне: «... книга містить уривки, в яких викладені вигадані графічні деталі жорстокого поводження і звірств, спрямованих проти селян, які, без сумніву, формують у свідомості читача стійку ворожість щодо несправедливості, від якої в оповіданні страждали селяни. Деякі уривки можна розуміти як спонукання читача до ненависті, заволодіння і застосування насильства. Проте при визначенні того, чи спонукає це до вчинення дій насправді, необхідно пам'ятати, що засобом вираження, використаним заявником, був роман – форма художнього твору, звернена до відносно невеликої кількості осіб, порівняно, наприклад, із засобами масової інформації». Суд зазначив, що «ця спірна книга – це роман, який належить до художньої літератури, хоча і нібито заснований на реальних подіях». У рішенні Суд ухвалив, що художний твір має обмежений вплив, не спрямований на широке коло читачів, порівняно з засобами масової інформації, а це зводить характер висловів лише до вираження глибокого горя через трагічні події, а не закликає до насильства»⁸⁸³.

Аналізуючи зазначене рішення варто зауважити, що Європейський Суд із прав людини неохоче ставиться до обмежень щодо свободи висловлення творчих поглядів та оцінок, коли це стосується політиків та політичних інституцій. Крім того, у наведеному рішенні можна виокремити такий критерій ЄСПЛ щодо обмеження свободи творчості: масовість доступу до результатів творчості. Тобто, особлива увага звертається на те, чи твір розрахований на широку аудиторію, чи на вузьке коло читачів. Рішенням у справі «Алінак проти Туреччини» Суд постановив, що художний твір має обмежений вплив, не спрямований на широке коло читачів, як засоби масової інформації, а це зводить характер висловів лише до вираження глибокого горя через трагічні події, а не закликає до насильства.

З позиції пріоритету свободи творчості у справі «Асоціація Екін проти Франції» (див. додаток А) ЄСПЛ став на бік заявника. У цій справі громадська організація опублікувала книжку під назвою «Війна Еускаді»⁸⁸⁴. Вона була видана у багатьох європейських країнах кількома мовами і присвячена історичним, культурним, лінгвістичним та соціополітичним аспектам баскського етнополітичного конфлікту в Іспанії. У Франції уряд

⁸⁸³ Рішення ЄСПЛ у справі «Алінак проти Туреччини» від 29.03.2005 р. URL : <https://swarb.co.uk/alinak-and-others-v-turkey-echr-4-may-2006>. (дата звернення: 13.01.2021).

⁸⁸⁴ Рішення ЄСПЛ у справі «Організація «Екін» проти Франції» від 17.07.2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_036 (дата звернення: 13.01.2021).

заборонив розповсюдження чи продаж цієї книги у зв'язку з пропагандою сепаратизму та закликів, які містяться в ній щодо насильницьких дій. ЄСПЛ дійшов висновку, що законодавство, на якому ґрунтувалася заборона, не містило переліку випадків, коли можна застосовувати таку заборону, а контроль з боку національних судових органів за накладанням адміністративних заборон не створював достатніх гарантій від зловживання владою з боку відповідних посадових осіб. Крім того, зміст оспорюваної книги не є загрозою для суспільного порядку Франції. ЄСПЛ зазначив, що застосування втручання у цій справі не обумовлювалося гострою соціальною потребою, а також не було пропорційним меті, яка переслідувалась⁸⁸⁵.

У наведеній справі ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання у свободу вираження заявника не було необхідним у демократичному суспільстві, а отже, має місце порушення ст. 10 Конвенції.

До аналогічного висновку прийшов Суд у справі «Куцук проти Туреччини»⁸⁸⁶. У публікації книги під назвою «Інтерв'ю у саду курдів» відтворювалося інтерв'ю з Абдулою Оджаланом – лідером турецьких курдів і містилися окремі посилання на «Програму культурної автономії курдів». Заявника було обвинувачено у пропаганді сепаратизму і засуджено до двох років позбавлення волі та сплати штрафу. У своєму рішенні Суд зауважив, що книга заявника у формі інтерв'ю була написана в літературному метафоричному стилі і повинна розглядатися саме у цьому контексті. Хоча в окремих абзацах книги і висловлювалася жорстка критика органів державної влади Туреччини, однак така критика, на думку ЄСПЛ, мала на меті підкреслити непримиримість позиції однієї зі сторін конфлікту, а не закликала до насильства. ЄСПЛ дійшов висновку, що з огляду на інтереси громадської безпеки та громадського порядку зміст книги не зумовлював необхідності настільки жорсткого втручання у свободу вираження, яке трапилося стосовно заявника.

Прецедентність зазначеного рішення полягає в критичній оцінці дій уряду, які були необґрунтованими та не зумовлювалися нагальною соціальною потребою, не були пропорційними законній меті, яка переслідувалась. Втручання у свободу вираження поглядів у формі засудження заявника до позбавлення волі, накладення штрафу та конфіскація накладу книги не було необхідним у демократичному суспільстві. При втручанні у право на свободу творчості не було забезпечено справедливого балансу між обмеженнями, які є необхідними у демократичному суспільстві та правом на свободу вираження творчих поглядів.

Аналізуючи рішення у справі «Куцук проти Туреччини», можна виокремити наступний критерій у прецедентній практиці ЄСПЛ – форма вираження творчості. Якщо ідеї висвітлюються у літературному

⁸⁸⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Організація «Екін» проти Франції» від 17.07.2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_036 (дата звернення: 13.01.2021).

⁸⁸⁶ Рішення ЄСПЛ у справі « Куцук проти Туреччини» від 05.12.2002 р. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0567.html (дата звернення: 13.01.2021).

метафоричному стилі, вони повинні оцінюватися саме в цьому контексті. Можна одні думки помістити у різні форми вираження і вони матимуть різний ефект.

Разом із тим, варто зазначити, що у практиці ЄСПЛ є і рішення, в яких Суд дійшов висновку, що творці не мають імунітету до можливих обмежень свободи творчості з боку держави, які є необхідними у демократичному суспільстві. Особливу увагу у таких справах ЄСПЛ приділяє питанню, чи скажник був змушений нести непропорційний або надмірний тягар відповідальності внаслідок втручання у свободу творчості.

Зокрема, у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» ЄСПЛ визнав, що французькі суди провели об'єктивну оцінку фактів при обмеженні права на свободу творчості автора та видавця роману, в якому було здійснено прямий наклеп на політичну партію «Національний фронт», а також було зазначено ім'я її голови. Його в романі порівнювали з «ватажком банди вбивць», «вампіром, який нажився на стражданнях свого електорату». ЄСПЛ визнав, що «романісти, як і інші творці і особи, що сприяють просуванню їхніх робіт, не мають імунітету до можливих обмежень, визначених у пункті 2 статті 10. Особа, яка реалізує свободу вираження своєї творчої думки, приймає на себе, відповідно до умов, встановлених у зазначеному пункті, зобов'язання і відповідальність». Суд зазначив, що не існує принципової різниці між твердженнями про факт і оціночними судженнями, оскільки в цій справі твір не є повністю вигаданим, а вказує на реальні особи або факти. Таким чином, вирок за наклеп у зазначеній справі не міг бути поставлений під сумнів ЄСПЛ⁸⁸⁷.

Аналізуючи рішення у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» можна виокремити наступний критерій у прецедентній практиці ЄСПЛ: оцінка висвітлення у творчості фактичного матеріалу чи використання вимислу, з метою приниження честі, гідності реальних осіб. Коли йдеться про наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує втручання урядів у реалізацію права на свободу творчості.

Отже, узагальнюючи практику ЄСПЛ щодо обмежень свободи творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві, варто зауважити, що Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів та оцінок, непогодження з політичною думкою влади, політиків, політичних інституцій, якщо у літературній, мистецькій або іншій творчій формі висвітлюється достовірна інформація критичного змісту. Однак, коли йдеться про наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує втручання урядів у реалізацію права на свободу творчості.

Отже, у європейській правовій традиції свобода творчості тісно пов'язана з обмеженнями, потреба в яких має бути доведена з високим ступенем їх легітимності (законності), пропорційності (співрозмірності) та доцільності (мети).

⁸⁸⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» від 02.10.2007 р. URL : <file:///C:/Users/Natalia/Downloads/002-2463.pdf>. (дата звернення: 10.01.2021).

Аналіз рішень Європейського Суду з прав людини щодо порушення ст.10 Конвенції дає можливість узагальнити прецедентну практику ЄСПЛ у сфері обмеження права на свободу творчості та розділити залежно від підстав втручання держав у свободу творчості на три групи: 1. Обмеження права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб; 2. Обмеження права на свободу творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам; 3. Обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб.

1. При обмеженні права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб прецедентна практика ЄСПЛ визнає за державами широке поле розсуду. Вирішуючи питання про межі втручання держави з метою захисту суспільної моралі, Суд виходить із відсутності єдиної узгодженої міжнародної концепції «суспільної моралі». Межі свободи творчості встановлюються державами відповідно до норм суспільної етики і моралі. Відповідні обмеження свободи творчості вважаються правомірними, якщо вони спрямовані на запобігання зневаги до почуттів національних меншин чи віруючих, на захист найбільш уразливих категорій аудиторії (дітей) тощо (справи «Мюллер та інші проти Швейцарії», «Хандисайд проти Великобританії», «Отто Премінгер проти Австрії»).

2. Порівняно вужчими є обмеження свободи творчості у практиці ЄСПЛ у справах, пов'язаних із посяганнями на демократичні засади суспільства в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам. Прецедентність таких рішень в оцінці обґрунтованості дій уряду, їх зумовленості нагальною соціальною потребою, пропорційністю та відповідністю законній меті. При втручанні у право на свободу творчості аналізується справедливність балансу між обмеженнями, які є необхідними у демократичному суспільстві та правом на свободу вираження творчих поглядів. Узагальнюючи практику ЄСПЛ щодо обмежень свободи творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві, можна зробити висновок, що Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів, непогодження з політичною думкою влади, якщо у творчій формі висвітлюється достовірна інформація критичного змісту («Сехер Караташ проти Туреччини», «Алінак проти Туреччини», «Екін проти Франції», «Куцук проти Туреччини»).

3. У рішеннях щодо обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб ЄСПЛ вказує на те, що творці не мають імунітету до можливих обмежень, визначених у пункті 2 статті 10 Конвенції, і особа, яка реалізує свободу вираження своєї творчої думки, приймає на себе, відповідно до умов, встановлених у зазначеному пункті, зобов'язання і відповідальність. У випадках, коли змістом творчості є наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує пропорційне втручання урядів

у реалізацію права на свободу творчості («Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції»).

Узагальнивши рішення ЄСПЛ у сфері обмеження права на свободу творчості можна виділити такі критерії оцінки у прецедентній практиці ЄСПЛ:

- метод кількісної оцінки ризиків (не можна задовольнити реалізацію свободи творчості кількох осіб за рахунок порушення прав мільйонів);
- втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду (Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів через ймовірну шкоду, якої немає);
- масовість доступу до результатів творчості (особлива увага звертається на те, чи твір розрахований на широку аудиторію, чи на вузьке коло читачів);
- форма вираження творчості (висвітлення ідей у літературному метафоричному стилі має оцінюватися в цьому контексті);
- змістом творчості є реальні факти чи вимисел (висвітлення у творчості фактичного матеріалу чи використання вимислу з метою приниження честі, гідності реальних осіб).

Проаналізувавши рішення Європейського Суду з прав людини щодо порушення ст.10 Конвенції, можна визначити, що втручання держав у свободу творчості вважається Судом виправданим, якщо воно є законним, співрозмірним цілі обмеження та має виправдану мету. Здебільшого ЄСПЛ виправдовує обмеження права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб; обмеження права на свободу творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам; обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб.

Основні критерії оцінки обґрунтованості втручання з боку держави у прецедентній практиці ЄСПЛ: метод кількісної оцінки ризиків; виправданість втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду; масовість доступу до результатів творчості; форма вираження творчості; зміст творчості.

Післямова

У монографії здійснено історико-правове та теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає у концептуалізації феномену права на свободу творчості в умовах демократичного розвитку шляхом осмислення і теоретичного обґрунтування сутності та змісту права на свободу творчості. З'ясовано загальні засади і практичні проблеми генезису та правового забезпечення права на свободу творчості. Розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності забезпечення права на свободу творчості та вдосконалення законодавства.

Формування ідеї права людини на свободу творчості відбувалося протягом тисячоліть і залежало від культурних, релігійних, соціально-економічних, політичних та інших умов розвитку суспільства.

1. У результаті дослідження витоків права на свободу творчості у країнах стародавнього Сходу та античної цивілізації було виокремлено чотири етапи, які характеризуються спільними рисами у регулюванні творчої діяльності:

I –й етап додержавний (до IV тисячоліття до н. е.) Пусковим механізмом у процесі еволюції стала саме творча здатність людини, творча праця, удосконалення оточуючих предметів для добування їжі, створення знарядь праці. Про додержавне звичаєве стимулювання, підтримку та забезпечення творчої діяльності свідчать печерні і наскальні малюнки періоду пізнього палеоліту (35 -10 тисячоліття до н.е.), адже первісні творці не мали б змоги займатись творчістю, якби одноплемінники не добували для них їжу.

II –й етап (IV – III тисячоліття до н. е.) шумеро-вавилонський. У шумеро-вавилонський період право на творчу діяльність було узурповано жрецтвом, результати творчої діяльності тримались у таємниці та використовувались для підтримки авторитету влади та релігії. Визнання творчих здібностей у людини підірвало б суспільний устрій, релігійні переконання і авторитетний вплив жрецтва. Поступом у напрямку подальшого розвитку регулювання творчої діяльності можна вважати статтю 274 Законів царя Хамурапі, у якій закладено гарантування оплати праці ремісників, однак творча діяльність не була виділена з ремісничих професій.

III –й етап об'єднує у собі одним історичним періодом дві принципово різні традиції правового регулювання творчої діяльності:

- 1) (2686 р. до н.е. – 30 р. до н. е.) єгипетська цивілізація;
- 2) Стародавня Греція (III тис. до н. е. – 27 р. до н.е.).

1) (2686 р. до н.е. – 30 р. до н. е.) єгипетська цивілізація. У період Нового Царства з'явилося усвідомлення важливої ролі авторства у творчості, як можливості увічнення власного імені у віках. Плагіат почав визнаватись злочином, за який застосовувався один із найсуворіших видів покарань. Вперше було застосовано обмеження свободи творчості з метою захисту суспільної моралі. Обмеження були накладені на філософа Гегезія. Наукові відкриття, винахідництво були повністю під контролем жреців шляхом

заснування своєрідного храму науки в Олександрії, де жили перші винахідники та науковці зокрема: Архімед, Герон Олександрійський, Ктезібій та інші.

2) Стародавня Греція (III тис. до н. е. – 27 р. до н. е.).

Одним із найбільших досягнень греків у сфері розвитку свободи творчості була поява особистого авторства та свободи від обмежень жрецтва. Авторі Стародавньої Греції використовували окремі немайнові правомочності права на свободу творчості в його сучасному розумінні, зокрема, право бути визнаним автором твору, право на цілісність та недоторканість твору, право на захист твору від зміни чи спотворення. Оприлюднення і використання твору не мало порушувати особисті права автора. Античним традиціям були відомі правомочності пріоритету авторства, майнові права на продаж рецепту нової страви та перехід прав на результати творчої діяльності у суспільне надбання.

Стародавній Греції відомі випадки обмеження свободи творчості шляхом застосування покарання відповідно до рішення суду до мислителів Стародавньої Греції за порушення цензури (безбожництво) філософа Анаксагора, Протагора, Сократа.

IV –й етап Римська Імперія (близько 27 р. до н. е. - 476 р. н. е.)

Римляни високо цінували творчі здібності та першими почали визнавати їх наявність у рабів. Римській Імперії відоме законодавче закріплення обмеження права на свободу творчості. Смертну кару було передбачено у Законах XII таблиць (таблиця VIII) за створення твору чи виконання пісні, що містить наклеп на особу. У Римі зародилось меценатство і спонсорство як вид підтримки творчості.

2. Дослідження розвитку права на свободу творчості у європейській історії в період Середньовіччя (V -XV ст.) дає підстави зробити висновок, що визначальним у регулюванні творчої діяльності було прийняття Християнства, що суттєво змінило систему культурних цінностей. Центром всесвіту була вже не людина, а духовне життя. Плагіат не переслідувався. Християнин повинен був славити Бога, а не прославляти власне ім'я. Заборона присвоєння чужих творів поширювалась виключно на євангельські тексти і твори апостолів. Слава пов'язується з одним із смертних гріхів - гординою. Тому в період Середньовіччя «культ авторства» втратив своє античне значення. Концепція християнської релігії засуджувала прагнення до матеріального збагачення, не визнавались і майнові права авторів. Винаходи та наукові відкриття несли в собі загрозу для їх авторів, які могли бути звинувачені у чаклунстві чи ересі.

Подальший розвиток права на свободу творчості пов'язаний з епохою Відродження (XIV — XVII ст.) та розвитком культури, освіти, торгівлі в провідних європейських країнах, зокрема Німеччині, Англії, Італії, Франції.

Відродження і свобода творчості у Німеччині. Розвиток свободи слова, свободи творчості та авторського права на території Німеччини пов'язаний із винайденням техніки друку, а також з боротьбою за необмежені

повноваження світської та духовної влади. У містах та князівствах створювались місцеві цензурні органи. Світська та духовна влада під страхом покарання зобов'язувала місцеві уряди вживати дії з метою обмеження свободи слова та творчості.

Відродження і свобода творчості в Англії. Право на свободу творчості у Англії протягом XIV-XVII ст. пов'язано з повноваженнями гільдії «Високоповажна компанія видавців та книготорговців» (Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers, відома також як Stationers' Company). Користуючись монополією, члени гільдії на свій розсуд встановлювали ціни на книги та твори, які купували у авторів, нерідко зловживаючи. У гільдії було створено систему авторського права видавців (Stationer's Copyright) відповідно до якої, після опублікування твору, саме видавцю належало виключне право на твір. У боротьбі із зародженням буржуазного індивідуалізму повноваження Stationers' Company були посилені цензурним органом - Зоряною Палатою, що крім контролю у сфері цензури визначала покарання за її порушення. Гільдія через уповноважених осіб мала право обшукувати будь-які приміщення в пошуках творів, що видаються без ліцензії та викривати осіб, що займались неліцензійним видавництвом. Засобами впливу Зоряної Палати були: в'язниця, ганебний стовп, таврування, понівечення й інші покарання, що застосовувалися з надзвичайною жорстокістю.

Відродження і свобода творчості в Італії. Основним джерелом права, яке регулювало відносини у сфері творчої діяльності досліджуваного періоду були привілеї, рішення суду, декрети і постанови. На відміну від Англії та інших європейських держав, де власниками привілеїв були лише видавці, в Італії виключні права надавались і самим авторам результатів творчості. Крім того, типографії зобов'язані були мати письмове підтвердження згоди автора на публікацію їх творів. За друк творів без привілею передбачався штраф у сумі не менше 500 дукатів. Плагіат можна було довести в судовому порядку. Суд міг зобов'язати винну особу припинити поширення твору, а також привселюдно оголосити про факт плагіату. Інквізиція мала визначальний вплив на обмеження свободи творчості в Італії в період Відродження. За підтримку і поширення наукових ідей, які суперечили біблійному тексту було страчено Джордано Бруно, а Галілео Галілея засуджено до довічного позбавлення волі.

Відродження і свобода творчості у Франції. Становлення французької доктрини свободи творчості пов'язане зі створенням першої друкарні при богословському відділенні Паризького університету в 1475 році. У цей період свобода творчості була не обмеженою королівською владою. З 1507 року було запроваджено контроль за творчою діяльністю через надання королівських привілеїв як авторам творчої діяльності, композиторам, так і видавцям. Повноваженнями у сфері цензури був наділений Паризький університет.

Сувору цензуру у сфері творчості було встановлено у 1547 році указом Генріха II про друк та цензуру. Посилювали дію цензурних обмежень свободи творчості в країні Положення про друк книг 1665 року і Статут про друк книг і торгівлю ними 1686 року. Переслідування митців, які відстоювали свободу у творчості від релігійних та інших обмежень змусили емігрувати багатьох із них до інших країн. Незважаючи на це, їхні ідеї стали однією із передумов буржуазної революції у Франції.

3. Процес законодавчого закріплення права на свободу творчості у добу Просвітництва (XVII-XVIII ст.) у країнах Західної Європи супроводжувався реформуванням законодавства, скасуванням обмежень творчої діяльності, визнанням правового статусу творця як власника результату творчості.

Право на свободу творчості в добу Просвітництва в Англії. Підвалини сучасної концепції свободи творчості було закладено в Англії. Вдосконалення інституту права на свободу творчості пов'язане з прийняттям «Статуту королеви Анни» у 1709 році. У процесі розвитку права на свободу творчості було встановлено, що права автора є чинними протягом усього життя автора та 30 років по його смерті (1899 р). «Законом про авторське право», прийнятим у 1988 році, було визначено майнові та особисті немайнові права автора.

Право на свободу творчості в добу Просвітництва у Франції. У Франції відносини у сфері свободи творчості регулювались на основі королівських привілеїв до 1777 року. У цей період активного розвитку набула концепція права власності на «продукти розумової діяльності» та моральних прав автора, яка була відображенням революційних ідей про права особи і протестом проти продажу привілеїв. Декретами Людовика XVI у 1777 році система привілеїв була замінена поняттям літературної власності, за авторами було визнано право на публікацію твору і продаж його примірників. Наукові ідеї про природні права людини знайшли відображення у «Декларації прав людини і громадянина» 1789 року, відповідно до якої було скасовано цензурні обмеження і відновлено свободу у сфері творчості. У період національного Конвенту та революційного трибуналу відбулось встановлення цензури, обмеження свободи творчості, масових репресій творчих особистостей. Суворий контроль у сфері творчості підтримувався у період Консульства 1800-1804 рр. та І Імперії 1804-1814 рр.

Активний розвиток права на свободу творчості у Франції, яке мало вплив на формування міжнародного законодавства спостерігається в період з 1870 року до початку першої світової війни. Французька концепція авторського права (*droit d'auteur*), покладена в основу Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів. Конвенція встановила єдині зобов'язання країн-учасниць по захисту авторських прав.

Право на свободу творчості в добу Просвітництва у Німеччині. Відносини у сфері творчості регулювались на основі королівських привілеїв. Контроль за творчою діяльністю здійснювався через запровадження цензури

та створення Асоціації німецьких видавців. Особлива увага приділялась питанням неправомірності передруку творів, про що писали І. Кант, Й. Ганц та інші науковці. За правління Фрідріха-Вільгельма II (1786-1797 рр.) свобода слова, друку зазнала суттєвих обмежень. Разом із тим, відбулись зміни у регулюванні авторських прав. Перевидання книги було можливе лише з дозволу автора. У кінці XIX століття національний характер правової охорони свободи творчості і авторського права перестав відображати інтереси видавництва та авторів, особливо в одномовних країнах. Німеччиною запроваджено єдині міжнародні стандарти у сфері свободи творчості та права інтелектуальної власності.

Процес законодавчого закріплення права на свободу творчості у добу Просвітництва (XVII-XVIII ст.) в країнах Західної Європи увіччався прийняттям міжнародного законодавства та становлення міжнародно-правового механізму охорони свободи творчості та права інтелектуальної власності. Було прийнято Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, Паризьку конвенцію про охорону промислової власності, Всесвітню конвенцію про авторське право, Міжнародну конвенцію про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, створено Всесвітню організацію інтелектуальної власності.

4. У становленні та розвитку права на свободу творчості на території України виділено наступні періоди: міфологічний етап (V тисячоліття до н.е. – IX ст.); ремісничо-персоніфікований період (IX ст. – XIII ст.); змістовно-індивідуалізований період (XIV ст. – перша половина XIX ст.); період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – поч. XX століття); період «Розстріляного відродження» та декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості (1917 – 1991 рр.), який в свою чергу розмежовано на три етапи: початковий етап комуністичного будівництва (1917 – 1930 рр.), державно-репресивний етап (1930 – 1953 рр.), етап ідеологічної доцільності творчості (1953 – 1991 рр.); інтеграційний період, що полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у сфері свободи творчості (з 1991 р. до сьогодні).

5. На основі аналізу наукової розробки права на свободу творчості узагальнено основні тенденції сучасних наукових досліджень у сфері права на свободу творчості. Визначено недоцільність ототожнення права на свободу творчості з результатами інтелектуальної власності. Економічна складова та майновий зміст прав інтелектуальної власності є похідними від права на свободу творчості. Право на свободу творчості є первинним стосовно результату творчої діяльності і воно охоплює творчу діяльність в усіх її проявах.

Поліаспектність творчості вказує на неможливість висвітлити такий феномен виключно в межах правових наук управлінського циклу чи цивілістичних науках та доцільність загальнотеоретичного аналізу права на

свободу творчості. Встановлено, що сучасна правова доктрина не розглядає право на свободу творчості як можливість самореалізації особи, її особистісного розвитку і задіяння творчого потенціалу.

6. Методологія концепції права на свободу творчості – це частина теорії, що включає світоглядний рівень, рівень парадигм, рівень підходів, методів і способів наукового дослідження, а також принципів, законів, категорій та інших можливих засобів пізнання і вдосконалення свободи творчості. В основі дослідження лежать ідеї правової методології, що характеризуються плюралізмом поглядів на свободу творчості, одночасно їх інтеграції, а також визнанням свободи як найвищої цінності в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

7. Свобода і творчість мають діалектичний зв'язок у їх єдності як єдине ціле і окрема частина. Вільна творчість є елементом свободи. Свобода є фундаментальною характеристикою людського існування взагалі і передумовою творчого процесу зокрема. Свобода не є результатом інтелектуального творіння, це характеристика людського буття. А творчість передбачає можливість вільного вибору людини з різноманіття можливостей. Вона є однією з форм реалізації свободи. У цьому і проявляється єдність свободи та творчості.

Співвідношення свободи і свободи творчості зводиться до аналогії позитивного і негативного аспекту свободи. Позитивний аспект свободи у творчій діяльності виявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва, обирати зміст чи форму творчості тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає її діям.

Співвідношення свободи творчості та права на свободу творчості виявляється у тому, що свобода творчості є поняттям більш ширшим ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією та державною політикою.

8. Доведено, що в чинному законодавстві відсутнє визначення поняття «творчість», що ускладнює реалізацію права на свободу творчості. Визначення творчої діяльності, яке закріплено в законодавстві, повністю не відображає зміст творчості.

Доцільно п. 21 ст. 1 Закону України «Про культуру» викласти в такій редакції: «Творчість – це процес мислення, який реалізується людиною в активних діях і супроводжується особливим емоційним станом, що задіє інтуїцію, уяву, фантазію, досвід, вміння з метою створення, відкриття або відтворення чогось якісно нового чи оригінального».

Додати п. 22 до ст. 1 Закону України «Про культуру»: «Творча діяльність поділяється на інтегровану і аматорську творчу діяльність».

Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність. Аматорська творча діяльність реалізується внаслідок самореалізації, виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини».

Творчий процес можна умовно розділити на три стадії: спонукальна, пошукова та стадія звершення. Правовою формою забезпечення спонукальної стадії творчого процесу є: створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня; забезпечення розвитку творчого потенціалу особи; заохочення розмаїття форм культурного самовираження особи; відзначення державними нагородами, пільгами, матеріальним заохоченням, присвоєння почесних звань; право вибору провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва; право на об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури.

Пошукова стадія процесу творчості полягає в можливості втілення задуманого, з юридичної точки зору забезпечується: правом вільного вибору виду творчої діяльності; правом на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату; правом на вибір прийомів застосування творчих здібностей; правом визначення сфери, змісту та форм реалізації своїх творчих здібностей; забороною цензури творчості; правом на підтримку держави у здійсненні творчої діяльності; правом на доступ до культурних цінностей; правом на вивчення здобутків попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності; правом творця на знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків.

Стадія звершення процесу творчості, або евристична стадія, яка полягає в реалізації творчих задумів, усвідомленні та перевірці істинності результатів, їх критичній оцінці, узагальненні творчих результатів та оприлюдненні. На цій стадії творець реалізує низку правомочностей свободи творчості, які спрямовані на правову охорону її результатів, а не самого творчого акту. Для правового забезпечення реалізації правомочностей автора на стадії звершення у процесі творчості вирішального значення набуває вид творчої діяльності, адже цей критерій стає визначальним для становлення моменту виникнення майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності: чи з моменту створення, чи з моменту державної реєстрації.

Стадія звершення у процесі творчості передбачає можливості людини щодо реалізації своїх прав на: обнародування результатів творчої діяльності; визнання свого авторства, шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках, і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо; перешкоджати будь-якому посягання на своє

авторське право, здатному завдати шкоди честі чи репутації автора; вимагати зазначення свого імені, у зв'язку з використанням результату творчості, якщо це практично можливо; забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитися анонімом; вибору іміджу та права на вибір псевдоніму, а також можливості зазначати і вимагати зазначення псевдоніма, замість справжнього імені автора на творі і його примірниках, в тому числі при будь-якому його публічному використанні.

9. Аксиологія права на свободу творчості виражається у його здатності сприяти розвитку та реалізації творчих здібностей та творчого потенціалу особи за допомогою спеціальних механізмів і процедур. Інструментальна цінність права на свободу творчості проявляється в його організаційній, узгоджувальній природі, у його функціях та законодавчо встановлених обмеженнях. Загальносоціальна цінність права на свободу творчості проявляється в значенні для розвитку окремої особи у можливості реалізації потреби у визнанні, пізнавально-творчої потреби, потреби у розвитку, екзистенційні потреби тощо. Загальносоціальна цінність права на свободу творчості для суспільства загалом проявляється в тому, що творча діяльність є основою суспільного розвитку та технологічного прогресу.

Феноменологічний підхід дозволяє зробити висновок, що при реалізації права на свободу творчості, творчий результат є ймовірним, метою творчості і не завжди її наслідком. Право на творчість є одним з основоположних прав людини, яке не залежить від створення якісно нового результату. Законодавством рівномірно охороняється як право на заняття творчістю (процес творчості), так і результати творчості, незалежно від того, наскільки значущий елемент творчості, у чому він проявляється і якою мірою. Право на творчість впливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, тобто продиктоване самою природою, тому, зрештою, і є природним. Феноменологію права на свободу творчості становить співвідношення феномену творчості, творчого процесу та сутності правомочностей права на свободу творчості.

10. Суб'єктивне право на свободу творчості – це міра (межа) можливої (дозволеної) поведінки особи у сфері літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи, володіння, користування і розпорядження результатами творчої діяльності, що забезпечується заходами заохочувального і примусового, державного і недержавного впливу. До структури суб'єктивного права на творчість входять такі основні повноваження: право на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія).

Можливість власних дій у структурі суб'єктивного права на творчість означає, що особа в межах поданого суб'єктивного права може: займатися усіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній, так і на непрофесійній основі, без будь-яких обмежень,

крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів; одночасно обирати один, або кілька видів творчої діяльності; вільно обирати ідеї творчої діяльності; вільно обирати засоби для самореалізації в творчому процесі; вільно обирати засоби зовнішнього виразу творчого результату; вивчати здобутки інших творців у будь-якому напрямку творчої діяльності; об'єднуватися у творчі союзи з іншими творцями; вільно обирати організаційно-правову форму творчості; визначати своє правове становище в процесі творчої діяльності; вільно обирати імідж, псевдонім, зазначати своє ім'я або обирати анонімність; робити вибір між публікацією, обнародуванням результату творчої діяльності чи його знищенням; надавати згоду на продовження творчого задуму, або його зміну; відповідно до обсягу цивільної дієздатності, розпоряджатися правами на результати творчої діяльності тощо.

Зміст права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість містить такі повноваження: право на створення умов для творчої діяльності; право на створення умов для реалізації результатів творчої діяльності на законній основі; можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності та реалізації її результатів; можливість отримати мистецьку освіту; право на незалежне, вільне, неконтрольоване державою та іншими структурами здійснення творчої діяльності, крім випадків, встановлених законом для захисту суспільних інтересів; неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності особи без її згоди, за винятком випадків, встановлених законом; можливість доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу; рівна охорона прав на результати творчої діяльності тощо.

Право на захист у структурі суб'єктивного права на творчість передбачає можливість звернутися за допомогою державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для: припинення правопорушення; відновлення правомірного стану; примусового здійснення юридичного обов'язку; притягнення правопорушників до юридичної відповідальності; компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

11. Право на свободу творчості тісно пов'язане з трьома поколіннями прав людини. Його зв'язок з першим поколінням прав людини проявляється у співвідношенні права на свободу творчості з політичними правами. Право на свободу творчості пов'язане з правом об'єднуватись в громадські організації, правом на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень. Митці, науковці можуть створювати громадські наукові організації, творчі спілки, впливати на прийняття політичних рішень, захищати свої права, встановлювати контакти з іншими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних об'єднань тощо. Особливе значення має зв'язок права на свободу творчості з особистими правами. Він проявляється через співвідношення права на життя та права на повагу до людської гідності, права на свободу слова.

Право на свободу творчості належить до другого покоління прав людини. Зв'язок з іншими правами другого покоління проявляється у тому, що творчість і освіта нерозривно пов'язані з розвитком науки та становлять основу суспільного прогресу, право на свободу творчості має тісні взаємозв'язки із правом на освіту. Воно є одним із засобів забезпечення права на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості та одним із способів його реалізації. Отримання нових знань, розвиток вмінь та природної обдарованості людини відбувається в процесі здобуття освіти. Тобто, право на освіту є засобом забезпечення творчої діяльності, розвитку творчих здібностей. У процесі навчання особа може займатися творчою діяльністю у формі науково-дослідної роботи, викладання, художньої або іншої творчості, тобто реалізувати право на свободу творчості. У цьому випадку право на освіту є одним із способів реалізації права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості.

Взаємозв'язок права на свободу творчості з соціальними правами проявляється через право на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, то право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Право на відпочинок передбачає можливість працівника вільно займатися творчою або будь-якою іншою діяльністю. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, із збереженням заробітної плати, звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Серед економічних прав і свобод людини, досліджуване право тісно пов'язане з правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке належить до економічних прав і свобод. Внаслідок права на свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З іншого боку, право на результати творчої діяльності та інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі у розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Зв'язок права на свободу творчості з третім поколінням прав людини проявляється у співвідношенні між правом на свободу творчості і правом користуватися культурним потенціалом людства. Внаслідок забезпечення доступу до культурних надбань людства, об'єднаними зусиллями вчених створюються нові результати творчості, об'єкти інтелектуальної власності, відбувається науково-технічний прогрес. Право на свободу творчості тісно пов'язане з правом спільноти на культурне самовизначення. Визначального значення у цьому процесі набувають традиційні знання як частина культури спільноти, нації, народу. В основі усіх прав, які виокремлюються науковцями як права четвертого покоління лежить право на свободу наукової творчості, що вказує на їхній взаємозв'язок.

12. Розмежування статичного та динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості дозволяє охарактеризувати його структуру, сукупність складових та висвітлити особливості взаємодії цих елементів через характеристику динамічних процесів, які виникають внаслідок функціонування його механізму. Аналіз статичного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність складових елементів, дозволяє зробити висновок, що механізм забезпечення права на свободу творчості – це єдність взаємопов'язаних правових та інституційних засобів, загальносоціальних умов, що взаємодіючи між собою, створюють належні обставини для реалізації, охорони і захисту права на свободу творчості. Структура механізму забезпечення права на свободу творчості: а) гарантії забезпечення права на свободу творчості; б) інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості; в) правові засоби забезпечення права на свободу творчості; г) правосвідомість суб'єктів права у сфері творчих правовідносин.

Аналіз динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність процесів, які відбуваються внаслідок функціонування складових елементів, дає змогу зробити висновок, що охорона, реалізація і захист – це процесуальні стадії механізму забезпечення права на свободу творчості.

13. Гарантії права на свободу творчості – це система соціально-економічних, політичних, культурних правових засобів та умов, що забезпечують охорону, реалізацію та захист у разі порушення чи невизнання права на свободу творчості та сприяють розширенню його змісту і обсягу. Система гарантій права на свободу творчості репрезентована загальними і юридичними (спеціально-правовими) гарантіями.

З метою удосконалення нормативно-правового гарантування свободи творчості та приведення у відповідність Конституції України Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, п. 4. ст. 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їй дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях, пропонуємо на конституційному рівні закріпити обов'язок держави сприяти розвитку творчої діяльності.

Статтю 54 Конституції України доцільно викласти у такій редакції: *«Кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожному гарантується право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку усіх видів творчої діяльності, встановленню відповідних зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять*

культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами».

14. Розроблено методичку визначення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості. Загальна ефективність механізму забезпечення права на свободу творчості характеризується наступними показниками: 1) визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів. 2) оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності. 3) ефективність захисту права на свободу творчості.

Встановлено недосконалість правового регулювання права на свободу творчості. Стаття 7 Закону України «Про культуру», порівняно зі ст. 54 Конституції України і ст. 309 Цивільного кодексу, більш точно відображає зміст і обсяг права на свободу творчості, адже не обмежує види творчої діяльності лише до літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

15. Обмеження права на свободу творчості – це встановлені міжнародним правом та національним законодавством межі реалізації свободи творчості та заходи і засоби, що виражаються у заборонах, призупиненнях, обов'язках, відповідальності і відповідають вимогам законності, доцільності, співрозмірності цілі, забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави. Межі свободи творчості – це інтереси, права та свободи інших осіб, а також система законодавства, яка встановлює заборони та відповідальність для запобігання зловживанням свободою, з боку управленої особи.

Міжнародне законодавство встановлює обмеження права на свободу творчості, коли виникає необхідність узгодження суперечливих інтересів суспільства, держави, особи. Це відбувається шляхом зменшення обсягу та встановлення меж права при збереженні його змісту. Обмеження права на свободу творчості у національному законодавстві застосовуються в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я людини, захисту права на людську гідність, репутації особи, реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення, формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету чи неупередженості правосуддя.

16. Аналіз рішень Європейського Суду з прав людини щодо порушення ст.10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод дає можливість узагальнити прецедентну практику Суду в сфері обмеження права на свободу творчості та розділити його рішення залежно від підстав втручання держав у свободу творчості на три групи: 1) обмеження права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб;

2) обмеження права на свободу творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам; 3) обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб.

Узагальнивши рішення ЄСПЛ у сфері обмеження права на свободу творчості можна виділити такі критерії оцінки у прецедентній практиці ЄСПЛ: метод кількісної оцінки ризиків; виправданість втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду; масовість доступу до результатів творчості; форма вираження творчості; зміст творчості.

Пріоритетним напрямком подальших досліджень є створення теоретико-правових робіт, в яких було б ґрунтовно проаналізовано особливості забезпечення права на свободу творчості у сфері генної інженерії та біоетики. Перспективним може бути і подальше проведення порівняльних досліджень ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості. Необхідно також здійснити більш предметне вивчення міжнародно-правового гарантування права на свободу творчості.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні : монографія. / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2016 р. 361с.
2. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. Київ: ТОВ «ВО «Юстініан», 2013. 616 с.
3. Акуленко В. І. Міжнародно-правове співробітництво держав СНД в сфері правонаступництва, збереження і повернення культурних цінностей. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю. С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ: Юридична думка. 2010. С. 420-426.
4. Акуленко В. І. Право на культурну спадщину: Концепція культурних прав та їх законодавче регулювання в суспільстві. *Урядовий кур'єр*. 2003. 10 січ. С. 13.
5. Акуленко В. І. Формування міжнародно-правової позиції України в охороні культурних цінностей. *Суверенітет України і міжнародне право*. Київ: 1995. 360с.
6. Акуленко В.І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 425-438.
7. Алексеев С. С. Теория права. Москва : Издательство БЕК, 1995. 320 с.
8. Алексеев С. С. Философия права. Москва: Норма. 1998. 204 с.
9. Алябьева Л. Литературная профессия в Англии в XVI-XIX веках Москва: Новое литературное обозрение, 2004. 228с.
10. Аналітичний Звіт. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014-2018 рр. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий ГО «Платформа прав людини». Березень 2019. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/zvit_1.pdf (дата звернення: 13.12.2020).
11. Андрусишин Б. І. «Історія русів». Юридична енциклопедія у 6-ти томах, / ред. колегія: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.), В. П. Горбатенко (відп. секретар); / Б. І. Андрусишин та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1999. Т. 2. С. 735-736.
12. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 387 с.
13. Андрусишин Б. І. Джерела церковного права в Україні доби Директорії УНР 1918-1919 рр. Матеріали ХХІХ Міжнародної історико-правової конференції 19-20 вересня 2013 р., м. Феодосія. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. С. 176-189.

14. Андрусишин Б. І. До проблеми самовизначення галузі «освітнє право України». *П'ять юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 квітня 2009 року*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С.12-16.
15. Андрусишин Б. І. Культурні цінності. Право на охорону. *Освіта: Всеукраїнський громадсько політичний тижневик*. 2002. 18-25 грудня. С. 7.
16. Андрусишин Б. І. Людиноцентристський вимір у політичній концепції Михайла Драгоманова. *Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150-річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова: матеріали ХХVІІІ Міжнар. іст.-прав. конф.*, 13-16 черв. 2013 р., Рівне-Луцьк. Міжнар. Асоціація істориків права, Ін-т держави і права ім. В. М. Корсецького НАН України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова та ін. Київ, 2013. С. 46-51.
17. Андрусишин Б. І. Міжнародний контроль як «невідкладна інституція» вдосконалення управління державою. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 31-34.
18. Андрусишин Б. І. На шляху до свободи. Нариси з історії української державності та права. Вибрані праці. До 60-річчя від дня народження. Київ : «Видавництво Людмила», 2019. 690 с.
19. Андрусишин Б. І. Освітнє право в процесі його становлення. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження*. Київ : Юридична думка. 2010. С. 124-130.
20. Андрусишин Б. І. Освітнє право як передумова успішної участі викладачів в управлінні навчальним закладом. Управлінські компетенції у професійній діяльності викладача. Київ : Аграр Медіа Груп, 2015. С. 59-76.
21. Андрусишин Б. І. Права і свободи людини в умовах ризиків інформаційного суспільства. *Матеріали круглого столу 20 березня 2013 р.*, м. Київ. / Упорядн.: Андрусишин Б. І., Майстренко І. А., Пилипчук В. Г., Фурашев В. М. Ужгород : ТОВ "ІВА", 2013. С.11-18
22. Андрусишин Б. І. Провісники громадянського суспільства: правове становище профспілок в Українській державі 1918 р. Тринадцять юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 5-16
23. Андрусишин Б. І. Роль культури у формуванні менталітету майбутніх учасників національно-визвольної боротьби ОУН УПА в 20-30-ті роки. *Українські національно-визвольні сили у боротьбі проти фашизму і тоталітарної системи більшовизму в 40-50-х роках: міжнар. наук. конф.*, 20-21 травня, м. Львів. 1993. С. 37-51.
24. Андрусишин Б. І. Систематизація освітнього законодавства як засіб вдосконалення сучасної правової системи в Україні. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». Київ : М.П. Леся, 2012. С.17-24.

25. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Київ : Федерація професійних спілок України, 1995. 192 с.
26. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посіб. Київ : Либідь, 1997. 176 с.
27. Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2009. Вип. 7. С. 94-104.
28. Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Правові засади державноцерковних відносин в епоху середньовіччя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2010. Вип. 11. С. 3-14.
29. Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право* : зб. наукових праць. Випуск 30. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 80-92.
30. Андрусишин Б. І., Борисенко В. Й. Творці Середньодніпровської Русі. *Пульсар*. 2000. № 9. С. 68-70.
31. Андрусишин Б. І., Борисенко В. Й., Головка М. Л. Програма з «Історії України». Міністерство освіти і науки України, Український державний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Київ : Вид-во ДПУ імені М. П. Драгоманова, 1994. 50 с.
32. Андрусишин Б. І., Бучма О. В. Українська державність: кризь призму часу (за матеріалами Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., м. Київ, 24-25 травня 2018 р.) *Право України*. 2018. № 5. С. 279-290.
33. Андрусишин Б. І., Губань З. В. Нова українська школа і права людини. Освіта. *Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2018. № 31-32(5829- 5830), 22-29 серпня. С. 8.
34. Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства» Київ : Знання, 2008. 301 с.
35. Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь. Київ, 2003. 60 с.
36. Андрусишин Б. І., Реєнт О.П. З'їзд поневолених народів (8-15 вересня 1917р.), (21-28 вересня н.ст.); Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К. : , 1994. 71 с.
37. Андрусишин Б. І., Сворак С. Д. Трансформація поняття «свободи» у політико-правових традиціях Середньовічної України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право*: зб. наукових праць. Випуск 9. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 76-83.
38. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Європейські світоглядні та методологічні підходи у підготовці українських правників в еміграції міжвоєнного періоду (на прикладі закладів вищої освіти Чехословаччини). Європейські педагогічні студії. Асоціація ректорів педагогічних університетів Європи. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 7. С. 15-26.

39. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Не право сили, а сила права (регулятивна функція права трансформаційного періоду). *Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. 2018. Випуск 9. С. 72-75.
40. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Про революційні та юридичні основи відновлення української державності (до 100-річчя української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.) *Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017 Вип. 8. С. 48-52.
41. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Українська правнича освіта і наука у європейському вимірі: українські виші у Чехословаччині 20-40-х рр. XX ст. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 3. С. 170-185.
42. Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. Т. 11. С. 117-135.
43. Андрусишин Б.І. Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні: монографія. / За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 361 с.
44. Андрусишин Б.І., Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посібник для студ. Вузів. К. : Либідь, 1997. 174 с.
45. Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ: «МП Леся», 2017. 464с.
46. Андрущенко В. П. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. *Голос України*. 2018. 20 липня, № 132 (6887). С. 10
47. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: Проблеми суспільної самоорганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-правового аналізу. Київ : Знання Україна. 2018. 647 с.
48. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Київ, 2006. 502 с.
49. Андрущенко В. П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. Київ : Генеза, 2011. 656 с.
50. Антология мировой правовой мысли: В 5-и томах. Том 3, Национальный общественно-научный фонд. Москва: Мысль, 1999. 829с.
51. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид. Дім “Юридична книга”, 2002-2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники : В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; / відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. 944 с.
52. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Видавничий Дім “Юридична книга”, 2002. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / упорядники : І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, І. В. Музика, І. К. Омельченко ; відп. редактор І. Б. Усенко. 592 с.
53. Аристотель. Никомахова етика. Соч. : В 4 т. М., 1983. Т4.

54. Арістова І. В., Курило В. І., Кругул І. Ю. Проблеми правового регулювання співробітництва України з міжнародною організацією ЮНЕСКО у сфері правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 216 с.
55. Арцишевський Р. А. Історичні типи світогляду. Духовне осягнення дійсності : монографія. Луцьк : Смарагд, 2011. С. 153-236.
56. Бабкін В. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 56-60.
57. Бабкін В. Від правової до соціально-правової держави. *Щорічник наукових праць*. 2001. Вип. 12. С. 270-281.
58. Бабкін В. Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України. Антологія української юридичної думки: В 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Юрид. книга, 2005. Т10. С. 106
59. Бабкін В. Теоретико-методологічні засади дослідження історії права. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження*. Київ : Юридична думка. 2010. С. 67-74.
60. Балух В. О. Візантиністика : Курс лекцій. Чернівці : Книги ХХІ, 2006. 610 с.
61. Балух В., Коцур П. Культура ранньомодерної Європи: підручник. Харків : Фоліо. 495 с.
62. Балух В., Коцур П. Ранньомодерна Європа: підручник Чернівці : Наші книги, 2016. 704 с.
63. Батанов О. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія. / Від. ред М. Байрамутов. Київ: Юридична думка, 2010. 656 с.
64. Баюк Д.А. Галилей и инквизиция: новые исторические контексты и интерпретации. *Вопросы истории естествознания и техники*. 2000. № 4. С. 187-189.
65. Безклубенко С. Д. Мистецтво: терміни та поняття : енцикл. вид.: у 2 т. Т. 1. (А-Л). Київ : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2008 240 с.
66. Бейль П Исторический и критический словарь в 2 томах. Общ. ред. В. М. Богуславского. Москва: Мысль, 1968. 228с.
67. Белый А. В. Понятие и значение ограничения прав человека и гражданина. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 7 (145). Право. Вып. 18. С. 67-72.
68. Бердяев Н. А. Философия неравенства. Москва : ИМА-Пресс, 1990. 286 с.
69. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. Москва : Правда, 1989. 607с.
70. Бердяев Н.А. О назначении человека: опыт парадоксальной этики. Москва : Директ-Медиа, 2016. 475 с.
71. Бердяев. Юридична енциклопедія у 6 т. / Ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998.Т. 1: А—Г. 672 с.
72. Берлин И. Две концепции свободы. Современный либерализм. М., 1998. 320с.

73. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 24 липня 1971 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051 (дата звернення: 15.01.2021).
74. Беспалова А. Г. История мировой журналистики: Учеб. пособие для вузов. Москва: Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2003. 213с.
75. Бех І. Д. Життя особистості у вимірі духовності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Кам'янець Подільський : Вид. Зволейко Д.Г., 2009. Вип. 13. Кн. 1. С. 3–16.
76. Белкін М. Л. Держава та свобода творчості у світлі рішень Європейського Суду з прав людини. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2008. № 5 (12). С. 6-15.
77. Белкіна Ю. Л. Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян. *Адвокат*. 2010. № 3. С. 21-30.
78. Белкіна Ю. Л. Право на сприятливий інформаційний простір як культурне право громадян, його адміністративно-правове забезпечення та зв'язок із свободою творчості. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 22-28.
79. Бивен Э. Династия Птолемеев. История Египта в эпоху эллинизма. Пер. с англ. Т. Шуликовой. М.: Центрполиграф, 2011. 244с.
80. Биографическая библиотека Ф. Павленкова: Жизнь замечательных людей VII ст. до н.е. - X VII ст. М.: Олма-Прес, 2001. 241с.
81. Білозьоров Є. В. Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 14. С. 63-68.
82. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 26-30.
83. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. *Право України*. 2004. № 8. С. 18-21.
84. Блинец И. А. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации (Теоретико-правовое исследование): Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2003.
85. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.
86. Бобровник С. В. Природне право. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т. 5 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. 736 с.
87. Бобровник С. В. Роль сучасної держави у забезпеченні прав та свобод людини. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні; / ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. Київ : Юридична думка, 2007. С. 49-54.
88. Бобровник С. В. Сучасне праворозуміння: теоретичні проблеми та роль у подоланні колізій. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 16. С. 87–93.
89. Богатырев Ф. О. Интерес в гражданском праве. *Журнал российского права*. 2002. №2. С. 33-43.

90. Богдан І. А. Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 115-121.
91. Богдан І. А. Правове забезпечення реалізації працівником права на творчість : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ : 2014. 20 с.
92. Богдан І. Поняття «творчість» як категорія трудового права. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 61-68.
93. Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17–21.
94. Богдан І. Умови праці як елемент трудо-правового забезпечення творчості. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 50-56.
95. Богдан І. Чи може здібність до творчості бути об'єктом правового регулювання? *Форум права*. 2011. № 2. С. 687–693.
96. Бокач Н. Культурная парадигма как объект социально-философского анализа: дис. канд. філос. наук: 09.00.11. Волгоград: 1998. 220 с.
97. Большой психологический словарь. / Ред. Б. Г. Мещеряков. В. Москва : Олма-пресс, 2003. 666 с.
98. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. / Ред. С. Ю. Солодовников. Минск: МФЦП, 2002. 1008 с.
99. Борухович В. Г. В мире античных свитков: под ред. Э. Д. Фролова. Саратов: Из-во Саратовского университета, 1976. URL: https://royallib.com/read/boruhovich_vladimir/v_mire_antichnih_svitkov.html#0 (дата звернення: 14.03.2020).
100. Бочарова Н. Свобода творчості як конституційна цінність інформаційного суспільства. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 34-38.
101. Бошицький Ю. Л. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості : Великий енциклопедичний юридичний словник. / За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ Видавництво „Юридична думка”, 2007. С. 683-689.
102. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав. *Советское государство и право*. 1949. № 8. С. 34-39.
103. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. Москва : Госюриздат, 1950. 367с.
104. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати: Як підготувати дитину до реального життя / пер. з англ. Н. Борис. Київ : Наш формат, 2017. 312 с.
105. Валле В. Парадокси права інтелектуальної власності. К.: Освіта України, 2010. 556с.
106. Веденєєв. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. Історична правда. URL. <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/> (дата звернення: 15.01.2021).

107. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2017. Т. 2. Філософія права. редкол. С. І. Максимов. 2017. 1127 с.
108. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1728 с.
109. Величко С. Літопис. Т 1. / Пер. В. О. Шевчука. / Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991. 384 с.
110. Величко С. Літопис. Т 2. / Пер. В. О. Шевчука. / Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991. 647 с.
111. Венедиктова І. В. Співвідношення суб'єктивного права і законного інтересу в цивільному праві. Право і Безпека. 2005. Т. 4, № 3. С. 110-113.
112. Витрук Н. В., Копейчиков В. В. Реализация прав и свобод личности как процесс. Москва : Юрид. лит., 1983. 483 с.
113. Вишне夫斯基 Л.М., Иванов Б.И., Левин Л.Г. Формула приоритета. Возникновение и развитие авторского и патентного права. Ленинград: Наука, 1990. 218с.
114. Вірченко В. В. Історія генезису та еволюції авторського права в країнах Європи та Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 3. С. 128-134.
115. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : Учебное пособие. Москва : Норма, 1997. 229 с.
116. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2000. 14 с.
117. Вороненкова Г.Ф. Путь длиною в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии. М.: Языки русской культуры, 1999. 345с.
118. Всеобщая декларация прав человека принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года URL:<http://rada.gov.ua> (дата звернення: 08.03.2021).
119. Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052 (дата звернення: 15.01.2021)
120. Гаврюшенко О.А. Історія світової культури : навчальний посібник; наук. ред. В. М. Шейко. К.: Кондор, 2006. 488с.
121. Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар. / За ред. М. Ф. Котляра. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2002. 400 с.
122. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения Москва : Прогресс, 1986. 396 с.
123. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
124. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: В 4 т. Москва : Искусство, 1968. Т. 1. 330с.
125. Гегель Г.В. Ф. Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. 548 с.
126. Геродот. Історія в дев'яти книгах. Кн. 4. Київ : Наукова думка, 1993. 576 с.

127. Глухівський Л. Наукова творчість і авторське право. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 30-31.
128. Гобозов И. А. Введение в философию истории. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. Москва : ТЕИС, 1999. 363с.
129. Головатий С. Про людські права : Лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
130. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2011. №5. С. 159–174;
131. Головки О. М., Греченко В. А. Дерптська історико-правова школа (перша третина ХІХ ст.). *Право і Безпека*. 2013. № 4 (51). С. 6-14.
132. Головченко В. В. Науково-методичні засади вивчення та оцінки ефективності законодавства. *Законодавство: проблеми ефективності*. Київ, 1995. С.41-47.
133. Гончаренко О. Г. Співвідношення економічних прав з іншими правами людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2004. № 9. С. 55–58.
134. Гончарук І.В. Виробництво біогазу в аграрному секторі – шлях до підвищення енергетичної незалежності та родючості ґрунтів. *Агросвіт*. 2020. № 15. С. 18-29
135. Гончарук І.В. Енергетична незалежність АПК на засадах сталого розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 17-18. С. 29-36
136. Гончарук І.В. Енергетична незалежність як суспільно-економічне явище. *Економіка та держава*. 2020. № 8. С. 71-77
137. Гончарук І.В. Формування енергетичної незалежності як основи сталого розвитку агропромислового комплексу. *Агросвіт*. 2020. № 19-20. С. 38-46
138. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна, світ на зламі тисячоліть : монографія. Київ : Видавничий центр: Академія, 1999. 240 с.
139. Горбатенко В. П., Усенко І. Б. Гуманістичні й політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна (до 95-річчя від дня народження). *Право України*. №6. 2019. С. 198-202.
140. Грейг О. Тайная доктрина Третьего Рейха, или Во что верил Адольф Гитлер: М.: Эксмо: Алгоритм, 2009. 358с.
141. Греков Є. А. Авторське право на твори архітектури : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. Київ, 2007.19с.
142. Грецова Е. Е. Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве. Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2009. 26 с.
143. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 220 с.
144. Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (ІХ-ХХ ст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 557-586.
145. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук: 12.00.01. Харків, 2008. 22 с.
146. Гришук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 7. С. 16–17.

147. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації : монографія. Том 1. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ : Юридична думка, 2018. 676с.
148. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія. Том 2. Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ : Юридична думка, 2019. 587с.
149. Грушевський М. Анти (Avta, Antes). Уривок з «Історії України-Руси». ЗНТШ. Львів, 1898. Т. 21. Кн. 1. С. 1–16. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/History/1898/Anty/2.html> (дата звернення: 12.01.2020).
150. Гусарев С. Д. Гуманістичні засади гуманітарного розвитку суспільства. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». Київ : М. П. Леся, 2012. С.49-52.
151. Гусарев С. Д. Тези до історичного портрету правової системи України (період з Х до ХХ ст.). *Право і суспільство*. 2009. № 1. С. 22-26.
152. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. Київ : Знання, 2006. 655с.
153. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. 530 с.
154. Гуцу С. Правова природа й особливості правового регулювання творчих відпусток для науковців. *Гуманітарний часопис*. 2005. № 1. С. 125–128.
155. Даль В. И. Толковый словарь русского языка: иллюстрированное издание. Москва : Эксмо, 2011. 896 с.
156. Дашковська О. До питання про правові інститути забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2010. № 3 (62). С. 44–49
157. Декарт Р. Избранные произведения. Москва : Полит. лит., 1950. 712 с.
158. Декларация принципов терпимости : резолюция 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. ООН. Декларации URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (дата звернення : 02.12.2020).
159. Декларация Мехіко щодо політики у сфері культури від 06.08.1982 № 995_730 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730 (дата звернення: 09.03.2021).
160. Декларация прав людини і громадянина. Вікіпедія вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 09.03.2020)
161. Декларация про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318 (дата звернення: 19.01.2021).
162. Декларация соціального прогресу і розвитку від 11 грудня 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116 (дата звернення: 20.01.2021)

163. Декрет РНК від 26 листопада 1918 р. «Про визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів державним надбанням». Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 126-148.
164. Денисюк О. О. Проблеми правового регулювання творчих відпусток. *Митна справа*. 2015. № 5(2). С. 342-347.
165. Денисюк О. О. Функції надання творчих відпусток працівникам. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 249-254.
166. Дератани Н.Ф., Тимофеева Н.А. Хрестоматия по античной литературе: в 2 т. Том I. Римская литература. Для высших учебных заведений. Москва: Просвещение, 1965. 348с.
167. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. / Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, І. О. Кресіна, В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук, Г. О. Федоренко, В. Ф. Погорілко, В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. Л. Коваленко; ред.: Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 632 с.
168. Дерюгина Т. В. Интерес как предпосылка и предел субъективного гражданского права. *Право и политика* . 2009. № 1. С. 157-165.
169. Дерюжинский В.Ф. Полицейское право: Пособие для студентов. Изд. 3-е. СПб.: Сенат. тип., 1911. 228с.
170. Джевага Г. В. Прояви творчості у процесі виконання учнями навчальних дослідницьких проєктів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108.2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_10. (дата звернення: 12.01.2021)
171. Джерела конституційного права України : монографія. / Відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик. Київ : Наукова думка, 2010. 711 с.
172. Дзгоєва Б. О. К вопросу соотношений понятий право и законный интерес. *Право и государство: теория и практика*. 2008. №7. С. 54-57.
173. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
174. Дія права : інтегративний аспект : монографія / Відп. ред. Н.М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2010. 320 с.
175. Дмитренко М. Михайло Драгоманов - дослідник фольклору. *Слово і час*. 2005. №6. С. 12-24.
176. Добрянський С. Права людини в Європейському Союзі: можливості удосконалення юридичного гарантування. *Право України*. 2019. № 6- С. 108-125.
177. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 23-30.
178. Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 18.01.2021).

179. Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Харків : Право, 2013. Т.3 760 с.
180. Драгоманов М. П. Вибране. Київ : Либідь, 1991. 686 с.
181. Дроб'язко В.С. Право інтелектуальної власності: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2004. 328с.
182. Дубняк М.В. Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Інформація і право. № 4(31)/2019. С. 45-53
183. Духовность. Серия «Европейская энциклопедия» / гл. ред. В. С. Дудик. Київ : Европ. енцикл., 2008. Кн. 1. 688 с.
184. Дюма Р. Литературная и художественная собственность. Авторское право Франции. 2-е изд.: Пер. с фр. М. Селиванова М.: Междунар. отношения, 1993. 448с.
185. Еннан Р. Особливості правової охорони та захисту авторського права: Порівняльно-правовий аналіз. *Наукові читання, присвячені пам'яті В.М.Корецького: Зб. наук. Праць. Київський ун-т права НАН України;* / редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та інш. Київ : Видавництво Європейського ун-ту. 2008. С. 98-103.
186. Енцикліка *Laborem Exercens* («Працюючи») Йоана Павла II від 14 вересня 1981 року присвячена соціальному вченню Церкви з питань найманої праці та капіталу. URL:<http://honoratki.org.ua.html> (дата звернення: 10.01.2021).
187. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж, Нью-Йорк. Молоде життя. 1973. Т. 7. С. 2400-2800.
188. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). Париж, Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3600-4016.
189. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 2. Д-Коці. / редкол. О.С. Мельничук Київ : Наук. думка, 1985. 572с.
190. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-образовательный. Москва : Рус. яз. 2000. в 2 т. Т 2. 1209 с.
191. Європейська культурна конвенція від 19.12.1954. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 19.01.2021).
192. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: міжнар. док. від 05.11.1992. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2006. 25 груд. № 50. Ст. 3381.
193. Євтух М., Кемінь В. Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921-1945). Київ, 1997. 146 с.
194. Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950—1982 років. Київ : Критика, 2008. 752 с.
195. Жарова А.К. Правовая защита интеллектуальной собственности: учеб. пособие для магистратуры. Под общ. ред. проф. С.В. Мальцевой. М.: Издательство Юрайт, 2017. 342с.
196. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ : Мистецтво, 1997. 304 с.

- 197.Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. 19 с.
- 198.Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print1389988659002889 (дата звернення: 10.12.2020).
- 199.Загальна Декларація про геном людини та права людини від 11.11.1997 № 995_575 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575 (дата звернення 13.03.2021).
- 200.Заєць А. П. Суб'єкт права. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П–С. С. 680.
- 201.Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII—V вв. до н. э. Под ред. Л. Я. Жмудя. 2-е изд., испр. и перераб. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2000. 318с.
- 202.Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII—V вв. до н. э. Под ред. Л.
- 203.Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
- 204.Зайчук О. В., Оніщенко Н.М. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження) : монографія. Київ : Фенікс, 2007. 400 с.
- 205.Закони Дванадцяти таблиць. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>. (дата звернення: 08.03.2020).
- 206.Закони про тимчасовий державний устрій України (квітень 1918 р.). Історія держави і права України: збірник документів / укл. І. А. Козир, Т. М. Мілова. Кіровоград, 2004. 220 с.
- 207.Закони царя Хаммурапі. § 274. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 07.12.2020).
- 208.Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: монографія. / Ред.: О. В. Зайчук, С. В. Бобровник; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Київ. ун-т права. Київ : ЮСТІНІАН, 2004. 211 с.
- 209.Залізник Л. Трипілля очима науковців і політиків. *Археологія*. 2004. № 3. С. 95-103.
- 210.Заметки о правах человека и мониторинге прав человека. Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 1997. С.56-74.
- 211.Защита выражения мнения в практике европейского суда по правам человека. *Legea și viața*. 2020. 4. С.71-75.
- 212.Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки . / Упорядники та перекладачі: Густинський літопис. В. Кречотень, Літопис Самійла Величка. В. Шевчук, Літопис Грабянки. Р. Іванченко. Київ: Дніпро, 2006. 976 с.

- 213.Звіт про охорону та захист інтелектуальної власності у третіх країнах: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/march/tradoc_150789.pdf. (дата звернення: 12.01.2021).
- 214.Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результат досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : ПП Рута, 2007. 320 с.
- 215.Зеленин В. По той бік правди. Нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Том 1. НЛП ХХ століття. Київ : Zelenin Laboratory. 2015. 384 с.
- 216.Зязюн І.А. Культура. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С.439–441.
- 217.Иванов Н.В. Авторские и смежные права в музыке: учеб.-практ. пособ. Москва : Проспект, 2009. 176 с.
- 218.Иеринг Р. Интерес и право. Ярославль : Типография губ. зем. управы, 1880. 268 с.
- 219.Иоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III.: Учебное пособие для высш. юрид. учеб. Заведений. Ленингр. гос. ун-т. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 347 с.
- 220.Іванюшенко В. В. Конституційне регулювання права на результати творчої діяльності в країнах Європейського Союзу. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 17. С. 61-66.
- 221.Іерінгш Рудольф. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; / редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. Філософія права / Абашнік В. О. та ін.; / редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін. 2017. С.292.
- 222.Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія. За заг. ред.: Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2009. 216 с.
- 223.Ісасва В. В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 46-54.
- 224.Історичний шлях національного патенту. До 100-річчя патентної служби України. Укладач та комп'ютерний набір г. В. Прохорова. URL: <http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/101.html> (дата звернення: 14.03.2020).
- 225.Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник. Львів: Світ, 2001. 438с.
- 226.Історія зарубіжної журналістики: конспект лекцій. За ред. В. І. Антофійчук, Т. С. Гринівський. Чернівці: Рута, 2008. 365с.
- 227.Історія України в художньо-літературних образах: посібник для 6-8 кл. загальноосвітніх шкіл / Упоряд. Андрусишин Б. І. Борисенко В. Й. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 319 с.
- 228.Історія української Конституції. Українська правнича фундація. / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ : Право, 1997. 443 с.
- 229.Історія української культури: 36. матеріалів і документів / За ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. Київ : Вища шк., 2000. 607 с.

230. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, Т.2. Издание второе М.: Издательство политической литературы, 1955 г. С.561-562.
231. Калакура Я.С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.
232. Калетнік Г. М. Практична реалізація державної політики у сфері вищої освіти та положень нового закону «Про вищу освіту» в концептуальних засадах підготовки фахівців на базі ННБК «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум». *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 9. С. 7-19.
233. Калетнік Г.М. Обґрунтування режимних та конструктивних параметрів гіраційного млина для виробництва високоактивних преміксів / Г.М. Калетнік, В.П. Янович // *Вібрації в техніці та технологіях*. 2017. № 1(84). С. 15-21
234. Калетнік Г.М., Гончарук І.В. Економічні розрахунки потенціалу виробництва відновлювальної біоенергії у формуванні енергетичної незалежності агропромислового комплексу. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 6-16
235. Калетнік Г.М., Гончарук І.В., Ємчик Т.В., Лутковська С.М. Аграрна політика та земельні відносини: підручник. Вінницький національний аграрний університет. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2020. 300 с.
236. Калетнік Г.М., Лутковська С.М. Вектори подолання трансформацій екологоекономічної та соціальної безпеки сталого розвитку на основі модернізації. *32 «Агроєкологічний журнал» НААН України*. 2020. №2. С. 15-23.
237. Калетнік Г.М., Лутковська С.М. Інституціональне забезпечення модернізації системи екологічної безпеки в умовах трансформації економіки. *Науковопрактичний журнал «Агросвіт»*. 2020. №10. С. 112-118.
238. Калетнік Г.М., Лутковська С.М. Структура фінансування та моніторингу заходів забезпечення екологічної безпеки. *Науково-практичний журнал «Агросвіт»*. 2020. №9. С. 10-19.
239. Калмыков П. Д. О литературной собственности вообще и в особенности об истории прав сочинителей в России. *Журнал министерства народного просвещения*. 1851. 4.72 (октябрь) С.72.
240. Канторович Я. Литературная собственность. СПб, Издание Я. Канторовича, 1895. 268с.
241. Каракоз О. О. Цензура друкованих видань як соціальне явище. *Технологія і техніка друкарства*. 2004. №2. С. 137–139.
242. Кашинцева О. Авторське право на науковий твір у сфері медицини: етичні та творчі аспекти виникнення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 6. С. 19-26.
243. Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство: 3 дод.: Пробл. справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
244. Кельман М. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 204-211.

245. Керимов Д. А. *Методология права*. Москва : Аванта, 2003. 521 с.
246. Кессиди Ф. Х. *От мифа к логосу: становление греческой философии*. Москва, 1972. 320 с.
247. Кистякивський Б. А. *Право как социальное явление. Вопросы права*. 1919. Кн. VIII. 371 с.
248. Кистяковский Б. А. *Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права*. Москва : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. 704 с.
249. Кіріленко Ф. О. *Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07*. Київ, 2011. 16 с.
250. Кірін Р.С. *Інтелектуальна власність: підручник Д.: Національний гірничий університет*, 2012. 228с.
251. Кістяківський О. Ф. *Щоденник (1874–1885)*. У 2 т. Т. 1: 1874–1879 / упорядн.: В. С. Шандра. Київ : Наукова думка, 1994. 648 с.
252. Клочко Л. *Золота етнографія Скіфії: верхній фриз пекторалі з кургану Товста Могила. Народна творчість та етнологія*. 2012. № 1. С. 53-59.
253. Коваленко Л. *33-й: голод: Народна Книга-Меморіал*. Київ : Рад. письменник, 1991. 584 с.
254. Коваленко Л. *Функції інформаційного права. Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 22. С. 247-253.
255. Коваль А. М. *Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика*. Київ : Вид-во „Юстиніан”, 2005. 320с.
256. *Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1383555497699714> (дата звернення: 01.03.2021).
257. *Кодекс Законів про народну освіту від 22.11.1922 р. : Збірник У законень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1922. 19 грудня. Ч. 49. Ст.729.
258. *Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII*. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2020).
259. *Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X* URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2021).
260. Козловський А. А. *Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12* Київ : 2000. 18 с.
261. Козловський А. А. *Право як пізнання. Вступ до гносеології права*. Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 1999. 295с.
262. Козловський А. *Право як догма і право як ідея. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 1996. Вип.4-5. С.98-104.
263. Козловський А. *Право як пізнання: вступ до гносеології права*. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.

264. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352с.
265. Кольчугина М. Международная интеграция в сфере высшего образования. *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. № 11. С. 55-64.
266. Конвенція ООН про статус біженців від 28.07.1951 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011/print1389988659002889 (дата звернення: 28.01.2021).
267. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169 (дата звернення: 08.01.2021).
268. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : міжнар. док. від 28.01.1981 / Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2011. 14 січ. № 1. С. 85.
269. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2021).
270. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 / Рада Європи. Офіційний вісник України. 2007. № 65. С. 107. Ст. 2535.
271. Конвенція про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах від 27 червня 1989 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2021).
272. Конвенція про охорону біологічного різноманіття : Міжнародний документ. від 05.06.1992 / Організація Об'єднаних Націй. Офіційний вісник України. 2007. № 22. Ст. 932.
273. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ. від 20.11.1989 / Організація Об'єднаних Націй. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990 р. № 1. Ст. 205.
274. Коник Н.В., Малуев П.А., Пешкова Т.А. Товарные знаки и бренды. М.: Журнал "Управление персоналом", 2006. 324 с.
275. Конституция Греции: соврем. законодательство с учетом поправок Парламента Греции от 27 мая 2008 г. / Пер. с греч. яз. К. В. Гусарова. Харьков : Право, 2014. 111 с.
276. Конституция Российской Федерации : комментарий. / Под общей ред. Б.Н.Топорнина. Юридическая литература Москва, 1994. 624 с.
277. Конституция Украинской Социалистической Советской Республики от 10-го марта 1919 года. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/CONST28.html (дата звернення: 15.01.2021).
278. Конституції нових держав Європи та Азії. / Упорядник С. Головатий. Київ : Укр. Правн. Фундація. Право, 1996. 566 с.
279. Конституційне право України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. / ред. Погорілко В. Ф. Київ : Наук. думка, 1999. 620 с.
280. Конституційне право України. Академ. курс : Підручник: У 2 т. Т.2 / За заг. ред. Ю.С.Шемшученка. Київ : Юрична думка, 2008. 800 с.

281. Конституційні акти України. 1917—1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
282. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні. / За ред. Шемшученка Ю. С. та ін. Київ : Юридична думка, 2008. 251 с.
283. Конституційно-правовий статус людини: можливості вдосконалення в Україні : кол. моногр. Пр. Львів. Лаб. прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 24. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2012. 180 с.
284. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. Історія держави і права України: зб. Документів. / Укл. І. А. Козир, Т. М. Мілова. Кіровоград : Поліграфія, 2004. С. 234-256.
285. Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1992 р. URL: <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/satver~1.htm#8> (дата звернення 04.03.2021)
286. Конституція незалежної України: навч. посіб. за ред. В. Ф. Погорілка, Ю. С. Шемшученка. Київ : Спілка юристів України, 2000. 428 с.
287. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року URL : http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm (дата звернення: 12.01.2021).
288. Конституція Республіки Італія від 1 січня 1948 р. URL : [http://legislationline.org/download/action/download/id/1613/file/b4371e43dc8cf675b67904284951.htm/preview\(дата звернення 04.01.2021\).](http://legislationline.org/download/action/download/id/1613/file/b4371e43dc8cf675b67904284951.htm/preview(дата звернення 04.01.2021).)
289. Конституція Республіки Кіпр від 30 серпня 1995 р. URL : [http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/\\$file/CY_Constitution.pdf](http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/$file/CY_Constitution.pdf) (дата звернення 04.01.2021).
290. Конституція Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р. URL : <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405> (дата звернення 04.01.2021).
291. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL : <http://www.slovakia.org/sk-constitution.htm> (дата звернення 03.01.2021).
292. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2021)
293. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 12.01.2021)
294. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 31 січня 1937 р. № 26/4916 URL : <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 15.01.2021).
295. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 р. 33 УРСР. 1929. №14. ст. 100 URL: <https://uk.wikipedia.org/1929>(дата звернення: 08.01.2021).

296. Концепт права на свободу творчості. *Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 10 листопада 2018 р.) : у 8 ч. Полтава : ЦФЕНД, 2018. Ч. 7. 63 с.
297. Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2021).
298. Коперник. Галілей. Кеплер. Лаплас и Эйлер. Кетле: Биографические повествования. Под. ред. Н.Ф. Болдырев. Челябинск; Южно-Уральск: Урал LTD, 1997 312с.
299. Корчагина Д. Э. Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США: автореф. диссертация. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2010. 26 с.
300. Корчевний Г.В. Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 20 с.
301. Костенко Ліна. Берестечко. Історичний роман. Київ : «Либідь», 2010. 227 с.
302. Костенко О. М. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2020. 812 с.
303. Костенко О. М. Феномен права у світлі соціального натуралізму. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 2. С. 312.
304. Костицький М. Необхідність трансформації юридичної методології як бази розвитку права. *Український правовий часопис*. № 7. 2004. С. 16–17.
305. Кравченко І. С. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ у сфері захисту права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
306. Кралюк П. Павло Скоропадський – гетьман-українізатор, якого погубило русофонство. **Радіо Свобода**. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30460976.html> (дата звернення: 20.12.2020)
307. Крамер С.Н. История начинается в Шумере. М.: Книга по Требованию, 2012. С.121.
308. Краткий экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. Москва : Институт новой экономики, 2001. 1088 с.
309. Крегул Ю. І, Ладиченко В. В, Орленко В. І. Права і свободи людини : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Кн., 2004. 287 с.
310. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Київ : Грамота, 2005. 448 с.
311. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ : Т-во «Знання» Україна, 2011. 520 с.
312. Кресін О. В. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: монографія. / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. 256 с.
313. Кресін О. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII — першій третині XIX століття : компаративна концептуалізація : монографія. Київ : Логос, 2017. 680 с.

314. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 320 с.
315. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2021).
316. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI05. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page18> (дата звернення: 29.01.2021).
317. Кротков А. Ах, плагиат! Мода на воровство! URL: http://www.superstyle.ru/23jan2015/ah_plagiat?print=1 (дата звернення: 08.03.2020).
318. Кудрявцев В. Н. Свобода научного творчства. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 23-28.
319. Кудряшова О. Є. Культуротворчий потенціал і відчуження людини у соціокультурному просторі. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць. Київ : Міленіум, 2009. Випуск XXII. С. 185– 191.
320. Кузнецов И. А. Некоторые методологические вопросы классификации внутренних функций социалистического государства. *Вопросы теории государства и права*. 1986. Вып. 7. С.29-31.
321. Кузьменко П. Класифікація конституційних прав і свобод людини та громадянина за Конституцією України. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. №3. С. 95–97;
322. Культура – человек – философия: к проблеме интеграции и развития. *Вопросы философии*. 1982. № 1. С. 34–53.
323. Культура як аксіологічна матриця освіти / В. Андрущенко, В. Гончаров, В. Молодиченко, Л. Панченко. Київ: «МП Леся», 2017. 303 с.
324. Культурные права в прецедентной практике Европейского Суда по правам человека. Совет Европы и Европейский Суд по правам человека. 2011. URL : www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_RUS.pdf. (дата звернення: 18.01.2021).
325. Кульчицька О. І., Музика О. О. Зовнішні та внутрішні чинники мотивації творчої активності обдарованої особистості. Духовність як основа консолідації суспільства: міжвідомчий наук. збірник. Київ : Інститут «Проблеми людини», 1999. Т.16. С. 342–348.
326. Кучер Т. А. Творча діяльність як основа самореалізації особистості. Міжнародна науково-практична конференція «*Простір гуманітарної комунікації*». Інститут філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. URL <http://iifpro.pp.net.ua>. (дата звернення: 11.01.2021).
327. Кучма Л. Україна — не Россия. Москва : Время, 2004. 560 с.
328. Кушинська Л. А. Давньоруське звичаєве право та проблема правового статусу удільних князівств. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 175-181.

329. Кушинська Л. А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI-XI ст.: монографія. Київ.: Вид-во Нпу імені М. П. Драгоманова, 2008. 142 с.
330. Лазарев В. В. Ограничение прав и свобод как теоретическая и практическая проблема. *Журнал российского права*. 2009. № 9. С. 35–47.
331. Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості : навчальний посібник. Суми : ВВП «Мрія», 1995. 212 с.
332. Ланн Е. Литературные мистификации. Изд. 2-е доп. М.: Книжный дом «Либриком», 2009. 231с.
333. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература : Полное собрание сочинений. Москва : Издательство политической литературы, 1968. С. 100–105.
334. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки до М. І. Павлика. 10.04.1903 р. URL : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030410.html> (дата звернення: 13.02.2021).
335. Липчик Д. М. Авторское право и смежные права. Пер. с фр.; предисловие М. Федотова: Ладомир; Издательство ЮНЕСКО, 2002. 288с.
336. Лисенков С. Л. Культурні права. Київ : Либідь, 2001. 507 с.
337. Лисенков С. Л. Правознавство : підручник. Київ : Форум. 2004. 480 с.
338. Литвин С. Й. Виключні майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти цивільних прав. *Наше право*. 2015. № 6. С. 139-143.
339. Литвин С. Й. Проблеми відшкодування майнової шкоди в авторському праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35(1.1). С. 149-154.
340. Литвин С. Й. Сутність результату інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкта цивільного права. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 173-177.
341. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення: монографія. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
342. Литвинчук И. Л. История экономико-правового регулирования отношений интеллектуальной собственности. *АНТРО. Анналы научной теории развития общества*. 2014. № 1 (14). С. 7–16.
343. Літопис руський. / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; / Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. XVI. 591 с.
344. Лук'янов Д. В. Національна правова система України серед сімей правових систем сучасності. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т.* Харків: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історикотеоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. С. 705–724.
345. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. Москва : Наука, 1986. 264 с.
346. Лутковська С.М. Організаційно-економічні механізми здійснення моніторингу та прогнозування надзвичайних ситуацій. *Науковий журнал «Наукові горизонти»*, 2020. №4. С. 34-41.
347. Лутковська С.М. Стратегічне управління екологічними ризиками як напрям

- забезпечення сталого еколого-економічного розвитку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2020. №1(105). С. 37-42
- 348.Лутковська С.М. Стратегічні пріоритети удосконалення модернізаційних заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки. Міждисциплінарне закордонне видання «The scientific heritage». №46 Vol 7/2020. С. 16-21.
- 349.Лысенков С. Л. Гарантии прав и свобод личности в Советском обществе: автореф. дис. ... канд. юрид.наук. АН УССР, Ин-т государства и права. Киев, 1976. 22 с.
- 350.Львова О. Л. Суб'єкт права. Великий енциклопедичний юридичний словник. / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 884.
- 351.Ляшенко О. А. Адміністративно-правове регулювання діяльності ОВС в сфері захисту права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Херсон, 2011. 19 с.
- 352.М'ясоїд П. А. Курс загальної психології: підручник: у 2 т. Т.1. Київ : Алерта, 2011. 496 с.
- 353.Макаренко Л. О. Культура як багатоманітність соціального світу. *Правова реформа: концепція, мета, впровадження*: зб. наук. праць: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листопада 2017 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2017. С. 271–275.
- 354.Макаренко Л. О. Національна культура як важливий чинник формування української ідентичності. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави: V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20–21 травня 2015 р.)*: збірник матеріалів / уклад.: 386 І. П. Голосніченко, Т. О. Чепульченко, В. Ю. Пряміцин. Київ : НТУУ «КПІ», 2015. С. 35–36.
- 355.Макаренко Л. О. Правовий нігілізм як негативний фактор впливу на розвиток національної правової культури. Тринадцять юридичні читання. *Українська державність: кризь призму часу (до 100-річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.)*: матеріали Міжнар. наук. конф. (24–25 травня 2018 р.) / ред. кол. В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 198–201.
- 356.Макаренко Л. О. Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 22–28.
- 357.Макаренко Л. О. Правосуб'єктність: проблеми і перспективи наукового пізнання. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 48–51.
- 358.Макаренко Л. О. Феномен культури у філософському дискурсі. *Держава і право: збірник наукових праць. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 73. С. 32–46.
- 359.Макаришева Т. Про традиційні знання. По матеріалам газети «ЗАКОН & БІЗНЕС» URL: https://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=81094&base=1 (дата звернення: 13.02.2021).
- 360.Маклаков В. В. Современные зарубежные конституции: сб. документов. Москва : МЮИ, 1992. 290 с.

361. Маклюен М. Що таке інформаційна війна URL: my.elvisti.com/sergandr/iv.html. (дата зверення: 12.01.2021)
362. Максимов С. І. Права людини: універсальність і культурна різноманітність. *Право України*. 2010. № 2. С. 36–42.
363. Максимов С. І. Українська правова культура та її вплив на політичну культуру. *Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи*: зб. ст. і тез за матеріалами Всеукр. наук.-теор. конф. – XX Харківські політологічні читання. Харків : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого; НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України, 2008. С. 211–214.
364. Мала енциклопедія теорії держави і права С. В. Бобровник та ін; / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького; НАН України, Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
365. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2001. 384 с.
366. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 2003. 250 с.
367. Малько А. В. Субъективное право и законный интерес. *Известия ВУЗов. Сер. Правоведение*. 1998. № 4. С. 58-70.
368. Маринець В. Ю. Інноваційний проект «Відродження народних художніх ремесел, звичаїв і традицій, старовинної верховинської кухні в умовах інтенсивного розвитку туристсько-рекреаційного комплексу Міжгірщини». Професійно-технічна освіта. 2013. № 1. С. 39–40.
369. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Москва, 1955-1981. Т. 12. С. 1-50. Т12. С. 737.
370. Мартинов А. Ю. Загальна декларація прав людини 1948. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2005. Т. 3: Е — Й. 229с.
371. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. Москва; Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 478 с.
372. Маслоу А. Психология бытия. Київ : PSYLIB, 2003. 304 с.
373. Матвеев А.Г. Зарождение исключительного авторского права в Статуте королевы Анны и влияние на этот статут идей Джона Локка. Четвертый международный конгресс ученых-юристов «Актуальные проблемы юридической науки и правоприменения в условиях совершенствования российского законодательства» Пермь, 18-19 октября 2013 г. URL: <http://www.studfiles.ru> (дата звернення: 09.03.2021).
374. Матузов Н. И. О категориях «субъективное право» и «юридическая обязанность» в свете современного правового развития. Саратов : Саратовская государственная академия права, 1995. 340 с.
375. Матузов Н.И. О категориях «субъективное право» и «юридическая обязанность» в свете современного правового развития. Личность и власть (конституционные вопросы): межвузовский сб. научных работ. Ростов-на-

- Дону: Ростовская высшая школа МВД РФ; Саратов: Саратовская государственная академия права, 1995. 340 с.
376. Мацькевич М. Культура й конституційні культурні права та свободи людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії. *Віче*. 2012. № 2. С. 21-24.
377. Мацькевич М. Культурні права та свободи в системі конституційних прав і свобод. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». Київ : «М.П. Леся» 2012. С. 104-108.
378. Мацок О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова. *Архіви України*. 1968. № 2. С. 3—14.
379. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 09.03.2021).
380. Мелешенко О. К. Публіцистика Віктора Гюго (1802 - 1885) : Навч. посіб. для студ.-жстів і філологів. К. : ПВП "Задруга", 2003. 324с.
381. Мелешенко О. К., Черняков Б. І. Журналістика Франції. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 10 (січень-березень). 2003. С. 159–212.
382. Мельникова І.М. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ). Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В. Редкол.: В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2003. 346с.
383. Мельничук О. Право людини на освіту: монографія. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. 320с.
384. Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст. *Юридична Україна*. 2011. № 6. С. 4-9.
385. Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» : лист Міністерства юстиції України від 13.05.2004 № *v_797323-04*. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04 (дата звернення: 17.09.2019).
386. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. / Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. Київ, 2003. Т. 1: *Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології*. С. 354-355.
387. Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), та ін. Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. 620 с.
388. Меднікова Галина Сергіївна. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: навчальний посібник. Київ : Знання, 2002. 214 с.
389. Микієвич М., Сорока Н. Імплементация права ЄС у сфері інтелектуальної власності в рамках реалізації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Право України*. 2015. № 8. С. 67.
390. Мильтон Дж. Ареопагитика. Речь о свободе печати от цензуры, обращенная к парламенту Англии (1644) // *Современные проблемы*. Вып. 1. М.: Новосибирск, 1997. С. 32-42.
391. Мироненко О. М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика Київ : Київська правда, 2011. 910 с.

392. Мисник Г. А. Публичные и частные интересы в экологическом праве. *Государство и право*. 2006. № 2. С. 30-36.
393. Миф об Инанне и Энки. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 14.12.2020).
394. Михайло Драгоманов: автожиттєпис. Київ : Либідь, 2009. 444 с.
395. Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група. Харків : Фоліо, 2001. 64 с.
396. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення: Міжнародний документ. від 20.09.2001 / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763 (дата звернення 13.01.2021).
397. Міжнародна поліцейська енциклопедія: Понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія і практика: у 10 т.: Т. 1 / Нац. акад. внутрішніх справ України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ; Акад. правових наук України; / відп. ред.: Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Шемшученко Ю. С. Київ : Інюре, 2003. 1222 с.
398. Міжнародний науково-практичний семінар „Людська гідність як конституційна цінність“ 30.03.2018. Published on Конституційний Суд України URL: <http://www.ccu.gov.ua> (дата звернення 20.04.2021)
399. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. документ від 19.10.1973 № 995_043: ратиф. Указом Президії Верховної Ради Української РСР. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 17.01.2021).
400. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. документ: від 19.10.1973 № 995_042 : ратиф. Указом Президії Верховної Ради Української РСР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995> (дата звернення: 18.01.2021)
401. Мікуліна М. Законні інтереси та суб'єктивні права: потенціал можливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 25-26
402. Мілова Т. В. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2008. 23 с.
403. Мілова Т. М. Поняття та зміст конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 3. С. 53–58.
404. Мілова Т. М. Співвідношення права на свободу наукової творчості та інших культурних прав людини і громадянина в Україні. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 34. С. 166–170.
405. Мілова Т. М. Структура конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. *Правова держава: щорічник наук. праць*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. Вип. 18. С. 533–541.

406. Міністерство культури України. Установи галузі. Національні творчі спілки. Національні творчі спілки.
URL.: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244995965&cat_id=244995957 (дата звернення 13.01.2021)
407. Міщиха Л. П. Психологія творчості: навчальний посібник. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. 448 с.
408. Моляко В. О. Стратегії творчої діяльності. Тактики творчої діяльності. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результат досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир: ПП Рута, 2007. С. 24–29.
409. Моляко В. О. Творческая конструкторология (пролегомени). Київ : Освіта України, 2007. 388 с.
410. Монтескьє Ш. Избранные произведения. Москва: Госполитиздат, 1955. 803 с.
411. Моргунова Е Природа авторского права. *Интеллектуальная собственность Авторское право и смежные права.* 2001. №12. С.31-34.
412. Морозова О. М. Право інтелектуальної власності на виконання: монографія. Вінниця : Нілан, 2015. 135 с.
413. Мосьондз С. О. Наукове право як результат оновлення предмету адміністративного права України. *Публічне право.* № 1 (21). 2016. С. 52-58.
414. Мотовиловкер Е. Я. Законный интерес и субъективное гражданское право. *Правоведение.* Санкт.-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005, №2. С. 210-217.
415. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. Часопис Київського університету права. 2011. №2. URL http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298 (Дата звернення 02.01.2021).
416. Мюлленс П. Охрана изобретений и дизайна в Германии. *Основы немецкого торгового и хозяйственного права: сб. ст. Герм. фонд междунар. правового сотрудничества.* М., 1995. С. 95–101.
417. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 272 с.
418. *Наукові читання, присвячені пам'яті В.М.Корецького*: Зб. наук. Праць. Київський ун-т права НАН України; / редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та інш. Київ : Видавництво Ліра-К, 2013. 352 с.
419. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2, змінене і доп./ За ред. В.М. Коссака. Київ : Істина, 2008. 976 с.
420. Негодченко О. Права і свободи людини. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. Київ, 2005. Т. 2: *Права людини у контексті поліцейської діяльності.* С. 718.
421. Нерсесянц В. С. Філософія права: учебник. Москва : НОРМА, 2001. 647 с.
422. Нерсесянц В. С. Філософія права. Проблеми філософії права. Київ-Чернівці : Рута, 2004. 326 с.

423. Нестеренко О. Свобода вираження поглядів. Конституційно-правовий висновок щодо законопроекту «Про захист суспільної моралі». Право Людини в Україні. Харківська правозахисна група. URL: <http://khp.org/index.php?id=1329547127> (дата звернення 12.01.2021.)
424. Нова українська школа і права людини / Б. І. Андрусишин, З. В. Губань. Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. 2018. № 31-32(5829- 5830), 22-29 серпня. С. 8
425. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. М., Проспект, 2014 344с.
426. Новіков Б. Філософія як теорія і методологія творчості. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2011. № 2. С. 108-113.
427. Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей школе общественных наук в Париже. С.-Пб.: Типо-лит. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. 246с.
428. Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України.* 2014. №1. С. 33-39.
429. Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права.* 2012. № 1. С. 150–158.
430. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: монографія. Одеса : Юридична література, 2001. 353 с.
431. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Т. І. С. 41–43.
432. Овсієнко В. 5 серпня 1937 року. Початок великого терору. Українського інституту національної пам'яті. URL. www.memory.gov.ua (дата звернення: 13.01.2021).
433. Овчаренко Р. В. Право власності на засоби виробництва як стимул до творчої активності. *Економіка будівництва і міського господарства.* 2014. Т. 10, № 2. С. 139-146.
434. Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури : філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 20 с.
435. Огірко Р. С. Морально-етичні засади української козацької держави за Конституцією Пилипа Орлика. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право.* 2015. Вип. 28. С. 123-129
436. Огірко Р. С. Морально-етичні засади української козацької держави за Конституцією Пилипа Орлика. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право.* 2015. Вип. 28. С. 123-129.
437. Окинавская хартия глобального информационного общества от 22 июля 2000 года. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2021).
438. Оксамытный В. В. Правовое воспитание – важный фактор формирования социально активной личности. Киев : Наукова думка, 1979. 327 с.

439. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія. Київ : Алтера; КНТ; Центр навч. літ., 2000. 470 с.
440. Олійник П. Зошити. Мемуари. Щоденники / передмова, коментарі, упорядкування Б. І. Андрусишина. Київ, 1995. 191 с.
441. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави. *Право України*. 2014. № 4. С. 55–63.
442. Оніщенко Н. М. Гармонізація правової системи України як чинник забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. Університетські наукові записки. 2008. № 4. С. 17-24.
443. Оніщенко Н. М. Держава, право і особа. *Держава і право*: зб. наук. праць. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 27. С. 7-12.
444. Оніщенко Н. М. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) *Право України*. 2013. № 9. С. 176–193.
445. Оніщенко Н. М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду) *Держава і право : збірник наукових праць*. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2016. №3. С. 3-20. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pfp/2003_1/61(дата звернення 13.01.2021)
446. Оніщенко Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003–2011. Т. II: *Права людини у контексті поліцейської діяльності*. 2005. С. 487–488.
447. Оніщенко Н. М. Підвищення рівня правової культури населення. Вступ до теорії правових систем: монографія / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2006. С. 161–169.
448. Оніщенко Н. М. Правова система Європейського Союзу в контексті концепцій та вимірів науки порівняльного правознавства. *Наукові читання, присвячені пам'яті В.М.Корецького*: Зб. наук. Праць. Київський ун-т права НАН України; / редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та інш. Київ : Видавництво Європейського ун-ту. 2008. С. 151-162.
449. Оніщенко Н. М. Правова система та інші правопізнавальні конструкції: співвідношення та взаємообумовленість. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження): монографія. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Фенікс, 2007. С. 240–255.
450. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. Київ, 2002. 352 с.
451. Оніщенко Н. М. Правовий конструктив: теорія і практика. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю. С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ, Юридична думка. 2010. С. 100-105.

452. Оніщенко Н. М. Правовий моніторинг: від теорії до практики. *Альманах права. Правовий моніторинг і правова експертиза: питання теорії та практики*. Випуск 10. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. С.21-27.
453. Оніщенко Н. М. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства *ScienceRise: Juridical Science* №3(5) 2018 С. 7-9.
454. Оніщенко Н. М. Система. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003 Т. І. 2003. С. 950–951.
455. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Юрид. думка, 2008. 320 с.
456. Оніщенко Н. М. Сучасне праворозуміння (еволюція терміно-поняття «право» та «права» як явища соціальної дійсності). *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал*. Вип. 2. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 316 с.
457. Оніщенко Н. М. Теоретико-методичні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні. *Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: За матеріалами круглого столу м. Київ, 25 травня 2006 року*. Харків : Ксилон, 2007. С. 49-54.
458. Оніщенко Н. М., Бобровник С. В. Соціальна та юридична ефективність законодавства. *Законодавство: проблеми ефективності : монографія / ред. кол.: В. Б. Авер'янов, В. Н. Денисов, В. Ф. Сіренко, Я. М. Шевченко*. Київ : Наукова думка, 1995. С. 13–26.
459. Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія \ відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2011. 176 с.
460. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Механізм взаємодії особи, громадянського суспільства і держави: сутнісні та емпіричні проблеми удосконалення. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 236–245
461. Опольська Н. М. Булінг: юридичний склад проступку. *Підприємництво, господарство і право. Щомісячний науково-практичний юридичний журнал*. 2019. №10. С. 101-107.
462. Опольська Н. М. Вплив християнської релігії на становлення прав дитини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць*. Випуск 9. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 100-105.
463. Опольська Н. М. Генеза творчої діяльності на території України в найдавніші часи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип.25. Збірник наукових праць*. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2017. С. 17-22.

464. Опольська Н. М. Генеза творчої діяльності на території України в найдавніші часи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип.25. збірник наукових праць. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2017. С 17-22.
465. Опольська Н. М. Генезис права на свободу творчості в Стародавньому римі. *Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. Випуск 7. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. С. 222-225.
466. Опольська Н. М. Генезис права на свободу творчості на території України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2016. Вип. 31. С. 79-90
467. Опольська Н. М. Еволюція концепції обмеження батьківської влади. *Сьомі юридичні читання «Культура і право на початку XXI століття»*: матеріали Міжнародної наукової конференції (19-20 травня 2011 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 216-218.
468. Опольська Н. М. Загальнотеоретична характеристика творчості як категорії права. *Восьмі юридичні читання «Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства»*: матеріали Міжнародної наукової конференції (10-11 жовтня). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 139-141.
469. Опольська Н. М. Зміст суб'єктивного права на творчість. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 5. С. 17-20.
470. Опольська Н. М. Класифікаційна ідентифікація права на свободу творчості в системі культурних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 46. С.241-45.
471. Опольська Н. М. Концепція свободи творчості у поглядах Аврелія Августина. *Десяті юридичні читання «Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації»*: матеріали Міжнародної наукової конференції (15-16 травня 2014 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 123-125.
472. Опольська Н. М. Концепція свободи творчості у поглядах мислителів Стародавнього світу. *Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. 2013. Випуск 4. С. 237-241.
473. Опольська Н. М. Критерії ефективності нормативного правового регулювання права на свободу творчості в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С. 62-66.
474. Опольська Н. М. Критерії правомірного обмеження права на свободу творчості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 52. С. 41-44.
475. Опольська Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод людини в динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 35-38.
476. Опольська Н. М. Механізм забезпечення прав та свобод людини. *Чотирнадцяті юридичні читання «Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»*: матеріали Міжнародної наукової конференції (17-18 квітня. 2019 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 110-113.

477. Опольська Н. М. Механізм забезпечення права на свободу творчості: динамічний вимір. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2019. № 6 (46). С. 184-191.
478. Опольська Н. М. Обмеження обсягу права на свободу творчості у міжнародно-правових актах. *Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення*. З нагоди 60-річчя доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Української академії історичних наук, АН Вищої школи України та Української академії політичних наук Богдана Івановича Андрусишина: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 січня 2019 р. / Ред. Кол. В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, О.О. Рафальський та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2019. С. 171-173.
479. Опольська Н. М. Обмеження обсягу права на свободу творчості у міжнародно-правових актах. *Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення* (16 січня 2019 р.) Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 171-173.
480. Опольська Н. М. Обмеження права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2019. № 1. С. 187-196.
481. Опольська Н. М. Особливості правового виховання дитини. *Шості юридичні читання «Правова культура, правова свідомість і право»*: матеріали Міжнародної наукової конференції (22-23 квітня 2010 р.) Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 115-117.
482. Опольська Н. М. Особливості розвитку права на свободу творчості в країнах Стародавнього Сходу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(1). С. 31-34.
483. Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця : ВНАУ, 2019. 286 с.
484. Опольська Н. М. Право дитини на людську гідність. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 5. С. 11-15.
485. Опольська Н. М. Право на захист в структурі суб'єктивного права на творчість. *Дев'ять юридичних читань «Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи»*: матеріали Міжнародної наукової конференції (24-25 травня). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 229-231.
486. Опольська Н. М. Право на свободу творчості в системі прав людини. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 30-34.
487. Опольська Н. М. Правове виховання дитини як основа правової культури та правової свідомості. Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні: монографія. / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2016. 322-344 с.
488. Опольська Н. М. Правове регулювання творчості в період Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. №6. С. 123-128.

489. Опольська Н. М. Правове регулювання творчості на території Німеччини в період Відродження. *Право і суспільство*, 2016. № 2. С. 34-39.
490. Опольська Н. М. Принципи правового захисту дитини. *Держава і право*: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 51. Київ : Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2011. С. 38-43.
491. Опольська Н. М. Проблеми забезпечення прав і свобод дитини у вітчизняній науковій думці кінця XIX – першої половини XX століть. *Юридична Україна: щомісяч. наук. журн.* № 6. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С 11-17.
492. Опольська Н. М. Розвиток права на свободу творчості у Англії (XV-XVII ст.) *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 126-131.
493. Опольська Н. М. Соціальне призначення та функції права на творчість. *Одинадцяті юридичні читання*. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 2017 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. С. 95-99.
494. Опольська Н. М. Становлення права на свободу творчості у Стародавній Греції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 18. Том 1. С. 11-14.
495. Опольська Н. М. Становлення права на свободу творчості у Стародавній Греції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 18. Том 1. С. 11-14.
496. Опольська Н. М. Структура механізму забезпечення права на свободу творчості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. № 58. Т1. С. 35-38.
497. Опольська Н. М. Суб'єктивне право на творчість: теоретико-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. 2012. Випуск 20. Ч. 1. Т. 2. С. 90-93.
498. Опольська Н. М. Удосконалення правового регулювання свободи творчості як запорука покращення інвестиційного клімату в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства» (14–15 травня 2015 р.) Вінниця : ДонНУ, 2015. С. 77-80.
499. Опольська Н. М. Феноменологія права творчість. *Дванадцяті юридичні читання*: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 2017 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 135–139.
500. Опольська Н. М., Бабой А. Свобода вираження поглядів в мережі Інтернет. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2020. № 2. С.71-75.
501. Опольська Н.М. Витоки права на творчість у Стародавній Месопотамії (IV-III тис. до н.е.) *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 27.-28. novembra 2015*. Paneurópska vysoká škola, Fakula práva; sfredaktor Július Kováč. Bratislava : Paneurópska vysoká škola, 2015. S. 65-69.

502. Опольська Н.М. Міжнародно-правові гарантії права на свободу творчості. *Economic and law paradigm of modern society*. 2020. № 1. С. 114-121.
503. Опольська Н.М., Бабой А.М. Генезис прав дитини на теренах України. *Восточно европейский научный журнал*. № 57. 2020. С. 25-32.
504. Опольська Н. М. Правовий вимір свободи творчості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Право: зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 32. С. 84-91.
505. Орзіх М. П. Конституційна модернізація та реформування в Україні. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2010. Т. 9. С. 21-31.
506. Орзіх М. П. Особистість і право : монографія. Одеса : Юридична література, 2005. 312 с.
507. Орзіх М. П. Правове становище громадян у соціально-культурній сфері розвинутого соціалізму. Київ : Тов-во Знання УРСР, 1985. 47 с.
508. Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навчальний посібник. К. : Знання, 2012. 246с.
509. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
510. Осинська О. Визначення форми вираження обмеження прав. *Часопис права*. 2009. № 1. С. 74–79.
511. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 01.03.2021)
512. Основний Державний Закон Української Народної Республіки [проект]. Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України. К: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 129.
513. Основний закон «Самостійної України» Спільки народу українського. Історія української конституції. За ред. А. Г. Слюсаренко. Київ : Т-во „Знання” України, 1993. 260 с.
514. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (дата звернення 04.01.2020)
515. Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 29 с.
516. Очерки по истории Византии. Вып. 1 Очерк политической истории Византии Г.Гельцера. Под. ред. В. Н. Бенешевича. СПб., Студ. изд. ком. при ист.-филол. фак. СПб. ун-та, 1912. 272с.
517. Паламарчук Л. С. Словник української мови. Українська мова: енциклопедія. Київ : Укр. енцикл. 2004. 920 с.
518. Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: навч.-практ. посіб. Миколаїв : Атол, 2003. 130 с.

519. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 15.01.2021)
520. Паризька хартія для нової Європи : Міжнародний документ від 21.11.1990 р. ОБСЄ. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_058. (дата звернення 13.01.2021).
521. Парламентські слухання на тему: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні». URL : <https://rada.gov.ua/print/186120.html>. (дата звернення 12.01.2021).
522. Пархоменко Н. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина : проблеми сутності та змісту. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 130-137.
523. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. Вип. 1. С. 338–342.
524. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ : Юридична думка, 2008. 380с.
525. Пархоменко Н. М. Методологічні підходи до дослідження загальнотеоретичних проблем конституціоналізації національного правового порядку. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 79–88.
526. Пархоменко Н. М. Основы конституционализации отраслевого законодательства Украины на современном этапе. *Конституция, конституционализм, конституционализация правовых систем: актуальное соотношение понятий и трендов: матер. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию Конституции РФ (г. Тверь, 17–18 мая 2012 г.)* / под общ. ред. проф. В. И. Крусса. Тверь : Твер. гос. ун-т, 2013. С. 315–321.
527. Пархоменко Н. М. Особливості юридичної техніки Конституції як основного закону. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». Київ : М.П. Леся 2012. С. 133-135.
528. Пархоменко Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2016. 253 с.
529. Пархоменко Н. М. Роль громадянського суспільства у захисті прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2014. № 4. С. 116–125.
530. Петражицький Л. Й. Вибрані праці : у 2 кн. Кн.1 / за ред. І. С. Гриценка. Київ : Либідь, 2011. 448 с.
531. Петришин О. В. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. Харків : Право, 2017. Т. 3. 952 с.
532. Петришин О. В. Верховенство права в системі дії права. *Проблеми законності*. 2009. № 10. С. 18–30.
533. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки : збірник наукових праць

- на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. Київ : Видавництво “Юридична думка”, 2010. 456 с.
- 534.Петришин О. В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 груд. 2012 р.). / За ред. О. М. Рудневої. Київ : НСД, 2013. С. 28–31.
- 535.Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 133–142.
- 536.Петришин О. Дослідження проблем конституційних обов’язків людини і громадянина в Україні. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2007. № 1 (48). С. 284–287.
- 537.Петришин О. Здобутки Національної академії правових наук України. *Вісник НАН України*. 2016. № 9. С. 24–26.
- 538.Петрук Н. К. Українська духовна культура XVI-XVII ст.: соціальна організація і формування простору національного буття : монографія. Хмельницький, 2007. 288 с.
- 539.Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. 506 с.
- 540.Пиленко А.А. Право изобретателя: Привилегии на изобретения и их защита в русском и международном праве: Историко-догматическое исследование. Кн. 1. Очерк истории привилегий на изобретения (в связи с эволюцией доктрины). С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1902. С. 80-85.
- 541.Пилипчук В. Г., Брижко В. М. Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 3650.
- 542.Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. *Інформація і право*. 2015. № 1. С. 5-14.
- 543.Пилипчук В., Дзьобань О. Глобальні виклики й загрози національній безпеці в інформаційній сфері. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 43-52.
- 544.Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України : навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 136 с.
- 545.Підпригора О. Цивільне право : навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі, 1995. 416 с.
- 546.Платон. Собрание сочинений: в 4-х т. / под общ. ред. А.Ф. Лосева. Москва : Мысль, 1993. Т. 2. 860 с.
- 547.Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні: *Парламентські слухання від 16 грудня 2019 р.* URL: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/186120.html> (дата звернення 13.01.2021)
- 548.Повчання Володимира Мономаха. Українська література XIX-VIII ст.: хрестоматія / уклад.: П.В. Білоус, Г.Д. Левченко, О.П. Білоус; за заг. ред. П.В. Білоуса. Київ : ВЦ «Академія», 2011. С. 189-199.

549. Погорілко В. Джерела права України (загальна теорія джерел конституційного права). *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2002. № 1 (28). С. 46–54.
550. Погорілко В. Ф. Конституційно-правові відносини в Україні: поняття, види, структура. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2005. № 7. С. 28–47.
551. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. 52 с.
552. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. / За заг. ред. проф. В.Л.Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.
553. Погорілко В. Функції української держави та її правові основи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №1. С. 121-128.
554. Подолонський С. Ремесла й фабрики на Україні. Женева: Печатня «Работника» й «Громади», 1880. 147 с.
555. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». *Вісник ХНУВС*. 2014. № 3 (66). С. 6-15.
556. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Петроград: изд. юрид. кн. кл. «Право», 1917. С.133.
557. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст.голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
558. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира. / За ред. І.С. Гриценка. Київ : Либідь. 2010. 413 с.
559. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика. Москва : Педагогика, 1976. 280 с.
560. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АРТЕК. 1998. 728 с.
561. Попович Т. П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти. Ужгород, 2015. 215 с.
562. Порозовская Б. Мартин Лютер, его жизнь и реформаторская деятельность. Санкт-Петербург, Андреев и согласие, 1994. 395с.
563. Права і свободи людини: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ю. І. Крегул, В. В. Ладиченко, В. І. Орленко. К.: Кн., 2004. 287 с.
564. Права людини в діяльності української поліції. 2017. Аналітичний звіт / За заг. ред. Крапивіна Є. О. Київ : Софія-А, 2018 р. 208 с.
565. Права людини в Радянському союзі. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 08.01.2021).
566. Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 груд. 2014 р.); / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ліра-К, 2014. 244 с.
567. Права людини в Україні: перше півріччя 2015 / За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка; Укр. Гельсін. спілка з прав людини. Київ, 2015. 68 с.
568. Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; ред. кол. : О. М. Мироненко та ін. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М.

- Корецького ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1997. 548 с.
569. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2017. 392 с.
570. Правничо-політологічні виміри освіти : До 180-річчя Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. ред.: Б. І. Андрусишин. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 269 с.
571. Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 січня 2019 р. / Ред. Кол. В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, О.О. Рафальський та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2019. 299 с.
572. Право и культура : монографія. / В. С. Нерсесянц, Г. И. Муромцев, Г. И. Мальцев и др.; отв. ред. Н. С. Соколова. Москва : РУДН, 2002. 423 с.
573. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. / За заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.
574. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.; За ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 128.
575. Правова культура – основа державотворення в Україні / за ред. В. В. Костицького. Ірпінь: Національна академія ДПС, 2005. Вип. 1. 298 с.
576. Правова освіта та наука в українському державотворенні (кінець XIX – XX ст.): монографія. / За ред. Б. І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 308с.
577. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 3. Цивільно-правові науки. Приватне право. / За заг. ред. Н.С. Кузнецової. Харків: Право, 2008. 640 с.
578. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. / За заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2008. 576 с.
579. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы в 5 томах. Харьков : Право. 2011. Т.1. Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. / Под общей редакцией М. В. Цвика, А. В. Петришина. 896 с.
580. Примара інтелектуальної власності. Лі Артур. Голос України 2019. 23 липня. URL : <http://www.golos.com.ua/article/319651> (дата звернення: 09.01.2021).
581. Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія. Передм. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка; / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрид. думка, 2014. 380 с.
582. Принципы, пределы и основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. *Государство и право*. 1998. № 7. С. 26-30.

583. Припхан І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2011. 19 с.
584. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 №3792-XII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 19.01.2021).
585. Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Декларація Генеральної асамблеї Всесвітньої університетської служби від 6–10 вересня 1988 р. м. Ліма. Сайт Академічної Спільноти. URL : <http://www.rpl.org.ua> (дата звернення: 10.01.2021).
586. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2011. № 51. Ст. 577.
587. Про боротьбу з тероризмом : Закон України 31 травня 2005 року N 2600-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021)
588. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.99 р. № 1068-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/1> (дата звернення: 19.01.2021).
589. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.7> (дата звернення: 13.01.2021).
590. Про вищу освіту : Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 23.01.2021).
591. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів : Закон України від 02.06.15 р. № 498-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498-19> (дата звернення 12.01.2021)
592. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо реформи патентного законодавства) : Проект Закону від 11.10.2019. № 2259. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67064. (дата звернення: 20.02.2021).
593. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно вдосконалення охорони прав на компонування напівпровідникових виробів : Закон України від 19.09.2019, № 111-IX. Відомості Верховної Ради, 2019, № 42, ст.236.
594. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правової охорони географічних зазначень : Закон України від 20.09.2019. № 123-IX. Відомості Верховної Ради , 2019, № 45, ст.290.
595. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки дітей, які постійно проживають в зоні проведення антитерористичної операції у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення : Закон України від 07.02.17 р. № 1838-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1838-19>(дата звернення 09.01.2021)

596. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ), які були переміщені з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Закон України від 03.11.16 р. № 1731-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1731-19> (дата звернення 15.01.2021).
597. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності : Проект Закону від 20.12.2019. № 2659. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67749 (дата звернення: 20.01.2021).
598. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентним тролінгом : Проект Закону від 11.10.2019. № 2258. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67063 (дата звернення: 20.01.2021).
599. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України від 14.05.2015 р. № 421-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 29. Ст. 264.
600. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.18 р. № 2657-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення 08.01.2021).
601. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення доступу сліпих, осіб з порушенням зору і хворих на дислексію до виданих творів у спеціальному форматі: Закон України від 25.12.15 р. № 927-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-19> (дата звернення 13.01.2021).
602. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності : Проект Закону від 10.10.2019. № 2255. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67060 (дата звернення: 20.01.2021).
603. Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України : Закон України від 16.05.17 р. № 2026-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-19> (дата звернення 09.01.2021).
604. Про внесення змін до статті 5 Закону України "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" : Закон України від 04.09.2018, № 2514-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018, № 41, ст.315.
605. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 23 листопада 2018 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>. (дата звернення: 23.01.2021).

606. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.11.2019 № 294-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20> (дата звернення: 23.01.2021).
607. Про державні нагороди України. Закон України №№1549-III від 16.03.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (дата звернення 18.01.2021).
608. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.
609. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782–XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021)
610. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав : Закон України від 15.05.2018 № 2415-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018, № 32, ст.242.
611. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р., № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> (дата звернення: 15.06.2020)
612. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> (дата звернення: 15.06.2021)
613. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.02.2021).
614. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennyaderzhavnogostandartupochatkovouyi-osviti> (дата звернення: 10.01.2021).
615. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016—2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України 18.02.2016 : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 148. URL : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/22685> (дата звернення: 11.02.2021).
616. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: Наказ МОН України та АПН України 25.02.2004 № 151/11. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.609.0> (дата звернення: 15.02.2021).
617. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері інтелектуальної власності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством економічного розвитку і торгівлі України

- : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018. № 912. Офіційний вісник України. 2018 р., № 89. Ст. 2955.
618. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. URL : <http://hrstrategy.com.ua/documents/versions/2#cts854f6aee45f58e> (дата звернення: 18.01.2021).
619. Про затвердження Положення про мистецьку школу : Наказ міністерства культури України 09.08.2018. № 686. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-18> (дата звернення: 18.01.2021).
620. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року. № 1477. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennyauprimirnogoperelikuataopisupredmetnih-napryamiv-doslidzhen-v-mezhah-specialnosti-081pravo>. (дата звернення :20.01.2021).
621. Про захист персональних даних : Закон України від 01 черв. 2010 р. № 2297-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 05.04.2021).
622. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003. № 1296-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 13.12.2021).
623. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовт. 1996 р.; зі зм. від 11 жовт. 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.01.2021).
624. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 20.01.2021).
625. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.02.2021).
626. Про кінематографію : Закон України від 13.01.1998. № 9/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021).
627. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/riwxfX> (дата звернення 20.01.2021 р.).
628. Про культуру: Закон України від 14.12.2010. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2021).
629. Про методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти : Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 05.06.2013 р. № 14.1/10-1685. URL : <http://vzman.lutsk.ua/file/10-1685.pdf> (дата звернення: 5.08.2021).
630. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15/print1389988659002889> (дата звернення: 29.01.2021).

631. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015. № 848-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення 18.01.2021).
632. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 5.04.2021).
633. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2021).
634. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 19.01.2021).
635. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 01.06.2000. № 1771-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (дата звернення 24.01.2021).
636. Про охорону прав на промислові зразки від 15.12.1993. № 3688-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2021)
637. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020р. № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення 20.01.2021).
638. Про позашкільну освіту : Закон України від 07.12.2000. № 2120-III. згідно із Законом № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 14.01.2021).
639. Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації : Рекомендації Комітету Міністрів РС № 2000/7. URL : <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-2000-7-pro-pravo-zhurnalistiv-nerozkryvaty-svoyi-dzherela-informatsiyi>(дата звернення: 14.01.2021).
640. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті : Закон України від від 09.04.2015. № 314-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.01.2021).
641. Про призначення грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва, а також молодим письменникам і майстрам народного мистецтва для створення і реалізації творчих проєктів : розпорядження Президента України від 06.06.2019 року. № 58/2019-рп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2019-рп>(дата звернення 13.01.2021).
642. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 02.03.2021).
643. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 07.10.1997. № 554/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр> (дата звернення: 19.01.2021).
644. Про професійно-технічну освіту : Закон України. Законодавчі акти України з питань освіти .Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти. Офіс. вид. Київ : Парламентське вид-во, 2004. С. 129–157.

645. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15.05.2003. № 802-IV. Офіційний вісник України. 2003. 27 черв. № 24. Ст. 1109.
646. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних : Закон України від 06.07.2010 № 2438-VI. Офіційний вісник України. 2010. 9 серп. № 58. Ст. 1994.
647. Про ратифікацію конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Закон України від 20.01.2010. №1811-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (дата звернення: 18.01.2021).
648. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї : Закон України від 30.09.2016 р. № 1767-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17> (дата звернення: 22.01.2021).
649. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014. № 1678-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.01.2021).
650. Про Рекомендації парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1243-16> (дата звернення: 18.01.2021).
651. Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення» : Постанова Верховної Ради України від 7.09.2016 р. № 1493-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-19> (дата звернення: 5.01.2021).
652. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 березня 2020 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Указ Президента України від 13.03.2020 р. № 87/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87/2020> (дата звернення: 15.01.2021)
653. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016. URL : <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>(дата звернення: 14.01.2021).
654. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 18.01.2021).
655. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. URL : www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.01.2021).

656. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ. URL : www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.01.2021).
657. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. (дата звернення: 23.01.2021).
658. Про театри і театральну справу : Закон України від 31.05.2005. № 2605-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2605-15> (дата звернення: 19.01.2021).
659. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення 12.01.2021.)
660. Про удосконалення державної системи правової охорони інтелектуальної власності : Проект Закону від 29.10.2019. № 2255-1. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI00688A.html (дата звернення: 22.12.2020).
661. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97%D0%B2%D1%80/print1477994400198194> (дата звернення : 08.12.2020).
662. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.19 р. № 2745-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19> (дата звернення 08.01.2020).
663. Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. 348 с.
664. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія. / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 424 с.
665. Програма з «Історії України. Міністерство освіти і науки України, Український державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова; Б.І.Андрусишин, В.Й.Борисенко, М.Л.Головко. Київ: Вид-во ДПУ імені М. П. Драгоманова, 1994. 50 с
666. Пропаганда и свобода массовой информации. Памятная записка Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ. Вена, 2015. URL : <http://www.osce.org/ru/fom/219726?download=true> (дата звернення : 08.01.2021).
667. Пророчество Неферти. Хрестоматия по истории Древнего Востока: перевод Н.С. Петровского. М., 1963. С. 73–75.
668. Проект оснований устава украинского общества «Вольный союз» – «Вільна спілка». Історія української конституції. / За ред. А. Г. Слюсаренко. Київ : Т-во «Знання» України, 1993. 443 с.
669. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю за спеціальністю 12.00.07

- «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», Ірпінь, 2018. 449 с.
670. Пунда О. О. Проблеми здійснення права на свободу творчості. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2011. № 2. С. 81-86.
671. Пушкин А. С. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 7. Москва, 1962. 860 с.
672. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02; Харківська нац. академія ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 38 с.
673. Пушкіна О. В. Питання класифікації прав людини та способів закріплення у сучасній конституційній практиці. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №11. С. 8-20.
674. Пьянова Л. А. К анализу творческой деятельности человека. Методология и теория деятельности. Горький, 1982. 220 с.
675. Пятигорский А. Вспомнишь странного человека. Москва : Новое литературное обозрение, 1999. 560 с.
676. Рабинович П. М. Общетеоретические вопросы реализации права. *Вестник Львовского университета*. 1983. Вып. 22. С. 8-10.
677. Рабинович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості удосконалення. *Юридичний Вісник України*. 2008. 26 черв. — 4 лип. С. 8.
678. Рабинович П. М. Аксиологія права. Велика українська енциклопедія. URL : https://vue.gov.ua/Аксиологія_права (дата звернення: 21.01.2021).
679. Рабинович П. М. Вагоме свідчення крокування сучасної вітчизняної філософії права до світового правознавчого простору. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 429–432.
680. Рабинович П. М. Конституційне забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: можливості ефективізації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 68–78.
681. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: Українська енциклопедія, 2001. С. 618–619.
682. Рабинович П. М. Міжнародні стандарти прав людини. *Право України*. 2015. № 10. С. 58–64.
683. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. Вид, 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.
684. Рабинович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
685. Рабинович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16-18.
686. Рабинович П. Права людини: уніфікація назв та розмаїття змісту. *Незалежний культурологічний часопис*. 2001. № 21. С. 191-198.

687. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. *Вісник Академії правових наук України*, 2002. № 4. С. 15–23. URL : <http://www.br.com.ua/kurs/Pravo/68268-16.html>. (дата звернення: 15.01.2021).
688. Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Практика Європейського Суду з прав людини: рішення, коментарі*. 1999. № 1. С. 358–365.
689. Рабінович П. Суб'єктивне право. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. С. 681.*
690. Рабінович П. Філософія прав людини у Конституції України. *Юридический вестник*. 1997. № 2. С. 57–60.
691. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.
692. Резолюція Парламентської Асамблеї ОБСЄ Восемнадцятої щорічної сесії «Свобода вираження мнень в Інтернеті» (Вільнюс, 29.06–03.07.2009). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/975_016(дата звернення: 14.01.2021).
693. Рейтблат А. И. Материалы к истории авторского права в первой трети XIX в. Книга. Исследования и материалы. Москва, 1993. 320 с.
694. Речицький В. Про цензуру (з приводу перевірки на відповідність Конституції України окремих положень законів України «Про кінематографію» та «Про телебачення і радіомовлення») Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL : http://khpg.org/index.php?id=1550672973#_ftnref1. (дата звернення: 12.01.2021).
695. Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості : термінологічний словник. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.
696. Рижко О. М. Право на творчість і плагіат. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2017. № 1. С. 38-42.
697. Рижко О. М. Співвідношення понять «ідея» та «плагіат». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації*. 2016. Вип. 10. С. 45-54.
698. Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст : монографія. Київ : Світогляд, 2013. 245 с.
699. Ришкова О.В. Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності / О.В. Ришкова. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серія «Юридические науки»*. 2008. Т. 21 (60). № 1. С. 89–98.
700. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I

- Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/uhvaleno-rishennya-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny2018>. (дата звернення: 18.05.2021).
- 701.Рішення ЄСПЛ у справі «Алінак проти Туреччини» від 29.03.2005 р. URL : <https://swarb.co.uk/alinak-and-others-v-turkey-echr-4-may-2006>. (дата звернення: 13.01.2021).
- 702.Рішення ЄСПЛ у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» від 24.05.1988 р. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shvejcarii>. (дата звернення: 13.01.2021).
- 703.Рішення ЄСПЛ у справі «Нілсон і Джонсон проти Норвегії» від 26.11 1999 р. URL : <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 13.01.2021).
- 704.Рішення ЄСПЛ у справі «Організація «Екін» проти Франції» від 17.07.2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_036 (дата звернення: 13.01.2021).
- 705.Рішення ЄСПЛ у справі «Отто Премінгер проти Австрії» від 20.09. 1994 р. URL : http://www.menschenrechte.ac.at/orig/93_3/Otto-Preminger-Institut.pdf. (дата звернення 13.01.2021).
- 706.Рішення ЄСПЛ у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» від 02.10.2007 р. URL : <file:///C:/Users/Natalia/Downloads/002-2463.pdf>. (дата звернення: 10.01.2021).
- 707.Рішення ЄСПЛ у справі «Хандисайд проти Великобританії» 07.12.1978 р. URL:http://european-court.ru/uploads/ECHR_Handyside_v_the_United_Kingdom_07_12_1976.pdf (дата звернення: 13.01.2021).
- 708.Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004 URL : <http://rada.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2021).
- 709.Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 р. №2-рп (справа про утворення політичних партій в Україні). *Офіційний вісник України*. 2007. №54. Ст. 2183. С. 90.
- 710.Рішення Ради суддів України № 8 від 7.02.2018 "Про надання роз'яснень щодо викладацької, наукової чи творчої роботи судді". URL : <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=80&page=14&per-page=8> (дата звернення 20.05.2021).
- 711.Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 288 с.
- 712.Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20-50-ті роки ХХ ст. : монографія. Київ: Наук. думка, 1994. 349.
- 713.Руська правда й історія її тексту / за ред. Ю. Книш. Вінніпег : Українська вільна академія наук в Канаді, 1993. 230 с.
- 714.Савиньи Ф. К. Обязательственное право / перевод с нем. Мандро Н. Москва, Тип. А. В. Кудрявцевой, 1876. 620 с.
- 715.Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
- 716.Самсін Р. Виникнення права слідування як особливого авторського

- повноваження у законодавстві країн Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. Випуск 30. Том 1. 2015. С. 151-156.
717. Селіванов А. О. Права і свободи громадян під захистом Конституційного Суду України: правові позиції сучасної доктрини конституційного правосуддя. Київ : Логос, 2005. 104 с.
718. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. 723 с.
719. Селівон М. Ф. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 3. С. 35–52.
720. Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности. Київ : Наук. думка, 1988. 240 с.
721. Сергійчук В. Голодомор 1932—1933 років як геноцид українства. Видання четверте, доповнене. Вишгород : ПП Сергійчук М. і., 2018. 432 с.
722. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30-35.
723. Сердюк О. В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм. *Актуальні проблеми держави і права*, 2005. № 24. С. 217–223.
724. Серебровський В. И. Вопросы советского авторского права. М. : Из-во АН СССР, 1956. 188 с.
725. Симсон О. Інноваційне і креативне право: право знань і творчості: монографія. Київ : Ін Юре, 2006. 261 с.
726. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: монографія. Харків : Каравела, 1998. 150 с.
727. Сисоєва С. О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : монографія. Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. 404 с.
728. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Київ : Правова єдність, 2010. 525 с.
729. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: Академічний курс: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Ін Юре, 2010. 672 с.
730. Скрипнюк О. В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.
731. Скрипнюк О. В. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика та проблеми їх конституційної модернізації в Україні. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 56-63.
732. Скрипнюк О. В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. *Юридична Україна*. № 3. 2011. С. 28-32.
733. Скрипнюк О. Вплив інститутів громадянського суспільства на становлення і розвиток демократичного політичного режиму. *Право України*. 2001. № 5. С. 12-17.
734. Скрипнюк О. Конституційні права і свободи людини в Україні: теоретико-методологічні, правотворчі, правозастосовчі аспекти. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: збірник наукових праць на пошану

- академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ, Юридична думка. 2010. С. 100-105.
- 735.Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. Київ, 2000. 599 с.
- 736.Скрипнюк О. Специфіка конституційно-правових відносин в Україні. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2010. № 3 (62). С. 59–68.
- 737.Скрипнюк О. Теоретико-методологічні проблеми взаємозв'язку взаємодії правової, соціальної держави та громадянського суспільства. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. 2003. Вип. 14. С. 484-494.
- 738.Скуратівський В. Л. Культурна революція. Енциклопедія Сучасної України. Т. 16: «Куз» «Лев» / Гол. редкол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Железняк М.Г. та ін.; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51478 (дата звернення: 12.01.2021).
- 739.Слінько Т. М. Інформація як об'єкт права: поняття та правове регулювання. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, Нац. акад. прав. наук України; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України. Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. У 2-х ч. Ч. 1. С. 321–326.
- 740.Слінько Т. М. Конституційно-правові гарантії свободи слова. *Наше право*. 2014. № 9. С. 11–16.
- 741.Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини і громадянина. Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку: Збірник наук. статей за матер. І наук.-практ. конф. з європ. права (м. Харків, 24 квітня 2018 р.) / ред. кол. А. П. Гетьман, І. В. Яковюк та ін. Харків, 2018. С. 41–46.
- 742.Словник античної міфології. Київ : Наукова думка, 1985. 236 с.
- 743.Совенко Б. В. Православне канонічне право в Україні: зародження, розвиток та перспективи: монографія. Наук. ред. Б.І. Андрусишин Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 247 с.
- 744.Совершенствование европейских гарантий свободы выражения мнения, слова и творчества. *Visegrad journal on human rights*. 2020. №1, С. 113-119.
- 745.Соловійов О. В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права. Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина Наук.- дослід. ін-ту держ. буд-ва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 26. Київ : АОК, 2012. 164 с.
- 746.Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. Ред. В.С. Нерсесянц. Москва : Юрид. лит., 1990. 320 с.
- 747.Социальная история средневековья. Т. II. Деревня и город позднего средневековья: под ред. Е. А. Косминского, А. Д. Удальцова. М.; Л. : Госиздат, 1927. 388с.

748. Соціально-правовий захист дітей в Україні: монографія. / за ред. Б.І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 264 с.
749. Спеціальний доповідач ООН закликав Уряд докласти скоординованих зусиль задля захисту прав людей в Україні URL : <http://www.un.org.ua/ua/news/2007-12-11-3/> (дата звернення: 12.01.2021).
750. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособ. для вузов. Москва : Политиздат, 1988. 320 с.
751. Становлення правничої освіти в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні: монографія / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бабкін, О. В. Бучма та ін. / за ред. Ю. С. Шемшученка; М-во освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 170-193.
752. Статут королеви Анни 1710. URL: http://intellect-pravo.ru/documents/statute_of_anne_rus.php (дата звернення: 09.03.2021).
753. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ : КНТ, 2008. 254с.
754. Стефанчук Р. Правонаступність як важлива ознака ідентичності та спадковості у державотворенні. *Голос України*. 2019. № 38 (7044). С. 15.
755. Стеценко В. Ю. Політичне адміністрування у сфері охорони здоров'я. Тринадцять юридичні читання : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 2018 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 227-230.
756. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
757. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ : Всеукр. асоц. вид. «Правова єдність», 2008. 507 с.
758. Сто запрещенных книг. Цензурная история мировой литературы. Под ред. Н. Дж. Каролидес. Екатеринбург: Ультра. Культура, 2007. 446с.
759. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис ... канд. юрид. Наук : 12.00.02. Харків : 2010. 24с.
760. Стус В. Листи у вічність. Донецьк : ТОВ «БАО». 2012. 272с.
761. Сухоруков К.М. Лондонская гильдия книгопечатников и книготорговцев в XVI - первой половине XVII в. Книга: Исследования и материалы. Всесоюз. кн. палата. М.: Книга, 1984. 448с.
762. Сучасне українське медичне право : монографія. / За заг. Ред С.Г. Стеценка. Київ : АТІКА. 2010. 496 с.
763. Сучасне українське медичне право : монографія. / За заг. Ред С.Г. Стеценка. Київ : АТІКА. 2010. 496 с.
764. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. Москва : Юстицинформ, 2000. Т. 1 : Элементный состав. 528 с.

765. Тацій В. Я., Гетьман А. П., Данильян О. Г. Правове виховання в сучасній Україні : монографія. Харків : Право, 2010. 368 с.
766. Тацій В.Я. Питання меж тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4. С. 31–40.
767. Теория государства и права : курс лекций: под ред. Н.И. Матузова. М., Юрист, 1999. 640 с.
768. Теория государства и права : учебник / под ред. М.М. Рассолова. 2-е изд. Москва : Закон и право, 2015. 735 с.
769. Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
770. Теорія держави і права: Академічний курс : підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
771. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
772. Тихомиров О. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 354.
773. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине Київ : Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2001. 368 с.
774. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины : монография. Харків : Факт, 1999. 318 с.
775. Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 477 с.
776. Токарчук, О. В. Розвиток державно-правової думки представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 43 с.
777. Трансформація правової системи України: євроінтеграційний вимір. / Заг. ред. В. Д. Гвоздецький. Київ : Логос, 2009. 378 с.
778. Турута О. В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян. *Форум права*. 2010. № 2. С. 519–523.
779. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page6 (дата звернення: 16.01.2021).
780. Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 15.01.2021).
781. Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. Київ : Либідь, 1993. 592 с.

782. Універсал Української Центральної Ради (III) від 7(20) листопада року 1917.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17> (дата звернення: 12.01.2020).
783. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
784. Федоренко В. Л. Конституційні права та свободи людини в Україні й ефективність їх гарантування / за ред. О. В. Скрипнюка. Питання теорії конституційного права і модернізації Конституції України : зб. наук. пр. Київ : Ліра-К, 2013. 190 с.
785. Федоренко В. Л. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, види, питання конституційної правосуб'єктності. *Право України*. 2014. № 5. С. 83–91.
786. Федоренко В. Л. Теоретико-методологічні основи системи та структури конституційного права України. Питання теорії конституційного права і модернізації Конституції України : зб. наук. пр; / за ред. і з передм. О. В. Скрипнюка. Київ: Ліра-К, 2013. 190 с.
787. Федорук О. Українська культура – держава – політика. Володимир Січинський. Київ, 1996. С. 7.
788. Федотова О. Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках ХХ століття. *Вісник Книжкової палати*. 2009. № 3. С. 32–38.
789. Федотова О. Політична цензура в УСРР—УРСР : практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 2. С. 45–47.
790. Фейнберг Д., Коулмен Д. Межі вільного вислову думки. Філософія права. Київ : Видавництво Соломії Павличко, 2007. С. 530–552.
791. Філософія : курс лекцій: у 2 ч. – Ч. 1. Історія світової та української філософії / Уклад. О.П. Бойко. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 187 с.
792. Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. С.П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.
793. Філософія права: проблеми та підходи : навч. посіб. для студ. спеціальності «Правознавство» / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів : Юрид. ф-т Львів. націон. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. 332 с.
794. Філософські та суспільно-правові проблеми становлення і розвитку інформаційного суспільств : матеріали круглого столу / НДІ інформатики і права Нац. акад. прав. наук України, Ін-т політології і права Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова ; / упоряд.: Б. І. Андрусішин та ін. Ужгород : ІВА, 2013. 193 с.
795. Флейшиц Б. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. *Ученые труды ВШЮН*. Вып. VI. 1941. 324с.
796. Формула приоритета. Возникновение и развитие авторского и патентного права. Отв. ред.: Пигров К.С. Л.: Наука, 1990. 248с.
797. Форнель Е. Р. Функции советского общенародного государства по оказанию социальных услуг: автореф. дис. канд. юрид. наук, 1983. 20 с.

798. Франк С. Л. Непостижимое. Онтологическое введение в философию религии. Париж : Дом книги и Современные записки, 1939. 327 с.
799. Французский ежегодник 2000. 200 лет Французской революции 1789–1799 гг.: итоги юбилея. М.: Едиториал УРСС, 2000. 244с.
800. Фрейд З. Психоаналитические этюды. Минск : АСТ, 1997. 606 с.
801. Фрейд З. Тотем и табу: Психология первобытной культуры и религии. Москва : Мысль, Санкт-Петербург, 1923. 279 с.
802. Хализев В. Е. Теория литературы. 4-е изд., Москва : Высш. шк., 2004. Москва : Высш. шк., 2004. 405 с.
803. Харитоновна Е. Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы): моногр. Изд. 2-е, перераб. и доп. Одесса : Фенікс, 2012. 413 с.
804. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 16.01.2021)
805. Харченко О. І. Порівняльна характеристика методологічних підходів у соціологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2011. Вип. 13. С. 103-110.
806. Христианович Д. Э. Изобретательство и ранние формы инженерной деятельности. *Вопросы философии*. 1985. № 2. С. 97-98.
807. Цвік М. В. Сучасне праворозуміння – методологічна основа правової науки. *Методологічні проблеми правової науки: матер. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 13–14 грудня 2002 р.)* / упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. Харків, 2003. С. 88–91.
808. Цвік М. В. Фундаментальні проблеми теорії права. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Юридична книга, 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / упоряд. В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. С. 47–63.
809. Цензура. Советская историческая энциклопедия. URL: <http://dic.academic.ru> (дата звернення: 08.03.2020).
810. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.01.2021).
811. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.
812. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : монографія / Цимбалюк М. М. К. : Атіка, 2008. 426 с.
813. Цьвок Д. Сучасні підходи в державних організаціях - не міф: НОІВ звітує про результати роботи. *Юридична газета*. 23 грудня 2019 р. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/suchasni-pidhodi-v-derzhavnih-organizacijah--ne-mif-noiv-zvitue-pro-rezultati-roboti.html> (дата звернення 20.01.2021)
814. Черняков І. Кіммерійці: міфи, історія, археологія. *Історія України*. 1997. № 24. С. 4.

- 815.Чечельницька Г. В. Психоісторичний огляд проблеми періодизації української історії та діагностика сьогодення. *Філософія. Культура. Життя*. 2014. Вип. 41. С. 152-158.
- 816.Чорна С. Як Сталін знищував цвіт нації. *Голос України*. № 146(7152). 19 серпня. 2019 р. С. 8.
- 817.Чорновіл В. Лихо з розуму. Львів : Меморіал, 1991. 344 с.
- 818.Шапорева Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук:12.00.02. Саратов : 2007. 26 с.
- 819.Шевченко Т. Г. Кобзар. Харків : Школа, 2014. 576 с.
- 820.Шевчук С. В. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1. С. 69–76.
- 821.Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. 848 с.
- 822.Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Київ : Знання-Прес, 2002. 295 с.
- 823.Шемшученко Ю. Акт проголошення незалежності України. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ : Парламентське видавництво, 2011. С.21.
- 824.Шемшученко Ю. На перехресті століть: вибрані праці. До 75-річчя від дня народження Київ : Юридична думка, 2010. 608 с.
- 825.Шемшученко Ю. С. Вибране. Київ : ТОВ «Юридична думка», 2005. 592 с.
- 826.Шемшученко Ю. С. Вступне слово. *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал*. Вип 2. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 316 с.
- 827.Шемшученко Ю. С. Наука. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана. Т 4. 2002.
- 828.Шемшученко Ю. С. Нові організаційні форми здійснення правознавчих наукових досліджень. *Правова держава: щорічник наукових праць*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 13. С. 3-10.
- 829.Шемшученко Ю. С. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 36-43.
- 830.Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури. Міжнародна науково-практична конференція. Харків : МП «Леся», 1997. С. 45-48.
- 831.Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури. *Право та культура: теорія і практика: матеріали міжнародної науково-практичної*

- конференції (м. Київ, 15–16 травня 1997 р.) / За ред. Ю. Шемшученка, В. Кампо, М. Поплавського. Київ : Леся, 1997. С. 4–5.
832. Шемшученко Ю. С. Флагман української юридичної науки на Трьохсвятительській. До 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 10-13.
833. Шемшученко Ю. С. Що є право? Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С. 30-47.
834. Шемшученко Ю. С., Пархоменко Н. М. Правовий статус. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юридична думка, 2012. С. 717.
835. Шемшученко Ю. Юридична наука має працювати на перспективу. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю. С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. Київ : Юридична думка. 2010. С. 5-19.
836. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Вып. 4. Москва : Б.и., 1914. 804 с.
837. Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань: Тип. Имп. ун-та, 1891. 344с.
838. Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 206-210.
839. Шишка Р. Б. Суб'єкти права на творчість. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 14. С. 222-226.
840. Шишка Р. Механізм правового регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції*. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. 396 с.
841. Шишка Р.Б. Поняття інтелектуальної власності: гносеологічний аспект URL: <http://www.office-metodist.com.ua> (дата звернення: 14.03.2020).
842. Шмутцер Э., Шютц В. Галилео Галилей. М.: Мир, 1987. 244 с.
843. Штефан О. Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 32 с.
844. Шульц О. Г. Механизм Верховного комиссара ООН по правам человека в международном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право, европейское право». Москва, 2005. URL : <http://www.dissercat.com>. (дата звернення: 12.03.2020).
845. Энциклопедический словарь. Т. III-а: Бергер – Бисы. Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. 354с.
846. Этапы жизни и творчества Микеланджело. Гений родился в Италии (1475-1488) Вершина Возрождения в Италии. URL:

- <http://www.mikelangelo.ru/txt/1g.shtml>(дата звернення: 09.03.2020).
- 847.Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. 736 с.
- 848.Юринець Ю. Л. Забезпечення культурних прав громадян засобами адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2010. 16 с.
- 849.Юркова Є. В. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 15 с.
- 850.Ющенко В.А. До нації. Вибрані промови. Передм. М. Жулинський; упоряд. Д. Лубківський. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. 462 с.
- 851.Яворський В. Жодна особа не може передбачити свою поведінку для того, щоби не порушувати Закон «Про захист суспільної моралі». Української Гельсінської спілки з прав людини. URL : <https://helsinki.org.ua/> (дата звернення 12.01.2021).
- 852.Ягофарова И. Д. Право как мера ограничения свободы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2004. 28 с.
- 853.Яременко Л. Креативність як творчість: спільне та відмінне. *Вища освіта України*. 2010. № 4(39). С. 117—123.
- 854.Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф.* (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів : ННППП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193–197.
- 855.Bulgakov V., Kaletnik H., Goncharuk I., Ivanovs S., Usenko M. Results of experimental investigations of a flexible active harrow with loosening teeth. *Agronomy Research*. 2019. № 17(5). P. 1839–1845
- 856.Constitutional Charter of 1814 URL: http://www.napoleon-series.org/research/government/legislation/c_charter.htm (дата звернення: 09.03.2020)
- 857.Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine Oviedo, 4.IV.1997, No. 164 URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty> (дата звернення: 13.01.2021).
- 858.Deazley R. On the Origin of the Right to Copy: Charting the Movement of Copyright Law in Eighteenth Century Britain (1695-1775) Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2004. p. 2 -13.
- 859.Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending

- Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. (Text with EEA relevance.). OJ L 130. 17.5.2019. P. 92-125
860. Dock A. C. Genese et evolution de la notion de popriete literaire. Revue Internationale du droit d'auteur. Paris, 1974. Janvier. № LXXIX. P.145.
861. Ellul J. Propaganda. The formation of men's attitudes. New York, 1965. 342 p.
862. Foakes R. A. Henslowe's Diar. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. p.132.
863. Fromm E. Mieć czy być. Poznań: Rebis, 1995. 365 p.
864. Gardiner S. R. History of England from the accession of James I to thei outbreak of the Civil war. 1603 1642. New York: Ovols, 1890. p.224-134.
865. Geller P.E. Must Copyright Be For Ever Caught Between Marketplace and Authorship Norms? Of Authors and Origins: Essays on Copyright Law. Oxford: Clarendon Press, 1994. P.11.
866. Hakser Vinit. Collective Rights and the Values of Groups. Inquiry, 2010. Vol. 41. – P. 22.
867. Honcharuk I. Use of Wastes of the Livestock Industry as a Possibility for Increasing the Efficiency of AIC and Replenishing the Energy Balance. Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development. 2020. Vol. 9, № 1. P. 9–14
868. Hotsuliak Y., Opolska N. Образ Фемиды в античном правовом сознании. Studia warminskie. 2018, № 55. p. 265-278.
869. International aspects of legal regulation of information relations in the global internet network. / Dutchak S., Opolska N., Shchokin R., Durman O., Shevtsiv M. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. Volume 23, Issue 3, 2020. P. 1-7.
870. Kaletnik G., Honcharuk I., Okhota Yu. The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises. Journal of Environmental Management and Tourism. 2020. Vol. XI, Summer, Issue 3(43). P. 513-522
871. Kaletnik G., Lutkovska S. Innovative Environmental Strategy Sustainable Development. European Journal of Sustainable Development, 2020. №9, 2. C. 89-98.
872. Maslow A H. W stronę psychologii istnienia. Warshawa: Pax, 1986. 350 s.
873. Palamarchuk V., Honcharuk I., Honcharuk T., Telekalo N. Effect of the elements of cultivation technology on bioethanol production under conditions of the rightbank forest-steppe of Ukraine. Ukrainian Journal of Ecology. 2018. № 8(3).
874. Yanovich V., Honcharuk T., Honcharuk I., Kovalova K. Design of system to control a vibratory machine for mixing loose materials. Eastern-European Journal of 33 Enterprise Technologies. 2017. № 6. P. 4-13

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Справа "Організація Екін" проти Франції"

У рішенні, ухваленому 17 липня 2001 року у Страсбурзі у справі "Організація "Екін" проти Франції", Європейський суд з прав людини (надалі - Суд) постановив, що: мало місце порушення ст.10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (995_004) (надалі - Конвенція) щодо права на свободу вираження;

не було необхідності розглядати справу на предмет окремого порушення ст.10 Конвенції (995_004), взятої разом із ст. 14 цього ж акта (заборона дискримінації);

мало місце порушення ч.1 ст.6 Конвенції (995_004) (право на справедливий судовий розгляд);

не було необхідності розглядати справу на предмет можливого порушення ст.13 Конвенції (995_004) (право на ефективний засіб правового захисту).

Відповідно до ст.41 Конвенції (995 - 04) Суд призначив сплатити заявнику 250 тис. французьких франків як компенсацію майнової шкоди, 50 тис. французьких франків як компенсацію моральної шкоди та 58,5 тис. французьких франків у відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявник, організація "Екін", є громадською організацією, знаходиться у м. Байонне (Франція) та була створена для захисту культури і способу життя Басків.

У 1987 році заявник опублікувала книжку під назвою "Війна Еускаді". Ця книга була видана у багатьох європейських країнах кількома мовами. Її зміст присвячено історичним, культурним, лінгвістичним та соціо-політичним аспектам баскської проблеми.

29 квітня 1988 року, відповідно до ст.14 Закону Франції від 29 липня 1881 року (у редакції від 6 травня 1939 року), Міністр внутрішніх справ видав наказ про заборону видання, розповсюдження чи продажу цієї книги у Франції з огляду на те, що вказана книга пропагує сепаратизм, закликає до насильницьких дій і, внаслідок цього, становить небезпеку громадському порядку.

Заявник звернувся із заявою до Міністра внутрішніх справ про скасування цього акта, однак його заяву було відхилено. Тоді заявник звернувся із позовом до Адміністративного суду м. Пау, який проте, відмовив у прийнятті позовної заяви з мотивів невідсудності і передав цю заяву на розгляд Державної Ради (Conseil d'Etat). Державна Рада повторно передала справу на розгляд згаданого суду. Той відмовив у задоволенні позову

заявника, посплавшись на те, що книгу було видано за кордоном і її зміст справді містив потенційну небезпеку для публічного порядку.

Заявник подав апеляцію до Державної Ради, яка скасувала рішення суду першої інстанції, а також наказ Міністра внутрішніх справ. Таке рішення Державна Рада обґрунтовувала відсутністю правової норми, яка б конкретизувала можливість накладення заборони на розповсюдження друкованої продукції на підставі ст. 14 Закону від 29 липня 1881, року, а також аналізом змісту оспорюваної книги. З позиції Державної Ради, зміст книги не був настільки небезпечним для громадського порядку, аби виправдати застосування обмеження свободи вираження у вигляді заборони розповсюдження книги. З іншого боку, Державна Рада прямо вказала на те, що ст. 14 Закону від 29 липня 1881 року не суперечить положенням ст. 10 Конвенції (995_004), взятої разом із ст. 14 останнього акта.

Зміст рішення Суду

Покладаючись на ст. 10 Конвенції ([995_004](#)), заявник стверджував, що ст.14 Закону від 29 липня 1881 була надто невизначена за змістом, що давало можливість ухвалювати на її підставі непередбачувані рішення. Окрім того, з його точки зору, втручання у свободу вираження з боку органів державної влади Франції не було необхідним у демократичному суспільстві. Більше того, згадуване положення національного законодавства давало підстави право на свободу вираження ставити у залежність від мови та від національного походження його носія, що суперечить ст.14 Конвенції (995_004), взятої разом із ст.10 цього ж акта. Заявник також покликався на ч.1 ст.6 (право на судовий розгляд цивільної справи впродовж розумного строку) і ст.13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту).

Ст.14 Закону 1881 року була сформульована в абстрактних поняттях і надавала надзвичайно широкі повноваження Міністру внутрішніх справ щодо застосування адміністративних заборон на розповсюдження друкованої продукції іноземного походження або тієї, яка друкувалася іноземною мовою. Такі повноваження в усіх випадках не суперечать конвенційним приписам. Однак необхідно було забезпечити як жорсткий адміністративний контроль за накладенням таких заборон, так і судовий нагляд за діями виконавчої влади.

Проаналізувавши зміст ст. 14 Закону від 1881 року, Суд дійшов висновку, що Міністр внутрішніх справ мав право заборонити розповсюдження будь-якого друкованого видання іноземною мовою або видання, яке хоч і було надруковане французькою мовою, проте мало іноземне походження. Аналізована норма закону не містила переліку випадків, коли можна застосовувати таку заборону. Так, зокрема, відсутньою була конкретизація

терміна "іноземне походження", не зазначалося підстав, за наявності яких можна було заборонити розповсюдження видання іноземного походження тощо. Ці прогалини у законодавстві усувалися через прецедентну практику адміністративних судів. Поряд з тим, заявник слушно стверджував про те, що у деяких випадках результат застосування таких широких повноважень був неочікуваним і рішення про заборону того чи іншого видання ґрунтувалося виключно на факті використання у такому виданні іноземної мови чи залежало від місця здійснення публікації.

Суд також зауважив, що судовий контроль за застосуванням адміністративних заборон відбувався вже після їх накладення. Крім того, такий контроль не був неодмінним, а мав місце виключно за ініціативою видавців. Що ж до ефективності судового контролю, то Суд дійшов висновку, що, за винятком рішення Державної Ради у справі заявника, такий контроль був доволі обмеженим. До моменту ухвалення рішення у справі заявника Державна Рада, зазвичай, не аналізувала підстави накладення адміністративних заборон. Таким чином, заявник був змушений чекати понад 9 років до моменту ухвалення у його справі остаточного рішення на національному рівні. Строк адміністративного провадження у справі значною мірою ставить під сумнів ефективність судового контролю, оскільки подібні справи повинні вирішуватися якомога швидше, з огляду на їх специфічний предмет. Обтяжуючою для держави обставиною, яка не оспоровалася Урядом Франції, було те, що зупинення дії заборони у процесі судового провадження у справі допускалося тільки у випадку, коли зацікавлена сторона могла довести, що дія заборони спричинить шкоду, яку буде важко компенсувати у майбутньому. Довести ж таку тезу, зазвичай, дуже важко. Нарешті, відповідно до ст.8 Декрету від 28 листопада 1983 року, якщо органи державної влади вважають, що адміністративну заборону необхідно накласти негайно, видавець втрачає право подавати свої заперечення проти такої заборони до моменту її накладення. Саме це і трапилося у даній справі. Врешті-решт, Суд дійшов висновку, що існуючий судовий контроль за накладенням адміністративних заборон не створював достатніх гарантій від зловживання владою з боку відповідних посадових осіб.

Проаналізоване національне законодавство прямо суперечить тексту ч.1 ст.10 Конвенції (995_004), в якому вказується, що свобода вираження існує незалежно від кордонів.

Уряд доводив, що існування законодавства, яке передбачало можливість заборони видань іноземного походження, обґрунтовувалося, поряд з іншим, неможливістю розпочати правове переслідування іноземних авторів чи видавців за вчинені ними правопорушення. Суд не вважав наведений аргумент переконливим. Останній міг би мати певну вагу, коли б мова йшла про 1939 рік, перед початком Другої світової війни, однак цей аргумент є безпідставним за сучасних умов. Крім того, як з'ясував Суд, керівник організації-заявника, котрий був видавцем книги, перебував у Франції.

Суд, як і Державна Рада, дійшов висновку, що зміст оспорюваної книги не є настільки загрозливим для суспільної безпеки чи порядку, щоб виправдати заборону її розповсюдження. Крім того, Суд вважав, що застосування адміністративної заборони у даній справі не обумовлювалося гострою соціальною потребою, а також не було пропорційним меті, яка переслідувалась. Зважаючи на вищенаведене, Суд дійшов висновку, що втручання у свободу вираження заявника не було необхідним у демократичному суспільстві, а отже, має місце порушення ст. 10 Конвенції (995_004).

Суд не вважав за обов'язкове аналізувати дану справу на предмет можливого окремого порушення ст.10 Конвенції (995_004), взятої разом зі ст.14 цього акта.

Суд також зауважив, що загальний строк провадження у справі заявника на національному рівні перевищував дев'ять років, а також акцентував увагу на відсутності вини заявника у такій затримці.

Суд наголосив на обов'язку держав-учасниць організувати свої судові системи у такий спосіб, який би забезпечував право на вирішення цивільної справи упродовж розумного строку. Навіть зважаючи на особливу важливість справи заявника, Суд не міг дійти висновку про те, що строк провадження у ній є розумним. Таким чином, мало місце порушення ч.1 ст.6 Конвенції (995_004).

Суд не вважав за необхідне аналізувати цю справу на предмет окремого порушення ст.13 Конвенції (995_004).

Суд не з'ясував питання про те, якими могли би бути обсяги продажу книги заявника, якщо б її не заборонили. Він лише відзначив, що, зважаючи на абсолютність заборони та строк провадження у справі на національному рівні, заявник зазнав серйозної матеріальної шкоди, котру, однак, важко оцінити точно. Суд призначив сплатити заявнику 250 тис. французьких франків як компенсацію матеріальної шкоди. Суд також дійшов висновку про необхідність призначити заявнику до сплати 50 тис. французьких франків як компенсацію моральної шкоди та 58,5 тис. французьких франків у відшкодування судових витрат.

Переклад з англійської мови та опрацювання рішення здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України П.М.Рабіновичем, М.Б.Рісним та Н.І.Савчук